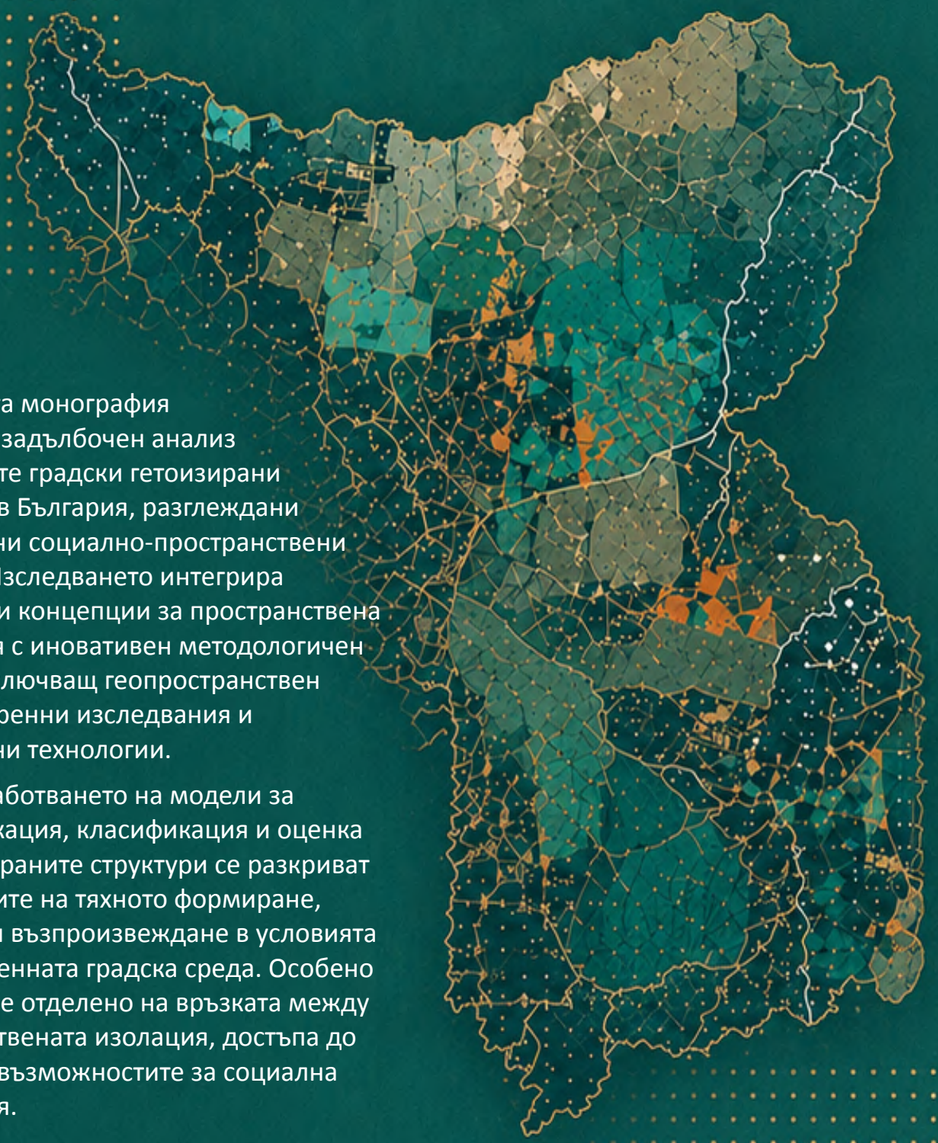

Настоящата монография представя задълбочен анализ на ромските градски гетоизирани структури в България, разглеждани като сложни социално-пространствени системи. Изследването интегрира теоретични концепции за пространствена сегрегация с иновативен методологичен подход, включващ геопространствен анализ, теренни изследвания и съвременни технологии.

Чрез разработването на модели за идентификация, класификация и оценка на гетоизираните структури се разкриват механизмите на тяхното формиране, развитие и възпроизвеждане в условията на съвременната градска среда. Особено внимание е отделено на връзката между пространствената изолация, достъпа до ресурси и възможностите за социална интеграция.

Монографията предлага нови аналитични инструменти и практически насоки, които могат да подпомогнат разработването на политики за устойчиво и приобщаващо градско развитие.

ISBN 978-954-9649-16

МОДЕЛИ НА РОМСКИТЕ ГРАДСКИ ГЕТОИЗИРАНИ СТРУКТУРИ В БЪЛГАРИЯ

МОДЕЛИ НА РОМСКИТЕ ГРАДСКИ ГЕТОИЗИРАНИ СТРУКТУРИ

В БЪЛГАРИЯ

пространства на изолация, ресурси и възможности

НАДЕЖДА ИЛИЕВА

Борис Казаков

Десислава Вараджакова

Марина Райкова

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

НАЦИОНАЛЕН ИНСТИТУТ ПО ГЕОФИЗИКА, ГЕОДЕЗИЯ И ГЕОГРАФИЯ

МОДЕЛИ НА РОМСКИТЕ ГРАДСКИ ГЕТОИЗИРАНИ СТРУКТУРИ В БЪЛГАРИЯ

НАДЕЖДА ИЛИЕВА

БОРИС КАЗАКОВ

Десислава Вараджакова
Марина Райкова

СОФИЯ
2026

Автори:
Надежда Илиева, Борис Казаков
Десислава Вараджакова, Марина Райкова

Научни рецензенти:
доц.д-р Ивайло Владев
доц.д-р Калоян Цветков
Издателство: Национален Институт по Геофизика, Геодезия и География-Българска академия на науките
© Графичен дизайн: Мартин Илиев
София, 2026

Настоящата научна монография е изготвена и отпечатана по проект № КП06-Н65/7 от 2022 г. на тема „Пространствени модели на ромските градски гетоизирани структури в България“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ при МОН.

ISBN
978-954-9649-19-2

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД *Надежда Илиева* 5

ПЪРВА ГЛАВА
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО 17

1.1. Понятийно-терминологичен апарат *Надежда Илиева* 17

1.2. Библиометричен анализ на градската пространствена сегрегация на ромските общности *Марина Райкова, Десислава Вараджакова* 27

1.3. Показатели и подходи за измерване на нивото на пространствена сегрегация *Надежда Илиева, Борис Казаков* 35

1.4. Подходи при очертаване на гетоизираните структури *Надежда Илиева*.....60

1.5. Емпирична база на изследването *Надежда Илиева*.....75

ВТОРА ГЛАВА
БРОЙ И ТЕРИТОРИАЛНО РАЗПОЛОЖЕНИЕ НА РОМСКАТА ЕТНИЧЕСКА ГРУПА В БЪЛГАРИЯ
Надежда Илиева 81

ТРЕТА ГЛАВА
ДЕМОГРАФСКИ ТРАНСФОРМАЦИИ В РОМСКИТЕ ГРАДСКИ ГЕТОИЗИРАНИ СРУКТУРИ
Надежда Илиева 99

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА
ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ФАКТОРИ КАТО ДЕТЕРМИНАНТИ ПРИ ФОРМИРАНЕТО И РАЗВИТИЕТО НА РОМСКИТЕ ГРАДСКИ ГЕТОИЗИРАНИ СТРУКТУРИ *Надежда Илиева*.....141

ПЕТА ГЛАВА
ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ НА РОМСКИТЕ ГЕТОИЗИРАНИ СТРУКТУРИ С ФУНКЦИОНАЛНИТЕ СИСТЕМИ В ГРАДСКАТА ПРОСТРАНСТВЕНА СТРУКТУРА 175

5.1. Здравеопазване *Борис Казаков, Надежда Илиева*.....180

5.2. Образование *Борис Казаков, Надежда Илиева*.....200

5.3. Екологична справедливост и ромските градски гетоизирани структури: териториални неравенства в достъпа до зелени пространства *Надежда Илиева* 229

ШЕСТА ГЛАВА
МОДЕЛИ НА РОМСКИТЕ ГРАДСКИ ГЕТОИЗИРАНИ СТРУКТУРИ *Надежда Илиева*....249
6.1. Методология за идентификация и анализ на моделите на ромските гетоизирани структури....252
6.2. Географско положение на гетоизираните градски структури в рамките на градското пространство....262
6.3. Близост на ромските градски гетоизирани структури до индустриални зони....269
6.4. Териториален обхват на ромските градски гетоизирани структури....274
6.5. Морфологични модели и пространствени конфигурации на ромските градски гетоизирани структури....278
6.6. Ромските градски гетоизирани структури като обект на градска политика за интеграция и пространствено въздействие: възможности за интервенция, управление и трансформация....306
6.7. Динамика и еволюция на ромските градски гетоизирани структури....310
6.8. Модели на ромските гетоизирани структури в българските градове....321
6.9. Емпирични казуси: анализ на избрани градове....334

СЕДМА ГЛАВА
ИЗМЕРВАНЕ НА НИВОТО НА ПРОСТРАНСТВЕНА СЕГРЕГАЦИЯ В РОМСКИТЕ ГРАДСКИ ГЕТОИЗИРАНИ СТРУКТУРИ *Надежда Илиева*....365

ЗАКЛЮЧЕНИЕ *Надежда Илиева*....399

ПРИЛОЖЕНИЯ....415

ЛИТЕРАТУРА....521

„Правото на града е право да променяме себе си, променяйки града.“ (Lefebvre, H. 1968).

УВОД

Пространствената сегрегация привлича вниманието на географи, социолози, урбанисти в продължение на повече от един век. Учените насочват вниманието си към измерване на нивата на пространствена сегрегация, в която различните етнически групи са пространствено разделени в своите жилищни среди, на причините, последиците, картографирането и формирането на различни пространствени модели. Първата концептуална рамка, отнасяща се до пространствената сегрегация, е създадена от „Чикагската школа“ още през 20-те години на XX век. В нея са разработени едни от първите пространствени модели на града, които могат да бъдат обяснени с предпочитанията на групи от населението да се обособяват в пространството в зависимост от тяхната класова, расова и/или етническа принадлежност. Те са научен еталон за много от по-късните теории за пространствена диференциация и развитие на града. Още през 1925 г. Park и Burgess обобщават, че “физическото разстояние генерира социална дистанция“. По-късно, през 1959 г. Duncan и Lieberson (1959) демонстрират обратнопропорционалната връзка между пространствената сегрегация и интеграцията на етническите групи въз основа на тяхното пространствено разположение в градските райони. Много учени (Peach 1975; Massey, Denton, 1988 и др.) поддържат мнението, че моделите на пространствена сегрегация са показателни за процесите на интеграция, а концентрацията на население с нисък социален статус намалява шансовете им за възходяща социална мобилност. Haussermann (2005) определя, че сегрегацията е „проекцията на социалната структура върху пространството“, а според Francini (2013) формирането на „етнически анклави“ в градовете може да застраши социалната, културната и пространствената цялост на града. Развитието на града се определя от комплексното взаимодействие и развитие на структури от различни пространствени нива. През последните десетилетия пространствената сегрегация е силно повлияна от теорията за разделените градове „Divided cities“ (Fainstein, Gordan, Harloe, 1992; Van Kempen, 2007, Marcinczak 2007), дуалните градове „Dual city“ (Marcuse, 1989; Mollenkopf и Castells, 1991), които в своята същност описват тенденциите на поляризация на градските общества и нарастващите социално-пространствени различия. Van Kempen (1994) пояснява връзката между разделеното общество и разделения град – ако едно общество е разделено, градското пространство също ще бъде разделено. Проучванията в американската, западноевропейската и източноевропейската литература се различават по начина на възприемане на пространствената сегрегация, което е резултат от особеностите във формиране на етническата им структура. В САЩ пространствените модели на сегрегацията

освен по расов признак се свързват и с различни страни по произход. В Европа пространствената сегрегация се отнася обикновено до тези етнически общности, които са дошли от страни с коренно различна култура и/или държави с различия в социално-икономическото си развитие. Европейските градове са много по-хомогенни по отношение на етническите и расовите признаци на населението им (Musterd и Fullaondo, 2008). Проучвания, свързани със социалното изключване и неговите пространствени прояви в западноевропейските градове, могат да се намерят в публикациите на Van Kempeп, Oėzuėkren (1998), Musterd, Ostendorf (1998), Andersson (1998), Friedrichs (1998), Wessel (2000), Johnston, Forrest, Poulsen (2002), Harsman (2006), Maloutas (2007), Eyradin (2008), и др. Нарастващата пространствена сегрегация, не се ограничава само до западните градове. Понастоящем учените посочват, че тези процеси се превръщат в една от основните характеристики на постсоциалистическите градове. Налице са нови модели на социално-пространствена поляризация, основаваща се все повече на неравенството на доходите и на етническата принадлежност (Weclawowitzs, 2002). Heckmann (2009) подчертава, че ситуацията в новите държави членки в Централна и Източна Европа е съвсем различна от тази в Западна Европа, като в повечето причините за наблюдаваните процеси се свързват с високите темпове на нарастване на ромското население, социално-икономическата трансформация на постсоциалистическите икономики, навлизането на неолиберален модел на развитие на държавите, оттеглянето на социалната държава, намаляването на предоставяните социални жилища, засилената дискриминация, високите нива на безработица, социалното изключване и др. Всичко това води до засилване на процесите на социално-пространствена поляризация. Въпреки че съществуват значителни различия между бившите социалистически страни, може да се твърди, че градовете в тях се отличават с по-ниска степен на жилищна сегрегация в сравнение с останалите европейски държави, което се обяснява с политиката по време на социалистическия период, основаваща се на привидно социално равенство и слаба диференциация на доходите, на жилищна политика, типична за социалистическия режим, но горепосочените твърдения не са валидни за всички групи жители, особено за тези, които се идентифицират като роми (Sýkora, 2009; Szelenyi 1983; Toušek 2009; Marcinczak 2007 и др.). В тези публикации се посочва, че различните форми на пространствена сегрегация са свързани с териториалната концентрация преди всичко на ромската етническа група, и се доказва нарастването на нивото на тяхната пространствена сегрегация през последните десетилетия. Изследването на процесите на възникването, развитието и мястото им в градското пространство е от голямо значение, като се има предвид, че те дават много ясна оценка на многоаспектните отношения между етническите общности. Обособените ромски квартали са типични за постсоциалистическите градове в голяма част от страни-

те в Източна Европа – България, Румъния, Унгария, Сърбия, Турция, Словакия, Чехия и др. Всички тези промени са съпътствани със значително разрастване на съществуващите ромски квартали, както и възникването на нови. Проблемите, които те пораждат и с които се сблъскват институциите, са идентични в тези страни, включително и в България. Наблюдава се определен социален модел, който може да бъде концептуализиран съобразно пространствените и социалните измерения. Формирането и развитието на градските гетоизирани структури са резултат от продължителното взаимодействие между специфични пространствени модели и социалните, икономическите, политическите, природногеографските и институционалните трансформации, които са оказали влияние върху формирането, преструктурирането и развитието на отделните квартали, от една страна, и от поведението на различните участници и предоставените им възможности, от друга (Петкова, 2026). Изясняване на връзките „пространство–време“ и „пространство–население“ са изключително важни и формират централния фокус на научните изследвания в областта на пространствената сегрегация.

Пространствената сегрегация освен, че е предмет на научни изследвания, заема съществено място в редица политически дискусии. Политиките за териториално сближаване, предложени от ЕС в Договора от Лисабон, са допълнително разработени в „Зелената книга за териториалното сближаване, пътят напред“ (2008), като един от акцентите в нея е изграждането на по-равномерни в социално-икономическо отношение градове. В доклада, разработен от Европейската комисия, „Градовете на бъдещето” (2011) за бъдещото развитие на европейските градове се възприема възгледът европейските градове да се превърнат в места на социален напредък и е подчертана необходимостта да се работи в посока към „…социално сближаване, баланс и интеграция….., да се намалят различията между кварталите и да се достигне до ниска степен на пространствена сегрегация и социална маргинализация”. Една от основните цели на „Националната концепция за пространствено развитие за периода 2013-2025 г“ е постигането на балансирано и устойчиво интегрирано развитие, постигнато чрез рационално организирана икономическа, социална, транспортна, инженерна, културна и туристическа инфраструктура и осигуряващо интелигентен икономически растеж, адаптивност към промените и равнопоставеност. В същия документ се посочва, че един от седемте най-важни постановки и подходи на пространственото планиране, застъпени и в общоевропейски документи, които формират националната политика и практика на всички равнища в бъдеще е: „устойчивото градско развитие чрез прилагане на интегриран подход при реконструкцията и обновяването на градовете. Последователно решаване на икономическите, екологичните, социалните и културните въпроси, възникващи в градовете чрез концентрация на ресурси за трайно подобряване на градската среда

и качеството на живот. Паралелно с проектите за физическо подобряване на средата се прилагат мерки за стимулиране на социалната интеграция и сближаване, които дават възможност за борба с пространствената сегрегация и социалната маргинализация. Смесването на функции и на социални групи предимно в големите градове, намалява риска от социална изолация и изключване за голяма част от населението и съхранява жизнеността на градовете“. Развитието на градовете е засегната и в инициативата „Нов европейски Баухаус“ (NEB), която стартира през 2020 г., с изявление за пресата, от председателят на Европейската комисия Урсула фон дер Лайен. Официалният документ, който очертава рамката и целите на инициативата е „Нов европейски Баухаус: красиво, устойчиво, заедно“, публикуван на 15 септември 2021 г. Тази инициатива има за цел да свърже Европейския зелен пакт с ежедневието на гражданите чрез съчетание на устойчивост, естетика и приобщаване и се стреми да създаде красиви, устойчиви и приобщаващи места за живот, като насърчава иновациите и сътрудничеството между различни дисциплини, включително изкуство, култура, наука и технологии. Новият европейски Баухаус представлява интегриран подход към устойчивото развитие, който съчетава екологични, социални и културни аспекти. Документът акцентира върху необходимостта от създаване на пространства и практики, които са достъпни и справедливи за всички граждани, независимо от техния социален или етнически произход. Особено внимание се обръща на осигуряването на достъп до качествени жилища и услуги в квартали, които предлагат равни възможности за всички жители, като се избягва всякаква форма на дискриминация въз основа на индивидуални или групови характеристики. В раздел 5.2.1. се подчертава необходимостта от идентифициране и премахване на потенциални бариери, които могат да възпрепятстват достъпа на определени групи до ресурси и възможности. Препоръчва се използването на интерсекционален подход, който отчита множеството фактори, влияещи на живота на индивидите, и насърчава събирането на дезагрегирани данни за по-добро разбиране на процесите на дискриминация и изключване. Тези документи подчертават ангажимента на Новия европейски Баухаус към създаването на приобщаващи и справедливи пространства, които отразяват разнообразието на европейските общества и се стремят към намаляване на социалните и етническите неравенства (https://knowledge-management.new-european-bauhaus.europa.eu/).

Понастоящем могат да бъдат изведени две основни тенденции в изследването на пространствената сегрегация:

- Проучване на пространствената сегрегация на етническите групи на регионално ниво, където основните териториални единици са селищата. Това направление по-подробно е разгледано в монографията „Ромите в България. Брой и локализация от Освобождението (1878) до началото на XXI век” (Илиева, 2013).

- Изследване на пространствената структура на отделните селища, която се разграничава на селска и градска структура поради различните методи, които се прилагат при изследването им. През 2022 г. приключва проект „Пространствена сегрегация и отражението й върху социалната интеграция на ромите в „Харман махала“, гр. Пловдив“, финансиран от Фонд научни изследвания, МОН, Договор № ДН15 / 7 ръководен от проф.д-р Надежда Илиева. В него са разгледани различни теории, концепции и гледни точки, най-вече на европейски и американски учени, очертавани са теоретичните аспекти в същността на пространствената сегрегация, факторите, влияещи върху нейното формиране и развитие, многоаспектните й измерения, положителните и отрицателните последици, формираните под нейното въздействие пространствени модели, методите за измерване на нивата на пространствена сегрегация, различните политически подходи за намаляване на високите й нива (Илиева, 2019). Направен е анализ на многоаспектните процеси на пространствената сегрегация на примера на ромската Харман махала, гр. Пловдив. Анализирана е локализацията и пространствените й взаимовръзки в структурата на града и неговите елементи, проследени са възникването, формирането и промените, настъпили в нея, очертани са границите, анализирани са основните фактори, в контекста на протичащите социално-икономически, етнокултурни и политически промени, като са проследени взаимовръзките между социалното и пространственото неравенство, които взаимно се подсилват (Илиева, 2022). Натрупаните знания и създадената методика служи като основа за настоящото изследване, която се надгради и обогати.

Kuffer et al. (2016) посочва, че един от важните фокуси на бъдещите научни изследвания в Европа е анализът на бедните ромски квартали и нововъзникващите бежански лагери (Vuksanovic, 2012). Според Томова и Стойчев (2022) два са основните проблеми, които се отнасят до ромските квартали. Първият е свързан с липсата на ясна, всеприета и нормативно определена дефиниция на ромските квартали и вторият е липсата на знания за тяхното местоположение и особености. От съществено значение не само за научните изследвания, но и за формулирането на адекватни политики свързани с интеграцията на ромското население е да се събере информация не само за тяхното местоположение, но същите да бъдат класифицирани, съобразно морфологичните им различия и позицията им в градските пространствени структури. Това ще даде възможности да се идентифицират характерните параметри на ромските гетоизирани структури.

В България живеят различни етнически и религиозни общности, всяка със своите характерни особености и пространствени модели, една от които е тази на ромите. Действителният им брой в България към 2021 г. се

оценява на 730 хил.д. След края на Втората световна война се наблюдава ясна тенденция на засилена вътрешна миграция и концентрация на ромите в градовете, като от началото на 90-те годинина XX в. в тях се формира малко повече от половината от ромското население, което е причина за по-високите му темпове на прираст след 1989 г. Ромските квартали заемат съществено място във функционалната структура на градовете и оказват влияние върху развитието им като цяло. Тези квартали се разглеждат като пространствени и функционални бариери в градското пространство, които дават негативна представа за града, представляват тежест за общинския бюджет и разкриват неспособността на властите да се справят с натрупаните проблеми. През последните десетилетия се наблюдава значително разрастване на съществуващите ромски гетоизирани градски структури (РГГС), както и възникването на нови. Местоположението на квартала определя степента на сегрегация на района често не само във физически, но и в социален план. Въпреки големия интерес към ромското население цялостно емпиричното изследване на ромските квартали (с изключение на гореспоменатия) и мястото им в градското пространство са слабо застъпени. След втората половина на 90-те години на XX век се проявява тенденция, която остава скрита за много институции, изследователи и макрообществото, а именно масово строителство и реконструкция на нови жилищни сгради както в самия квартал, така и върху новопридобитите, в повечето случаи незаконно, общински/частни имоти. В повечето случаи те се настаняват в съществуващите ромски махали (квартали) или формират нови. Интензивната промяна на ромските градски гетоизирани структури в хоризонтален (в пространството) и вертикален (във височина) аспект затруднява значително проследяването на настъпилите промени, тъй като в голямата си част постройките имат незаконен характер, не присъстват на кадастралните карти и градоустройствените планове, като те не показват реалната ситуация. В повечето случаи РГГС остават „невидими“ за мнозинството. Тази проблематика е слабо застъпена в научните изследвания в България въпреки нарастването на броя и относителния дял на ромското население и сериозните трудности, които среща страната в цялостния процес на интеграция на ромите, нарастващата гетоизация в градовете и произтичащите от това опасности от нарастване на етническото напрежение. Изследването на процесите на възникване и развитие на РГГС и мястото й в градското пространство е от голямо значение, защото те дават много ясна оценка на многоаспектните отношения между членовете на етническите общности (Петкова, 2024, 2025с). Съществуват ясни индикатори, че РГСС се явяват опозиция на „града“. Опититите да се реализират интеграционни политики спрямо населението на тези обособени и почти автономно функциониращи райони се провалят. Друг силен аргумент за потребността от сериозни разработки, касаещи РГГС, е сериозното втвърдяване на границите между „гетото“ и „града“. Наличието

на определени форми на анклавиране на част от тези градски структури е повод за безспокойство. Именно поради тази причина емпиричното изследване на моделите на жилищно разпределение предоставя важна информация, тъй като то е важен показател за степента на интеграция, от една страна, и до голяма степен за желанието на отделните групи да взаимодействат помежду си. Насочването на вниманието към градските гетоизирани структури е продиктувано не само от научен интерес, но и от възникването на потенциални трудности в бъдеще. Особеностите на ромската общност и неуспехите в социалната й интеграция принуждава да се разработват целенасочени програми за подпомагането й, които надхвърлят и допълват общите социални схеми. Въпреки положителните резултати при прилагане на националните стратегии за интеграция на ромите в държавите членки на ЕС, в повечето страни се посочва, че в областта на жилищното настаняване все още липсва достатъчно ясна концептуализация и ефективен набор от мерки и инструменти за предотвратяване на сегрегацията и насърчаване на пространствената интеграция. Ниското качество на предлаганите жилища за ромите и постепенната сегрегация на ромските жилищни комплекси се възприемат като едно от основните предизвикателства пред политиката за интеграцията им (Lippai и др., 2011). Разбирането на основните механизми на пространствена сегрегация може да подпомогне политиците и местните власти при опита им да реинтегрират градските гетоизирани структури в пространството.

Всички тези актуални проблеми предизвика в нас интерес да се проведе цялостно, комплексно изследване, чиято основна цел е да се направи анализ на формираните ромски градски гетоизирани структури в България и тяхната пространствена динамика (граници и обхват, вътрешна структура, модели на пространствена организация) от началото на XXI в. чрез приложение на дълбоките невронни мрежи, в частност методите за откриване, разпознаване и семантична сегментация на обекти върху ректифицирани сателитни изображения, и географските информационни системи, като се измерят нивата на пространствена сегрегация и се направи комплексна демографска и социално-икономическа характеристика на ромското население в градовете на България. Освен с вътрешната си структура гетоизираните градски структури се отличават със специфични модели на пространствена организация в зависимост от местоположението на ромската махала от гледна точка на мястото, което заема в пространствената структура на града. В тази връзка чрез използване на специфични показатели и индекси и с приложение на географските информационни системи е оразмерено нивото на пространствена сегрегация в градовете.

Практико-приложната цел на изследването е да се изведат и систематизират ефективни стратегии, подходи и конкретни дейности за реинтегриране на градските гетоизирани структури в пространството, като

по този начин от една страна ще се противодействa на „капсулирането“ на ромската етническа общност в тези квартали, а от друга страна ще се подпомогнат местните и централните власти в процеса на градско планиране и развитие на града. Разбирането на основните механизми на сегрегацията, на начина, по който тя се появява и развива, подпомага усилията на политиците за реинтеграция на гетоизираните структури в градското пространство.

От така формулираните цели на изследването произтичат следните задачи:

- Да се създаде методика базирана на комплексния и интердисциплинарния подход за анализ на ромските градски гетоизирани структури с приложение на различни подходи, за очертаване на градските гетоизирани структури, чрез използване на дистанционни методи, дълбоки невронни мрежи (разпознаване на обекти и семантична сегментация) и географски информационни системи, въз основа на теоретичното обобщение на изследванията.
- Да се проведат детайлни теренни проучвания, включващи и социологически проучвания, с цел да се даде пълна картина на ситуацията на ромския етнос, която е сериозно затруднена от липсата на данни.
- Да се очертаят границите и териториалния обхват на ромските гетоизирани структури в градските пространства чрез прилагането на дълбоките невронни мрежи (разпознаване на обекти и семантична сегментация).
- Да се изработят различни слоеве в ГИС среда и серия от картографски изображения, визуализиращи границите и териториалния обхват на ромските градски гетоизирани структури в България.
- Да се създаде разновременна (от началото на XXI в.) геопространствена база данни (георефериране, дигитализация, създаване на слоеве и привързване на атрибутивна информация към тях) в ГИС среда на ромските градски гетоизирани структури.
- Да се направи оценка на факторите, които оказват влияние върху формирането и пространственото развитие на различни модели на пространствена сегрегация на ромите в градовете в България, чрез изясняване на връзката между пространство-време и пространство-население.
- Да се направи анализ на съвременните демографски процеси и социално-икономическото състояние на ромската етническа група в градовете на страната.
- Да се направи геопространствен анализ на местоположението на

ромските градски гетоизирани структури от гледна точка на мястото, което заема в пространствената морфологична структура на града.

- Да се направи анализ на пространствените изражения на интеграцията, които се идентифицирани в три основни направления – териториално разположение на ромската етническа група в градското стопанство, степента на мобилност и достъпността до градските ресурси и отделните функционални зони на градското пространство.
- Да се измери нивото на пространствена сегрегация на РГГС с помощта на ГИС чрез приложение на специфични непространствени (социологически) и пространствени (географски) индекси, характеризиращи петте измерения на пространствената сегрегация (равномерност, взаимодействие, централизация, групиране, концентрация), което дава важна информация за сложността на формите на социална поляризация и пространствена организация на формирания модел на сегрегация в градската структура.
- Да се направи комплексна характеристика на моделите на ромските градски гетоизирани структури в България, тяхната структура и пространствена организация.

Настоящото изследване се състои от седем части.

В глава първа „Теоретико-методологични основи на изследването“ е утвърдено понятие, което да отговаря в най-голяма степен на същността на ромските квартали – терминът градска гетоизирана структура. Дефинирана е същността и особеностите на градските гетоизирани ромски структури, която впоследствие се използва при очертаването на ромските квартали в постсоциалистическите градове, въз основа на сходството им в морфологичните, етно-културните, социалните, историческите и икономическите характеристики. Направен е кратък преглед на подходите на картографиране на бедните квартали. Въз основа на прегледа на литературата са подбрани критерии и показатели за идентификация на ромските градски гетоизирани структури. Формулиран е алгоритъм, използвайки комбинация от подходи за идентифициране, очертаване и проследяване на границите и динамиката във външната и вътрешната морфологична структура на ромските ГГС. Последните се отличават със своята хетерогенност и разнообразие от типове, имайки предвид локацията им в различните части на страната и техните физически, морфологични, социални, икономически и исторически характеристики. По този начин класифицирането на тези територии е предизвикателство, свързано с извличането на данни, включително и пространствени, с подбора и прилагането на индикатори и показатели, по които да се обособят отделни типове. Чрез подбраните критерии и показатели е направен опит да се измери степента на пространствена сегрегация на ромските квартали. В редица публикации

се подчертава необходимостта от прецизиране не само на понятията, но и променливите, характеризиращи гетоизираните пространства съобразно локалните им особености. Въз основа на прегледа на литературата са подбрани нива и показатели за класификация и определяне на степента на пространствена сегрегация на ромските гетоизирани структури.

В глава втора „Брой и териториално разположение на ромската етническа група в България“ се разглеждат числеността, демографската динамика и териториалното разположение на ромската етническа група в България в историческа и пространствена перспектива. На основата на официални преброявания, архивни източници и експертни оценки се проследяват промените в броя на ромското население от Освобождението до 2020 г., като се анализират различията между декларирана и реална численост, влиянието на естествения прираст и миграционните процеси, както и отражението на социално-икономическите трансформации върху демографските тенденции. Специално внимание се отделя на регионалните различия в концентрацията на ромското население, на градско–селските контрасти и на процесите на урбанизация, които постепенно водят до формиране на устойчиви ареали с повишен относителен дял на роми. В заключителната част на главата се поставя акцент върху пространствената концентрация на ромите в градските гетоизирани структури, което очертава демографската и териториална основа за последващия анализ на моделите на гетоизация в българското градско пространство.

В глава трета „Демографски трансформации в ромските градски гетоизирани структури“ се разглеждат демографските трансформации в ромските гетоизирани градски структури, като фокусът е поставен върху двата основни механизма на възпроизводството на населението – естественото и миграционното. Раждаемостта в ромските общности в България се разглежда като многопластов социален феномен, който се разглежда през призмата на демографския преход, социалната модернизация и интеграцията. Анализът свързва промените във фертилността с комплексното взаимодействие на миграцията, образованието, религиозно-културните трансформации, променящите се ролеви модели и институционални фактори, като акцентира върху значенията, които самите участници придават на родителството, семейството и жизнените стратегии. В рамките на главата са проследени динамиката, обхватът и направленията на миграцията сред ромите, като миграцията е интерпретирана както като двигател на пространственото клъстеризиране, така и като индикатор за (не)удовлетвореност от условията за живот и възможностите за работа и услуги. Анализирани са причините и етапите на външната миграция в исторически план (ретроспективно до 1989 г. и след 1989 г.), с акцент върху промените след 2007 г., когато мобилността се засилва и придобива по-устойчив, семейно-колективен и циркулярен характер. Изведени са основните миграционни стратегии (сезонна, циркулярна и трайна миг-

рация), както и новите тенденции – феминизация на мобилността, засилване на семейната миграция и институционализиране на неформални мрежи и посредници. Паралелно с това е анализирано въздействието на миграцията върху демографското възпроизводство – промени във възрастовата структура, намаляване на раждаемостта в редица квартали, обезлюдяване и застаряване на оставащото население. Очертани са ключови социални, икономически и пространствени последици – зависимост от миграционни доходи, вътрешна стратификация в общността, частично „излизане от гетото“ и формиране на транснационални продължения на квартала, които променят локалната демографска и социална динамика.

В глава четвърта „Икономическите фактори като детерминанти при формирането и развитието на ромските градски гетоизирани структури“ се разглеждат социално-икономическите процеси, които определят трудовата заетост, доходните стратегии и моделите на икономическа адаптация в ромските градски гетоизирани структури. Изведени са основните фактори, влияещи върху участието на ромите на пазара на труда – образование, квалификация, дискриминационни практики, институционални политики, неформална икономика, вътрешна и външна трудова миграция. Анализирани са структурните зависимости между безработица, междупоколенческа бедност и пространствена сегрегация, както и ролята на социалните мрежи и миграционните потоци за трансформацията на икономическото поведение на домакинствата.

В глава пета „Взаимодействие на ромските гетоизирани структури с функционалните системи в градската пространствена структура“ е разгледан достъпа до образование, здравеопазване, както и до основни градски публични пространства и услуги от ежедневието. Анализът е насочен към идентифициране на пространствените и институционалните бариери, които ограничават реалното включване на ромските общности в градските функционални системи и формират устойчиви модели на периферизация. Оценката на достъпността съчетава ГИС-базирани индикатори за разстояние/време на достигане и капацитет на услугите с административни данни и качествени интервюта, които отразяват субективните възприятия за (не)достъп, дискриминационни практики и ежедневни стратегии за преодоляване на ограниченията. Поставен е сравнителен фокус между различни градове и квартали, който позволява да се очертаят типологични различия в нивата на обслуженост и да се разграничат териториално обусловени дефицити от управленски и институционални пропуски.

В глава шеста „Модели на ромските градски гетоизирани структури в България“ е изградена концептуалната основа, върху която се надграждат всички последващи емпирични и аналитични подглави. Очертан е инструментариумът, чрез който гетоизираните структури се превеждат от „описателен проблем“ в анализируемо пространствено явление. Аргу-

ментирана е тезата, че ромската гетоизация в България не е единствено следствие от бедност, а структурен резултат от пространствени решения, институционални дефицити и постсоциалистическа трансформация. В този контекст морфологията, териториалното положение и динамиката на растеж са разгледани като ключови елементи, които детерминират степента и формите на пространствена сегрегация. Фокусът е насочен към териториалните характеристики и пространственото положение на ромските гетоизирани структури като първа емпирична стъпка в анализа. Разгледана е същността на морфологията на градското пространство и е обоснован изборът на използваните показатели. Обособени са четири процеса на пространствена динамика — уплътняващ режим, експанзивен режим, комбиниран режим и стагниращ режим — като всеки от тях се определя според дела на новото строителство, вътрешното уплътняване и пространствената експанзия. На тази основа са идентифицирани различни пространствени модели на ромските градски гетоизирани структури, изведени чрез съчетаване на морфологични и динамични характеристики.

В глава седма е измерено нивото на пространствена сегрегация на ромските градски гетоизирани структури чрез прилагане на подбрани критерии и индикатори, които позволяват да се оцени степента на отделяне и пространствена изолация в градската среда. Анализът стъпва върху разбирането в специализираната литература, че концептите за сегрегация и използваните променливи следва да бъдат прецизирани и адаптирани спрямо локалната специфика на изследваните територии. В резултат на прегледа на теоретичните подходи и емпиричните модели са селектирани равнища на анализ и ключови индикатори, които служат за класификация и определяне на степента на сегрегация. Методологичната рамка се характеризира с ясно операционализиране на променливите, използване на проверими източници на данни и комбиниране на ГИС анализ с количествени измерители на пространственото разпределение и концентрация. Целта е да се изгради сравнима типология на гетоизираните структури и да се осигури аналитична основа за интерпретация на процесите, както и за формулиране на политики, насочени към ограничаване на сегрегацията и подобряване на териториалната интеграция.

ГЛАВА ПЪРВА

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Многостранният аспект при изследване на пространствената сегрегация изисква използването на инструментариум от различни научни направления. В настоящото изследване се предлага методика базирана на комплексния и интердисциплинарния подход, който анализира ромските градски гетоизирани структури в своята цялост и дълбочина. Засягат се различни аспекти на пространствената сегрегация, което предполага използването на разнообразни методи и подходи, които се прилагат в етническата география, етнопсихологията, урбано-социологията, урбанистиката, етнодемографията, географските информационни системи включително дълбоките невронни мрежи (разпознаване на обекти и семантична сегментация). Формирането на различни модели на РГГС са анализирани през призмата „пространство–време" и „пространство–население", тъй като те са резултат от продължителното взаимодействие между специфични пространствени модели и социалните, икономическите, политическите, природногеографските и институционалните трансформации, от една страна, и от поведението и взаимодействието между предоставените им възможности, от друга.

1.1.ПОНЯТИЙНО-ТЕРМИНОЛОГИЧЕН АПАРАТ

Надежда Илиева

Пространственото измерение на социалните процеси е обект на изучаване от много учени. Наблюдава се нарастващ интерес към тази проблематика, което води до все по-голямо усъвършенстване и задълбочаване на теоретичната рамка, която се отнася до връзката пространство–население. Градското пространство винаги е социално дефинирано. Според Heckmann (2009) социално-пространствената структура на града може да се чете като карта, която записва структурата на обществото. Durkheim и Mauss (1963) в тяхната разработка, озаглавена „Primitive Classification", твърдят, че „пространството [...] е тясно свързано със съответната социална организация", а класифицирането и интерпретацията му се различават в зависимост от особеностите в различните общества. Идеите за пространственото измерение на обществените процеси са теоретизирани в пионерните произведения на Harvey (1973, 1982) и Castells (1972). Harvey обяснява ролята на градското пространство в процеса на натрупване на капитала, като взима предвид местоположението на града и ролята му на регулатор на този неравномерен процес, докато Castells подчертава процесите на социално възпроизводство в града в резултат на колективното потребление. Надграждайки тези разсъждения, Massey (2005) разкрива идеите си за разделението на

труда, като обяснява, че икономическият растеж се осъществява с кръгове от инвестиции, които създават ново пространствено разделение на труда. Тези пространствени модели се наслагват и комбинират с модели, създадени в предишни периоди. Ефектите от комбинацията от последователни слоеве се различават в пространството и водят до регионални диференциации в условията на производство, които са пространствена основа за следващия кръг на инвестициите. Следователно действителното пространствено оформление на градовете и регионите може да се разглежда като геоложка метафора, с наслояващ се слой след слой, всеки от който отразява логиката на „производството на пространството" в съответния период (Cassiers и Kesteloot, 2012). Harvey (2006) и Simmel (1997) твърдят, че пространството никога не е само физическо (абсолютно) или математическо (геометрично), то винаги е социално. Всеки обект/субект се нуждае от определено пространство, в което само той заема определена територия – нито един обект/субект не може да заема едно и също пространство едновременно с друг. Bourdieu (1989) го определя като „система от отношения", а Massey (2005) – като продукт на взаимоотношенията. Отношенията между отделните индивиди, начинът, по който си взаимодействат, различията, които съществуват между тях, са в основата на формулираната от Mollenkopf и Castells (1991) и Sassen (1991) теза за „двойния град", както и в дефинирания от Fainstein (2005), Marcinczak (2007) „разделен град". В пространствено отношение „двойният град" се свързва с нарастващите социални пространствени различия" (Mollenkopf и Castells, 1991). Според полския учен Marcinczak (2012) „разделеният град" предполага съществуването на различни райони в рамките на един град. Van Kempen (1994, 2007) пояснява връзката между разделеното общество и разделения град – ако едно общество е разделено, градското пространство също ще бъде разделено. Като резултат редица учени (Peach, 1981; Massey и Denton, 1993) поддържат мнението, че моделите на пространствена сегрегация са показателни за интензитета на процесите на асимилация или интеграция като цяло. Социалните отношения определят пространствените отношенията, но те от своя страна оказват влияние като цяло, но невинаги върху укрепването на обществените отношения.

В глобален мащаб е изключително трудно да се даде обща дефиниция за значението на думата бедняшки квартал/неформално селище (slum/informal settlement). Тези ограничения са свързани с начина, по който се възприемат тези квартали по отношение на физическите и правните характеристики. Широко използваните дефиниции за бедняшки квартали включват физически, пространствени и социални аспекти на селищата, които варират в зависимост от организациите, държавите или дори от местните власти. (UN-HABITAT, 2003). Организацията на обединените нации (ООН) посочва, че жителите на селища, които отговарят на някой

от следните критерии се определят, като живеещи в неформално селище (United Nations, 2012, Gram-Hansen и кол. (2019):

- Жителите нямат сигурност на владението по отношение на земята или жилищата, които обитават, като условията за това варират от незаконно заселване до неформално наемане на жилища.
- В кварталите обикновено липсват или са откъснати от основни услуги и градска инфраструктура.
- Жилището може да не отговаря на действащите разпоредби за планиране и строителство и често е разположено в географски и екологично опасни райони.

Програмата на ООН за населените места (UN-Habitat) възприема като бедняшки кварталите, при които липсва някое от следните характеристики: постоянно жилище, достатъчно жилищно пространство, безопасна вода, адекватни санитарни условия или сигурност на ползването. (UN-Habitat, 2007).

Според Gilbert (2007) понятието „бедняшки квартал“ (“slum”) е необходимо да се възприема относително и може да се разглежда различно в зависимост от социалната принадлежност, културните особености и възприетата идеология в отделните страни. Като цяло „бедняшки квартал“ (“slum”) е най-често използваното понятие, възприемано и наименовано по различен начин в отделни страни и региони, което затруднява тяхното сравнение (Calderon, 2008), например: „бедняшки квартал“ („slum“), „гето“ („ghetto“), „неформално селище“ („informal settlement“), „спонтанни селища“ („spontaneous settlements“ или „squatter settlement“), както и местни термини, отнасящи се до градски райони, в които се проявява бедността, като например „фавела“ („favela“), „township“, „chawl“, „urban village“, „gecekondu“, „bidonville“ (френски), „mudun-safi“ (арабски), „bairros da lata“ (португалски) „township or gecekondu“ (турски) (Mayne, 2017; Wurm и Taubenb¨ock 2018; Graesser и кол., 2012; Kuffer, Pfeffer, Sliuzas и Baud, 2016; Taubenböck и Kraff, 2015; Ghani, 2013). В бразилското преброяване на населението фавелите (favelas) или бедняшките квартали (slums) се наричат субнормални агломерации „subnormal agglomerations“ или „aglomerados subnormais“ (Friesen и кол., 2018). Други автори въвеждат още нови понятия като „морфологични бедняшки квартали“ („morphologic slums“), Kraff и кол., 2029 – „бедни градски ареали) („poor urban area”), Abascal и кол., 2022, и Wang и кол. (2018) – градска зона в неравностойно положение („deprived urban area“), Thomson и кол. (2020) – зона в неравностойно положение „deprived areas”. В много изследвания се избягва използването на стриктна дефиниция, особено когато се правят изследвания на различни местоположения на бедните квартали. В някои случаи се слага знак за равенство между „unplanned area“ и „slums“ (Ibrahim и кол., 2019), между „slum“ и „informal“ settlement Kohli (2012)

и Hofmann и кол. (2008) и Gevaert и кол.(2017) и авторите ги използват като еднозначни термини. Според Nolan (2015) термините „squatters“, „informal settlements“, и „slums“ се използват като взаимозаменяеми и често се свързват със стихийно незаконно застрояване на територии, основно в градовете. Gevaert и кол. (2017) предпочитат да използват термина „неформално селище“ („informal settlement“), тъй като се използва по-често от учените, които се занимават с дистанционните изследвания (Kuffer и кол., 2016), както и поради възможните негативни конотации свързани с термина „бедняшки квартал“ – „slum“ (Gilbert, 2007). Gram-Hansen и кол. (2019) възприема бедняшките квартали „slums“ като пример за неформално селище (informal settlement), като с тях са свързани най-изключените и свързаните с най-много лишения ареали.

Дефинирането на неформалните селища е изключително сложно, включително и това да се отдели кои са променливите, които характеризират формалното от неформалното. Авторите подчертават необходимостта от наличието на повече променливи при дефинирането на неформалните селища (Leeds, 1971; Fernandes, 2011; Hansen иVaa 2004; Huchzermeyer 2004; Mehrotra 2009). Като най-неуспорима и задължителна характеристика за бедняшките квартали е, че те се състоят не от една единствена сграда, а от съвкупност от такива (Gilbert и Gugler,1982), както и че това е основно градски феномен. Други характеристики на неформалните селища са: липса на основна инфраструктура, бедни домакинства, нелегални жилища, несигурна собственост, висока гъстота на населението и на застрояването, изключване, бедност, влошени жилищни условия и липса на канализация (Singh и кол., 1986). Неформалните селища в литературата традиционно са представени с противоположните характеристики на формалните или те са дефинирани с липсата на елементи представени във формалните селища/ареали (Samper и кол., 2020).

Таблица 1.1.1. Морфологични характеристики на бедняшките квартали

Характеристики	**Бедняшки квартал**	**Формално застроен ареал**
Размер	Малки сгради	Обширни по размери сгради
Гъстота	Висока гъстота на покривните покрития. Липса на публични (зелени) пространства.	Ниска до умерена гъстота на застроените пространства. Висока осигуреност с публични (зелени) пространства.
Особености	Липса на регулирана инфраструктура	Регулирана и планирана инфраструктура.

Местоположение	Опасно местоположение (предразположени към наводнения или стръмен склон).	Парцелът е пригоден за застрояване.

Източник: според Kuffer и кол., 2014 и Bud и кол., 2010

Kohli и кол. (2012) определят няколко морфологични характеристики, които се взимат предвид при определянето на градската зона в неравностойно положение: достъпност; размер на сградите, форма, височина, пътни и други мрежи за достъп, гъстота на застрояване, форма и местоположение на градската зона спрямо обществени зелени или сини пространства, стръмни склонове, зони на наводнения и близост до железопътни линии и електропроводи с високо напрежение (Kohli et al. 2012). Lilford et al. (2019) добавят социални индикатори в зоните в неравностойно положение: ниво на престъпност, наличие и практики на правоприлагане, обхват и качество на твърдите отпадъци, състояние на водоснабдителната, канализационната и енергийната система, близост и достъпност до училища, здравни заведения, магазини, работни места и обществена инфраструктура, социален капитал, произтичащ от организация, базирана в общността и сред съседи със споделена идентичност.

Thomson et al. (2020) отбелязват, че освен морфологични характеристики, при определянето на зоните в неравностойно положение „deprived areas“ трябва да се включат още „социални, екологични и екологични рискове за здравето и благосъстоянието на обитателите, като например липса на законен достъп до земя, осигуреност и достъп до училища и здравни центрове, инфраструктура – пътища и канализация“. Авторите добавят, че в тези ареали се очаква „да има по-висока честота на заболяваемост в резултат от по-високата гъстота на населението и заболявания пренасяни от животни, нарастване на риска от пожари, по-висока уязвимост от екстремни климатични явления, по-висока честота на престъпления, наличие на физически и социални бариери за достъп до услуги“ (Ezeh et al. 2017; Friesen et al. 2020).

Taubenböck & Kraff (2015) правят преглед на структурния и морфологичния анализ на неформалните квартали, който се осъществява на две пространствени нива –на града като цяло и на бедните квартали. Според същите автори отличителна тяхна черта е високата плътност на застрояване, неравномерното разпределение на сградите и голямото разнообразие на техните структури. Taubenböck & Kraff (2014) проучват дали бедняшките квартали формират универсална градска структура. Въпреки, че се потвърждават някои общи характеристики, те не формират хомогенни структури. Taubenböck & Kraff, (2014) заключават, че няма универсално валидни параметри и е необходимо прилагането на системен подход при

оразмеряване на морфологичните характеристики на бедните квартали в различни градове по света (Taubenböck and Kraff 2014).

Samper et al. (2020) прави систематизация на променливите, които използват различни автори при характеристика на неформалните селища. Съставената от Samper et al. (2020) таблица 1.1.2. представя пресечните точки и противоречията в множеството дефиниции на неформалните селища, което затруднява избора на едно определение пред друго. Изборът на променливи и дефиниции определя добавянето или отпадането на дадено пространство, дефинирано като неформално селище/квартал..

Таблица 1.1.2. Дефиниции за неформални селища от 1982 до 2019 г.

Променливи/Източник	A.Gilbert &Cugler, 1982	Singh&Kumra, 1986	OECD,1997	Kibwara,2000	Oxford, 2000	UN-Habitat, 2006	Hurskainen&Pellikka 2004	Werthman&Beardsleu 2008	Fernandez 2011	Samper, 2014	Taubenbock, H. 2016	Mukhija, 2014	UN-Habitat, 2016	Patel et al.,2019
Липса на питейна вода	x					x	x	x					x	x
Липса на хигиенни условия	x					x	x	x					x	x
Липса на основна инфраструктура и услуги	x	x						x	x					
Пренаселеност						x		x						
Крехки конструкции	x					x								
Несигурна собственост	x	x		x		x	x	x	x	x			x	x
Група от сгради		x	x							x	x			
Бедност	x								x	x				
Ниско качество на жилищата								x						
Незаконни жилища	x		x						x					
Самостоятелно построени жилища										x		x		
Липса на планировка			x								x	x		
Несъответствие със строителните разпоредби			x					x			x	x		
Временен подслон					x									
Неравномерно развитие									x		x			

Стихийно развитие									x	x				
Недостатъчно жилищно пространство													x	x
Изключване	x									x				

Източник: Samper и кол., 2020 (по Samper, 2014; Fernandes, 2011; Singh и кол., 1986; Gilbert и Gugler 1982; UN-Habitat, 2006/2007; OECD; Kibwana, 2000; Oxford, 2000; Hurskainen и Pellikka 2004; Taubenböck и Kraff 2014; Kamel и кол., 2014; UN-Habitat SDG Goal 11; Patel и кол., 2019)

Въз основа на прегледа на литературата и направената систематизация на наличното предходно знание в областта на градските гетоизирани структури се установява, че понятията и променливите, които дефинират авторите, характеризиращи необлагодетелстваните/бедняшките/неформалните райони, се отнасят предимно до тези в развиващите се страни. Подобни на тези териториални образувания са ромските квартали в постсоциалистическите страни, които независимо от някои общи характеристики се отличават с някои специфични черти. В този смисъл е необходимо да се въведе понятие, което в по-голяма степен да отговаря на същността им. В настоящото изследване се използва терминът гетоизирана градска структура (ГГС). Асенов (2018) въвежда понятието като: „обособено гетообразно населено място – част от градското пространство (район, микрорайон или махала) най-често с фиксирани граници и се характеризира с: а) лоша, липсваща или нерегулирана улична, сградна, електропреносна, социална и др. структура; б) включва население, което е обособено предимно по етнически, расов, социален, културен или друг признак; в) често взаимоотношенията вътре в населеното място се регулират от до-модерни социални норми; г) наличие на собствена субкултура“.

ГГС са неразделна част от градското пространство и имат съществена роля върху цялостното функциониране на града. Тяхна отличителна характеристика са акумулираните с години взаимносвързани проблеми от икономически, социален, градоустройствен, екологичен характер. Лесно разпознаваеми са в пространството поради специфичните морфологични характеристики. При очертаването на ГГС се приемат различни по своята същност критерии, като например: етнокултурни – дял на етническата група; социално-икономически – висока безработица, бедност и детска смъртност, висок дял на работещите в сивия сектор на икономиката, ниска професионална и образователна квалификация и др.; инфраструктурни – влошени характеристики на жилищния фонд, техническа и социална инфраструктура, обществен транспорт, хаотично разположени жилищни единици, висок дял на незаконните постройки и др. Във времето комбинацията от взаимносвързани и динамично развиващи се проблеми от со-

циално, икономическо и екологично естество възпрепятстват устойчивото развитие на града като цяло. В повечето случаи ГГС (включително и в България) са резултат от предишни неуспехи на публични интервенции и местните власти. Наслагването на разнопосочни проблеми с десетилетия определят трудността при разрешаването им, както и на несигурността в бъдещото развитие на ГГС. Много често тези структури са разположени в близост до промишлени обекти и/или в градски територии с негативни и продължителни във времето тенденции в социално-икономическото им развитие, с повишена степен от екологични рискове и др. Териториалният обхват на ГГС варира в големи граници и може да обхваща няколко квартала, един квартал, част от него или група от жилищни сгради. ГГС могат да бъдат класифицирани според броя на жителите, положението им в градското пространство, функциите им, йерархичното ниво, което заема градът, морфоролията на градското пространство, периода на възникване и т.н. През последните две десетилетия се наблюдава значително разрастване на съществуващите ГГС, както и възникването на нови. В повечето случаи градските проблеми, с които се сблъсква населението на ГГС не само в България, са абсолютно идентични с тези на другите гетоизирани структури в различни градове на страната. Наблюдава се определен социален модел, специфичен за ГГС, който може да бъде концептуализиран съобразно пространствените и социалните измерения.

ГГС с присъщите им характеристики оказват влияние върху развитието на града като цяло. Това въздействие може да се обясни с териториалния обхват на района, в който са разположени, стратегическото и функционалното му значение или по това как се развива във времето. Характеристиките на ГГС в градовете се различават много по отношение на местоположението в пространствената структура на града, формата на собственост, нивото на социална и етническа хомогенност, нивото и естеството на жилищните проблеми. Местоположението на квартала определя степента на сегрегация на района често не само във физически, но и в социален план. ГГС могат да бъдат разположени извън главната градска структура (извън строителните граници на града) – това са най-изолираните ГГС, почти изцяло изключени от „живота“ на града; в квартали, разположени както във вътрешната или в централната градска част, така и в периферията на града.

ГГС заемат съществена част от градското пространство, представляват функционална бариера в неговото развитие и са свързани с многоаспектни и взаимосвързани проблеми. ГГС е създадена в резултат на нуждите на жителите му да заемат дадено пространство (независимо че то може да бъде формирано първоначално в резултат на определено решение на местните власти, а не на естественото желание на общността, в бъдеще то се утвърждава и развива като самостоятелна пространствена единица). Можем да допълним, че гетоизираните градски структури формират хо-

могенен ареал с определен стереотип на поведение на неговите жители. Освен това жителите на тези структури си приличат до голяма степен и по социалния статус, и финансовия потенциал, който притежават. Разделението на земята в една такава затворена общност в много случаи се базира на вътрешни междуфамилни договорености за достъп до определена площ, независимо че земята, върху която са изградени постройките, е общинска, а не е частна. Тук голяма роля играят още роднинските връзки (фамилията, към която принадлежат) и чувството за близост между съседите. Поради ограничения териториален обхват една от най-големите ценности в „махалата“ е земята и всяко парче от нея се пази ревностно от нейните фиктивни притежатели. На тази основа често възникват конфликти. Характерно за ГГС е формирането на едно специфично отношение към града – тъй като не се чувстват част от него, жителите им го използват, но „отказват“ да живеят в него. ГГС са отделени в пространството – липсва комуникация между жителите им и околното население. Обособеното „частно пространство“ е отделено и изолирано от останалата част на града и отношенията между жителите му се затвърждават и задълбочават и стават все по-близки.

ГГС обикновено се отличават с акумулирани проблеми от различно естество – екологични, социални и икономически. Те се развиват във времето и са резултат от предишни неуспехи на публичната интервенция, частните инвестиции и участието на местната общност. Комбинацията от тези проблеми е причина за намаляване на инвестициите и разкриването на работни места, насърчава социалното отчуждение, създавайки цикли на икономически спад, социално изключване и влошаване на околната среда.

По отношение на градоустройствените характеристики ГГС се отличават с гъсто застрояване, лошо качество на сградния фонд, пренаселени жилища, липса на достатъчно жизнено пространство, без наличие на основни удобства, висок дял на нелегалните жилища, липса на канализация (особено тези, които се намират в покрайнините на градовете и в селските райони), влошени битови условия. От гледна точка на градското развитие и планиране ГГС са области с недостатъци, свързани с градския дизайн, например липса на близки зони за отдих, както и на културна инфраструктура. В контекста на града ГГС са функционално изолирани поради физически, природни и/или социално-икономически бариери, които разделят тези територии от останалата част на града.

По отношение на социално-демографските характеристики жителите на ГГС се отличават с висока раждаемост спрямо мнозинството, високи нива на детската смъртност, на безработица, особено на младежката и дълготрайната безработица, на бедност, заболяваемост, инвалидност, престъпност, заетост в сивата икономика, в някои случаи междуличностни и междусемейни вражди и конфликти, висок дял на отпадналите

от образованието ученици, ниско равнище на образование и професионални умения, търговия с наркотични вещества, нелегално производство на алкохолни напитки, маргинализация, социално изключване.

От екологична гледна точка ГГС се характеризират с високи нива на замърсяване, тъй като много често се намират в близост до индустриални зони, а жителите им са с ниска хигиенна култура. Високата строителна плътност предполага липса на зелени и открити пространства, което също оказва отрицателно влияние върху качествата на микросредата на обитаване.

Акумулираните ефекти от социалните, икономическите, градоустройствените и екологичните проблеми ограничават достъпа на жителите до възможности, ресурси и услуги, които се считат за стандартни в другите части на града.

ГГС се отличават с три основни аспекта: площно измерение, сложност и комплексност на проблемите и несигурност на тяхното бъдещо развитие. Поради тяхното голямо площно измерение (първата характеристика) ГГС имат отражение върху градския район като цяло. Това влияние може да се обясни с пространствения обхват, стратегическата и функционалната значимост на тези структури. Те се явяват пространствена и функционална бариера за градското развитие, представляват тежест за бюджета на общината и са област на социално изключване, а също са и пречка за социалното сближаване. Традиционните инструменти за градско планиране често не са приложими в тези области. Въпреки че ГГС притежават общи характеристики, всяка една от тях се отличава със свой собствен образ и проблеми. Границите им трябва да се дефинират по гъвкав начин в зависимост от специфичните характеристики и проблеми в дадената структура. Начинът, по който се възприемат и оценяват ГГС, е различен за жителите, живеещи отвътре и отвън границите им. Отвън не се обръща голямо внимание на диференцираната ситуация в рамките на ГГС. Във вътрешността им жителите оценяват ситуацията като хетерогенна и диференцирана и я преценяват според въздействието върху ежедневието им, търсейки подобряване на качеството на живот чрез различни подходи.

Сложността на проблемите (втората характеристика) е тясно свързана с периода на възникване на ГГС. Обикновено колкото по-рано е формирана структурата, толкова по-всеобхватни и разнообразни са проблемите и толкова по-трудно биха се решили те в бъдеще. Упадъкът в градовете не трябва да се разглежда като статично явление, а като низходящ цикъл на икономически спад, социално изключване и влошаване на околната среда. Чрез определяне и анализиране на различните стъпки и процеси на еволюцията на засегнатите райони може да се избегне появата на бъдещи ГГС. Допълнителни измерения на сложността на проблемите в тези структури са противоречивите интереси и неопределените отговорности на различни публични и частни заинтересовани страни, като общински

участници, частни компании (търговски, промишлени, услуги), инвеститори, жилищни компании, неправителствени организации и граждани. Това подчертава необходимостта от нови форми на управление и рехабилитацията на ГГС.

ГГС се характеризират с несигурност относно бъдещото им развитие в структурно и функционално отношение и липса на визии за развитие (третата характеристика), което се дължи главно на сложността на проблемите. Несигурността в ГГС също произтича от липсата на активно гражданско участие, на подходящи градоустройствени инструменти за справяне със сложността на проблемите, на ресурси и стратегии за привличане на инвестиции.

1.2. БИБЛИОМЕТРИЧЕН АНАЛИЗ НА ГРАДСКАТА ПРОСТРАНСТВЕНА СЕГРЕГАЦИЯ НА РОМСКИТЕ ОБЩНОСТИ

Марина Райкова, Десислава Вараджакова

Градската пространствена сегрегация е глобален социално-пространствен феномен, който засяга много маргинализирани общности. Тя представлява исторически дългогодишен структурно-пространствен феномен (Dadashpoor & Keshavarzi, 2024). Градската пространствена сегрегация се отнася до физическото и систематично разделяне на различни социални, етнически или икономически групи в градските райони (Liao et al., 2025). Тя се проявява като неравномерно разпределение на населението в географското пространство, често обусловено от исторически, социални и икономически процеси, които водят до концентриране на определени групи в специфични квартали или зони, докато други са изключени или маргинализирани. Сегрегацията има тенденция да концентрира както заможни, така и групи в неравностойно положение в отделни квартали, създавайки неравен достъп до заетост, образование, здравеопазване и транспорт (Sarkar et al., 2024). Научните изследвания показват, че градската пространствена сегрегация има значителни неблагоприятни последици за социалното сближаване и благосъстоянието на общността. Този вид сегрегация води до неравен достъп до ресурси, възможности и удобства, като качествено образование, здравеопазване, обществени услуги и транспорт. Като непрекъснат и динамичен процес, градската пространствена сегрегация отразява по-дълбоки обществени неравенства и дисбаланси.

Някои от основните причини за сегрегацията са общите характеристики на населението по раса, етническа принадлежност, религия или доход (Greenstein et al., 2000). В световен мащаб има многобройни примери за градска пространствена сегрегация и създаването на неформални селища. Това са фавелите в Бразилия (Dos Santos Oliveira, 1996), някои перифер-

ни неформални селища за жители с ниски доходи в Колумбия (Greenstein et al., 2000), неформални селища на малцинства в Северна Америка, касти и неформални селища на мигранти в Индия (Hans, 2025), гета на ромското малцинство и гетоизирани градски структури в Европа (Asenov, 2022; Ilieva et al., 2023; Petkova, 2023; Šlezak, 2023; Ilieva et al., 2024;) и др.

Ромското население е най-голямото етническо малцинство в Европа. Според данни на Европейската комисия (2020 г.), те са около 10-12 милиона на европейския континент и 6 милиона живеят в страни от ЕС. Сегрегацията на ромите е изследвана в различни аспекти в научната литература, но проблемите на ромската общност остават и темата трябва да продължи да се изучава. Основните видове сегрегация на ромите са пространствената и жилищната сегрегация, социалната и образователната сегрегация. Разбирането на пространствената динамика на градската сегрегация е от решаващо значение за справяне със социалните неравенства в съвременните градове. Ромските общности, като най-голямото етническо малцинство в Европа, често изпитват изразена пространствена сегрегация, което значително влияе върху достъпа им до ресурси, равния достъп до ползи от градския живот икономически възможности и социално приобщаване. Този вид сегрегация допринася за утвърждаването и дори за засилването на социално-икономически неравенства и социално изключване, със сериозни последици за здравето, мобилността и социалните възможности на маргинализираните групи. Изследването на пространствената сегрегация и нейните форми е от изключителна важност, тъй като тя до голяма степен генерира социалната сегрегация на отделните общности (Mohamed et al., 2014). Повечето изследвания в световната литература са базирани на специфични общности или теоретично изследват проблемите на ромските малцинства, без да правят систематичен анализ на тенденции, влиятелни трудове или интердисциплинарни връзки. Настоящото изследване има за цел да анализира съществуващата литература в областта на пространствената градска сегрегация на ромите и да картографира структурата на изследванията по темата, като идентифицира ключовите участници в тематичната област, публикациите, които имат най-голямо влияние сред научната общност, и пространственото сътрудничество между учените, изследващи тази тема. За тази цел е използван софтуерният продукт VOSViewer и ресурсите на глобалната база данни Scopus.

Библиометричният анализ е инструмент за анализ и преглед на големи масиви от научна литература, като базите данни Scopus и Web of Science. Той предоставя възможност за измерване на резултатите и въздействието на научните изследвания с помощта на количествени показатели и сравнително лесното идентифициране на общи тенденции в определена изследователска област (Passas, 2024). Помага на изследователите да намират релевантни изследвания по много ефикасен начин. Едно от основните предимства на библиометричния анализ е възможността за ви-

зуализиране на данни и връзки между автори и публикации с помощта на допълнителен специализиран софтуер. В изследването на проблемите на ромските общности има само няколко публикации, представящи библиометричен анализ на съществуващата литература по темата. Някои от тях се фокусират върху историята, културата, образователните проблеми и дискриминацията на ромите (Ioannoni et al., 2020), докато други обръщат внимание на проблемите на сегрегацията на ромските малцинства (Ilieva & Varadakova, 2024).

За реализацията на библиометричния анализ е използван 3-етапен изследователски модел, разработен от Ilieva & Varadzhakova (2024). На първия етап са изпълнени 3 стъпки (избор на база данни, избор на софтуер и избор на ключови думи). Базите данни Scopus и Web of Science са взети под внимание при определянето на стъпка 1. Имайки предвид, че повечето от водещите списания са представени и в двете и резултатите е много вероятно да бъдат дублирани, за целите на настоящото изследване е избрана базата данни Scopus. VOSviewer е безплатен, и лесен за инсталиране и работа софтуер за визуализация на резултатите от библиометричен анализ. Ето защо той е подбран за целите на настоящото изследване. Използваните ключови думи са: „Roma“ и „ghetto“ или „deprived territor*“ или „informal settlement*“. Терминът „Roma“ е задължителен за настоящото изследване, докато останалите 3 са взаимозаменяеми. Символът * е използван за търсене на думите, както в единствено, така и в множествено число.

На етап 2 е извършено търсене в базата данни Scopus, използвайки избраните ключови думи. Показани са 102 резултата и след анализ на съдържанието на тези публикации, 75 от тях са ръчно избрани и запазени за по-нататъшни изследвания.

Етап 3 се състои от библиометричен анализ на избраните публикации по година, автори, предметна област, вид документ, заглавие на източника, научна организация, държава, финансиращ спонсор, източник, език и вид достъп. Накрая е извършена визуализация чрез VOSviewer, използвайки анализ на съавторство, анализ на цитиране, анализ на съцитиране, анализ на библиографско свързване и анализ на съвместна поява.

75-те изследвания, избрани да бъдат част от настоящото изследване, са публикувани между 2006 и 2025 г. Пикът е през 2021 г. с 10 статии. През годините 2008 и 2010 г. няма статии, отговарящи на критериите за търсене. През останалата част от периода броят на публикациите варира между 1 и 7 годишно. Има 4 учени, които са допринесли най-много за изследваната тема - Anghel, I.M.; Berescu, C.; Maestri, G.; Slaev, A.D. - с по 3 статии като съавтори или като самостоятелни автори. Общият брой на изследователите, създали избраните публикации, е 121. Те представляват 90 научни организации от 23 държави, предимно от Румъния (12), Италия (10), Обединеното кралство (7), Франция (6), Унгария (6), България (5), Чехия (5) и САЩ (5). Учени от Университета Бабеш-Боляй в Клуж-Напока, Румъния, и

Университета Джон Кабот в Рим, Италия, са допринесли за най-голям брой публикации - съответно 5 и 4.

Изследванията, предмет на текущото изследване, са публикувани в 62 източника, сред които Cities и Studia Universitatis Babes Bolyai Sociologia имат най-голям брой публикации - по 4. Статиите са причислени към 12 научни области, но предимно към социални науките, в която са включени 70 от тях. 29 организации са финансирали прегледаните статии, а Европейската комисия е лидер със спонсориране на 3 от тях. По-голямата част от изследванията са статии (61), а езикът, предпочитан от авторите, е английски, използван в 65 от публикациите. Различни видове отворен достъп имат 56 от документите.

Анализът на съавторството по автори показва, че 9 от тях имат обща сила на връзката 7 (общата сила на връзките им с всички останали изследователи), а 37 имат 0. Най-големият набор от свързани елементи се състои от 8 елемента (2 клъстера съответно с 5 и 3 елемента) и е показан на Фиг. 1.2.1.

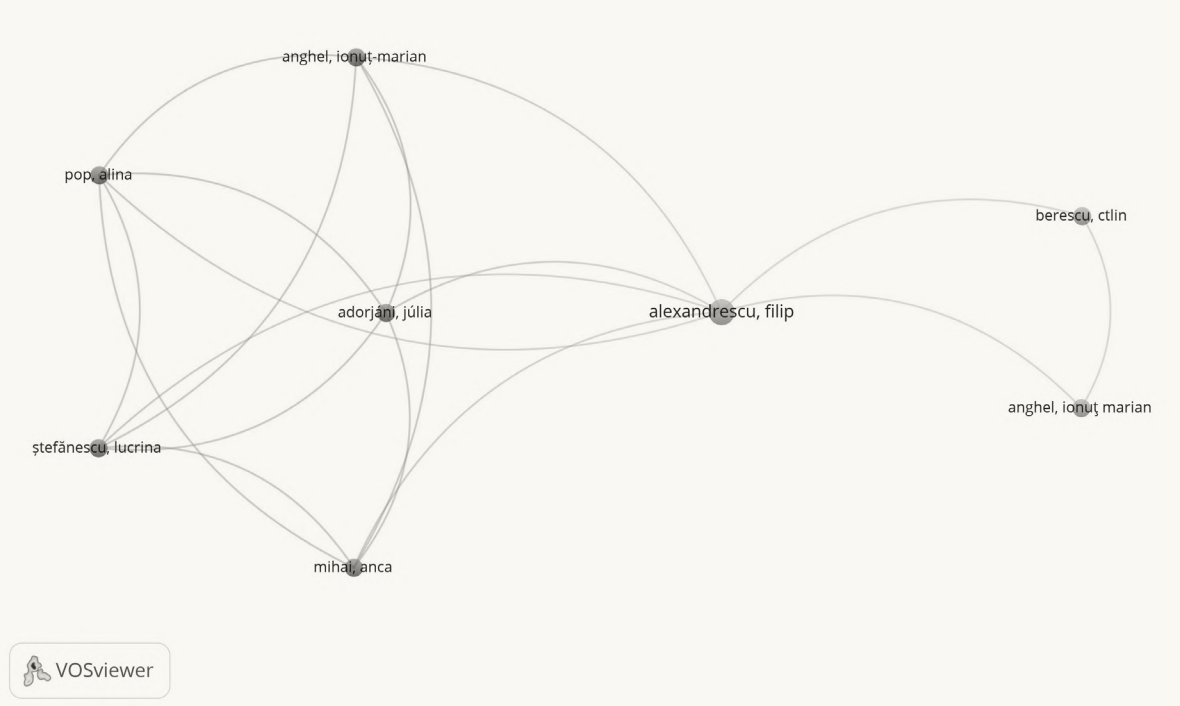

Фиг. 1.2.1. Съавторство по автори

В анализа на съавторството по държави най-високата обща сила на връзката е за Обединеното кралство и САЩ (4) съответно със 7 и 5 документа. Румъния има най-голям брой документи (12) с обща сила на връзката 2, следвана от Италия с 10 статии и обща сила на връзката 3. Поради обща сила на връзката 0, 6 от държавите са изключени от търсенето. Останалите са групирани в 12 клъстера. Най-големият съдържа 4 елемента (Белгия, Франция, Италия и Обединеното кралство). Почти 50% от орга-

низациите имат обща сила на връзката 0. Най-високата обща сила на връзката е 4 (10 организации). VOSviewer ги организира в 66 клъстера, като двата най-големи съдържат по 5 елемента.

Анализът на цитирането по автори показва, че най-цитираните автори са Clough Marinaro, I. (113) и Powell, R. (111) с по 2 документа и обща сила на връзката 6 за всеки от двамата. Най-цитираните документи са Europe's perennial 'outsiders': A processual approach to Roma stigmatization and ghettoization (2017) с автори Powell, R. and Lever, J. със 73 цитата и The production of informal space: A critical atlas of housing informalities in Italy between public institutions and political strategies (2021) от Chiodelli, F. и др. 13 от публикациите все още не са цитирани. Анализът на цитирането по документи е представен на Фиг. 1.2.2.

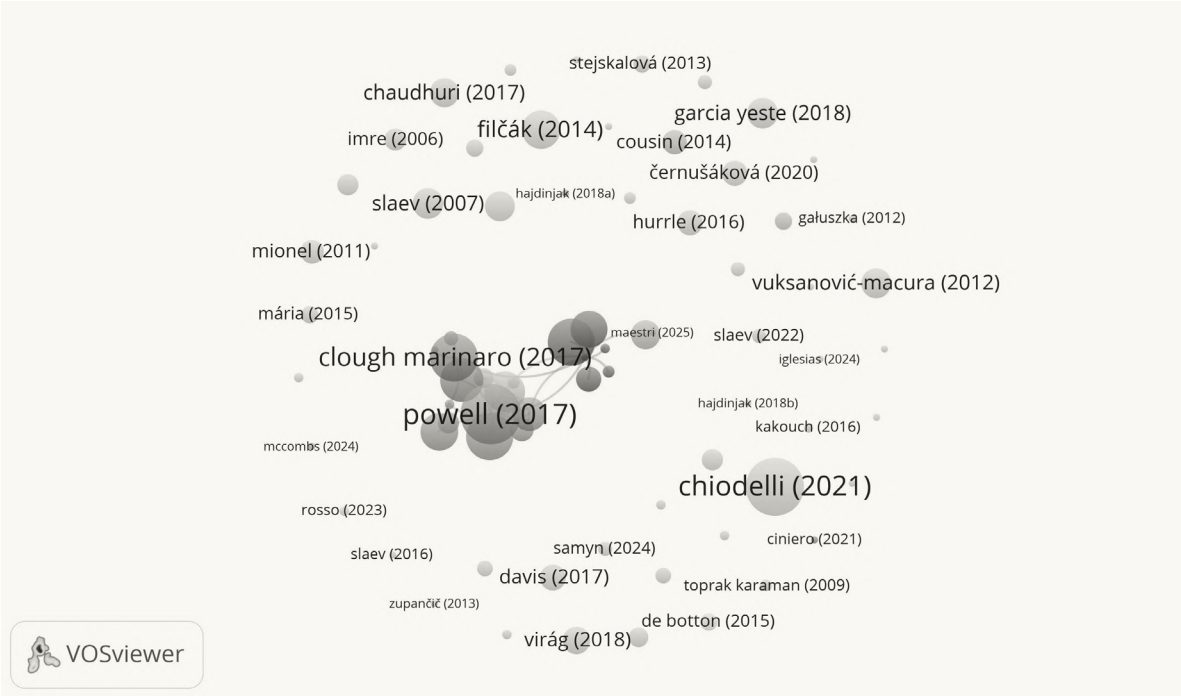

Фиг. 1.2.2. Анализ на цитиранията по документи

Анализът на цитирането по държави откроява 4 държави с над 100 цитата. Това са Обединеното кралство със 199 цитата на 7 документа, Италия (196 цитата на 10 документа), Румъния (171 цитата на 12 документа) и Унгария (104 цитата на 6 документа).

Анализът на съвместното цитиране е извършен по автори, като минималният брой цитати на автор е определен на 10. От 2785 автора, 35 отговарят на изискването. Wacquant, L. е лидер с обща сила на връзката от 1084 и 72 цитата, следван от Powell, R. с обща сила на връзката от 807 и 35 цитата. Резултатите са групирани в 4 клъстера (Фиг. 1.2.3). Клъстер 1 (червен) съдържа 11 елемента, клъстер 2 (зелен) – 10 елемента, клъстер 3 (син) и клъстер 4 (жълт) – по 7 елемента всеки.

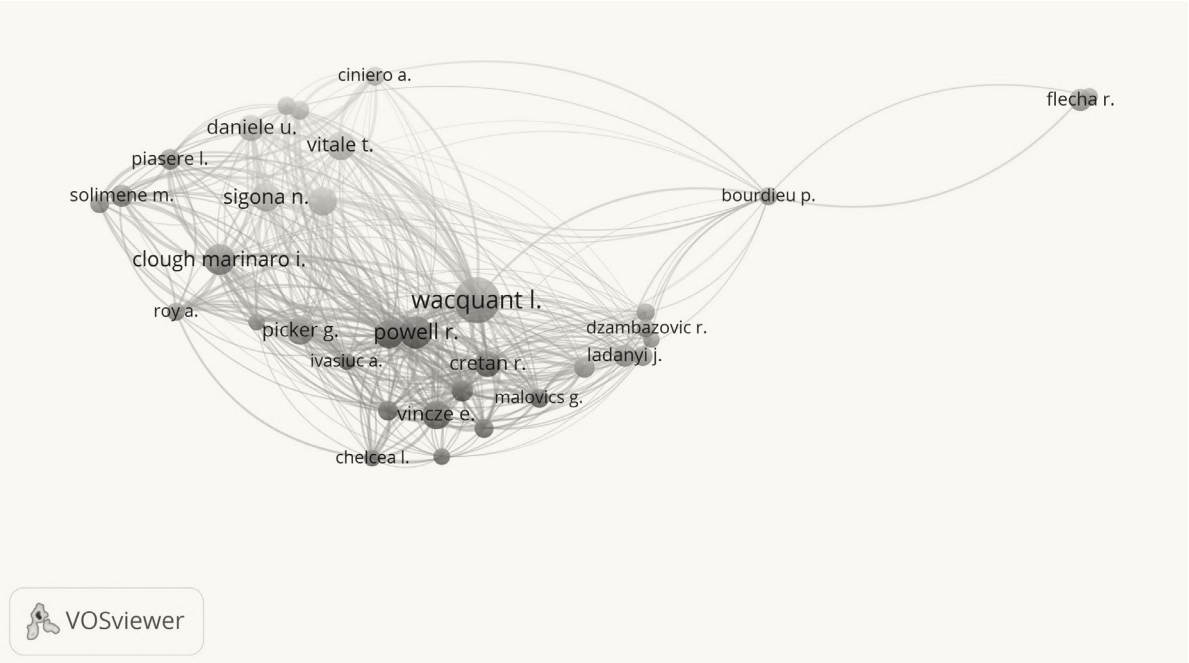

Фиг. 1.2.3. Анализ на съвместното цитиране по автори

Библиографското свързване по документи е извършено чрез задаване на минимален брой цитати на документ на 1, като 62 от 75 документа отговарят на изискването. Документът с най-голяма обща сила на връзката от 82 е The Power of Group Stigmatization: Wealthy Roma, Urban Space and Strategies of Defence in Post-socialist Romania (2018) от Creţan, R. & Powell, R. Резултатите са визуализирани в 7 клъстера, най-големият от които (в червено) съдържа 15 елемента (Фиг. 1.2.4).

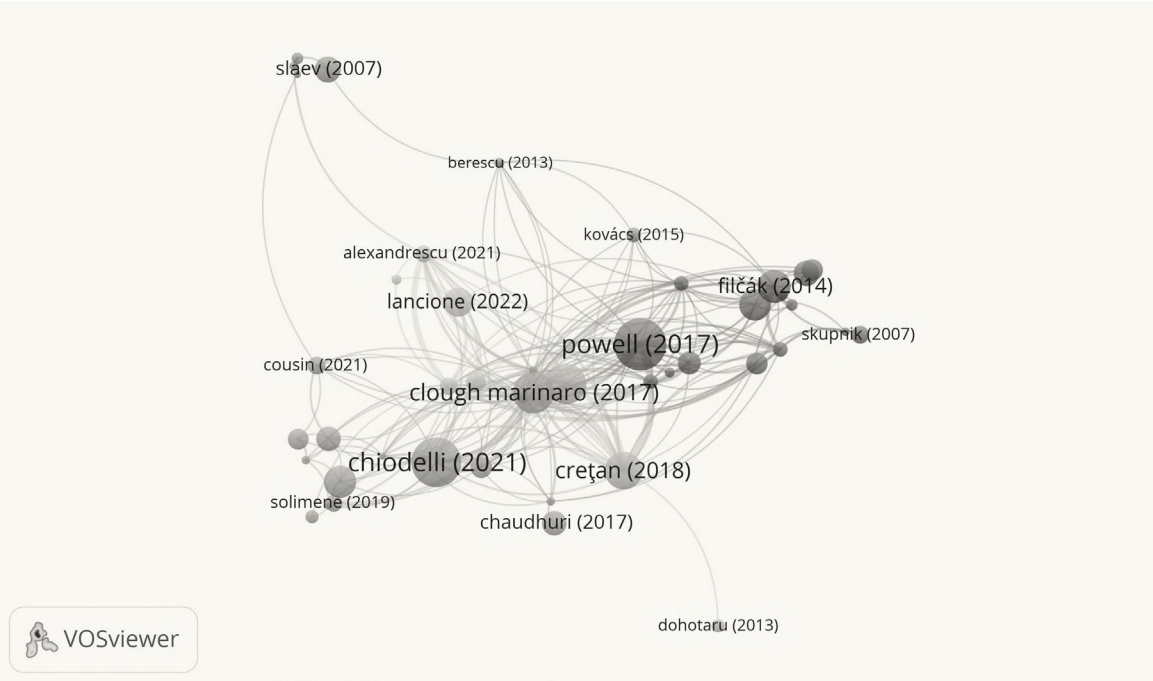

Фиг. 1.2.4. Библиографско свързване по документи

Библиографското свързване по източници поставя на първо място Class, Ethnicity and State in the Polarized Metropolis: Putting Wacquant to Work с обща сила на връзката от 155, следвано от International Journal of Urban and Regional Research с обща сила на връзката от 121. Обединеното кралство е лидер в библиографското свързване по държава с обща сила на връзката от 858, следвано от Италия със 755. Резултатите са групирани в 7 клъстера, най-големият от които (в червено) съдържа 5 елемента (Белгия, Франция, Исландия, Италия и Обединено кралство) (Фиг. 1.2.5).

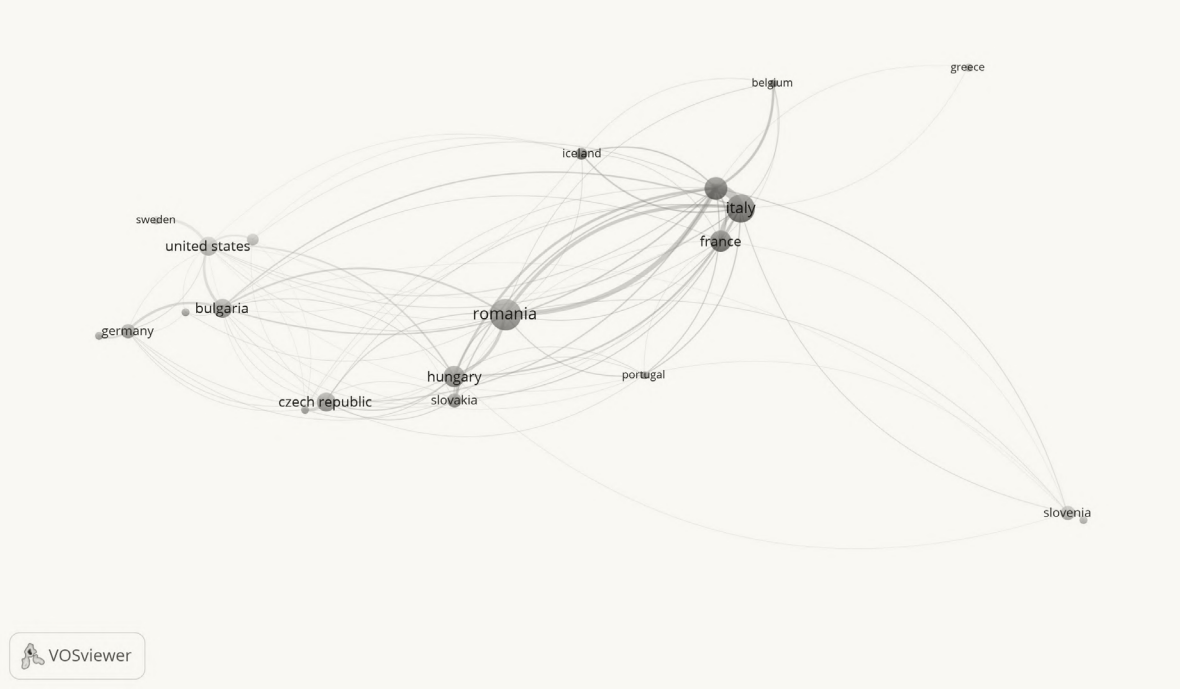

Фиг. 1.2.5. Библиографско свързване по държави

Анализът на съвместната проява е извършен с ограничение от минимум 2 прояви на ключова дума. 89 от 443 ключови думи отговарят на изискването. Думата Roma има най-голяма обща сила на връзката от 126 с 26 прояви, следвана от informal settlement (обща сила на връзката от 120 и 16 прояви) и Italy (обща сила на връзката от 81 и 9 прояви). Резултатите са групирани в 7 клъстера, най-големият от които (в червено) съдържа 16 елемента (Фиг. 1.2.6). Думата Roma е в клъстер 2 (зелено) с 64 връзки.

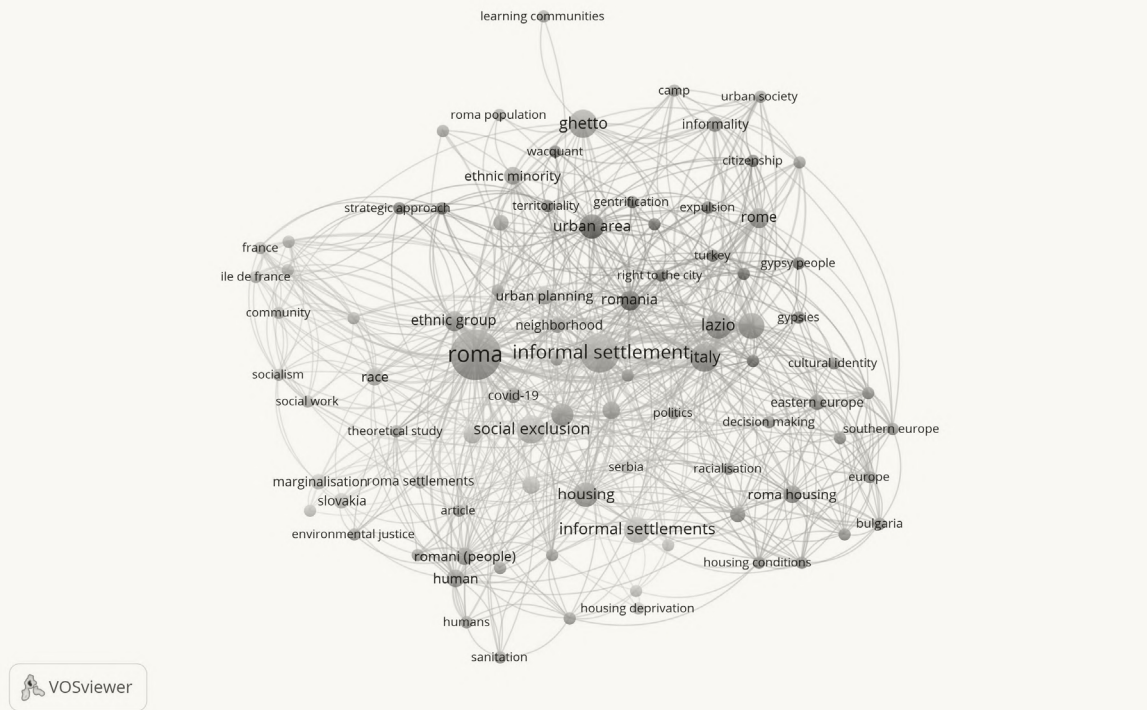

Фиг. 1.2.6. Анализ на съвместната проява

От изведените резултати могат да се направят няколко заключения. Това изследване е едно от малкото, които обсъждат и анализират интелектуалната структура на литературата относно сегрегацията на ромските малцинства. Настоящият библиометричен анализ на градската пространствена сегрегация на ромите показва, че темата придобива значителен академичен интерес едва през 2021 г. Преди това публикациите по тази тема са спорадични и малко на брой. Въпреки множеството автори, работещи по нея, най-голям принос по количество е направен от Ionuţ Marian Anghel, Catalin Berescu, Gaja Maestri and Aleksandar Slaev. Основните страни, в които проблемите на сегрегацията на ромите получават академично внимание, са предимно Румъния, Италия и Обединеното кралство, като публикациите са фокусирани предимно в сферата на социалните науки. Въпреки че не са сред авторите с най-много статии в областта на сегрегацията на ромите, Ryan Powell and John Lever (2015), както и Francesco Chiodelli et al. (2021) успяват да създадат публикации, които имат най-голямо въздействие в научната литература, оценено по броя на цитиранията. Анализът на тези резултати и прегледът на публикациите, които попадат в обхвата на библиометричния анализ, предоставят идеи за бъдещи теми за изследване и възможност за откриване на неразработени аспекти на проблемите на ромските общности. Необходими са по-нататъшни изследвания върху градската пространствена сегрегация на ромите във всички нейни аспекти, както показва броят на публикациите през последните 20 години. Задълбочен анализ на избраните публикации

в библиометричното проучване би могъл да се фокусира върху основните проблеми на ромските малцинства в бъдещи научни разработки. Също така, някои практически последици за справяне с предизвикателствата, свързани със сегрегацията на ромите, биха могли да бъдат извлечени и предложени на заинтересованите страни и политиците в различни държави с ромски общности.

1.3. ПОКАЗАТЕЛИ И ПОДХОДИ ЗА ИЗМЕРВАНЕ НА НИВОТО НА ПРОСТРАНСТВЕНА СЕГРЕГАЦИЯ

Надежда Илиева, Борис Казаков

Показатели, характеризиращи нивото на пространствена сегрегация

Териториалният обхват на изследването е следващият въпрос, свързан с методиката на изследване, който трябва да бъде изяснен. На базата на формулираните от Lefebvre (1991) три диалектични нива и същността на „активното пространство“ са очертани границите на ромските квартали. Според първото диалектично ниво ромската гетоизирана структура се определя като специфична морфологична структура в градското пространство, в което се извършва цял спектър от дейности. Имайки предвид второто диалектично ниво, пространството се преобразува и очертава от етническите общности в зависимост от техните потребности, етнокултурни особености и т.н. Третият аспект, който се взима предвид при очертаването на границите на гетоизираната структура, се отнася до начина, по който етническите общности възприемат пространството или квартала в своето съзнание, пречупено през минали и настоящи преживявания и отразено чрез менталното картографиране. Може да се добави и още едно диалектично ниво, свързано с развитието на съвременните телекомуникации и формираните виртуални социални мрежи. За разлика от останалите три, при него не се изисква непосредствени контакти между членовете на етническите общности, което не определя точните пространствени граници, но помага при очертаването на обхвата на техните социални мрежи. С развитието на телекомуникациите социалният контакт не изисква близост или физическа комуникация, тъй като вече съществуват „общности без близост“ (Graham (ed.), 2004). Като се вземат предвид трите диалектически нива, определени от Lefebvre (1991), както и допълненото четвърто ниво, могат да се определят четири типа пространство – урбанистично, функционално, символично и виртуално:

- Урбанистично пространство – границите се прокарват, като се вземе предвид специфичната архитектурна морфологична структура на

ромската гетоизирана структура.

- Активно пространство – при очертаване на неговите граници освен особеностите на етническата общност са взети предвид поведението й, движението и пространственият обхват на ежедневните дейности и на формираните социални мрежи, които до голяма степен надхвърлят границите на урбанистичното пространство. В динамичното функционално пространство място намира материално-техническата база, устройствената организация и взаимодействието между отделните функционални структурни системи (труд, обитаване, отдих, обслужване, техническа инфраструктура).
- Символично пространство – териториалният обхват се определя от начина, по който ромите възприемат пространството в тяхното съзнание, което е осъществено чрез менталното картографиране.
- Виртуално пространство – появата на интернет променя границите на комуникация между хората. Виртуалното пространство позволява на семействата и приятелите на членовете на ромската общност да поддържат постоянен контакт навсякъде по света. Използването на интернет е положителен индикатор за съществуването на тесни връзки между хората и за съществуването на устойчиви социални мрежи, без да е необходима физическа близост (Graham, 2004).

Така основен въпрос в изследванията на пространствената сегрегация е: Кое пространствено ниво е най-подходящо за изследване на моделите на пространствена сегрегация? Според Musterd и Deurloo (2002), когато целта е да се установи връзката, взаимоотношенията със съседите е подходящо да се вземат данни в много тесен териториален обхват – например улица или блок (най-малкото пространствено ниво). Данните на ниво квартал се използват по-често. В този случай те се отнасят до повече или по-малко директната жизнена среда на индивид или домакинство. Ежедневното пазаруване, детската градина и училището, което посещават децата, най-често се извършва в границите на квартала. Според Van Kempen (2003) това ниво на анализ е подходящо да се разбере връзката между повече или по-малко рутинни ежедневни дейности и модели на сегрегация. Очертаването на границите на изследвания обект е тясно свързано с т.нар. „активно пространство“ и е една от основните цели на географските изследвания. Тези граници се прокарват на местата, където интензивността на даден признак или процес намалява. Определянето на границите на ГГС изисква прилагането на гъвкав подход. По своя характер те могат да бъдат ясно очертани или до известна степен размити. Твърдите граници се свързват с територията, която обитава дадено население, или т.нар. урбанистично пространство (имайки предвид, че обитаването в своята същност представлява статична функционална система). Размитите граници определят динамичното функционално пространство, свързани са

с движението на жителите на ГГС при извършване на ежедневните им основни дейности и се отнасят до разположението на основните структурни функционални системи – труд, обитаване, отдих, обслужване, техническа инфраструктура, като последната играе ролята на свързващо звено между останалите.

В настоящото изследване за оптимален размер на пространствената единица при анализа на пространствената сегрегация се приема този на гетоизираната структура. При изследване на вътрешната им структура се използват границите, прокарани в зависимост от хомогенността по отношение на морфологията на пространството, етнически, социален, културен признак. Като цяло границите на ромските квартали съвпадат с морфологичните особености на градската тъкан и в най-голяма степен покриват създадените местни социални мрежи и по-важните местни услуги. Приложените методи и показатели за пространствен анализ фокусират вниманието върху градската структура, определена не само от гледна точка на социалния състав, но също и по отношение на местоположението на градските ресурси. В тази връзка териториалният обхват на изследването се определя от два взаимодопълващи аспекта: абсолютно местоположение на ромската етническа общност в градското пространство, т.е. свързано с пространството, което обитава това население, и относително пространство, очертано от движението на членовете на тази общност с цел преодоляване на разстоянието до специфични градски ресурси.

Характеристиките на ромски квартали в градовете са много различни по отношение на местоположението им в градската пространствена структура, локализацията, границите и пространствените взаимовръзки на гетоизираните структури в структурата на града и неговите елементи, възникването, формирането и промените, настъпили в нея, нивото на социална и етническа хомогенност, състоянието на жилищата и проблемите свързани с тях, динамиката в пространственото разрастване/свиване на гетоизираните пространства, особеностите във морфологична градска структура и др., което налага използването на разнородни показатели и критерии при обособяването на отделните пространствени модели.

Kohli и кол. (2012) разработва онтологична рамка на бедняшките квартали, базирана на Hofmann и кол. (2008), основавайки се на експертната оценка на петдесет специалисти в шестнадесет държави. Авторите обособяват три пространствени нива, които се отнасят до морфологията на застроената среда (Kohli и кол., 2012). За всяко едно от тях са обособени индикатори, типични за бедните квартали, които се използват за количествено измерване на устойчивото градско развитие (Lehner и кол., 2018). Авторите посочват, че прилагането на онтологичната рамка изисква локална адаптация, тъй като не всички индикатори са релевантни при идентификацията на конкретен бедняшки квартал (Kohli и кол., 2015; Kuffer, Pfeffer и Sliuzas, 2016a).

Таблица 1.3.1. Обща онтология на бедняшките квартали

Ниво	**Индикатор**	**Интерпретация**	**Наблюдение**
Околна среда	Локация	Наклон, характеристика	Близост до зона на наводнение и покрай магистрали
	Характеристики на квартала	Вторични данни	Около планираните градски зони, близо до местата с възможност за намиране на работа
Квартал	Форма	Особености	Нерегулярна форма
	Гъстота	Текстура	С по-голяма гъстота, в сравнение с планираните
			Недостатъчна растителност и отворени пространства
Обект	Сгради	Форма	Неправилни, пристроени сгради
		Размер	Малък размер на сградата в сравнение с тези в планираните градски зони
		Материали	Покриви - гофрирани ламарини, ламарина
		Цвят	Сиво, кафяво и тъмнокафяво
		Ориентация	Случайна подредба
	Мрежа за достъп	Форма	Нерегулярна
		Тип	Неасфалтирани пътища за достъп

Източник: Kohli и кол. (2012)

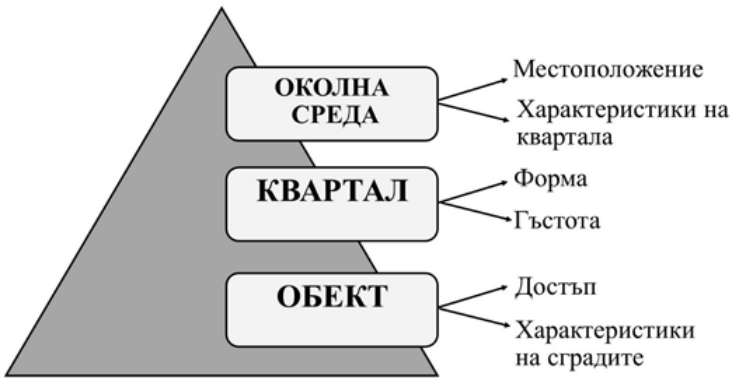

Фиг.1.3.1. Йерархична структура на трите пространствени нива, включваща шестте основни индикатора според онтологичната структура на бедните квартали

Източник: Kohli и кол. (2012)

Характеристиките на сградите и пътищата са основни компоненти в отнологичната рамка на пространствено ниво - обект. На ниво квартал, морфологичните особености в градското пространство (форма и гъстота) могат потенциално да се използват за представяне на контраста между планирани и непланирани градски пространства. На ниво околна среда, са включени външни фактори, които се простират отвъд самия обект, но в същото време са важни индикатори, които оказват влияние върху развитието на бедните урбанизирани пространства – например природни рискове, като наводнения и свлачища. Tesfay (2018) отбелязва, че тези характеристики показват приложимостта на разработената рамка, въпреки че бедните квартали могат да се различават съществено помежду си (Tesfay, 2018; Fallatah, 2020).

Fallatah и кол. (2022) доразвива и дообогатява схемата на Kohli и кол. (2012) и добавя още едно ниво – време с два показателя – година на промяната и продължителност на промяната. Според Fallatah и кол. (2022) „това предоставя полезна информация за динамиката в неформалните селища, и очертава основните етапи в тяхното развитие“. Според същото проучване индикаторите на ниво квартал имат най-голямо влияние при очертаването на неформалните селища/квартали (Fallatah и кол., 2022) (фиг.1.3.2.).

Фиг.1.3.2. Доразвита йерархична структура на пространствените нива според онтологичната структура на бедните квартали

Източник Fallatah (2020)

По-късно тази концептуална схема е доразвита от Fallatah (2020), който взима предвид предложения набор от индикатори, от Owen and Wong (2013). Последните се използват за количествена оценка на структурата на бедните квартали и за провеждането на сравнителни проучвания (Fallatah, 2020). Към всяко ниво авторът добавя индикатори и схемата придобива следния вид (табл.1.3.2.):

Таблица 1.3.2. Индикатори за количествена оценка на бедните квартали

Индикатор	Описание и очаквани стойности на неформалните селища	Ниво
Покривен обхват на застроената площ	Общата площ, заета от сгради. Очаква се висока гъстота на застрояване в градските селища.	Обект
Размер на жилището	Среден размер на жилището. В неформалните селища се очакват малки жилища.	Обект
Обхват на растителността	Обща площ, покрита с растителност. Очаква се ниска плътност в градските населени места.	Квартал
Лакунарност на жилищните структури	Измерва хетерогенността или „празнините“ в пространствата между застроените структури. Очаква се ниска стойност.	Квартал
Вид и материали на пътния сегмент	Дължина и вид на пътните участъци. В неформалните селища се очаква по-малка дължина на пътя и по-малко формални пътни участъци.	Квартал
Текстурата на застроената площ	Измерване на подредбата на цветовете в рамките на дадена площ. Очакват се по-слабо структурирани и бързи промени в градските селища.	Квартал
Достъпност на пътя	Достъпност на пътищата за различни видове превозни средства. Очакват се по-тесни пътища, затрудняващи движението на превозни средства; по-висок дял на задънените улици и по-малко пресичащи се възли в неформалните селища.	Квартал
Съгласуваност на ориентацията на жилищата	Съгласуваност в ориентацията на посоките на линейни сегменти, описващи сградите. Очаква се ниска съгласуваност в неформалните селища	Квартал
Форма на жилищната сграда	Височина и форма на жилищната сграда. Очакват се по-изчистени форми в неформалните зони (четиристранни).	Квартал
Отстъп на жилището от пътя	Голямо разстояние на жилищата от основните градски оси. В градските населени места се очаква несигурно жилищно разположение по отношение на пътните артерии и като цяло липса на достатъчно пътища.	Квартал
Гъстота на застрояване	Разстояние между сградите. В неформалните селища се очаква по-малко разстояние.	Квартал
Близост до опасности	Близост до опасни или потенциално опасни зони, включително зони на наводнения, хидрологични спадове, свлачища/ земетресения, планини от боклук, замърсяване от точкови източници.	Околна среда
Геоморфоложки особености на терена	Характеристики – наклон, надморска височина, изложение на терена и вид почва. Кварталите, построени в дерета, оврази, стръмни склонове и нестабилни почви, е по-вероятно да бъдат неформални.	Околна среда

Близост до центъра на града и социални услуги	Разстояние с кола до центъра на града и други обществени услуги, като пазари и здравни заведения. Очакват се по-големи разстояния при неформалните квартали.	Околна среда
Развитие във времето	Времевите свойства на най-скорошната промяна на земното покритие. Очаква се неформалните селища да възникнат бързо и да се отличават с големи различия в типа земно покритие в сравнение с останалите градски зони.	Време

Източник: Fallatah (2020) Fallatah и кол. (2022)

Според Fallatah (2020) „във връзка с наблюдаваното многообразие на бедните квартали е необходима адаптация при прилагането на основните индикатори съобразени с местните условия, тъй като не всички показатели биха били приложими за всички подобни пространства“. Разработената от Kohli и кол. (2012) концептуална рамка отразява най-вече характеристиките на бедните квартали в развиващите се страни (екпертите по дистанционни изследвания и градско планиране, които участват в това проучване са от Азия, субсахарска Африка и Латинска Америка), които си приличат по някои морфологични и социални характеристики, но съществено се различават от ромските квартали в постсоциалистическите страни. В настоящото изследване е направена адаптация на представената рамка, като са запазени трите основни нива и са въведени индикатори и показатели, които в най-голяма степен характеризират особеностите на ромските гетоизирани структури. Показателите, които се предлагат при измерването на нивата на пространствена сегрегация трябва да отговарят на следните изисквания:

- да отразяват теоретичните постановки свързани с пространствената сегрегация;
- да има налични, достъпни и надеждни данни за събиране на необходимата информация;
- да дават възможност за изчисляване на индикаторите за цялата изследвана територия;
- да имат количествено изражение и да се поддават на последващ пространствен анализ, което предоставя възможността изследваните процеси по-бързо и по-лесно да бъдат оценявани, като се елиминира необходимостта от събирането и обработката на голям масив от данни;
- да има възможност за събиране, изчисляване и сравнение на стойностите на индикаторите за всички гетоизирани територии в дългосрочен период, с цел проследяване на тяхната динамика във времето;
- да дават възможност да се правят сравнения, както в рамките на града, така и между отделните групи от населението (Ilieva et al. 2025).

В резултат на проучването на основните характеристики на сегрегираните градски зони очертани от редица автори е предложен подход за измерване на нивото на пространствена сегрегация въз основа на специфичен набор от количествени и качествени показатели, които могат да бъдат количествено определени. За да бъдат допустими за последващо изчисляване, всички индикатори трябва да имат йерархични стойности, които могат да бъдат оценени от най-висока степен на пространствена сегрегация до най-ниска. Тези индикатори могат да бъдат разделени на 2 категории: първостепенни (общо 10) и второстепенни паказатели (12). Изборът им е направен според предложенията на различни автори, като някои са счетени за по-подходящи и са включени, а други са премахнати. В същото време са добавени показатели, които са типични за ромските гетоизирани структури. Първостепенните показатели се считат за тези, които описват най-типичните характеристики на сегрегираните райони, докато второстепенните се считат за по-малко значими при оценката на нивото на сегрегация на ромските квартали. В своята съвкупност двете категории показатели са оценени като най-показателни за сегрегирания характер на такива градски зони и са разпределени в три нива (местоположение в градското пространство, квартал и жилищна среда) (фиг1.3.3.).

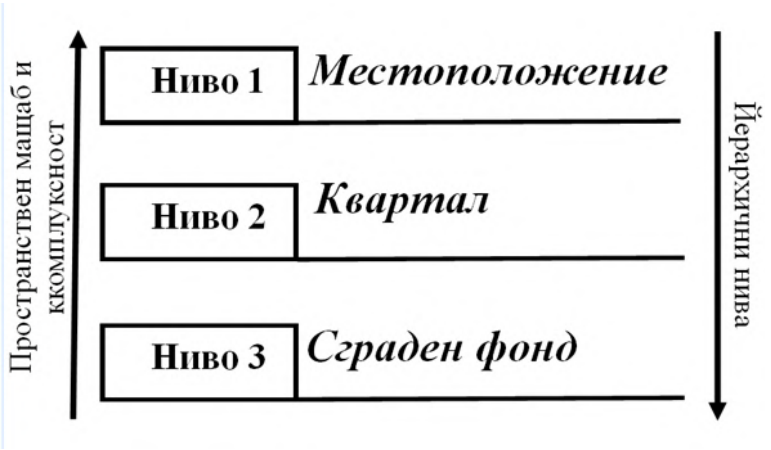

Фиг. 1.3.3. Йерархични нива при определяна на основните и допълващите показатели, използвани при измерване на пространствената сегрегация

Подбрани са следният набор от първични и вторични индикатори показан в таблица 1.3.3:

Вид показатели	Ниво	Показатели
Първостепенни показатели	Ниво 1 Местоположение	Местоположение в градското пространство
		Достъп до училище
		Училищна сегрегация
		Достъп до детска градина
		Достъп до обществен транспорт
		Близост до антропогенни опасности и потенциални източници на замърсяване
	Ниво 2 Квартал	Гъстота на населението
	Ниво 3 Жилищна среда	Жилищна площ на жител
		Дял на сградите без документи за собственост
Второстепенни показатели	Ниво 1 Местоположение	Достъп до спешна медицинска помощ
		Достъп до болнична помощ
		Достъп до зелени площи за широко обществено ползване
	Ниво 2 Квартал	Тип на пътната настилка
		Зелени площи за ограничено обществено ползване
		Динамика на застроената площ
		Пространствено разрастване
		Морфология на градското пространство
		Динамика на населението
	Ниво 3 Жилищна среда	Гъстота на застроената площ

Към всеки показател е обособена скала за оценка, като с единица са обозначени тези стойности, които са с най-ниска степен на пространствена сегрегация, с двойка – със средна степен, и с тройка – с най-висока степен (индикаторите за булеви стойности получават оценка 1 съответно за „да/вярно“ и 3 за „не/невярно“). Изчисляването на оценките зависи от естеството на показателите (Таблица 1.3.4.).

Таблица 1.3.4. Бална оценка на стойностите на основните показатели

Основни показатели/ оценка	Бална оценка 1	Бална оценка 2	Бална оценка 3
Местоположение в градското пространство	Център/широк център	Близка периферия	Градска периферия/извън границите на града
Достъп до училище	Целият ареал на ГГС е в рамките на нормативно определеното разстояние на достъп	По-малко от половината ареал	Целият ареал е извън нормативно определеното разстояние за достъп.
Училищна сегрегация	Ромите са малцинство и са равномерно разпределени	Повече от 50 % от учениците от роми	Всички ученици са роми
Достъп до детска градина	Целият ареал на ГГС е в рамките на нормативно определеното разстояние за достъп	По-малко от половината ареал	Целият ареал е извън нормативно определеното разстояние за достъп.
Достъп до обществен транспорт	Повече от една линия на обществения транспорт от ГГС до града	Една линия на обществения транспорт	Няма достъп до обществен транспорт
Близост до антропогенни опасности и потенциални източници на замърсяване	Няма такива източници до или в непосредствена близост до ГГС	Един или повече такива източници в непосредствена близост до ГГС	Наличие на такък източник (източници) точно до или в границите на ГГС
Гъстота на населението	По-малко от два пъти по-висока или по-ниска от средната за града	Около два пъти по-висока от средната за града	Над два пъти по-висока от средната за града
Жилищна площ на жител	Подобна или по-ниска от средната за града	Около два пъти по-ниска от средната за града	Над два пъти по-ниска от средната за града
Дял от сградите без документи за собственост	По-малко от 10 % от всички	До 50 % от всички	Повече от 50% от всички

Ниво 1 Местоположение в градското пространство

На пространствено ниво „Местоположение в градското пространство“ са откроени шест първостепенни показатели, които се отнасят до локализацията на гетоизираната структура в градското пространство и достъпа до социално значими градски ресурси – достъп до училище, детска градина, обществен транспорт, училищна сегрегация и близост до антропогенни опасности и потенциални източници на замърсяване. Към второстепенните показатели са включени още няколко такива свързани с достъпността до социална инфраструктура: спешна медицинска помощ, болнична помощ, обществени паркове, както и близостта до места с потенциален риск от природни опасности и източници на замърсяване.

За географските изследвания положението на обектите/субектите в пространството е основна детерминанта при формирането на моделите на взаимодействие. Тези трансформации до голяма степен зависят от действията както на засегнатите от тези процеси (жителите на даден район, квартал), така и на институционалните власти, които определят механизмите и възможностите, по които да се развива определена територия в дадена времева рамка. Пространството оказва влияние върху формирането на определено поведение на населението, което го обитава, но също така е налице и обратната връзка – населението със своето поведение и социални взаимодействия създават и преоформят градското пространство. Градът не може да се разглежда изолирано, без да се отчита мястото му в йерархичната териториална съгласуваност в мрежата от градове, от една страна, и процесите, които протичат между различните части на града, от друга. Влияние върху възникването и динамиката на определена градска гетоизирана структура оказва и мястото, което заема самият град спрямо заобикалящото го пространство. За географите населеното място/кварталът е модел на взаимодействие, където общността е здраво вкоренена в териториалната основа. Географското положение на самата сегрегирана градска структура дава информация за взаимовръзката й с останалите части на градското пространство. Мястото, където се установяват етническите общности, в голяма степен определя ежедневните им взаимодействия с мнозинството и е индикатор за степента на интеграцията. Според Olgaç (2013) един от ключовите аспекти, на които трябва да се търси отговор е „пренасочването на фокуса от пространствено местоположение към пространствени отношения.“. Не трябва да се търсят само предимствата, а обратното – какви пространствени недостатъци даден район (квартал или град като цяло) – предоставя на своите жители. Пространствената конфигурация на града оказва влияние върху взаимовръзките между вътрешноградските пространства и влияе върху моделите на движение в пространството (начинът, по който хората използват градското пространство), а движението е далеч по-доминиращата форма на използване на пространството в съвременността. Най-интегрираните градски

пространства са тези с най-висок потенциал за привличане на дейности и движение, т.е. разглежданата структура е ефективно свързана с останалата част на града. При такава пространствена организация вероятността за социално взаимодействие между локализираните в непосредствена близост групи, с различни социални характеристики, ценности и очаквания, нараства. Най-неинтегрирани в градското пространство са тези зони, през които е малко вероятно хора от други части на града да преминат или да влязат в тях. С течение на времето това разстояние става индикатор за социална дистанция и различните квартали на града получават определена оценка, отразяваща социалните и етническите характеристики на местното население.

Друг важен показател при обособяването на моделите на пространствена сегрегация е делът на учениците, които учат в сегрегирана среда. Образователната среда играе ключова роля за преодоляване на пространствената сегрегация и за създаване на условия за възходяща социална мобилност. Когато децата растат и учат в силно сегрегирани квартали и училища, те са ограничени в достъпа си до разнообразни социални контакти, образователни ресурси и културен капитал. Това затваря цикъла на маргинализация и възпроизвежда социалното неравенство между поколенията. Обратно, включването на децата в интегрирана образователна среда, където се срещат с връстници от различен социален и етнически произход, създава предпоставки за придобиване на по-високи образователни постижения, развитие на ключови социални умения и по-добър достъп до възможности за трудова реализация. Така училището се превръща в пространство, което не само компенсира неблагоприятните условия на живот, но и осигурява шанс за реална възходяща мобилност.

Гетоизираните структури обикновено се намират в близост до опасни зони – сметища, железопътни линии, индустриални зони (където по време на социализма ромите са намирали работа в нискоквалифицирани работни места в преработващата промишленост), зони на наводнения, по стръмни склонове и др. Тясно свързано с тези дискриминационните процеси е именно понятието „екологична справедливост“ (environmental justice), чиято същност е разгледана в публикацията на Matoušek и Sýkora (2011). При прегледа на литературата авторите цитират няколко известни публикации, които дават определение на понятието „екологична справедливост“. Според Lucas и кол. (2004) терминът се отнася до сложни и разнообразни модели на взаимоотношения между населението (с различни класови, етнически, възрастови характеристики) и околната среда, която се отличава с различни качествени характеристики. Терминът е въведен в САЩ, за да отрази „несправедливостта“ на околната среда, разбирана като ситуация, при която определени социални групи са непропорционално засегнати от отрицателните въздействия на околната среда, като замърсяване, сметища, магистрали и др. Holifield (2001) посочва, че пър-

воначално този термин често се е използвал като „екологичен расизъм“ поради несъразмерното отрицателно въздействие на околната среда върху етническите малцинства. Той обобщава, че редица проучвания документират, че малцинствата и по-точно афроамериканците имат по-голяма вероятност да живеят в непосредствена близост до опасности, свързани с околната среда, и че расовите и етническите групи с по-ниски доходи са в по-голяма степен засегнати от тях. Американската агенция по опазване на околната среда е пионер при утвърждаването на нормативната употреба на понятието „екологична справедливост“. Приемат се и се прилагат закони, регламенти и политики в областта на околната среда, в които тя се свързва със справедливо отношение към цялото население, независимо от раса, етнически произход или доходи. Според агенцията това може да бъде постигнато, когато всички се възползват със същата степен на защита от опасностите, свързани с околната среда и здравето, и с равен достъп до процеса на вземане на решения за здравословна среда, в която да живеят, учат и работят. Подобен подход насочва вниманието ни към случаите, при които, например, замърсяването или други опасности достигнат нива, които се определят като неприемливи и опасни, или действия, които създават допълнително неравенство и заплаха за общностите, които се намират в близост до тях и се отличават с по-нисък социален статус. Екологичната справедливост се свързва с правото на всички до определено качество на живот. По отношение на социалната справедливост това се отнася, например, до правото на образование, здравеопазване и прилично жилище. Matoušek и Sýkora (2011) определят, че екологичната справедливост обхваща и качествата на околната среда в местата, където протича ежедневието. Социалната справедливост гарантира равни права и позволява пълно и ефективно участие във вземането на решения на всички социални групи, като се обърне специално внимание на населението в неравностойно положение. Както отбелязва Harvey през 1973 г., социалната справедливост е необходимо условие за постигане на екологична справедливост и я свързва с достъпа до качествена среда на различни социални/етнически групи. И тъй като много от тези различия произтичат от диференцираните финансови характеристики на индивидите и социалните групи, те се разглеждат като социално-екологични неравенства. Според Matoušek и Sýkora (2011) екологичната справедливост трябва да се разглежда като специфична подгрупа на социалната справедливост и заключават, че е необходима интеграция между пространствената сегрегация, социалната и екологичната справедливост, тъй като те са взаимно свързани и формират спецификата на дадено пространство.

Степента на достъпност (до училища, детски градини, болнична, спешна помощ, обществен транспорт, паркове и т.н.) също се използва за изследване и идентифициране на неравенствата между кварталите. Населението в някои квартали нямат същите пространствени предимства

спрямо други, и най-често това са кварталите, които се характеризират със силно сегрегирани обществени пространства. Друг аспект, който трябва да се разгледа е дали разглежданата зона има наличие на ясно изразена пространствена връзка с централната част на града. Много често кварталите, обитавани от малцинствата, са разположени в покрайнините на градовете и не са ефективно свързани с града. Голямото разстояние до градския център маргинализира жителите и създава реално проблеми, свързани с достъпа до различни по своя характер ресурси и услуги. В тази връзка тук трябва да се вземе предвид не само разстоянието до центъра, но и някои конфигурационни особености на главните оси и конфигурацията на уличната мрежа, и по какъв начин те се пресичат, т.е. дизайнът на градското оформление в някои случаи възпрепятства пространствената интеграция, изолира квартала и влошава достъпността. Достъпността до важни локации – например места за работа, обществен транспорт или други общи ресурси – може да бъде свързана с аспекти на равенството по отношение на пространствените условия в различните квартали. Анализът на достъпността се основава, освен на пространствената конфигурация на пътната мрежа, локализацията на гетоизираната структура и местата предлагащи различни услуги, но трябва да се вземат предвид и някои характеристики свързани с населението. Анализът се извършва с помощта на метрично разстояние (т.е. по пешеходни пътеки и улици), а именно радиус от 200 m, 400 m и т.н., като се вземат предвид заложените законови нормативи.

Анализът на степента на пространствена сегрегация на определена етническа група акцентира върху два взаимнодопълващи се аспекта: абсолютно местоположение на групата в градското пространство (пространствено ниво 2) и достъпа й до градските ресурси – работа, училище, зелени площи, здравни заведения, достъп до обществен транспорт и др. (пространствено ниво 1). Според Fonseca и кол. (2005) пространствените измерения на интеграцията се определя освен от позицията на етническата група в градското пространство, така и от нивото на достъп до градските ресурси и степента на мобилност. Тези три аспекта са взаимнодопълващи се, тъй като достъпът до ресурси зависи от местоположението на етническата общност в пространството и на съоръженията, които те използват, както и от конфигурацията на обществения транспорт и т.н. Достъпността обикновено се определя чрез степента на трудност при придвижване от едно място на друго и представлява разстоянието и връзката между местоположението на населението и ресурсите в дадено пространство (Grasland, 1998). Това разстояние може да се измерва в километри, но може да се измерва с време или разстояние–цена (Johnston, 2000). Според Chapelon (2004) трябва да се вземе предвид още транспортната система, качеството на инфраструктурата, топографските особености, ограниченията в скоростта, техническата характеристика на превозните средства,

трафикът, схемата на обслужване, цените на горивата на превозните средства. Координацията между транспортните политики и разпределението на ресурсите допринася за намаляване на неравенствата, които са резултат от липсата на достъпност (Moseley, 1979). Пространственият анализ на достъпността може да се приеме като инструмент, чиито вариации в различните стойности могат да послужат при измерване на степента на изключване на определени области и оттук – на техните жители до местните ресурси. По този начин измерването на достъпността води до генерирането на нова, допълнителна информация като количествен инструмент за измерване на пространствената сегрегация.

Всяка група от населението си взаимодейства с външната среда, използва типичните места на обитаване, работа, образование, обслужване и свободно време. Около всеки индивид се очертава пространство, в което той се движи – т.нар. „ активно пространство“ (space of action) (Gaebe, 2004). Взаимовръзката между възприятието/оценката и движението в пространството на индивидите или групи лица е в центъра на поведенческия подход в градската география (Heineberg, 2001; Gaebe, 2004). Този подход намира широко приложение в географските изследвания през 70-те години на XX век и се прилага при анализа на градските структури и местоположението на отделните техни компоненти. Концепцията е доразвита от Werlen (1988, 1995, 1997), който възприема „теоретичен подход, ориентиран към действие“ (action oriented theoretical approach’). Werlen (1995) определя действието (за разлика от поведението) като умишлен акт на човешка дейност. Въпреки че се основава на намерение, едно действие включва и субективното, социалното, културното и физическото влияние на околните. Следователно последиците от дадено действие могат да бъдат предначертани или не (Werlen, 1995). Авторът използва тази рамка при пространственото изследване и поставят участниците (субектите) в центъра на пространствените отношения. Структурите на физическото и социалното обкръжение се разбират като ограничения (условия), но също и като възможности и средства за действие. Тези два компонента съставят „активното пространство“ и определят логиката при съответния избор, като по този начин чрез своите действия субектите оказват влияние върху пространството около себе си. Според Golledge и Stimson (1997) активното пространство е термин в „поведенческата география, който се използва за описание на пространството, в което индивидът има директен досег при извършване на своите ежедневни дейности“. Активното пространство в ежедневието се свързва с придвижване на населението между жилището и работното място, между жилището и къщата на приятеля, търговския център, местата за отдих и т.н. Други външни влияния върху пространството са, например, политиките за планиране и регулация на земята, предлагането на налични жилища и пазарните условия. Оттук следва, че субектите чрез своите действия влияят върху възприеманото физическо

и нефизическо обкръжение около себе си и другите. Този подход е изключително ценен за изследването, тъй като допринася при очертаването на активното пространство, при използването на зелените площи и достъпа до различни ресурси в градовете. В настоящото проучване се прави опит да се очертае активността на субектите в пространството, като се вземат предвид и размерите на тези пространства. Отдавна е признато, че хората прекарват значително време далеч от дома и че самата идея за „квартал“ е изключително трудна за определяне (Foley, 1950; Matthews, 2008; Palmer, 2013). Въпреки нарастването на мобилността на населението през последните десетилетия, което се свързва с процесите на автомобилизация, и въпреки силното нарастване на различни взаимодействия в пространството, жилището и кварталът остават референтните точки в ежедневието, социалните отношения и пространствената идентификация, ограничаващи до известна степен времевия и пространствения обхват на “активното пространство“.

Тези структурни функционални системи се разглеждат с присъщата им материално-техническа база, устройствена организация и взаимодействието им с останалите функционални структурни системи на локално ниво и в рамките на градското пространство. Отделните структурни функционални системи могат да се разглеждат в два аспекта – от статична градоустройствена гледна точка (къде са разположени основните обекти на отделните функционални системи) и от динамична гледна точка – до каква степен те се използват от ромите в гетоизираните структури.

Важен аспект в това отношение е достъпът до места за отдих и почивка, което до голяма степен определя качеството на обитаваната градска среда. Достъп до парковете за широка обществена употреба е също важен показател, тъй като те притежават потенциал да бъдат среди на социална интеграция. Те могат да служат като „обща територия“, в която между представители на различни етнически и социални групи е възможно да се осъществи контакт, да си взаимодействат и изграждат междуличностни отношения. Това е особено важно за ромското население, което често е подложено на социална стигма и пространствена сегрегация. Парковете могат да играят ролята на „интеграционни зони“, в които чрез съвместни дейности – спорт, културни събития, фестивали, неформално общуване – се създават условия за социално сближаване и междуетнически контакт. Посредством последните се насърчава разбирателството, толерантността и сътрудничеството между различните групи в обществото. За ромите, които често срещат предразсъдъци и социална изолация, тези пространства могат да бъдат места за преодоляване на бариери, за създаване на мрежи за подкрепа и за участие в общи дейности, които спомагат за тяхната интеграция и приобщаване.

В българското законодателство съществуват заложени градоустройствени нормативи при оценка на достъпността до различни обекти на

градската инфраструктура. Когато се разглеждат тези нормативи за отделните функционални подсистеми, трябва да вземат предвид следните важни акценти: отговарят ли на заложените количествени прагове, каква е достъпността до тях в пространствено отношение и дали обитателите се възползват по една или друга причина от тях? Отговорът на тези въпроси е от основно значение при анализа на различните модели на пространствена сегрегация и зависи в голяма степен от индивидуалните социално-демографски характеристики. Много от социалните последици от пространствената сегрегация зависят от това къде хората прекарват времето си, когато не са вкъщи (Ellis и кол., 2004). Въпросите за местоположението и движението на населението са от основно значение за географските изследвания, но затрудненията идват от ограниченията, които съществуват при наблюденията и събирането на информация. Отговорите на повечето въпроси са получени от направените количествени проучвания и интервюта и въпреки това получените резултати са ограничени по мащаб, а натрупаните грешки често правят невъзможно очертаването на динамичната ситуация. Изследователите се сблъскват със затруднения, когато правят опит да обхванат по-голям кръг от дейности, пряко свързани и с обхвата на формираните социални мрежи. В настоящото изследване разглеждаме активността на субектите в пространството, анализирайки размерите на тези пространства. По този начин динамичният, пространствен подход, прилаган при анализа на движението на населението, дава възможност да се надникне отвъд традиционните изследвания на пространствена сегрегация, при които се взима предвид единствено мястото, което обитават етническите групи (Wong и Shaw, 2011).

Ниво 2 Квартал

На ниво квартал с най-голямо значение са поставени демографските особености (гъстота и динамика на населението) и пространствената структура на гетоизираната структура (морфология на градското пространство, динамика на застроената площ, пространствено разрастване на квартала, динамика на застроената площ, тип на пътната настилка, дял на зелените площи за ограничено обществено ползване). Според Olgaç (2013) градът в по-изчистен вариант може да се възприеме като съставен от различни слоеве, които се наслагват един върху друг: структурен слой, формиран от улиците и обществените пространства; застроен слой, включващ сгради, слой от зелени площи, слой с незапечатани пространства, социални и културни слоеве, обхващащи населението и различни видове културни, исторически и социални структури.

Демографските фактори са ключови при определяне на различията в нивата на пространствена сегрегация. Те могат да бъдат изразени чрез някои показатели като: големината на града, особеностите в начина на формиране на съвременната етническа структура на населението, броя на

населението в отделните градски зони, етническото многообразие, дела на отделните етнически общности, различията в тяхното демографско развитие, миграционното поведение, структури на населението (възрастова, образователна, професионална и др.), броя на членовете и вида на домакинствата на етнически малцинства, различията в наблюдаваните демографски процеси в сравнение с мнозинството и др. Демографските показатели до голяма степен определят стойностите на останалите показатели. Гетоизираните градски структури обичайно се отличават със специфична демографска динамика, проявяваща се в ускорено и стихийно нарастване на населението в резултат на по-високия естествен прираст спрямо мнозинството. В условията на пространствени ограничения този процес поражда значителен урбанистичен натиск, който води до ресурсен дефицит, свързан с жилищната среда, инфраструктурата и обществените услуги. Последиците от подобно натрупване включват трансформация на пространствено-морфологичната структура, повишена социална уязвимост и задълбочаване на процесите на маргинализация и сегрегация. От голямо значение при формирането на пространствените клъстери освен различията в естественото възпроизводство в литературата се набляга и на значението на миграцията, като авторите отбелязват, че миграционните процеси са основните източници за нарастване на етническото многообразие в градовете. Посочва се, че един от основните фактори, които оказват влияние върху нарастването на градското население през последните десетилетия, е миграцията, с тази разлика, че докато в страните от Източна Европа тя е резултат от вътрешномиграционните процеси, в тези от Западна е от външните миграции. York и кол. (2011) отбелязват, че в някои развиващи се страни, в резултат на продължителната миграция към градовете след Втората световна война, се наблюдава ръст на незаконно настанилите се в покрайнините на градовете и нарастване на гетоизираните структури, които се отличават по генезис и пространствена структура от по-старите жилищни райони. Причините за миграциите към дадено място могат да бъдат провокирани от катаклизми и природногеографски, икономически, етнически, културни, политически, психологически и други фактори. Решението за миграция отразява косвено влиянието на социалните и икономическите фактори, както и на възможностите, които предоставя градът за работа, реализация и предоставяне на услуги. Икомическото развитие на даден регион води до привличането на мигранти, които са заети в нископлатени отрасли, непривлекателни за мнозинството. Обратно, пространствата, които страдат от високи нива на безработица, не привличат имигранти. Те гравитират към места, коиго предлагат по-големи възможности за заетост и жилищно строителство. Вътрешните миграции оказват съществено влияние върху нарастването на етническото многообразие, тъй като различията, които съществуват между селските и градските ареали, са значителни. В литературата много често се

дискутира темата за верижната миграция и мрежите от мигранти (тук се има предвид не само външната, но и вътрешната миграция), които имат ключово значение за формирането на жилищните клъстери. Присъствието на една критична маса от представители на даден етнос в един град или квартал поема ролята на ключов посредник и превръща селището в привлекателна дестинация за бъдещите мигранти (Gidley и Caputo, 2014). По отношение на миграциите в рамките на градското пространство се наблюдават някои специфични особености. Сегрегираните квартали са изключени като възможни места за обитаване за „външните" за квартала жители, тъй като те се свързват с негативни социални идентичности и обществен имидж и се асоциират като територии, свързани с проблеми с наркотици, престъпност, насилие, противообществени прояви. Освен това съществува ясна връзка между промените във възприятието на квартала, от една страна, и състава на жителите му, от друга. Нарастването на лошата репутация на квартала се свързва с изселването на заможните жители в други части на града, намаляване на цените на недвижимите имоти и заместването им с по-бедни социални сегменти. Описаните миграционни процеси водят до утвърждаване на хомогенния етнически състав на засегнатото градско пространство. Тясно свързано с демографските процеси е теориите за пространствено асимилиране (Massey, 1985; Massey и Denton, 1988). Grbic и кол. (2010) поясняват, че местоположението на етническите групи в града е повлияно от нивата на акултурацията и социално-икономическата мобилност. Това явление показва две противоположни пространствени сили: концентрация, която създава етническа жилищна сегрегация, и дисперсия, която води до пространствена асимилация на етническите групи. Така че процесът на пространствена асимилация, или етническа жилищна интеграция, най-силно се повлиява от постигнатите успехи във възходящата социална мобилност. Ако всички членове на групата са равномерно разпределени в географски район, то може да се заключи, че групата е напълно пространствено интегрирана и е напълно „смесена" в пространствен смисъл, когато нейните членове са разпределени равномерно сред цялото население. Колкото по-голямо е отклонението от равномерното разпределение, толкова по-голяма е степента на сегрегация (Johnston и кол., 1986). Обикновено гетоизираните градски пространства се отличават с ограничен териториален обхват и често са обект на различни физически, социални или институционални бариери, възпрепятстващи тяхното планирано пространствено разрастване. В условията на динамично и често неконтролирано нарастване на населението това води до силен натиск върху наличната територия, като ограничените възможности за застрояване превръщат земята в изключително ценен и дефицитен ресурс. Подобна ситуация често създава предпоставки за жилищен недостиг, пренаселени жилища, напрежение между различни социални групи и конфликти на местно ниво. В тази връзка другата група

показатели, които се включват на ниво квартал са свързани с „най-видимите“ особености на гетоизираните структури, а именно морфологията на градската тъкан. Границите на гетоизираната структура най-често се прокарват, като се вземе предвид специфичната архитектурна морфологична структура на градското пространство с неговите специфични градоустройствени характеристики. В някои случаи границите на пространствените модели могат да съвпаднат с административните граници на квартала, могат да обхващат част от тях или да са разположени на територията на няколко от тях.

При извършването на морфологичния анализ са взети предвид няколко аспекта, отразени в четири основни показателя: сгради, открити зелени пространства, пътища, техническа инфраструктура, наличие на отворено публично пространство. Според Lehner и Blaschke (2019) градската морфология изучава формата на селищата и процесите на тяхното формиране и трансформация. Както посочват Taubenböck и кол. (2008), „градската структура“ трябва да се дефинира като многопластов термин, включващ времевото измерение на градската трансформация, особеностите в съставящите ги градски елементи и влиянието на демографските, социално-икономическите и политическите процеси (Lehner и Blaschke, 2019). Според (Banzhaf и Hofer, 2008; Wurm и Taubenböck, 2010; Lehner и Blaschke, 2019) „елементите на градската структура могат да бъдат разпознати и анализирани на всички пространствени нива“. Анализът на морфологията на градското пространство обикновено започва с „разликата между застроени и незастроени площи, т.е. разграничението между застроени терени и зелени площи, и постепенно се развива към разграничение между застроени терени, зелени площи, водни обекти и незапечатани пространства.“ (Lehner и Blaschke, 2019). Прегледът на съществуващата литература показва, че множество изследвания идентифицират значими различия в градската морфология между формалните и гетоизираните квартали (например Baud, Kuffer, Pfeffer, Sliuzas и Karuppannan, 2010; Kuffer и кол., 2016b; Friesen и кол., 2022).

Морфологичните показатели обикновено се основават на ясно дефинирани контури на сградите и се класифицират по два основни критерия:

- формата на сградите, включително техния размер и вътрешна неправилност, и
- формата на откритите пространства, характеризирана чрез близостта и ориентацията им (Abascal и кол., 2022).

Тези показатели предоставят количествени средства за анализ на пространствено-морфологичната структура на градските територии и позволяват систематично сравнение между различни видове пространства, включително формални и гетоизирани квартали. Още една морфологична характеристика, която отличава физическата структура, е фор-

мата на откритите пространства (Abascal и кол., 2022). За дефиниране на формата на откритите пространства са извлечени показатели за близост и ориентация. Близостта между сградите служи като индикатор за ширината на откритите пространства, докато текстурата може да се използва за количествено представяне на контраста между неформалните и формалните квартали. Сред всички анализирани показатели плътността се оказва най-съществената за разграничаване на неформалните от формалните територии, като отразява интензивността на застрояването и степента на урбанистичен натиск (Fallatah, 2020) Плътността на застрояване в гетоизираните квартали обикновено е висока, тъй като разстоянието и празнините между сградите практически липсват. Това уплътняване на застрояването е характерен морфологичен белег на неформалните пространства и отразява както ограничените територии за разширяване, така и натиска от бързо нарастващото население (Kohli и кол., 2013). Пътищата в неформалните квартали се отличава със слаба свързаност, липса на пътно покритие, обикновено са къси и много често са задъдени – път без изход. Те са с ограничена възможност за използване от моторни превозни средства, тъй като много от тях са твърде тесни за преминаване на автомобил или позволяват достъп само на едно превозно средство. Тази ограничена пътна инфраструктура е характерна морфологична особеност на неформалните селища и допринася за ниската мобилност, ограничен достъп до услуги и социална изолация на населението (Ayo, 2020).

За ромските квартали, които често се характеризират с висока гъстота на застрояване, недостатъчно добре развита инфраструктура и липса на адекватни публични услуги, достъпът до зелени площи е от изключителна важност. Вътрешните зелени пространства могат да компенсират част от неблагоприятната жилищна среда. Към зелените площи с ограничена обществена употреба, се включват междублоковите пространства на жилищни комплекси и озеленяване в имоти на частни физически и юридически лица. Озеленените площи с ограничено обществено ползване не подлежат на нормиране, но имат жизненоважно значение за зелената система на града и неговата екология. Те само допълват зелената система, но не могат да заместят основните обекти със зеленина за широко обществено ползване, които освен екологичната си роля, имат задължението да задоволят нуждите от отдих, спорт и развлечение.Зелените квартални пространства са важен компонент на градската инфраструктура и са от съществено значение за подобряване на градската среда и качеството на живот. За ромските семейства, които живеят в условия на ограничен достъп до зелени площи, тези пространства предоставят възможности за ежедневна физическа активност, игри на децата и социални контакти със съседите. Добре поддържаните вътрешноквартални зелени пространства повишават усещането за сигурност, укрепват усещането за принадлежност към квартала и допринасят за формиране на общностна идентичност.

Пространствената сегрегация не може да се разглежда единствено като резултат от поведението на населението или от взаимоотношенията между различни етнически общности, а се провокира и от институционални решения, които предопределят поведението на отделния индивид, от една страна, и преструктурирането на градското пространство, от друга. Морфологията на градското пространство може да се използва за оценка на ролята на институционалните и политическите фактори (ролята на държавата при формирането на пространствена сегрегация; възприетия политически/държавен модел на етническо взаимодействие и интеграция; прилаганите секторни и жилищни политики; ролята на институциите върху развитието на определена територия в градското пространтво; политическата власт, която притежават жителите на махала (формална или неформална)).

Градската форма и пространствените отношения в града не трябва да се възприемат като статични, т.е. градовете непрекъснато се променят, въпреки че промените често се случват постепенно. Mahabir и кол. (2018), Kuffer и кол. (2016); Patel и кол. (2019) и много други автори подчертават силно динамичния характер в промяна на бедните квартали, което изисква да се правят често осъвремяване на картите за кратък период от време. Малко проучвания са насочени към въпроса „Кога“ и една от причините за това е липсата на данни (Kuffer и кол., 2016; Kit и Lüdeke, 2013; Veljanovski и кол., 2012). Докато развитието на формалните квартали е продължителен процес свързан с планиране на нормативно приети устройствени планове, гетоизираните структура се отличават със своето стихийно разрастване. Градската експанзия е най-често наблюдавания тип промяна в покритието в градското пространство, но сравнително по-малко проучвания характеризират вътрешноградската промяна или триизмерната структурна промяна. В настоящото изследване не се наблюдават единството динамиката във външните очертания, но и промяната във тяхната вътрешна структура. От съществено значение е да се класифицират, да се характеризират количествено и да се визуализират трансформациите на тези квартали, имайки предвид голямата разновидност в техните характеристики. Освен индикатор, който включва количествената промяна на гетоизираната структура е включен и показател за вида на промяната.

Ниво 3 Сграден фонд

Урбанистичното пространство и свързаната с него жилищна ситуация служи като показател за степента на интеграция, тъй като жилищата са инструмент за реализиране на интеграционните процеси между етническите групи. Жилището и съседството остават едни от най-важните места в ежедневието, референтна точка на социалните отношения и на пространствената идентификация, въпреки силното нарастване на различни взаимодействия в пространството. Според (Fallatah, 2020; Mahabir и

кол., 2018a, Fallatah и кол., 2018; Benz и кол., 2004) на това пространствено ниво, големината и формата на жилището/жилищната сграда имат ключово значение при разграничаване на формалните от неформалните ареали. При разграничаване на ромските гетоизирани структури като първостепенни показатели са подбрани жилищна площ на жител, и дял на незаконните жилища, а като второстепенни – гъстота на застроената площ. Типични характеристики на жилищата на гетоизираните структура са малките по площ жилища, едноетажното строителство, високия дял на незаконните постройки, под нормативно приетите стойности за жилищна площ на жител, използването на слабоустойчиви строителни материали, ромските квартали често възникват като резултат от самостоятелно и нерегламентирано строителство, извършвано от жители без професионална квалификация в областта на архитектурата и строителството.

Подходи за имерване на пространствената сегрегация

Въз основа на подбраните показатели, характеризиращи гетоизираните структури и получените стойности са предложени два подхода за измерване на нивото на пространствена сегрегация, което води до формулирането на два индекса на пространствена сегрегация – един, базиран на разделянето на показателите на първостепенни и второстепенни, и един, базиран само на първостепенните показателите. И двата подхода са тествани за гр. Русе (Ilieva и кол., 2025a) и формираните ромски гетоизирани градски структури в Северозападна България (Ilieva и кол., 2025b). Получените резултати са сходни, а именно, че може да има значителна разлика в нивото на пространствена сегрегация между ромските квартали, вариращи от ниско ниво до много високо. Резултатите трябва да се вземат предвид от политиците, които разработват мерки за намаляване на пространствената сегрегация, която е една от основните пречки пред социалната интеграция на маргиналните общности.

Изчисляване на нивото на пространствена сегрегация

Индекс на пространствена сегрегация (SSI)

Първият подход за изчисляване на нивото на пространствена сегрегация се основава на оценките на всички индикатори, но с отчитане на по-високата значимост на първостепенните индикатори. Всяка от стойностите на балната оценка (1, 2 ,3) представлява променлива (X). Съотношението между броя на основните и второстепенните показатели в този случай е съответно приблизително 40:60. Тъй като първостепенните показатели (Ip) формират основна част от общия реултат, тяхното тегло (Lp) трябва да бъде 75 от 100, докато второстепенните показатели (Is) получават тегло (Ls) от 25 от 100, като по този начин балансират съотношението между двете категории показатели. Модификацията на всеки индикатор се извършва допълнително чрез умножаване на коефициента на тежест

по стойността на променливата (x) и чрез добавяне на стойността на променливата (x) към получения резултат.

Формулата по-долу има за цел да извлече индекс на пространствената сегрегация (SSI) чрез разделяне на сумата, получена от всички $(\forall)$ модифицирани показатели (*Ssum*) и тяхнта възможна максимална оценка (*Smax*):

$$Ssum = \sum Ip\forall + \sum Is\forall \rightarrow SSI = \frac{Ssum}{S\max}$$

Където:

$\sum Ip = [Ip\forall(x) * Lp]$ - сумата от оценките на всички основни показатели;

$\sum Is = [Is\forall(x) * Ls]$ - сумата от оценките на всички второстепенни показатели;

SSI - индекс на пространствена сегрегация;

Ssum - крайната сума от оценките на индикаторите;

Smax - максималната възможна сума от оценките на индикаторите;

Ip - второстепенни показатели;

Lp - тегло на основния индикатор с постоянна стойност 2;

Ls - тегло на второстепенния индикатор с постоянна стойност 0.5;

В резултат на това минималната възможна стойност на SSI ще бъде 0,33 (всички индикатори са с оценка 1), а максималната възможна стойност ще бъде 1,0 (всички индикатори са с оценка 3).

В случай, че решим да зададем три или пет нива на пространствено разделение, ще се приложи следното разделение на стойностите на SSI.

Таблица 1.3.5. 3-степенно и 5-степенно разделение на SSI

3-степенна скала	
0,33-0,55	Ниско ниво на пространствена сегрегация
0,56-0,77	Средно ниво на пространствена сегрегация
0,78-1,00	Високо ниво на пространствена сегрегация
5-степенна скала	
0,33-0,46	Много ниска до липса на пространствена сегрегация
0,47-0,60	Ниска степен на пространствена сегрегация
0,61-0,73	Средна степен на пространствена сегрегация
0,74-0,87	Висока степен на пространствена сегрегация
0,88-1,00	Много висока степен на пространствена сегрегация (хиперсегрегация)

Индекс на пространствена сегрегация без разделяне на основни от второстепенни показатели (modified SSIm)

Предложеният SSI взема под внимание набор от избрани индикатори, които са разделени на две групи в зависимост от тяхното значение по отношение на пространствено разделение. В случай, че такова разделяне на индикатори не е възможно или се изисква по някакви причини, проблемът с подбора и обосновката на индикаторите като значими (първостепенни) и по-малко значими (второстепенни) може да бъде решен чрез подход, който счита всички индикатори за еднакво важни, независимо от броя им. Например, могат да се използват само основните индикатори (или селекция от еднакво важни индикатори, които се считат/оценяват за най-индикативни по отношение на пространственото разделение). В този случай също може да се приеме горепосоченото разделение на нивата на сегрегация (3-степенно, 5-степенно и дори 7-степенно разделение, ако е необходимо). Като се има предвид, че е избран обоснован избор от еднакво важни индикатори, нивото на сегрегация може да бъде измерено само въз основа на сумата от стойностите на бала на избраните индикатори във всеки изследван квартал. Резултатът ще бъде ординална скала на сумарните стойности, където колкото по-ниска е сумарната стойност – толкова по-ниско е нивото на сегрегация и обратно (колкото по-висока е сумарната стойност – толкова по-високо е нивото на сегрегация). За да превърнем първоначалните цели числа на сумите на резултатити в десетични знаци, трябва да изчислим стойността на SSIm, като използваме следната формула:

$$SS\mathrm{Im} = (Ssum - S\min)/N$$

Където:

SSIm - модифицирания индекс на пространствена сегрегация, варираща от 0.0 до 1.0;

Ssum - сумарната оценка на всеки показател;

N е общият брой на резултатните стойности.

Таблица 1.3.6. 3-степенно, 5-степенно разделение на SSIm

3-степенна скала	
0,0-0,33	Ниско ниво на пространствена сегрегация
0,34-0,66	Средно ниво на пространствена сегрегация
0,67-1,00	Високо високо ниво на пространствена сегрегация

5-степенна скала	
0,0-0,20	Много ниска до липса на пространствена сегрегация
0,21-0,40	Ниска степен на пространствена сегрегация
0,41-0,60	Средна степен на пространствена сегрегация
0,61-0,80	Висока степен на пространствена сегрегация
0,81-1,00	Много висока степен на пространствена сегрегация (хиперсегрегация)

След изчисляване на предложените показатели ромските гетоизирани структури са класифицирани не само по степента на пространствена сегрегация, а е направен класификация и по отделни признаци – според мястото, което заемат в градското пространство, според морфологичните им особености, според демографските признаци, според достъпа до градски ресурси, според основни градоустройствени показатели, според природния риск от природни и риска от антропогенно замърсяване.

В зависимост от стойностите на получения индекс може да се изведе детайлна картина на отделни проблеми или характеристики на гетоизирана структура. Подходът, разработен в този документ, може да се използва като част от по-дългосрочна рамка при изследване на гетоизираните структури. Например показателите, използвани за характеризиране на тези пространства, могат да бъдат изследвани с течение на времето и да се използват за оценка на въздействието на политики или други интервенции в бедните квартали. Разработената методика може да се приложи при изследването на други гетоизирани градски структури в постсоциалистическите градове, което би помогнало не само да се разкрият вътрешните промени в застрояването и инфраструктурата на ромските квартали (махали) към момента, но и да се проследят тенденциите и да се избегнат възникването на бъдещи проблеми. Тези проблеми могат да се сравнят, да се изведат силните и слабите страни на провежданите политики, да се изведат добрите практики, за да могат да се прилагат в други места със сходни условия и да се гарантира тяхната ефективност(Ilieva et all, 2025).

1.4. ПОДХОДИ ПРИ ОЧЕРТАВАНЕ НА ГЕТОИЗИРАНИТЕ СТРУКТУРИ

Надежда Илиева

В литературата се поставят няколко цели при картографиране на бедните квартали, които отговарят на следните въпроси: „къде“, чиито отговор търси пространственото им разположение в града, „кога“ – установяване на времевата им промяна и „какво“ – се отнася до въпроси свързани с населението им и локализацията на предоставяните градски услуги/ре-

сурси (Kuffer, Pfeffer и Sliuzas, 2016; Kit, Lüdeke и Reckien, 2013; Gruebner и кол., 2014; Kuffer и кол., 2016).

Тясно свързано с очертаването на границите на гетоизираните структури е изясняване на същността на понятието квартал, в който както споменава Haussermann (2005) до голяма степен е дефинирана „директната“ жизнена среда на индивида или домакинството. Така например ежедневното пазаруване или посещението на децата в детската градина и основното училище се осъществява в рамките на квартала. С други думи, според Van Kempen (2003) използването на това ниво на анализ е подходящо за разбиране на връзката между моделите на сегрегация и рутинните, повтарящите се ежедневни дейности. Данните, получени на по-високо териториално ниво, например район, много често се размиват и не показват ясни резултати. Могат да се обособят три подхода при дефинирането на квартала. При първия подход кварталът се разглежда като хомогенна област по демографски признак и характеристика на жилището (Megbolugbe, Hoek-Smit, Linneman, 1996). Van Kempen (2007) обаче отбелязва, че подобно определение би изключило много области в рамките на един град, тъй като много градски квартали се отличават със своята хетерогенност. Границите на исторически обособените квартали непрекъснато се размиват, като се има предвид, че социалната хомогенност постепенно намалява, а тези квартали остават да съществуват единствено в менталните карти на по-възрастното поколение. Вторият подход е дефиниран от Galster (2001), според когото при дефинирането на квартала се взима предвид чувството за споделена идентичност на жителите му. При този подход терминът квартал трудно може да бъде точно дефиниран, но всеки един жител знае повече или по-малко какво се има предвид. Според van Kempen (2007) и при този подход съществуват недостатъци, като също биха се изключили много територии от градското пространство, особено в днешно време, в което индивидуализмът е в своя разцвет. Van Kempen (2007) отделя трети подход, при който кварталът се обособява като статистически дефиниран район. При този подход границите се определят от местните власти, вземайки предвид особеностите на градоустройствените характеристики и проблемите на кварталите. Предимството на този подход се състои в това, че се обхващат всички части на града. Терминът съседство няма точна, съгласувана дефиниция. Той се използва за обозначаване както на физическо място, така и на група хора, които заемат това място. Често се използва като синоним на „общността“, макар че термините не са съвсем еднозначни: докато един квартал може да е общност, общността не е непременно съседство. Кварталът е географски очертано подразделение на град, чиито жители (съседи) споделят обстоятелствата, свързани с общото място. Независимо от това, начинът на взаимодействие, който ги прави общност, зависи от различни фактори. Кварталите поощряват случайните връзки, които са важни за формирането на социален капитал. Емпирично,

изследователите са открили, че кварталите са идентифицирани по различен начин от различните групи в зависимост от връзката им с квартала и тяхната социална позиция в обществото. Тези, за които кварталът е място на социални отношения, разграничават по-малка площ от други, за които той може да бъде целеви пазар или зона за координация на обществените услуги. Градските жители обикновено идентифицират кварталите като по-малки, отколкото обитателите на предградията. В допълнение, определени групи по-често подчертават социалните измерения на съседството. Такива групи са някои етнически общности, възрастни хора, безработни, несемейни и дългосрочно пребиваващи. Смята се, че тези, които са по-слабо интегрирани в по-голямото общество, развиват най-силни местни връзки, за разлика от тези, чието ежедневие протича на разстояние от квартала и за които той има по-скоро физическо измерение.

Освен изясняване на същността и особеностите на градските гетоизирани структури, от съществено значение е откриването и очертаването на границите им. Методологичните подходи, възприети при картографирането на бедните квартали, варират в зависимост от поставената цел, мащаба на картографирането и информацията, която е необходима да се набере. Един от основните пропуски в научните изследвания в България е липсата на знания за формираните ромските гетоизирани структури в градовете. Очертаването на точните граници е първата стъпка при изследване на този тип структури и е от голямо значение за последващия процес на остойностяване на различни показатели (гъстота на населението, гъстота на застрояването, достъп до различни градски ресурси и т.н.), по които впоследствие се класифицират тези териториални формирования и се изчисляват предложените индекси на пространствена сегрегация. Събирането на данни за бедните квартали е сериозно предизвикателство, имайки предвид силно динамичния характер на настъпващите промени в застрояването и броя на населението.

Различните автори обособяват различен на брой и същност подходи за събиране на данни за бедните квартали. Така например Fallatah (2020) обособява две групи, които условно могат да бъдат разделени на традиционни методи, към които спадат подходи, базирани на преброяванията и съвременни методи - базирани на дистанционно наблюдение и приложение на географските информационни системи. Според Samper и кол. (2020) подходите при картографиране на неформалните селища може да се разделят на пет: картографиране на общности, подбор на единични случаи, национални индекси, дистанционно наблюдение и градска морфология. Всеки един от тях притежава своите силни и слаби страни. Според (Ayo, 2020) съществуват три основни метода, използвани за събиране на данни, необходими за характеризиране и класифициране на неформалните квартали: преброявания, подходи с участието на обществеността и анализ на изображения от дистанционни изследвания с помощта на геопростран-

ствени техники.

Въз основа на прегледа на научната литература е направена оценка и анализ на подходите за очертаване на гетоизираните структури и са откроени следните подходи, които намират място при очертаването на ромските градски гетоизирани структури в страната:

Подход базиран на преброяванията на населението

Основното предимство на този подход е регулярното провеждане на преброявания на населението, а един от основните недостатъци, е че събирането на данни посредством преброяванията, е изключително скъп процес, който се провежда през сравнително големи периоди от време (най-често на десет години) (Fallatah, 2020; Mahabir и кол. (2018b); Baud и кол., 2009). Друг основен недостатък, включително и в България, е че не се събират геокодирани данни за населението и сградния фонд. Обобщаването на данни в страната е на база град, в редки случаи на ниво градски райони, което сериозно възпрепятства изследването на тези гетоизираните структури.

Подход базиран на участие на общността

Подход базиран на участие на общността, която обитава гетоизираното пространство. Според Ayo (2020) този подход се основава на активното участие на обитателите на неформалните квартали, за да се генерира както пространствена, така и непространствена информация. Samper и кол. (2020) посочва, че този подход възниква, в резултат на получения информационен вакуум, и необходимостта жителите да генерират данни, за да открият нуждите на своите квартали. След като държавните и местните власти не успяват или се въздържат от набиране на необходимата информация, този подход се посочва като един от най-ефективните при събирането на надеждни данни, включително за социално-икономическото състояние на домакинствата и жилищните условия (Ayo, 2020). Сериозен недостатък е неприложимостта му към големи по площ ареали, поради невъзможността да се събере информация за всички домакинства (Joshi и кол., 2002; Mahabir и кол., 2018b). Друг недостатък е, че изисква много средства и време. В настоящото изследване този подход е използван за генериране на допълнителна пространствена и непространствена информация. Като отделен подход (Samper, 2014; Hagen, 2011; Kamalipour, 2016; Tesfay, 2018), може да се разгледа т.нар. избор на единичен случай, при който бедните квартали са картографирани от учени, неправителствени организации и общини, които се фокусират върху един квартал или град като казус. Картографирането се извършва от външни лица, които първоначално правят преглед на сателитни изображения и идентифицират потенциални бедни квартали, последвано от полево валидиране с или без участието на общността (Thomson и кол., 2020). Резултатите, получени по

този начин са по-подробни, тъй като данните от дистанционното наблюдение правят възможно създаването на изключително подробни карти на кварталите. При този подход се откроява недостатък, свързан с ограничените възможности за обобщаване на единични емпирични наблюдения (Samper и кол., 2020).

Подход базиран на интерпретация и анализ на градската морфология/тъкан на основата на дистанционни изследвания

Дистанционното наблюдение е основна технология, която открива и анализира времевата и пространствената промяна на различни елементи на земната повърхност. През последните години дистанционните изследвания все по-често се използват за наблюдение на урбанизацията и промените в пространствените модели. Данните за сгради, получени от сателитни изображения, могат да осигурят ценна информация за наблюдение на градски зони, особено на тези, които нямат подробни устройствени планове и кадастрални данни, поради незаконния характер на жилищата. Този подход може да предостави пространствено дезагрегирани данни и регулярна информация за бедните квартали с честа времева последователност, което може да улесни мониторинга на пространствената динамика на тези структури. Съвременните сателитни изображения с много висока разделителна способност дават възможност гетоизаните структури да се изследват в големи пространствени детайли и да се генерират подробни карти на разглежданите квартали. С нарастване на достъпа до сателитни данни с висока и много висока разделителна способност и напредъка в инструментите за геопространствена обработка се дава значителен тласък във все по-широкото приложение на този подход. Въпреки че контурите на сградите не предоставят данни за атрибутивните характеристики на сградите и представляват двоични карти за наличието или неналичието на усвояване на дадена територия, до голяма степен характеризират морфологията на градското пространство и се използват за проследяване на динамиката в тези процеси. Специфичната морфологична структура на гетоизираните структури, които се отличават с висока гъстота на застрояването и хаотично развитие, позволява да се приложат дистанционните изследвания при очертаването на техните граници. Освен за очертаване на външните граници на ромските квартали, дистанционните изследвания в настоящото изследване са използвани и за изучаване на вътрешната структура на гетоизираните квартали. Имайки предвид динамичния характер на бедните квартали, и посочените ограничения в традиционните методи за набиране на информация и картографиране изображенията с висока разделителна способност и дистанционните изследвания могат да бъдат изключително полезни (Weeks и кол., 2007; Sliuzas и кол., 2008;

Fallatah, 2020). Техниките за дистанционно наблюдение могат систематично да генерират данни за обширни територии чрез изразходване на минимални средства (Kohli и кол., 2013; Tesfay, 2018; Kuffer и кол., 2016a, Zhu и кол., 2019; Kugler и кол. 2019; Mahabir и кол., 2018b; Fallatah, 2020).

Очертаването на границите на неформалните ареали се извършва въз основа на прегледа на сателитни и/или ортофотоизображения, имайки предвид специфичните особености на морфологичната структура на неформалните ареали. При този подход предварително са дефинирани морфологичните особености на ромските квартали, като например: висока гъстота на застрояване, хаотична подредба на сградите, тесни и криви улици, липса на зелени площи и т.н. (Baud и кол., 2010). Визуалната интерпретация на изображения, извършена от интерпретатори, запознати с онтологията, както и с местните условия, осигурява гъвкав и полезен подход за картографиране на бедните квартали (Samper и кол., 2020). Рискът, който се крие в този подход е субективната оценка на експерта, който дешифрира изображението, като резултатите трябва да бъдат валидирани чрез теренни проучвания с или без участието на общността. Използването на изображения за идентифициране и очертаване на гетоизираните структури не зависи от предварително дефинирани площни единици и по този начин може да се доближи до действителните граници на неформалните ареали (Lilford и кол., 2019). Основният недостатък е че могат да бъдат пропуснати територии, които се отдалечават от предварително зададените признаци, имайки предвид, че някои от формираните ромски квартали отговарят на нормативно определените градоустройствени характеристика. Въпреки че местните експерти може да са от градовете, които се картографират, очертаването на тези структури обикновено се извършва без участието на местните жители. Процесът на визуална интерпретация на изображения с висока резолюция не е автоматизиран, но изисква задълбочени експертни познания, за да се получат надеждни резултати с помощта на методите за визуална интерпретация. (Ward и Peters, 2007).

Подход базиран на автоматично сегментирани на изображенията и автоматична дигитализация на ромските квартали

Гетоизираните структури, не само в развиващите се страни, но и в ромските квартали в постсоциалистическите градове, се отличават с неконтролирано развитие, без пряката намеса и контрол от страна на местните власти. Тези динамични процеси изискват мониторинга върху развитието на тези структури да се извършва за по-кратки периоди от време. С напредването на технологиите в географските информационни системи става възможно създаването на инструменти, които автоматично да сегментират, класифицират и дигитализират отделни обекти, на основата на сателитни или ортофотоизображения. Един от основните предимства на

този подход е че спестява много време и средства, премахва субективността при очертаването на отделните класове земно покритие и дава сравнително точна информация. Този подход подпомага идентифицирането на бедните квартали, особено когато няма достатъчно информация за местоположението им. Изображенията получени от дистанционни наблюдения се отличават с непрекъснато подобряване на качеството им, а алгортимите, които са обучени да определят местоположението на неформалните квартали достигат до такава степен, че в бъдеще картографирането им ще се извършва изцяло автоматично (Huang и кол., 2007; Kuffer и кол., 2016; Weeks и кол., 2007) използват пикселно-базиран подход при обработка на изображения с висока разделителна способност при класификация на бедняшките квартали в Акра, Гана (Tesfay, 2018). Недостатъците на този подход до голяма степен са заменени от този насочен към обектно ориентиран анализ (OBIA) на изображенията (Blaschke, 2010) При OBIA изображението се третира като набор от обекти, а не като пиксели. Докато пикселно-базираната класификация на изображенията причислява пиксели с подобна спектрална отражателна способност към един и същи клас, обектно-базираната класификация (OBIA) сегментира изображението в набор от обекти в резултат на вариации във физическите характеристики на различните класове. В сравнение с пикселите, обектите носят много по-полезна информация, изображенията могат да бъдат характеризирани с много повече свойства, като форма, текстура, съседство или контекст (Conchedda et al., 2008; Giada, De Groeve, Ehrlich и Soille, 2003), тъй като обектът е съставен от хетерогенни пиксели с различни спектрални атрибути (Giada и кол., 2003). Подходът за обектно-базирания анализ на изображения може да улови хетерогенността на градската среда чрез следване на йерархия за обектна класификация, която включва контекстуална информация за обекти и нефизически характеристики (Hofmann, 2001; Tesfay, 2018). Този подход доказва своята точност при извършване на градски класификации (Cleve и кол., 2008; Sliuzas и кол., 2008) и се отличава с голяма точност при идентифициране на сгради, пътища и други антропогенни обекти (Myint и кол., 2011). Следователно, идентифицирането на неформални селища на обектно ниво, използвайки OBIA подходи дава много по-окуражаващи резултати (Fallatah и кол., 2018; Kohli и кол., 2016a; Hofmann и кол., 2008; Kohli и кол., 2013), а прилагането на OBIA позволява анализът на изображения за картографиране на неформални селища да достигне ново ниво (Lehner and Blaschke, 2019). Пионерно проучване на Hoffman и кол. (2008) използва OBIA за идентифициране на неформални селища от изображения на IKONOS в град Кейптаун, което по-късно е подобрено от (Hofmann и кол., 2008; Hofmann, 2001; Ayo, 2020). Напоследък се наблюдава забележима промяна от подхода OBIA към машинно обучение (ML) или синергична комбинация от двата подхода (Fallatah, 2020). Последните тенденции показват увеличение на методите за машинно обучение, с използване на

невронни мрежи (Persello и Stein, 2017; Dell'Acqua и кол., 2006), Машинното обучение се използва за автоматично картографиране на бедните квартали и неформални селища и за подобряване на точността на откриване чрез включване на различни пространствени, спектрални и други набори от данни. OBIA и машинното обучение (ML) са комбинирани, за да се увеличи ефективността при картографирането и да се намали човешката намеса. OBIA-ML са използвани от Fallatah и кол. (2020) за картографиране на неформални селища в Джеда Фалата. Въпреки че подходът на машинно обучение осигурява по-добра производителност на картографирането в сравнение с използването само на OBIA, е необходим по-голям набор от данни за обучение (Wu и Prasad, 2017) (Richards и Jia, 2006). Алгоритмите за машинно обучение се основават както на контролирано, така и на неконтролирано обучение (Ayo, 2020). Контролираното обучение работи с етикетирани входни данни, известни като данни за обучение. Въз основа на новополучените данни и резултати, процесът на обучение продължава, докато моделът достигне желаното ниво на точност (Ayo, 2020). След като моделът е обучен, той може да се приложи върху нови пространствени данни, прилагайки придобитите знания (Ayo, 2020). Използват се различни алгоритми за машинно обучение при идентифициране на бедните квартали, например Random Forest (RF) (Wurm и кол., 2017), Support Vector Machine (SVM) (Leonita, Kuffer, Sliuzas и Persello, 2018; Huang и кол., 2015), Markov Random Field (MRF) (Graesser и кол., 2012), Logistical Regression (LR), Decision Trees (DT) (Ayo, 2020), Self-Organizing Maps (SOM) (Ayo, 2020), Artificial Neural Networks (ANN), Convolutional Neural Networks (CNN) Fully convolutional networks (FCNs) (Zhu и кол., 2017; Fu, Liu, Zhou, Sun, и Zhang, 2017). Random forest (RF) е един от най-популярните методи за машинно обучение за картографиране на неформални селища, използващ слоеве с висока резолюция (Fallatah, 2020). Random forest (RF) е тествана с различни данни за дистанционно наблюдение, като например безпилотни летателни апарати (UAV) (Gevaert и кол., 2015; Huang и кол., 2015, Fallatah, 2020), мултиспектрални данни (Salas и кол., 2016, Keshtkar и кол., 2017, Mellor и кол., 2015), въздушни изображения (Kooistra и кол., 2014) и изображения с висока пространствена резолюция (Förster и Kleinschmit, 2008). CNN са свързани с изкуствените невронни мрежи (ANN) – усъвършенстван алгоритъм в компютърните науки, вдъхновен от човешкия биологичен неврон (Atkinson и Tatnall, 1997; Mboga и кол., 2017). Те привличат все по-голямо внимание при решаването на задачи за класификация на дистанционно наблюдение и са склонни да имат по-висока точност от други методи, когато целта е очертаване на бедняшки квартали в градски мащаб (Kuffer, Pfeffer и Sliuzas, 2016). Fully convolutional networks (FCNs) са специфична архитектура на CNN, предназначена за семантична сегментация на изображения (пикселна класификация) (Sun и Wang, 2018). FCN поддържат структурата на оригиналното изображение (Fu, Liu, Zhou, Sun и Zhang, 2017) за разлика

от CNN, при които изходът трябва да е със същия размер като входа. FCN позволяват приемането на изображения с всякакъв размер като вход (Zhu и кол., 2017). Важно е да се отбележи, че изборът на най-добрия алгоритъм за дадена задача е голямо предизвикателство, тъй като никой от тях не превъзхожда другите в дадена задача. Недостатъците на изброените подходи са свързани основно с това, че все още е необходима допълнителна верификация на получените резултати и ръчно отстраняване на направените пропуски и неправилно класифицираните обекти.

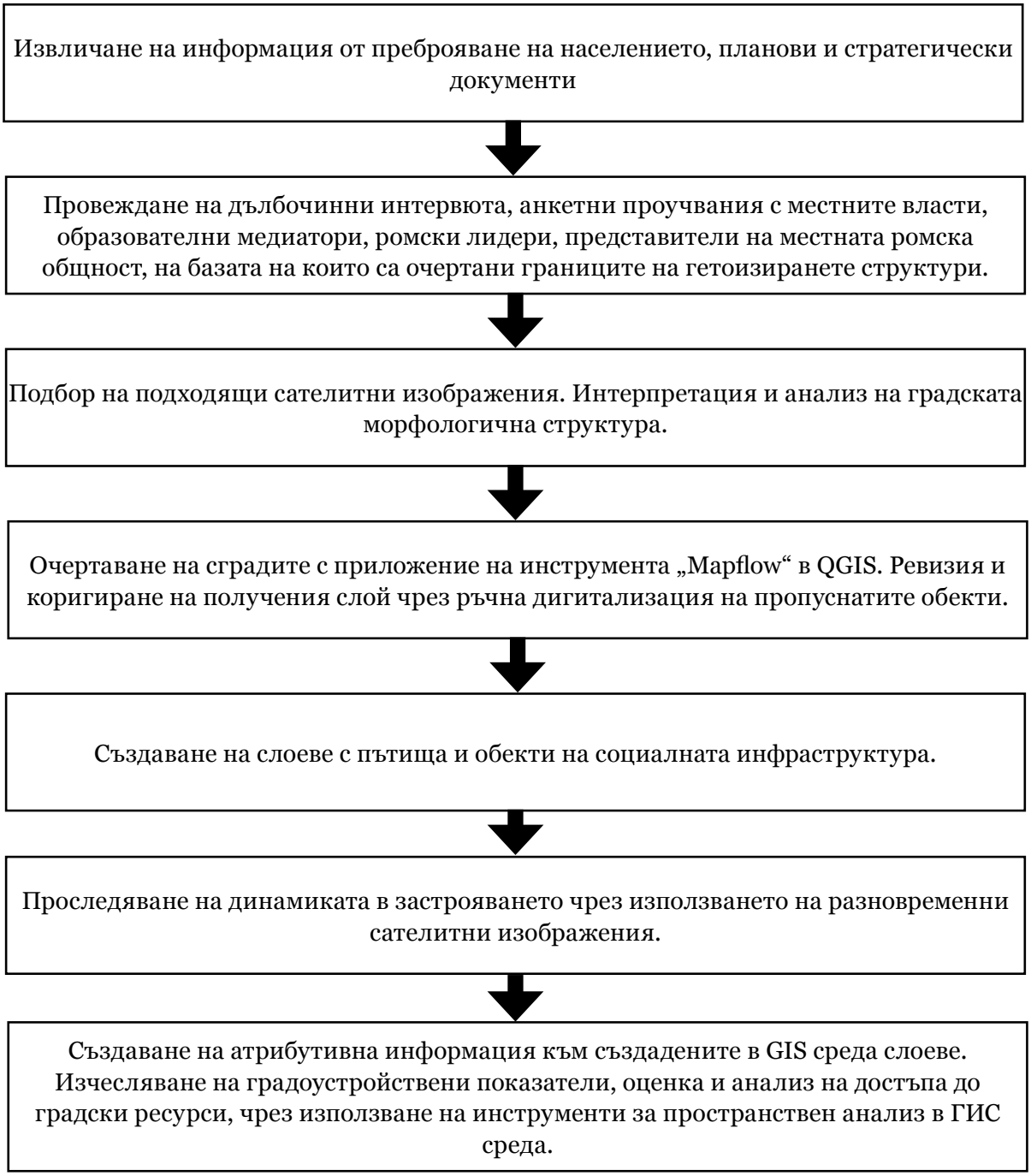

Фиг.1.4.1. Алгоритъм за очертаване на ромските гетоизирани структури и създаване на пространствено-времева информация на наблюдаваните модели

При очертаването на ромските гетоизирани структури в настоящото изследване са използвани комбинация от подходи за идентифициране, очертаване на границите, проследяване на динамиката във външната и вътрешната структура на ромските квартали, което е продиктувано от разнообразието на морфологичните им пространствени характеристики. На основата на наличните данни, експертизата на авторите, технологичните възможности, отчетените предимства и недостатъци на подходите за картографиране на гетоизираните структури е създаден алгоритъм за тяхното очертаване и картографиране, както и за създаване на пространствено-времева информация за тях (фиг.1.4.1.).

Първоначално е събрана информация от преброяването на населението, включително от грида, за клетките, които попадат в ромските квартали. Освен тях са използвани и данни от планови и стратегически документи – Национална концепция за пространствено развитие, План за интегрирано развитие на община, Интегриран план за градско развитие, Областни стратегии за интегриране на българските граждани от ромски произход, Областни стратегия за равенство, приобщаване и участие на ромите, Общински планове за действие при изпълнение на областните стратегии за равенство, приобщаване и участие на ромите, кадастрални карти и др. Посредством изброените стратегически и планови документи се извличат някои данни, свързани със структурата на града, особеностите в неговото развитие, морфологични особености, функциите, които изпълнява не само той, но и жилищният ареал, в който се намира гетоизираната структура, местоположението на училищата, яслите, детските градини, здравните заведения, читалищата, спортните площадки и се развиват отделните негови жилищни единици. След което е направена интерпретация и анализ на градската морфология/тъкан на градовете в страната на базата на ортофото и сателитни изображения с висока разделителна способност в опит за да се очертаят ромските квартали. Един от източниците на иформация са дистанционните изследвания, които дават възможност да се генерира пространствено-времеви данни за промените в урбанизираното пространство, които в миналото са достъпни единствено чрез наземни проучвания и традиционни техники за картографиране. Географските информационни системи са използвани като подход, който е подчинен на основния. Тази подход, както посочва Wong (1997, 1998) и Lee, Culhane (1998), предоставя гъвкави инструменти за измерване, анализиране и визуализация на пространствената сегрегация в градовете. Географските информационни системи се прилагат за геопространствен анализ, тъй като те позволяват организация, манипулация, анализ и визуализация на пространствени данни и разкриване на взаимоотношения, модели и тенденции. Дистанционните изследвания и ГИС технологиите са използвани за набиране на пространствено-времева информация за наблюдаваните модели на ромските гетоизирани структури. ГИС техно-

логиите са използвани за измерване, анализиране и визуализиране на пространствените взаимоотношения, модели и тенденции в изменението на вътрешната структура на РГГС, за изчисляване на основните пространствени показатели и на взаимодействието им с останалите елементи на градската структура.

Ромските квартали се отличават със своята хетерогенност, което затруднява идентифицирането на всички квартали единствено на базата на визуална интерпретация на изображенията, извършена от интерпретатори, запознати с онтологията, както и с местните условия. Този подход е полезен и гъвкав за картографиране на ромските квартали, но се оказва, че не е достатъчен за да се придобие вярна и прецизна информация. Имайки предвид, че не всички гетоизирани ромски структури се отличават с типичните морфологични особености на градската тъкан при очертаването на тези пространства е приложен и следващия подход. Изпратена е анкетна карта до всички кметове на градове, в която единият от въпросите е да очертаят ромските квартали/махали в приложеното картографско изображение (фиг. 1.4.2.).

Фиг. 1.4.2. Пример за очертаване на ромския квартал в гр. Кричим от представител на местната власт

От общо 258 изпратени анкети е получен отговор от 172 общински администрации. Пропускът е допълнен от проведени интервюта с представители на местната общност, ромски здравни и образователни медиатори, ромски пастори, които проповядват в съответния квартал.

Следващият подход, който е използван е подхода базиран на автоматично сегментирани на изображенията и автоматична дигитализация на ромските квартали чрез приложения на редица инструменти в географ-

ските информационни системи. Те позволяват да се идентифицират пространствата, които са претърпели значителни физически промени, като например появата на нови структури или разширяването на съществуващите. Сателитните изображения са с висока разделителна способност и са обработени с помощта на Географски информационни системи, по-специално с разширението Mapflow, което е интегрирано в софтуера QGIS и има функционалност за дигитализация на сгради и друга инфраструктура, адаптирана към изискванията на конкретното изследване чрез използване на изображения на земната повърхност, представени във формат на полигонен слой в рамките на избраната област. След като е създаден „shapefile“ на цифровизираните сгради, той се интегрира в програмата ArcMap, където е направена ревизия и коригиране на получения слой чрез ръчна дигитализация на пропуснатите обекти с приложението на инструмента Editor (Create Features). В примера на фиг. 1.4.3. е представен начинът, по който Mapflow в QGIS се използва за цифровизация на жилищни сгради (къщи).

Фиг. 1.4.3. Пример за цифровизация на жилищни сгради с помощта на инструмента „Mapflow“ в QGIS: а) основа на спътникова снимка; б) избрана област за дигитализация (като полигон); в) автоматично дигитализирани сгради в избраната област

Един от основните инструменти използван при очертаването на вътрешната структура на гетоизираните структури е и „Image Classification Wizard“ в програмата ArcGis, при която изображенията се класифици-

рат като категории земно покритие от многолентови изображения от дистанционни наблюдения. Другият инструмент, който е използван е „Segmentation“, който е ключов компонент за класифициране на обекти. Този инструмент групира заедно съседни пиксели, които са сходни по цвят и имат определени характеристики на формата. Използвана е и опцията автоматично да се извлекат сегментираните граници (фиг.1.4.4.).

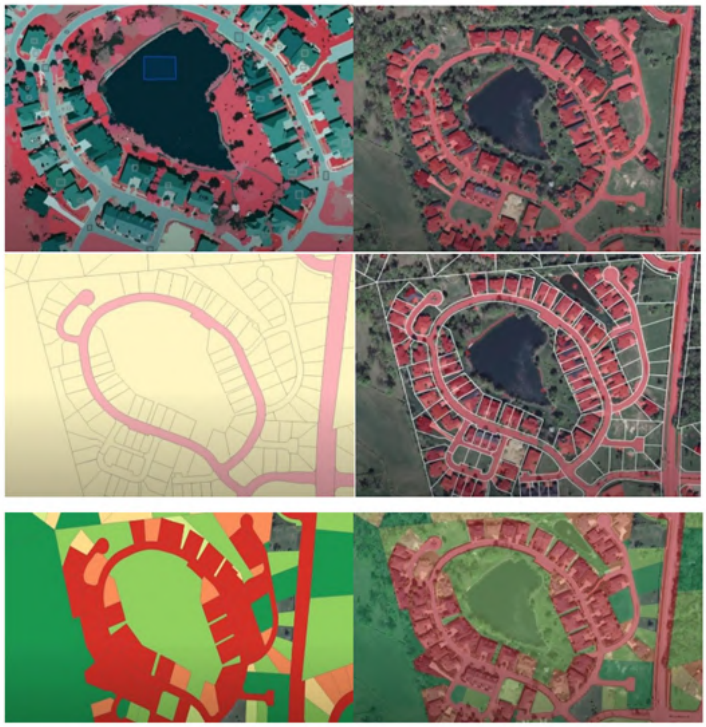

Фиг.1.4.4. Пример за сегментиране и класификация на изображения, приложени при създаване на геопространствена база данни на градските ромски гетоизирани структури в България.

Извършено е заснемане на шестте моделни града с безпилотен летателен апарат, с прецизни инструмента за заснемане и регистриране на данни във видимия спектър а получените изображения са обработени в програмата PiX4D. Заснемането е извършено на 90-120 m височина и са получени ректифицирани аерофотоизображения с разделителна способност до 5 см на терена във видимия спектър. Извършена е дигитализация на георефериираните изображения в ГИС среда, получени от заснемането на шестте моделни града с безпилотен летателен апарат – градовете Лом, Русе, Добрич, Стралджа, Асеновград, Кюстендил. Ортофотото е въздушна снимка, геометрично коригирана („орторектифицирана“) така, че мащабът е един и същ. Снимката притежава същата липса на изкривяване като картата. За разлика от некоригираната въздушна снимка, ортофотото може да се използва за измерване на истинските разстояния, защото точно представя земната повърхност, след като е изравнена по отношение на топографския релеф, изкривяванията от обектива и наклона на камерата. Основна цел при обработката на получените цифрови изображения

е премахването на всички деформации (геометрични и радиометрични) и преобразуването им в стереомодел и ортоизображения, които позволяват извличане на графична и атрибутивна информация.

Получените изображения от кадастъра, ортофото изображенията и заснеманията с безпилотен летателен апарат са георeферирани и дигитализирани в ГИС среда. Технологиите на ГИС са използвани и за изчисляване на различни градоустройствени показатели, които са привързани като атрибутивна информация към съответния слой. На основата на пространствени характеристики на РГГС са изчислени различни показатели и индекси, чрез които се измерват нивата на пространствена сегрегация, при групирането на които се формират различни пространствени модели. Приложението на разновременни данни в ГИС среда дава възможност да се направи дългосрочен анализ на промените на отчетените пространствени единици и проследяване на тяхната динамика във времето.

Посредством изброените техники за събиране на пространствена информация се извличат данни, свързани със структурата на града, особеностите в неговото развитие, динамиката в пространственото развитие на РГГС, морфологични особености, функциите, които изпълнява не само той, но и жилищният ареал, в който се намира гетоизираната структура, и начина по който се развиват отделните негови жилищни единици. Градската форма и пространствените отношения в града не трябва да се възприемат като статични, т.е. градовете непрекъснато се променят, въпреки че промените често се случват постепенно. Гетоизираните структури се отличават със своя силно динамичния характер и стихийно разрастване, което изисква да се правят често осъвременяване на картите за кратък период от време. Градската експанзия е най-често наблюдавания тип промяна в покритието в градското пространство, но сравнително по-малко проучвания характеризират вътрешноградската промяна. В настоящото изследване не се наблюдават единството динамиката във външните очертания, но и промяната в тяхната вътрешна структура. Ромските квартали са класифицирани в зависимост от динамиката и характера в тяхната пространствена трансформация. Създадена е разновременна (от началото на XXI век) геопространствена база данни (георeферирана и дигитализирана) в ГИС среда на ромските градски гетоизирани структури от началото на XXI век чрез използване на дистанционни методи, сателитни изображения с висока разделителна способност, а за шестте моделни града и изображения получени от заснемането им с безпилотен летателен апарат. Изготвени са и редица слоеве в ГИС среда, които визуализират трансформациите на тези квартали. Информацията в някои от градовете е допълвана от извадки от кадастрални карти, общи устройствени планове и интегрирани планове за градско възстановяваане и развитие. Привързаната атрибутивна информация към създадените слоеве в ГИС на ромските градски гетоизирани структури включва очертания, площ, гъстота на за-

строяване, действителна локализация на сградния фонд, година на наблюдаваната промяна (от началото на XXI в. до 2023/2024 г.), незаконно застрояване, отстояния и граници между отделните сгради на всички ромски квартали, които са формирани в градовете на страната (фиг.1.4.5.). Създадени са подробни карти на актуалното състояние на сградите и заобикалящата я инфраструктура и антрибутивна информация (фиг.1.4.5.). Освен тях са създадени слоеве в ArcGIS на пътищата, обектите от социалната инфраструктура (здравни заведения, детски градини, училища), центъра на града, които впоследствие, чрез приложение на различни инструменти за пространствен анализ са изчислени редица показатели свързани с достъп до различен по своя характер градски ресурси (фиг.1.4.6., фиг.1.4.7.).

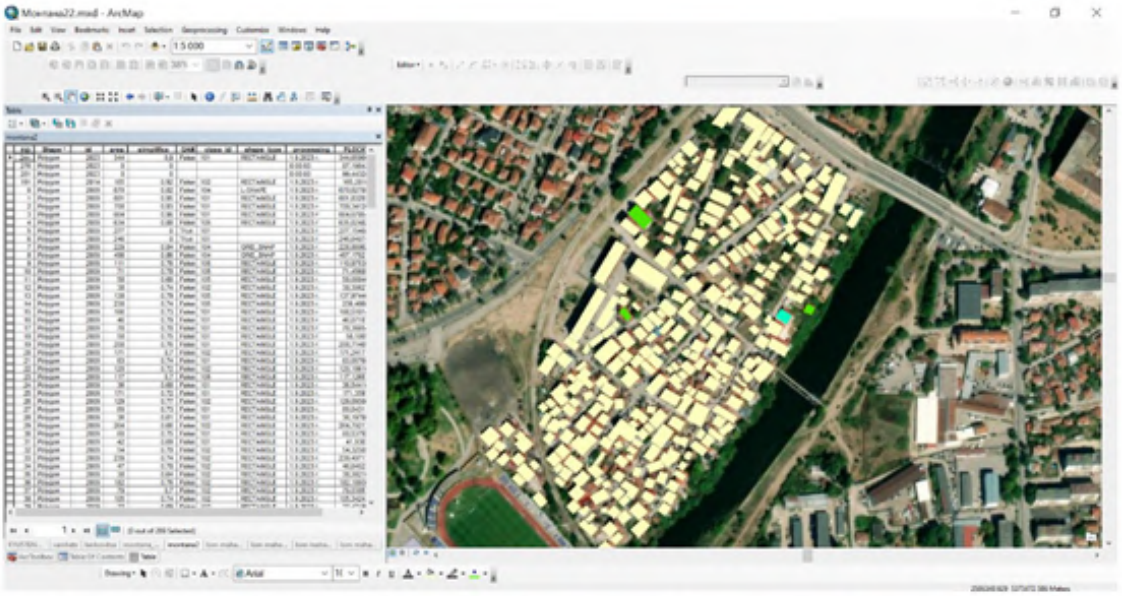

Фиг.1.4.5. Пример за създаване на атрибутивна информация на ромската гетоизирана структура в Монтана

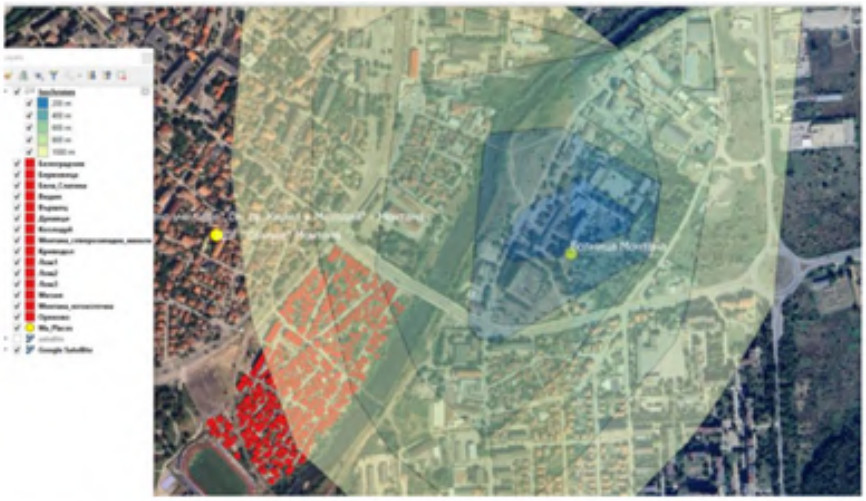

Фиг. 1.4.6. Изчисляване на разстоянието от кв. Огоста до болницата в Монтана, чрез приложение на ORS в QGIS (изохрони от точка/линия)

Фиг. 1.4.7. Изчисляване на разстоянието от ромската гетоизирана структура до най-близката детска градина в Козлодуй чрез приложение на на ORS в QGIS (изохрони от точка/линия)

Създадената пространствена база данни може да се надгражда с картографиране през следващите години и по този начин създадената атрибутивна информация постоянно да бъде актуализирана и подновена. ГИС слоевете могат да се предоставят на местните власти, за да се отчете актуалната информация, тъй като, както стана ясно, кадастралните планове не предоставят актуална информация, имайки предвид, че по-голяма част от сградния фонд има незаконен характер.

1.5. ЕМПИРИЧНА БАЗА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Надежда Илиева

В настоящото изследване се използват комбинирани методи с цел получаване на количествени и качествени данни, с което да се проучат изследваните процеси в по-голяма дълбочина. Нито един от методите не се прилага като доминиращ, а се възприемат като равностойни и взаимнодопълващи се, което гарантира постигането на задълбочени резултати. Прилагането на тези методи дават възможност за достъп до информация за социалните процеси, които няма как да се извлекат от статистическите и пространствените данни. Въз основа на теоретичното обобщение на изследванията са съставени и тествани въпросници и анкетна карта. Получените данни са комбинирани с пространствените данни.

Първоначално е изпратен въпросник до всички кметове на градове. Въпросникът включва следните седем групи с отворени въпроси:

1. Понастоящем приблизително колко роми живеят във Вашия град? Каква е динамиката в броя на ромското население от 2000 г. насам? Засел-

ват ли се роми от други части на страната? Имате ли информация откъде? Изселват ли се ромите в чужбина? Къде? Моля разкажете накратко.

2. Във Вашия град има ли обособена ромска махала/махали (квартал/квартали)? Кога се е обособила тя? След 2000 г. разширяват ли се границите на ромския квартал/квартали? На какво се дължи това? Моля, разкажете.

3. Каква част от ромите живеят в ромската махала, ако има формирана такава? А каква част от ромите живеят извън обособените ромски квартали?

4. Каква религия изповядват представителите на ромската общност във Вашия град?

5. Ромите във Вашия град учат ли в обособени (сегрегирани) училища? Ако, да, моля посочете какъв е броят на сегрегираните училища във Вашето населено място?

6. Имате ли информация за това каква е трудовата заетост на ромите? С какво предимно се занимават?

7. Моля, очертайте на приложените карти обособените ромски махали/ квартали във Вашия град?

Структурата и съдържанието на въпросите са формулирани с цел получаване на информация за динамиката на броя на ромското население и идентифициране на ключови социално-икономически характеристики. Задаването на въпроси относно текущия брой роми и динамиката им след 2000 г. е насочено към събиране на данни и проследяване на тенденциите в заселването и миграцията на ромската общност в града. В допълнение към това въпросника цели и придобиване на информация за пространствените характеристики на общността. Въпросите, свързани с обособените ромски махали и разширяването на територията им след 2000 г., имат за цел да разкрият социално-пространствените аспекти на обитаемите райони и факторите, влияещи върху тяхната динамика. Въпросите, свързани с религиозната принадлежност, образованието и трудовата заетост, допълват социалните характеристики на населението в градовете. Получената информация е обработена качествено, като се отдава внимание на ключовите тенденции и особености, извлечени от отговорите. Анализът включва и съпоставка с налични статистически данни за допълнителна проверка и обективност.

Подбрани са шест моделни града (Кюстендил, Русе, Асеновград, Лом, Страл джа и Добрич), които са по един във всеки един от шестте района на планиране, в зависимост от броя на населението на града и на ромите в него, локализацията на ромската гетоизирана градска структура в градското пространство, мястото, което заема самият град спрямо заобикалящото го пространство, като например характера на етническата структура на околните селища, местоположението на града в йерархичната

градска структура и спрямо формираните ареали с висока концентрация на ромско население (Илиева, 2013), динамиката в броя на ромите и на населението в града през последните десетилетия и др. Разработен е въпросник, който съдържа различен брой въпроси в зависимост от това, към кой е насочено интервюто. Въпросите са групирани в четири тематични области „Характеристика на ромското население“, „История на ромските квартали“, „Благоустройство на ромските квартали“, „Политики в областта на интеграцията на ромите“. Събрана е емпирична информация по няколко основни теми: етнодемографски показатели, социално-икономическа характеристики на домакинствата, градоустройствени характеристики, битова осигуреност на домакинствата, степен на удовлетвореност от града, квартала, жилището, субективна оценка на квартала, ваимоотношения в рамките на общността, както и с останалите ромски квартали и мнозинството, достъп до различни градски ресурси и др. Прилагането на тези методи за набиране на информацията дава възможност за достъп до информация за социалните процеси, които няма как да се извлекат от статистическите и пространствените данни. Дълбочинните интервюта са проведени с лица, които притежават значителни познания по отношение на ромския етнос, в шестте моделни града: 6 – с представители на местната власт, 6 – с представители на неформални ромски лидери в селектираните квартали, 12 – с представители на ромската общност; 6 – с представители на образователни институции; 6 – с представители на НПО, 6 – с представители ана образователни институции.

Впоследствие резултатите от тези качествените изследвания се допълват от количествените. Проведено е количествено националнопредставително изследване, с 900 респонденти, като е приложен методът на стандартизираното интервю (face-to-face interview). Извадката обхваща ромското население, живеещо в гетоизираните градски структури. Тъй като не е достъпна детайлна информация за ромското население, по населено място от последното преброяване (2021 г.) за целите на извадката е използвана публичната информация от преброяване 2011 г. Генералната съвкупност за целите на изследването е дефинирана като роми, живеещи в 147 града в България с идентифицирани ГГС. По данни на НСИ към 2011г., генералната съвкупност на ромите в тези 147 града наброява общо 170878 души или 52.5% от всички 325343 лица, самоопределили се като роми през преброяването 2011г. Не е налична информация каква част от генералната съвкупност живеят в ГГС в избраните градове и каква част живеят извън въпросните структури. Приложен е моделът на стратифицирана и гнездова извадка, в която единиците за наблюдение са избрани на две степени. На първата степен са избрани гнездата за наблюдение, а на втората степен от всяко избрано гнездо са включени по определен брой лица, гарантиращи спазването на принципа на случайния подбор. Извадката използва стратифицирана двустепенна гнездова структура като при

първото ниво на подбор се излъчват гнезда от по 5 единици с вероятност пропорционална на големината на ромското население в съответното населено място. При тази стъпка извадката е стратифицирана по област и големина на населеното място, като за категории за големина се използват тези дефинирани в Наредба 7/2003 много големи градове – над 100 000 жители, големи градове – от 30 000 до 100 000 жители, средни градове – от 10 000 до 30 000 жители и малки градове – от 5 000 до 10 000 жители. Поради асиметричното разпределение на ромите (концентрация на генералната съвкупност в по-големите градове) е приложена подсилена извадка за по-малките градове с цел по-широк териториален обхват на извадката. Планираното подсилване на тези населени места е компенсирано във финалния файл чрез използването на корекционни извадкови тегла (design weights), възстановяваща структурата на генералната съвкупност. В Таблица 5.1.1. е представено разпределението на генералната съвкупност по област и големина на населеното място както и разпределението по гнезда. Във всяко от гнездата се провеждат 5 интервюта като за начална точка се избира училище или друга централна административна структура в съответното ГГС и се извършва случаен обход по правилото на дясната ръка със стъпка N=3 (избира се всеки трети адрес по пътя), а в рамките на всяко селектирано домакинство се прилага принципа на последния рожден ден за подбор на подходящия респондент над 18 години (избира се човекът, който най-скоро е имал рожден ден). Ако в населеното място има повече от една ГГС, гнездата (при наличие на поне 2 такива) се разпределят равномерно между известните в града ГГС. Общият обем на така дефинираната извадка е 180 гнезда или 900 интервюта, което осигурява пределна грешка от 3.3% за изследваната генерална съвкупност. Излъчената по тази методика извадка е репрезентативна за ромското население в България, живеещо в ГГС.

Таблица 1.5.1. Разпределение на генералната съвкупност (роми, живеещи в ГГС, преброяване 2011) и разпределение на излъчените гнезда от извадката.

Област	Много голям град		Голям град		Среден град		Малък град		Много малък град		Общо	
	Роми (брой)	Гнезда (брой)	Роми (брой)	Гнезда (брой)	Роми (брой)	Гнезда (брой)	Роми (брой)	Гнезда (брой)	Роми (брой)	Гнезда (брой)	Роми (брой)	Гнезда (брой)
Благоевград					1813	2	3336	4	1426	2	6575	**8**
Бургас			3422	4			3017	4	2508	3	8947	**11**
Варна	3162	4							899	1	4061	**5**
Велико Търново							433	2	503	0	936	**2**
Видин					3335	3			1083	1	4418	**4**
Враца					1045	2			1956	3	3001	**5**
Габрово							274	0	166	0	440	**0**
Добрич					2482	2	1847	1	1777	2	6106	**5**
Кърджали					517	1					517	**1**
Кюстендил					5179	3	2333	3			7512	**6**
Ловеч							673	1	2702	2	3375	**3**
Монтана					3055	2	4231	4	4122	3	11408	**9**
Пазарджик					3423	3	2763	3	4838	4	11024	**10**
Перник					1709	3	866	1	611	1	3186	**5**
Плевен					1017	2	375	1	2405	3	3797	**6**
Пловдив	9438	9			199	0	3044	3	4317	6	16998	**18**
Разград							288	0	1030	2	1318	**2**
Русе			1297	4					2729	3	4026	**7**
Силистра							123	0	232	0	355	**0**
Сливен					5666	4	53	0	2622	3	8341	**7**
Смолян							258	0			258	**0**
Софийска							9896	7	1146	1	11042	**8**
София	18284	20									18284	**20**
Стара Загора			5430	6	2073	2	1380	2	2722	4	11605	**14**
Търговище					633	1			1107	1	1740	**2**
Хасково					2702	3	3215	3	3430	4	9347	**10**
Шумен					2165	4	1020	1	2700	2	5885	**7**
Ямбол					4263	3			2113	2	6376	**5**
Общо	**30884**	**33**	**10149**	**14**	**41276**	**40**	**39425**	**40**	**49144**	**53**	**170878**	**180**

ГЛАВА ВТОРА

БРОЙ И ТЕРИТОРИАЛНО РАЗПОЛОЖЕНИЕ НА РОМСКАТА ЕТНИЧЕСКА ГРУПА В БЪЛГАРИЯ

Надежда Илиева

БРОЙ НА РОМСКАТА ЕТНИЧЕСКАТА ГРУПА В БЪЛГАРИЯ

Демографските тенденции при ромите за времето от Освобождението (1878) до 2011 г. могат да бъдат обособени в три периода. Първият период е от Освобождението (1878) до края на Втората световна война (1944 г.) и се бележи със значително увеличаване на броя им – с 90 %, или от 89 хил. нараства на 170 хил. д. Вторият период обхваща годините от края на Втората световна война до 1992 г., през който броят на ромите също почти се удвоява (ръст от 92 %) и достигна 313 хил. души (1992 г.) През третия период – между 1992 г. и 2011 г., се открояват два подпериода: от началото на 90-те години до края на XX век, който се характеризира с бърз растеж на броя на ромското население в страната (370 хил. д. през 2001 г.), и втори подпериод – първото десетилетие на XXI век, когато е установено намаляване на броя (325 хил. д. през 2011 г.) в резултат от нарастваща емиграция, породена от лошите икономически условия и повишената социална несигурност в страната (табл. 2.1).

Таблица 2.1. Общ брой на трите основни етнически общности в България по начин на самоопределяне (1900–2001 г.

Местоживеене	Години на преброяванията												
Пол / Етническа група	1900	1905	1910	1920	1926	1934	1946	1956	1965	1975	1992	2001	2011
	Брой												
Общо	**3744283**	**4035575**	**4337513**	**4846971**	**5478741**	**6077939**	**7029349**	**7613709**	**8227966**	**8727771**	**8487317**	**7928901**	**7364570**
Българска	2888219	3203810	3518756	4036056	4557706	5204217	5903580	6506541	7231243	7930024	7271185	6655210	5664624
Турска	531240	488010	465641	520339	577552	591193	675500	656025	780928	730728	800052	746664	588318
Ромска	89549	99004	122296	98451	134844	149385	170011	197865	148874	18323	313396	370908	325343
В градовете	**742435**	**789689**	**829522**	**966375**	**1130131**	**1302551**	**1735188**	**2556071**	**3822824**	**5061087**	**5704552**	**5474534**	**5339001**
Българска	526693	576141	626275	774539	919873	1085005	1464916	2289507	3573153	4854168	5209060	4893622	4390673
Турска	85748	79036	71613	70326	70223	75941	92881	90267	138898	159238	253119	276153	221548
Ромска	18369	20545	28486	25050	32101	40005	49671	76359	57146	8168	163896	199601	180295
В селата	**3001848**	**3245886**	**3507991**	**3880596**	**4348610**	**4775388**	**5294161**	**5057638**	**4405142**	**3666684**	**2782765**	**2454367**	**2025569**
Българска	2361526	2627669	2892481	3261517	3637833	4119212	4438664	4217034	3658090	3075856	2062125	1761588	1273572
Турска	445492	408974	394028	450013	507329	515252	582619	565758	642030	571490	546933	470511	366769
Ромска	71180	78459	93810	73401	102743	109380	120340	121506	91728	10155	149500	171307	143585
	Структура - проценти												
Общо	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
Българска	77,1	79,4	81,1	83,3	83,2	85,6	84,0	85,5	87,9	90,9	85,7	83,9	84,8
Турска	14,2	12,1	10,7	10,7	10,5	9,7	9,6	8,6	9,5	8,4	9,4	9,4	8,8
Ромска	2,4	2,5	2,8	2,0	2,5	2,5	2,4	2,6	1,8	0,2	3,7	4,7	4,9
В градовете	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
Българска	70,9	73,0	75,5	80,1	81,4	83,3	84,4	89,6	93,5	95,9	91,3	89,4	90,3
Турска	11,5	10,0	8,6	7,3	6,2	5,8	5,4	3,5	3,6	3,1	4,4	5,0	4,6
Ромска	2,5	2,6	3,4	2,6	2,8	3,1	2,9	3,0	1,5	0,2	2,9	3,6	3,7
В селата	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
Българска	78,7	81,0	82,5	84,0	83,7	86,3	83,8	83,4	83,0	83,9	74,1	71,8	70,0
Турска	14,8	12,6	11,2	11,6	11,7	10,8	11,0	11,2	14,6	15,6	19,7	19,2	20,2
Ромска	2,4	2,4	2,7	1,9	2,4	2,3	2,3	2,4	2,1	0,3	5,4	7,0	8,0

При прегледа на данните от различни литературни и статистически източници се установява, че по експертни оценки броят на ромите варира в много големи граници. Сред оценките, даващи най-висок дял на ромите, е тази на Съвета на Европа, според която ромите съставляват 10,33 % от българското население. Според Марушиакова, Попов (1993) в началото на 90-те години на XX в. броят на ромите е фиксиран на 800 000 души, но за съжаление оценката е направена, без да бъде посочена конкретна методика. През 1994 г. Liegeois определя броя на ромите в България от 700 000 до 800 000 души (Liegeois, 1994). Той също не съобщава как е стигнал до подобна оценка, но вероятно е повлиян от българските публикации. Значително по-умерена и по-близка до данните на МВР от 1989 г. е оценката на Томова (1995) за брой от 577 000 до 600 000 души. Пампоров (2007) го оценява като вариращ в рамките на 638 162 и 815 313 души през 2007 г. През целия следосвобожденски период ромите са единствената етническа група в страната, която се отличава с непрекъснато увеличение на своя брой (с изключение на последното преброяване, макар че в действителност той продължава да нараства). Опирайки се на официалните преброявания на населението, както и на непубликуваните данни за естественото и механичното движение на етническите общности в България (достъпни за ползване в ЦДА – гр. София след 1989 г.), е направен опит да се оцени реалният брой на българските роми. Тези наблюдения се регистрират от 1946 до 1974 г. по етническа принадлежност, след което се прекратяват по политически причини. Последното преброяване, за което се смята, че показва най-точно броя на ромите в България, е през 1956 г. и резултатите от него отчитат 197 хил. души, декларирали се като роми. Взимайки предвид данните за естественото възпроизводството и емиграцията на ромското население, които след 1946 г. се събират и по етническа принадлежност (ЦДА – гр. София), се установява, че броят му още при това преброяване е занижен с около 25 хил. души. Данните след това са засекретени и могат да се открият главно в архивите на ЦК на БКП. Така например, в страната през 1959 г. са отчетени 214 167 цигани. През 1965 г. по официални данни се отбелязва намаление на броя на ромското население, което не отговаря на действителната ситуация. По това време естественият прираст остава висок поради бързото намаление на смъртността независимо от заниженте стойности, които показва раждаемостта. Като се имат предвид архивните данни за абсолютното нарастване на броя на ромите, може да се прецени, че в средата на 60-те години те наброяват приблизително 260 хил. души. При следващото преброяване през 1975 г. данните отново са засекретени. Първоначално фигурират въпроси за етническата принадлежност, които обаче впоследствие отпадат по политически причини. По непубликувани данни към средата на 70-те години ромите са 373 хил. души (Марушиакова, Попов, 1993), а въз основа на данни от архивни източници (ЦДА – София) може да се обобщи, че броят им тогава е около 350 хил.

души. Предвид обстоятелството, че през този период ромите се намират във втория етап на демографския преход и раждаемостта се задържа на високо ниво (около 26 ‰ чак до началото на XXI в., при смъртност около 8–9 ‰), може да прецени, че броят им към 1989 г. достига около 463 хил. души и 489 хил. души през 1992 г. (според официалното преброяване през същата година той е 313 хил. д.). Националният статистически институт изчислява, че на базата на декларираната етническа идентичност естественият прираст на ромското население в периода между двете последни преброявания (1992 и 2001 г.) е 18,4 ‰, а само в периода 2001–2003 г. – 19,4 ‰. От началото на XXI в. се наблюдава намаляване на раждаемостта при ромите с няколко пункта при запазване на ниските стойности на смъртността. При определяне на броя на ромите до 2020 г. е взето предвид и нарасналата емиграционна подвижност на ромското население след приемането на България в Европейския съюз през 2007 г. Така според наши оценки към 2011 г. ромите наброяват 665 хил. души (срещу 325 хил. души според официалното преброяване) и 730 хил. души през 2020 г.

ЛОКАЛИЗАЦИЯ НА РОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ

За разлика от турската етническа група, ромите живеят разпръснато сред останалото население и не формират територии с голяма гъстота. Всяка конкретна ромска група е икономически свързана с чуждоетническата за нея среда, а контакти между отделните ромски групи често напълно липсват. Затова в рамките на ромската етническа общност като цяло интеграционният процес е слаб (Марушиакова, Попов, 1993). Една от причините ромите да живеят по цялата територия не само в нашата страна е специфичният характер на техните професии и занаяти, чрез които изкарват прехраната си, но които не дават възможност за изхранване на големи групи роми, като това ги принуждава да се разделят на относително малки единици. Именно тези слаби взаимодействия между ромските етнически групи допринасят за трансформацията и формирането на чуждо етническо самосъзнание, което затруднява определянето на действителния им брой.

През последните преброявания ромското население е регистрирано в близо половината населени места в България. Открояват се два ареала в страната – Североизточна и Южна Централна България, в които е съсредоточено повече от половината от населението на тази етническа група. Най-ниска е концентрацията на ромите в Югозападната, Северна Централна и Югоизточна България и във всяка една от тези части те не надвишават 15 % от общия им брой в страната. От началото на 90-те години на XX в. се наблюдава тенденция на увеличаване на броя на роми в Югозападна България (най-вече в столицата София), както и в Южна Централна, и Югоизточна България, докато в трите северни района на страната броят им намалява. Това намаление е най-отчетливо в Северозападна България,

което е в унисон с типичните за тази част от страната депопулационни процеси (фиг. 2.1) (Илиева, 2013).

Фиг. 2.1. Концентрация на роми (%) в различните части на страната за периода 1900–2011 г.

До началото на 90-те години не се наблюдават съществени отклонения от средния за страната дял на ромското население в различните части на страната. След това, заедно с нарастването му, се забелязва и увеличение на различията в различните части на страната, особено през последните години. Най-значителен ръст на относителния дял на ромите бележи Северозападна България, причина за което не е намаляване на концентрацията им, а екстремните процеси на намаляване на броя на българското население. Значителен ръст се наблюдава и в Югоизточна и Южна Централна България, а най-нисък е делът и най-малки промени в стойностите му са в Северна Централна и Югозападна България (фиг. 2.2).

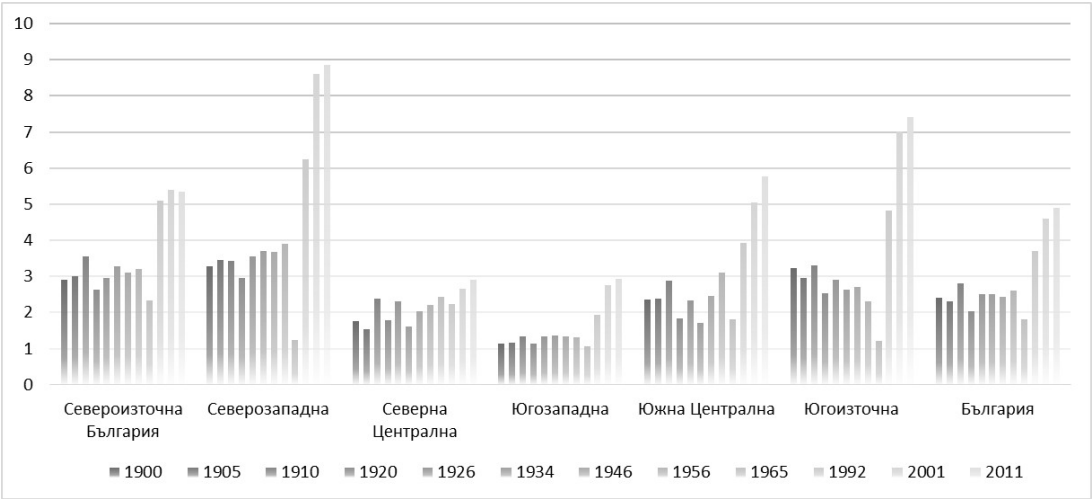

Фиг. 2.2. Относителен дял (%) на ромите в различните части на страната за периода 1900–2011 г.

На по-ниско териториално ниво (общини) се констатират значителни различия в промените на относителния дял на ромите. През целия период (от началото на XX в. до 2011 г.) с най-нисък относителен дял на ромското население се отличават териториите, попадащи в Западните и Източните Родопи, Краището, Централна Стара планина с прилежащия Предбалкан, Централна Дунавска равнина и Югозападна България. До 2011 г. се наблюдава нарастване на относителния дял и броя на ромското население във всички части на страната. Най-високи стойности (над 15 % роми) и с най-голямо нарастване (от 10 общини през 1992 г. на 40 през 2011 г.) се отличават общините, попадащи в Южна Добруджа (Кайнарджа, Добрич, Никола Козлево и Каварна), Северозападна България (Белоградчик, Чупрене, Ружинци, Лом, Вълчедръм, Якимово, Лом, Брусарци, Медковец, Берковица, Вършец), Централни Задбалкански котловини (Твърдица, Мъглиж, Гурково, Николаево), Източна Дунавска равнина (Върбица, Котел, Антоново), общините от Сакаро-Странджанската област (Стралджа, Средец), Правешко (Правец, Ябланица, Луковит) и отделни общини, като например Трън, Любимец, Симеоновград, Брезово, Ветово, Борово, Провадия, Перущица, Кричим, Ракитово, Лесичово, Ихтиман (Илиева, 2013) (фиг. 2.3.).

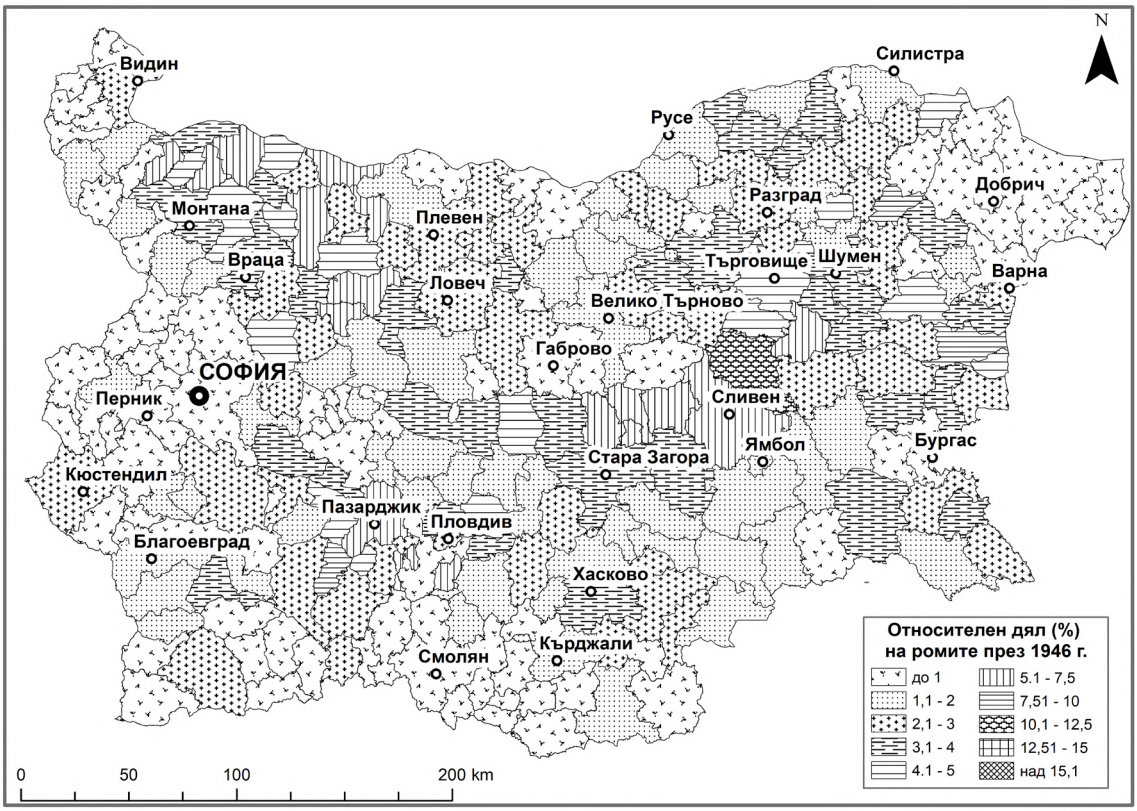

а)

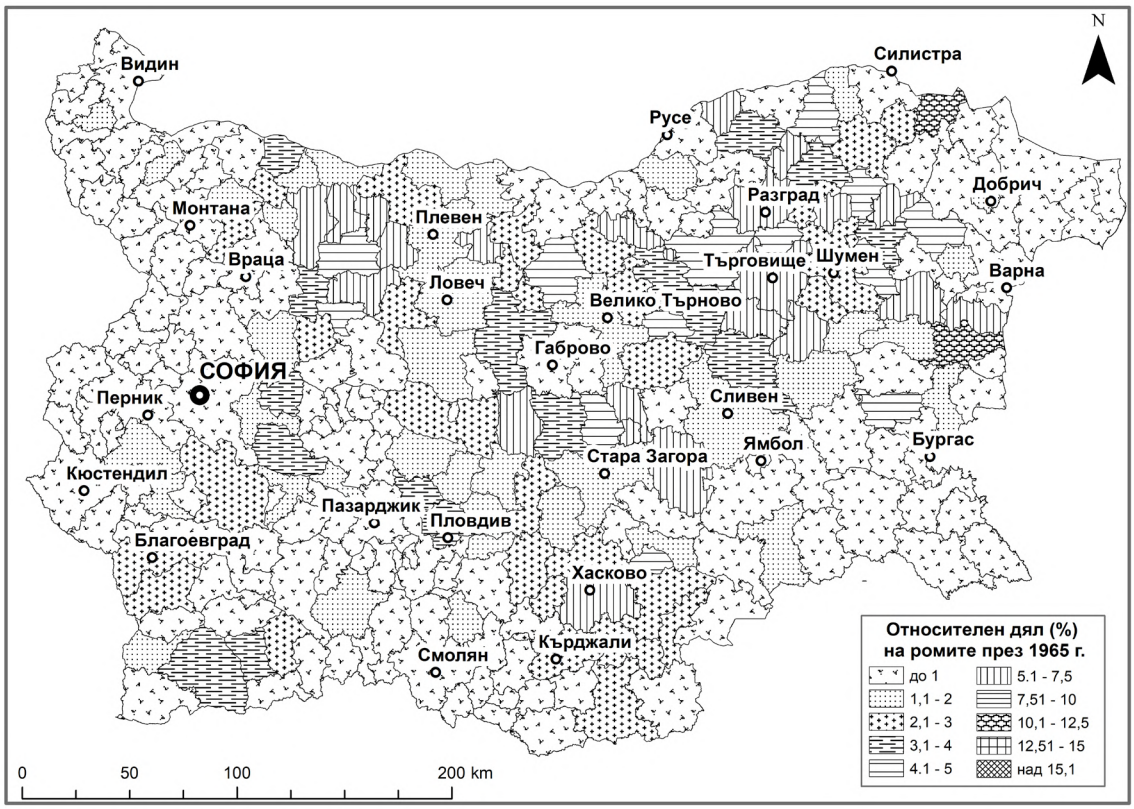
N
Видин
Силистра
Русе
Добрич
Разград
Монтана
Плевен
Враца
Търговище
Шумен
Варна
Ловеч
Велико Търново
Габрово
СОФИЯ
Перник
Сливен
Ямбол
Бургас
Стара Загора
Кюстендил
Пазарджик
Пловдив
Благоевград
Хасково
Кърджали
Смолян
Относителен дял (%)
на ромите през 1965 г.
до 1
1,1 - 2
2,1 - 3
3,1 - 4
4.1 - 5
5.1 - 7,5
7,51 - 10
10,1 - 12,5
12,51 - 15
над 15,1
0
50
100
200 km

б)

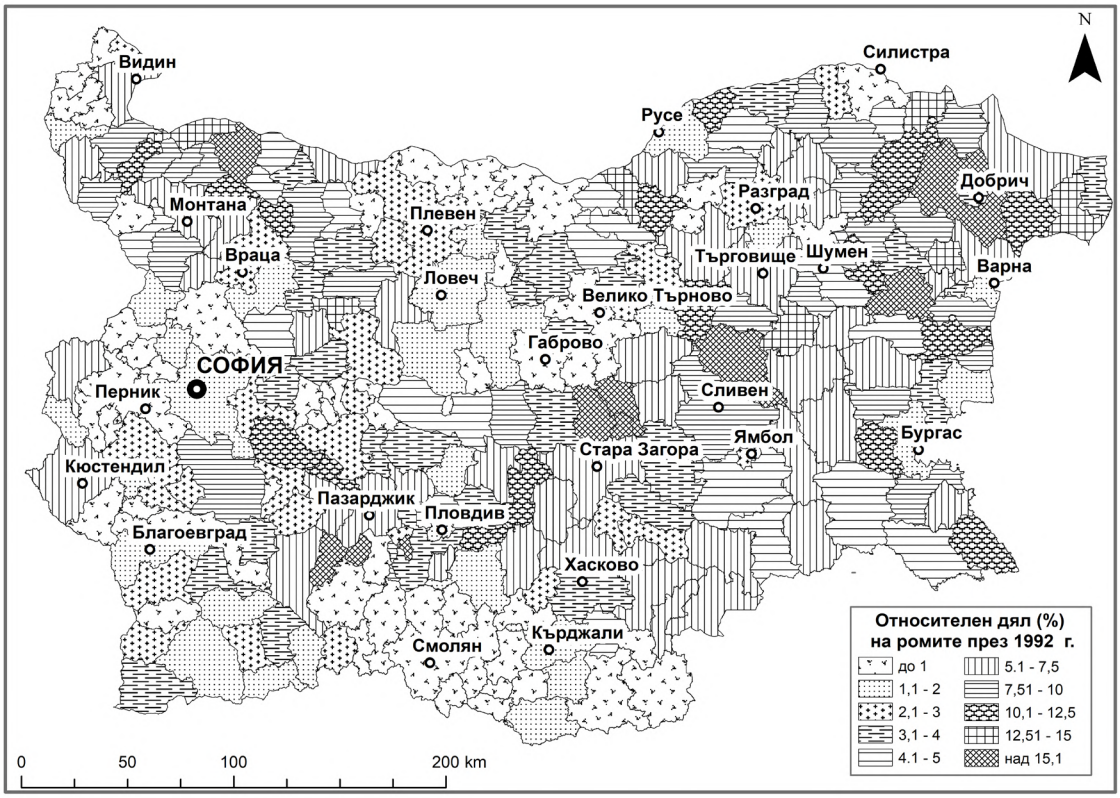
N
Видин
Силистра
Русе
Добрич
Разград
Монтана
Плевен
Враца
Търговище
Шумен
Варна
Ловеч
Велико Търново
Габрово
СОФИЯ
Перник
Сливен
Ямбол
Бургас
Стара Загора
Кюстендил
Пазарджик
Пловдив
Благоевград
Хасково
Кърджали
Смолян
Относителен дял (%)
на ромите през 1992 г.
до 1
1,1 - 2
2,1 - 3
3,1 - 4
4.1 - 5
5.1 - 7,5
7,51 - 10
10,1 - 12,5
12,51 - 15
над 15,1
0
50
100
200 km

в)

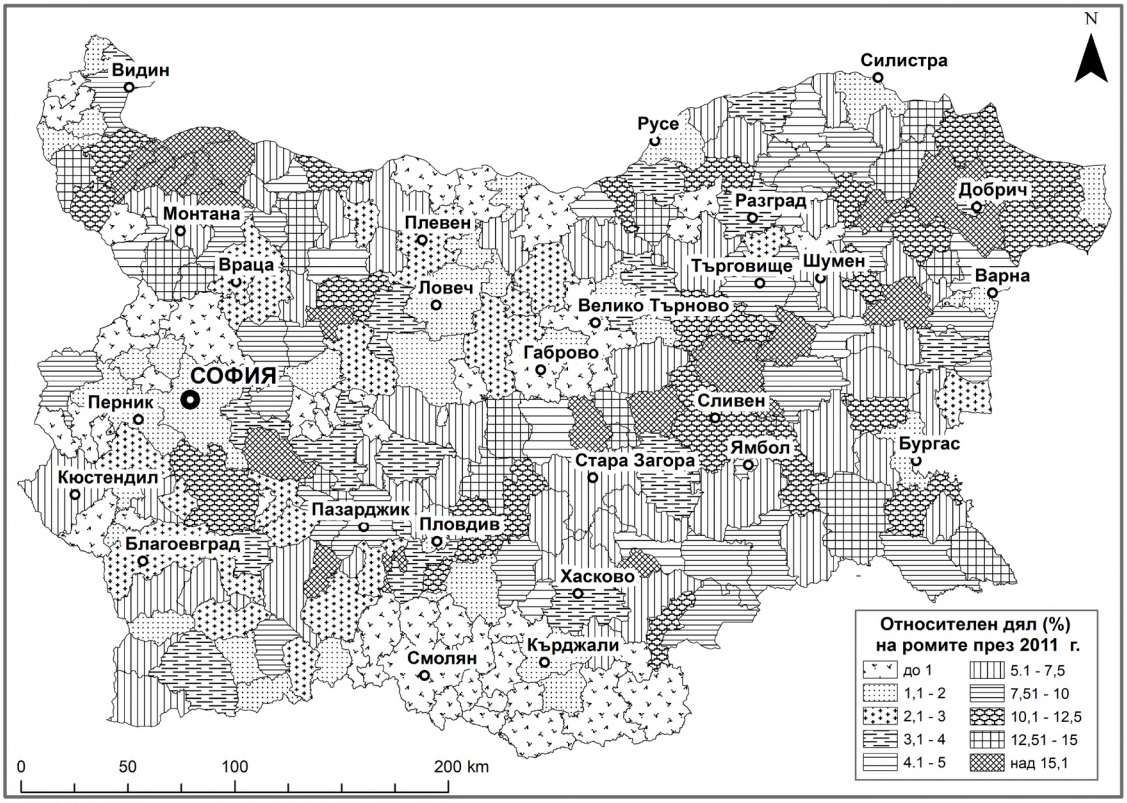

г)

Фиг. 2.3. Относителен дял (в %) на ромската етническа група в България (по общини): а) 1946 г.; б) 1965 г.; в) 1992 г.; г) 2011 г.

По отношение на структурата на населените места според дела на ромите могат да се очертаят два периода: от края на XIX в. до началото на 90-те години XX в. и след това до 2011 г. През първия период населените места, в които ромите са 10 % от общото им население, са над 85 % от селищата с присъствие на роми и в тях са концентрирани 65 % от ромското население в страната (фиг. 2.4 а, б). Те са разположени равномерно по цялата територия (Илиева, 2013). През този период 70 % от населените места със сравнително висок дял на ромите (10-30 % от общото население) са концентрирани най-вече в Североизточна България и по-специално в Лудогорието, Източна Стара планина и Предбалкана. Други ареали на разпространение на населените места от същата група (до 1989 г.) са Пазарджишко-Пловдивското поле и Източните Задбалкански котловини.

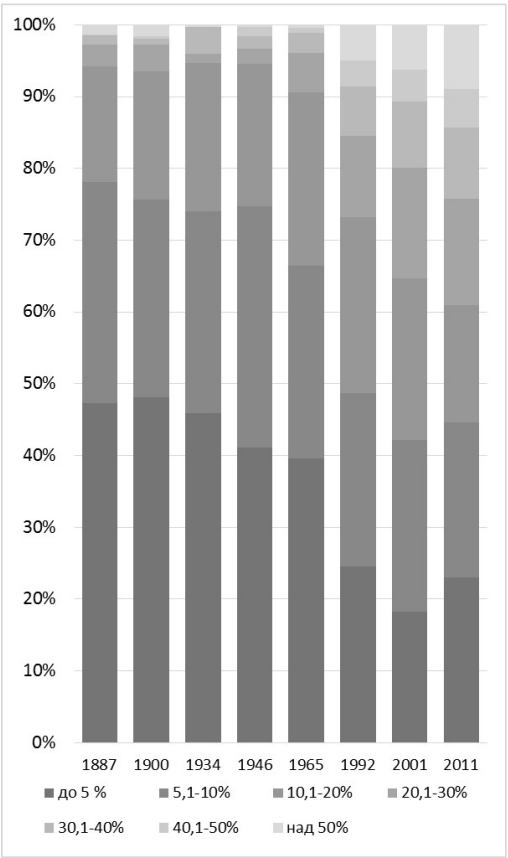

а)

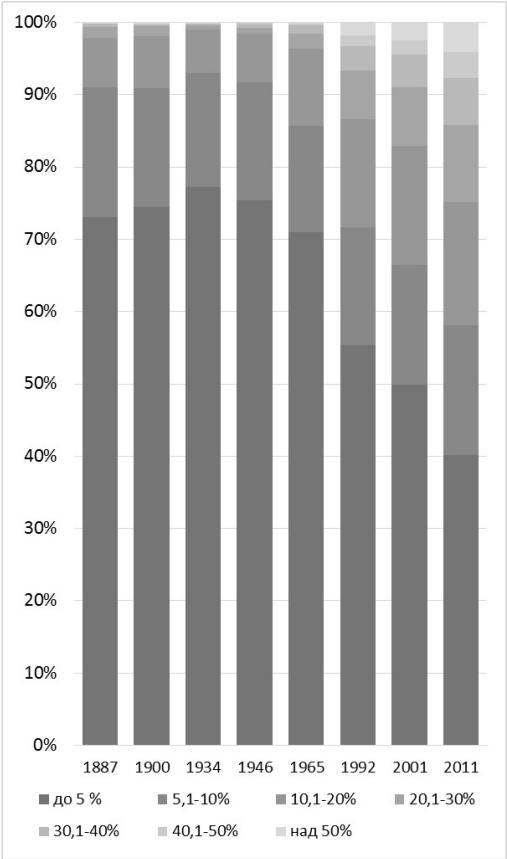

б)

Фиг. 2.4. Разпределение на селищата с различен относителен дял на ромското население в България (а); разпределение на ромската етническа група в селищата с различен относителен дял на ромите в България (б) (Илиева, 2013)

През втория период (1990-2011 г.) нараства броят на населените места със сравнително висок дял на ромите (10-30 % от общото население), както и територриалното им разширяване – в Северозападна България, Централните Задбалкански котловини и долината на р. Марица на изток от Пловдив (фиг. 2.5а, б, в, г) (Илиева, 2013).

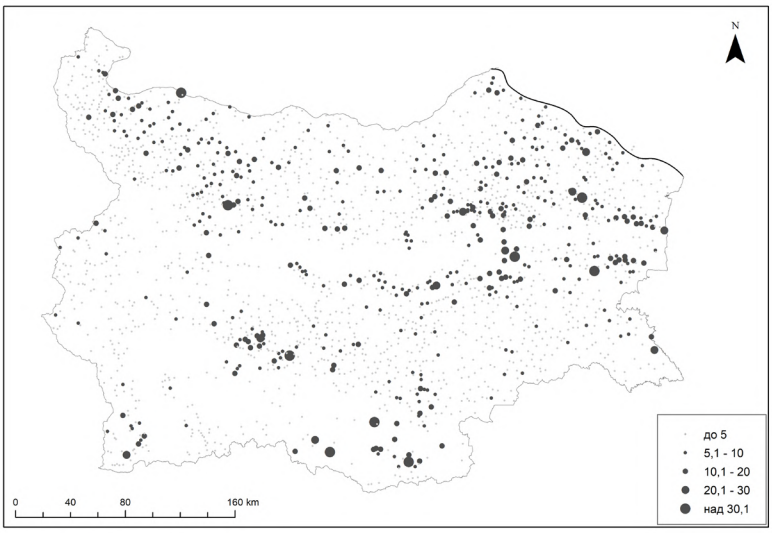
N
до 5
5,1 - 10
10,1 - 20
20,1 - 30
над 30,1
0
40
80
160 km

а)

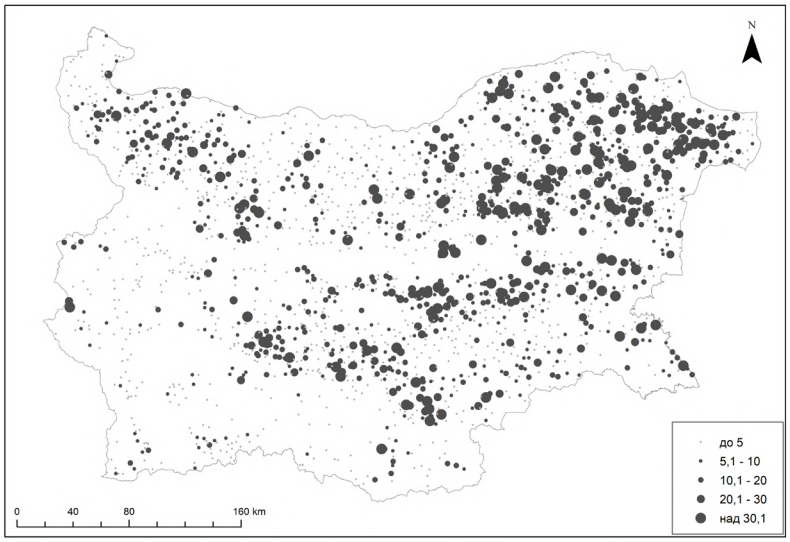
N
до 5
5,1 - 10
10,1 - 20
20,1 - 30
над 30,1
0
40
80
160 km

б)

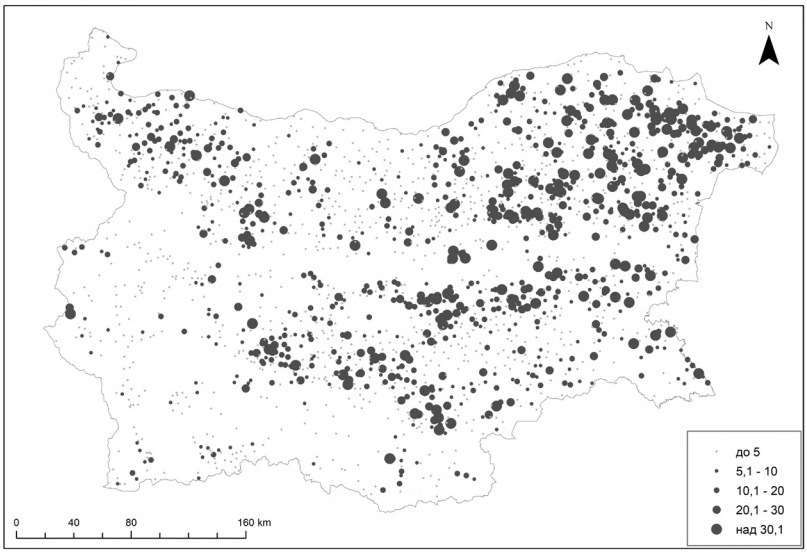
N
до 5
5,1 - 10
10,1 - 20
20,1 - 30
над 30,1
0
40
80
160 km

в)

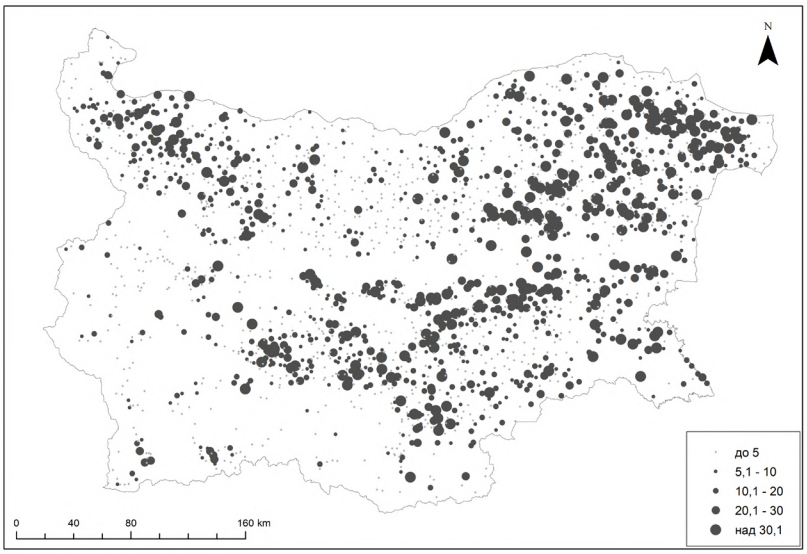

г)

Фиг. 2.5. Относителен дял (%) на ромската етническа група в България (по населени места): а) 1934 г.; б) 1965 г.; в) 1992 г.; г) 2011 г.

Ромската етническа група в градовете

До средата на 50-те години на XX век делът на ромите в градовете е по-висок от средния за страната и този на българската и турската етническа общност. Увеличението на дела се дължи главно на по-високите темпове на нарастване на ромите в градовете (фиг. 2.6), които са близо два пъти по-високи от тези на ромите в селата, както и на административното „преместване“ на селските жители в категорията на градски поради промяна на статута на някои села, обявени за градове.

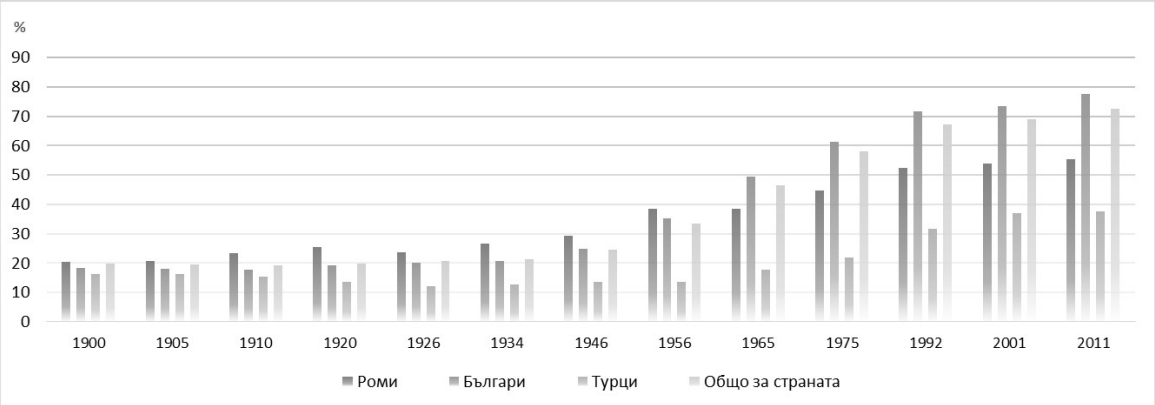

Фиг. 2.6. Дял на основните етнически общности в градовете (1900-2011)

През първото десетилетие след Втората световна война се отчита повишена концентрация на роми в градовете и през 1956 г. те достигат 37,8 % от броя им в страната. Съсредоточаването на различните етнически

общности в градовете се обяснява с различията в темповете на тяхната урбанизация. Те са най-високи сред българското население, най-ниски сред турското, докато ромите заемат междинно положение. Миграцията на младото българско население от селата към градовете след принудителната колективизация на земеделските земи освобождава част от работните места, което дава възможност ромите да започнат работа като селскостопански работници в новосъздадените кооперативни стопанства. Преди колективизацията само малка част от тях са наемани за постоянна селскостопанска работа, главно във фермите на богати българи и турци в Северна България. След индустриализацията в градовете част от ромите, които се занимават със занаяти, губят работата си. Поради по-ниското им образование те са наемани на работа, неизискваща висока квалификация, в различни населени места.

Миграционните процеси при ромите включват цялото семейство (за разлика от българите), което води до незначителни разлики във възрастовата структура на ромското население между градовете и селата. Раждаемостта е по-висока сред ромите в градовете, като това определя по-високия им естествен прираст в сравнение с този на селата. Например, в градовете през 1946 г. тя е 51,5 ‰, а в селата е 43,7 ‰; през 1956 г. – съответно 41 ‰ и 37,9 ‰, и намалява през 1974 г. – 27,3 ‰ и 23,1 ‰. За разлика от тях, естественият прираст при българите в селата през 1975 г. вече е отрицателен (-3,3 ‰), причина за който са застарялата възрастова структура, докато в градовете стойностите му са 11,6 ‰.

Високите темпове на нарастване на броя на ромите в градовете през периода 1965–1992 г. се дължи най-вече на превръщането на много села в градове, на миграциите и най-малко на естествения прираст, тъй като при ромите няма значителни разлики в стойностите на показателите за естествено възпроизводство между градското и селското население. След 1989 г. по-високите темпове на нарастване на броя на ромите се дължат на засилената вътрешна миграция към градовете. През 2011 г. ромското население е по-малко урбанизирана общност (55,4 % живеят в градовете) в сравнение с българското (77,5 %), но значително надминава това на българските турци (37,5 %). Почти 50 % от ромите в градовете живеят предимно в средните (30–100 хил. ж.) и големите (над 100 хил. ж.) градове, макар че делът им в тях е нисък (2–5 %), с изключение на Лом (18,6%), Кюстендил (9,1%), Сливен (7,2%) и Видин (6.3%). Делът на ромското население в малките градове (10–30 хил. ж.) е 29 %, но относителният му дял в етническата структура на някои градове надхвърля 10 % – Ихтиман, Берковица, Каварна, Луковит, Самоков, Провадия, Айтос, Велинград и др. Делът на ромското население в много малките градове (под 10 хил. ж.) е 23 % от градското ромско население, но концентрацията на роми в тях е най-висока (над 10 % и дори над 20 %). През последните години се наблюдава увеличаване на миграционните процеси към градовете поради тежката ико-

номическа криза и нарастващите нива на безработица (фиг. 2.7).

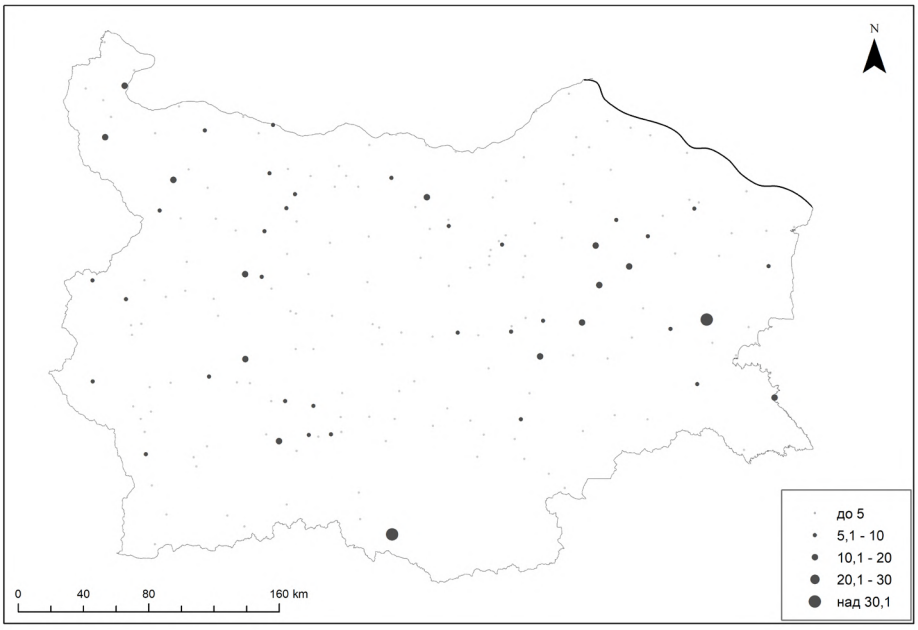

а)

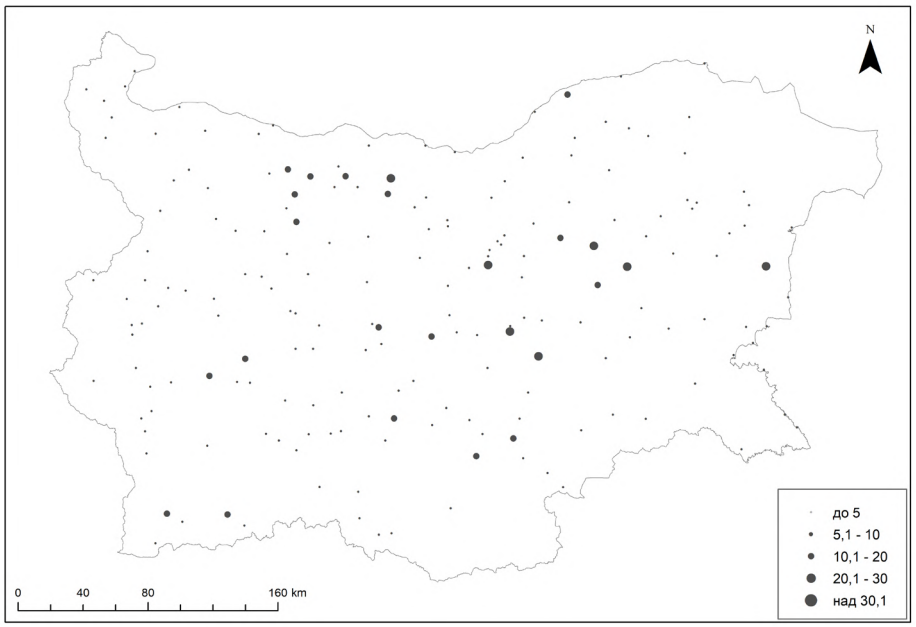

б)

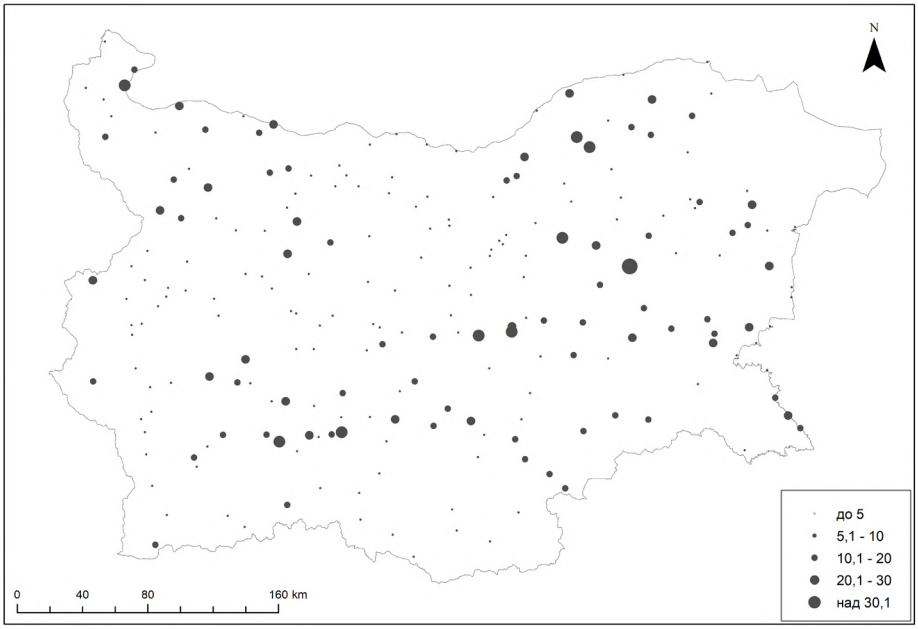

в)

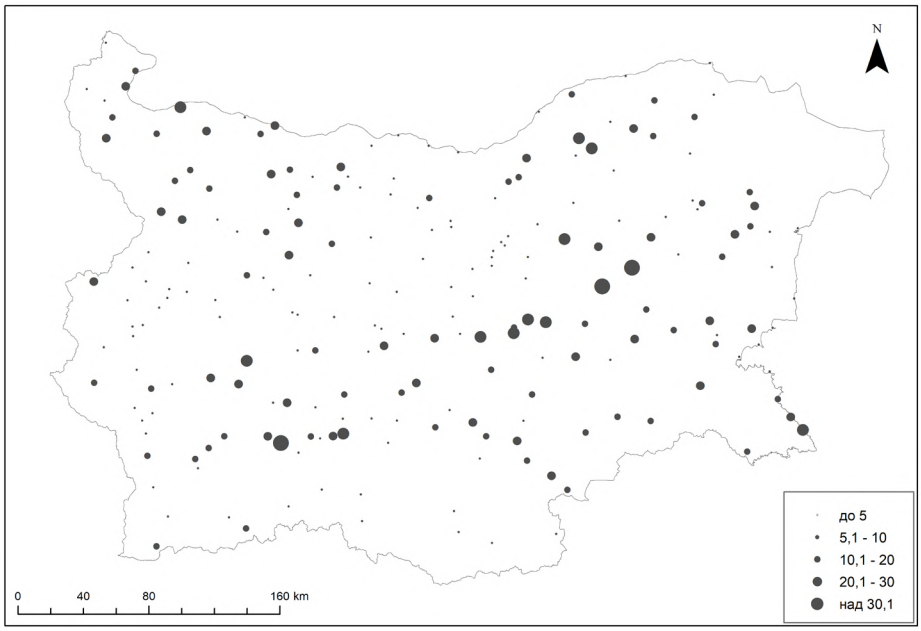

г)

Фиг. 2.7. Относителен дял (%) на ромите в градовете през: а) 1934 г.; б) 1965 г.; в) 1992 г.; г) 2011 г.

През 1900 г. 11 града в България са с над 5 % ромско население, като три от тях имат над 10 %. Те са концентрирани в Северозападна България, източните части на Стара планина и по поречието на р. Марица, включително Пловдив, (фиг. 2.7а) и до края на Втората световна война не на-

стъпват значителни промени (фиг. 2.7б). След 1992 г. освен в тези региони се увеличава броят на градовете с висок дял на ромското население и в Североизточна България и Задбалканските котловини (фиг. 2.7в, 2.7г). С най-малък брой и относителен дял се отличават градовете от Източните и Западните Родопи (с изключение на Пещера, Ракитово, Перущица, Костандово) – Ивайловград, Джебел, Ардино, Лъки, Мадан, Неделино и др.; от Средна Западна България – Бобошево, Кочериново; в Западна и Централна Старопланинска област (с изключение на Ябланица) – Своге, Априлци, Шипка, Габрово, Елена, Трявна; градовете по поречието на р. Места – Гоце Делчев, Белица и др.

Подобно на общините, с най-голямо нарастване на относителния дял на ромите (с над 15 пункта) през 1992–2011 г. се отличават градовете, разположени в Източна Стара планина – Твърдица, Котел, Шивачево, Върбица, Антоново, в Задбалканските котловини – Николаево, Мъглиж, Гурково, Баня, Павел баня; в Североизточна България – Ветово, Сеново, Каварна; в Северозападна България – Берковица, Роман, Лом, Вършец, Белоградчик, и останалите са пръснати в цялата страна – Ихтиман, Ракитово, Ахтопол, Страл джа, Луковит, Трън, Симеоновград, Септември, Самоков, Средец, Любимец, Меричлери, Брезово.

Въз основа на приложения алгоритъм за идентифициране и пространствено очертаване на ромските градски гетоизирани структури в настоящото изследване са установени общо 210 гетоизирани структури, разположени в 149 български града. Поради специфичния пространствен, демографски и функционален характер на столичния град София, той е съзнателно изключен от обхвата на анализа и ще бъде разгледан като самостоятелен обект в последващо изследване. Получените резултати показват, че гетоизацията не е ограничена до малък брой големи урбанизирани центрове, а представлява широко разпространен феномен в национален мащаб. Разпределението на гетоизираните структури по категории градове разкрива ясно изразена зависимост от демографския мащаб. Най-висок дял се наблюдава в малките и средните градове: 33,3% от всички идентифицирани структури са локализирани в градове с население между 3 000 и 10 000 жители, а 27,6% – в градове с население между 10 000 и 30 000 жители. Това означава, че над 60% от ромските гетоизирани структури са концентрирани именно в тази междинна група градове, където съчетанието между ограничен институционален капацитет, наличие на свободни територии и по-слаба регулация създава благоприятни условия за тяхното възникване и развитие.

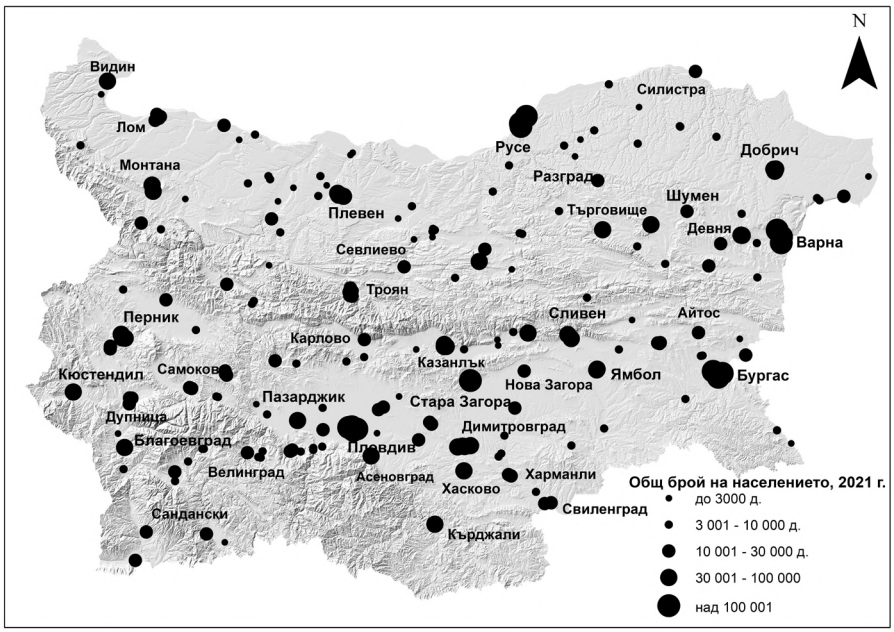

Фиг. 2.8. Карта Ромски градски гетоизирани структури в България към 2026 г.
Забележка: В изследването не са включени РГГС в гр. София

Източник: автора

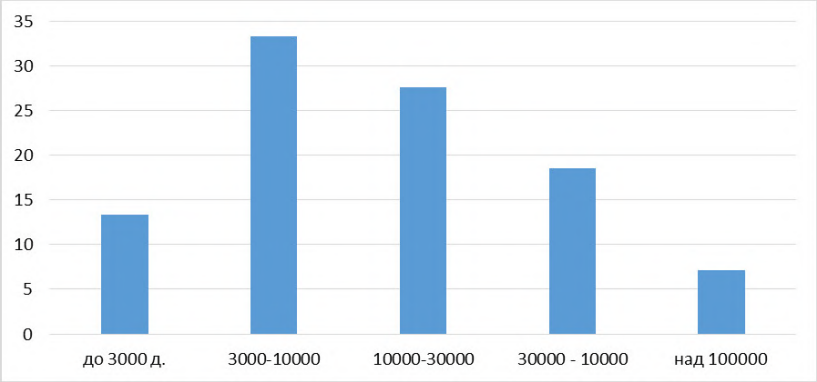

Фиг. 2.9. Диаграма Дял на ромски градски гетоизирани структури в България според общия брой на населението на града (в %)

Източник: автора

В най-малките градове (до 3 000 жители) делът е по-нисък – 13,3%, което може да се обясни както с по-ограничения брой населени места от този тип, така и със спецификите на тяхната селищна структура. С нарастването на градския мащаб делът на гетоизираните структури намалява: в градовете с население между 30 000 и 100 000 жители те представляват 18,6%, а в най-големите градове с над 100 000 жители – едва 7,1%. Тази зависимост показва, че макар в големите градове гетоизацията да има значително социално и пространствено въздействие, тя е по-слабо представена като относителен брой структури. В обобщение, данните ясно очертават, че гетоизацията в България има изразено проявление в малките и средните градове, което поставя под въпрос разпространеното

схващане, че тя е преди всичко проблем на големите градове, и подчертава необходимостта от по-широк териториален обхват на анализите и политиките.

ГЛАВА ТРЕТА

ДЕМОГРАФСКИ ТРАНСФОРМАЦИИ В РОМСКИТЕ ГРАДСКИ ГЕТОИЗИРАНИ СРУКТУРИ

Надежда Илиева

Демографските фактори са ключови при определяне на различията в нивата на пространствената сегрегация. Някои променливи, като големината на града, особеностите в начина на формиране на съвременната етническа структура, броят на населението в отделните градски зони, етническото многообразие, делът на отделните етнически общности, различията в тяхното демографско развитие и миграционно поведение, структурата на домакинството, характерът на семейството, са водещи показатели при дефинирането на пространствената сегрегация и до голяма степен определят степента на влияние на останалите фактори.

Днешното демографско състояние на ромската етническа група е резултат от продължителното действие на множество фактори и влияния, свързани със специфичните особености в историческото, социално-икономическото и културното развитие на етноса. Върху формирането на броя и структурите на населението на дадена територия влияние оказват двете основни групи фактори: естественото възпроизводство и механичното движение (миграциите).

РЕПРОДУКТИВНИ МОДЕЛИ И ДЕМОГРАФСКА ДИНАМИКА ПРИ РОМИТЕ В УРБАНИЗИРАНА СРЕДА

Изследването на раждаемостта в ромските общности в България представлява важен аспект от анализа на социалните трансформации и интеграционните процеси. Раждаемостта не е само демографски показател, а многопластов социален феномен, който отразява взаимодействието между културни модели, икономически възможности, образователни нагласи и институционални условия. В настоящото изследване са разгледани тенденциите и факторите, които обуславят промените в раждаемостта при ромското население от началото на XXI век, както и социалните последици от тези промени. Акцентът е поставен върху качествените аспекти на демографската промяна – начина, по който самите респонденти интерпретират промените в поведението си, и върху социалните значения, които респондентите придават на родителството, семейните роли, ценностните нагласи и мотивационните си избори.

Тенденциите в естественото възпроизводство е обвързано с концепцията за демографски преход и идеята за социална модернизация, според която намаляването на раждаемостта е резултат от повишаване на образованието, урбанизацията, религиозно-културната трансформация

и промяната в ценностите и семейните стратегии. Подходът комбинира социологическа перспектива (ценностни промени, родителство, социална мобилност) и географска перспектива (пространствено неравенство, локални особености и миграционни потоци). Така анализът разглежда раждаемостта като социален индикатор за интеграция и трансформация, който позволява да се проследят по-дълбоки процеси на промяна в ромската общност – от начина на живот и трудовата етика, до отношението към образованието, децата и бъдещето. Настоящият анализ се основава на качествени интервюта, проведени през периода 2024 г. с респонденти от няколко града: Асеновград, Кюстендил, Добрич, Лом, Стралджа, Разлог, Русе и Благоевград, както и на количествени изследвания – национално представително социологическо проучване сред 900 респонденти от ромските гетоизирани структури. Подборът на интервюираните е, с цел да се обхванат респонденти с различни социални позиции и разнообразие от гледни точки. Сред респондентите са: представители на ромската общност, ромски лидери, образователни и здравни медиатори, ромски пастори, учители, имащи пряк досег с ромски семейства; представители на местната власт и общинската администрация. Интервютата са проведени по полуструктуриран формат, който позволява на участниците свободно да изразяват своите наблюдения, опит и лични интерпретации по темите за раждаемостта, семейството, образованието и социалната промяна. Анализът използва качествено тематично кодиране, като за основни категории са изведени: миграция, ранни бракове и семейни стратегии, образование и родителство, религия и морални норми, ценностни трансформации, икономически фактори, здравни практики и ролята на институциите. Съдържателният анализ е изграден върху принципите на интерпретативната социология, като фокусът е не върху количествено обобщение, а върху разчитане на значенията, нагласите и мотивите, които участниците вписват в собствените си семейни и репродуктивни практики. Този подход е избран, защото позволява да се разбере смисловата логика, чрез която самите участници обясняват промените в поведението си. В резултат, емпиричните данни не се третират като „показатели“, а като наративни свидетелства за процес на вътрешна трансформация, при който ромските общности преминават от традиционен към по-модернизиран модел на семейно и репродуктивно поведение. Извадката от интервютата е качествена и теоретично насочена, а не статистически представителна. Налице са потенциални социално приемливи отговори, особено при обсъждане на ценността на образованието и религията. Част от твърденията стъпват на лични наблюдения, а не на официални данни. Въпреки това, последователността и съгласуваността между множество независими респонденти и места придава аналитична валидност на очертаните тенденции.

Ходът на демографските показатели протича с различен интензитет при различните етнически общности през отделните години. След 1989 г.

върху хода на демографските процеси особено силно влияние оказва интензинтетът на социално-икономическите фактори. Раждаемостта намалява сред всички етнически общности като резултат от тежката икономически криза и чувството за несигурност, породени от различни социални промени. Независимо от това спадът на раждаемостта при ромите е най-малък. Образователното равнище, материалните и културните потребности, удовлетворяването на определени стремежи за възпитанието, отглеждането и ценностната оценка за децата определят поддържането на висока раждаемост и естествен прираст при ромското население. Като се имат предвид резултатите от преброяванията през 1992 и 2001 г., се прави изводът, че това е единствената етническа група в страната, която показва увеличаване на своя брой, въпреки значителното несъответствие между данните на официалната статистика и научно-емпиричните демографски изследвания, които показват още по-голям ръст на ромското население в страната. От анкетите, проведени по време на преброяванията през 1992 г. и 2001 г., се наблюдава силна затвореност на ромската етническа група и ниска мотивация на членовете ѝ за емиграция през този период, а ако има такава, тя в повечето случаи не е съпроводена с постоянна промяна на местожителството. Това означава, че основният фактор, който влияе върху увеличаване броя на ромите, е високият естествен прираст. На базата на официалните данни от преброяванията се изчислява 18,7 ‰ естествен прираст при ромското население за периода 1992–2001 г. и ако предположим, че смъртността е от порядъка на 8 ‰, то стойностите на раждаемостта могат да бъдат оценени на около 26 ‰. Тези данни се потвърждават и от изследването на Томова (2005). Възложена от Министерския съвет, НСИ изготвя справка за раждаемостта в големите етнически общности по данни от преброяването през 2001 г. на базата на етническото самоопределение на родилките. Данни от тази непубликувана в официалните издания на НСИ справка са представени в таблица 3.1. и както се вижда от тях, в общността на ромите раждаемостта е най-висока – на практика такава, каквато е била при турците и българите мюсюлмани в началото на 70-те години на XX в. (Илиева, 2013).

Таблица 3.1. Раждаемост, детска смъртност, смъртност и естествен прираст (‰) по етнически групи към 01.03.2001 г.

Демографски показатели	Общо	Българи	Турци	Роми
Раждаемост (по етн. принадлежност на майката) (‰)	8,5	6,9	13	26,7
Тотален коефициент на плодовитост (2001–2003)	1,22	1,03	1,62	2,81
Детска смъртност (на деца до 1 г.) (‰)	13,4	9,9	17,8	25
Смъртност (‰)	14,2	15	10,3	7,3
Естествен прираст (‰)	-5,7	-8,1	2,7	19,4

Източник: НСИ (непубликувани данни), Томова (2005).

След 2002 г. започват и системни усилия за стопроцентово обхващане на ромските деца в началната степен на образование (1–4 клас) и задържането им в училище, колкото е възможно по-дълго (Томова, 2009).

Тези предприети мерки водят до намаляване на раждаемостта и особено на юношеската или ранната раждаемост сред общността. Ранната раждаемост (под 18 г.) намалява от 690 на 508 ‰ през 1992 г. и 2001 г. и се наблюдава двойно намаление на извънредно ранната раждаемост (под 15 г.) при ромите от 70,1 на 35,6 ‰. Независимо от това и въпреки отчетливия спад на раждаемостта през последните 15 години заварената значително по-благоприятна възрастова структура запазва и дори увеличава дела на ромите в ранните възрасти. През 2011 г. близо 39,1 % от тях в България са под 20 години срещу 22,4 % при турската етническа група и 15,5 % при българите. По-благоприятната възрастова структура на ромите предопределя по-високата раждаемост при тях в средносрочен и дългосрочен план дори при още по-голямо намаление на броя на децата в домакинствата им. Ромите са общността с най-висока детска смъртност – 25 на хиляда новородени или 2,6 пъти по-висока, отколкото при българите. Основните причини са масовата и дълбока бедност, лошите хигиенни условия, ранните и чести раждания на майките. Ромите са общността с най-висок дял на преждевременната смъртност и с най-къса очаквана продължителност на живота (Томова, Пампоров, Миленкова, 2011).

Липсата на статистика за естественото движение на населението по етнически признак затруднява определянето на стойностите на демографските показатели. Ромите се характеризират с най-висок процент на многодетност, който се определя от идеалите на ромското семейство за достигане на желания брой деца. Най-голяма ценност при ромите е голямото семейство, най-висок авторитет има тази група, която произхожда от голям, многоброен и силен род (Марушиакова, Попов, 1993). „Затвореността" на ромските групи се явява една от пречките за навлизане на модерния начин на живот и спомага за съхраняване на патриархалните традиции в техния бит и свързаните с тях ценности. Можем да обобщим, че преди социално-икономическата трансформация на страната раждаемостта се оценява на 28 ‰. Преходът и свързаните с него трудности водят до рязкото й намаляване с 8-10 пункта в началото на XXI в. Според проведени интервюта всички респонденти посочват значително намаляване на раждаемостта през последните години, особено след приемането на България в ЕС и интензивната емиграция. Въз основа на особеностите на демографския преход при ромското население и запазената възрастова структура може да се направи предположение, че ако смъртността е от порядъка на 8–9 ‰, раждаемостта намалява с още три-четири пункта и достига 16-17‰, в резултат на което естествения прираст достига 6-8‰. Основните двигатели на този процес са масовата трудова и сезонна миграция на младежите в Западна Европа, промяната на ценностните нагласи към образованието и семейството, както и въздействието на религиозни влияния и здравни интервенции.

„От около 10 години раждаемостта намалява" (гр. Русе, жена, 43 г.);

„Вече няма наши набори с по четири-пет деца, повечето са с 1-2 деца“. (гр. Асеновград, мъж, 34 г.)

„...младите хора не искат да раждат вече. Не е както преди, тогава се раждаха по 5-6 деца.“. (гр. Лом, мъж, 53 г.)

Косвени данни за динамиката в раждаемостта могат да бъдат получени от броя на децата в семейството по възрастови групи. Все по-характерен става моделът на семейства с три и по-малко деца. Макар и постепенно, той започва да се утвърждава още през първото десетилетие на XXI век, като най-рязък скок се отчита от семейства с повече от четири деца към семейства с три и по-малко деца. Проведените изследвания потвърждават тази тенденция, като установяват, че средно в ромските семейства има 2,9 деца, което е още едно доказателство за бързия преход и промяната в модела на семейството. В нагласите на възрастовата група до 25 години все още съществува репродуктивният идеал за тридетно семейство (средно 2,6 деца). Както се вижда, все още е силна нагласата ромите да имат трето дете (Илиева, 2022). Анализът разкрива ясно изразена статистическа зависимост между възрастта на респондентите и броя деца в семейството, потвърдена от високата стойност на коефициента на Крамер (V = 0,791), което показва силна връзка между двете променливи. Делът на лицата с три и повече деца е най-голям сред поколенията на възраст 46–65 години (30,5%) и 36–45 години (23,9%). Подобна тенденция се наблюдава и в групата над 65 години, където 17,7% от респондентите също декларират три и повече деца. Тези резултати очертават устойчив модел на висока раждаемост при по-възрастните поколения, характерен за традиционните репродуктивни норми в ромската общност. В по-младите възрастови групи се наблюдава отчетливо изместване на този модел. При респондентите между 30–35 години най-висок е относителният дял на лицата с две деца (43,5%), което показва, че идеята за „голямо семейство“ все още е разпространена, но не доминира в степента, характерна за по-старите поколения. Най-осезаема промяна се регистрира при ромите на възраст 15–29 години: най-голям е делът на отговорилите, че имат едно дете (59,6%), а 91,7% посочват, че нямат деца към момента на изследването. Това свидетелства за значително отместване на репродуктивното поведение, при което ранното раждане дълго възприемано като доминиращ модел в ромската общност вече не е толкова актуално сред най-младите поколения. Тези резултати позволяват да се говори за промяна в моделите на раждаемост, която засяга не само броя деца, но и времето на родителството. По-възрастните поколения са социализирани в културен контекст, в който ранното създаване на семейство и по-големият брой деца са ключов елемент на житейския цикъл и социалния статус. При по-младите роми обаче се очертава процес на демографска и културна адаптация, проявяващ се чрез:

- отлагане на първото дете във времето;

- намаляване на броя на децата;
- по-висока субективна ориентация към „планирано родителство“.

Крос анализа между образованието и броя на децата показва статистически значима връзка между двете променливи, потвърдена от стойността на коефициента на Крамер (V = 0,402). Макар връзката да не е толкова силна, колкото тази между възрастта и броя на децата, тя е достатъчна, за да очертае отчетливи различия между групите по образователен статус. Данните разкриват, че най-висок дял на респондентите с три и повече деца се наблюдава сред хората без образование (68,1%), тези с начално образование (до 4. клас) – 67,6%, и тези с основно образование – 51,5%. Тези стойности показват, че по-ниското образователно равнище е свързано с по-висока раждаемост и по-големи семейства. Обратната тенденция се наблюдава при респондентите със средно и висше образование. В тези групи най-голям е делът на хората с две деца – 51,5% сред завършилите средно образование и 66,7% сред висшистите. Тук моделът вече не е многодетен; семейството с едно или две деца се очертава като най-разпространен. Това е показател за по-умерен и планиран модел на родителство. Получените резултати показват, че промените в раждаемостта сред ромите не се обясняват само с възрастови различия между поколенията, а и с образователното включване. Там, където образованието е по-високо, се наблюдава:

- по-нисък брой деца в семейството;
- по-голяма вероятност за формиране на двудетен модел;
- по-видима ориентация към планирано и отложено родителство.

В този смисъл образованието функционира като важен фактор, който променя представите за семейството и родителството. То не заменя напълно традиционните модели, но ги модифицира, създавайки вътрешни различия в ромската общност: многодетен модел, характерен за групите с ниско образование, и по-умерен, разпространен сред по-образованите роми. Тези резултати показват, че повишаването на образователното равнище особено сред младите роми вероятно играе роля в трансформацията на репродуктивното поведение, наблюдавана в предходния анализ. С други думи, промените в модела на раждаемост се движат както „по поколение“, така и „по образование“ (Ilieva, Petkova 2025).

Един от най-видимите резултати от спада на раждаемостта е промяната във възрастовата структура на населението в ромските квартали. Масовата емиграция на млади хора в трудоспособна възраст води до намаляване на броя на децата и младите семейства и до относително „остаряване“ на оставащото население. Това има последици както за вътрешната социална динамика (намаляване на активното участие на младите в местната икономика), така и за местните институции – детски градини и училища се сблъскват с намаляващ брой ученици, а социалните услуги

все по-често се насочват към възрастни хора и деца, чиито родители са в чужбина. Демографският дисбаланс е особено видим в по-малките градове, където според интервютата между 30% и 50% от ромското население живее временно или трайно в чужбина. Това води до своеобразен демографски вакуум, който затруднява устойчивото възпроизводство и икономическа активност на общността на местно ниво.

Една от социални последици е появата на парадоксален ефект: колкото повече се интегрират ромите – чрез образование, трудова заетост и международна мобилност – толкова по-ниска става тяхната раждаемост. Това е типичен белег на процеса на демографски преход, при който икономическата и социалната стабилност водят до намалена плодовитост. В този смисъл ромските общности навлизат в нов етап на демографско и културно развитие, сходен с този, през който българското мнозинство преминава още през първата половина на XX век.

Анализът показва, че намаляването на раждаемостта сред ромското население се дължи на комплексно взаимодействие между миграционни, социално-икономически, културни и институционални фактори. Те действат едновременно и водят до изграждане на нови поведенчески стратегии и преход от традиционен към съвременен модел на репродуктивно поведение.

Най-силно изразеният фактор, оказващ влияние върху намаляването на раждаемостта е масовата емиграция на младите поколения роми, която започва в началото на XXI век и придобива масов характер след 2007 г. (след присъединяването на България към ЕС). Почти всички респонденти отбелязват, че младите семейства, които заминават за Германия, Австрия, Холандия или Полша, се установяват трайно там, създават семейства и рядко се завръщат. Това води до обезлюдяване на ромските квартали и намаляване на броя на раждания на местно ниво. В резултат раждания все по-често се случват извън територията на България, а демографската статистика на местно ниво не отразява реалния брой деца, родени от български роми. Същевременно отсъствието на млади семейства в махалите променя възрастовата структура – остават предимно възрастни хора и деца, чиито родители са временно в чужбина. Миграцията има и друг ефект – хората, които пребивават в страни с по-развита социална и образователна инфраструктура, възприемат модели на семейно планиране, характерни за приемащото мнозинство. По този начин миграцията действа като канал за трансфер на нови социални норми, които подкопават традиционния модел на многодетно семейство. Респондент от Благоевград отбелязва:

> *„Хората са коренно променени, когато се върнат от чужбина... осъзнават, че ако имат много деца, няма как да ги отгледат и възпитат. “ (гр. Благоевград, мъж, 39 г.).*

„Ромите спряха да раждат деца с това пътуване, ... Раждат по 1-2 деца. По-възрастните остават в Добрич, докато децата емигрират в чужбина. От ден на ден, от година на година все повече мигрират. Например ако тази година мигрират 1000 до готина мигрират 1200 души“. (гр. Добрич, мъж, 52 г.)

„Раждаемостта през последните години намалява. Те младите вече остават с по едно-две деца, много рядко три. Това се наблюдава от около десет години, откакто започнаха да пътуват в чужбина“.(гр. Асеновград, мъж, 62 г.)

Множество респонденти посочват отдръпване от традицията за сключване на ранни бракове и повишаване на възрастта при раждане на първо дете. В отделни случаи все още се наблюдават ранни бракове, но те се описват като изключение, а не като доминиращ модел. Тази промяна се обяснява с нарастване ценността на образованието, икономически съображения и влияние на религиозни и общностни лидери.

Гр. Русе, жена, 26 г., образователен медиатор. „Може да кажем, че ранните бракове са много по-редки случаи.“ (гр. Русе, жена, 26 г.)

„Преди години, около 14-15 години беше средната възраст за сключване на брак. Сега много рядко се случва. Повечето се женят на 18-19 години. Много рядко някое момиче да забременее по-рано.“ (гр. Добрич, мъж, 24 г.)

„Младите хора не искат да раждат. Вече не е както преди. Раждаха се по 5-6 деца. Няма го вече това нещо. Момичетата и момчетата не се женят вече толкова рано. Много рядко има сватби - под 20 годишни да са младоженците. Имаме млади момичета на по 25-26 години, които не искат да се женят все още.“ (гр. Лом, мъж, 72 г.)

Анализът на интервютата насочва към нарастваща еманципация и социална активност на ромските жени, които вече все по-често участват на пазара на труда, в образователни инициативи и обществени дейности. Промяната на ролите в семейството се свързва и с повишена отговорност в родителството, при което броят на децата се съобразява с възможностите за тяхното отглеждане и образование. Промяната в социалния статус на жената, подкрепена от примери на образовани и работещи майки, създава нов модел на поведение, в който раждането не е единственият или основен път за социално утвърждаване. Това води до отлагане на брака и първото дете, както и до по-осъзнато семейно планиране. Жените се превръщат в активни носители на социална промяна – те настояват за образование на децата, вземат решения, свързани с планиране на семейството.

„Напоследък забелязвам, че ролята на жената при ромите се променя – ние ставаме доста еманципирани“. (гр. Кюстендил, жена, 50 г.).

Наблюдава се съществено нарастване на значението на образование-

то като инструмент за по-добро бъдеще и социална мобилност и е в пряка връзка с решението за по-малък брой деца. Промяната в образователните нагласи води до трансформация на семейните стратегии – повече ресурси се насочват към едно или две деца, по-големи възможности за инвестиция във всяко от тях, за да могат те да получат по-добро образование и шанс за реализация. По този начин образованието влияе индиректно върху фертилността, превръщайки се в своеобразен регулатор на раждаемостта. Родителите, които сами не са имали възможност да учат, осъзнават образованието като компенсаторен механизъм за следващото поколение.

> *„Ние не учихме и сега ни е трудно, искаме нашите деца да бъдат образовани“ (Добрич, жена, образователен медиатор).*
>
> *„Образованието вече е голяма ценност… всеки родител иска детето му да получи образование“ (гр. Лом, жена, 28 г.).*
>
> *„Аз съм на 19 и не искам да имам повече от 2 деца. Тези момчета, които имат образование те няма да искат да имат повече от 1-2 или 3 деца“. (гр Стралджа, мъж, 19 г.)*
>
> *„Сега родителите държат за образованието. По-малко са тези, които не обръщат и ги записвате така просто за да получат някакви помощи“. (гр. Кюстендил, мъж, 53 г.)*
>
> *„Повече от 80-90% завършват средно образование, но тук имаме много хора с висше образование“. (гр. Лом, мъж, 72 г.)*

Все повече родители насърчават децата си да завършат средно и дори висше образование, осъзнавайки, че това е ключът към по-добра реализация и социален престиж. „Образованието вече е голяма ценност… няма родител, който да не иска детето му да се изучи“ (гр. Лом, жена, 28 г.). Този процес, макар и постепенен, повишава шансовете за възходяща социална мобилност и създава нови поколения роми с по-добра квалификация, по-високо самочувствие и по-силно чувство за принадлежност към макрообществото. В същото време обаче, дискриминационните нагласи и сегрегираната училищна среда все още ограничават пълната реализация на този потенциал. Както споделя един баща от Кюстендил: „Бях поставен пред дилемата за добро образование и психичното здраве на дъщеря ми – в смесеното училище се чувстваше унизена.“ Тази дилема е важна за разбирането на качеството на образователния път, но не отменя генералния стремеж към обучение. Намаляването на броя деца в ромските семейства и повишаването на образователните амбиции имат пряк ефект върху достъпа до образование и качеството на обучение. Интегрираната и подкрепяща образователна среда остава ключов фактор за превръщане на демографските промени в реална социална мобилност.

В редица гетоизирани структури влиянието на евангелските църкви играят важна роля в промените в семейните модели. Религията играе

ролята на регулатор на социалното и семейното поведение. Религиозното учение акцентира върху отговорното родителство, дисциплина, възпитание, насърчава семействата да имат по-малък брой деца, за които могат да осигурят по-качествени грижи и условия за развитие.. Тези промени изграждат нов тип морален ред, който улеснява интеграцията на ромите в по-широкия социален контекст.

> *„Църквата учи хората как да живеят, как да отглеждат децата си... ако имаш много деца, няма как да ги възпиташ“ (гр. Благоевград, мъж, 39 г.).*

Освен това, религиозните лидери допринасят за узаконяване на браковете и отказ от някои традиционни практики, като ранни бракове и неформални съжителства, което също оказва влияние върху намаляване на раждаемостта.

> *„В момента, в който им се обясни, че да живееш без да си сключил брак е грях, започнаха да сключват граждански брак... религията промени начина на живот“ (гр. Благоевград, мъж, 39 г.).*

Религиозната общност функционира като социален посредник между традицията и модерността, подпомагайки вътрешната промяна в ценностите и поведението. Религията играе ролята на вътрешен механизъм на социална промяна, който заменя традиционните модели на многодетност с нови норми на планирано родителство.

> *„Тази религия (простестанството) го одушевява, дава му кураж, мотивира го, дава възможност за формиране на характер и поведение.“ (гр. Разлог, мъж, 58 г.)*

Религиозните влияния действат в синхрон с икономическите и миграционни фактори.

> *„Религията промени начина на живот в махалите и промени начина на мислене на хората там ... В момента хората не искат да отглеждат децата си по начина, по който бяхме отглеждани ние ... Църквата помага да разберат това колко деца могат да отгледат. Вече гледам, че нямат повече от 3-4 деца“ (гр. Благоевград, мъж, 39 г.).*

Икономическите реалности на прехода и съвременния пазар на труда водят до по-прагматично отношение към семейното планиране. Младите семейства ясно осъзнават връзката между броя деца, финансовите възможности и качеството на живот.

> *„Кой ще ти прави по 10 деца... аз съм на 19 и не искам повече от две.“ (гр. Страл джа, мъж, 19 г.).*

Все повече семейства възприемат децата като икономическа отговорност и планират броя им според реалните възможности за грижа и образование. Трудовата миграция осигурява доходи, но и нов тип рационал-

ност – необходимостта от стабилност и контрол върху семейния бюджет. Промяната се наблюдава и при по-възрастните поколения, които виждат у децата „инвестиция“, а не просто продължение на рода. С намаляването на броя деца в семейството се наблюдава качествена промяна в родителството. Семействата все по-често възприемат децата като инвестиция в бъдещето, а не като израз на традиционна репродуктивна култура. „Хората искат да оставят нещо на децата си, да ги образоват и да им осигурят по-добро бъдеще“ (пастор, Благоевград). Тази нагласа води до насочване на по-голямо внимание към образованието, здравето и възпитанието на детето, като в много случаи родителите се стремят да осигурят по-добри материални условия. Това, от своя страна, поражда и нов тип отговорност – по-малко, но по-добре подготвени за живота деца.

> *„Нашите родители са доста по различни отколкото ние в момента. Те не са мислили по начина, по който ние в момента мислим за нашите деца. Не е мислил за това да остави къща на децата си. Сега съвременните родители ако говориш всеки мисли как да остави по-добро бъдеще за детето си и как да го образова“. (гр. Благоевград, мъж, 39 г.).*

> *„Един ден, когато детето порастне и се образова ти си правиш сметка, че то може да те отгледа, че то може да ти помогне, че то може да ти бъде подкрепа. ... Най добрата инвестиция, която един човек може да направи в България е да инвестира в детето си“. (гр. Благоевград, мъж, 39 г.).*

През последните години на някои места се прилагат успешно институционални програми за ранно детско развитие и здравно образование, подпомагани от здравни медиатори. Те имат видимо въздействие върху осъзнаването на рисковете от ранна бременност и стимулират използването на услуги, които преди са били недостъпни или непознати. Локални здравни услуги и медиатори, които са част от самите общности, се възприемат като мост между институциите и семействата и оказват влияние върху информираността за репродуктивно здраве и ранната бременнос, спомагат за промяна в нагласите към семейното планиране, хигиената и отговорното родителство и оттам спомагат за намаляване на раждаемостта и ранните бракове.

> *„Един от проектите е за ранно детско развитие. Там има акушер гинеколог. Един път на две седмици идва. Ромите се научиха и ходят там. Преди това не са имали досег до такъв медик. Имаме и трима здравни медиатори. Те ходят постоянно по махалата. Може би има ефект, защото спадна раждаемостта, разясняваме рисковете от ранна бременност и ако до преди години семействата имаха по седем – осем деца сега раждат по две-три деца в семейството“ (гр. Стралджа, мъж, 48 г.)*

При анализа на раждаемостта е важно да се отчете разслоението вътре в ромското население. Интервютата показват различия между „местни“ и „новопридошли“ групи, между по-образовани, интегрирани и социално активни групи, от една страна, и по-традиционни, бедни и изолирани групи, от друга, между религиозни и нерелигиозни общности, както и между градски и по-малки населени места. В някои махали като тези в Лом и Разлог се наблюдава по-високо равнище на образование и материална осигуреност, докато в други (напр. Стралджа) все още съществуват по-силно изразени традиционни модели. Тези различия потвърждават, че намаляването на раждаемостта не е еднороден процес, а протича с различна скорост и дълбочина според локалния контекст.

Може да се обобщи, че промените в раждаемостта сред ромските общности не могат да се обяснят само с действието на един единствен фактор. Те са резултат от съвместното действие на икономическа рационализация, социална мобилност, културна адаптация и институционално посредничество. Анализът очертава ясна и устойчива тенденция към намаляване на раждаемостта, който започва от началото на XXI век и впоследствие се задълбочава в резултат на масовата трудова миграция, повишаването на образователните амбиции, нарастващата роля на жените и влиянието на религиозните общности. В основата стои преходът от традиционен към модернизиран модел на семейство, в който се поставя на преден план не броя на децата, а възможността за тяхното образование и реализация в центъра на родителските приоритети. Намаляването на раждаемостта сред ромските общности, съчетано с процесите на миграция, образование и трансформация на ценностите, води до дълбоки социални и демографски промени в рамките на самите общности.

Социалните последици от тази промяна са двойствени. От една страна, тя създава възможности за възходяща социална мобилност, чрез по-добро образование и по-висока родителска ангажираност. От друга страна, тя поражда нови институционални предизвикателства – адаптация на училищата към деца, завръщащи се от чужбина, необходимост от междусекторна координация и постоянен мониторинг на демографските процеси на местно ниво. В дългосрочен план, тенденцията към намаляваща раждаемост може да се превърне в позитивен ресурс за социална интеграция, ако бъде подкрепена от последователни образователни, здравни и социални политики. Такава политика трябва да бъде насочена не към увеличаване на броя на децата, а към повишаване на качеството на техния живот, образование и възможности за развитие. В този смисъл промените в раждаемостта не следва да се тълкуват като признак на демографска криза, а като индикатор за социална трансформация, в която ромските семейства постепенно се ориентират към модели на модерно, осъзнато и отговорно родителство.

Демографският спад, ако не бъде съпътстван от социално включване,

може да доведе до разширяване на вътрешните неравенства – между интегрираните и неинтегрираните части на ромското население. В същото време той предоставя и възможност: по-малките, но по-образовани поколения могат да се превърнат в двигател на промяна, ако получат институционална подкрепа. Необходима е дългосрочна социална политика, която да съчетае насърчаване на образованието, икономическа активност и равноправен достъп до услуги, за да се превърнат промените в раждаемостта в позитивен социален капитал, а не в източник на нови зависимости.

Въпреки множеството местни и национални инициативи, интервютата разкриват дефицит на стратегическо мислене и последователност. Промените в раждаемостта не се проследяват, а данните за ромското население често са фрагментарни и непълни. Това затруднява разработването на ефективни политики и прави реакцията на институциите по-скоро реактивна, отколкото превантивна. Необходимо е въвеждането на локални наблюдения и анализи – включително чрез сътрудничество между общини, университети и НПО – за да се осигури актуална информация за демографските и социалните процеси в ромските квартали. Основните предизвикателства пред политиките могат да бъдат обобщени в три посоки:

- Мониторинг и данни: комбинация от качествени и количествени индикатори за раждаемост, училищно участие и ранни бракове на местно ниво, за да се проследява ефектът от интервенциите.
- Институционално координиране – създаване на обща рамка за взаимодействие между различните системи (образование, здравеопазване, социални дейности).
- Дългосрочно финансиране и мониторинг – гарантиране на устойчивостта на медиаторските програми и събиране на систематични данни.
- Образователна и културна трансформация – работа със семействата, религиозните лидери и младите, за да се подкрепят новите ценности на отговорно родителство и социална мобилност.
- Локални икономически инициативи: подкрепа за квалификация и заетост на родители, което стабилизира решението за по-малък семеен размер без социални рискове.
- Ако тези посоки бъдат реализирани последователно, институционалната среда може не просто да реагира на демографските промени, а да ги превърне в ресурс за социална интеграция и устойчиво развитие.
- Миграционни процеси сред ромите в градските гетоизирани структури – динамика, обхват и посоки

От голямо значение при формирането на пространствените клъстери освен различията в естественото възпроизводство в литературата се набляга и на значението на миграцията, като авторите отбелязват, че миграционните процеси са основните източници за нарастване на етническото многообразие в градовете. През последните години смесената в етническо отношение структура на населението в страните от Западна Европа е резултат от външномиграционните процеси. Причините за миграциите към дадено място могат да бъдат провокирани от природногеографски, икономически, етнически, културни, политически, психологически и други фактори. Решението за преместване в друго населено място или държава отразява косвено влиянието на социалните и икономическите фактори, както и на възможностите, които предоставя градът за работа, реализация и предоставяне на услуги. Икомическото развитие на даден регион води до привличането на мигранти, които са заети в нископлатени отрасли, непривлекателни за мнозинството. Те гравитират към места, коиго предлагат най-големи възможности за заетост и жилищно строителство. Обратно, пространствата, които страдат от високи нива на безработица, не привличат имигранти. В литературата много често се дискутира темата за верижната миграция и мрежите от мигранти (тук се има предвид не само външната, но и вътрешната миграция), които имат ключово значение за формирането на жилищните клъстери. Присъствието на една критична маса от представители на даден етнос в един град или квартал поема ролята на ключов посредник и превръща селището в привлекателна дестинация за бъдещите мигранти (Gidley, Caputo, 2014). Обикновено до миграция се стига в случаите, когато не са удовлетворени предпочитанията на даден индивид и по този начин се формират различни поведенчески модели. Миграционните процеси могат да се разглеждат и като индикатор за нивото на удовлетворение или недоволство от определено местоположение или жилище. Несъответствието между действителната ситуация и стремежа на някой индивид може да провокира решение за миграция. Преди всяко такова решение обаче се достига до определен „праг“, след достигнето на който възникват миграционни движения. Трябва да се уточни, че не всяко чувство на недоволство води до решение за миграция. Решението може да бъде взето и внезапно, при възникване на нови възможности, които предлагат, подобряване на жилищната ситуация, тъй като обикновено домакинстата се стремят да се преместят към по-добри условия на живот: по-голямо жилище, по-тих квартал, по-добро местоположението по отношение на работното място и др. В България обаче все още е невъзможно да се направи точна оценка на това влияние, тъй като не съществува система за годишно отчитане на външната миграция и поради това липсва пълна и детайлна информация за размера на миграционните потоци и демографските характеристики на участниците в тях. Съществува и неяснота в определението за емигрант в българската

статистика, тъй като под емигрант не се разбира задължително невъзвращенец. Част от емигриралите след постигане на целите на своето пребиване в дадена страна (приключване на образованието си или на договора за работа, сключване на брак с чужди граждани и т.н.) се завръща обратно в страната. В настоящото изследване тази липса на данни се компенсира с набирането на качествена и количествена информация, която в случая се оказва единствения източник на данни. В това проучване интервютата са един от основните методи за събиране на данни. Подготвени са конкретни въпросници и са проведени дълбочинни интервюта с представители на местните органи на властта, медиатори, учители и директори в сегрегирани училища, ромски лидери, представители на неправителствени „ромски" организации, които притежават значителни познания, свързани с населението в ромските гетоизирани градски структури. Респондентите са запознати предварително с изготвените предимно отворени въпроси и всеки един от тях е интервюиран индивидуално в продължение на около един час. В края на предварително зададените въпроси всеки респондент е помолен да добави коментари относно обсъжданото, за да се гарантира, че отговорите отразяват неговите гледни точки. Това дава възможност да се цитират директни пасажи от интервютата и да се правят допълнителни бележки (Guion et al., 2011). Boyce и Neale (2006) идентифицират както предимствата, така и недостатъците при използването на дълбочинните интервюта. Основното им предимство е, че те предоставят много по-подробна информация от тази, която е достъпна чрез други методи за събиране на данни. Освен качествените методи за набиране на информация е проведено национално предтавително социологическо изследване за ромските гетоизирани градски структури в страната, в което са включени и въпроси свързани с външната миграция: Има ли член на Вашето домакинство, който е работил или в момента работи в чужбина? Живели ли сте в чужбина? На кои от изброените по-долу видове доходи разчита най-много Вашето домакинтство? Тези въпроси са разгледани също така в зависимост от големината на града, в който живеят респондентите, половата и възрастовата им структура.

В настоящата глава на базата на проведеното национално представително социологическо проучване, в комбинация с качествените методи за набиране на информация (дълбочинни интервюта, фокус групи, експертни интервюта) са проследени причините, динамиката, основните етапи, обхвата и направленията на външната миграция при ромската етническа група в България след приемането на страната в Европейския съюз, като е направен кратък ретроспективен анализ.

Външни миграции до 1989 г. – ретроспективен анализ

Историческите модели на външна миграция при ромското население в България не могат да бъдат разглеждани извън контекста на държавната политика спрямо етническите групи. Управленските стратегии на различните политически режими, от Освобождението до края на социалистическия период, определят в значителна степен както възможностите за мобилност, така и ограниченията пред етническата идентичност и социалното включване.

След Освобождението политиката на българската държава спрямо ромите придобива колеблив и непоследователен характер. Първоначално се наблюдава ограничаване на гражданските и политическите им права, което поставя ромите в позиция на социална периферия. През следващите десетилетия обаче настъпва частично либерализиране – постепенно се отменят редица рестрикции, а част от ромите успяват да се интегрират в местните икономики и занаяти. Периодът на управление на БЗНС начело с Александър Стамболийски (1919–1923 г.) и годините на Втората световна война отново бележат регрес – нараства контролът над етническите малцинства, а социално-икономическите напрежения и националистическите идеологии ограничават възможностите им за свободно придвижване и професионална реализация. Въпреки политическите колебания, демографските данни сочат, че до Втората световна война ромите имат положителен миграционен баланс, което свидетелства за относително благоприятни условия на живот и силната териториална привързаност. Механичното движение подпомага нарастването на броя на ромското население. Това е индикатор за относителна социална устойчивост, особено на фона на изселванията на други етнически групи през същия период.

След 1944 г., с установяването на социалистическия режим, въпросът за етническата структура на населението придобива идеологически измерения. Данните за етническия състав и движението на ромското население между 1946–1974 г. (Централния държавен архив – София), макар и непубликувани, показват, че държавата започва системно да институционализира етническата принадлежност като част от социалната политика. Политиката спрямо ромите в този период е колеблива – от една страна, социалистическата държава им предоставя достъп до образование, здравеопазване и заетост, а от друга, се стреми към културна асимилация. През 50-те години се насърчава икономическото и културното им включване, но през 60-те и началото на 70-те години настъпва промяна в идеологическия подход – започва процес на „социалистическо уеднаквяване“ на етническите различия. Държавната доктрина приема, че обединението на различните етнически групи в „единна социалистическа нация“ ще доведе до социална хармония и икономическа ефективност. Така постепенно

се преминава от политика на интеграция към политика на етническо приобщаване и хомогенизация. Още през 60-те години се появяват първите прояви на „възродителен процес“, които засягат именно ромите – особено онези, изповядващи исляма. Основната идея е „доброволното“ заличаване на етническите различия чрез смяна на имената, ограничаване на културните практики и символи, и въвеждане на единен социалистически модел на идентичност.

До началото на 80-те години на XX век външната миграция на ромите е почти напълно ограничена, поради строгия контрол върху миграцията на населението в социалистическите държави. Миграционните възможности са сведени предимно до вътрешно преместване – в рамките на страната, по линия на индустриализацията и трудовата мобилност. Едва в края на 80-те години, в контекста на т.нар. „Голяма екскурзия“ (1989 г.), част от ромите мюсюлмани също са въвлечени в процеса на принудително изселване, заедно с турското население. Макар техният точен брой да не може да бъде преценен, историческите свидетелства показват, че етническата и религиозната принадлежност отново се превръща в причина за миграционен натиск.

Може да се обобщи, че периодът до 1989 г. се характеризира с ограничена външна миграция и висока степен на вътрешна мобилност, но с дълбоки структурни зависимости между държавната политика, идеологията на етническо приобщаване и пространственото разпределение на ромското население. Принудителните процеси на хомогенизация не успяват да интегрират ромите – напротив, те задълбочават културните различия и трайната социална дистанция, които по-късно, след 1989 г., ще определят новите миграционни модели на тази общност.

Външни миграции след 1989 г.

След 1989 г. в емиграционния процес при българските роми ясно се открояват два отчетливи периода. Първият – от началото на прехода до края на XX век, се характеризира с ограничена мобилност и ниска емиграционна подвижност, а вторият – първото десетилетие на XXI век, бележи нарастване на емиграцията в резултат от влизането на България в т.нар. шенгенски „бял списък” (април 2001 г.) и присъединяването към ЕС (януари 2007 г.). Въпреки че преброяванията не отразяват напълно реалния брой на ромското население, данните потвърждават засилващото се влияние на външната миграция върху демографската динамика на тази група. Докато при преброяването през 1992 г. като роми се самоопределят 312 хил. души, през 2001 г. броят им се увеличава до 370 хил. души, след което започва да намалява: 325 хил. души през 2011 г. и 266 хил. души през 2021 г. Този обрат в тенденцията ясно свидетелства за отрицателен миграционен баланс, което до голяма степен е мотивирано икономически.

Политическите промени след 1989 г. бележат нов етап в развитието

на етническите отношения и миграционните процеси в България. Още в края на 1989 г. българското правителство предприема стъпки за деескалация на етническото напрежение, като официално прекратява т.нар. „възродителен процес“. Падането на тоталитарния режим създава условия за възстановяване на правата и свободите на етническите общности, включително ромската, но същевременно поражда нови социални и икономически предизвикателства, които значително влияят върху динамиката на миграцията. Приетата Конституция от 1991 г. поставя ясни правни основи за равенство на всички граждани независимо от тяхната етническа, религиозна или културна принадлежност. В нея са заложени принципите на пълни граждански и политически права, като се утвърждава правото на свободно самоопределение и забрана на дискриминацията. През първите години на прехода българската държава предприема редица мерки за институционализиране на равенството между етническите групи, които включват:

- Синхронизиране на националното законодателство с европейските стандарти в областта на правата на човека и защитата на малцинствата;
- Политическа, социално-икономическа и културна интеграция на малцинствата в обществения живот;
- Изграждане на институционален механизъм за наблюдение и прилагане на политиките за равноправие;
- Прилагане на Рамковата конвенция за защита на националните малцинства (1995), чието изпълнение България докладва през 2003 г. (Report submitted by Bulgaria, 2003).

Въпреки нормативните гаранции, реалните социално-икономически условия за ромската общност се влошават. Преходът към пазарна икономика е съпроводен със спад на жизненото равнище, висока безработица и загуба на социални придобивки. Това засяга особено остро етническите групи, които имат по-ниска образователна подготовка и ограничен достъп до пазара на труда. Липсата на стабилна икономическа база, комбинирана с етническа дискриминация, води до нови форми на социална маргинализация и задълбочава различията между общностите.

След 1992 г. етническите фактори постепенно отстъпват място на икономическите и психологическите в структурата на емиграционните мотиви. В новите условия на безработица, несигурност и социална стратификация миграцията започва да се възприема като стратегия за оцеляване и личностно развитие. Все повече хора търсят възможности за по-добра реализация и доходи в чужбина. Въпреки това, ромите остават сравнително немобилна група в сравнение с останалите етноси.

Според Пампоров (2007), до 2001 г. ромите са най-слабо мобилната

етническа общност в България. През периода 1993–2001 г. 79,4% от тях никога не са напускали селището, в което са родени, а повечето от миграционните премествания са с брачен характер – жени, преместващи се при съпрузите си. Закриването на ТКЗС и ДЗС оставя близо половината от ромското население без постоянен поминък, като част от семействата се насочват към градовете, а други – към села с по-голяма концентрация на ромско население, разположени в близост до транспортни артерии или големи градски центрове. Подобни тенденции потвърждава и Томова (2011а), която отбелязва, че „въпреки стереотипа за ромите като най-мобилно население, в периода 1993–2001 г. те се очертават като най-стационарната група в страната“. Основна причина за тази ниска мобилност е бедността и невъзможността за натрупване на средства, дори само за транспорт до съседни държави. Единствените изключения са пограничните райони със Сърбия и Гърция, където част от ромите осъществяват краткосрочна емиграция. Ниското ниво на външна миграция се потвърждава и от данните на изследването EUINCLUSIVE (Богданов и др., 2012), според които само 1,5% от анкетираните роми са работили в чужбина преди 1 януари 2002 г. Това ясно показва, че до началото на XXI век външната миграция при ромите е ограничена и несистемна, като не оказва съществено влияние върху числеността на общността.

През 2001 г. НСИ провежда паралелно на преброяването представително изследване на миграционното поведение и на потенциалната външна емиграция от страната. Данните от това изследване са обобщени в табл. 3.2.

Таблица 3.2. Интензитет и обхват на потенциалните емигранти (%) от големите етнически общности

Етническа група	Потенциални емигранти		Дългосрочни трудови емигранти		Краткосрочни трудови емигранти		Нямат намерение да емигрират	
ОБЩО	8,5	100	6,8	100	4,5	100	69,3	100
Българи	8,7	81,8	6,5	76,7	4,7	83	68,3	79,1
Турци	9,5	13,3	7,2	12,6	3,7	9,8	71,8	12,3
Роми	3,4	2,3	9,5	8,1	3,2	4,1	79,3	6,7
Други	10,2	1,2	8,5	2	7,1	2,5	62,5	1,9

Източник: Териториална мобилност на населението, С., НСИ, 2002.

КПП – коефициент на потенциалните преселници (брой потенциални преселници на 100 души); КПТЕ – коефициент на потенциалните трудови емигранти (брой потенциални трудови емигранти на 100 души); КПКТЕ – коефициент на потенциалните краткосрочни емигранти (брой потенциални краткосрочни трудови емигранти на 100 души); КПНЧ – коефициент

на потенциалните непътуващи в чужбина.

Както показват данните от изследването на НСИ (2001 г.) и последващите проучвания на Института по икономика при БАН (2003 г.), делът на потенциалните трудови емигранти от ромски произход остава незначителен. Макар дългосрочната миграция да се възприема като по-малко вероятна, краткосрочните пътувания с трудова цел стават по-чести, особено в пограничните райони, където те придобиват циркулярен характер – сезонно или периодично движение между родните места и дестинациите за работа. Изследването на Минчев и кол. (2004) потвърждава тези тенденции, показвайки слабо повишаване на нагласите за дългосрочна и краткосрочна трудова миграция, без обаче да се наблюдава масово желание за трайно изселване от страната. В същото време профилът на потенциалните мигранти се променя: делът на ромите, заявяващи готовност да напуснат България завинаги, достига 10,4 %, докато при българските турци този показател намалява до 3,8 %, а при етническите българи е 7,6 %. По отношение на дългосрочната трудова миграция, българските турци остават най-активната група (15 %), следвани от българите (8 %), докато само 3 % от ромите изразяват предпочитание към такава форма. При краткосрочната миграция обаче тенденцията е обратна: ромите имат най-висока потенциална мобилност (10,4 %), спрямо 5 % при турците и 4,5 % при българите. Тази структура ясно показва, че ромската миграция се оформя като временна, икономически мотивирана и регионално ограничена. През този период емигрантите от България са предимно лица с ниска или средна квалификация, което отразява общата структура на безработицата и икономическите неравенства.

В заключение може да се каже, че периодът след 1989 г. до началото на XXI век представлява преход от етнополитически към икономически мотивирани миграции. Докато първоначалните изселвания са следствие от политическа дискриминация и етническо напрежение, след 1992 г. миграцията се превръща в механизъм за социална адаптация към кризисната икономическа среда. Ромската общност остава слабо подвижна, което се дължи не на липса на желание, а на структурни бариери – бедност, ниска квалификация и социална изолация. В края на периода се оформя потенциал за нов тип миграция, която ще се разгърне след 2007 г. – трудова, временна и ориентирана към Западна Европа.

Външни миграции след присъединяването на България към ЕС (след 2007 г.)

След 2001 г. се наблюдава постепенно нарастване на емиграционните потоци, стимулирано от влизането на България в т.нар. шенгенски „бял списък“ (април 2001 г.) и присъединяването към Европейския съюз (януари 2007 г.). Тези събития значително улесняват свободното движение на хора и отварят трудовите пазари на Западна Европа за нискоквалифици-

рани работници, сред които постепенно започват да се включват и представители на ромската общност.

Данните от изследвания като EUREQUAL (Topalova 2008) и Института по социология към БАН „Изследване на поколенията и половете" GGS (2004–2007) свидетелстват за разширяване на транснационалните мрежи. Около 20 % от българските турци, 8 % от етническите българи и 8 % от ромите са работили в чужбина през предходните години. Освен това 22 % от турците, 14 % от българите и 12 % от ромите разчитат на финансова подкрепа от свои роднини, работещи в чужбина, или от доходи от временна работа. Това показва не само икономическата значимост на миграцията, но и възникването на транснационални финансови връзки между мигрираните и оставащите в България.

Същевременно, според изследването „Здравен статус и достъп на ромите до здравеопазване" на Институт „Отворено общество" (2007), 18 % от ромските домакинства имат членове, работили за различни периоди от време в чужбина, като в някои махали този дял надхвърля 40 %. Най-често заетите са мъже – като строителни и селскостопански работници или обслужващ персонал, докато жените намират работа като домашни помощници, в земеделието, текстилната и преработвателната промишленост. Част от ромските жени, особено в по-бедните региони, стават жертви на трудова експлоатация и трафик – тревожна тенденция, отбелязана от Томова (2012), която свързва това с нарастване на нелегалната заетост и измамите от страна на посредници и работодатели.

Ромската миграция след 2007 г. придобива подчертан икономически и циркулярен характер. Данните получени в рамките на проект „Европейско включване -Трансфер на данни и обмен на добри практики между страните Румъния, България, Италия и Испания, отнасящи се до включването на ромското население" (EUINCLUSIVE) (Богданов и др., 2012) показват, че 12 % от ромите са работили в чужбина след 1989 г., като делът им се увеличава рязко след присъединяването към ЕС, както следва: преди 2002 г. – 1,5 %; между 2002–2007 г. – 3 % и след 2007 г. – 9,9 %. Освен това 16,5 % от анкетираните посочват, че друг член на домакинството е работил в чужбина след 1989 г., което свидетелства за разширяване на миграционните мрежи на семейно ниво. Основният мотив за емиграция е работата – 84,2 % от заминалите посочват именно тази причина, докато само 5,8 % са напуснали, за да се съберат със семейството си (Ангелов и др., 2011). Почти всички пребивавания са временни – повече от половината от респондентите пребиават в чужбина по-малко от 3 месеца, 26,4 % – между 3 и 6 месеца, 10 % – до година, и едва 12 % – за по-дълъг период (Богданов и др., 2012). Това подчертава циркулярния модел на ромската миграция, при който икономическите причини доминират, но без трайна дезинтеграция на семейството и без намерение за постоянно заселване. По отношение на географските дестинации, Гърция е най-предпочитаната страна за роми-

те, работили в чужбина (30 %), следвана от Италия (15,2 %), Германия (11,2 %) и Испания (10,4 %). Тази структура се обяснява с географската близост, по-ниските разходи за пътуване, както и с възможностите за сезонна заетост в селското стопанство и туризма. Същите държави остават водещи и сред бъдещите миграционни нагласи: Гърция – 23 %, Германия – 21 %, Испания – 19 %, Италия – 14,3 %. Тук се наблюдава различие в моделите между ромите и етническите българи. Докато българите предпочитат Германия (18,2 %) и Испания (15,5 %) като дестинации за трудова миграция, ромите поставят Гърция на първо място и почти не проявяват интерес към Великобритания – дестинация, която за българите заема четвърта позиция (10,9 %) (Богданов и др., 2012). Интересно е, че икономическата криза от 2008 г. не действа като спирачка, а напротив – според изследването EUINCLUSIVE (2011 г.) тя се превръща в допълнителен стимул за трудова миграция. Около 22 % от ромите изразяват желание да работят в чужбина, като 54 % от тях са сигурни в предстоящото си заминаване. Това означава, че реално потенциалната емиграция е по-малка, но устойчиво присъстваща тенденция (Богданов и др., 2012).

Промяната в политическия и икономическия контекст след 2007 г., когато България става пълноправен член на Европейския съюз, бележи нова фаза в миграционното поведение на ромската общност. Ако преди това миграцията е ограничена поради бедност, административни бариери и липса на социални мрежи, то след присъединяването към ЕС се наблюдава постепенно нарастване на мобилността и диверсификация на миграционните модели. След 2007 г., и особено през последното десетилетие, може да се отбележи трансформация на ромската миграция от пасивна в активна стратегия за оцеляване и интеграция. Миграцията придобива семейно-колективен и циркулярен характер, който позволява на домакинствата да комбинират доходи от чужбина и България, без да прекъсват социалните си връзки у дома. Така ромската общност се вписва в нов тип транснационална мобилност, при която миграцията се превръща в механизъм за социална адаптация, но не и за окончателна интеграция.

По спомените на респондентие, първите по-сериозни миграционни вълни започват в началото на 2000-те години, като достъпът до работа в чужбина е ограничен от финансови и административни бариери (необходимост от визи, разходи за пътуване, липса на информация). След 2007 г., с премахването на визовите ограничения и отварянето на европейския трудов пазар, интензивността на миграцията нараства рязко. Интервютата показват, че през последното десетилетие вече „няма къща без човек в чужбина“, а делът на мигриралите в някои райони достига между 30 % и 50 % от ромските домакинства. Това свидетелства за структурна трансформация – миграцията се е превърнала от индивидуално изключение в масова и устойчива социална практика. Тя вече не е временна реакция на икономическа криза, а устойчива форма на транснационално съществува-

не, в която животът се разпределя между „тук“ и „там“. Ромите създават собствен модел на мобилност, който съчетава: икономическа необходимост, социална взаимопомощ, идентификационна промяна, произтичаща от опита на равноправие в чужбина. В резултат на това миграцията се превръща не просто в демографски процес, а в механизъм за социална трансформация – на общностно ниво (промяна в нормите и очакванията) и на индивидуално (формиране на нови представи за достойнство, труд и равенство).

Съдържателният анализ на интервютата очертава няколко ясно изразени тенденции, които свидетелстват за интензифициране и стабилизиране на външната миграция сред ромската общност през последните две десетилетия. Миграцията на ромското население в България се утвърждава като една от най-устойчивите демографски и социални трансформации след 2000 г. с ускорение след 2012–2013 г. и стабилизиране като устойчива стратегия. Интервютата от различни региони очертават висока степен на миграционна активност, която през последното десетилетие се институционализира в ежедневните социални практики на ромските домакинства. Според респондентите, в редица квартали между 25 и 40% от населението се намира в чужбина. Това изтласкване има не само икономически, но и демографски ефект.

> *„Няма къща, в която поне един да не бъде в чужбина и благодарение на това се оцелява иначе няма друго решение“ (гр. Асеновград, мъж, 56 г.)*
>
> *„Половината от ромите работят и живеят в чужбина. По-възрастните остават в Добрич, докато децата емигрират в Германия, Полша. ... от ден на ден от година на година все повече мигрират. Например ако тази година мигрират хиляда, догодина ще са 1200.“ (гр. Добрич, мъж, 52 г.)*
>
> *„В момента повече от 50-60% от жителите в кв. Хумата са в чужбина. Няма живот за младите хора тук“ (гр. Лом, мъж., 53 г.).*
>
> *„Около 500 семейства живеят в гр. Две могили, от тях 200 семейства живеят в чужбина“ (гр. Две могили, мъж, 52 г.)*
>
> *„Доскоро заминаваха само родителите, а сега вече заминават целите семейства“ (гр. Добрич, жена, 49 г.).*

За мащаба на миграционните процеси се съди и по отговорите на въпросите включени в социологическото проучване. Около 1/3 от респондентите декларират, че разчитат на финансова подкрепа от роднини, работещи в чужбина (35,6 %). Приблизително същия дял (37,8%) е и на тези, които отговарят положително на въпроса „Живели ли сте в чужбина?“ Близо половината от респондентите (47,7 %) отговарят, че имат член от тяхното домакинство, което е работило или в момента работи в чужбина

(фиг.3.1, фиг.3.2., фиг.3.3.).

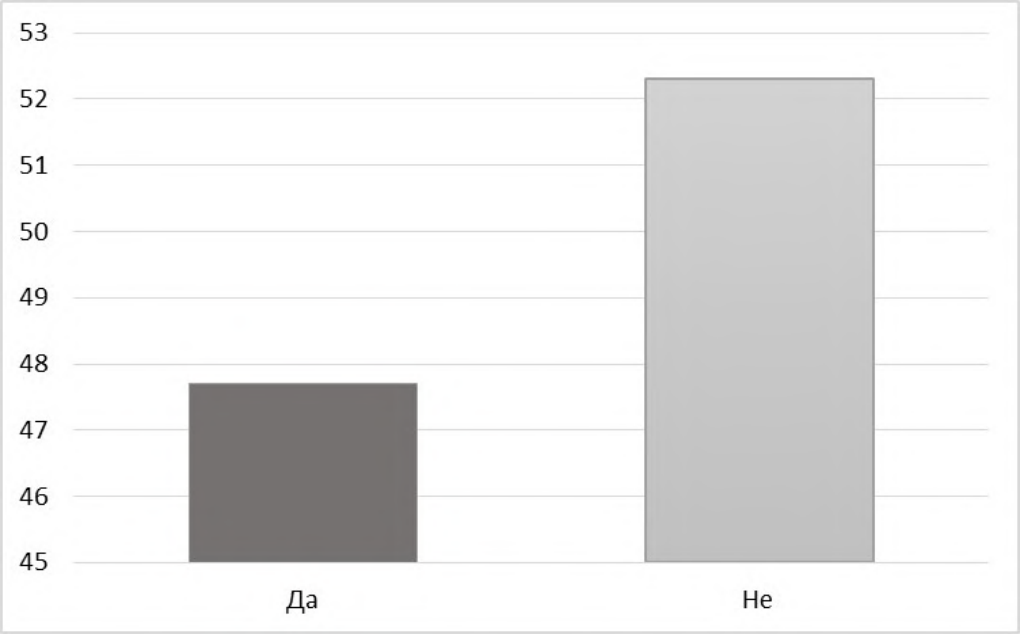

Фиг.3.1. Относителен дял на ромите, живели в чужбина (в %)

Източник: социологическо проучване проведено през декември 2024 г. в градските ромски гетоизирани структури

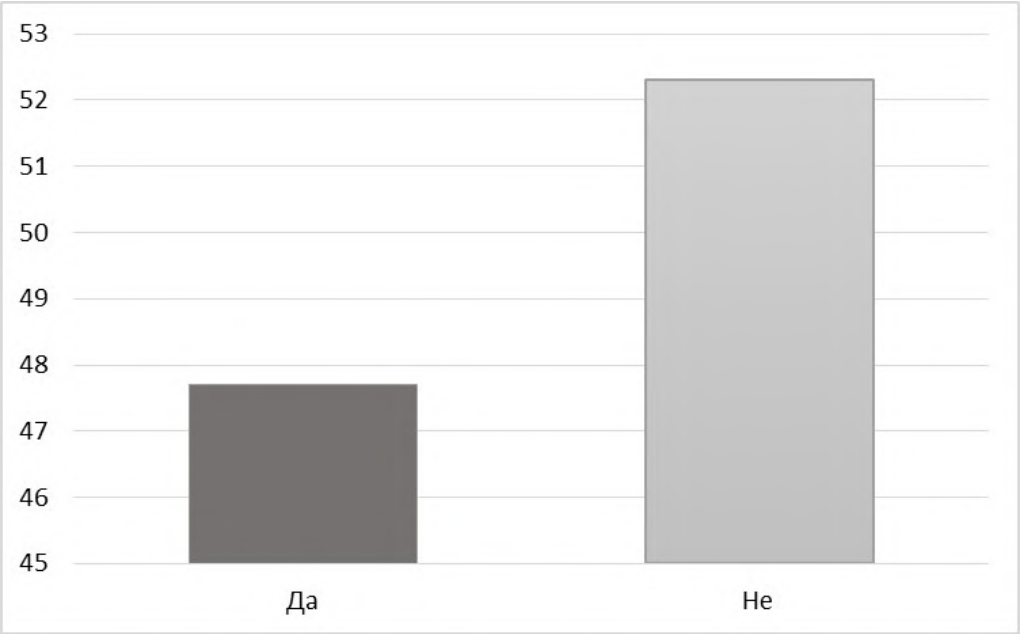

Фиг.3.2. Относителен дял на ромите, които посочват, че поне един член от домакинството е работил или в момента работи в чужбина (в %)

Източник: социологическо проучване проведено през декември 2024 г. в градските ромски гетоизирани структури

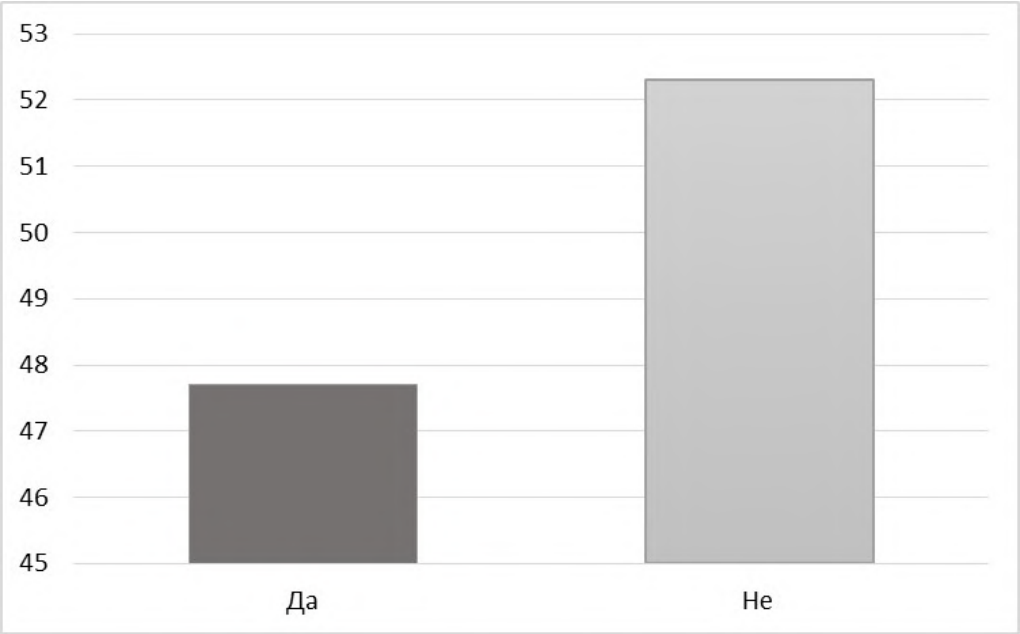

Фиг.3.3. Относителен дял на ромите, които посочват, че поне един член от домакинството е работил или в момента работи в чужбина по пол (в %)

Източник: социологическо проучване проведено през декември 2024 г. в градските ромски гетоизирани структури

Интервютата разкриват три нови процеса, характеризиращи съвременната ромска миграция:

- Феминизация на мобилността – все повече жени участват в трудови потоци и в грижа за възрастни хора в Западна Европа.
- Семейна миграция – преместване на цели домакинства, включително деца, с цел интеграция в училищната система.
- Институционализиране на мрежи и посредници – миграцията се осъществява главно чрез вътрешна, неформална мрежова организация. В много случаи общностни посредници координират заминаването, намират работодатели и осигуряват транспорт, които поддържат циркулацията между България и приемащите страни. Описани са случаи на експлоатация от неформални посредници. Респондентите отбелязват затихване на злоупотребите, благодарение на натрупването на опиг и „канализиране“ на необходимите действия.

Тези тенденции насочат към нов етап в миграционното поведение – от епизодична мобилност към устойчива транснационална практика, при която „тук“ и „там“ се превръщат в взаимносвързани социални пространства.

Анализът на интервютата разкрива три основни типа миграционни стратегии, различаващи се по продължителност, интензивност и семеен

профил.

Сезонна миграция – характерна за периферните квартали и по-бедните, икономически по-слаби групи, ориентирани към сезонни селскостопански дейности (гроздобер, бране на ягоди).

> *„Един мъж от махалата миналата седмица изведе над 150 човека сезонно да берат грозде за месец и половина." (Стралджа, здравен медиатор, м., 54 г.)*

Циркулярна миграция – роми, които от години работят на едно и също място и се връщат само за кратки периоди. Много от домакинствата поддържат цикъл „работа в чужбина – връщане през лятото", което създава усещане за „двойно присъствие".

> *„Остават в чужбина. Август месец махалата е пълна, защото си идват да прекарат отпуската си и и след това си заминават". (Кюстендил, мъж, 52 г.)*

> *„Моите връстници, повечето, предпочитат да заминат в чужбина заради работата и по-високото заплащане, около 20 % остават в България,... Остават да живеят там. Прибират се лятото за един-два месеца и след това пак заминават в чужбина."(гр. Добрич, мъж, 20 годишен, ром, Добрич)*

> *„Август месец махалата е пълна, защото ромите си идват. Прекарват отпуската си тук и след това си заминават. Там имат постоянна работа" (гр. Кюстендил, м, 49 г.).*

Трайно установяване - дългосрочно установяване с преместване на цялото семейство и децата. Респондентите посочват, че все повече семейства „остават там завинаги", което се потвърждава от наблюдения за закупени жилища и записване на деца в чужди училища.

> *„Имам две дъщери. И двете дъщери живеят в чужбина. Едната е от 15 години, другата е от 7-8 години. Едната е в Италия, а другата е в Германия. И двете са си купили къщи, инвестират, добре са се устроили" (гр. Лом, мъж, 53 г.).*

> *„От около 10 години откакто започнаха да пътуват в чужбина общо взето, който младеж отиде в Австрия, Германия, той не се връща вече остава там да живее установяват се там записва децата в училище" (гр. Асеновград, мъж, 62 г.)*

> *„Някои от тях дори не се прибират, тъй като децата им учат там, ходят или на детска градина или на училище и не могат да отсъстват." (гр. Добрич, мъж, 49 г.)*

Тази типология отразява различни степени на интеграция и социална адаптация, при които временното пътуване често прераства в трайно заселване.

Миграционните процеси сред ромите ясно демонстрират асиметрия по пол, която се запазва дори в условията на увеличена семейна миграция през последните години. Данните от анкетите показват, че половината от мъжете (50,3%) са пътували в чужбина поне веднъж, докато при жените този дял е два пъти по-нисък (25,3%). Тази разлика отразява традиционното разпределение на трудовите и семейните роли в общността, където мъжете остават основни носители на трудовата миграция, а жените постепенно се включват в по-късен етап – обикновено след като семейството се установи в приемащата страна.

Миграционната активност се различава значително според размера и икономическия профил на населените места. В големите градове (над 100 хил. жители) миграцията е по-слабо изразена, тъй като нивата на заетост са по-високи и възможностите за доходи – по-разнообразни. Там около една трета от анкетираните съобщават, че имат член от домакинството, който работи в чужбина. В малките и средни градове, както и в периферните райони, делът на домакинствата с емигрирал член надхвърля 50 %, което показва висока зависимост от миграционните доходи. Тези пространства все по-често функционират като „градове на отсъстващите“, където социалният и икономическият живот се поддържа от парични преводи, а не от реално присъствие.

Повечето роми, участващи във външната миграция, са нискоквалифицирани работници, заети в сектори с висока физическа натовареност и ниско заплащане. Мъжете най-често работят в строителството, земеделието и услугите, докато жените намират заетост в преработвателната промишленост, селското стопанство и домашните услуги. Това потвърждава наличието на икономическа сегрегация в трудовия пазар на приемащите държави, при която ромите заемат позиции в най-ниските нива на професионалната йерархия. Въпреки това, именно този тип работа – макар временна и нископлатена – се възприема като източник на стабилност и социално признание, тъй като осигурява доходи, невъзможни за постигане в България.

Икономическите фактори са водещи при вземане на решения за емиграция. Продължават да се наблюдават постоянно високи нива на безработица, ниска заетост и липса на устойчив поминък. Данните ясно показват хронична структурна безработица в рамките на общността. Според социологическо проучване, проведено през декември 2024 г., едва 28,8 % от ромите декларират, че работят към момента. От тези, които не работят, 40,8 % никога не са работили, а 40,3 % са безработни повече от една година. Нивото на бедност също е високо: 35,6 % посочват, че към момнта нямат никакви доходи, а 29,7 % живеят с под 500 лв. месечно. Тази икономическа безизходица превръща миграцията в една от малкото алтернативи за осигуряване на доходи. Почти всички интервюирани свързват миграцията с икономическата необходимост и липсата на поминък в България. Работа-

та в чужбина се възприема не като избор, а като единствено средство за оцеляване. Тази нагласа свидетелства за структурна икономическа принуда – миграцията компенсира системната липса на възможности за заетост, ниските доходи и социалната несигурност в страната. Изградилата се зависимост от приходите на емигрираните роднини е силно изразена – между една трета и половината от домакинствата посочват, че разчитат на финансова подкрепа от членове, работещи в чужбина. Тези трансфери са жизненоважни за издръжката на домакинствата и имат ефект на вътрешна социална стабилизация, макар и зависима от външни източници.

При проведените дълбочинни интервюта ясно се открояват три водещи мотиви за емиграция:

- По-добре платена работа– посочена като основна причина за емиграция;
- Социалните придобивки в приемащите страни – вторичен, но устойчив мотив;
- Наличието на роднини и близки в чужбина, които съдействат при устройване на нововопристигналите семейства.

Емпиричните данни доказват, че водещият мотив е икономическият, докато социалните плащания играят второстепенна роля, допълвайки доходите, но не и определяйки решението за миграция. Тези резултати опровергават широко разпространения стереотип, че ромите мигрират главно, за да се възползват от социалните системи на приемащите държави. Като най-чести причини, които биха ги накарали да напуснат България, респондентите посочват високата безработица, ниския стандарт на живот и социалната несигурност. Етническата нетърпимост и нарушените граждански права продължават да се споменават като фактори, макар и с по-малка тежест в сравнение с икономическите мотиви. Това показва, че социалното изключване и дискриминацията остават част от контекста, в който ромите вземат решение за миграция.

> *„Просто там ромите ги приемат като хора, когато се приберат от чужбина са коренно променени, там те срещат едно различно отношение“ (Благоевград, мъж, 46 г.)*

Таблица 3.3. Основни причини за външната миграция сред ромската етническа група

Група фактори	**Конкретни мотиви, извлечени от количествени и качествени данни**	**Относителна значимост***	**Тип на миграцията, с която се свързват**
Икономически фактори	Липса на постоянна заетост; ниски доходи (над 60% под 500 лв./месец); търсене на по-добре платена работа; сезонна заетост в строителството и земеделието	***Много висока***	Трудова, сезонна, циркулярна

Група фактори	Конкретни мотиви, извлечени от количествени и качествени данни	Относителна значимост*	Тип на миграцията, с която се свързват
Социални фактори	Присъствие на роднини и приятели в чужбина; достъп до социални придобивки; подобряване на условията на живот; възможност за закупуване на жилище в България	**Висока**	Семейна, верижна миграция
Културно-интеграционни фактори	Търсене на среда без етническа дискриминация; положителен опит от чужбина; влияние на социалните мрежи („уста на уста“)	***Средна***	Дългосрочна, трайна миграция
Психологически фактори	Желание за личностно развитие, сигурност, достойнство; промяна на социалния статус	**Средна**	Индивидуална, семейна
Демографски и структурни фактори	Ниска раждаемост, обезлюдяване на махалите, изселване на млади семейства, излизане от гетата	**Висока**	Семейна, трайна миграция

Източници: Собствени изчисления и обобщения по данни от теренно социологическо изследване (2024 г.), дълбочинни интервюта и фокус групи в ромски квартали

Забележка: Степента на значимост е оценена на базата на честотата на споменаване в интервютата и съпоставка с количествените резултати.

Миграционните дестинации на българските роми след 2007 г. показват ясно регионално и културно структуриране на миграционните потоци. Най-предпочитана дестинация е Германия, която се утвърждава като основен център на трудовата и семейна миграция. Този избор се обяснява не само с широките възможности за заетост и социална защита, но и с възможността ромите мюсюлмани да се интегрират в рамките на вече утвърдената турска диаспора, споделяща общи езикови и религиозни характеристики. По този начин ромите получават чувство за културна принадлежност, което смекчава проявите на дискриминация и улеснява първоначалната адаптация. За част от ромите тази интеграция в турската общност представлява съзнателна стратегия за социална „видимост“ и легитимация, чрез която те се стремят да избегнат стигматизирането, свързано с ромската идентичност, и да се позиционират в по-приемлива етнокултурна рамка. На следващите места като предпочитани миграционни направления се нареждат Великобритания, Франция, Испания, Италия, Гърция и Нидерландия, скандинавските страни, а в Североиз-

точна България се споменава и Полша. Изборът на дестинации е резултат както от икономически фактори (наличие на сезонна заетост в селското стопанство, строителството и услугите), така и от социални мрежи, които гарантират първоначална подкрепа и намаляват рисковете от неуспешна адаптация. В този смисъл географията на ромската миграция следва логиката на установените траектории на доверие и взаимопомощ, които свързват отделни махали с конкретни населени места в чужбина.

В сравнение с 90-те години, когато липсата на средства възпира възможността за пътуване, през последното десетилетие вътрешните трансфери и паричните преводи от вече установени в чужбина роми улесняват последващите миграционни потоци. Интервютата очертават ясно развитие на верижната миграция – първоначално заминават по-активни и икономически по-сигурни индивиди, които след това подпомагат останалите да ги последват. Първите месеци след пристигането в новата държава често са описвани като емоционално и икономически травматични, особено за бедните семейства, които трудно покриват първоначалните разходи. С времето обаче, чрез подкрепата на съществуващите мрежи и натрупания опит, адаптацията се ускорява. Тези мрежи се изграждат върху роднинство, приятелство и съседство, като функционират като неформални канали за посредничество – осигуряват работа, жилище и информация в приемащата държава. С течение на времето мрежите се институционализират: все повече домакинства имат поне един член, който е работил или работи в чужбина, което превръща миграцията в колективна социална норма. Социалните мрежи се превръщат в ключов механизъм за организация на миграцията. Нарастващата информираност и натрупаният опит на първите поколения мигранти създават мрежи на доверие и взаимопомощ, които намаляват несигурността при пътуване и улесняват достъпа до работа и жилище в приемащите страни. Наблюдават се и някои особености в половата структура на мигрантите през годините. Първоначално емигрират предимно мъжете, които се установяват и подготвят условия за пристигането на семейството. Впоследствие все по-често заминават цели семейства, което променя характера на миграцията. Това води до разширяване на социалните мрежи и по-дългосрочна стабилизация на миграционните общности в чужбина. Интервютата разкриват висока степен на самоорганизация на миграционните потоци. Ако през първите години след 2000 г. пътуванията са били организирани чрез външни посредници, днес самата ромска общност изгражда собствени неформални канали – транспорт, посредничество за работа, временно настаняване и обмен на информация. Тази саморегулираща се миграционна структура е изцяло изградена върху доверие и взаимопомощ вътре в общността. Тя функционира ефективно благодарение на механизми на социален контрол и взаимно задължение, което намалява рисковете от измами и несигурност. Моделът може да се определи като „ромска миграционна икономика“, в която социалният ка-

питал замества формалните институции и посредници.

„В чужбина, няма да те оставят обикновено там вече има някой, който вече знае езика, традициите и по-лесно ще те внедри в ситуацията ... вторият месец вече почва да получава заплата“. (Разлог, мъж, 58 г.)

„В чужбина ромите се информират един друг. Най-добрата реклама е от уста на уста .... когато едно семейство го е отиграло това и когато тръгне друго семейство то вече отива при такива условия, които действително са им обещани“. (Русе, жена, 26 г.).

„Всеки вторник и четвъртък от Разлог тръгват автобуси за Италия, за Германия, за Холандия ... тези пътувания се организират само от общността“ (Разлог, мъж, 58 г.)

„Вчера чух, че 100 човека заминават в Холандия. Не няма фирма, той е просто посредник от ромската общност. (гр. Стралджа, мъж, 49 г.)

„Отиват вече при такива условия, които действително са им обещани. Повече се разчита на вътрешната информираност. Едно семейство например, през последните 4-5 години, ходеха във Франция. Мъжът беше спечели доверието на работодателя. Този работодател имаше такова голямо доверие, че му даде бус, с който бус той вземаше хора от квартала и возеше роми от България за Франция за работа. И това вече стана традиция.“ (гр. Русе, жена, 32 г.)

Присъствието на критична маса от представители на даден етнос в определен град или квартал играе ролята на ключов посредник и превръща селището в привлекателна дестинация за бъдещите мигранти. Верижната миграция постепенно води до оформяне на етнически клъстери в приемащите страни – квартали или селища, където се концентрират мигранти от една и съща общност или дори от един и същи град в България. Загубените традиционни социални структури бързо се възстановяват, връзките между тях бързо се преструктурират поради необходимостта от адаптация към новата среда, която напълно се различава от тази в сегрегираната градска структура. По този начин новопристигналите роми много по-лесно се адаптират. Често срещано е при миграцията в друга страна ромите да създават нов териториален клъстер, запазват мрежите си за взаимопомощ, макар първоначално да са силно преструктурирани, което забавя интеграционните процеси. Концентрацията на етническата група улеснява поддържането на етническите мрежи, които дават на ромите значително предимство. Тези нови териториални концентрации действат като транснационални разширения на махалата: запазват социалните връзки и взаимопомощ, но същевременно могат да забавят процеса на пълна интеграция. Въпреки това, присъствието на критична маса от

представители на общността осигурява сигурност, информация и социална опора, които правят адаптацията по-лесна и по-малко травматична.

> *„Наскоро ходих в Испания. Ромите са взели заеми, купили са си къщи. Никога няма да се върнат в България. В единия град в Испания всички роми са от Сливенско, в другия град са от Котел и т.н.“. (гр. Разлог, мъж, 58 г.)*

> *„Емиграция е характерна за по предприемчивите ромски семейства .... основно в Германия. В чужбина се събират по етнически признак – в определен град или в държава определен квартал.“ (гр.Добрич, жена,49 г.)*

В същото време при откъсването от етнически хомогенната среда в гетоизираната структура ромите много по-бързо възприемат нормите на обществото в „чуждата“ държава, което води до засилване на процесите на икономическа и социална интеграция. Тези процеси, съвсем естествено, се отнасят като цяло за семействата, които се преместват в етнически смесена среда. Загубените традиционни социални структури от махалата се реконструират в нов контекст, където ролите и нормите се променят – ромите възприемат нови модели на поведение, социална дисциплина и трудова етика, наблюдавани в приемащото общество. Интересно е, че процесите на социална интеграция в чужбина протичат по-бързо, отколкото в България. Контактът с нови културни норми и по-строги обществени правила води до вътрешна трансформация на поведението и формиране на нови стандарти на социална отговорност. Завръщащите се мигранти често пренасят тези модели у дома, като промотират трудови и битови практики, непознати преди това в махалите.

Парадоксално, макар миграцията да отслабва физическата връзка на ромите с техните квартали, тя същевременно внася нови социални и културни модели в тях. Завръщащите се мигранти носят ново разбиране за трудова дисциплина, екологично поведение и социална отговорност. В някои махали вече се наблюдават промени в градската култура – поддържане на чистота, спазване на обществени правила, интерес към образование и нови професии. Това е индикатор за частична обратна интеграция, при която опитът от чужбина се пренася обратно в локалния контекст.В много от интервютата миграцията е не само икономическо, но и социално престижно явление. Възприема се като източник на промяна в самовъзприятието – заминалите роми споделят, че в чужбина се чувстват приети като равни, оценени по труда си, а не по етническата си принадлежност. Това поражда сравнителен контраст между дискриминационната среда в България и предоставените възможности за социално включване в приемащите страни. Тази символна трансформация – от маргинализиран към социално признат субект – има и обратен ефект върху общността: завръщащите се мигранти стават носители на нови ценности, модели на трудо-

ва етика и социална мобилност, което постепенно променя и очакванията на останалите. Наблюдава се и повишено съзнание за образованието като инструмент за социален напредък.

> *„В чужбина успяват – децата завършват, единият ще става зъболекар, друг – архитект. Това никога не би се случило в България." (Кюстендил, мъж, 41 г.)*

Масовата външна миграция през последните две десетилетия води до значителни демографски промени в ромските квартали. В много населени места остават жени, възрастни и деца, което води до разпад на традиционните семейни структури и промяна на социалните роли. Жените поемат нови функции – не само като основни грижещи се за дома, но и като носители на икономическа и социална отговорност, което променя вътрешната динамика на общността.

Интензифицирането на миграцията през последните две десетилетия оказва съществено влияние върху демографския профил на ромската общност. Данните от интервютата и фокус групите потвърждават, че емиграцията е основен фактор за намаляване на раждаемостта, при относително стабилни нива на смъртност. Този процес е особено видим в малките и средните градове, където голяма част от младите семейства напускат страната в активна възраст. В резултат на това традиционно високата раждаемост сред ромите се редуцира, а семействата все по-често се ограничават до едно или две деца. Миграцията, особено когато е дългосрочна, отлага или прекъсва репродуктивните планове и води до временно „изтъняване" на младите възрастови кохорти в някои квартали. Интервютата подчертават, че повечето ромски квартали се обезлюдяват, особено в по-малките градове и периферните райони. Емиграцията има селективен характер по отношение на възрастовата структура – напускат предимно млади и трудоспособни лица, докато по-възрастните членове на домакинствата остават в България. Това води до демографско застаряване на общността в ромските гетоизирани структури. При семействата, в които единият или двамата родители отсъстват дълго време, се отчита емоционален и възпитателен дефицит при децата. Макар част от тях да получават материална подкрепа, липсата на родителско присъствие често се отразява в нисък училищен успех, ранно отпадане от училище и социална изолация.

> *„Половината от ромите са навън ... . по-възрастните остават в Добрич, докато децата емигрират в чужбина – в Германия в Полша, но от ден на ден, от година на година все повече мигрират. Например ако тази година мигрират 1000 до година мигрират 1200" (гр. Добрич, мъж, 52 г.)*

Миграцията придобива циркулярен сезонен характер – мнозина се завръщат временно през лятото, за няколко месеца, за да поддържат семейни и социални връзки, след което отново заминават. Тази сезонност формира ритъм на „пулсираща“ мобилност, която редува отсъствие и присъствие, без окончателно откъсване от махалата. Въпреки това се наблюдава преход към семейна миграция, при която заминават не само мъже в активна възраст, но и цели домакинства с деца. Този модел се засилва през последните десетилетия, особено сред по-младите поколения, което е признак за трансформация на традиционната семейна структура. В резултат на това намалява броят на децата, оставяни на грижите на баби и дядовци, а родителите все по-често търсят възможност за трайно установяване и социална интеграция в чужбина.

„От 5-6 паралелки в първи клас сега едвам смогваме да сформираме една паралелка“ (гр. Добрич, жена, 49 г.).

Таблица 3.4. Последици от емиграцията на ромската етническа група

Тип последици	**Конкретни проявления, установени от изследването**	**Посока на влияние**	**Аналитичен коментар**
Икономически	Повишаване на доходите чрез парични преводи; инвестиции в жилища и ново строителство; развитие на неформална икономика	**Положителна (частична)**	Финансовите постъпления от чужбина стабилизират домакинствата, но не водят до устойчива заетост в България; създават зависимост от външни доходи и ограничават трудовата активност у дома.
Социални	Разширяване на социалните мрежи и взаимопомощ; промяна на социалния статус; но и отслабване на местните общности	**Двойствена**	Миграцията повишава социалната мобилност на част от ромите, но води до разслоение – между заминалите и оставащите, между интегрираните и маргинализираните.
Демографски	Намаляване на раждаемостта; изселване на млади семейства; обезлюдяване на махалите; застаряване на оставащото население	**Отрицателна**	Миграцията променя възрастовата и семейната структура на ромската общност, като забавя естествения ѝ прираст и води до демографско свиване.

Тип последици	Конкретни проявления, установени от изследването	Посока на влияние	Аналитичен коментар
Културни и образователни	Повишаване на ценностите за образование и труд; усвояване на чужди социални модели; подобряване на хигиенни и поведенчески навици	**Положителна (дългосрочна)**	Престоят в чужбина ускорява процесите на културна трансформация и интеграция, особено при младите поколения.
Пространствени	„Излизане“ от гетата; закупуване на жилища извън ромските квартали; формиране на нови етнически клъстери в чужбина	**Двойствена**	Едновременно се наблюдава социална мобилност и нова форма на сегрегация – преместване на маргинализацията в транснационален контекст.

Източници: Собствени изчисления и анализ по данни от теренно социологическо изследване (2024 г.), дълбочинни интервюта и фокус групи.

Резултатите потвърждават, че последиците от външната миграция има многоизмерен характер – тя едновременно действа като механизъм за социална мобилност и като фактор за вътрешна фрагментация на ромската общност. От икономическа гледна точка, миграцията осигурява основен източник на доходи и подкрепя материалното обновяване, но не води до реална промяна в трудовия статус в България. Социалните последици са амбивалентни – общностните връзки се разширяват в транснационален план, но местните структури отслабват. Демографският ефект е отчетливо негативен – наблюдава се свиване на младото население и обезлюдяване на кварталите. В същото време културните и поведенчески промени, произтичащи от контакта с приемащите общества, създават потенциал за по-дългосрочна интеграция и трансформация на идентичността.

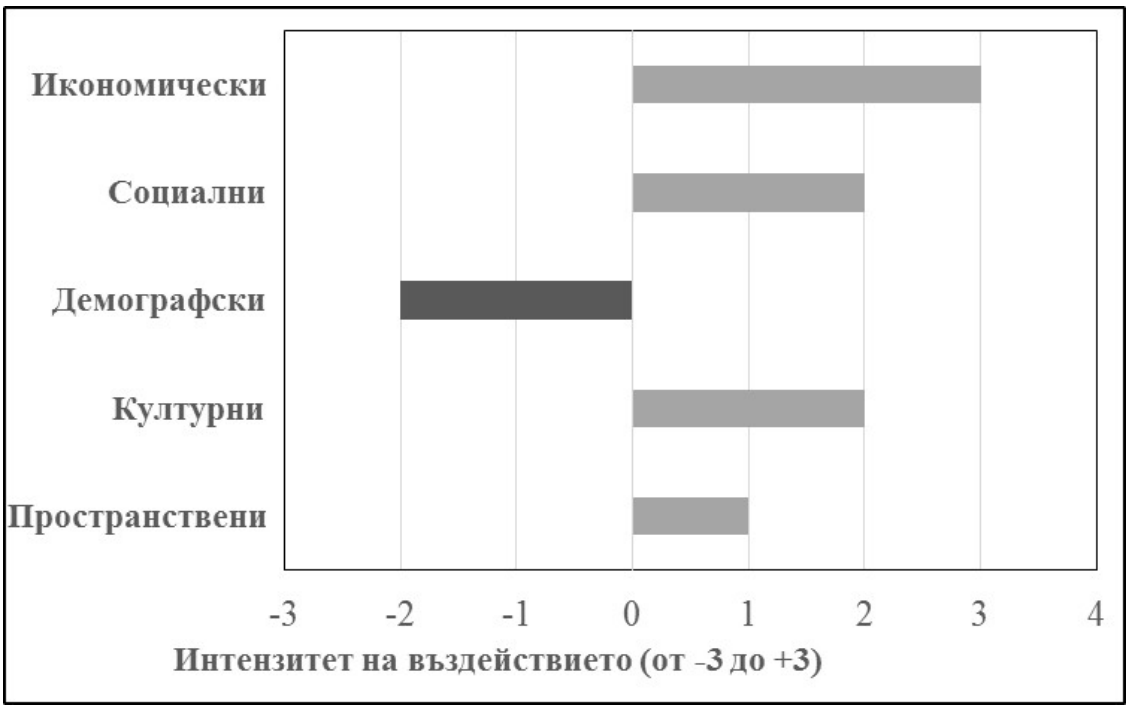

Фигура 3.4. Посоки и интензитет на въздействието на външната миграция сред ромската общност

Източник: Собствени изчисления и анализ по данни от теренно социологическо изследване (2024 г.)

Фигурата 3.4. представя обобщена визуализация на ефектите от външната миграция върху ромската общност в пет основни измерения – икономическо, социално, демографско, културно и пространствено. Най-силно положително влияние се наблюдава в икономическата и културната сфера, където миграцията води до повишаване на доходите, ново жилищно строителство и трансфер на социални модели. Социалните и пространствените ефекти имат двойствен характер, тъй като едновременно стимулират мобилността и разширяването на социалните мрежи, но същевременно задълбочават вътрешните неравенства и създават нови форми на сегрегация. Демографските последици са отчетливо негативни, свързани с намаляване на раждаемостта, обезлюдяване на махалите и застаряване на населението.

Миграцията се превръща в алтернатива на държавната интеграционна политика — промяната, която не успява да се случи чрез институции, настъпва чрез опита в чужбина. Особено показателен е процесът на езикова интеграция при децата: „Децата веднага научават езика. В Германия е същото — родителите не знаят толкова добре езика, колкото децата.“ Това явление показва асиметрична адаптация: новото поколение ромски мигранти се социализира по-бързо и по-дълбоко в приемащите общества. Резултатът е „разслоена транснационалност“, при която децата стават основен медиатор между стария и новия свят.

Един от най-значимите ефекти на външната миграция е повишаването на материалното благосъстояние и възможността за териториална мобилност на част от ромските семейства. Миграционните доходи, макар и спорадични, имат силен трансформативен ефект върху жилищната среда. Наблюдава се масово строителство на нови или разширени къщи, чиито мащаби често превишават реалните икономически възможности в България. В някои квартали това води до видимо подобрение на жилищната среда, което местните жители свързват изцяло с парите от чужбина. Това е видим белег на „икономиката на миграцията", при която жилищните инвестиции играят ролята на социален символ и показател за престиж. Промяната в материалната среда обаче не винаги е съпроводена от промяна в социалните отношения — новите домове често остават празни през голяма част от годината, когато собствениците им пребивават в чужбина. Този процес представлява своеобразна „урбанизация отдолу", чрез която мигрантите трансформират физическото пространство на гетото, без то непременно да придобива институционална легитимност.

> *„Всички нови къщи са предмет на чужбина. По къщата може да разберете дали един човек е бил в чужбина или не"(гр. Разлог, мъж, 58 г.)*

> *„Подобряването на условията на живот се дължи единствено и изцяло на чужбината" (гр. Две могили, мъж, 48 г.)*

Освен в махалите, част от мигрантите вече инвестират и в имоти извън етническите квартали, включително в централни градски зони – както в други части на града, така и в близки села.

> *„Около 50% живеят в чужбина .... има и такива, които излязоха изцяло от квартала и купиха къщи на възрастни, чиито деца се преместиха от града и продават къщата ... всичко това е резултат от излизането на ромите в чужбина. В центъра къщите са около 50,000 лв. Как ще можеш да я купиш със заплата ако работиш тук в България" (гр. Стралджа, мъж, 47 г.)*

> *„Миграцията се отрази много добре на техните семейства, имайки предвид че създадоха семейства с деца, които в момента са на 10-15 години деца, които са с чужди езици и образование. Ромите купуват не само в кварталите, но вече и в центъра на града. Семействата, които работят известно време в чужбина, връщайки се могат да си го позволят това. Семейство, което работи 15 години в града не може да си позволи да купи и малък имот в покрайнините на града, където и цените са много по-ниски."(гр. Лом, мъж, 50 г.)*

Тази тенденция има двоен ефект: от една страна, тя разрушава пространствената изолация и води до смесване на етническите общности, но от друга, тя символизира нов социален статус и стремеж към интеграция. Така външната миграция се превръща в инструмент за „излизане от гето-то", не само в пространствен, но и в социален аспект.Това е символен по-

казател за социална мобилност и стремеж към интеграция в по-широкия градски контекст. Тази зависимост създава нов модел на местна икономика, при който трудовата активност в страната намалява, а потреблението се финансира чрез външни парични потоци. Получава се т.нар. „икономика на отсъствието“, при която ежедневният живот се поддържа от хора, които физически не присъстват. Това води до парадоксален ефект – външно видимо благосъстояние (нови къщи, автомобили, ремонти), което обаче не е подкрепено от реално развитие на местния трудов пазар и устойчиво производство. Трансферите от чужбина, макар и жизненоважни, не водят до структурна промяна – те се използват основно за потребление и жилищно строителство, а рядко за образование, бизнес или дългосрочни инвестиции. Така получените средства от миграциите имат ограничен трансформиращ потенциал.

Продължителната миграция на значителна част от населението води до разпадане на традиционните форми на социален контрол и солидарност. В някои махали се наблюдава намаляване на участието в местни инициативи и колективни дейности, което отслабва вътрешната сплотеност. Социалните празнини се компенсират от външни мрежи за подкрепа – роднини в чужбина, неправителствени организации или местни институции, но това не винаги е достатъчно, за да поддържа устойчив социален баланс.

Миграцията поражда вътрешно разслоение в ромската общност. Достъпът до „входа“ в миграционните мрежи (първоначален капитал, контакт с посредник, език) води до вътрешна стратификация: домакинствата с миграционен опит и трансгранични връзки акумулират активи, докато останалите рискуват перманентна уязвимост. На единия полюс са домакинствата, които имат устойчиви връзки с чужбина и редовни доходи – те подобряват жилищните си условия, инвестират в образование на децата си и демонстрират повишен социален статус. На другия полюс са немигриралите и социално изключените групи, които остават без достъп до външни ресурси и разчитат изцяло на социални помощи. Така се формира нова вътрешна стратификация – „успели“ и „неуспели“ роми, при която основният критерий за статус е достъпът до транснационални мрежи и финансови потоци. Тази вътрешна йерархизация има дългосрочни последици – тя променя ценностната система на общността, като успехът все повече се измерва не чрез труд в България, а чрез миграционен опит и „европейско“ социално признание.

Ромските квартали функционират като самозатворени социални микросистеми, в които социалните мрежи, роднинството и традициите заместват нуждата от пространствена мобилност. Така, вътрешната миграция при ромите остава локализиран и ограничен процес, който трудно допринася за социална интеграция и пространствено разслояване, но в същото време осигурява стабилност и чувство за принадлежност към оп-

ределено място. Тази структура е типична за общности с ниска социална мобилност, ограничен достъп до трудовия пазар и слабо развита жилищна динамика. Вътрешната миграция при ромите следва модела на необходимостта, а не на възможността – преместванията се извършват основно в търсене на временна заетост, достъп до социални услуги или поради семейни причини, а не като резултат от дългосрочна икономическа стратегия. Данните показват, че вътрешната миграция сред ромската общност в България се характеризира с висока интензивност, но има предимно локален обхват. Повече от половината респонденти (56,7 %) са родени в населеното място, в което живеят и към момента на проучването, което потвърждава трайното им пространствено приобщаване. Значителен дял (29,9 %) са тези, които са се преместили от близко населено място, което свидетелства за краткодистанционна миграция – обикновено в рамките на същия регион или област, където съществуват установени родствени, социални и трудови връзки. Едва 13,3 % от анкетираните са се преместили от по-отдалечени райони, което показва ограничен радиус на вътрешната мобилност. Тази структура на миграционните потоци очертава модел на „локализирана“ миграция, при който преместванията се осъществяват основно поради необходимост – търсене на временна заетост, достъп до социални услуги или семейни причини – а не като резултат от стратегическо икономическо планиране. Вътрешната миграция при ромите отразява процеси на адаптация в условията на ограничени ресурси и социална изолация, като запазва традиционната териториална обвързаност на общността с мястото на произход.

Като обобщение може да се каже, че миграцията сред ромското население представлява механизъм за социална мобилност в условията на структурна маргинализация. Тя се проявява като компенсаторен процес, чрез който индивидите и домакинствата изграждат алтернативни канали за достъп до доход, сигурност и признание. В същото време, тя има амбивалентен ефект върху пространствената сегрегация – от една страна, отваря общностите към нови модели на живот, но от друга, „изпразва“ кварталите от активни социални субекти, задълбочавайки процесите на локална изолация. В тази перспектива миграцията не може да бъде разглеждана единствено като икономически феномен, а следва да се интерпретира като многоизмерен социален процес, който едновременно разрушава и възпроизвежда границите на ромската сегрегация.

В заключение може да се каже, че съвременната ромска миграция се характеризира с преход от пасивна към активна икономическа мобилност, в която семейната структура, социалните мрежи и външните ресурси се комбинират в нова стратегия за адаптация към нестабилната икономическа среда. До 2001 г. преобладава затвореност и ниска мобилност – ромите остават най-стационарната група в страната. Между 2001–2011 г. се наблюдава отваряне и постепенно включване в международните трудови

потоци, стимулирано от либерализирания режим на пътуване. След 2011 г. миграцията придобива циркулярен и семейно-колективен характер, при който общностите поддържат постоянна връзка между „тук“ и „там“. В този смисъл, външната миграция на ромите не бива да се разглежда само като демографска загуба, а като механизъм за социална адаптация и икономическо оцеляване, който същевременно създава нови транснационални зависимости и културни модели. Наблюдаваните процеси свидетелстват за преминаване от индивидуална трудова миграция към трайна транснационална мобилност, при която ромите изграждат устойчиви социални и икономически мрежи както в България, така и в чужбина. Миграцията вече не е само стратегия за оцеляване, а инструмент за социална промяна – тя осигурява достъп до нови модели на живот, поведение и ценности. Ромите, които се установяват в чужбина, усвояват социални норми на модерност и гражданско участие, които при завръщането си трансформират и средата в махалата. По този начин миграцията функционира като канал на социална модернизация, макар и неравномерна, и като индикатор за трансформацията на ромската идентичност – от локална и затворена към европейска и мобилна.

Миграцията на ромите има двойствен социален ефект:

- От една страна, тя обезлюдява и фрагментира общностите в България, задълбочавайки зависимостта им от външни доходи и разрушавайки част от традиционните връзки;
- От друга, тя генерира нови социални и културни ресурси, които – при наличие на подходящи политики – могат да бъдат трансформирани в устойчив потенциал за развитие.

Контактът с европейските общества води до вътрешна социална трансформация – завръщащите се мигранти пренасят нови модели на поведение, трудова дисциплина и гражданска ангажираност. По този начин миграцията се превръща в канал на социална модернизация и частична интеграция, която компенсира дефицита на възможности в страната.

Същевременно процесът поражда нови вътрешни неравенства. Семействата с достъп до външни ресурси подобряват условията си на живот и социален статус, докато останалите изпадат в още по-дълбока зависимост от социални помощи и неформални икономически практики. Така се оформя нова социална стратификация вътре в ромската общност, основана на миграционния опит и възможността за участие в транснационални мрежи.

Необходимо е активно включване на мигрантския опит в местните политики – чрез програми за реинтеграция, насърчаване на предприемачеството и образование на деца от мигрирали семейства. Миграцията на ромите трябва да се разглежда не само като последица от бедност и маргинализация, а като динамичен процес на социална адаптация и културна

еволюция. Тя демонстрира висока степен на гъвкавост, предприемчивост и колективна организация, които – при наличие на подходящи политики за реинтеграция и подкрепа – могат да се превърнат в реален ресурс за социално включване и устойчиво развитие на ромските общности в България. Миграцията на ромите има многопластови ефекти – икономически, пространствени, демографски и културни. Тя едновременно редуцира раждаемостта, преструктурира социалните роли и трансформира териториалната организация на ромските общности. В същото време представлява канал за социална мобилност и еманципация, чрез който част от ромското население успява да преодолее границите на гетото – не само в географски, но и в социален смисъл. Така външната миграция се утвърждава като водещ двигател на социална динамика и културна трансформация в съвременната ромска общност в България. Тя оформя нова транснационална идентичност, при която принадлежността към общността вече не се определя от географското място, а от мрежата на взаимна подкрепа, която свързва „тук“ и „там“.

Миграционното поведение на ромите е предимно икономически мотивирано, но в същото време отразява и социално-културни стремежи към признание и сигурност. Основните движещи фактори са търсенето на работа, по-добри условия на живот, социални гаранции и възможност за достоен трудов статус. През последните години миграцията все по-често придобива семеен характер – цели домакинства се установяват трайно в чужбина, което променя нейния първоначален временен и сезонен облик. В резултат от това се формират етнически клъстери и транснационални общности, които изпълняват двойнствена роля: от една страна улесняват адаптацията и осигуряват социална подкрепа, а от друга – запазват традиционните модели на общностна изолация. Въпреки това, все по-отчетливо се проявява процес на социална и културна трансформация на мигрирралите – повишаване на образователните амбиции, укрепване на трудовата етика и по-високи стандарти на живот.

Вътрешната структура на ромските квартали в България също се променя под въздействие на миграцията. Част от тях се обезлюдяват, други се модернизират чрез ново строителство, а трети се разширяват отвъд традиционните гетоизирани граници, което символизира физическо и социално „излизане“ от гетото. Наред с това се отчита тенденция към намаляване на раждаемостта, породена от дългосрочно пребиваване в чужбина и отлагане на семейното планиране. Така миграцията не само променя пространственото разпределение на ромското население, но и преструктурира неговия възрастов и социален профил.

Всички тези процеси свидетелстват, че миграцията вече не може да се разглежда само като временна икономическа стратегия, а като устойчива жизнена траектория, дълбоко вплетена в социалната динамика на ромската общност. Тя представлява канал за интеграция, модернизация и

социална адаптация, чрез който ромите постепенно преодоляват част от структурните бариери на бедността и маргинализацията.

Настоящото изследване допринася за запълване на значителна празнина в познанията за миграционните процеси сред ромите и предлага емпирично обоснован анализ на един комплексен социален феномен, който засяга не само самата общност, но и българското общество в цялост. В перспектива е необходимо продължаващо наблюдение и сравнителни изследвания върху миграционните практики, социалните мрежи и транснационалните модели на интеграция на ромите, с цел по-задълбочено разбиране на дългосрочните демографски, икономически и културни последици от този процес – както в България, така и в приемащите европейски общества.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ФАКТОРИ КАТО ДЕТЕРМИНАНТИ ПРИ ФОРМИРАНЕТО И РАЗВИТИЕТО НА РОМСКИТЕ ГРАДСКИ ГЕТОИЗИРАНИ СТРУКТУРИ

Надежда Илиева

Просперитета на една етническа общност до голяма степен се определя от успешната ѝ интеграция в националното икономическо пространство и намаляване на различията в социално-икономическото развитие между нея и мнозинството. Икономическите фактори, са един от водещите при формирането на гетоизираните ромски структури. Тяхното влияние се разглежда в две направления: чрез равнището на доходи на населението и чрез особеностите в икономическото развитие на дадена територия. Във всеки пазар покупателната способност, ресурсите и възможностите са разпределени неравномерно. В пазарните общества свободата на избор е тясно свързана с ресурсите. В този контекст ключов компонент е позицията на дадено лице на пазара на труда. Социално-икономическите характеристики на домакинството, както и промените в нивата на доходите, са ключови фактори за локацията на жилището, условията и времетраенето на неговото обитаване. Обикновено по-високата степен на пространствена сегрегация е свързана с по-ниски средни доходи, високи нива на бедност, ограничени възможности за заетост, висока безработица, концентрация на хора с по-ниски умения и образователно равнище, висок дял на инвалидност на домакинствата, получаващи социални помощи и други обезщетения, липса на постоянна и добре платена работа на пълен работен ден, по-малко представители в управленските среди и в отделните институции от населението, обитаващо тези квартали, по-евтини жилища, концентрации на социални жилища, липса на удобства и т.н. Според някои учени и специалисти засилването на процесите на социалната поляризация и сегрегация често се свързват с икономическата криза. Професията, която упражнява отделният индивид, дефинира в определена степен доходите, потенциала на трудовите ресурси, възможностите за неговата реализация и позицията му на пазара на труда. Комбинацията от професионален, образователен и социален статус определя мястото, което заема етническата общност на пазара на жилища, способността ѝ да се конкурира на него, както и избора и характеристиките на жилищата (собственост, нерегламентирано строителство, стойност, качество, привлекателност, местоположение в пространствената структура на града). Ниските доходи на домакинствата ги принуждават да живеят в жилища с влошени характеристити, концентрирани в градското пространство. Обратно, домакинствата с относително добра позиция на пазара на труда са в по-голяма степен готови да заемат по-благоприятно положение на

други пазари, включително на пазара на недвижими имоти (van Kempen, Oėzuėkren, 1998). В допълнение към нивото на доходите, възможностите на пазара на жилища се определят и от сигурността на тези доходи, което може да бъде основен фактор за дадено домакинството при вземането на решение за закупуване на жилище. Достъпът до пазара на жилища е по-лесен за хора, чиито доходи са едновременно стабилни и високи. Финансовите ресурси на домакинството са от особена важност не само при избора и достъпа, но и за получаването на кредити за закупуване на жилище. Кредитните институции обикновено отказват да отпуснат кредити на домакинства с ниски и несигурни доходи, което затруднява потенциалния купувач да се сдобие със собствено жилище.

Пространствената сегрегация може да възпрепятства процесите на икономическа асимилация, тъй като тя оказва влияние върху работните места, които се предлагат на обособената етническа общност. Andersson и Musterd (2005) подчертават отрицателния резултат за относително големи концентрации от хора в неравностойно положение при предоставяне на възможности за заетост и др. Изграденият отрицателен образ или репутация на квартала оказва негативно влияние при вземане на определени решения. Много често тези представи спират развитието на определени дейности с презумпцията, че в тези райони е "рисковано да се инвестира" и че е икономически необосновано да се инвестира в бедни ареали. Жителите на тези квартали се сблъскват и с други намалени възможности, като предоставянето на определен тип услуги, от които те се нуждаят липса на достъп до ипотеки или отпускане на заеми, въздържане на работодателите да наемат работници от тези райони и т.н. Във връзка с това съществува твърдението, според което възможностите за работа не са равномерно разпределени в градското пространство и безработните лица могат да бъдат пространствено изключени от съответните възможности за работа (Andersson, Musterd, 2005). Особеностите и промените в социалните характеристики на населението се отразяват по различен начин при избора на квартала, в който да живее домакинството. Възходящата социална мобилност в едни случаи води до промяна на местоживеенето и преместването му в по-престижен, по-добре благоустроен, по-богат квартал, който съответства на социалното му положение. В други случаи промяната в социалния статус не е водещ фактор за промяна на местоживеенето, а надделяват други фактори, като например предпочитанията на етническите общности да живеят изолирано, „да се капсулират" в рамките на дадено градско пространство.

Влиянието на социално-икономическите фактори върху формирането и развитието на гетоизираните структури намират място в редица изследвания, както в европейската, така и в американската научна литература. Социалната сегрегация до голяма степен е причина за формирането на необлагодателстваните райони, предимно в периферните райони на

града. Grbic et al. (2010) поясняват, че местоположението на етническите групи в града е повлияно от нивата на социално-икономическата мобилност и акултурацията. Може да се каже, че постигнатите успехи във възходящата социална мобилност най-силно повлияват върху процесът на пространствена асимилация, или интеграция.

Според Massey (1985) сегрегацията се генерира чрез взаимодействието на три пространствено противоположни процеса:

- концентрация на етническите групи (корени се в пространствената диференциация на икономиката на града, пазарните механизми на недвижимите имоти и се подсилва от характера на имигрантите и процесите на имиграция);
- дисперсия (задвижва се от социално-икономическата мобилност на етническите групи с цел да се подобри положението им в обществото, възприемане на доминиращата култура от различните етнически групи или имигранти);
- последователност, правоприемственост (противоположно е на пространствената дисперсия, в условията на икономическа стагнация новодошлите мигранти се установяват в създадените вече етнически анклави в градовете).

Според Clark (1986) териториалната концентрация на етническите групи отразява финансовото им състояние, а етническите групи с по-високи доходи имат по-голям избор на пазара на жилища. Европейските изследователи посочват, че социално-икономическият статус на имигрантите и етническите групи не им позволява да притежават жилище, сравнимо с това на мнозинството (например Huttman, 1991). Maloutas (2003) заключава, че икономическа сфера (обмен), която се съсредоточава главно върху условията на пазара на труда и достъпа до пазара на жилища до голяма степен влияят върху различния интензитет на пространствено сегрегиране.

Поради липса на статистически данни по етнически признак е много трудно да се направи задълбочен анализ на ситуацията и тенденциите в развитието на пазара на труда при ромите. В настоящото изследване освен данни от официалната статистика, която е фрагментарна и нерегулярна по своя характер, се използват комбинирани методи с цел получаване на количествени и качествени данни, с което да се проучат изследваните процеси в по-голяма дълбочина. В количествено отношение са използвани данните от направено национално представително социологическо проучване на ромските гетоизирани градски структури в страната, в което са включени 900 респонденти. Резултатите са допълнени от качествени методи използвани в социалните научни изследвания: индивидуални дълбочинни интервюта, полуструктурирани интервюта, фокус групи проведени в шест моделни града (Кюстендил, Асеновград, Стралджа, До-

брич, Русе и Лом) с представители на местните власти, ромски лидери, ромски медиатори, представители на общността, учители и директори в сегрегирани училища и представители на ромски неправителствени организации. Прилагането на тези методи дават възможност за достъп до информация за социалните процеси, които няма как да се извлекат от статистическите данни.

Кратък ретроспективен анализ

След 1944 г. в страната настъпват големи политически, икономически и културни промени, които дават пряко отношение върху заетостта на ромите. Промишлеността е национализирана през 1947 г., а селското стопанство е кооперирано главно през периода 1950–1958 г., но все още в голямата си част е дребно и разпокъсано, като механизацията на селскостопанските работи е на много ниско равнище. От друга страна, през този период започва интензивно строителство на нови предприятия, жп линии, язовири и др., което налага включването на нова работна ръка в строителството и промишлеността. След 1944 г. ромите започват да работят в селското стопанство, леката промишленост, дърводобива, строителството и да овладяват нови професии. Предприемат се и други мерки, отнасящи се до образованието: цялостно обхващане в училищата на подлежащите на задължително обучение деца, ежегоден прием на определен брой ученици от ромски произход в техникумите, като обучението им се предвижда да не се извършва в отделни ромски училища, а смесено с българското население. Отговорници за провеждането на тази политика се определят партийните комитети и организации: народни съвети, ОФ и ДКМС. До края на 80-те години на XX в. един от най-важните положителни характеристики на ромското население е почти пълната му трудова заетост. През социалистическия период повечето роми имат фиксиран и стабилен доход. Като резултат работното пространство се превръща в споделено пространство с българите и останалите етнически групи. Ромите вече не са скритите и неизвестни „други“, а са служители със сходно социално положение, което изиграва и положителна роля срещу дискриминационните процеси.

От 1989 г. до приемането на България в ЕС (2007 г.)

Политическият обрат след 10.11.1989 г. поставя етническите групи в България на коренна различна основа. Мултикултурният модел на развитие на държавата е официално приетата доктрина. Конституцията от 1991 г., в която са заложени най-важните правни основи, осигурява пълни граждански и политически права на всички граждани независимо от етническото им самосъзнание. След демократичните промени в България, през 1989 г., въпросът с интеграцията на ромите в обществото се превръща в един от приоритетите за много български правителства. Предприемат се редица мерки, насочени към преодоляване на дискриминацията и зачитане на правата на етническите групи в страната. През последни-

те години са предприети много положителни инициативи в подкрепа на интеграцията на ромите. Европейската политика е фокусирана основно в четири области: достъп до обучение, работа, здравеопазване и жилищни условия. Тя е насочена към развитието на интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж и създава условия за икономическа и социална интеграция на най-многобройното малцинство в ЕС – ромите. Нейните цели са да осигури икономическа, социална стабилност, защита на човешките права, борбата с бедността и социалното изключване, сигурен достъп до здравни услуги, превенция на отпадащите от обучението и т.н. Основната инициатива „Десетилетието на ромското включване 2005–2015 г." е насочена към ускоряване на социалното включване и подобряване на социално-икономическия статус на ромите в Европа. Въпреки че в България бе създадена необходимата нормативна, административна и оперативна рамка за провеждане на политики за интеграция на ромите, постигнатите резултати са незначителни. Повечето програми, насочени към ромите, са фрагментарни, обхващат отделни проблемни области и в тях участват незначителен дял от ромската общност. На 5 април 2011 г. Европейската комисия публикува „Рамкова стратегия на Европейския съюз за интеграция на ромите до 2020 г.", която насочва всички държави членки да подготвят национални стратегии за интеграция на ромите (EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020 (2011). Националната стратегия на Република България за интегриране на ромите през 2012–2020 г. и последвалата я Национална стратегия на Република България за равенство, приобщаване и участие на ромите (2021 - 2030) е политически рамков документ, задаващ насоките за изпълнение на политиката за социална интеграция на ромите. Въз основа на този национален документ са разработени Областни стратегия за интеграция на ромите (2012–2020 г.) и Областни стратегии за равенство, приобщаване и участие на ромите (2021-2030 г.), както и съпровождащите ги Планове за действие на общините. Всички тези стратегически и планови документи обаче остават най-често на хартия. Резултатите са крайно неефективни, частични, без дълготраен ефект, като една от причините е размитата отговорност, която носят властите на национално, регионално и местно ниво, липсата на своевременен контрол за тяхното реализиране и санкции при неизпълнението им. Друга причина е, че на практика не може да се направи цялостен мониторинг на получените резултати от предприетите действия, тъй като данни по етническа принадлежност по заложените приоритети не се събират. Всички тези недостатъци затрудняват да се изготви цялостен и задълбочен анализ на постигнатите резултати, както и планирането на конкретни дейности за следващото десетилетие.

Развитието на държавата след 1989 г. поставя нови въпроси за решаване във връзка с положението на ромската етническа група в страната. Спадът на жизненото равнище, влошаването на условията на живот и не-

равностойното положение на етническите групи на пазара на труда, етническата дискриминация на засегнатите от безработицата, неблагоприятната образователна структура на ромите са допълнителни фактори, които задълбочават различията между отделните етнически общности и води до разрушаване на стереотипите на поведение и техните взаимоотношения и изостряне на етническите напрежения. Социално-икономическите проблеми, които неминуемо съпътстват преходния период, лесно се трансформират в етнически конфликти. Според Проданов (1995) по време на преход се засилва икономическата изолация и обособяване, маргинализацията и дискриминацията на етническите общности. Той определя няколко посоки на т.нар. етническа маргинализация: дискриминация в търсенето на работа в условията на безработица, социално-икономическа неравномерност в развитието на отделните части на страната, при което най-изостанали се оказват тези с преобладаване на етническите групи, в разделението на труда и квалификацията, по принцип хората от етническото малцинство са по-лошо платени, поради по-ниското си образование. Това в голяма степен важи и за територията на нашата страна, където по-голямата част от районите със смесено население се очертават като типично депресивни, т.е. характеризират се със съществен спад в производството на основните предприятия и закриване на част от тях, изостаналост на социалната и техническата инфраструктура, аграрна структура на стопанството, висока безработица. Белева (1994) посочва като допълнителна причина за повишаване на етническото напрежение спадът в жизненото равнище в страната, влошаване на условията на живот и неравностойното положение на етническите групи на пазара на труда, етническата дискриминация на засегнатите от безработицата.

Икономическият колапс след политическите промени в страната през 1989 г. извежда значителен брой представители на ромския етнос извън трудовия пазар, което ги прави най-засегнатата етническа общност в страната. Причините за това са комплексни: преминаването от планова към пазарна икономика; закриването на кооперативните и държавните земеделски стопанства и връщането на земята на бившите им собственици; преустановяване на дейността на значителен брой държавни предприятия; липсата на конкурентоспособност на ромите; възраждане на българския национализъм и свързаните с него дискриминационни практики, рязкото свиване на социалната държава и т.н. През 1992 г. 11,2 % от ромите са неграмотни, като тази неблагоприятна тенденция се засилва и посоченият дял нараства с близо четири пункта през 2001 г. Освен ниското образователно и квалификационно равнище друга причина за отпадането от пазара на труда според Георгиев, Томова и др. (1993) са широко разпространените стереотипи, че ромите са крадливи, мързеливи, безотговорни и недисциплинирани. Друга причина е липсата при тях на земеделска земя, машини, посадъчен материал, торове, което изисква

значителни предварителни инвестиции. В някои селища с преобладаващо ромско население безработицата достига 100 %, а по- голямата част от ромските семейства разчитат основно на социални помощи. В началото на 90-те години безработните съставляват 25,7 %, като от общия брой безработни 38-42 % са роми, 14-16 % са турци, 18-20 % – българомохамедани. През 2001 г. едва 17,9 % от трудоспособното ромско население на възраст 16–59 години е заето на постоянно или временно работно място (НСИ, 2004). По-нови сравнителни данни за етническата структура на заетостта и безработицата в страната се получават от двата етапа на изследването на взаимоотношенията между поколенията и половете, осъществени от „Макс Планк" институт за демографски изследвания в гр. Рощок и Института по социология към БАН през 2004 и 2007 г. (Томова , Пампоров, Миленкова, 2011).

Таблица 4.1.Етническа структура на заетите, безработните и неактивните пълнолетни лица в България през 2004, 2007 г. (в %)

Трудов статус	**Българи**		**Турци**		**Роми**	
	2004 г.	**2007 г.**	**2004 г.**	**2007 г.**	**2004 г.**	**2007 г.**
Наети/ самонаети	48,6	52,3	35,0	39,9	20,0	26,1
Неплатен семеен работник	0,2	0,1	0,7	0,4	-	0,6
Безработен	12,1	7,6	34,2	26,8	56,2	48,3
Учащ	5,2	2,1	1,8	0,9	0,9	-
Пенсионер	29,3	33,6	19,9	22,0	12,3	13,6
Бременност, отглеждане на дете	1,9	1,6	2,3	1,3	3,5	1,7
Продължително болен, инвалид	1,5	1,4	3,1	4,5	3,3	4,7
Домакиня	0,8	0,9	2,1	3,4	2,6	4,4
Друго	0,3	0,1	0,9	0,6	1,1	0,6

Източник: Томова, Пампоров, Миленкова, 2011

Според това изследване безработицата като цяло е намаляла значително – с от 5 до 8 % за различните етнически групи през 2007 г. За първи път от много години насам по-малко от половината от ромите декларират, че са безработни. Заетостта се е увеличила при всички големи етнически общности, но най-значително е нарастването й в групата на ромите – 6,1 %. Тази промяна при тях се дължи както на общото за страната нарастване на търсенето на работници в повечето сектори на националното сто-

панство, така и на активните политики за разкриване на работни места за дълготрайно безработни на Министерство на труда и социалната политика. И въпреки всички тези благоприятни фактори и усилия, заетостта в групата продължава да бъде много ниска – заети са едва една четвърт от възрастните в тази общност (табл. 4.1.). Тези показатели се влошават отново след 2007 г. във връзка със започналата икономическа криза. Заетостта при ромите не само е много ниска, но често е свързана с много ниски доходи. По данни на представителното за цялото българско население и за ромите „Изследване на поколенията и половете (GGS)“ от 2007 г. едва 27 % от ромите са били заети на постоянно място. „В края на 2008 г. (годината на бума в чуждестранните инвестиции и в строителството в страната) делът на заетите на постоянно място роми нараства до 32,9 %, а още 14,5 % са заети в програмите за временна заетост или в сезонни или временни дейности (по данни на представителното за ромите в България изследване „Здравето и ромската общност: Анализ на ситуацията в Европа“). След тази година заетостта в ромската общност отново спадна.” (Томова, 2011 б).

Таблица 4.2. Дял на заетите лица средно за страната и в ромската общност по икономически дейности

Икономически дейности	Дял от всички заети (%)	Дял от всички заето в ромската общност (%)
Селско, ловно и горско стопанство, рибно стопанство	6,82	19,53
Комунални услуги	1,10	15,98
Строителство	8,80	10,95
Търговия или ремонт на автомобили, стоки за домакинството	17,40	8,58

По данни от преброяването през 2011 г. делът на ромите, живеещи на село, е 44,6 %, но още поне 15 % от ромите живеят в малки градове, за които е типична заетостта в селскостопански дейности. Съвсем логично е най-високият дял от заетите роми да се реализира в селскостопанския отрасъл, като този дял е почти 3 пъти по-висок от средния за страната (табл. 4.2). Може да се каже, че заетостта в сферата на комуналните услуги е почти изключително „ромска“ – почти 15 пъти е по-висока в сравнение със средната заетост в същия сектор за страната. Комуналната сфера е основен сектор за реализация на ромите от големите градове на пазара на труда. Строителството е третият сектор по интензитет на заети лица от ромските общности. Делът на ромите, заети в строителни дейности, е

сходен със средния за страната. По данни на Евростат сред всички работещи делът на българите, които през второто тримесечие на 2011 г. работят на непълен работен ден, е 2,5 %, докато при ромите е 29%. За сравнение в ЕС-27 този показател е 19,6 %. Според Националния статистически институт броят на наетите без договор през същия период е 43,2 хил. души, или 1,72 % от всички наети. От заетите роми 40,8% работят, без да имат сключен договор. Над половината (53,91 %) от ромите, наети в държавно, общинско, смесено или частно предприятие, и петима от шестима (83,13 %) роми, наети в частни предприятия, работят без договор (Богданов и кол., 2012).

В началото на XXI век Кертиков (2002) предлага систематизация на ромските икономически дейности – легални и полулегални дейности, от една страна, и нелегални, от друга. В първата група той включва: наемния труд в отделите „Чистота", почистване на жилищни входове, възстановяване на традиционните занаяти, събиране на билки, гъби и охлюви, тротоарна търговия, като към всичко това прибавя и получаването на социални помощи. В нелегалните дейности са включени: кражба, просия, клошарство, проституция и сутеньорство, наркопласьорство, нелегален хазарт, продажба на невести, продажба на кръв, шоубизнес, гадателски услуги, нелегална емиграция, нелегално производство на спиртни напитки. По-късно Пампоров (2006) групира основните източници на доходи в няколко групи: гурбет (работата, която вършат обикновено, е ниско- и неквалифицирана – миячи, чистачи, берачи на плодове, общи работници на строежите, а жените, ако не работят на полето, обслужват възрастни хора по домовете им); запазване на занаята (практикуването на традиционния занаят при някои от ромските субгрупи е от фундаментално важно значение, като за тях занаятът не е просто професия, а начин на живот, който е свързан с поредица от позитивни усещания); смяна на занаята (тогава, когато кризата на даден традиционен занаят е ясно осъзната от практикуващите го роми, те търсят начин да го заменят с друг, който е по-адекватен на новите икономически условия); социални помощи; събирачество (според представително изследване от 2003 г. (Димова, Тилкиджиев и др., 2004), събирането на билки като икономическа стратегия е характерно за 3,9 % от ромите в България, а събирането на метални отпадъци е основна икономическа стратегия за 6,1 % от ромите в страната); лихварство и лонджи (по-принцип калдерашките групи са най-предприемчиви по отношение на икономическите стратегии, като в неясните години на прехода и нестабилната съдебна система, благодарение на по-стабилното си икономическо състояние, сред част от калдерашите в градските ромски махали особено силно се развива лихварството); просията и джебчийството; проституцията и трафикът на жени; сватбата като икономическа стратегия (Пампоров , 2006). Ако се разгледат източниците на доход, половината от ромските домакинства разчитат на социални плащания от държава-

та. От тях 23- 24% са пенсии, 20 % – социални помощи, около 5 % – парите, отпускани като детски добавки, и едва около 2,5 % са обезщетения за безработица. На доходи от легална работа се осланят малко под 20 % от домакинствата, а на заетост в сивата икономика – малко над 20 %. Това, което може да се определи като характерно за ромските икономически стратегии, е наличието на 10 % друг източник на доход, което на практика индикира дела на участие на домакинствата най-вече в престъпните или недобре регламентирани от закона дейности (Ivanov , O'higgins , 2006).

Съвременни тенденции в безработицата, заетостта и трансформацията в структурата на заетостта при ромите

Заетостта представлява един от най-значимите социално-икономически индикатори за включването на ромските общности в обществото. Тя представлява огледало на икономическите трансформации след 2007 г., в които структурната безработица, миграцията и неформалните практики формират нов тип трудова адаптивност. След приемането на България в ЕС (1 януари 2007 г.) и възможностите за достъп до европейския трудов пазар се наблюдават съществена трансформация в структурата на доходите и заетостта на ромските домакинства. Този процес остава скрит, поради липсата на официална статистика, което е основен проблем при оценката на ситуацията на пазара на труда на ромския етнос не само в България, но и в останалите европейски държави. Повишаването на доходите, в резултат на разкритите нови възможности за работа, дава отражение върху значителното разрастване на ромските гетоизирани структури, както в хоризонтален, така и във вертикален аспект.

Заетостта отразява не само икономическата активност, но и достъпа до социални права, здравно осигуряване, образование и човешко достойнство. Пасивността на държавата и местните власти по отношение на политиката по заетостта се доказва и от направеното социологическо проучване в градските ромски гетоизирани структури, според което едва 28,8 % декларират, че работят в момента. Изключително обезпокоителен е факта, че 40,8 % никога не са работели, а 40,3 % са безработни повече от една година. Безработицата оказва отрицателното въздействие върху психичното здраве. Това понякога се нарича синдром на продължителна безработица, който се проявява чрез отказ за полагане на усилия за търсене на работа, заемане на пасивно отношение и обща апатия. На свой ред тези ефекти допълнително влошават пригодността за заетост на дългосрочно безработните лица, за които връщането на пазара на труда е много трудно и те често бързо губят работата си (имат затруднения с реинтеграцията на пазара на труда). Услугите на лихварите за бързи заеми се използват често в тези квартали. Все по-голям брой социално изключени семейства задлъжняват до такава степен, че работата за тях не е стимул, тъй като по-голямата част от доходите им ще се използват за погасяване

на дълга.

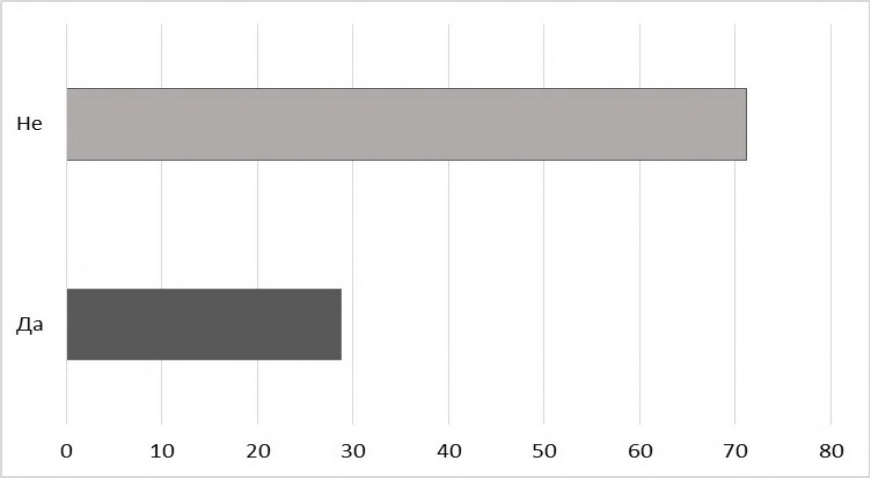

Фиг.4.1. Работите ли в момента?

Източник: Източник: Социологическо проучване, ноември 2024 г.

Фиг. 4.2. От колко време сте безработни?

Източник: Социологическо проучване, ноември 2024 г.

Ниското ниво на образование определя в голяма степен и ниската квалификация, което намалява шансовете за намиране на работа и възможностите за получаване на по-висока от минималната работна заплата. Това се потвърждава и от направеното социологическо проучване. Най-голям дял заемат респондентите, които към момента на провеждане на проучването нямат доходи (35,6 % от респондентите), следвани от тези, които получават под 500 лв. месечно възнаграждение (29,7 %).

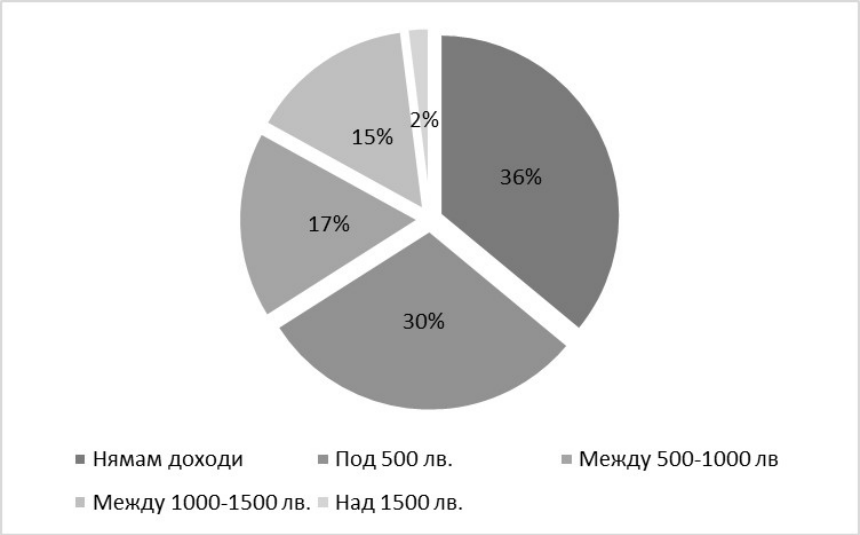

Фиг. 4.3. Какви са Вашите месечни доходи?

Източник: Социологическо проучване, ноември 2024 г.

Анализът на проведените интервюта в различни региони на страната показва, че въпреки съществените различия между отделните общини, ромската заетост се характеризира с висока степен на несигурност, дискриминация и институционална неефективност. Трудовата дейност на ромите все по-често се развива в неформалната икономика, в условията на сезонна или миграционна заетост, което ги поставя в положение на структурна уязвимост и ги изключва от пълноценното участие в трудовия и социален живот. Според анализа, базиран на интервютата от различни региона на страната, очертава моделите на заетост, които определят икономическото поведение на ромските общности. Съдържателният анализ на интервютата показват многопластова структура на заетостта в ромските общности, в която формални и неформални икономически практики се преплитат и взаимно се компенсират. Анализът по сектори показва, че ромите са концентрирани в трудоемки и нископлатени отрасли – селско стопанство, строителство, услуги и лека промишленост, с допълващи локални ниши в зависимост от местната икономическа специализация. В по-малките населени места местните администрации и общински работодатели често са единствените източници на формална заетост, но капацитетът им е ограничен. Интервютата показват ясно разграничение между три основни типа заетост:

Формална заетост – включва работа в общински структури (чистота, поддръжка, строителство), местни предприятия и социални програми. Тя е ограничена по обхват, но носи институционална стабилност.

> *„Около 30–40 човека от махалата работят при нас в сметопочистване и строителство. По-евтино е за бюджета, отколкото да се наемат подизпълнители.“ (гр. Стралджа, мъж, 49 г.)*

Неформална и сезонна заетост – преобладаваща форма, свързана със селско стопанство, събиране на билки, гъбарство, строителство и временни услуги. Селското стопанство е основен източник на заетост, особено в населените места разположени в земеделски райони. Тя осигурява ежедневен доход, но не включва осигурителна защита. Жените и младите често участват именно в този сегмент – с дневен надник, без договор и без стабилност.

Миграционна заетост – най-бързо разрастващата се форма, обхващаща 30–50% от трудоспособното население в някои региони. Работата в чужбина (Германия, Испания, Холандия, Белгия) се възприема като устойчива стратегия за оцеляване и социална мобилност. Трудовата външна миграция осигурява най-висока икономическа възвръщаемост, но и най-висок риск.Заетостта е силно регионално детерминирана – там, където има икономически възможности, интеграцията е по-видима, а където липсват такива – миграцията се превръща в икономическа норма.

Тази тристепенна структура очертава хибриден модел на заетост, в който ромските общности функционират едновременно в локални, национални и транснационални икономически мрежи. Тази секторна структура свидетелства за висока трудова гъвкавост и адаптивност към пазарните условия, ниска институционална сигурност, но и за липса на социална защита, ниска икономическа възвращаемост и бавно променящи се стереотипи на пазара на труда.

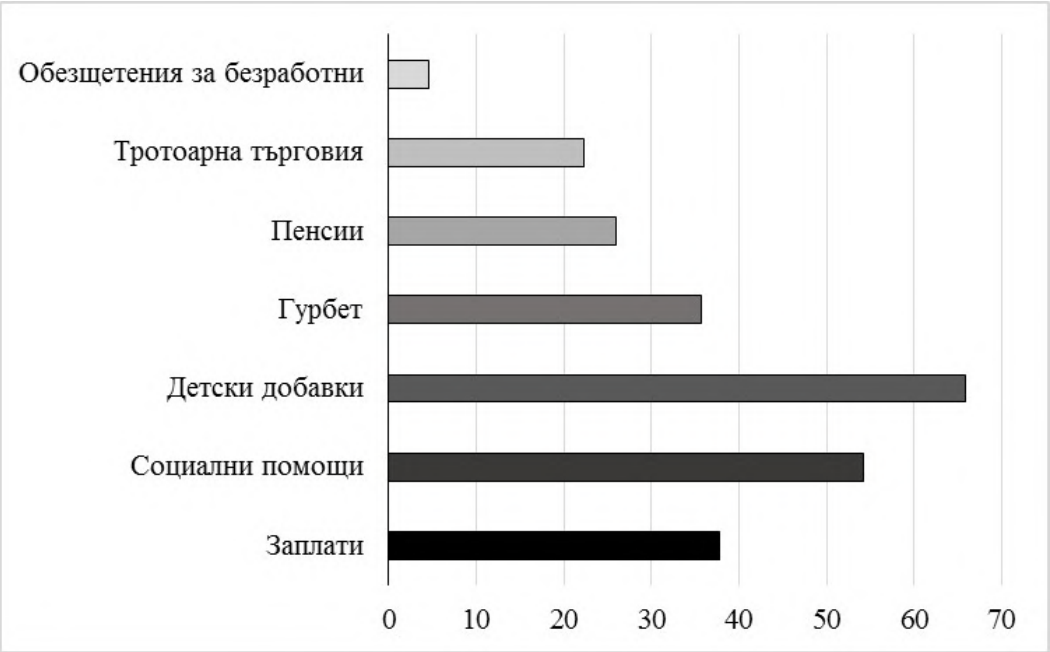

Фиг. 4.4. На кои от изброените по-долу видове доходи разчита най-много Вашето домакинтство?

Източник: Социологическо проучване, ноември 2024 г.

Един от основните инструменти за анализ на благосъстоянието на домакинствата е да се разгледа структурата на техния общ доход. На въпроса „На кои от изброените по-долу видове доходи разчита най-много Вашето домакинтство?“ работната заплата е посочена от едва 37,7 % от респондентите. Пасивните източници на доходи (тези, които не са резултат от активната трудова дейност) заемат съществена част при формирането на бюджета на анкетираните до- макинства. Така например, пенсиите като източници на доходи присъстват в 25,9 % от бюджета на домакинствата, детски добавки – 65,8 %, обезщетения за безработни – едва 4,5 % (фиг. 4.4.).

До 1989 г. ромите поддържат по-тесни икономически връзки с мнозинството, отколкото със своята собствена група, тъй като те са били силно зависими от държавата при предлагането на работни места. Този процес придобива друга посока от началото на прехода. След 1989 г. те са „изоставени“ от нея и всеки един от членовете на тази етническа група започва да търси самостоятелно решаване на проблема свързан със заетостта. Може да се каже, че в рамките на ромските гетоизирани структури се формира една икономическа общност базирана на територия, въз основа на формираните икономически връзки между отделните членове на етноса. След 1989 г. ромите все повече се затварят в собствените си групи. Забавените процеси на разпадане на домакинствата, запазването на родовите връзки и патриархалните традиции и на свъраните с тях ценности подпомагат заздравяването на мрежите за взаимопомощ при търсене на решения при преодоляване на нестабилната икономическа ситуация в семействата. Концентрацията на ромско население оказва влияние и на предлагането на работни места. Предпочитани от него са възможностите за работа (включително и в чужбина), възникващи в рамките на общността, тъй като не съществуват езикови и културни бариери. Тези предимства обаче могат да насърчават сегрегацията и тя да се прояви с по-голям интензитет, защото по този начин се ограничават взаимодействията на етническите общности с останалата част от градското население. Възможностите, които се предлагат за работа в рамките на общността (включително и работа в чужбина), са предпочитани от нейните членове, тъй като не съществуват езикови и културни бариери. В същото време тези предимства обаче насърчават сегрегацията и тя се проявява с по-голям интензитет, защото по този начин се ограничават взаимодействията на етническите общности с останалата част от градското население. Споделеното пространство при извършване на трудова дейност се отличават с висока степен на изолация от мнозинството. На въпроса „Работите ли с българи?“ едва 31,5 % отговарят положително (фиг.4.5.).

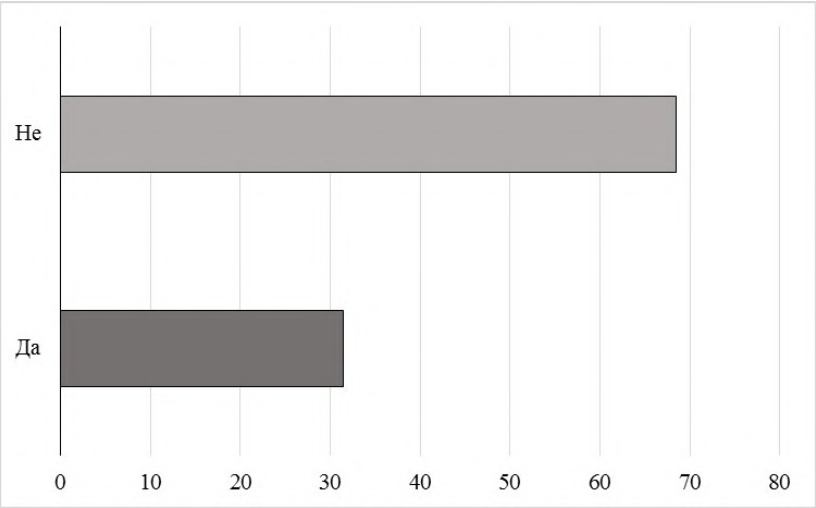

Фиг. 4.5. Работите ли с българи?

Източник: Социологическо проучване, ноември 2024 г.

Създават се специфични стратегии за осигуряване на доходи, които са свързани с намиране на работа. На въпроса „Как намерихте работа?“ повечето от респондентите при проведените фокус групи посочват „чрез приятели, роднини или съседи“, което е показателно за факта, че изградените социални мрежи са особено силни. Мрежите за солидарност, основани на родство, представляват друга пречка за интеграцията на пазара на труда. В рамките на тези мрежи всички доходи се споделят заедно, което демотивира търсенето на работа. В случай, че член на такава мрежа намери по-добре платена работа, той трябва да сподели доходите с родините, които се намират в затруднено положение.

Ниската степен на образование на респондентите до известна степен определя и се посочва като основна причина за мястото, което те заемат на пазара на труда и отрасловата им заетост – работник в промишлеността, строителството, транспорта и обслужващата сфера. Една от сериозните причини за изключването на ромите от пазара на труда е ниското ниво на образование и квалификация. Ниското образователно ниво на социално изключените лица често води до занижени социални компетенции и затруднения в ориентацията им в мажоритарната среда, на пазара на труда. Според преброяването на населението през 2021 г. 43,1 % от ромите са с начално и по-ниско образование, а 41,6 % са с основно образование (фиг. 4.6.).

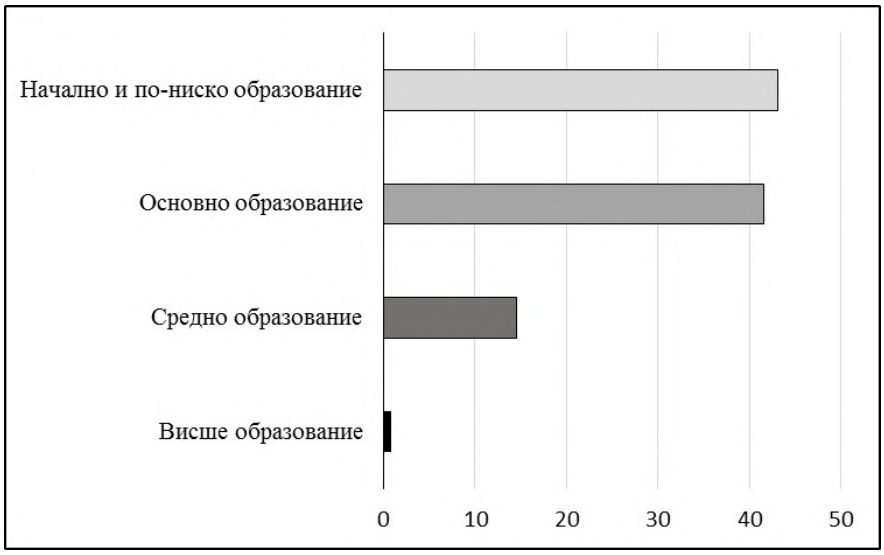

Фиг.4.6. Население на 7 и повече години по етническа принадлежност и степен на завършено образование към 07.09.2021 г.

Източник: НСИ

Данните от проведеното анкетно проучване в гетоизираните градски структури показват една сравнително по-благоприятна образователна структура (25,5 % от анкетираните са с по-ниско от основното образование, 45,9% – с основно, и 28,3% – със средно, и едва 0,3 % – с висше). Тревожен е факта, че 47 % от анкетираните посочват, че имат член от домакинството, който не може да чете и да пише. Ниският образователен статус в някои ромски семейства е причина някои от децата да бъдат въвличани в трудова дейност от по-ранна детска възраст.

> *„Все още има много бедни хора. Те са от по-старото поколение, с много ниска степен на образование ... Най-лошо е за децата им, тъй като те растат в такава среда и са най-ощетени. Вероятността в тези семейства децата да не посещават училище е много по-голяма. Децата им започват да работят на 13-14 годишна възраст заедно с майката или бащата за да помагат в сметките и да гледат по-малките деца, тъй като родителите изнемогват“ (гр. Кюстендил, жена, 35 г.)*

Тясно свързано с високите нива на безработица и ниското ниво на образование е междупоколенческата бедност и възпроизводството на социална изолация. Междупоколенческата бедност е един от най-тежките и устойчиви проблеми, характеризиращи гетоизираните ромски квартали. Тя не се изчерпва само с липсата на доходи, а представлява комплексен социален феномен, който обхваща ниско образователно равнище, ограничени възможности за заетост, нисък социален капитал и отсъствие на модели за успешна реализация. В този смисъл бедността не е само икономическо състояние, а социален и културен модел, който се възпроизвежда

от поколение на поколение. В много ромски семейства образованието не се възприема като основен път към социална мобилност, тъй като липсва видима връзка между завършването на училище и реалните възможности за трудова реализация.

Родителите, които самите имат ниско образование или са изключени от пазара на труда, трудно могат да мотивират децата си да останат в училище. Така се формира затворен цикъл, в който бедността поражда ниска образователна мотивация, а тя от своя страна поддържа бедността. Ранните бракове, високата раждаемост и традиционните патриархални нагласи допълнително ускоряват процеса на възпроизводство на социалната уязвимост. Младите семейства често поемат ролята на икономически самостоятелни домакинства още преди да са придобили необходимите знания и умения за стабилна професионална реализация. Липсата на достъп до детски градини и качествено образование поставя децата им в още по-неблагоприятна позиция, което задълбочава социалното изключване още от ранна възраст. Освен образованието, липсата на положителни трудови модели също е решаващ фактор за предаването на бедността (Петкова, 2025а).

В гетоизираните структури, където безработицата е хронична, а неформалната икономика е основен източник на доходи, децата растат с усещането, че трудът не е ценност или средство за социален напредък. Това възприятие подкопава трудовата етика и създава пасивни нагласи към формалната заетост. Междупоколенческата бедност има и силно пространствено измерение – гетоизираните квартали функционират като „зони на социална концентрация“, където липсата на достъп до услуги, инфраструктура и социални контакти с мнозинството допълнително укрепва усещането за изолация. В тези пространства социалните мрежи действат като система за взаимопомощ, но и като механизъм на самозатваряне, който възпрепятства включването в по-широката градска среда. Въпреки това, през последните години се наблюдават локални примери за преодоляване на междупоколенческата бедност, свързани с достъп до образование, социални програми и целенасочени политики за интеграция. Младите роми, които успяват да завършат средно или висше образование, често се превръщат в „агенти на промяната“, служейки като пример и вдъхновение за останалите членове на общността. Ромите с по-високо ниво на образование успешно развиват собствен бизнес, основно в сферата на услугите.

> *„Ромите които са с висше образование много по успешно се реализират на пазара на труда. Имат развити търговски умения включително свои собствени бизнеси, но ромите които са със по ниско образование работят основно в чистотата, която е изключително непривлекателна дейност, също така работят в строителството и в услугите“. (гр. Добрич, жена, 49 г.)*

„Всички магазини за дрехи в центъра на града ги държат роми.“ (гр. Лом, мъж, 42 г.)

Може да се обобщи, че междупоколенческата бедност при ромите не може да бъде разглеждана единствено през икономическа призма. Тя е социално вкоренена и пространствено закрепена, а преодоляването ѝ изисква интегрирани политики, които едновременно да подобряват достъпа до образование, заетост, жилищни условия и социални услуги. Без такива мерки бедността продължава да се възпроизвежда като част от ежедневната реалност и колективната идентичност на гетоизираните квартали.

Влошеното здравословно състояние на много роми е честа пречка за включването им на пазара на труда. Жителите страдат от по-високи нива на заболеваемост и/или намалена работоспособност (61,3 % от анкетираните заявяват, че не са здравноосигурени, а 59,8% нямат личен здравен лекар). Количественото изследване сочи и нерегулярното посещение на профилактични прегледи – 22 % от респондентите никога не са посещавали здравни заведения, а едва 6,7 % веднъж месечно, 20% на всеки 6 месеца и 51,2% по-рядко.

Други най-често срещани причини, които посочват респондентите при проведените фокус групи, са – характерът на работата, ниското заплащане, несъответствията между търсения и предлагания труд, дискриминацията на пазара на труда, етническата нетърпимост, трудности с езика и др.

„Сега безработицата е много страшна. Останаха два-три завода, нямаш много избор. Това, което се предлага като условия на труд и заплащане е много неизгодно, но си принуден да се съгласиш на много по-ниски заплати, тъй като нямаш друг избор.“(гр. Лом, мъж, 53 г.).

„Броят на ромите намалява. Обезлюдява. Повечето хора работят в чужбина. Ако имаше работа тук хората щяха да останат, нямаше да искат да пътуват.“ (гр. Лом, жена, 23 г.).

Дискриминацията от страна на работодателите, която се корени най-вече в общи предразсъдъци и стереотипи по отношение на ромските работници, е само един от проблемите, с които се сблъскват ромите, когато търсят работа. Икономическата криза е съществен фактор за засилване на етноцентризма, дискриминацията и предразсъдъците, което влияе още по-негативно върху пазара на труда. В случаите, при които работното място не се превръща в общо пространство между мнозинството и етническите групи, последните се превръщат скритите и неизвестните „други“, което води до засилване на дискирминационните процеси. Тези процеси се засилват от отношението на макрообществото и неговите институции спрямо ромите. Те са повсеместно отхвърляни както на институционално, така и на битово равнище. На въпроса „През последните 5 години случвало ли Ви се е да бъдете дискриминиран/а на работното място и при търсе-

не на работа?“ една значителна част от респондентите отговарят положително – съответно 35,2% и 57,9% (фиг.4.7.; фиг.4.8.).

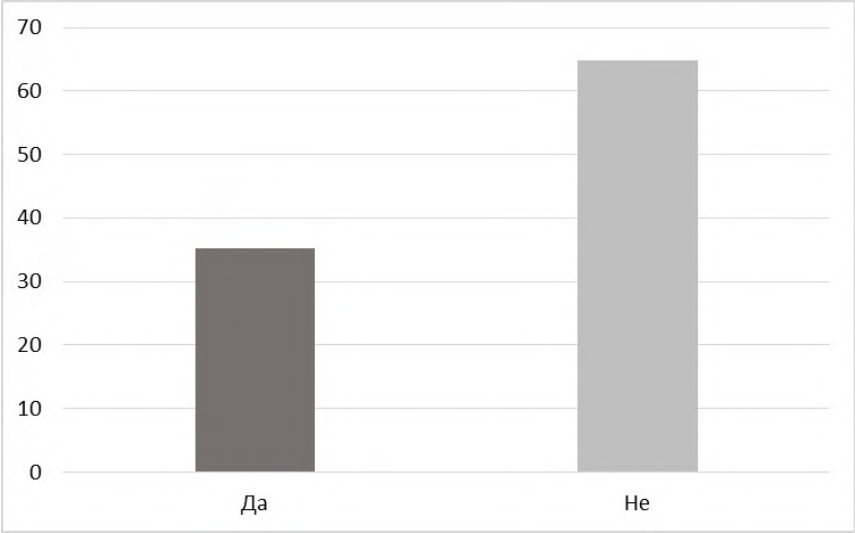

Фиг.4.7. През последните 5 години случвало ли Ви се е да бъдете дискриминиран/а ka работното място?

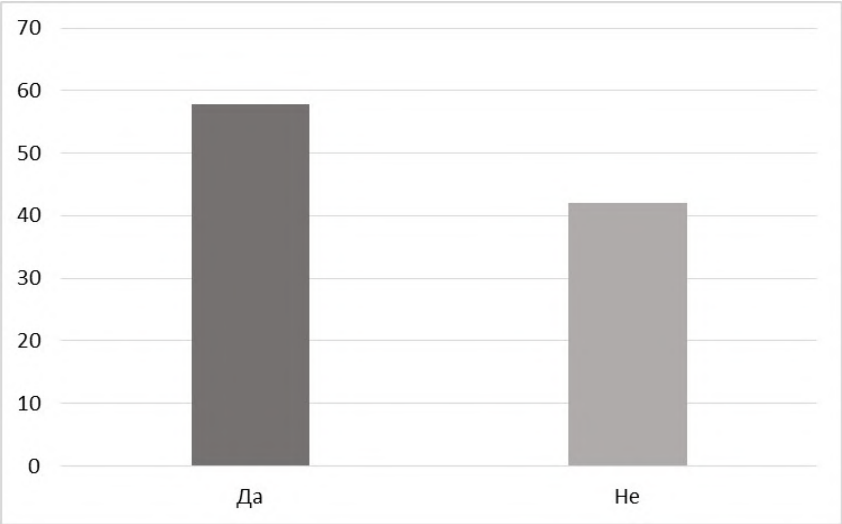

Фиг.4.8. През последните 5 години случвало ли Ви се е да бъдете дискриминиран/а mpи търсене на работа?

На въпрос „Ромите интегрирани ли са във Вашето населено място?“ един от отговорите при проведените интервюта е:

> *„Смятам, че са интегрирани в рамките на града, наблюдават се успехи във всички социални сфери – образование, жилища, но дискриминацията си остава най-голяма на пазара на труда.“ (гр. Лом, жена, 26 г.).*

В същото време много от респондентите посочват, че дискриминацията съществува и в някои ситуации се засилва не само на битово, но и на

институционално ниво.

> *„През последните години се набюдава нарастване на дискриминацията и влошаване на средата на общуване. За съжаление и институциите влязоха в тази схема. Наблюдава се имитация на дейности. Близо до квартала се намира общностен център, създаден специално за работа с хората от махалата. Целта на този център е интеграция във всички секторни политики – трудова заетост, образование, здравеопазване, жилища. Ако през седмицата влязат двама-трима души пак ще е добре. Сега ако има пет свободни работни местана на нито един от махалата няма да му бъде предложена" (гр. Асеновград, мъж, 67 г.).*

> *„Дискриминацията при наемането на работа продължава. Седемнадесет години работя в обувен завод и когато някой дойде да търси работа, ако е българин го взимат обучават го и го наемат. Ако е ром го взимат само ако има работа в по-мръсните цехове, при лепилата."(гр. Кюстендил, жена, 35 г.)*

Множество интервюта свидетелстват за скрита институционална дискриминация, която води до издигането на невидими бариери при намирането на работа. Ромите споделят, че при кандидатстване за общинска работа или програми по заетост се поставят необосновано високи изисквания (например средно образование за длъжност „чистачка"), които служат като филтър за етническо изключване. Други описват унизително отношение от страна на началници и посредници по общественополезния труд.

> *„Виждала съм как шефовете се държат с жените, които работят на общественополезен труд – подигравки, унижения. Те не знаят къде да си търсят правата". (гр. Асеновград, жена, 31 г.)*

Този тип преживявания поражда дълбока институционална отчужденост, която подкопава доверието в държавата и укрепва усещането, че интеграцията е едностранен процес, насочен към контрол, а не към равнопоставеност. Интервютата потвърждават, че достъпът до формална заетост за ромите остава силно ограничен. Дори при наличие на образование и квалификация, те често срещат етническа дискриминация при кандидатстване за работа. Тази наглед малка разлика в достъпа до позиции възпроизвежда социалното неравенство и затвърждава предразсъдъците, че ромите са „подходящи" единствено за нискоквалифициран труд. Подобни случаи се повтарят в почти всички интервюта, където липсата на доверие между работодателите и ромските работници се превръща в бариера за интеграция. В същото време институциите, които би трябвало да бъдат посредници на пазара на труда – бюрата по труда и социалните служби– се възприемат от ромите като неефективни и дискриминиращи. Недоверието към посредническите институции (бюра по труда) е рационален отго-

вор на преживявана дискриминация, ниски заплати и административни бариери. Така се създава порочен кръг – недоверието към институциите води до нерегистрация и загуба на социални права, което от своя страна задълбочава социалната изолация. Доверието в институции като Бюрата по труда остава ниско, тъй като те предлагат нископлатени и неадекватни работни места. Това води до самовъзпроизвеждане на неформалните практики и отказ от регистрация в тях.

> *„Те нямат доверие към бюрото по труда, не вярват че там могат да си намерят работа, която да удовлетворява техните изисквания." (гр. Русе, жена, 26 г.)*

> *„Тази година няма социални програми за стимулиране на заетостта при ромите, няма пари за такива програми. Около 30-40 човека от махалата работят при нас в сметопочистване, строителство." (Стралджа, местна власт (мъж, 48 г.)*

Въпреки множеството приети стратегии, програми и планове за интеграция на ромите през последните десетилетия, институционалният отговор към проблема с бедността и социалната изолация остава непоследователен и ограничен по ефективност. Често политиките, насочени към подобряване на достъпа до образование, заетост и социални услуги, са фрагментарни, краткосрочни и слабо обвързани с реалните потребности на общността. Те се реализират основно чрез проекти, зависещи от външно финансиране, което води до липса на устойчивост и продължителност на резултатите. На местно ниво общините често се сблъскват с ограничен административен и финансов капацитет, което възпрепятства ефективното прилагане на интеграционни политики. В много случаи липсва координация между институциите – училища, социални служби, бюра по труда, здравни центрове – което води до дублиране на дейности и загуба на ресурс. Наблюдава се и формализиране на интеграционните мерки, при което изпълнението на проектите се свежда до административно отчитане, без реално въздействие върху социалната среда. Сериозна пречка е липсата на доверие между институциите и местната общност. В продължение на години ромите възприемат държавните структури като външни и дистанцирани, а не като партньори в процеса на развитие. От своя страна, институциите често подхождат с подозрение и недоверие, което затруднява сътрудничеството и възпрепятства ефективното включване на ромите в планирането и изпълнението на политики. Въпреки наличието на национални стратегии за интеграция на ромите, реалните промени на терен са минимални. Местните администрации, особено в малките градове, често разчитат на временни програми за заетост – например почистване, озеленяване, строителни дейности – които осигуряват краткосрочна заетост, но не решават проблема с квалификацията и устойчивия достъп до пазара на труда. Така тези програми по-скоро възпроизвеждат

зависимостта от социалната система, отколкото стимулират реална социална мобилност. В някои случаи (като Стралджа и Лом) местните власти използват общински предприятия като инструмент за трудова интеграция, което има реален ефект върху заетостта. В други обаче, липсата на програми и средства води до пасивност. „Тази година няма проекти и няма пари за програми. Няма стимули за заетостта“ (гр. Стралджа, мъж, 49 г.). Необходим е по-добър синхрон между местните и националните политики, за да се избегне цикличното „замразяване“ на трудовите програми и тяхната зависимост от проектно финансиране. Необходимо е институциите да възприемат по-интегриран и териториално ориентиран подход, който отчита спецификите на гетоизираните квартали като уникални социални и пространствени системи. Това предполага съчетаване на инфраструктурни мерки (подобряване на жилищната среда и достъпа до услуги) с образователни и трудови политики, които насърчават активното участие на местната общност. В редица градове положителни резултати са постигнати благодарение на участието на ромски медиатори, неправителствени организации и общностни лидери, които успяват да изградят доверие между институциите и населението. Тяхната роля доказва, че успешната интеграция не може да бъде наложена отвън, а трябва да се развива отвътре – чрез включване, партньорство и овластяване на самите общности. В заключение, държавната и местната политика по отношение на ромската интеграция се фокусира върху смекчаване на социалните последици, вместо върху превенция на структурните причини за бедност и изолация. Само чрез дългосрочна, координирана и териториално чувствителна политика може да се прекъсне цикълът на социална уязвимост и да се осигури реална перспектива за включване на ромите в икономическия и обществен живот.

> *„Не се регистрират в бюрата по труда, защото реално там не им се предлага никакво работно място“. (гр. Асеновград, мъж, 62 г.)*

Докато през първите години на преходния период много домакинства стават зависими от обезщетенията за безработни, то през последните години се очертава ясна тенденция на намаляване на техния брой и относителен дял, което се доказва от резултатите от социологическо проучване. Според него едва 4,5% от домакинствата разчитат на обезщетения за безработни.

> *„Само 20-тина семейства получават социални помощи, докато преди години това беше масово явление“ (гр. Стралджа, жена, 38 г.).*

> *„Има един мит за социалните помощи, който изобщо не е верен.“ (гр. Благоевград мъж, 39 г.)*

> *„Има много малко семейства на социални помощи. Той трябва да отиде 14 дни да работи обществено полезен труд и ако видите шефовете как се държат с тях. Тези хора не знаят къде да си търсят*

правата ...дават ти 75 лв. за две седмици. ...когато ги разделиш тези 75 лв. на 14 дни то не си заслужава". (гр.Асеновград, мъж, 62г.)

С настъпването на неолиберален режим на управление обикновено се наблюдава все по-голямо намаляване на малцинствените групи, които участват във формалната икономика. Недоверието към държавните институции и след „оттеглянето" на държавата подтикват ромите постепенно да разработват алтернативни стратегии, и сами да търсят решения на ежедневните си проблеми, което води до увеличаване на броя на ангажираните в т.нар. „сива" (или неформална) икономика – система от неформални, нерегистрирани или частично регламентирани трудови практики, които осигуряват доходи, но извън рамките на социалната и трудова защита. Това явление не е резултат единствено от избор или културна особеност, а преди всичко от структурни икономически и социални фактори, които изтласкват голяма част от ромите извън официалния трудов пазар. Липсата на образование, квалификация и професионален опит ограничава достъпа им до формална заетост, докато същевременно гъвкавите, краткотрайни и нископлатени неформални дейности предоставят бърз доход и адаптивност към несигурните икономически условия. В много ромски квартали тези дейности — търговия на пазари и улици, дърводобив, строителни и ремонтни услуги, сезонна земеделска работа — са основен поминък. В някои случаи те се комбинират с временна работа по общински програми, което създава нестабилен, но постоянен цикъл на препитание. На въпроса „На кои от изброените по-долу видове доходи разчита най-много Вашето домакинтство?" 22,3 % от респондентите посочват „тротоарната търговия", което очертава неформалната икономика като един от основните източници на доходи за мнозинството от ромските семейства. Работата „на надник" и без осигуровки се приема като нормална практика – дори от хора, които са били дългогодишни работници в местни предприятия. „Работих пет години в месокомбината, но чак когато една жена пострада, разбрахме, че никой от нас няма осигуровки."(гр. Асеновград, мъж, 62 г.) Тази невидима експлоатация поддържа бедността, като елиминира достъпа до пенсии, здравни услуги и социални права. Ромските квартали са изправени пред парадокс – хората работят много, но остават бедни, защото трудът им не е признат институционално. Един от най-сериозните структурни проблеми е липсата на осигурителна култура и реална защита на труда. Характерна особеност е предпочитанието към „надник" вместо фиксирана заплата, което осигурява незабавен доход, но поддържа несигурността и изключването от социално-осигурителната система. Почти всички интервюта споменават случаи на липса или фиктивност на осигуровките, което подкопава социалната защита и достъпа до здравни услуги. Много респонденти споделят, че работодателите не плащат осигуровки, а заплащането е „на ръка". „Дори и да работят, не им плащат осигуровки. Заплащането става ден за ден, без договор. Може би

90% не са здравно осигурени.“ (гр. Русе, жена, 26 г.) Тази ситуация възпроизвежда икономическа несигурност, водеща до социална изолация.

> *„Като идва взимат хора от махалата им казват – няма да плащаме осигуровки, плащаме надникаца, за един ден по 49 лева. Ромите са принудени да се съгласят, тъй като нямат друг избор.“ (Асеногврад, мъж, 37 г.).*
>
> *„Работих в месокомбината пет години. Наложи се да закарам една колежка от махалата до болницата. Тя чак тогава разбра, след като пет години работим заедно, че няма осигуровки ... по-късно разбрах че мен ме е водил на четири часа“ (гр. Асеновград, мъж, 62 г.).*
>
> *„Дори и да работят работодателите здравни осигуровки не им плащат. Много често заплащането става ден за ден без сключен договор.“ (гр. Стралджа, мъж, 48 г.)*
>
> *“Ромите често са наемани като сезонни работници. Плащат им минимално за деня. Условията са без коментар, без трудов договор. Тази работа до някаква степен ги удовлетворява, доколко дотолкова, че когато отидат на работа получават си надник, прибират се минават през магазина и осигуряват си прехраната за деня и на следващия ден пак“ (, гр. Русе, жена, 26 г.).*
>
> *„Един от съществените проблеми е сезонната работа при ромите. Основно тези, които са заети в селското стопанство. Реално погледнато през зимните месеци семейството остава без доходи“ (гр. Добрич, мъж, 52 г.).*

В условията на ограничен достъп до формалния пазар на труда и до институционални ресурси, социалните мрежи и неформалната икономика се превръщат в основни механизми за оцеляване и социална стабилност в ромските гетоизирани квартали. Те функционират като паралелни системи, които компенсират отсъствието на държавна подкрепа и структурни възможности за заетост, като едновременно с това поддържат вътрешната кохезия на общността. Социалните мрежи се основават на родствени, съседски и приятелски връзки, които играят ключова роля при намирането на работа, заемите на пари, размяната на стоки и взаимопомощта при кризисни ситуации. В рамките на тези неформални системи икономическите отношения се изграждат на база взаимно доверие и лоялност, а не на формални договори и институционални гаранции. Така се създава своеобразна „вътрешна икономика“, която осигурява минимално ниво на социална сигурност и позволява на членовете на общността да се справят с ежедневните предизвикателства. Тези социални мрежи обаче имат двойствен характер. От една страна, те играят стабилизираща роля, предоставяйки подкрепа и ресурси в условия на бедност и социална изолация. От друга – тяхната затвореност и взаимна зависимост ограничават

възможностите за индивидуална мобилност и интеграция в по-широките обществени структури. Много често членовете на общността предпочитат да търсят работа чрез познати или роднини, вместо чрез официални институции, което води до възпроизводство на трудовата сегрегация и концентриране на заетостта в нископлатени и временни сфери. По този начин неформалната икономика е естествено продължение на тези социални мрежи. Освен това, тя често укрепва вътрешните зависимости и задълбочава неравенствата между домакинствата, които имат достъп до по-доходоносни неформални дейности, и тези, които разчитат единствено на социални помощи. В дългосрочен план съчетанието между социални мрежи и неформална икономика представлява устойчив, но ограничен модел на адаптация. Той осигурява краткосрочна стабилност, но възпрепятства интеграцията в официалните структури на обществото. В този смисъл, неформалната икономика може да се разглежда едновременно като симптом на социалното изключване и като инструмент за неговото временно преодоляване.

Децата, от своя страна, са едновременно жертви и участници в този цикъл на бедност и ограничени възможности. В семействата с ниски доходи и без стабилна заетост децата често биват въвличани в икономически дейности от ранна възраст – събиране на метал, сезонна работа, помощ в домашните ангажименти. Това преждевременно включване в труда подкопава образователния процес и възпроизвежда модела на социално изключване. Децата и младежите също се превръщат във важен ресурс за бъдеща интеграция, когато им бъде осигурен достъп до качествено образование и възможности за социално включване. В противен случай те остават в капана на междупоколенческата бедност, възпроизвеждайки социалната изолация на своите родители. Много често религиозните и общностни мрежи акумулират социален и културен капитал (езикови умения, дисциплина, взаимопомощ), който частично замества липсващата публична подкрепа при преход към нови пазари/държави. Етническото групиране в градското пространство подпомага подкрепата на жителите на ромските квартали чрез разработените вътрешни социални мрежи и изградените модели на солидарност и междуетническа подкрепа. Мрежите за солидарност, основани на родство, същевременно представляват пречка за интеграцията на пазара на труда. В рамките на тези мрежи всички доходи се споделят заедно, което демотивира търсенето на работа. В случай, че член на такава мрежа намери по-добре платена работа, той трябва да сподели доходите с роднините, които се намират в затруднено положение.

Намаляването на достъпа до формалния пазар на труда и социални помощи не води до по-висока заетост, а до повишаване на външната миграция като алтернативен източник на доход. Отварянето на границите след присъединяването на България към ЕС през 2007 г. дава възможност на

ромите много успешно се възползват от нововъзникналите възможности за работа в чужбина. До голяма степен може да се каже, че провала на държавно ниво в ромската интеграция по отношение на заетостта, се решава от емиграцията в чужбина. Съдържателният анализ на интервютата и анкетите проведени с кметовете на общините показват, че международната и сезонната трудова миграция е основен модел на заетост. Тя представлява водещата стратегия за икономическо оцеляване и за натрупване на капитал, особено в контекста на липсата на стабилна заетост в страната. Миграцията функционира като социално-икономически регулатор, който намалява напрежението между бедността и липсата на работни места. Тя също така има дълбок трансформиращ ефект върху трудовата култура – ромските семейства придобиват нови трудови навици, дисциплина и организационни модели, които пренасят обратно в България. Въпреки това, зависимостта от посредници и неформални мрежи поддържа структурна уязвимост – висок риск от експлоатация, неплатени възнаграждения и прекъснати осигурителни периоди. Ромската миграция обаче има специфичен и цикличен характер. В някои случаи тя се отличава с временност и висока сезонност – много от мигрантите работят в земеделието, строителството, услугите и битовия сектор в страни като Германия, Испания, Франция и Белгия. Този тип мобилност в някои случаи има неформален характер, без трудови договори и социални осигуровки, което поставя работещите в уязвимо положение. Въпреки това, доходите, изпращани от чужбина, са ключов източник на финансова стабилност за голям дял от ромските домакинства в България Мащаба на тези процеси се илюстарира от следните данни – в структурата на доходите повече от 35,6 % от домакинствата разчитат на финансова подкрепа от чужбина, 37,8 % от респондентите посочват, че са живели в чужбина, а 47,7 % - че има член от домакинството, който е работил или в момента работи в чужбина. Обикновено, след като първоначално се установят в определен град (най-често споменавана дестинация е Германия, Италия, Испания, Холандия, Великобритания, Франция), имигрантите помагат на своите роднини, приятели или съседи да се установят в същия град и да си намерят работа.

> *„Първоначално заминава мъжа за да види каква работа може да намери и след това издърпва и семейството си“ (гр. Стралджа, мъж, 43 г.).*

> *„В чужбина, няма да те оставят. Обикновено там вече има някой, който вече знае езика, традициите и по-лесно ще те внедри в ситуацията. Вторият месец вече почва да получава заплата.“. (гр. Разлог, мъж, 62 г.)*

> *„Повечето от ромите са в селскостопанската дейност, фабрики за месо, трети работят в строителни дейности, в шивашката промишленост. Просто там ги приемат като хора, срещат едно раз-*

лично отношение". (гр. Благоевград, мъж, 39 г.)

„Сега се прибирам от Испания, от гроздобера, сезонна работа. Прибирам в Русе и след два дни пътувам за Германия, Хамбург. Там ни чакат, всичко е осигурено – работа, квартира. Ще работя в завод за месо. За една година, ако ни хареса ще останем повече. Няма как, тук няма работа за нас." (гр. Русе, жена, 38 г.).

„Моите синове работят в чужбина и ме поддържат финансово. В началото мигрираха за Полша, а сега за Германия .... Доскоро заминаваха само родителите, а сега вече пътуват целите семейства" (гр. Добрич, жена, 42 г.).

„Понеже няма работа в Страл джа повечето работят в чужбина. Около 30% ги няма. Особено последните 4-5 години има много голямо увеличение" (гр. Страл джа, мъж, 19 г.).

„Имам две дъщери, и двете живеят в чужбина. Едната от 15 години работи в Италия, а другата от 8 години в Германия. И двете си купиха къщи, инвестират, добре са се устроили .... Повече от 50-60% от жителите на квартала (става въпрос за кв. Стадиона, гр. Лом) са в чужбина. Няма живот за младите хора тук." (гр. Лом, мъж, 53 г.).

„Повечето ми връстници заминават в чужбина, а около 20% остават в България." (гр. Добрич, мъж, 20 г.)

Тази масова трудова мобилност има двойствен ефект. От една страна, тя намалява натиска върху местните пазари на труда и осигурява финансови средства чрез парични преводи. От друга страна, тя разрушава локалните социални връзки и трудови общности, като превръща сезонната работа в единствена възможност за доход. Интервютата разкриват сложна мрежа от неформални посредници, които организират заминаванията, често при нелегални или експлоататорски условия. В началото на тази миграция се появява възможност за появата на безскрупулни работодатели, включително и на такива от същата етническа общност, които да се възползват от местното население по изключително експлоататорски начин. Тези процеси постепенно отшумяват през последните години, което е свързано с натрупания опит и вече формираните стратегии за оцеляване при преодоляването на градската бедност.

„От област Монтана пътуват ежедневно между седем и осем автобуса, като тук се включва както формален, така и неформален превоз. Първоначално лицата, които организират тяхната миграция прибират близо 50% от трудовите им възнаграждения и това се случва за до около шест месеца. По-късно, когато започнат да боравят с езика, запознаят е със законодателството на съответната държава тези процеси се прекратяват. Но други, които не успе-

ят да се интегрират продължават да се възползват от тях.“ (гр. Лом, мъж, 50 г.).

„В Германия ги посрещат кюрди, идва при теб човек и ти казва трябват ми 100 д. Плащат им по 15 евро на час, той прибира три евро. Смятай по 100 души, по осем часа на ден какво състояние натрупва. Турците и кюрдите си имат агенти тук и те им осигуряват евтина работна ръка и така печелят. Има някои им плащат добре, други крият данъци, не плащат осигуровки. Обещават им едно получават друго.“ (гр. Русе, мъж, 56 г.).

„Организираните пътувания са малко проблемни, тъй като тук ти обещават едни неща, а получаваш съвсем други условия. Буквално отиваш там и после трябва да намериш начин да се върнеш.“ (гр. Благоевград, мъж, 39 г.)

Тези разкази показват как етническата експлоатация се възпроизвежда транснационално – от местните махали до западноевропейските пазари на труда. Финансовите трансфери повишават жизнения стандарт, осигуряват възможности за ремонт и разширяване на жилища, покупка на автомобили и по-добро потребление. Това води до физическо и визуално обновяване на кварталите, които постепенно започват да се променят чрез самостоятелни инвестиции на мигриралите семейства.

„Всички тези къщи са резултат от излизането на ромите в чужбина. В центъра на града къщите са около 50 хил.лв. Как ще можеш да я купиш със заплата, ако работиш тук в България?“ (гр. Стралджа, мъж, 43 г.)

„В Лом, в кварталите Хумата и Младеново, хората си купуват къщи за по 100 хил.евро, и това е от работата в чужбина.“ (гр. Лом, мъж, 52 г.,).

„Подобряването на условията на живот се дължи изцяло на чужбината. Има нови строежи, хората си донесоха пари от чужбина. Иначе това чудо с новите строежи никога нямаше да стане.“ (гр. Две могили, мъж, 43 г.).

От друга страна, обаче, тази зависимост от външни доходи не създава устойчиви икономически структури, тъй като средствата обикновено се насочват към индивидуално потребление. Международната миграция оказва и значително социално въздействие. Тя създава нови социални йерархии вътре в ромската общност – между онези, които имат достъп до работа в чужбина, и онези, които остават трайно безработни в България. Така постепенно се оформя вътрешно социално разслоение, при което част от ромските семейства натрупват икономически капитал и престиж, докато други продължават да живеят в условия на крайна бедност и зависимост от социални помощи. Наред с това, миграцията води до демограф-

ски и социални трансформации в кварталите. Много семейства се разделят за дълги периоди от време, което води до промяна в традиционната структура на домакинството и в ролите на родителите. Жените често остават сами да се грижат за децата и дома, а това увеличава тяхната социална и икономическа уязвимост. Отсъствието на родителите отглежда ново поколение деца, за които моделът на живот в чужбина се превръща в основна житейска цел, а не във временна икономическа стратегия. През последните години този модел се разрушава и с постепенното устройване в чужбина вече все повече семейства пътуват заедно. На пространствено ниво миграцията стимулира временната де-гетоизация, но не и реална интеграция. Част от мигриралите роми закупуват жилища извън кварталите или в съседни градски зони, но обикновено запазват силна емоционална и социална връзка с махалата, връщайки се периодично там. Така тя продължава да функционира като център на социална идентичност, независимо от географската дистанция. Можем да обобщим, че международната трудова миграция се явява парадоксален феномен – тя едновременно намалява бедността и задълбочава социалните различия; осигурява временен икономически подем, но не води до структурна промяна. За да се превърне в двигател на социална мобилност, е необходимо държавните и местните институции да разработят механизми за реинтеграция на завърналите се мигранти, насърчавайки ги да инвестират в образование, предприемачество и местна икономика. Само тогава миграцията може да бъде не средство за оцеляване, а инструмент за трансформация на ромските общности.

Вътрешна миграция и урбанизация: промените в трудовите и пространствените модели

Процесите на вътрешна миграция и урбанизация имат съществено значение за формирането и развитието на съвременните ромски квартали. Още през 60-те и 70-те години на XX век индустриализацията и колективизацията на селското стопанство стимулират масово преместване на ромското население от селските райони към градовете. В този период ромите се включват активно в индустриалното производство, строителството и комуналните услуги, като намират своето място в трудовата структура на социалистическата икономика. Урбанизацията от този етап е не само пространствен, но и социален процес – тя означава включване в колективния трудов живот и придобиване на по-висок социален статус и относителна сигурност. След 1989 г. посоката на този процес се запазва, но неговото съдържание се променя драстично. С рухването на държавните предприятия и земеделските стопанства новите миграционни потоци към градовете започват да се движат не от индустриални, а от социални и жилищни мотиви. Все по-често ромски семейства напускат селата не заради работа, а поради липсата на инфраструктура, образование и социал-

ни услуги. В градовете обаче те попадат в маргинализирани територии, където липсата на достъпни жилища и услуги води до концентрация на бедност и формиране на нови гетоизирани структури. Тази „втора вълна на урбанизация“ е белязана от процеси на пространствено натрупване и социално капсулиране. Новопристигналите роми често се заселват в квартали, където вече живеят техни роднини или представители на същата подгрупа, което създава условия за възпроизводство на затворени социални мрежи. В резултат на това се формират компактни етнически територии, които постепенно се отделят от останалата градска тъкан не само физически, но и социално. От гледна точка на трудовата заетост, вътрешната миграция често не води до подобряване на възможностите за работа. Новите градски жители трудно успяват да се интегрират в официалния трудов пазар, особено при липса на квалификация и образование. Мнозина се насочват към нископлатени сезонни дейности, строителство, битови услуги или неформални икономически практики. Така урбанизацията не се превръща в инструмент на социална мобилност, а напротив – в някои случаи задълбочава зависимостта от социални помощи и временна заетост. Териториалната концентрация на бедност в рамките на градската среда има и психологически измерения. Ромите, преместили се от селата, често се сблъскват с предразсъдъци и дискриминация, което засилва усещането им за „чуждост“ в града и ги тласка към самоизолация. Постепенно се оформя двупластова градска структура – официалният град, където функционират основните социални и икономически институции, и „паралелният град“ на гетоизираните зони, в които се развиват собствени икономически и културни практики. Може да се обобщи, че вътрешната миграция и урбанизацията на ромското население е двойствен процес – той отваря врати към градски ресурси, но едновременно засилват пространственото и социалното неравенство. Тяхното въздействие върху трудовата заетост и интеграцията зависи в най-голяма степен от градските политики и териториалното планиране, които трябва да осигурят условия за реално включване, а не за възпроизвеждане на маргинализацията в нова форма.

Въпреки всички трудности, в последните години се наблюдава значима промяна в трудовата култура на ромските общности. Урбанизацията създава и потенциал за положителна промяна. В някои градове достъпът до инфраструктура, образование и граждански организации спомага за по-добра социална адаптация и развитие на нови форми на предприемачество в рамките на ромската общност. Възникват микроинициативи за услуги, ремонти, търговия и занаятчийство, които създават устойчиви мрежи за доходи. Наблюдава се и повишена образователна мотивация сред младите жени, които виждат в труда средство за еманципация. Това е потенциален ресурс за интеграция, ако бъде подкрепен институционално. Проведените дълбочинни интервюта потвърждават също така намаляването на престъпността в ромските квартали. Създадените възможности

за работа в чужбина допринася за намаляване на престъпността. „Ние сме земеделски район. Хората масово започнаха да бягат от земеделието, защото преди години реколтата се крадеше ...от 7-8 години това вече се промени. Имаме само един опит за кражба. Преди това нямаше масив, който да не бъде засегнат и така постепенно хората започнаха да се връщат в земеделието“ (Стралджа, мъж, 49 г.). „Знаете ли колко хора щяха да вървят в затвора ако я нямаш тази чужбина. .... детето ми ако няма какво да ядеш ще тръгнеш да крадеш, няма какво да правиш!“ (гр. Две могили, мъж, 43 г.) В интервютата ясно личи стремеж към устойчив доход, професионално развитие и инвестиция в образование на децата. Все по-често трудът се свързва с лична отговорност, морал и семейна грижа. Пастор от Благоевград обобщава: „Най-добрата инвестиция, която един човек може да направи, е да инвестира в детето си. Не в помощи, а в образование.“ Тази промяна е резултат от влиянието на религиозните общности, миграцията и междукултурните контакти, които водят до качествени промени в трудовите нагласи и нови модели на трудова етика и семейни отношения. Все повече роми приемат труда като ценност, а не като принуда. Пастори и местни лидери играят важна роля в насърчаването на етика на труда и образованието. „Когато човек работи, не само изкарва пари – той възвръща достойнството си.“ Тази вътрешна промяна е предпоставка за дългосрочна социална мобилност и може да бъде основа за устойчиви интеграционни политики.

Заключение

Широко разпространено е мнението, че социалното изключване до известна степен се дължи на дългосрочната безработица, неравностойното положение на пазара на труда и пазара на жилища, трудности при социалната и културната адаптация, ограничено участие в обществения живот и др. То дава пряко отражение и върху икономическото изключване, което е свързано с неравностойни позиции на пазара на труда, което води до различия в жизнения стандар, равнището на доходи, предоставените възможности за икономическа реализация

Високата безработица при ромите има няколко сериозни въздействия – бедност, изключване от социалния и икономическия живот на обществото, ниска мотивация за по-нататъшни опити за търсене на работа, загуба на трудови навици, изпадане в зависимост и т.н., които допълнително намаляват перспективите им да се интегрират на пазара на труда.

За да бъде просперираща една етническа общност, тя трябва да бъде успешно интегрирана в европейското и в частност в българското икономическо пространство. Един от начините да се постигне това е да се води ефективна регионална политика, която да намали различията в нейното социално, икономическо и културно развитие. Познаването на особеностите, бита, психологията и на други специфики от живота на ромите са

едни от условията за приобщаването им в решаването на общите национални и регионални социално-икономически задачи. Съществена бариера са ниските образователни и квалификационни характеристики на свободната работна ръка, което от своя страна ограничава и прави икономически нецелесъобразно развитието на редица стопански дейности. Интеграцията на пазара на труда е важна предпоставка за социално включване на жителите на гетоизираните структури. Тъй като ниското ниво на образование и квалификация се оказват основната причина за настоящата ситуация, е необходимо да се постави силен акцент върху образованието на децата, в противен случай проблемите ще се засилват в бъдеще.

Факторите за социалното изключване от пазара на труда на ромите са сложни и допълващи се и имат взаимно засилващ се ефект. Може да се обобщи, че равнището на доходите до голяма степен се определя от позициите на етническата група на пазара на труда, роля за които играе образователното равнище и квалификацията на отделните индивиди. В резултат на по-слаба заетост и неравенство в доходите домакинствата имат по-ниска покупателна способност, изпитват затруднения при закупуването на собствен дом и изборът на жилище се ограничава до закупуването или наемането му в определена зона на града, в която цената е по-ниска. Различните финансови възможности водят до диференцирано разпределение на групите с различни социални и икономически характеристики в градското пространство. Тези различия трудно биха били заличими, като се имат предвид твърдението, че икономически е необосновано да се инвестира в бедни ареали. Те дори се задълбочават, тъй като равнището на бедност се повишава и пространственото изключване се изразява още по-силно.

Интеграцията на пазара на труда е важна предпоставка за социално включване на жителите на гетоизираните структури. Тъй като ниското ниво на образование и квалификация се оказват основната причина за настоящата ситуация, е необходимо да се постави силен акцент върху образованието на децата, в противен случай проблемите ще се засилват в бъдеще.Заетостта в ромските общности не може да бъде разглеждана като изолиран икономически проблем, а като индикатор за структурните неравенства и провала на интеграционните политики. Формалната безработица не означава липса на труд – ромите работят, но извън системата. Миграцията и неформалната заетост осигуряват доходи, но възпроизвеждат социалната несигурност. Дискриминацията при наемане и институционалната пасивност продължават да възпрепятстват достъпа до стабилна работа. Въпреки това, в интервютата ясно личи нарастващ стремеж към трудова автономия, образование и социална отговорност. Ромската трудова култура се променя – от зависимост към предприемчивост, от оцеляване към достойнство. Тази промяна, макар и бавна, е ключът към устойчивата интеграция, но тя изисква държавна политика, която да раз-

познае труда на ромите като ценност, а не като изключение. Заетостта в разгледаните ромски общности се структурира от мобилност, сезонност и посредничество, а неформалността и дискриминацията подкопават осигурителната защита и възвръщаемостта на образованието. Там, където има дефицит на работна ръка и общностни ресурси (религиозни/НПО инициативи), се наблюдава частично „отпушване“ към по-стабилни позиции. Политики, които съединяват легализацията на труда, повишаване на квалификацията и достъпа до услуги, могат да прекъснат цикъла на нискодоходна сезонна заетост и да превърнат мобилността в устойчива социална мобилност. Заетостта сред ромските общности представлява динамична и адаптивна система, която функционира едновременно в три измерения – локално, национално и транснационално. Трудовата мобилност и неформалната икономика са не просто израз на бедност, а рационална стратегия за оцеляване в условията на несигурен пазар на труда. Съществуващите институционални механизми са недостатъчни за пълна интеграция, но локалните практики показват, че там, където общините, училищата и религиозните лидери си взаимодействат, ефектът е видим: по-висока заетост, по-ниска бедност, по-добро образование. Следователно, устойчивата интеграция не може да бъде постигната чрез временни програми, а изисква структурна политика за развитие на трудови умения, социална защита и регионална икономическа свързаност. Ромските общности не са пасивен обект, а активен участник в икономическите процеси, чието включване е въпрос не на благотворителност, а на справедливост и модернизация. Могат да се формулират следните ключови изводи:

- Трудът е водеща социална ценност и средство за достойнство;
- Миграцията е най-разпространената и устойчива форма на заетост;
- Неформалната икономика остава доминираща и възпроизвежда социалната несигурност;
- Дискриминацията и недоверието към институциите са основни бариери пред интеграцията;
- Локалните инициативи (общински предприятия, църковни общности, медиаторски програми) имат реален ефект върху намаляване на безработицата;
- Промяната в трудовата етика е най-обещаващият признак за дългосрочна социална трансформация.
- Необходима е създаването на обща информационна база данни, която да събира информация за ромите по различни признаци и показатели, като те ще осигурят основата за създаването на мониторингова система;
- Създаване на мониторингова система с разработени индикатори и критерии за наблюдение, анализ и контрол с цел подобряване и уни-

фициране на статистиката, включваща икономическата, социалната и културната ситуация на ромското население;

- Създаване на възможности за интегриран подход при събирането и анализ на данните на всички нива (национално, регионално и местно ниво).
- Съвместна работа с националните статистически служби и Евростат за разработване на общи насоки и съвети на държавите-членки относно преодоляване на пропуските в данните, отнасящи се до ромското население;
- Активно включване на изградените местни и регионални административни структури за събиране на данни за ромското население (демографски показатели, образование, безработица, здравеопазване, жилищни условия и др.), предоставяни регулярно на управляващите структури и Националния статистически институт;

ГЛАВА ПЕТА

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ НА РОМСКИТЕ ГЕТОИЗИРАНИ СТРУКТУРИ С ФУНКЦИОНАЛНИТЕ СИСТЕМИ В ГРАДСКАТА ПРОСТРАНСТВЕНА СТРУКТУРА.

Надежда Илиева

В тази глава са анализирани ключови социално-икономически и пространствени бариери в достъпа до образование, здравни услуги и зелената система в града. Анализът на пространствената сегрегация на определена етническа група следва да се изготви, като се акцентира не само върху абсолютното местоположение на групата в градското пространство, но и върху достъпа й до градски ресурси:– работа, училище, здравни заведения, различни видове съоръжения и др. Според Fonseca и др. (2005) връзката между етническата общност и нейната позиция в градското пространство е отражение на пространствените измерения на интеграцията. Авторът посочва, че израз на тази интеграция се идентифицира в три аспекта:

- Разпределение на етническите малцинства в градското пространство;
- Степен на мобилност на различните групи от населението;
- Ниво на достъпност до градските ресурси.

Тези три аспекта са взаимно допълващи се, тъй като достъпът до ресурси зависи от местоположението на етническата общност в пространството и на съоръженията, които те използват, както и конфигурацията на обществения транспорт, използването на лични превозни средства и т.н. Авторът дава пример за достъпа до ресурси, посочвайки образованието или здравеопазването, като този достъп зависи от местоположението на жилищните райони, транспортната система и някои демографски и социално-икономически променливи, като нивото на доходите, възрастовата структура или здравословното състояние на населението.

В тази глава са разгледани пространствените изражения на интеграцията с основен акцент върху достъпа до градски ресурси, който се определя от нуждите и социално-демографските структури на етническите групи, от местоположението на ресурсите в градското пространство, транспортната осигуреност до тях и от степента на мобилност. Достъпността обикновено се определя чрез степента на трудност при придвижване от едно място на друго и представлява разстоянието и връзката между местоположението на населението и ресурсите в дадено пространство (Grasland, 1998). Това разстояние може да се измерва в километри, но може да се измерва с време или разстояние–цена (Johnston, 2000). Трябва да се вземе предвид още транспортната система, качеството на инфраструктурата, топографските ограничения, ограниченията в скоростта,

техническата характеристика на превозните средства, трафикът, схемата на обслужване, цените на горивата на превозните средства (Chapelon, 2004). Координацията между транспортните политики и разпределението на ресурсите допринася за намаляване на неравенствата, които са резултат от липсата на достъпност (Moseley, 1979). Пространственият анализ на достъпността може да се приеме като инструмент, чиито вариации в различните стойности могат да послужат при измерване на степента на изключване на определени области и оттук – на техните жители до местните ресурси. По този начин измерването на достъпността води до генерирането на нова, допълнителна информация като количествен инструмент за измерване на пространствената сегрегация.

Всяка група от населението си взаимодейства с външната среда, използва типичните места на обитаване, работа, образование, обслужване и свободно време. Около всеки индивид се очертава пространство, в което той се движи – т.нар. „активно пространство" (space of action) (Gaebe, 2004). Взаимовръзката между възприятието/оценката и движението в пространството на индивидите или групи лица е в центъра на поведенческия подход в градската география (Heineberg, 2001; Gaebe, 2004). Този подход намира широко приложение в географските изследвания през 70-те години на XX век и се прилага при анализа на градските структури и местоположението на отделните техни компоненти. Концепцията е доразвита от Werlen (1988, 1995, 1997), който възприема „теоретичен подход, ориентиран към действие" (action oriented theoretical approach'). Werlen (1995) определя действието (за разлика от поведението) като умишлен акт на човешка дейност. Въпреки че се основава на намерение, едно действие включва и субективното, социалното, културното и физическото влияние на околните. Следователно последиците от дадено действие могат да бъдат предначертани или не (Werlen, 1995). Авторът използва тази рамка при пространственото изследване и поставят участниците (субектите) в центъра на пространствените отношения. Структурите на физическото и социалното обкръжение се разбират като ограничения (условия), но също и като възможности и средства за действие. Тези два компонента съставят „активното пространство" и определят логиката при съответния избор, като по този начин чрез своите действия субектите оказват влияние върху пространството около себе си. Според Golledge и Stimson (1997) активното пространство е термин в „поведенческата география, който се използва за описание на пространството, в което индивидът има директен досег при извършване на своите ежедневни дейности". Активното пространство в ежедневието се свързва с придвижване на населението между жилището и работното място, между жилището и къщата на приятеля, търговския център и т.н. Други външни влияния върху пространството са, например, политиките за планиране и регулация на земята, предлагането на налични жилища и пазарните условия. Оттук следва, че субектите

чрез своите действия влияят върху възприеманото физическо и нефизическо обкръжение около себе си и другите. Този подход е изключително ценен за изследването, тъй като допринася при очертаването на активното пространство. В настоящото проучване се прави опит да се очертае активността на субектите в пространството, като се вземат предвид и размерите на тези пространства. Отдавна е признато, че хората прекарват значително време далеч от дома и че самата идея за „квартал“ е изключително трудна за определяне (Foley, 1950; Matthews, 2008; Palmer, 2013). Въпреки нарастването на мобилността на населението през последните десетилетия, което се свързва с процесите на автомобилизация, и въпреки силното нарастване на различни взаимодействия в пространството, жилището и кварталът остават референтните точки в ежедневието, социалните отношения и пространствената идентификация, ограничаващи до известна степен времевия и пространствения обхват на "активното пространство".

Въпросите за местоположението и движението на населението са от основно значение за географските изследвания, но затрудненията идват от ограниченията, които съществуват при наблюденията и събирането на информация. Отговорите на повечето въпроси са получени от направените количествени проучвания и интервюта и въпреки това получените резултати са ограничени по мащаб, а натрупаните грешки често правят невъзможно очертаването на динамичната ситуация. Изследователите се сблъскват със затруднения, когато правят опит да обхванат по-голям кръг от дейности, пряко свързани и с обхвата на формираните социални мрежи. Много от социалните последици от пространствената сегрегация зависят от това къде хората прекарват времето си, когато не са вкъщи (Ellis et al., 2004). В настоящото изследване разглеждаме активността на субектите в пространството, анализирайки размерите на тези пространства. По този начин динамичният, пространствен подход, прилаган при анализа на движението на населението, дава възможност да се надникне отвъд традиционните изследвания на пространствена сегрегация, при които се взима предвид единствено мястото, което обитават етническите групи (Wong, Shaw, 2011).

Според Simmel (1997) и Harvey (2006) пространството е принципно винаги изключителна величина, което се определя от факта, че един субект не може да заема едно и също пространство едновременно с друг. То никога не е само физическо (абсолютно пространство) или математическо (геометрично), но винаги е социално пространство. Това е така, защото социалните дейности и взаимоотношения винаги са пространствено обусловени. Още през 1963 г. Durkheim и Mauss в своята публикация „Primitive Classification“ твърдят, че „пространството […] е тясно свързано със съответната социална организация“ и че класифицирането и интерпретацията му може да се различава в зависимост от различията между отделните

групи от населението. Според Castells (1977) „пространството е продукт на специфична социална структура“ и заключава, че пространството може да служи като инструмент за анализиране на обществото и социалните връзки, които доминират. Френският учен Lefebvre (1968, 1991) твърди, че „(социалното) пространство е (социален) продукт“, като същевременно идентифицира три диалектични нива или измерения, в които се извършва „производството на пространството“ и които същевременно се намират в постоянен конфликт:

- Материални пространствени практики;
- Представяне на пространството чрез знания, смисъл, символи и др.;
- „Преживени“ пространства чрез спомени и възприятия на онези, които ги заемат.

Ученият подчертава, че производството на пространство също е метод за контролиране и утвърждаване на доминиращите социални, политически и икономически сили.

На базата на формулираните от Lefebvre (1991) три диалектични нива и същността на „активното пространство“ е направен опит да се установят границите не само на първото диалектично ниво, при което ромските гетоизирани структури са очертани според специфичната морфологична структура в градското пространство, но и според второто диалектично ниво. Последното е свързано с използването и преобразуването на пространството в зависимост от потребностите и етнокултурните особености на жителите. Третият аспект, който се взима предвид при очертаването на границите на гетоизираната структура, се отнася до начина, по който етническите общности възприемат пространството или квартала в своето съзнание, пречупено през минали и настоящи преживявания и отразено чрез менталното картографиране. Може да се добави и още едно диалектично ниво, свързано с развитието на съвременните телекомуникации и формираните виртуални социални мрежи. За разлика от останалите три, при него не се изисква непосредствени контакти между членовете на етническите общности, което не определя точните пространствени граници, но помага при очертаването на обхвата на техните социални мрежи. С развитието на телекомуникациите социалният контакт не изисква близост или физическа комуникация, тъй като вече съществуват „общности без близост“ (Graham (ed.), 2004).

Като се вземат предвид трите диалектически нива, определени от Lefebvre (1991), както и допълненото четвърто ниво, могат да се определят четири типа пространство – урбанистично, функционално, символично и виртуално:

Урбанистично пространство – границите се прокарват, като се вземе предвид специфичната архитектурна морфологична структура на ге-

тоизираните структури в градското пространство, разгледани подробно в глава шеста.

Активно (динамично) пространство – при очертаване на неговия обхват освен особеностите на обитаването на ромската етническа група са взети предвид поведението й, движението и пространственият обхват на ежедневните дейности и на формираните социални мрежи, които до голяма степен надхвърлят границите на урбанистичното пространство. В активното пространство място намира материално-техническата база, устройствената организация и взаимодействието между отделните функционални структурни системи (труд, обитаване, отдих, обслужване, техническа инфраструктура).

Символично пространство – териториалният обхват на гетоизираните структури се определя от начина, по който ромите възприемат пространството в тяхното съзнание, което се осъществява чрез менталното картографиране. Методичният въпрос в този случай е до каква степен резултатите, получени чрез това картографиране, се различават или са в съответствие с географската реалност. Символичното пространство може да бъде очертано и от „външните“ за ГГС жители, в случая от мнозинството, което посочва, че се чувства застрашено в него и го изключва от своето съзнание като възможност за обитаване, пребиваване, движение, достъп. Тези територии, отразяващи естеството на междуетнически отношения, мнозинството очертава върху картата като „бели петна“, изключени от градското пространство и остават „невидими“ за него.

Виртуално пространство – появата на интернет променя границите на комуникация между хората. Виртуалното пространство позволява на семействата и приятелите на членовете на ромската общност да поддържат постоянен контакт навсякъде по света. Използването на интернет е положителен индикатор за съществуването на тесни връзки между хората и за съществуването на устойчиви социални мрежи, без да е необходима физическа близост (Graham, 2004).

Акцент в настоящото изследване е очертаването и характеристиката на урбанистичното и активното пространство. Очертаването на границите на изследвания обект е една от основните цели на географските изследвания. Тези граници се прокарват на местата, където интензивността на даден признак или процес намалява. Определянето на границите на ГГС изисква прилагането на гъвкав подход. По своя характер те могат да бъдат ясно очертани или до известна степен размити. Твърдите граници се свързват с територията, която обитава дадено население, или т.нар. урбанистично пространство (имайки предвид, че обитаването в своята същност представлява статична функционална система). Размитите граници определят активното пространство, свързани са с движението на жителите на ГГС при извършване на ежедневните им основни дейности и се отнасят до разположението на основните структурни функционални сис-

теми – труд, обитаване, отдих, обслужване, техническа инфраструктура, като последната играе ролята на свързващо звено между останалите. Тези структурни функционални системи се разглеждат с присъщата им материално-техническа база, устройствена организация и взаимодействието им с останалите функционални структурни системи на локално ниво и в рамките на градското пространство. Отделните структурни функционални системи могат да се разглеждат в два аспекта – от статична градоустройствена гледна точка (къде са разположени основните обекти на отделните функционални системи) и от динамична гледна точка – до каква степен те се използват от жителите на гетоизираните структури. Границите на символичното пространство, определени в менталните карти на жителите, също имат размит характер и са тясно свързани с обхвата на изградените социални мрежи и зависят от начина, по който местното ромско население възприема градското пространство.

Активно пространство „Образование“ и „Здравеопазване“

Функционалните системи „Образование“ и „Здравеопазване“ се разглеждат в два аспекта:

• като неотменим елемент на средата за обитаване, чиито обекти задоволяват ежедневните потребности на обитателите (училища, детски градини, ДКЦ и др.);

• като елемент от градското пространство с обекти от по-високо йерархично ниво, които задоволяват неежедневните потребности на обитателите на даден квартал (болници, висши учебни заведения, професионални гимназии и др.).

5.1. ЗДРАВЕОПАЗВАНЕ

Борис Казаков, Надежда Илиева

Детерминанти на затруднения достъп до здравеопазване в ромските гетоизирани структури

Достъпът до здравеопазване е едновременно индикатор и инструмент на социалната интеграция. Той отразява натрупаните социално-икономически, пространствени и институционални неравенства, които определят степента на участие на ромските общности в обществения живот. Здравните различия не са изолирано явление, а резултат от системни структурни зависимости – бедност, образователна изостаналост, липса на инфраструктура и ограничено институционално доверие. Следователно здравната уязвимост следва да се разглежда като социален феномен, произтичащ от взаимодействието между индивидуални ресурси и колективни условия. Постигането на равен достъп до здравеопазване изисква не само коректив на здравната политика, но и трансформация на социалните и пространствени механизми на изключване. В този смисъл, равнопоста-

веното участие в системата на здравеопазване е ключов показател за реалната степен на социална интеграция и обществена кохезия. Към обектите, които задоволяват ежедневните потребности на населението от подсистемата „Здравеопазване“ спада доболничната медицинска помощ. Структуриращи обекти на доболничната лечебна помощ са Диагностично консултативните центрове (ДКЦ).

Достъпът до здравни услуги представлява ключов индикатор за качеството на живот и социалната интеграция на жителите в гетоизираните градски структури. Данните показват, че едва 18,5% от респондентите съобщават за наличие на здравен кабинет в рамките на квартала, което е изключително нисък дял и свидетелства за структурен дефицит на здравна инфраструктура. Въпреки че 66,8% от участниците посочват, че могат да достигнат до здравен кабинет пеша, това предполага ограничена пространствена достъпност и вероятно концентрация на медицинските услуги извън границите на квартала. Особено показателен е делът на респондентите (14,7%), които заявяват, че се налага да използват транспорт за достъп до медицинска помощ – факт, който подчертава социалната уязвимост на тези домакинства, тъй като необходимостта от допълнителни разходи и време може да се превърне в бариера пред навременното и редовно търсене на здравни услуги. В своята съвкупност тези резултати очертават ограничен институционален обхват и дефицит на публични услуги, характерни за гетоизираните територии, които задълбочават социалната изолация и неравенствата в здравния статус на жителите.

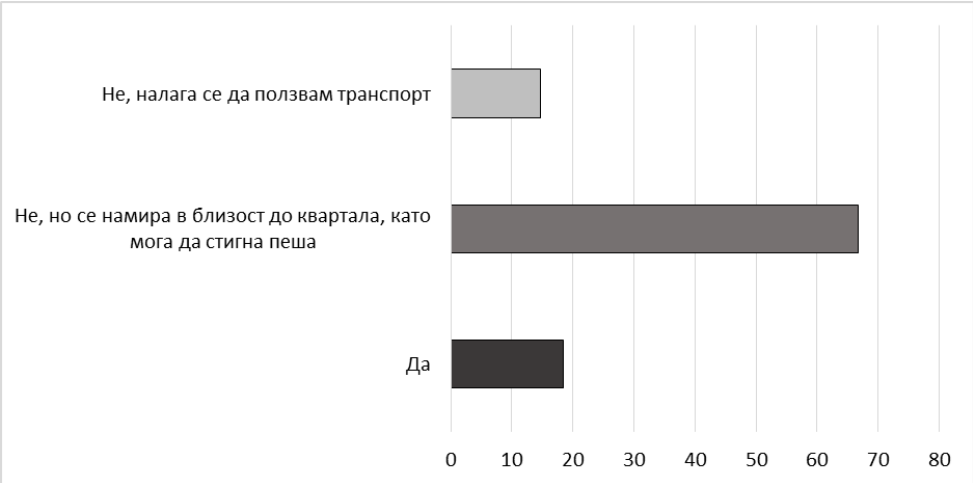

Фиг.5.1.1. Има ли в квартала, в който живеете здравен кабинет/център

Източник: автора, въз основа на резултатите от националното социологическо проучване

Нивото на здравноосигурените лица също е ключов показател, характеризиращ социалната интеграция и качеството на живот в гетоизираните градски структура. Данните сочат, че едва 38,7% от анкетираните са здравноосигурени. Това означава, че значителна част от жителите на

квартала са изключени от формалната здравна система, което в комбинация с пространствената недостъпност създава двойна форма на неравенство – структурна и социална.

При проведените интервюта се потвърждава наличието на личен лекар, паралелно с висок дял неосигурени лица. Налице е структурен парадокс—формален достъп (личен лекар) без ефективна финансово-осигурителна защита. В Асеновград се съобщава: „95% имат личен лекар, но 90% нямат здравно осигуряване“ (гр. Асеновград, мъж, 62 г.). „Лични лекари имат всички, не съм попадала досега на случай, в който нямат личен лекар, но има проблем със здравните осигуровки. “ (Русе, жена, 26 г., образователен медиатор).

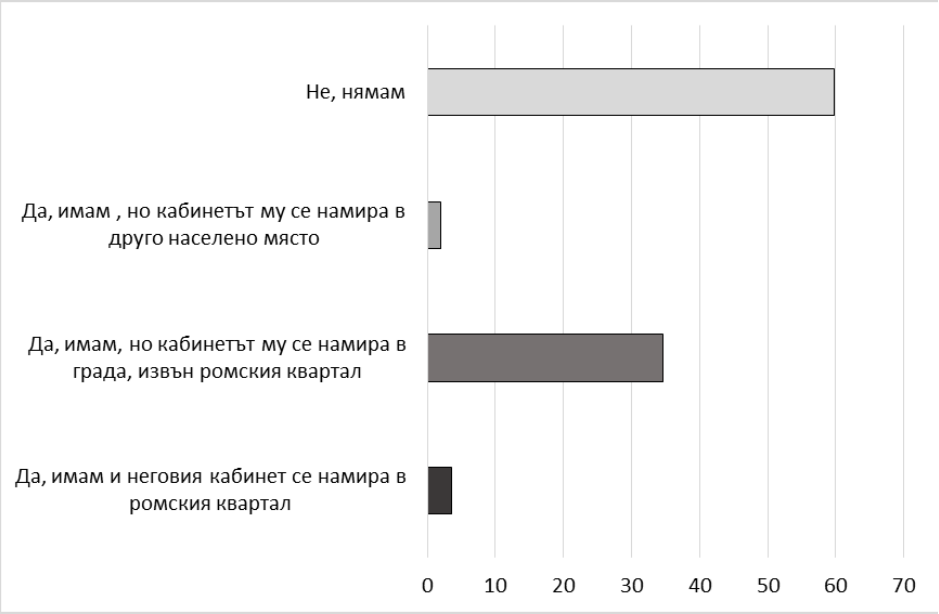

Фиг.5.1.2. Имате ли личен лекар?

Източник: автора, въз основа на резултатите от националното социологическо проучване

При проведените интервюта се установява разминаване между данните, получени от него, и анкетните проучвания. Според тях делът на пълнолетното население, което няма здравни осигуровки е още по-висок, тъй като смятат за непосилно да ги плащат всеки месец. Ромите се възпротивяват и на задължителната такса в размер на 2,90 лв., която трябва да заплащат при всеки преглед. Превенцията страда от краткосрочно бюджетно мислене и дефицити на здравна грамотност. Документирани са прагматични финансови решения („по-добре да платя лечението, отколкото стари вноски“ – Русе), ниска здравна грамотност и нестабилни семейни/социални контексти, които влияят върху превенцията и непрекъснатостта на грижите. В случай на заболяване при събирането на необходимите средства за всеки нуждаещ се включват всички членове на семейството, роднини, приятели. Стабилните и силни социални мрежи се задвижват

много бързо и ефективно. Наблюдава практика при здравен инцидент да се плаща лечението „на ръка“, вместо да се възстановят здравноосигурителните вноски.

> *Гр. Русе, жена, 26 г., образователен медиатор. „... когато възникне здравословен проблем ромите предпочитат да отидат и да си платят лечението вместо да си заплатят здравните осигуровки“.(гр. Русе, жена, образователен медиатор, 26 г.)*

Миграционните цикли (сезонни и трайни) водят до прекъсване на здравноосигурителните права, а в същото време липсват амнистични механизми за изчистване на стари задължения, адаптирани към цикличната заетост и външната миграция. В Благоевград пастор (39 г.)отбелязва, че дори при текущо плащане, стари дългове правят лицето „неосигурено“ за лечение, а църквата и общността понякога събират средства за погасяване на вноските. В много случаи работата е сезонна (строителство), което прекъсва осигуряването.

> *„Здравни осигуровки нямат. Дори и да работят ... в много от случаите работодателите плащат ден за ден без сключен договор ... може би около 90% не са здравно осигурени“. (Стралджа, мъж, 48 г.)*

> *„Липсата на здравни застраховки е от безработицата, но и заради недомислено законодателство. Например ако сте социално слаб, безработен сте, имате регистрация в бюрото по труда, но не получавате социални помощи. Трябва да мине някакъв период от време, в който трябва да полагате подписи за да получите социални помощи. Те не се получават веднага, но периодът, в който висите и не получавате социални помощи оставате и здравно неосигурен. Има много недомислици такива законодателни, които не са само за ромите те са общовалидни, но остават хората извън здравната система.“(Лом, 49 г., мъж)*

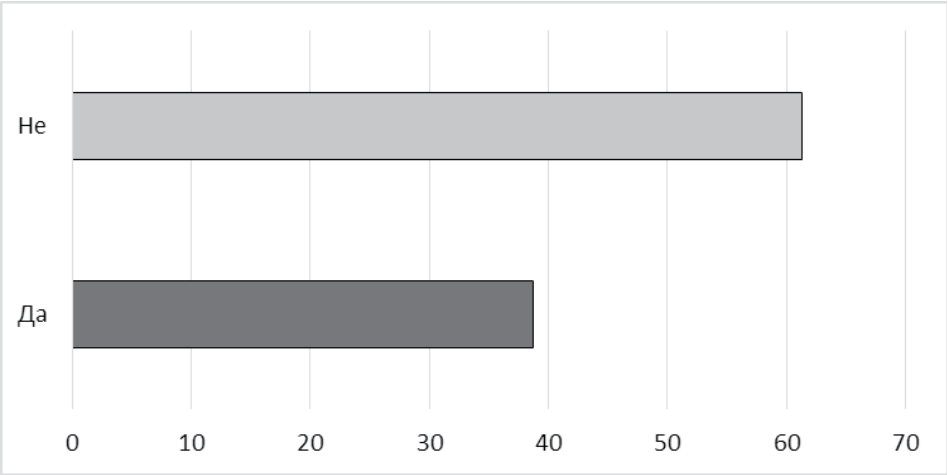

Фиг.5.1.3. Имате ли личен лекар?

Източник: автора, въз основа на резултатите от националното социологическо проучване

„Отстъплението от здравната система“ се доказва и от информацията, която дават анкетните проучвания за дела на имунизираните деца със задължителните ваксини. Обитателите на квартала се отнасят с голямо недоверие към здравната система, включително остават безразлични към задължителните ваксинации на децата, които в повечето случаи здравният медиатор събира в периода на ваксиниране – едва 68,5% заявяват, че децата им са ваксинирани.

Ниската степен на здравна култура се илюстрира и от дела на респондентите (22%), които никога не са посещавали здравни заведения, както и от над половината, които го правят по-рядко от шест месеца което означава, че при значителна част от жителите липсва редовен медицински контрол и профилактика. Без устойчиво бюджетиране и национален нормативен гръб, локалните успехи остават крехки. Наблюдават се положителни местни практики: мобилен кабинет (Добрич), акушер-гинеколог на място (Стралджа), активна работа „по адрес“ и по домовете (Русе, Добрич). Но достъпът до системни профилактични услуги остава неравномерен и често проектно обусловен. „Общините по правило не могат да финансират безплатни прегледи за неосигурени, освен инцидентно – по проекти“ (Стралджа, 54 г., здравен медиатор и пастор).

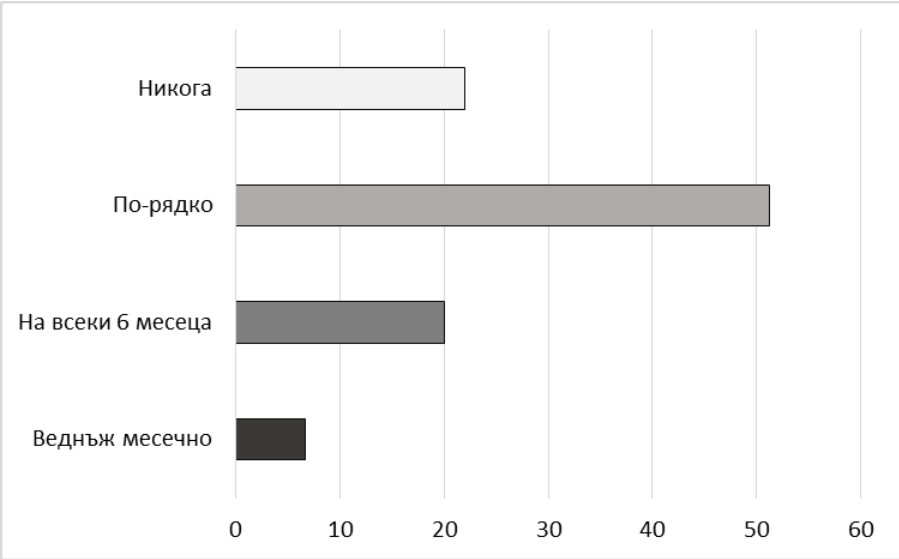

Фиг.5.1.4. Имате ли личен лекар?

Източник: автора, въз основа на резултатите от националното социологическо проучване

Тази комбинация от ограничен физически достъп, ниска осигуреност и нерегулярни посещения води до забавяне на ранното диагностициране на заболявания, неоткриване на хронични състояния и отсъствие на здравно образование. В резултат ромските семейства често разчитат на спонтанни решения и локални практики за грижа за здравето, което подсилва тяхната социална изолация и затруднява интеграцията им в по-широката градска структура. Освен това, липсата на достъп до здравни ус-

луги подхранва социалната уязвимост и ограничава възможността за формиране на здравословни навици в квартала, което има дългосрочни последствия за развитието на децата и младото поколение.

Медиаторският модел е доказано работещ, но капацитетът е неравномерен по места и проектно зависим. Здравните медиатори работят като ключови посредници: организират посещения по домове, ваксинации, навигация в системата, придружават пациенти. Въпреки усилията и системната работа, които полага здравният медиатор, живеещ в махалата, повече от жители смятат, че не са достатъчно здравно информирани. Само 1,7 % заявят че през последната година са участвали в програми за здравна превенция или обучения за подобряване на здравната култура, 38,5% че не са участвали и 40,8% че изобщо не са чували за такива програми.

> *„При здравеопазване няма как местната власт да взаимодейства ... може до определена степен. Един от проектите, по който работим е за ранно деско развитие. Там има посещения до акушер гинеколог. Един път на две седмици идва, но ромите се научиха и го посещават. Трима здравни медиатора имаме. Те ходят постоянно в махалата. Може би има ефект, защото раждаемостта спадна ... разясняваме рисковете от ранна бременност". (Стралджа, мъж, 48 г.)*

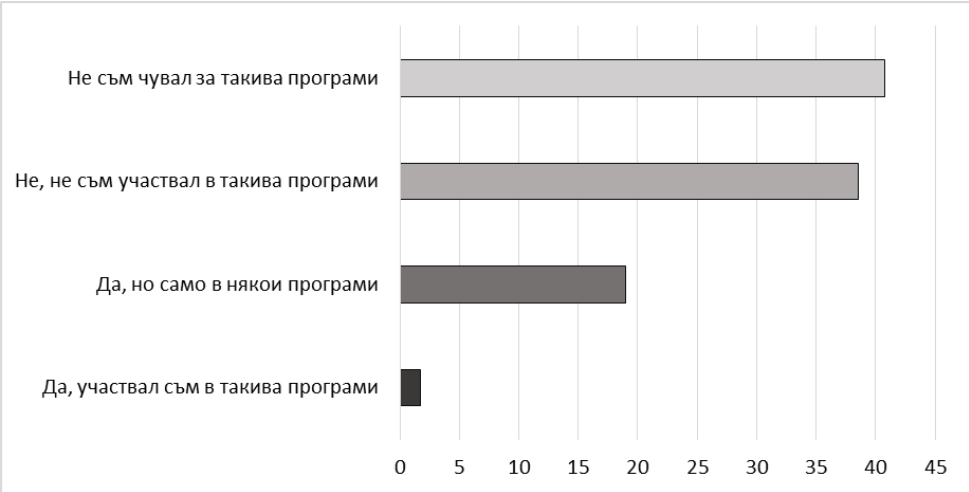

5.1.5. През последната година участвали ли сте в програма за здравна превенция или обучения за подобряване на здравната култура по конкретни теми?

Източник: автора, въз основа на резултатите от националното социологическо проучване

Последствията от тази здравна и социална изолация са многопластови: ограничена профилактика и достъп до медицински грижи увеличава риска от хронични заболявания и забавено откриване на здравословни проблеми, особено при децата и младото поколение. Според някои здравни медиатори, мнозинството от ромите не се грижат добре за здравето си и като правило чакат до последния момент, преди да потърсят помощ

– много от жителите на РГГС са болни, но не обръщат особено внимание на здравословното си състояние. Сред най-често срещаните заболявания са хипертонията и сърдечно-съдовите заболявания, като диабетът също е много често срещан, заедно с респираторните заболявания. Според здравните медиатори, интервюирани за целите на това проучване, задължителните детски имунизации като цяло се спазват, най-вече защото в противен случай ще бъдат спрени парите за издръжка на деца, а не толкова поради осъзната нужда.

Пространствени бариери пред достъпа до здравни услуги в ромските гетоизирани структури

Настоящата глава продължава с анализ на наличността и пространствената достъпност на здравните заведения в градските населени места, където съществуват РГГС. Определени са пет типа градове, в които съществуват РГГС, въз основа на наличието/липсата на различни здравни заведения, като например многопрофилна болница за активно лечение (МБАЛ), доболнична помощ (ДКЦ/здравен център) и центрове за спешна медицинска помощ (ЦСМП) или филиал. РГГС, намиращи се в градове, където липсва МБАЛ, са допълнително анализирани въз основа на времето за пътуване, необходимо за достигане до най-близката МБАЛ в друг град. Наличието на здравни заведения е установено чрез Регистър на лечебните заведения за болнична помощ, центровете за психично здраве, центровете за кожно-венерически заболявания, комплексните онкологични центрове, домовете за медико-социални грижи, диализните центрове и тъканните банки (https://www.mh.government.bg/bg/administrativni-uslugi/registri/lechebni-zavedeniya/), а времето за пътуване е установено с помощта на Google Maps (най-кратък маршрут с автомобил). Изохроните за време за пътуване от 30 и 60 минути са очертани с помощта на инструмента Open Route Service Tool (ORC) в QGIS. Анализът показва, че по-голямата част от тези градове се намират в рамките на 30-минутнrs изохрон до най-близката МБАЛ, като само около 7,5 % от РГГС) се намират извън този времеви лимит за пътуване.

Достъпът до здравеопазване е многомерен, обхващащ наличност, достъпност, приемане и настаняване (подреждане и организация на здравните услуги, за да се отговори на търсенето на населението (Penchansky et al. 1981). Достъпът до здравеопазване е широк термин, който включва така наречения общ (непространствен) и пространствен (географски) достъп. Общият достъп е обусловен от непространствени бариери като социален статус, доходи, етническа принадлежност и др. (Macharia et al. 2023). В този смисъл, въпреки че над половината от изследваните РГГС се намират в градове, в които са налице всички видове здравни заведения, жителите на РГГС в България често нямат здравна застраховка, което сериозно затруднява достъпа им до здравеопазване. По този начин, независимо че

повечето РГГС имат сравнително добър географски достъп до всички налични здравни услуги, значителна част от жителите на РГГС не могат да се възползват напълно от съществуващата наличност на такива. Т.е. непространственият достъп често на практика елиминира положителните страни на географския достъп до здравни заведения.

По отношение на непространственият достъп до здравеопазване, ромите в България са изправени пред сериозни бариери. Тези бариери, както беше споменато, включват главно липсата на здравно осигуряване и друга официална документация, често водеща до изключване на една част от жителите на РГГС от достъпа до здравни услуги. Според различни изследвания, значителен дял от ромите в България са неосигурени, което затруднява достъпа им до профилактичен преглед и ранна диагностика на различни заболявания, което води до лошо общо здравословно състояние. Данните за броя на ромите без здравно осигуряване се различават значително между различните проучвания и доклади, в зависимост и от времето на проучването по темата: от 18% (Tomova 2009) до около 68,1% (Zahariev and Georgieva 2018), заедно с някои междинни стойности, вариращи между 31,7% (Left Out: Roma and Access to Health Care… 2007), 32,5% (Европейска комисия, 2020), 45% (Sandova et al. 2016), до 51% (Бедност и заетост …, 2014).

Изследването на достъпа до здравеопазване на ромските общности в България може да бъде разделено на два основни вида:

- Въз основа на национални проучвания, които обхващат малки извадки от различни ромски общности, по отношение на по-малко аспекти на достъпа до здравеопазване като цяло, и
- Въз основа на местни проучвания, които се фокусират върху конкретни ромски общности, но обхващат по-широк спектър от аспекти – както достъп до здравеопазване, така и теми свързани със здравето на ромите.

Проучвания от втория тип са проведените от Равначка и Казаков (2022) – по отношение на ромската общност в Харман махала в град Пловдив; Камбурова и др. (2024), които са изучавали ромските общности в Кнежа и Котел; Стойновска и др. (2018), които са изучавали здравната грамотност, начина на живот и здравните грижи на ромското население в Плевенска област.

Докато общият (непространствен) достъп до здравеопазване е изследователска тема на редица проучвания, то географския, или пространствен достъп до здравни заведения често се пренебрегва. Настоящото изследване има за цел да запълни тази празнина, като се съсредоточи върху наличието на здравни заведения в градските населени места, където са установени РГГС, и по-нататък – да установи кои РГГС са в най-голяма степен лишени както от достъп до здравни заведения като цяло, така и по

степен на отдалеченост до най-близката МБАЛ, и най-блицката МБАЛ в областен град (бившите окръжни болници).

Според Guagliardo et al. (2004) най-често срещаните мерки за пространствена достъпност на здравеопазването могат да бъдат класифицирани в четири категории: съотношение доставчик на здравни услуги/население, разстояние до най-близкия доставчик на здравни услуги, средно разстояние до набор от доставчици на здравни услуги, и гравитационни модели на доставчика на здравни услуги. Методът, използван в това изследване, попада в категорията „разстояние до най-близкия доставчик ", като разстоянието се заменя с времето за пътуване. Както посочват Bosanac et al. (1976), разстоянието е традиционната мярка, но времето за пътуване е по-важен показател. Същият автор счита за стандартно 30-минутно време за пътуване до МБАЛ. В нашето изследване не е възприет този стандарт, въпреки че е използван 30-минутен изохрон при определяне на достъпа до най-близка МБАЛ.

По отношение на пространствения достъп до здравеопазване, един от най-широко използваните методи в научната литература е т.нар. Two-Step Floating Catchment Area (2SFCA), който интегрира факторите на предлагането и търсенето в рамките на определен радиус. Методът се базира на определя района на обслужване на здравните заведения въз основа на предварително определен праг на времето за пътуване, като се има предвид наличността на лекари при дадено ниво на търсене на здравна помощ. (Macharia et al. 2023) Моделът 2SFCA за изчисляване на индекса за достъпност е структуриран в две стъпки, като се взема предвид връзката между наличните здравни заведения и пространственото разпределение на населението в изследвания район (Hashtarkhani et al. 2024).

Тъй като оценката на пространствения достъп до здравни заведения в това проучване не взема предвид населението в зоната на покритие на здравните заведения, нито съотношението доставчик на здравни услуги / търсене, а по-скоро съществуването на такива заведения в конкретни населени места, методът 2SFCA е неприложим в настоящото изследване.

Целта на това изследване е да се оцени наличието на здравни заведения в градовете, в които са установени РГГС в цялата страна, а на второ място – да се оцени отдалечеността на изследваните РГГС до най-близката МБАЛ, в случаите, когато в самото населено място няма такава.

Пространствената достъпност на здравеопазването се влияе от местоположението на наличните здравни услуги, броя на населението ползващо въпросните здравни услуги, и транспортната инфраструктура осигуряваща достъпа до здравни услуги (Yingning et al. 2025). Пътуването на пациенти до по-голям град, в търсене на здравни услуги, които не се предлагат в населените места, в които пациентите живеят, е обозначено от Milligan et al. (2025) като „медицинско пътуване" – в някои случаи главен

елемент в търсенето на здравна помощ от страна на пациентите. Според Xiong et al. (2022) пространственият достъп до здравеопазване е свързан с географското разпределение на лекарите и пациентите, което обхваща както достъпността, така и наличността, пътните разходи, платени от пациентите, както и адекватността на предлагането на здравни услуги. В настоящото проучване достъпността се разглежда не като пътни разходи, а като време, необходимо за достигане до най-близката МБАЛ, докато наличността се разглежда като наличието/липсата на дадено здравно заведение в изследваните градове в страната.

Очертаването на РГГС в градовете на България е направено чрез приложението на няколко метода, в т.ч. специално разработени анкети (въпросници), разпратени до кметовете на всички 257 града в страната. Два от въпросите в анкетата са свързани именно със съществуването на РГГС:

- Има ли ромски квартал във вашия град?

- Ако отговорът е „да “, можете ли да го/ги очертаете на предоставената карта?

Градовете, в които е установено съществуването на една или повече РГГС са изследвани по отношение на наличието/липсата на три вида здравни заведения:

- Многопрофилна болница за активно лечение (МБАЛ);
- Доболнична помощ (ДКЦ/поликлиника, или здравен център), и
- Наличие на Център за спешна медицинска помощ (ЦСМП) или филиал на такъв.

Наличието/липсата на всеки от тези три вида здравни заведения във всеки град, в който е има сформирана РГГС, е установено чрез Регистър на лечебните заведения за болнична помощ, центровете за психично здраве, центровете за кожно-венерически заболявания, комплексните онкологични центрове, домовете за медико-социални грижи, диализните центрове и тъканните банки (Министерство на здравеопазването, 2025).

Една от целите на настоящия проект е да се изчисли т. нар. Индекс на пространствена сегрегация (ИПС) на РГГС в градовете в България, въз основа на подбрани първични и вторични показатели (Илиева и др., 2025). Актуализираният списък на вторичните показатели включва показателят Достъп до спешна медицинска помощ, до доболнична помощ и до МБАЛ. За разлика от други показатели (достъп до училище, достъп до детска градина и др.), при които стойността на индикатора представлява оценка въз основа на пешеходното разстояние от РГГС до най-близката детска градина например, достъпът до здравни заведения се основава на наличието/липсата на трите типа здравно заведение/услуга в градовете, в които са налице РГГС. Този подход се счита за по- подходящ, тъй като самото наличие на дадено здравно заведение в самия град е далеч по-важно от физи-

ческото разстояние/време необходимо за достигането му от жителите на РГГС в даден град. По този начин РГГС първоначално са поделени на 5 типа в зависимост от наличието на здравни услуги в града, в който се намират:

Таблица 5.1.1. РГГС в зависимост от наличието на здравни заведения.

Тип	МБАЛ	ДКЦ	ЦСМП
1	+	+	+
2	-	+	+
3	-	-	+
4	-	+	-
5	-	-	-

Източник: автора

Освен това градовете, в които не съществува МБАЛ, са разделени на групи в зависимост от времето за пътуване, необходимо за достигане до най-близкия град, в който има МБАЛ. Времето за пътуване е най-често използваният показател, тъй като интегрира фактори като физическо разстояние, топография, качество на инфраструктурата и съществуващи услуги за мобилност в рамките на изследвания регион. (Balsa - Barreiro et al. 2025). Трябва да се отбележи обаче, че в много случаи има разлика между така нареченото действително време за пътуване и потенциалното време за пътуване (Gligorić et al. 2023). В настоящото проучване е използвано така нареченото потенциално време за пътуване въз основа на разстоянието между центъра на града, в който не съществува МБАЛ, до центъра на града, където се намира най-близката МБАЛ.

Типове РГГС по отношение на наличието на здравни заведения и услуги в града, в който са сформирани

Разпределението на градовете според наличните здравни заведения и услуги показва, че по-голямата част от РГГС (61,4%) попадат в тип 1 (54,4% от всички), т.е. се намират в град, в който има поне една МБАЛ (фиг. 5.1.6.).

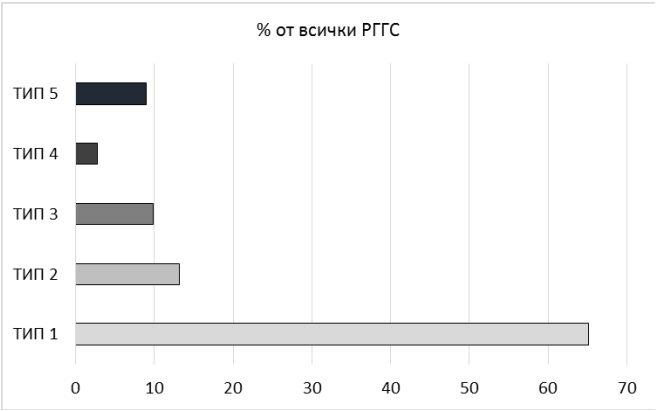

Фигура 5.1.6. Разпределение на РГГС по видове по отношение на достъпа до здравни заведения.

Източник: автора

РГГС тип 1 имат пълен достъп до всички видове здравни услуги в града, в който се намират, следователно тези РГГС могат да се считат за такива с най-благоприятен географски (пространствен) достъп до здравеопазване. Това, разбира се, не означава че общият (непространствен) достъп също е най-благоприятен, тъй като той зависи от други фактори (наличие на здравни осигуровки и т.н.). Прави впечатление, че за разлика от други инфраструктура и услуги, които не са свързани със здравеопазването в частност, и които традиционно са налични само в големите градове (областните центрове), МБАЛ в България са налице и в по-малките градове. Наличието на МБАЛ в сравнително малки градове е едно от малкото предимства на градове в България. Повечето от изследваните градове, в които има установени РГГС са общински центрове, като едва 20% от тях са и областни центрове.

Вторият по големина тип РГГС е тип 2 – разположени в градове, в които не съществува МБАЛ, но са налице както ЦСМП, така и ДКЦ. Основният проблем в този случай е, че пациентите не могат да бъдат хоспитализирани в населеното място, в което живеят и трябва да бъдат транспортирани в друго населено място, където съществува МБАЛ. В сравнение с РГГС от тип 1, делът на РГГС от тип 2 е много по-малък – едва 13,2% от всички. Това са РГГС разположени в редица градове, които са само общински, а не и областни центрове. По-голямата част от тези градове са малки (с население под 10 000 д.) с изключение на три: Нови Искър (13 332 д.), Радомир (11 502 д.) и Банско (10 017 д.).

РГГС тип 3 са разположени в градове, в които не съществуват МБАЛ и ДКЦ, а само ЦСМП или филиал. Тук попадат 9,9% от изследваните РГГС. Пациентите в такива населени места трябва да пътуват до друг град както в случай, че трябва да посетят лекар, така и в случай, че се налага да бъдат хоспитализирани. Обикновено тези РГГС са разположени в малки общински центрове с население под 10 000 д., най-големите сред които са градовете Ракитово (7601) и Любимец (6525).

РГГС тип 5 са разположени в градове, в които не са установени здравни услуги от какъвто и да е вид. По правило тези градове са много малки, някои от които са общински центрове, като повече от половината не изпълняват административна функция. Най-големият град в тази група е Кричим (7128 д.), докато всички останали градове са с население под 5000 жители. Характерно за градовете, в които са разположени РГГС от тип 5 е, че някои от тях се намират в непосредствена близост до други, които предоставят здравни услуги. Такива са случаите с градовете Тръстеник – разположен в непосредствена близост до общинския център Долна Митрополия (тип 2); Костандово – разположен в непосредствена близост до общинските центрове Ракитово (тип 3) и Велинград (тип 1); Каблешково – в непосредствена близост до общинския център Поморие (тип 1) и др. В други случаи обаче градовете, в които са разположени РГГС от този тип

обаче не са разположени в непосредствена близост до друг град, в който са налични различни видове здравни услуги, поради което както жителите на РГГС, така и останалото население, на практика са лишени от леснодостъпни здравни услуги, а в някои случаи дори изложени на риск, тъй като в самото населено място дори няма линейка – в случай на извънредна ситуация, линейката трябва да пътува от най-близкото населено място, където съществува ЦСМП, и евентуално впоследствие да се пътува до най-близката МБАЛ, което значително може да удължи времето за осигуряване на достъп до лекарска помощ. Трябва да се отбележи, че на подобен риск е изложено и населението на РГГС от тип 4, тъй като те също са разположени в градове, в които няма ЦСМП, а се предлагат само някои амбулаторни грижи в здравен пункт или малък ДКЦ, със силно ограничен набор от специалисти. Единствената разлика с тип 5 е, че пациентите всъщност могат да бъдат прегледани в населеното място, в което живеят и в някои случаи не е необходимо да пътуват до друг град. Тип 5 е най-малкият тип РГГС, съставляващ едва 8,9% от всички РГГС. Естествено, градовете в които са разположени РГГС от този тип, са много малки, сред като най-големият е Долни Чифлик (5297).

РГГС от тип 2 до 5 – достъп до МБАЛ

Над 1/3 от РГГС (34,9%) са разположени в градове, в които няма МБАЛ, поради което жителите трябва да пътуват до друг град, в случай че трябва да бъдат хоспитализирани. В някои случаи най-близката МБАЛ е в съседен град, докато в други случаи времето за пътуване надвишава 45 минути, а в много редки случаи – нас един час. В по-голямата част от случаите времето за пътуване до най-близката МБАЛ е в рамките на 16-45 минути (фиг. 5.1.7.).

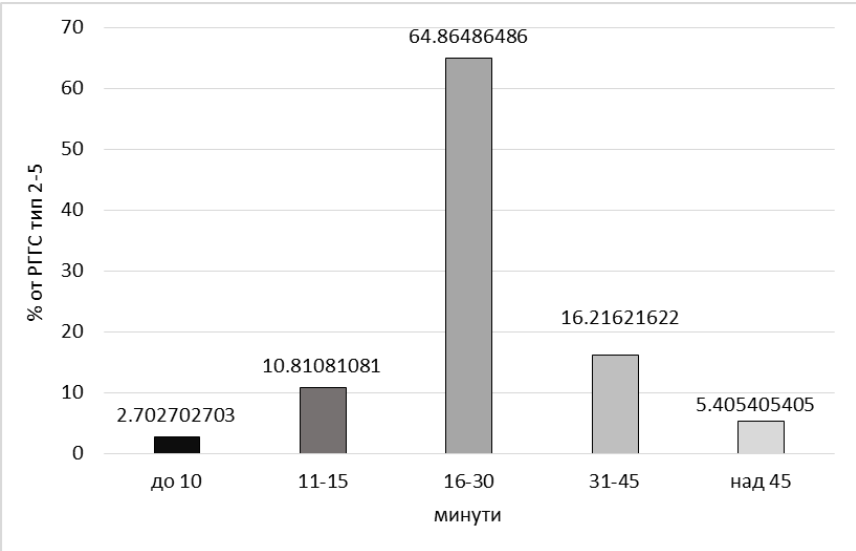

Фиг. 5.1.7. Разпределение на РГГС от тип 2 до 5 в зависимост от времето, необходимо за пътуване до най-близката МБАЛ в друг град (минути).

Източник: автора

Като се има предвид, че в един голям град времето необходимо за пътуване до най-близката МБАЛ в града може да бъде в рамките до 30 минути, може да се каже близо 80% от РГГС имат сравнително добър достъп до най-близката МБАЛ в друго населено място, независимо че в самия град, в който тези РГГС са разположени, не съществува такава болница. Другите две групи РГГС обаче, попадащи в интервалите за пътуване от над 30 и особено над 45 минути, трябва да се разглеждат като РГГС с недостатъчно добър и дори затруднен достъп до МБАЛ.

Допълнително, РГГС в градове, в които не съществува МБАЛ, могат да бъдат разделени на две групи в зависимост от това дали най-близката МБАЛ е в областен център – обикновено по-големите градове имат или повече от една МБАЛ, или предлагат по-разнообразни медицински услуги, или и двете. В този смисъл трябва да се отбележи, че при около 1/3 от РГГС, най - близкият МБАЛ е в друг град, който не е областен център, а е често малка общинска МБАЛ с ограничен брой отделения и легла. Нещо повече, в някои от тези случаи най-близката МБАЛ също е извън 30-минутния изохрон за време за достъп, което поставя тези РГГС в най-неблагоприятно положение в сравнение с всички останали. Такива конкретни примери са двете РГГС в Стражица, които представляват е най-лошият случай сред изследваната група, тъй като се намират почти на час път до най-близката МБАЛ (в гр. Горна Оряховица, който е само общински център), следвани от РГГС в Якоруда – на 35 минути от най-близката МБАЛ в Разлог – отново само общински център, и РГГС в Ябланица – на 31 минути от Ботевград – друг град, който не е областен център.

В пространствен аспект, РГГС в някои градове разположени по най-северното и най-южното черноморско крайбрежие на България, като Царево и Шабла, се характеризират със затруднен достъп до МБАЛ. В случая с Царево този факт донякъде се компенсира от факта, че най-близките болници са няколкото МБАЛ, разположени в град Бургас, но така или иначе времето за пътуване до там е значително.

Друга пространствено определена група от РГГС със сравнително ограничен достъп до МБАЛ се формира от РГГС в градовете Гурково, Николаево и Твърдица – всички на около 30 минути от най-близката МБАЛ – тази в Нова Загора, и на около 45 минути от МБАЛ Сливен (най-близкият областен център).

РГГС в градовете Бяла черква, Банско, Брацигово и др., от друга страна, се намират само на 10 -11 минути от най-близката МБАЛ, което ги поставя в най-благоприятна позиция по отношение на достъпа до МБАЛ извън населеното място, въпреки че в случая не се формира пространствено засебена група от РГГС.

Докато наличието на МБАЛ в сравнително малки градове в България е факт, практиката показва, че повечето жители – роми или не – обикнове-

но търсят помощ в МБАЛ, разположени в по-големите градове и София – в зависимост от техните нужди и възможности. Следователно оценката на пространствения достъп до МБАЛ само в областните градове на страната би довела до напълно различна картина (фиг. 5.1.8).

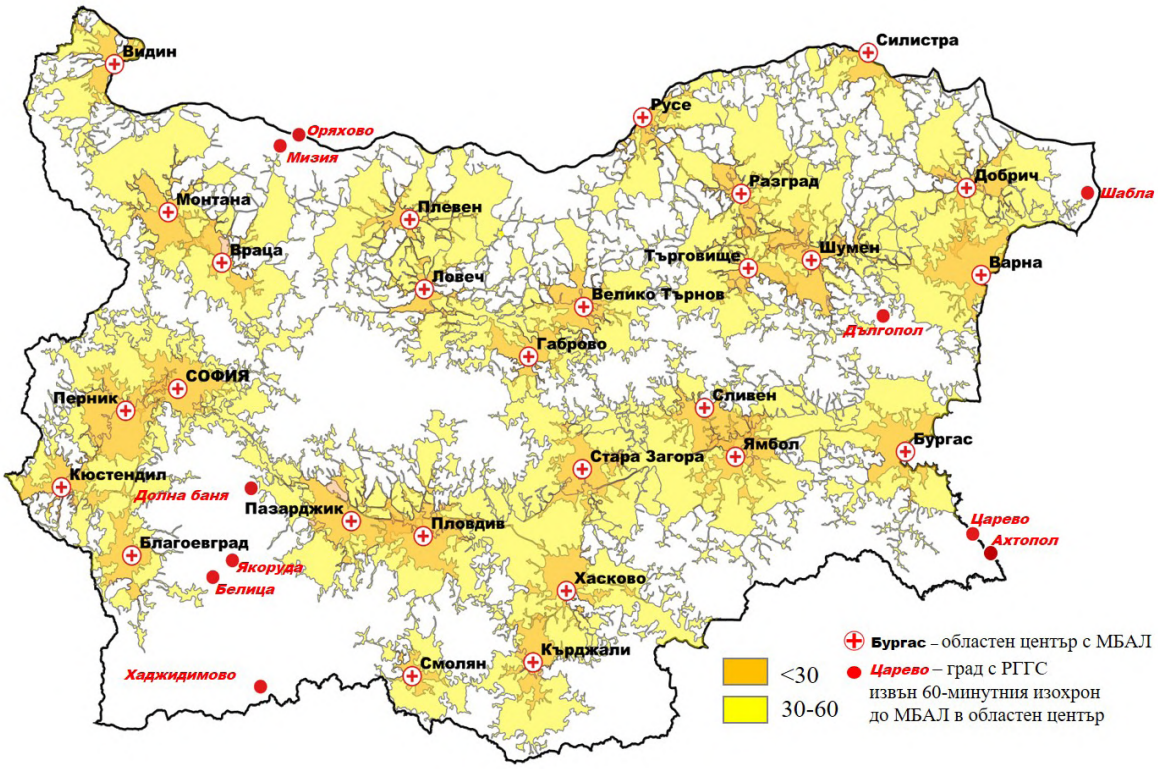

Фиг.5.1.8. Достъп до МБАЛ, разположени в областен град (30- и 60-минутни изохрони)

Източник: автора

Както се вижда на фиг. 5.1.8., 10 града (с общо 12 РГГС в тях) остават извън 60-минутните изохрони от областните градове. Именно тези РГГС следва да се разглеждат като такива, които имат най-незадоволителен достъп до МБАЛ. Следва да се отбележи, че макар основната част от РГГС да попадат в рамките на 16-30 минутния изохрон за достъп до МБАЛ, ако се вземат предвид само големите МБАЛ разположени в големите областни градове на страната, резултатът би придобил съвсем друг вид.

Оценка на достъпа до здравни заведения като показател за измерване на индекса за пространствена сегрегация (ИПС).

Въпреки че РГГС могат да се разделят на 5 типа според достъпа до конкретните по вид здравни заведения, за целите на изчислението на индекса за пространствена сегрегация (ИПС), РГГС трябва да получат оценка от 1 до 3 – както всички останали показатели, които се използват за изчисляване на ИПС. За тази цел, достъпът до здравни заведения е оценен по следния начин: оценка 1 (най -добра) получава всички РГГС, които се на-

мират в градове, в които има работеща МБАЛ; оценка 2 (частичен достъп) получава всички РГГС, които се намират в градове, в които няма МБАЛ, но са налице ДКЦ (поликлиника) и ЦСМП (в т.ч. филиал); оценка 3 (ограничен достъп) получават всички РГГС, които се намират в градове, в които няма нито работеща МБАЛ, нито ДКЦ и/или ЦСМП, а в редки случаи – и двете. По този начин, РГГС се разделят според оценката за достъп до здравни заведения като следва (фиг. 5.1.9.):

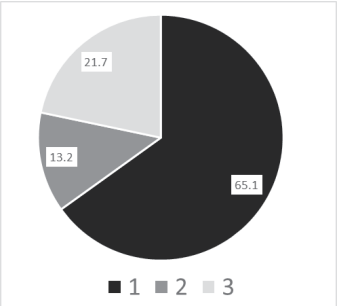

Фигура 5.1.9. Разпределение на РГГС според оценката за достъп до здравни заведения (%).

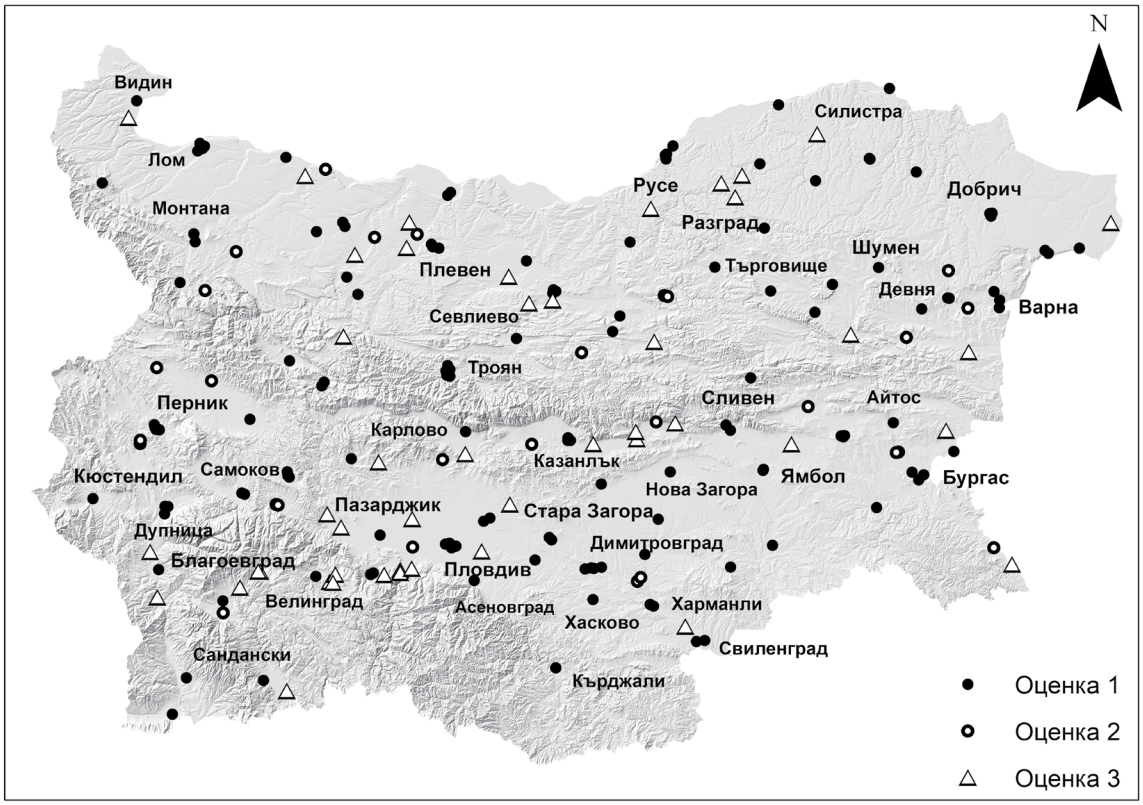

Фиг.5.1.10. РГГС според оценката за достъп до здравни заведения

Източник: автора

Прави впечатление, че по отношение на достъпа до здравни заведения, близо 2/3 от изследваните РГГС са с най-добрата оценка – нещо, което не е наблюдавано при нито един друг от използваните показатели за изчисляване на ИПС. Това до голяма степен се дължи на факта, че немалко РГГС са

разположени в областни градове, в които има поне една МБАЛ, както и на характерната за страната особеност, че дори в сравнително малки градове има работещи МБАЛ, макар и с ограничен брой отделения и легла. Тези градове съставляват около 1/3 от градовете, в които има установена РГГС. Тук отново, разбира се, изниква въпросът доколко местното население, в т.ч. жителите на РГГС, се възползват от услугите на местните МБАЛ и доколко решават да пътуват, и да бъдат настанени в по-голяма МБАЛ – в областен център или столицата.

Заключение

Достъпът до здравеопазване в ромските общности представлява многопластов процес, определян от социално-икономическите условия, образователното равнище и културните нагласи на населението. Социалните детерминанти оформят първото звено в причинно-следствената верига, която моделира поведението на индивидите спрямо системата на здравните услуги. Ниските доходи и високите нива на безработица ограничават възможностите за редовно здравно осигуряване, а недостатъчното образование редуцира информираността относно правата и процедурите в здравния сектор. В резултат се наблюдава кумулативен ефект на социална уязвимост, при който икономическата несигурност поражда институционална изолация, а тя – последваща маргинализация. Тази взаимна обусловеност формира стабилен модел на социална зависимост и ограничава възможностите за самостоятелна здравна активност.

Пространственото разположение на ромските квартали и селища също действа като ключов фактор в достъпа до здравни услуги. В голяма част от населените места ромските махали са периферно ситуирани, с ограничена транспортна свързаност и слабо развита социална инфраструктура. Тази физическа изолация поражда териториални неравенства, които се наслагват върху социално-икономическите. Достъпът до първична медицинска помощ често е възпрепятстван от липсата на здравни пунктове, аптечна мрежа и редовен обществен транспорт. Пространствената отдалеченост не е само логистичен, но и символен маркер на социална периферия – тя формира усещане за институционална дистанция и отчуждение. По този начин пространствената сегрегация придобива социално измерение, като ограничава не само физическата достъпност до услуги, но и психологическата готовност за взаимодействие с институциите.

Институционалните бариери представляват следващото звено в причинно-следствената структура на неравния достъп до здравеопазване. Системата на здравните услуги често не успява да адресира културните специфики и социалната реалност на ромската общност. Липсата на културна компетентност сред медицинския персонал, ограничените механизми за посредничество и слабото доверие между пациентите и институциите засилват усещането за дискриминация и отчуждение. Макар и

съществуващи добри практики – като мрежата на здравните медиатори и проекти за общностно здравно посредничество – тяхното влияние остава локализирано и непоследователно. В редица общини се наблюдава дефицит на устойчиви политики, които да интегрират социалната и здравната интервенция в единна рамка. В резултат институционалната недостъпност функционира като вторичен, но ключов фактор, който възпроизвежда ефектите от социалната и пространствената изолация.

Взаимодействието между социалните, пространствените и институционалните детерминанти очертава сложна каузална мрежа на здравна неравнопоставеност. Тази структура може да бъде разглеждана като „верига на изключване", при която всяко следващо звено засилва ефекта на предходното. Бедността и ниското образование водят до ограничено здравно осигуряване; пространствената изолация затруднява физическия достъп до здравни институции; институционалните бариери и липсата на доверие задълбочават социалната дистанция. Така се формира устойчив модел на кумулативна уязвимост, който възпроизвежда неравенствата и ограничава възможностите за интеграция.

Изследването разкрива сложен механизъм на причинно обусловен достъп до здравеопазване, в който социалните, пространствените и институционалните фактори действат в тясна взаимовръзка. Анализът очертава последователна верига от детерминанти – социално-икономически статус, образователно равнище, пространствена изолация и институционални бариери – които формират неравномерна структура на здравната достъпност за ромската общност. Тази причинно-следствена конфигурация не е резултат единствено от бедността, а представлява натрупване на взаимно подсилващи се процеси на социална маргинализация и териториална периферност. В редица случаи пространствената отдалеченост на ромските квартали от здравни институции се съчетава с ниска здравна култура, ограничена здравноосигурителна активност и недоверие към институционалните актьори. В резултат се формира устойчив причинно-следствен модел на здравна неравнопоставеност, който възпроизвежда социалните различия и затруднява ефективната интеграция. В заключение могат да се формулират следните модели на причинно-следствено взаимодействие:

Заетост в сивия сектор + сезонност → прекъснати вноски → неосигурен статус дори при наличен личен лекар.

Ниска здравна грамотност + бедност → директни, за конкретния случай плащания вместо възстановяване на права → липса на профилактика.

Миграция (вътрешна/външна) → административни разминавания и дългове → бариера до ефективно лечение.

Проектно финансиране → петна от добра практика без дълго-

срочна устойчивост.

Изследваните РГГС в градовете в страната се различават значително по отношение на наличността и достъпността до здравни заведения. Като цяло обаче достъпът до здравни заведения може да се определи като сравнително добър, тъй като по-голямата част от РГГС са разположени в градове, в които има работеща МБАЛ, или се намират на по-малко от 30 минути до най-близката МБАЛ в друг град. По отношение на достъпа до МБАЛ разположени в областните градове обаче, по-голямата част от изследваните РГГС се намират отвъд 30-минутните изохрони на времето за пътуване до най-близката МБАЛ в областен град, докато 12 РГГС – отвъд 60-минутните изохрони на времето за пътуване. Последните се отличават с най-неблагоприятен достъп до качествени здравни услуги.

Изследваните РГГС могат да бъдат разделени на 5 типа по отношение на достъпа до налични здравните заведения, като тип 1 – РГГС разположени в градове, в които са налице и трите вида здравни заведения – МБАЛ, ДКЦ и ЦСМП – е преобладаващият тип. Въпреки този факт, значителен дял от жителите на РГГС не могат напълно да се възползват от наличните медицински услуги поради липса на здравно осигуряване.

Бъдещите проучвания по темата трябва да включват не само наличието и достъпа до здравни услуги в изследваните населени места, но и броя на жителите на РГГС, засегнати от липсата или от ограничен достъп до здравеопазване. На този етап от проучването на проекта обаче данните за броя на населението на РГГС са недостатъчни за такива подробни изследвания.

Направеният задълбочен анализи очертават системен дисбаланс: формален достъп (личен лекар) при реална финансова бариера (неосигуреност), произтичаща от структурите на заетост, миграционните цикли и нормативно-административни дефицити. Здравните медиатори и мобилните услуги доказват ефективност, но се нуждаят от устойчиво финансиране и интеграция с проактивни осигурителни решения. Без този „финансов ключ“ към системата, превенцията и ранният достъп до лечение ще останат фрагментирани. Очертават се следните основни проблеми:

- Формален достъп, но реална бариера – почти всички респонденти имат личен лекар, но делът на неосигурените е значителен, поради работа без договори, сезонна заетост и миграция.
- Системна неформалност – „сивата икономика“ води до прекъсване на осигурителни периоди, а дълговете за минали години блокират достъпа до лечение.
- Неустойчиво финансиране на медиаторите – здравните медиатори са един най-ефективният инструмент за достигане до общността, но работата им зависи от проекти, а не от държавен бюджет.

- Миграционни прекъсвания – връщането на мигриращи семейства води до липса на права и административни проблеми при ползване на здравни услуги.
- Здравна грамотност и културни нагласи – ниско познаване на правата и на ролята на профилактиката, особено при по-възрастните поколения.

Преодоляването на този модел предполага цялостен, интерсекторен подход, съчетаващ социална, образователна и здравна политика. Ефективното адресиране на причинно-следствената структура изисква едновременно намаляване на социално-икономическите различия, подобряване на териториалната достъпност и укрепване на институционалното посредничество. Само чрез интегрирани мерки, базирани на локален контекст и културните особености, може да се постигне устойчива промяна в модела на здравна неравнопоставеност сред ромското население в България. Преодоляването на тази „верига на изключване“ изисква едновременно териториални и социални политики – насочени както към инфраструктурна достъпност, така и към изграждане на доверие, посредничество и културна компетентност в системата на здравеопазването. Въз основа на направения анализ и изведените изводи могат да се формулират следните препоръки при формирането на политики:

Финансова и административна реформа

- Амнистия и разсрочване на стари здравноосигурителни задължения с условие за включване в профилактични програми.
- Автоматично прехвърляне на здравни права – форма на социално-осигурителен механизъм, която позволява преносимост на здравните права при промяна на месторабoтата, местоживеенето или държавата, осигурявайки непрекъснат достъп до услуги и социална защита.
- Засилен контрол върху работодателите (строителство, земеделие): целеви инспекции, санкции и „бял списък“ за коректни работодатели.
- Устойчиво финансиране на здравни медиатори и разширяване на мобилните услуги: обхват на имунизации, профилактични прегледи, навигация до специалист.

Локални и общностни механизми

- Държавно финансиране на здравни медиатори – постоянен щат, отчетност и регионални индикатори (брой имунизации, профилактични прегледи, консултации).
- Мобилни здравни кабинети – акушер-гинекологични и педиатрични услуги „в махалата“ с безплатен достъп.

- Едно гише за здравно-осигурителна и социална консултация в кварталите.
- Мониторинг и данни: събиране на данни за осигурителен статус, профилактика и избрани изходи (ваксинален обхват, хоспитализации по спешност).

Социално и образователно въздействие:

- Програми по здравна грамотност – кампании на достъпен език, включващи теми като осигуровки, профилактика, репродуктивно здраве.
- Партньорство с религиозни и общностни лидери – доказано ефективни посредници при промяна на нагласи.
- Въвеждане на здравно образование в училищата – интегриран модул за ранно формиране на навици за грижа и превенция.
- Осигуряване на правна/социална/здравноосигурителна консултация в квартала и предоставяне на възможности на място за разсрочване на вноски.

5.2. ОБРАЗОВАНИЕ

Борис Казаков, Надежда Илиева

Образователните процеси в ромските общности не могат да бъдат разглеждани изолирано от пространствената организация на градската среда, в която те се развиват. В този контекст образованието се превръща в производна на пространствената сегрегация. Децата, израстващи в гетоизирани градски структури, се сблъскват с ограничен достъп до качествени образователни институции, като училищата, разположени в махалите, често функционират при по-ниски стандарти и липса на ресурси. Пространственото отделяне на ромските квартали създава условия за училищна сегрегация, която възпроизвежда териториалното неравенство в институционална форма. Отделянето на ромските деца в сегрегирани училища или в отделни паралелки в рамките на смесени училища има дългосрочни социални последици. То не само редуцира качеството на образователния процес, но и затвърждава символното разграничение между „център“ и „периферия“, между „град“ и „квартал“. В този смисъл образователната неравнопоставеност не е само резултат от индивидуални фактори – като бедност, ниска родителска ангажираност или езикови дефицити – а се превръща в част от вътрешната структура на гетоизираната структура. Последната създава затворени социални системи, в които репродукцията на бедността и ниската образователна успеваемост са чести характеристики. Ограничените възможности за взаимодействие с по-разнообразна социална среда намаляват културния и езиковия капитал на децата още преди постъпване в училище. В резултат, образовател-

ният дефицит се формира преди училището и се задълбочава от училището, вместо да бъде компенсиран. По този начин между пространствената и образователната сегрегация се формира взаимно поддържаща се причинно-следствена връзка:

изолираната градска среда → ограничен достъп до качествено образование → ниска социална мобилност → повторно заселване в същите гетоизирани територии

Тази затворена социално-пространствена система възпроизвежда уязвимостта и блокира възможностите за интеграция на следващите поколения. В този смисъл образованието не е просто институционален механизъм за социална промяна, а ключово поле, в което се проявява и преосмисля градската сегрегация. Анализът на образователните тенденции сред ромското население следва да бъде разглеждан не само през социалната перспектива, а и през териториално обусловените неравенства, които предопределят възможностите за достъп, участие и успех в образователната система.

Взаимовръзката между пространствената и образователната сегрегация може да бъде проследена най-ясно на локално равнище, където градската морфология и социалните практики се пресичат в конкретни ежедневни ситуации. Образователната неравнопоставеност не е хомогенна, а варира в зависимост от градския контекст, степента на пространствена сегрегация и силата на локалните социални мрежи. Емпиричните данни, събрани чрез интервюта с учители, родители, образователни медиатори и представители на институциите, позволяват да се реконструира действителния механизъм на възпроизводство на неравенствата(Петкова, 2025b).

Родителски ангажимент и социална стратификация

Интервютата очертават ясно поляризиран модел на родителски ангажимент. От една страна, част от родителите се характеризират с пълна неангажираност и ниска образователна култура, а от друга – се откроява нарастваща група, проявяваща активен интерес към образованието на децата. Учител от Асеновград посочва: „Има родители, които изобщо не се интересуват, но има и такива, които са в непрекъснат контакт с нас.“ Тази двуполюсност е тясно свързана с икономическата активност – работещите родители са по-отговорни и активно участват при мотивирането на децата. Следователно, социално-икономическата позиция на семейството функционира като детерминанта на родителския ангажимент и пряко влияе върху образователните постижения на децата. Анализът показва, че ниското ниво на образование на родителите предначертава до голяма степен неуспешни образователни траектории на ромските деца и младежи. Когато в едно домакинство липсва модела на високо образования родител и основни езикови умения, вероятността децата да напуснат преждевременно училище и да възпроизведат модела на маргинализация

значително нараства. Независимо от наблюдаваните положителни промени в образователната система, нивото на образование при ромите остава неблагоприятно. Около ¼ от ромите в градските гетоизирани структури посочват, че не са завършили образование или са с начално образование.

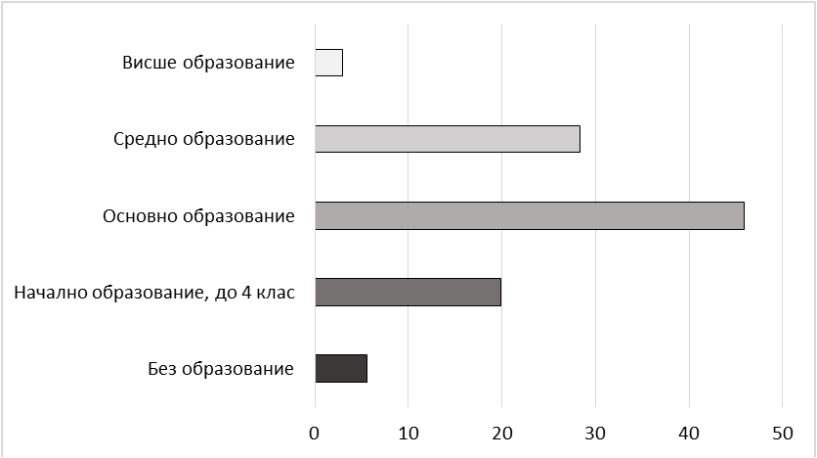

Фиг.5.2.1. Какво е Вашето образование?

Източник: автора, въз основа на резултатите от националното социологическо проучване

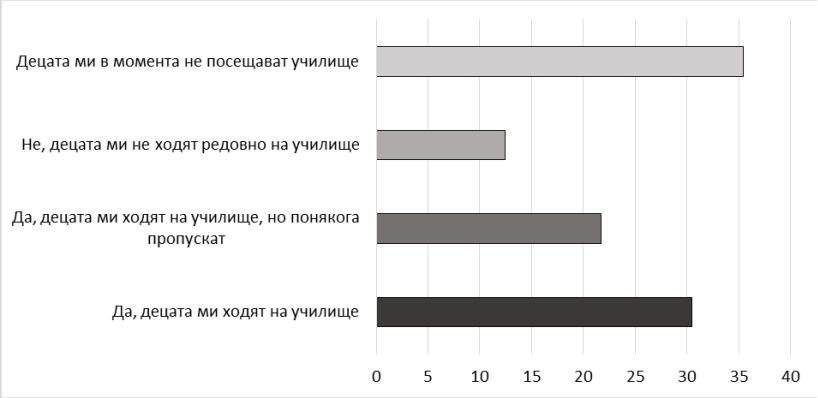

Фиг.5.2.2. Вашите деца ходят ли редовно на училище?

Източник: автора, въз основа на резултатите от националното социологическо проучване

Близо половината от респондентите (47%) заявяват, че има член от неговото домакинство, което е без образование и също толкова, че има член в домакинството, което не знае да пише и да чете на български език. Едва 30,2 % заявявт, че децата им ходят редовно на училище. Тези данни подчертават нуждата от цялостни интервенции. Функционалната неграмотност ограничава възможностите на индивидите да се възползват от образователни, социални и икономически ресурси, което води до предаване на неравенствата между поколенията.

„Има родители, които изобщо не се интересуват от децата си, но има родители които са в непрекъснат контакт с нас. Малко са в

двете крайности. Всичко е обвързано с това дали родителите работят. Тези, които работят се ангажирани с децата и са по-отговорни". (гр. Асеновград, учител, сегрегирано училище).

„... няма личен пример майката необразована и детето остава необразовано". (гр. Асеновград, мъж, 62 г.)

Езикови и културни бариери

Езиковата среда се очертава като ключов фактор, възпрепятстващ успешната адаптация в училище. Слабото владеене на български език възпрепятства пълноценното участие в обществения живот и взаимодействието с институциите, което задълбочава социалната дистанция между ромската общност и мнозинството. Така ниското образователно ниво и езиковата бариера функционират като взаимно подсилващи се механизми на изключване, които затрудняват процесите на интеграция и социална мобилност. Невладеенето на български език е повтарящ мотив при анализа на проведените интервюта, и се посочва като основна причина за трудната адаптация в първи клас и натрупаните впоследствие пропуски. Респондентите посочват, че допълнителното изучаване на български език, както и посещаването на детска градина подобряват адаптацията, но ефектът се губи при последваща сегрегация.

Учителите отбелязват, че в ромските квартали „вкъщи се говори изцяло на турски", което води до „сериозни трудности в овладяването на българския език". Това поставя децата в неравностойно положение още в начална възраст. Ромските семейства, живеещи в изолирани квартали със самостоятелна инфраструктура („магазини, барчета, без необходимост да излизат навън"), формират затворени културни общности. В резултат, пространствената и културната сегрегация взаимно се подсилват, водейки до ограничен контакт с българската езикова и социална среда. Ограничените възможности за взаимодействие с по-разнообразна социална среда намаляват културния и езиковия капитал на децата още преди постъпване в училище. В резултат, образователният дефицит се формира преди училището и се задълбочава от училището, вместо да бъде компенсиран.

Като чест повтарящ се елемент в интервютата е спирането на младите момичета от училище от техните родители „за да се съхрани, за да се опази частта му", ромски медиатор, гр. Русе. Това разкрива традиционен механизъм за контрол върху женската роля, характерен за част от ромските подгрупи, при който „опазването на честта" на момичето се поставя над правото му на образование. Тази практика е социално легитимирана от колективните морални кодове на общността и е свързана с патриархалния модел на семейство, при който репутацията на дома се гарантира чрез ограничаване на публичното участие на младите жени. Тук образованието се възприема не като право, а като риск – пространство, където

девойката може да бъде „изложена“ на морални заплахи. В антропологична перспектива това е пример за превръщане на училището в гранична зона между вътрешния свят на общността и външната модерна култура. Социологическият пласт на това твърдение показва как традиционните норми функционират като регулатор на социалната мобилност – предотвратявайки „излизането“ на момичето от общността чрез образование, родителите едновременно го предпазват и ограничават. В този смисъл става дума за ценностна дилема между колективната идентичност и индивидуалната еманципация. Този мотив често се появява в ромските махали, където ранното отпадане на момичета от училище съвпада с възрастта на „узряване“ и подготовката за брак. Макар официалните политики да насърчават продължаването на образованието, културният натиск и страхът от обществено порицание се оказват по-силни от институционалните интервенции.

> *„При децата речниковият запас е много малък, защото вкъщи са говори само на ромски и ако детето не е посещавало детска ясла, градина, предучилищна адаптацията в училище за него става много трудно ... по нататък проблемите са акумулират и нарастват и не могат да компенсират натрупаните пропуски“. (гр. Русе, жена, 26 г., образователен медиатор)*

> *„Някои от родителите спират момичето от училище за да се съхрани, за да се опази честта си“. (гр. Русе, жена, 26 г., образователен медиатор)*

> *„...в училище най-голям проблем е езика. Вкъщи говорят изцяло на турски език. Ако вкъщи те контактуват на български, няма да имат проблем .... Те са затворена общност. В квартала имат всичко – магазини барчета. Те не излизат от квартала“. (гр. Асеновград, учител, сегрегирано училище)*

Институционални посредници и добри практики

На фона на тези бариери се откроява положителната роля на образователните медиатори, които действат като мост между училището и общността. Учител от Асеновград подчертава: „Имаме много добър контакт с медиаторите. Те са от квартала, познават родителите — това е най-положителната практика през последните години.“ Подобни свидетелства потвърждават ефективността на посреднически механизми, които повишават доверието и намаляват дистанцията между институциите и ромските семейства. Ниската заинтересованост, не само на родителите, но и на учителите, се посочва като друга основна пречка за ниската посещаемост на часовете. В повечето случаи диалогът родител-училище е поляризиран. Образователните медиатори заемат ролята на институциите за да подпомогнат успешната работа в училище. Като добра практика могат

да се изтъкне повишаване на мотивацията чрез извънкласни дейности (спорт и изкуства), които изиграват положителна роля в задържането на учениците в училище и подпомагане на тяхната социализация. Основният проблем е техния проектен характер и краткорочност. Тези добри практики трябва да залегнат като национална политика в сферата на образованието.

> *„... имаме много добър контакт с медиаторите. Те са от квартала. Познават се с родителите ... това е може би най положителната практика през последните години.“ (гр. Асеновград, учител, сегрегирано училище)*

> *„Аз мисля, че извънкласните дейности биха били нещо много добро, тъй като тези дейности биха подпомогнали децата да останат в училище“. (гр Кюстендил, мъж, 41 години)*

> *„В самите училища има спортни клубове, което също ги мотивира да ходят на училище“. (гр. Добрич, , мъж, 52 години)*

Сегрегация и неравнопоставеност в образователната система

Образователната сегрегация представлява един от най-устойчивите механизми за социално възпроизводство на неравенствата в ромските общности. Тя не се изчерпва само с физическото разделяне на децата по етнически признак, а има комплексен ефект върху качеството на образованието, социализацията и перспективите за социална мобилност. Данните ясно показват, че образователната среда в ромските квартали е силно сегрегирана, което отразява по-широките процеси на пространствено и социално изолиране. Едва 2,7% от анкетираните посочват, че децата им учат в училища с преобладаващо българско население, докато 34,4% се обучават с предимно ромски ученици и 62.9% в смесен състав от различни етнически групи, където доминират представители на ромските групи.

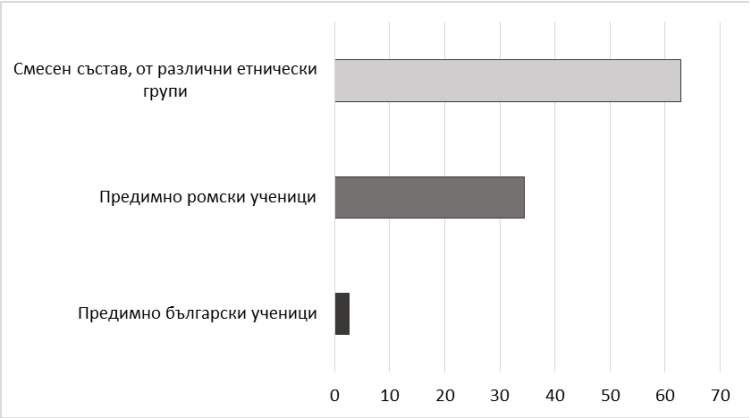

Фиг.5.2.3. Какъв е етническия състав на учениците в училището, където учи Вашето дете?

Източник: автора, въз основа на резултатите от националното социологическо проучване

Сегрегираните училища имат ограничен достъп до външни партньорства и образователни инициативи, което допълнително стеснява хоризонтите на учениците и възможностите им за извънкласно развитие. Тази институционална изолация води до ниска мотивация за продължаване на образованието, особено след основния курс, и повишава риска от ранно отпадане от училище – явление, което възпроизвежда бедността и социалната зависимост.

Обучението в затворена етническа среда ограничава възможностите за социален обмен, междугрупово взаимодействие и развитие на междуетническа толерантност, а в дългосрочен план – възпроизвежда модела на социална капсулация и ограничен достъп до по-качествено образование. Учениците, които израстват и се образоват в изцяло ромска среда, често остават капсулирани в собствения си социален кръг, без реална възможност да развият умения за общуване и сътрудничество в мултикултурна среда. Това задълбочава взаимните стереотипи и води до формиране на „паралелно общество“, в което нормите, моделите на поведение и очакванията се различават от тези на мнозинството.

Тази ясно изразена етническа концентрация в образователните институции е индикатор за трайна териториална сегрегация и за липса на ефективна интеграционна политика в образованието. Все още много често се проявяват и дискриминационни практики при записване на ромски ученици (отказ/пренасочване към „ромското“ училище). Училището, което би следвало да бъде основен инструмент за социална мобилност и междуетническо общуване, на практика възпроизвежда съществуващите пространствени граници и затвърждава културната изолация на ромските деца. Липсата на интегрирана образователна среда има и дългосрочен ефект върху социалната кохезия в градовете. Сегрегираните училища затвърждават пространствените граници между „ромските“ и „българските“ квартали и пречат на изграждането на споделена градска идентичност. Така училището престава да бъде общо обществено пространство и се превръща в маркер на социална дистанция, което поддържа напрежение и недоверие между групите. В дългосрочен план образователната сегрегация води до институционализирана социална маргинализация – деца, израснали в такива условия, по-често остават извън пазара на труда, нямат достъп до качествени здравни и социални услуги и трудно преодоляват стереотипите, насочени към тях. Така се формира порочен кръг между бедност, ниско образование и ограничена социална интеграция, който възпроизвежда гетоизацията в пространствен, културен и икономически план.

Поради отсъствието на смесена училищна среда, децата нарастват с ограничени възможности за социална мобилност, а училището, вместо да бъде инструмент за интеграция, се превръща в механизъм за възпроизводство на сегрегацията. Следователно, образователната сегрегация не

бива да се разглежда изолирано от пространствената — тя е едновременно резултат и двигател на гетоизационните процеси. Концентрацията на ромски деца в отделни училища укрепва пространствените граници на квартала, превръщайки ги не само в физическа, но и в социална и културна бариера, която възпрепятства интеграцията и възпроизвежда модела на „паралелно общество“ в рамките на града.

Наблюдава се едно сериозно разминаване между желание и действителна ситуация, което говори за това, че ромите са поставени в една предопределена ситуация при избора на училището, без да им е дадена възможност за избор. При голяма част от отговорите на въпроса за основната причина да бъде избрано настоящото изцяло сегрегирано училище присъства отговорът: „идват на място от училището и ги записват“. Други причини са близостта на дома, еднаквата етническа принадлежност, общият език, който улеснява комуникацията между учениците, но в същото време затруднява диалога с учителите. Респондентите твърдят, че, учейки в хомогенна среда, по-лесно се приспособяват към образователната система, но в същото време не осъзнават, че по този начин разстоянието между тях и мнозинството става все по-голямо и възможностите за неговото скъсяване стават все по-трудни. От проведените интервюта става ясно, че за отпадането на учениците от училище една от причините е недоверието в образователните институции – голяма част от респондентите заявява, че наученото в училище не им е помогнало в живота, като например намирането на работа.

Продължаващата сегрегация на ромските училища е посочен като един от най-устойчивите проблеми, изведен от интервютата. В Асеновград ромски родител споделя: „Искам детето ми да учи смесено с българи, но отказват да го запишат.“ Подобни свидетелства потвърждават наличието на дискриминационни практики, които възпрепятстват смесеното обучение и възпроизвеждат социалната дистанция.

Въпреки някои положителни примери, като например закриването на сегрегираното училище в кв. Тракция, гр. Русе, и осигуреното извозване на ученици в други „смесени“ училища, опитите за десегрегация се провалят. В някои от случаите то остава на хартия и е съпроводено единствено с административно обединение на училища, с цел намаляване на административните разходи, но в действителност учениците продължават да се обучават в етнически хомогенна среда (гр. Кюстендил). Повторната сегрегация се наблюдава, както поради избягване от страна на българските родители, така и поради занижените академични изисквания в сегрегираните училища – при ромските родители (гр. Кюстендил). Основните причини се коренят както в социалното напрежение и предразсъдъци от страна на българските родители, така и в институционалната инерция, която допуска разделението да се възпроизвежда..

„Отказват на родителите децата им да бъдат записани в учили-

ще.“ (гр. Асеновград, мъж, 73 г.)

„Миналата седмица изпразних ателието на снаха ми и докарах 22 учители. За да направим среща, защото родителите не ходят до учителите, а учителите не идват тук на място. С една дума решихме учителите, училището да го докараме тук ... Аз ги водя с моята кола на училище. Принуждавам се да ги водя с моята кола ... ако не отида с личната си кола те няма как да стигнат навреме на училище, но на мен затова никой нищо не ми плаща.“ .“ (гр. Асеновград, мъж, 73 г.)

„Аз искам детето ми да учи смесено с българи, но отказват да го запишат.... откъде да се учат тези деца на български, като те се прибират във квартала и продължават да говорят на турски. .... Аз съм набор 1991 г. и бях последният випуск, който учеше смесено с други деца и след това записваха само деца от махалата, въпреки че друг квартал е по близко до училището“. .“ (гр. Асеновград, мъж, 62 г.)

„Преди 20 години започнаха процесите на десегрегация в град Кюстендил. В началото беше добра стъпка, но той не продължи. Срещнаха се много проблеми. Едни от децата, отидоха в основната база на училището, с което сме обединени в момента .... там имаше много обиди към децата от страна на българските родители буквално казваха как ще учи моето дете с тези въшливи деца те може би са болни не се знае от какво са болни как то ще учи с циганче, но това беше постепенно преодоляно благодарение на една организация от неправителствения сектор .... това което се наблюдава през последните години имаме тенденция на връщане на децата към сегрегираните училища да наблюдава се 1 такъв обратен процес“ .“ (гр. Кюстендил, мъж, 41 г.)

Качество на образованието и институционален контрол

Сегрегираните училища обикновено се характеризират с по-ниско качество на образователния процес– нивото на обучение в сегрегираните училища се описва като „паднало с 80%“ – ограничени материални ресурси, по-висока концентрация на ученици в риск от отпадане и честа липса на квалифицирани кадри, мотивирани да работят в тези условия. Ниското качество на учебния процес в някои училища са очертани и в интервютата. Представител на местната власт от Страл джа посочва:

„Получава диплома, но не може да чете и пише — делегираните бюджети до това водят.“

Този цитат символизира системен дефицит в оценката на реалните знания, където формалното завършване не означава реална грамотност. Отстъпленията в качеството се дължат на компромиси в преподаването, ниски очаквания към учениците и липса на контрол върху резултатите.

Учителите изпитват натиска да „пускат“ ученици към следващ клас и да избягват ниски оценки, свързан с делегираните бюджети (Кюстендил, полицай, 54 г.; Стралджа, местна власт, 48 г.).

> *„Получава диплома, но какво се оказва, че той не може да чете и да пише ... лъжем се едни други – делегираните бюджети до това водят“. .“ (гр. Стралджа, мъж, 48 г.)*

> *„Учебният процес в ромските училища не е на същата висота както при смесените училища и имат дефицити в работата“. (гр. Лом, мъж, 60 г.)*

> *“... родители роми не желаят да запишат децата си там тъй като там изискванията са много по големи ... самите родители роми предпочитат да запишат децата си в такива училища, в които изискванията са много по малки“. .“ (гр. Кюстендил, мъж, 54 г.)*

> *“Самите учители правят компромиси по отношение на възприемането на материала и да го кажа директно голяма част от тях ги пускат да минават в следващите класове без да имат знанията за това“. (гр. Кюстендил, мъж, 54 г.)*

> *„Нивото в сегрегираното училище падна с 80% и като знание, като дисциплина, като изисквания“. (гр. Асеновград, мъж, 62 г.)*

Миграция, бедност и прекъсване на образователния процес

Мобилността на ромските семейства – както вътрешна, така и международна – е важен фактор за накъсване на учебния процес. В редица свидетелства се споменава, че децата „заминават септември и се връщат февруари“, което води до системно изоставане и често до отпадане от училище. Бедността допълнително усилва този процес – в Кюстендил ромска жена посочва, че „децата започват да работят на 14–15 години, за да помагат в сметките“. По този начин икономическата необходимост подменя образователната мотивация, а училището губи статута си на инструмент за социална мобилност. Една от пречките за неуспеха при усвояване на учебното съдържание се посочва миграцията и „накъсаните“ образователни траектории. Участието в сезонната външна миграция, заедно с родителите, води до прекъсване или повторение на класа при завръщането на ученика от чужбина. Всички тези процеси затруднява проследяването на учениците и равнопоставеното им приравняване при завръщане.

> *„... заминават септември, прибират се февруари-март и се получава едно такова накъсване и невъзможност да се проследи движението на детето“. (гр. Русе, жена, 26 г.)*

> *„... в Германия ако е 5 клас тук в България го връщат 1 година назад.“ .“ (гр. Лом, мъж, 60 г.)*

„Някои деца прекратява обучението си защото отиват със родителите в чужда държава ... когато се върнат детето ако е за 7 клас го връщат в 6 или в 5 клас". (гр. Кюстендил, мъж, 41 г.)

Все още има много бедни хора, те са от по-старото така се каже поколение с много ниска степен на образование .... най лошо е за децата им, тъй като те растат в такава среда ... вероятността в тези семейства децата да не посещават училище е много по голяма. Те започват да работят, децата им на 14 15 години, заедно с майката или бащата за да помагат в сметките" (гр. Кюстендил, жена, 35 г.)

Нагласи към образованието и промяна на ценностите

Въпреки устойчивите бариери, интервютата очертават и позитивна динамика в нагласите на ромските семейства. Учители, медиатори и родители споделят, че образованието все повече се възприема като ценност и средство за подобряване на социалния статус. Ромска жена от Лом заявява: „Не е като едно време – сега всеки родител иска детето му да получи образование." Подобни наблюдения се потвърждават и от Добрич и Русе, където медиатори отчитат „по-редовно посещение на училище" и „все по-често завършване на средно образование". Това свидетелства за постепенна трансформация на колективните нагласи, стимулирана както от общностни примери, така и от политики за интеграция (Петкова и Илиева, 2025).

„... през последните 10 години мога да кажа, че голяма част от ромите завършват средно образование". (гр. Русе, жена, 26 г.)

„Има промяна сякаш осъзнават образованието като някаква ценност". ." (гр. Добрич, жена, 42 г.)

„Преди години масово отпадаха през последните години ходят по редовно на училище много малко от тях отпадат" (гр. Асеновград, мъж, 73 г.)

„Родителите започнаха да осъзнават, че образованието е важно и дават други перспективи за децата". (гр. Лом, мъж, 60 г.)

„Не е като едно време сега всеки един родител иска детето му да получи образование. Образованието вече е голяма ценност". (гр. Лом, жена, 31 г.)

„ ... много хора се ограмотиха има много голями постижения да кажем отпреди 15 20 години." (гр. Кюстендил, жена, 35 г.)

Емпиричните данни очертават сложна причинно-следствена структура на образователната неравнопоставеност:

Социално-икономическите фактори → ограничен родителски ангажимент → езикови дефицити → сегрегирани училища → ниско ка-

чество на образованието → ограничена социална мобилност.

След извършения анализ могат да открият следните типове бариери:

- **Лингвистични**: недостатъчно владеене на български → ниска функционална грамотност.
- **Структурни**: сегрегация; делегирани бюджети; приравняване след чужбина; липса на устойчиво финансиране.
- **Икономически:** бедност; сезонна/външна миграция; транспортни разходи (когато липсва покритие).
- **Културно-социални:** ниска родителска ангажираност в част от домакинствата; ранна трудова заетост; изолирани практики за „опазване“ на момичета.
- **Психосоциални/безопасност**: стигма, насилие в/около училище; дискриминационни практики при записване.

Емпиричните данни, събрани чрез интервюта с учители, родители и образователни медиатори, показват многопластов характер на образователната неравнопоставеност в ромските общности. Основните проблеми и тенденции се групират около няколко взаимносвързани направления: социално-икономически фактори, културни и езикови бариери, институционална достъпност и промяна в ценностните нагласи.

Първо, родителският ангажимент се оказва пряко зависим от социално-икономическия статус на семейството. Учители отбелязват ясно поляризиране – едни родители не проявяват интерес, докато други поддържат постоянен контакт с училището. Работещите родители са по-отговорни и подкрепящи, което потвърждава връзката между икономическата активност и образователната мотивация.

Второ, езиковите и културните бариери съществено ограничават равния старт в училище. В много ромски квартали децата израстват в среда, в която се говори изцяло на турски или ромски език, което затруднява адаптацията и усвояването на учебния материал. Пространствената изолация на махалите допълнително засилва културната затвореност и липсата на контакт с българската езикова среда.

Трето, институционалното посредничество, осъществявано чрез образователни медиатори, се откроява като успешна практика. Те функционират като мост между училището и семейството, улесняват комуникацията и стимулират редовното посещаване на учебни занятия. Това показва, че локалното участие и общностното посредничество са ключови за устойчиви резултати.

Четвърто, процесите на сегрегация продължават да възпроизвеждат неравенствата. Въпреки отделни инициативи за десегрегация (напр. в Кюстендил), практиката на отделяне на ромски ученици в училища се

запазва. Сегрегацията има не само пространствено, но и качествено измерение – по-ниски стандарти на обучение, компромиси при оценяването и ограничена социална мобилност.

Пето, наблюдава се положителна промяна в нагласите. Все повече родители осъзнават значението на образованието като инструмент за социален напредък. В редица общини (Лом, Добрич, Русе) се отчита нарастване на редовното посещаване и завършването на средно образование. Това свидетелства за бавен, но реален процес на ценностна трансформация в рамките на ромските общности. Въпреки това, проблемът с качеството на образованието остава остър. Формалното завършване често не съответства на реална грамотност и умения, което показва системна нужда от реформа в контрола и методологията на преподаване.

Анализът показва, че между пространствената изолация и образователната неравнопоставеност съществува структурна причинно-следствена зависимост. Гетоизираната среда ограничава достъпа до качествено образование, а ниското образование от своя страна възпроизвежда социалната периферност и бедността.

В същото време, се наблюдават локални процеси на промяна – активизация на медиаторите, повишаване на родителската мотивация и постепенно разширяване на културния хоризонт на младото поколение. Тези тенденции показват, че образованието остава ключовият социален посредник между пространствената интеграция и социалната мобилност на ромските общности.

Пространствен достъп до училища и детски градини

Настоящата глава разкрива разликите между РГГС в българските градове по отношение на достъпа до детски градини и училища с прием в първи клас (начални, основни и средни). Достъпът до образователни заведения се счита за решаващ за интеграцията на ромското население, предхождайки интеграцията му на по-късен етап, като например на пазара на труда. Разстояние от 600 m пеша до училище и детска градина е използвано за генериране на изолинии (изодистанции), чрез инструмента ORC в QGIS. нивото на достъп е оценено в 3 степени – пълен, частичен и незадоволителен, на базата на отстоянието на РГГС от най-близкото училище/детска градина. Проучването показва, че около 58 % от ромските квартали в българските градове имат незадоволителен достъп до училища и детски градини, като в едва 12,7 % от случаите се наблюдава пълен достъп. Що се отнася до корелацията между размера на градовете, в който изследваните РГГС се намират и достъпа до образователни заведения, е установено, че градовете с население над 50 000 жители осигуряват по-добър достъп, отколкото по-малките градове.

Един от основните проблеми свързани с ромското население в източноевропейските страни, включително България, е образователното ниво

на ромите. Според Второто проучване на Европейския съюз за малцинствата и дискриминацията, „Роми – избрани резултати“ (2016 г.), в което се посочват резултатите от проучване на ромската общност в избрани страни (България, Чехия, Гърция, Испания, Хърватия, Унгария, Румъния, Словакия), едва половината от анкетираните ромски деца са посещавало предучилищна или детска градина, като много малка част са продължили училище след задължителното образование. Само около половината (53%) от ромските деца на възраст между четири години и възрастта за задължително начално образование участват в образованието в ранна детска възраст. Делът на ромите, преждевременно напускащи училище е непропорционално висок в сравнение с общото население. Училищната сегрегация остава проблем в България, Гърция, Унгария и Словакия, въпреки законовата забрана на тази практика. Според UNICEF (2011 г.) 70% от ромските ученици в България учат в сегрегирани училища. Такива училища често имат незадоволителна материална база и учебни програми със занижени изисквания, а учителите невинаги са обучени да преподават на ученици от ромски произход, което води до занижени образователни постижения сред ромските ученици.

Резултатите от последното преброяване на населението в България (2021 г.) показват поразителни несъответствия между нивата на образование сред трите най-големи етноса в страната (фиг. 5.2.4.).

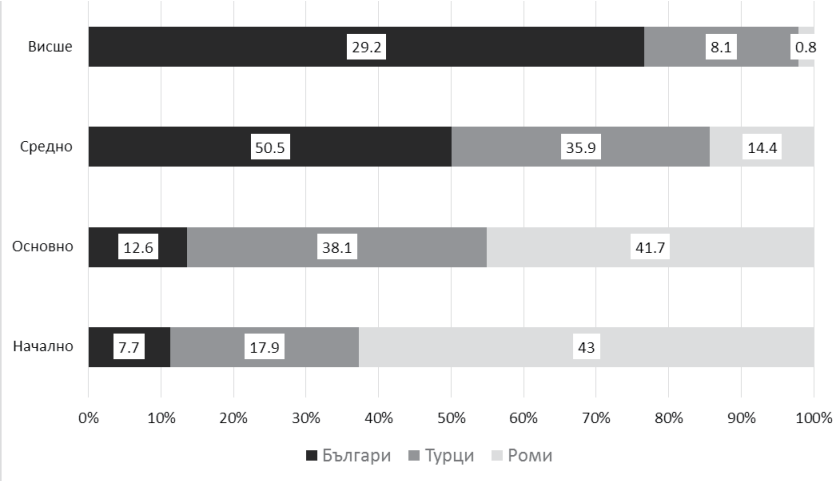

Фиг. 5.2.4. Образователно ниво по етнически групи в България към 7 септември 2021 г.

Източник: автора, по данни на Националния статистически институт (НСИ).

Както се вижда от фиг. 5.2.4., около 85% от ромското население е с ниско (8-ми клас) и много ниско образователно ниво (4-ти клас или по-ниско). Очевидно това е основна разлика между ромите и другите основни етнически групи в страната, особено българите. Етническа група, която се различава толкова много от макрообществото по такъв важен показател като постигнатото ниво на образование, е обречена на маргинализация във всеки социално-икономически аспект. Образованието се счита

за играещо ключова роля в цялостната интеграция на ромското население в заобикалящото го макрообщество. Следователно, решаването на този проблем се очаква значително да улесни разрешаването на другите проблеми, пред които е изправена тази етническа общност като част от българското общество. Образованието винаги е било разглеждано като инструмент за решаване на икономически, социални, културни и политически проблеми (Kende, 2021). Според Depaepe and Smeyers (2008) в съвременното общество всички основни предизвикателства, пред които сме изправени, се имат връзка с образованието. И макар това да не е изцяло вярно, образователната интеграция е първата стъпка към по-нататъшно приобщаване на ромите в обществото. Както се твърди от PISA, първото измерение на равенството е интеграция в образователната система, което означава да се гарантира, че всички ученици придобиват основни базови умения (Kende, 2021). Според UNICEF (2011) липсата на услуги за ранно детско развитие допринася значително за ниските образователни постижения сред ромите. Тази липса допринася за липса на готовност за училище, което от своя страна оказва негативно влияние върху способността на децата да се възползват от началното образование. Според същия доклад, в Югоизточна Европа само 18% от ромските деца се записват в средно училище и по-малко от 1% посещават университет – нещо, което до голяма степен се отнася и за България.

Повишаването на образователното ниво на ромите обаче не може да се постигне с магическа пръчка - докато някои пречки могат да бъдат преодолени и решени от държавата и властите, други - като културните особености и езиковата бариера - са далеч по-трудни за управление. Друга основна пречка е ефектът на „наследяване“, който е необратим - ромските деца на необразовани/неграмотни майки са склонни да наследяват цялостното отношение към училището и образованието, и макар това да може да се реши по един или друг начин, фактът, че майките (или родителите като цяло) са неграмотни, е нещо, което трябва да се разглежда по-скоро като константа, а не като променлива, въпреки съществуващите програми за връщане на млади майки в училище. Въпреки отделни случаи, в които роми в извънучилищна възраст да се записват в училище с цел повишаване на образователното си равнище, практиката показва, че както неграмотността, така и бедността могат да бъдат, и в повечето случаи ще бъдат наследени.

Положението на ромите в България по отношение на образователното им ниво не е изолиран случай – напротив – то наподобява ситуацията наблюдавана в други европейски страни, въпреки че има известни различия между отделните страни (Образование: положението на ромите в 11 държави-членки на ЕС..., 2016 г.). Достъпът до училище на ромските деца, макар и не в чисто физическия аспект в частност, както и различни проблеми на образованието на ромите, са били тема на изследване на уче-

ни в редица страни в региона, като Турция (Tiryakioğlu et al., 2024; Ateş and Ünal, 2022), Украйна (Fizeshi, 2023), Румъния (Iacob et al., 2022), Сърбия (Milanković et al., 2025) и Косово (Arifi & Brovina, 2023) и др. Интересно проучване в Испания разглежда ходенето до училище като положителен аспект на здравето (Rodíguez-López et al., 2016), което е противоположна гледна точка на представената в това проучване, в което затруднения физически достъп до училище/детска градина се разглежда само като пречка, а не като предимство. Интересен сравнителен анализ на образователните системи в няколко страни от Централна и Източна Европа (Унгария, Полша, Румъния, Сърбия и Словакия) е направен от Kende (2021).

Достъпът до училище и достъпът до детска градина се считат за ключови по отношение на образователната интеграция на ромските деца, тъй като те са мощни инструменти за постигане на последваща цялостна интеграция на ромското население – на пазара на труда и в обществото като цяло. Ограниченият достъп до разнообразна социална инфраструктура е част от т.нар. урбанистични фактори за пространствена сегрегация, които са свързани с ограничената функционална свързаност на отделните градски райони, създавайки пространствени бариери по отношение на достъпа до останалата част на града/населеното място (Илиева и Асенов, 2016; Петкова, 2025). Петкова посочва, че РГГС са физически изолирани пространства, често разположени в покрайнините на градовете, характеризиращи се с лоша инфраструктура, бедност и социална изолация, които не само отразяват, но и възпроизвеждат социалните неравенства, ограничавайки достъпа до образование, здравеопазване и пазар на труда (Петкова, 2025).

Въпреки факта, че физическото разстояние до училище/детска градина не може да се счита за най-голямата пречка пред ромските деца, в някои случаи то представлява проблем и следователно е фактор, който не бива да се подценява. Осигуряването на пълен достъп до образователни институции не означава непременно, че посещаемостта на училище ще се увеличи. От друга страна – по-високата посещаемост не означава непременно по-високи образователни резултати, но при равни други условия – се очаква тя да постигне точно това.

Докладът на EU FRA от 2016 г. (Второ проучване на Европейския съюз за малцинствата и дискриминацията, 2016 г.) посочва, че делът на ромските деца, посещаващи училища, в които всички ученици са роми, е най-висок в България – 27%, в сравнение с 3% в Испания, 5% в Чехия, 8% в Хърватия, Унгария и Румъния. Според същия доклад, по-голямата част от ромските деца посещават училища, в които всички или повечето от съучениците им са роми, само в Словакия (62%), Унгария (61%) и България (60%). В същото време обаче, според новия доклад на EU FRA от 2023 г. („Ромите в 10 европейски страни: основни резултати, 2023 г.“), именно Словакия и България показват най-високо ниво на посещаемост на деца на възраст 6–15 годи-

ни, които посещават училища, в които всички или повечето ученици са роми, според респондентите – съответно 65% и 64%, в сравнение със средно ниво за ЕС от 52%. По-важното като тенденция, от друга страна, е, че процентът за България се е увеличил в периода между 2016 г. и 2020 г. с 6 процентни пункта. Това на пръв поглед изглежда като парадокс: колкото по-голям е делът на ромските деца, които посещават сегрегирани училища, толкова по-висока е посещаемостта на училище. И макар това наблюдение да не е напълно невъзможно, не можем да твърдим със сигурност неговата вярност без допълнителни изследвания, които да го потвърдят или опровергаят.

Въпреки че физическият достъп не е единственият фактор влияещ върху нивата на посещаемост на ромските деца, той все пак е фактор – като се има предвид, че по закон в България децата не трябва да бъдат оставяни без надзор до 12-годишна възраст. Това означава, че възрастен трябва да ги придружава до и от училище, но ромите – най-бедната социално-етническа група в страната – често нямат собствен автомобил, така че ходенето пеша е единствената опция. Това е особено вярно в случаите, когато РГГС не се обслужва от обществен транспорт – или защото няма автобусна спирка наблизо, или – както в повечето случаи – изобщо няма обществен транспорт, защото градът е достатъчно малък и не го изисква. Това означава, че придружаващият възрастен ще трябва да отделя време за пътуване до и от детската градина/училище не веднъж, а два пъти на ден.

Трябва да се отбележи, че в редица случаи на ромските деца се осигурява транспорт с училищен автобус и разстоянието до училище в тези случаи става донякъде несъстоятелно като фактор за посещаемостта, но това не се отнася за всички ромски училища в страната.

Методология на изследването

Оценката на достъпа до детска градина и училище е част от общата оценка на пространствената сегрегация на ромските общности в българските градове. Достъпът до училище и достъпът до детска градина са 2 от т.нар. основни индикатори, на които се основава изчисляването на индекса на пространствената сегрегация (Илиева и др., 2025).

Както при всички останали индикатори, достъпът до училище и детска градина е базиран на оценки: оценка 1 – благоприятни стойности на индикатора; оценка 2 – средни стойности на индикатора; оценка 3 – неблагоприятни стойности на индикатора. Що се отнася до двата обсъждани показателя – Достъп до училище и Достъп до детска градина, тези оценки се базират на площта на РГГС, попадаща в рамките на изодистанцията от 600 m от най-близкото действащо училище и съответно най-близката детска градина. Разстоянието от 600 м е определено от Наредба № РД-02-20-3 от 21 декември 2015 г. на Министерството на регионалното развитие

и благоустройството на Република България (МРРБ), в която се посочва, че радиусът на територията, обслужвана от детска градина или образователна институция е до 600 m, и следователно е считано за базово разстояние за определяне на изодистанциите. Този периметър около всяко училище/детска градина е създаден с помощта на инструмента ORC в QGIS, който позволява очертаването на изодистанции от точка, въз основа на различни критерии: разстояние пеша; с автомобил; с велосипед и др., както и изолинии базирани на време (изохрони). Мрежата от училища/детски градини в градовете, в които са установени РГГС представлява точков слой в ГИС, въз основа на който са създадени изодистанции от 600 m. Както бе посочено по-горе, взета е предвид само мрежата от начални, основни и средни училища, а не всички училища – следователно професионалните гимназии са пренебрегнати, тъй като децата не могат да посещават такива училища, без първо да са посещавали основно/начално училище. В много случаи дадена професионална гимназия се намира в непосредствена близост до РГГС, но това не помага по никакъв начин на по-малките ученици, които все още не могат да посещават такова училище. С други думи, наличието на гимназия в рамките на изодистанциите от 600 м не води до оценка 1 – напротив – някои РГГС всъщност получават оценка 3 по отношение на достъпа до училище, просто защото основното или началното училище са по-далеч от РГГС, отколкото дадена гимназия. Този проблем не се наблюдава при оценката на достъпа до детска градина, при която се вземат предвид всички детски градини, независимо от тяхната собственост – държавна или частна. Този подход обаче би могъл да бъде прецизиран, тъй като частните детски градини са недостъпни за много ромски (и не само ромски) семейства поради по-високите им такси.

РГГС, които попадат изцяло (или почти изцяло) в района, обхванат от изодистанциите от 600 м от една или повече детски градини/ училища, получават оценка 1 – най-добър достъп (фиг. 5.2.5.)

Фиг. 5.2.5. Пример за РГГС (Шекер Махала, гр. Пловдив), попадаща изцяло в зоната на изодистанция от 600 м (оценка 1)

Източник: автора

РГГС, които са частично в зоната, покрита от изодистанцията от 600 m от една или повече детски градини/ училища, получават оценка 2 – частичен достъп. Трябва да се отбележи, че това е компромисен подход, тъй като някои РГГС са частично покрити от изодистанцията от 600 m, но по-малко от 50% от площта на РГГС (фиг. 5.2.6а), докато други получават същата оценка, въпреки че над 50% от РГГС попада в зоната покритие. Освен това не е ясно дали и колко деца на училищна възраст живеят в периметъра от 600 м.

РГГС, които не попадат (или попадат само в незначителна част) в зоната на изодистанция от 600 м дори на една детска градина/училище, получават оценка 3 – незадоволителен достъп (фиг. 5.2.6б)

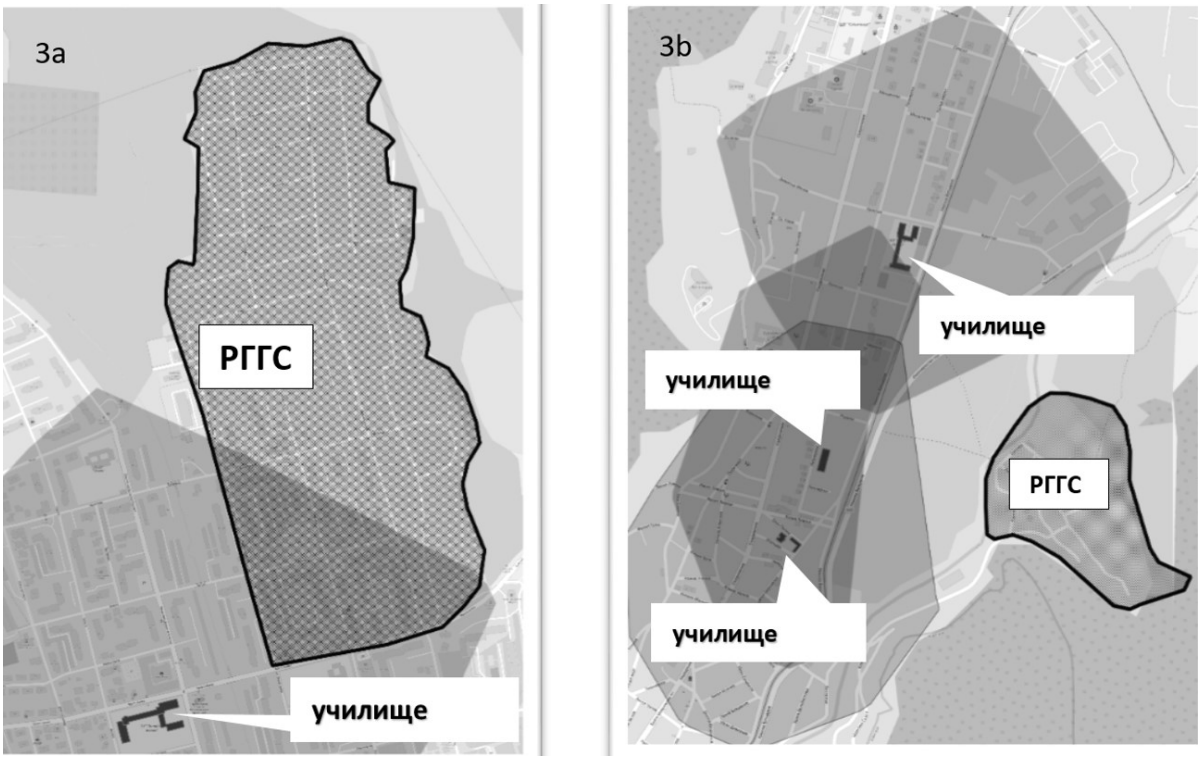

Fig. 5.2.6. Примери на РГГС с оценка 2 – частичен достъп (3а – РГГС в гр. Добрич), и оценка 3 – незадоволителен достъп (3b – РГГС в гр. Велинград)

Източник: автора

Тази методология за оценка на достъпа до училище и детска градина има редица недостатъци поради няколко причини: зададеното ограничение от 600 m може да бъде оспорено (защо не 500 или 800 например); фактът, че дадена РГГС е частично покрита от зададения периметър и следователно получава оценка 2, не означава, че има деца в училищна възраст, които живеят в тази част на РГГС, но поради липса на данни, предложеният подход приема, че всички деца са равномерно разпределени в РГГС, което в действителност е невъзможно; някои РГГС с оценка 1 всъщност попадат в зоната на покритие от 600 m не на едно, а на 2 училища/детски градини, което означава, че са по-добре осигурени с близкоразположени

детски градини и училища от други РГГС с оценка 1; Някои РГГС с оценка 3 са малко извън границата от 600 m, докато други са далеч отвъд тази граница. Независимо от гореспоменатите несъвършенства, възприетият методологичен подход дава относително точна представа за близостта на РГГС до училища/детски градини и макар да е опростен, той е същевременно универсален, и позволява сравнителен анализ в различни мащаби – местен, регионален, национален и международен.

Някои от констатациите в това проучване се основават на социологическо проучване, проведено в изследваните градове сред 900 респонденти – жители на РГГС. Въпросите отнасящи се до образованието, на които респондентите са отговорили, са:

- На вас или на някой друг от вашето семейство, било ли е отказано правото да запише детето/децата си в някое училище?
- Какъв е етническият състав на учениците в училището, в което учи детето ви?
- Колко често детето ви ходи на училище?

Резултати

Достъп до училище

Разпределението на РГГС в групи въз основа на получената оценка за достъп показва, че повече от половината от изследваните РГГС са с незадоволителен достъп до училища, по-малко от 1/3 от всички са с частично покритие от периметъра от 600 м, докато едва 12,7% са напълно покрити от определеното пешеходно разстояние (фиг. 5.2.7.). Този факт показва, че по-голямата част от РГГС в страната са разположени сравнително далеч от най-близкото училище. Това не е изненадващо, като се има предвид, че повечето РГГС се намират в периферията на града и социалната инфраструктура като цяло е по-трудно достъпна, включително образователната.

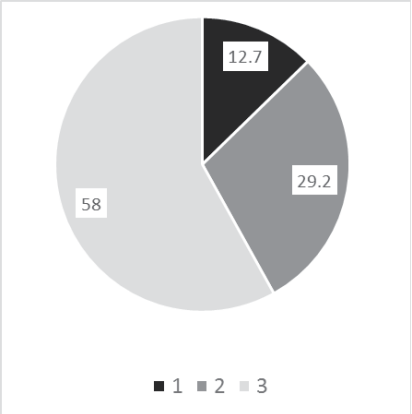

Фиг. 5.2.7. Достъп до училище – разпределение на РГГС в зависимост от получената оценка за достъп (%)

Източник: автора

Достъпът до училище е силно зависим от размера на града – колкото по-голям е градът, толкова по-добър е достъпът. Това заключение може да се направи от факта, че средният размер на градовете, в които се намират РГГС с оценка 1, е 62 774 души, докато средният размер на градовете, в които се намират всички РГГС с резултат 3, е 11 661 души (фиг. 5.2.8.).

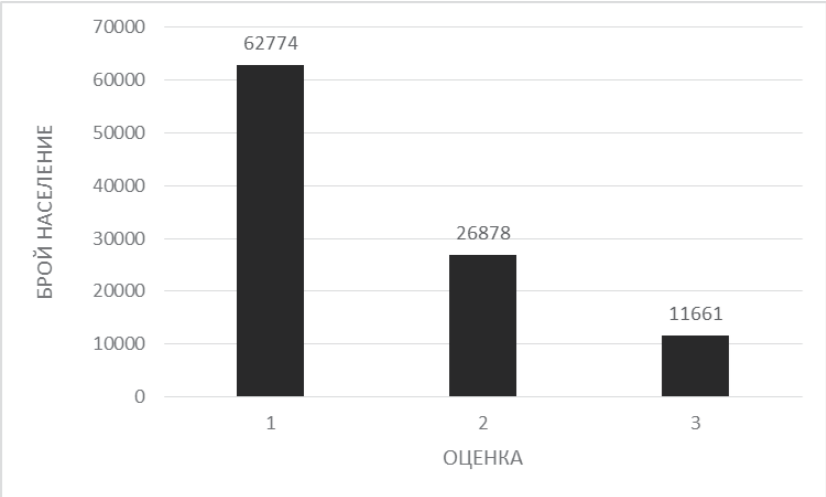

Фиг. 5.2.8. Достъп до училище – среден размер на градовете (брой на населението), в които се намират РГГС със съответните оценки

Източник: автор

Това обаче съвсем не означава, че всички РГГС в по-големите градове са в непосредствена близост до училище. Като цяло, РГГС в по-малките градове са по-далеч разположени от училищата, защото често в малкия град има само едно училище, което се намира в центъра на града (в повечето случаи), докато РГГС обикновено се намира в периферията, на повече от 600 m пешеходно разстояние от училището. В други случаи РГГС всъщност се намира в близост до училище, но съществува препятствие между тях – река, железопътна линия или главен път – които трябва да се преодолеят по по-дълъг маршрут, което прави пешеходното разстояние много по-голямо от разстоянието по права линия. Това отново е резултат от цялостното периферно местоположение на РГГС – независимо от размера на града, в който те се намират.

Средната оценка на РГГС в зависимост от размера на града, в който се намират, също дава добра представа за това как големите градове да осигуряват по-добър достъп до училище за ромските деца (фиг. 5.2.9.)

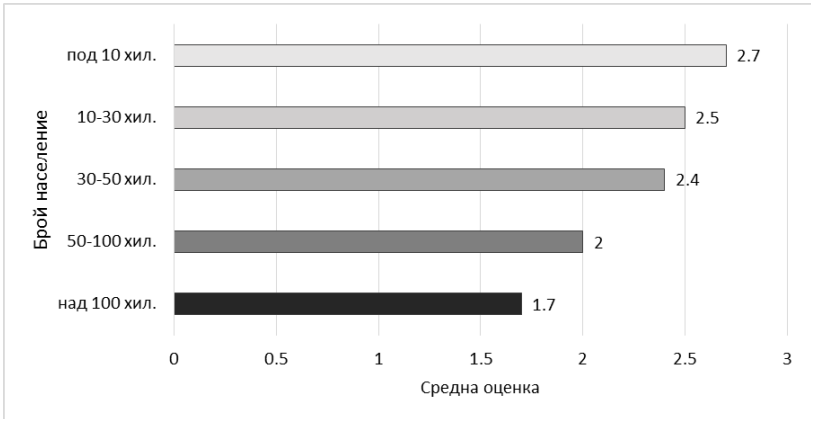

Фиг. 5.2.9. Достъп до училище – средна оценка на РГГС според големината на градовете, в които се намират

Източник: автора

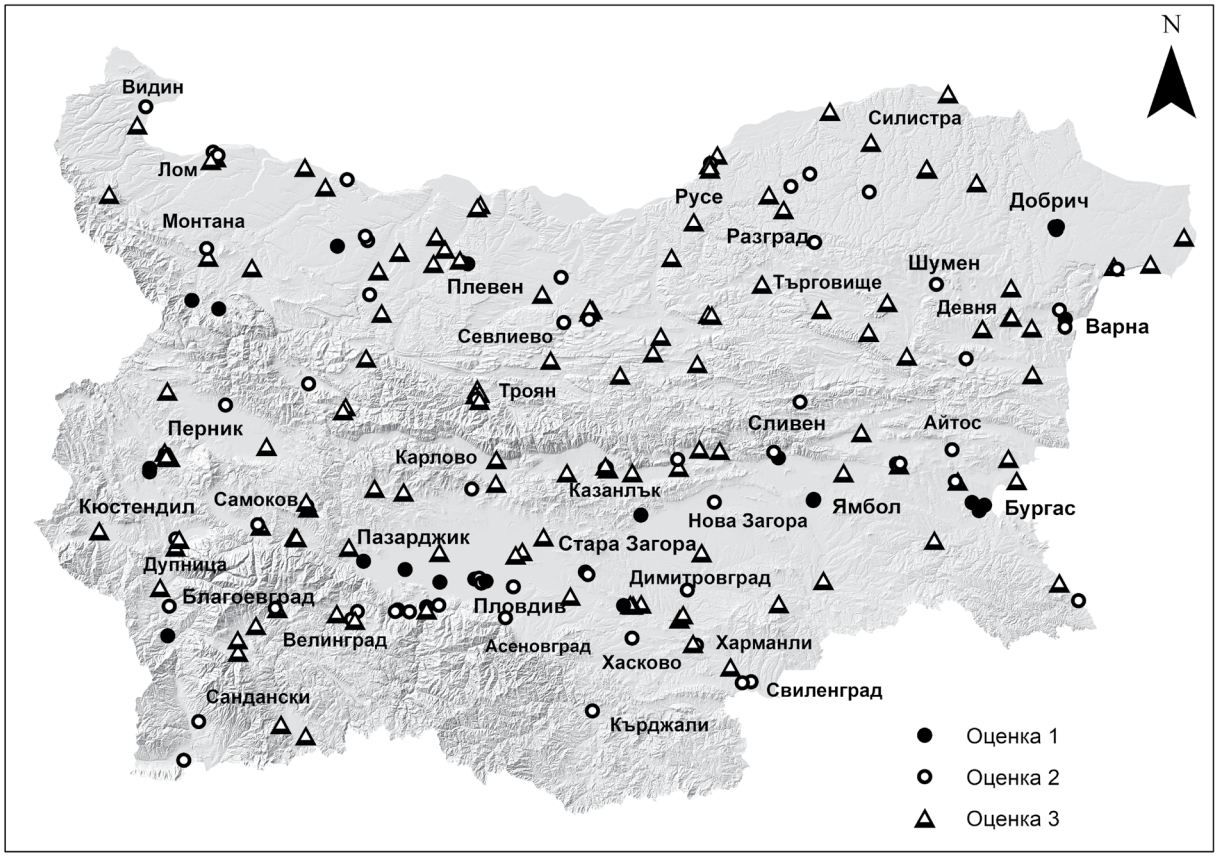

Фиг.5.2.10. Оценка на достъпа до училища в РГГС

Източник: автора

Както се вижда от фиг. 5.2.9, колкото по-голям е градът, толкова по-висока е средната оценка за достъп до училище. Ясно видимото обаче е, че тази зависимост е валидна само за градове, чието население е над 50 000 души – под тази граница градовете показват по-ниска средна оценка за достъп до училище като цяло – средно около 2,5. Това означава, че най-го-

лемите градове в страната т се отличават с добър достъп на жителите на РГГС до училище, докато както в средните, така и в малките градове, това е по-малко вероятно. Естествено, разпределението показано във фиг. 5.2.9. е силно зависимо от избраните интервали за броя на населението на градовете, но все пак то дава добра представа за някои безспорни корелации.

РГГС с пълен достъп до училище (оценка 1) могат да бъдат открити във всички градове, независимо от тяхната големина, но трябва да се отбележи, че половината от тези РГГС (51,8%) са разположени в областните градове. Това не е изненадващо, тъй като училищната инфраструктура в тези градове е по-развита и независимо от теоретично възможните по-големи разстояния в по-големия град, РГГС имат по-голям шанс да попаднат в рамките на изодистанциите от 600 м. За съжаление, колкото по-близо е училището до РГГС, толкова по-голяма е вероятността то да е частично или изцяло сегрегирано. Това води до типичен, но негативен парадокс: двата показателя – 1) Достъп до училище и 2) Училищна сегрегация – често „се елиминират“ взаимно.

РГГС с оценка 2 – частичен достъп до училище – представляват втората по големина група – почти 1/3 от всички. Тези РГГС също могат да бъдат открити във всички видове градове, независимо от техния размер, административни функции, географско местоположение и др. Средният размер на градовете, в които са разположени всички РГГС с оценка 2 е 26 878 жители или това са предимно средноголеми градове.

Анализът на разпределението на РГГС с оценка 3 – незадоволителен достъп до училище – показва, че по-голямата част от тези ромски квартали са разположени в по-малки и средноголеми градове – само 12% от тях са разположени в областни центрове. Средният размер на градовете, в които са разположени всички РГГС с оценка 3 е около два пъти по-малък от средния размер на градовете, в които са РГГС с оценка 2. Този факт доказва, че независимо от по-малките разстояния в по-малките градове, по-слабо развитата образователна инфраструктура води до по-затруднен достъп до училище, предвид факта, че в повечето случаи в града има само едно училище. За съжаление, тази група обхваща по-голямата част от изследваните РГГС и е доста представителна по отношение на общия достъп до училище на ромските ученици в сегрегираните квартали в страната.

Достъп до детски градини

Резултатите показват поразително сходство между разпределението на РГГС по отношение на техните оценки за достъп до училище и детска градина (фиг. 5.2.11.):

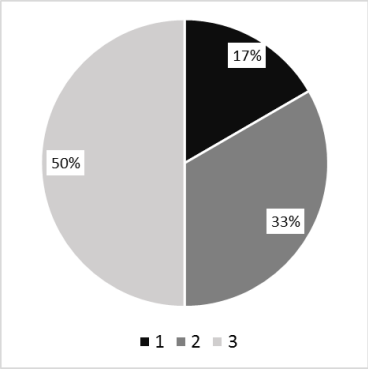

Фиг. 5.2.11. Достъп до детска градина – разпределение на РГГС в зависимост от получената оценка (%)

Източник: автора

Това не означава непременно, че дадена РГГС има еднаква оценка и за двата показателя (достъп до училище и достъп до детска градина), въпреки че такива случаи съществуват. Отново по-голямата част от РГГС са с незадоволителен достъп до детски градини, докато тези с пълен достъп съставляват най-малък дял. Въпреки това, делът на РГГС с оценка 1 е малко по-висок, отколкото при достъпа до училище, за сметка на дела на РГГС с оценка 3. Общата ситуация обаче е практически същата. Същото важи и за корелацията между размера на града и оценката за достъп до детска градина – отново РГГС в най-големите градове се отличават с по-добър достъп до детски градини (фиг. 5.2.12), което е очаквано, тъй като инфраструктурата е много по-развита, независимо от по-големите разстояния в големите градове, в сравнение с малките градове, в които често има само една детска градина.

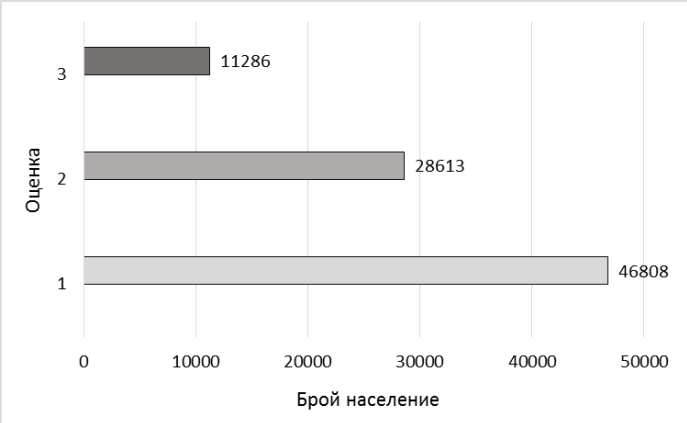

Фиг. 5.2.12. Достъп до детска градина – среден размер на градовете (брой на населението), в които се намират РГГС със съответните оценки

Източник: автора

За разлика от достъпа до училище обаче, средният размер на градовете, в които се намират РГГС с различна оценка на достъпа се различава

в сравнение с първия показател (достъп до училище) – тук най-висока средна оценка се наблюдава във втората група градове – с население 50 000 – 100 000 д., а не при групата на най-големите градове (фиг. 5.2.13.):

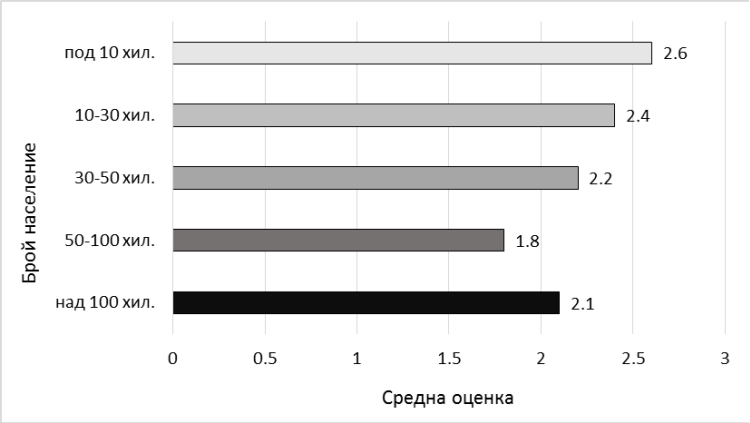

Фиг. 5.2.13. Достъп до детска градина – средна оценка на РГГС според размера на града, в който са разположени

Източник: автора

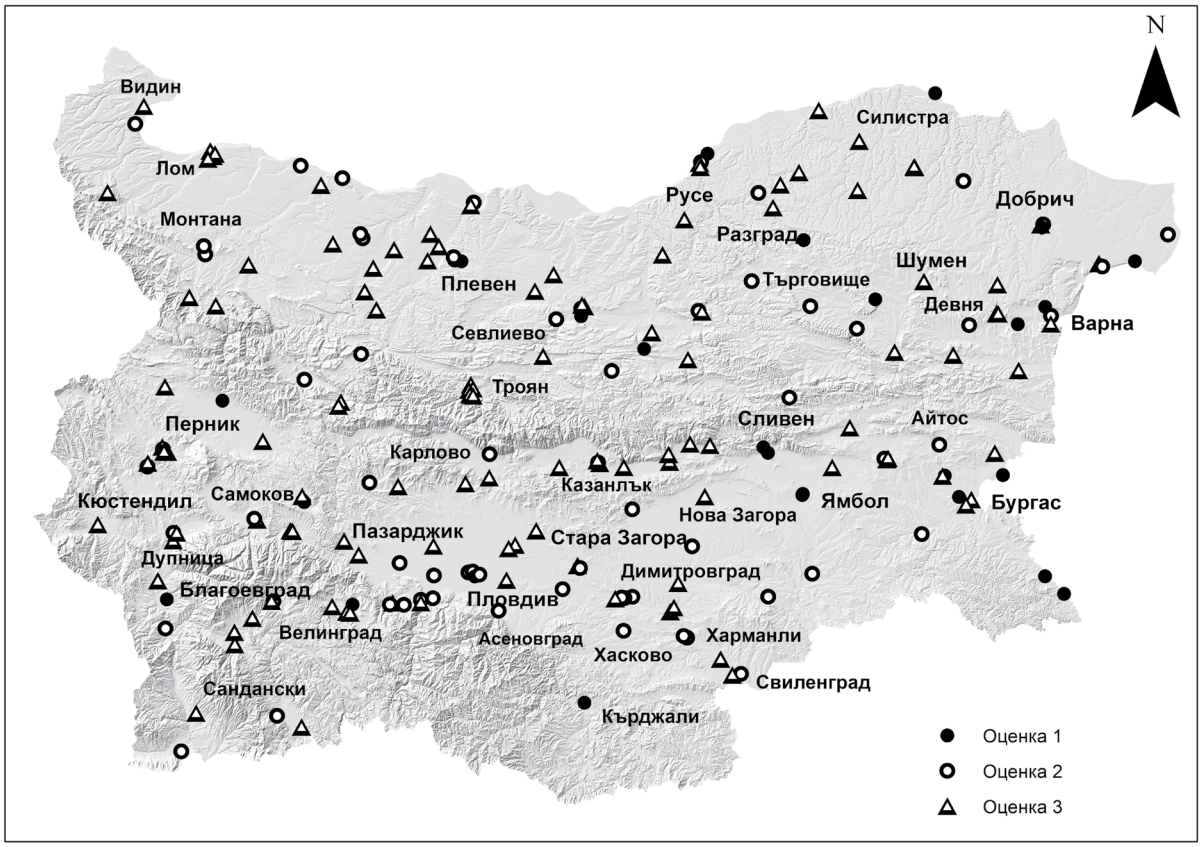

Фиг.5.2.14. Оценка на достъпа до детски градини в РГГС

Източник: автора

Средният резултат от 2,1 при РГГС в най-големите градове се дължи на факта, че множество РГГС разположени в такива градове, са получили резултат 3 (Русе, Варна, Бургас). Много други РГГС в градовете от тази група (население над 100 000) също така са с оценка 2 – нещо по-нетипично по отношение на достъпа до училище, откъдето идва и по-добрата средна оценка на РГГС в този случай. Фактът, че РГГС в най-малките градове отново показват най-ограничен достъп, отново е неоспорим. Незадоволителният достъп до детски градини в по-малките градове е резултат на същите фактори, влияещи на достъпа и до училище – най-често съществува само една детска градина, периферно местоположение на РГГС, природни и антропогенни препятствия между общността и центъра на града, и др. Средната оценка от 1,8 за РГГС разположени в градове с население между 50 и 100 хиляди жители, от друга страна, е резултат както на сравнително добре развитата мрежа от детски градини, така и от по-кратките разстояния в сравнение с най-големите градове. Отново, средните оценки са силно зависими от интервалите, по които се прави групирането на градовете по брой на населението.

Комбиниран достъп до училище и детска градина

Анализът на комбинираната оценка на РГГС за достъп до училище и детска градина показва, че по-малко от 4% от всички изследвани РГГС всъщност се отличават с пълен достъп едновременно до детска градина и училище, докато почти 40% от всички РГГС са разположени относително далеч и от двете (фиг. 5.2.15.):

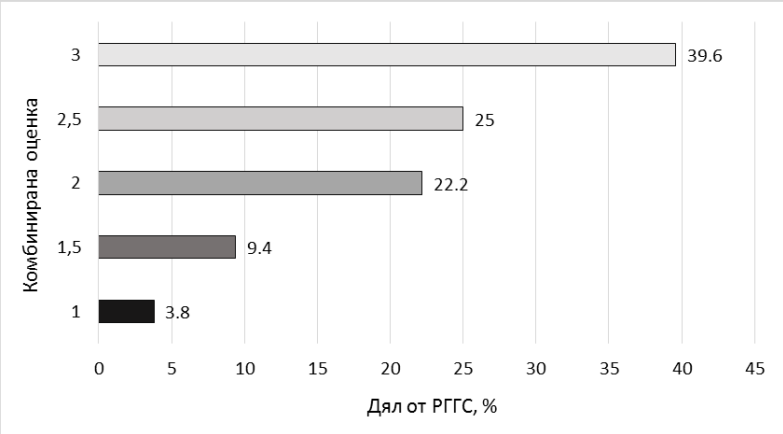

Фиг. 5.2.15. Комбинирана оценка за достъп до училище и детска градина – средна оценка на РГГС

Източник: автора

Това до голяма степен се дължи на периферното разположение на РГГС, от една страна, и на относително малкото разстояние от 600 м, определено като изодистанция за оценка на достъпа, от друга. Докато в големите градове мрежата от училища и детски градини е добре развита и не е концентрирана само в центъра на града, това не е така в по-малките гра-

дове, в които често има само едно училище/детска градина – обикновено разположени в центъра на града, а не в периферията – където се намират по-голямата част от РГГС.

Анализът на комбинираната оценка за достъп потвърждава корелацията между размера на града и средната комбинирана оценка (фиг. 5.2.16) – РГСС в градове с население под 50 000 жители отчитат по-ограничен комбиниран достъп, като това в най-голяма степен се отнася за РГГС в най-малките градове (2,7). Като цяло, РГГС в по-големите градове се отличават с по-добър комбиниран достъп по причини, посочени по-рано в текста.

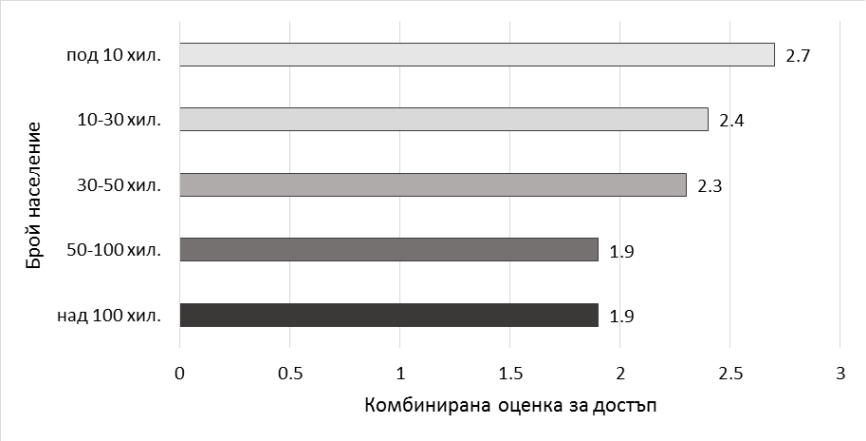

Фиг. 5.2.16. Комбиниран достъп до училище и детска градина – средна оценка на РГГС според големината на града, в който се намират

Източник: автор

Както се вижда от фиг.5.2.16. най-добрите оценки на комбинираният достъп до детска градина и училище се наблюдават при РГГС в градовете с население над 50 – 100 000 души и тези в най-големите градове. Изравнената комбинирана оценка се дължи на по-добрата оценка на РГГС в градовете с население от 50–100 000 д. по отношение на достъпа до детска градина – 1,8 при оценка 2,1 в най-големите градове, което елиминира влиянието на по-добрата оценка, наблюдавана при РГГС в най-големите градове по отношение на достъпа до училище – 1,7 при оценка 2,0 за РГГС в най-големите градове. Както бе споменато по-рано, по-добрият достъп до детска градина наблюдаван не при най-големите, а в следващата група градове, може да е резултат от комбинирания ефект на относително добре развита мрежа от детски градини и като цяло по-малките разстояния в сравнение с най-големите градове.

Най-добрият общ резултат по отношение на достъпа както до детски градини, така и до училища (комбинирана оценка 1) се наблюдава в няколко РГГС, разположени предимно в областни градове като Бургас, Добрич, Перник, Ямбол, Сливен и Плевен, както и в Казанлък (единственият град в тази група, който не е областен град). Най-добрите оценки на РГГС

се наблюдават при РГГС в град Ямбол, където и двете ромски махали са с оценка 1 и по двата показателя.

Отново, фактът, че в някои случаи РГГС в малките градове също имат сравнително добър достъп както до училище, така и до детска градина, се дължи на по-малката площ на населеното място като цяло – нещо, което не се отнася за по-големите градове, където по-добрата образователна инфраструктура е основният фактор за добър достъп. Фактът, че няма РГГС с оценка 1 и при двата показателя, разположени в малък град, е доста показателен по отношение корелациите между размера на града и достъпа до училище и детска градина, установени в настоящото изследване.

Заключение

Въз основа на множеството задълбочени интервюта, проведени в избрани градове, в които са установени РГГС, е взета предвид гледната точка по отношение на въпроси свързани с образованието на местната ромска общност, директори на сегрегирани училища и представителите на местните власти Някои от получените отзиви сочат, че ромските деца доста често настояват да бъдат записани в близкото сегрегирано училище, независимо от усилията на местните власти, насочени към разпределяне на ромските деца между различните училища, за да се избегне/ограничи училищната сегрегация. Ромските деца, които завършат 8-ми клас, обикновено се записват в гимназии със смесен или предимно български етнически профил на учениците. В крайни случаи (напр. в градовете Русе и Габрово) някои училища са били умишлено затворени, за да се избегне пълна сегрегация – учениците в тези случаи са били разпределяни в други училища. Това е довело до различни резултати – в случая с Русе е последвал ефект на „white flight“ – българските ученици са започнали да напускат тези училища. В град Габрово обаче, противно на очакванията, недоволството от страна на българските родители е слабо. Това показва, че не трябва да се правят обобщения относно родителското поведение и от двете страни – ромски и български родители.

Сегрегираните училища според някои от интервюираните водят до необичаен „положителен“ парадокс, а именно – липсата на данни за дискриминационно поведение в такива училища, тъй като всички ученици са роми. Дискриминация иначе се съобщава „на всички нива“ и според някои интервюирани през годините тя се засилва. На образователно ниво, дискриминацията често се проявява чрез отказа на някои директори на училища да запишат ромски деца в тяхното училище, въпреки желанието на родители им. Мотивацията зад това поведение е идеята, че колкото по-малък е броят на ромските деца в училището, толкова по-привлекателно би било то за родителите на българските ученици. В много други случаи обаче местните власти твърдят обратното – че се прави всичко възможно учениците да бъдат третирани еднакво, като са взети мерки

за осигуряване както на добър достъп (училищен автобусен транспорт), така и на благоприятна среда за всички ученици, независимо от етническата им принадлежност. Макар че в някои случаи наистина се полагат усилия за преодоляване на проблема, представители на ромската общност заявяват, че повечето добри идеи/практики са „на хартия“ и просто имитират дейност и образование като цяло. В някои градове се прилага подходът на „квота за ромски ученици в училищата“, така че ромските деца да бъдат равномерно разпределени в различните училища, за да се избегне сегрегацията. Този подход обаче е приложим само там, където има достатъчно училища. Малко над 1/3 от децата учат в сегрегирано училище, докато по-голямата част от учениците посещават етнически смесено училище. Най-тревожен обаче е изключително ниският дял на ромските деца, посещаващи предимно българско училище – може да се предположи, че това са ромски деца, които действително са стигнали до гимназия, но това не може да се потвърди на базата на резултатите от социологическото изследване. Що се отнася до посещаемостта на училище – независимо от етническия му състав, отговорите на респондентите показват, че половината от децата или ходят на училище от време на време, или изобщо не ходят на училище Фактът, че над 1/3 от децата в анкетираните семейства не ходят на училище, е най-тревожната констатация на социологическото проучване по отношение на образователната част на въпросника.

По темата за участието на ромските родители в образователния процес се наблюдава поляризирана ситуация – някои родители са много активни и подкрепят – както училището/учителите, така и децата си, докато други са напълно незаинтересовани от тези въпроси. Тази поляризация е в пряка корелация с образователното ниво на самите родители, въпреки че в някои случаи необразованите родители искат децата им да ходят на училище, но не могат да си го позволят, поради крайна бедност. Положителна обратна връзка в този аспект е, че броят на ромските родители, които искат да осигурят по-добро образование за децата си, непрекъснато нараства според ромските училищни медиатори.

Негативната тенденция на отпадане от училище продължава, като някои респонденти посочват, че като цяло случаите са по-малко в сравнение с преди. Обикновено учениците от мъжки пол достигат до по-горните класове, тъй като ученичките по-често спират да ходят на училище – или поради бременност – тенденция, която според някои респонденти през годините намалява, или защото родителите им не им позволяват да ходят на училище по различни причини – включително страх да не бъдат „откраднати“. След присъединяването на България към ЕС през 2007 г., основна причина за отпадане на ромски ученици от училище е миграцията на семействата им в чужбина. В такива случаи реално отпадане от училище не винаги се наблюдава, тъй като ромските деца обикновено се записват на училище и продължават образованието си в съответната чужда страна, в

която са се заселили.

Друга постоянна, продължаваща негативна тенденция е езиковата бариера. Ромските деца рядко говорят български, когато достигнат училищна възраст – в зависимост от ромската група, от която са децата, те говорят или ромски (романес), или само турски език. Липсата на контакт с български език както в РГГС, така и в семейството, е основната причина за това. Малкото познания по български език, които придобиват в училище, често се забравят по време на дългата лятна ваканция. Някои от интервюираните заявяват, че фактът, че някои ромски ученици завършват 8-ми клас, не означава, че могат да четат и да пишат на български – наблюдение, което говори много за образователната система в България по отношение на ромските ученици като цяло.

Въпреки че по-голямата част от РГГС в градовете в България имат незадоволителен достъп както до детски градини, така и до училища, трябва да се отбележи, че основната причина за това е относително малкото разстояние (600 м), което е заложено в методиката за изчисляване на достъпа, определено от Наредба № РД-02-20-3 от 21 декември 2015 г. на Министерството на регионалното развитие и благоустройството на Република България (МРРБ). Ако това разстояние беше дори малко по-голямо (примерно 800 м), повечето от изследваните РГГС биха получили оценка 2, а не 3, докато делът на РГГС с оценка 1 би се увеличил значително. Проучването не може да докаже никаква корелация между разстоянията до училище, от една страна, и посещаемостта на училище, от друга – такава корелация може да бъде установена или опровергана само след допълнителни изследвания. Въпреки това, настоящото изследване доказва, че периферното местоположение на повечето РГГС, което е типична характеристика на пространствено сегрегираните общности, представлява пречка за достъпа до училище и детска градина. Корелацията между размера на града, в който е разположена дадена РГГС, и достъпа до детска градина/училище е безспорна – РГГС в градовете с над 50 000 жители имат много по-добър достъп в сравнение с РГГС в по-малките градове, което е резултат най-вече от по-добре развитата образователна инфраструктура в по-големите градове.

5.3. ЕКОЛОГИЧНА СПРАВЕДЛИВОСТ И РОМСКИТЕ ГРАДСКИ ГЕТОИЗИРАНИ СТРУКТУРИ: ТЕРИТОРИАЛНИ НЕРАВЕНСТВА В ДОСТЪПА ДО ЗЕЛЕНИ ПРОСТРАНСТВА

Надежда Илиева

Устойчивото градско развитие и социалното приобщаване са ключови аспекти на съвременното градско планиране, но маргинализирани общности, като ромската, често остават изключени от тези процеси. Един от аспектите на зелените градове е изграждането на широкодостъпна зе-

лена система в градовете независимо от социалния статус на жителите им. Трансформациите в градското пространство са пряко свързани с начина, по който функционират градовете като системи на взаимодействие между различни актьори – институции, местни власти и самите граждани. Градът се превръща не просто в териториален обект, а в сложна социално-пространствена мрежа, в която пространството и социалните отношения са взаимнозависими. В рамките на този контекст концепцията за устойчиво градско развитие и идеята за „зелените градове“ заемат все по-централно място както в научните изследвания, така и в европейските и национални политики. Зелената инфраструктура се разглежда като ключов елемент за осигуряване на качествена градска среда, подобряване на общественото здраве, социална кохезия и екологична устойчивост. Темата за териториалното неравенство и пространствената справедливост е трайно застъпена в стратегическите документи на Европейския съюз – включително Зелената книга за териториалното сближаване (2008), Градовете на бъдещето (2011) и инициативата Нов европейски Баухаус (2021–2023) – където се поставят акцент върху създаването на достъпни, естетични и приобщаващи градски пространства, които да отразяват социалното и етническото многообразие на съвременна Европа. В тях съществено място заема т.нар. екологична справедливост като ново измерение на социалната политика, насочена към уязвими и маргинализирани групи. Въпреки това, реалното прилагане на тези принципи често се оказва селективно и неравномерно, като възпроизвежда вече съществуващи социални и пространствени неравенства. В България особено отчетливо се откроява случаят на ромските гетоизирани структури, отличаващи се с ограничен достъп до зелена инфраструктура. Урбанизационният натиск, липсата на свободни терени и нерегламентираното застрояване задълбочават този процес, водейки до трайна екологична сегрегация. Зелените пространства – паркове, градини, междублокови площи, крайградски територии – са не само носители на екологични функции, но и основен индикатор за социална справедливост. Те могат да действат като зони на междуетнически контакт и социално сближаване. Когато обаче тези пространства са недостъпни, липсват или са в лошо състояние, това не само лишава жителите от възможности за рекреация, но и възпроизвежда социалната изолация на цели общности. Следователно достъпът до зелена инфраструктура се превръща в индикатор за социална справедливост и качество на живот. В настоящата глава основният фокус е насочен към пространствената изолация на ромските гетоизирани структури в България и тяхното ограничено включване в концепцията за зелените градове.

Изследването изхожда от тезата, че устойчивият град не може да бъде постигнат без социална устойчивост, а тя изисква равен достъп до градски ресурси. Без активното включване на маргинализираните групи в процесите на градско планиране и без целенасочени политики за подобряване

на средата в гетоизираните квартали, визията за „зелени градове“ остава частична и неравнопоставена. Равнопоставеният достъп до зелената инфраструктура трябва да се разглежда не само като екологичен, но и като социален и граждански приоритет, чийто недостиг възпроизвежда социалните бариери в пространствените форми на неравенство.

Анализът на степента на пространствена сегрегация на определена етническа група акцентира върху два взаимнодопълващи се аспекта: абсолютно местоположение на групата в градското пространство и достъпа ѝ до градските ресурси – работа, училище, зелени площи, здравни заведения, достъп до обществен транспорт и др. Според Fonseca и др. (2006) пространствените измерения на интеграцията се определят не само от позицията на етническата група в градското пространство, но и от нивото на достъп до градските ресурси и степента на мобилност. Тези три аспекта са взаимносвързани – достъпът до ресурси зависи от местоположението на етническата общност и на съоръженията, които използва, както и от конфигурацията на обществения транспорт. Важен аспект в това отношение е достъпът до места за отдих и почивка, който до голяма степен определя качеството на обитаваната градска среда. Достъпността обикновено се определя чрез степента на трудност при придвижване от едно място на друго и представлява разстоянието и връзката между местоположението на населението и ресурсите в дадено пространство (Apparicio at al, 2008). Това разстояние може да се измерва в километри, но също така и във време или разходи (Johnston, 2000). Според Geurs & van Wee (2004), факторите, които влияят на пространствената достъпност, включват качеството на транспортната инфраструктура, топографията, ограниченията на скоростта, характеристиките на превозните средства, интензивността на трафика, схемата на обслужване и цените на горивата. Координацията между транспортните политики и разпределението на ресурсите допринася за намаляване на неравенствата, породени от липсата на достъпност (Moseley, 1979). Пространственият анализ на достъпността може да се разглежда като инструмент, чиито вариации позволяват да се измери степента на изключване на определени зони и население от местни ресурси. Оттук – измерването на достъпността води до генериране на нова, допълнителна информация като количествен инструмент за измерване на пространствената сегрегация. Някои автори подчертават, че съвременните комуникационни технологии и мобилността на населението намаляват териториалните ограничения. Но според Simmel (1997) и Harvey (2006) пространството винаги е изключваща величина – един субект не може да заема едновременно място с друг. То не е само физическо или геометрично, а социално пространство. Durkheim и Mauss (1963) подчертават, че пространството е тясно свързано със социалната организация и класификацията му варира според груповите различия. Castells (1977) определя пространството като продукт на социалната структура.

Lefebvre (1968, 1991) изразява виждането, че социалното пространство е социален продукт, произведен на три взаимодействащи нива: (1) материални пространствени практики, (2) представи за пространството чрез знания, значения и символи, и (3) преживяно пространство – възприятия и спомени на живеещите в него. Всяка социална група взаимодейства с пространството чрез специфични модели на обитаване, работа, обучение, обслужване и свободно време. Концепцията за „активно пространство" (Gaebe, 2004) определя онзи обхват, в който индивидът извършва своите ежедневни дейности. Този поведенчески подход в градската география е широко използван през 70-те години на XX век (Heineberg, 2001) и доразвит от Werlen (1995, 1997), който въвежда „теоретичен подход, ориентиран към действие". За разлика от поведение, действието се възприема като умишлен акт, повлиян от социални, културни и физически условия. Golledge и Stimson (1997) определят активното пространство като това, в което индивидът има директен досег при изпълнение на ежедневните си функции – между дома и работното място, търговски обекти, места за отдих и др. С оглед анализа на достъпа до зелени пространства – ключов аспект на концепцията за зелени градове – изследването фокусира върху две от посочените пространства:

- **Урбанистично**– чрез анализ на зелените площи вътре в самата гетоизирана структура;
- **Активно**– чрез измерване на достъпа до обществени паркове

Пространствената сегрегация се разглежда не само през призмата на местоположението, но и като динамично взаимодействие между ресурси, инфраструктура, социални мрежи и възприятия. В заключение, пространствената сегрегация може да се разглежда като динамичен процес, в който достъпът до ресурси, инфраструктурата, социалните мрежи и възприятията формират сложна система от взаимодействащи фактори. Прилагането на концепциите за социално произведено пространство, активно пространство и достъпност предоставя нов аналитичен инструментариум за разбиране на ромската гетоизация не просто като териториален феномен, а като израз на социална и екологична несправедливост в съвременните български градове.

За целите на изследването е разработена типология на българските градове, основана на два ключови индикатора, отразяващи различните нива на достъп до зелена градска инфраструктура:

- Достъп до зелени площи с широка обществена употреба – паркове, градски градини, горски територии и крайречни зони, които изпълняват функции на публично достъпни пространства;
- Достъп до зелени площи с ограничена обществена употреба – междублокови пространства, зелени ивици около институции, училища и жилищни сгради, които макар и частично достъпни, представля-

ват важен компонент на локалната зелена мрежа.

Тази зелена система се разглежда в два структурни плана:

- като част от средата на ежедневното обитаване, където зеленият елемент осигурява екологичен комфорт, микроклимат и социална комуникация;
- като елемент на по-висока йерархия – териториално разпределение на обекти, обслужващи неежедневни потребности, като градски паркове, горски масиви и рекреационни територии.

В контекста на ромските гетоизирани структури, достъпът до зелени площи придобива особено социално значение. Обществените паркове могат да се разглеждат като пространства на социална интеграция – места, където различни етнически и социални групи се срещат в неформална среда, изграждайки доверие и споделени практики на съжителство. Тези пространства, ако са достъпни, имат потенциал да редуцират социалната дистанция и да подпомогнат процесите на интеркултурен диалог и включване.

Методологичният подход се базира на географски информационни системи (ГИС), чрез които е измерено разстоянието от центъра на гетоизираните ромски квартали до най-близката зелена зона. Този подход позволява не само пространствена визуализация, но и количествено измерване на достъпа до зелени пространства, което е критичен индикатор за оценка на екологичната справедливост в градовете.

Чрез ГИС са извършени дигитализация и пространствен анализ на ортофото и кадастрални изображения, с цел изчисляване на ключови градоустройствени показатели – интензивност на застрояване, дял на зелените площи в рамките на квартала, налични свободни пространства и достъпност до паркове за обществено ползване (Wong, 1997; Lee & Culhane, 1998). Допълнително са приложени дистанционни изследвания (remote sensing) с висока пространствена резолюция, които позволяват проследяване на морфологични промени във времето, идентифициране на нови или разширени гетоизирани структури и оценка на вътрешната озелененост. Този подход осигурява обективна, пространствено изразена картина на достъпа до зелени площи и същевременно позволява интердисциплинарно тълкуване на социалните и екологични измерения на градската изолация. Чрез прилагането на ГИС-базирани методи се осигурява възможност не само за пространствено картографиране, но и за проследяване на динамиката на зелените площи във времето. Получената пространствена база данни служи като актуализиращ се инструмент за анализ и управление на градската среда, който може да бъде използван от местните власти при вземането на решения, свързани с градоустройственото планиране, териториалното развитие и социалното приобщаване.

Комбинираният подход – включващ количествено анкетно изследва-

не, пространствени анализи, дистанционни наблюдения и концептуализация на пространството – създава солидна основа за разбиране на неравенствата в достъпа до градски ресурси. Така градското пространство се разглежда не просто като физическа среда, а като социално произведена структура, в която социалните, икономическите и културните процеси се преплитат. Тази методология осигурява емпирична основа за изследване на връзката между социалната уязвимост и пространствената маргинализация. Данните дават възможност да се очертаят зони с висок риск от екологично изключване, в които ромските общности са ограничени в достъпа си до зелени територии – фактор, пряко влияещ върху тяхното здраве, социална интеграция и качество на живот.

В по-широк контекст този подход следва тенденциите в европейските изследвания на екологичната справедливост, където достъпът до зеленината система се разглежда като основно човешко и гражданско право. В българските градове, където пространствената сегрегация е трайна характеристика на урбанизацията, геопространственият анализ се превръща в ключов инструмент за разкриване на невидимите измерения на социалната изолация и за формулиране на политики, насочени към по-равнопоставено градско развитие.

Достъп на ромските гетоизирани структури до зелени площи с широка обществена употреба

Анализът на морфологичните и пространствени характеристики показва, че гетоизираните ромски квартали силно варират според местоположението им в градската структура. В повечето случаи тяхната периферност води до физическа и социална изолация. Локацията на даден квартал определя степента на физическа и социална сегрегация. В България почти всички гетоизирани ромски квартали се намират в периферията на урбанизираната територия, с единични изключения, като например Хаджихасан махала – един от четирите ромски квартала в гр. Пловдив. Над 30% от изследваните квартали са физически отделени от основната градска тъкан чрез бариери като железопътни линии, натоварени пътни артерии или естествени препятствия (реки, дерета, хълмове). Тази териториална изолираност води до ограничен достъп до градски ресурси, включително до зелени зони и обществени пространства. Обществените зелени площи могат да действат като интеграционни зони, в които чрез съвместни дейности – спорт, културни събития, фестивали или неформално общуване – се създават условия за социално сближаване и междуетнически контакт. Такива взаимодействия насърчават разбирателство, толерантност и сътрудничество между различните групи в обществото. В контекста на ромската общност, която често е обект на социална стигма, достъпът до обществени паркове и градини има значение не само за физическото здраве и рекреация, но и за символичното участие в градския живот. Общест-

вените зелени площи функционират като зони на социален контакт, които допринасят за изграждане на доверие, взаимно разбиране и чувство за принадлежност. Липсата на такива възможности води до задълбочаване на изолацията и пространствената сегрегация.

ГИС анализът на достъпността до паркове за широка обществена употреба ясно визуализира пространствените неравенства. Само 32% от гетоизираните квартали попадат в рамките на нормативно определения 15-минутен изохрон за достъп до зелени площи. Около половината от очертаните квартали се намират на разстояние, изискващо два пъти повече време за достигане на обществен парк, а при 19% от случаите времето надхвърля 30 минути пешеходен достъп. Тези стойности демонстрират висока степен на пространствено изключване и нарушаване на принципите на градска справедливост. На практика, зелените системи на градовете рядко обхващат периферните ромски територии, което засилва социалната дистанция между общностите и ограничава възможностите им за участие в общи социални и културни дейности. Емпиричните резултати също показват, че отдалечеността на гетоизираните квартали не е само географска, а има поведенчески и културни измерения – жителите рядко посещават парковете, които се намират извън махалата, поради финансови ограничения, липса на транспорт, чувство за неуютност и страх от дискриминация. Това допълнително засилва затвореността на териториалната общност и възпрепятства междуетническите взаимодействия. В резултат, зелените площи – които в теорията на градската география се разглеждат като „интегративни зони“– в ромските квартали остават недостижим ресурс, а не инструмент на социално сближаване. По този начин се формира „двойна изолация“ – пространствена (чрез териториална периферия) и социална (чрез ограничено участие в общите градски практики).

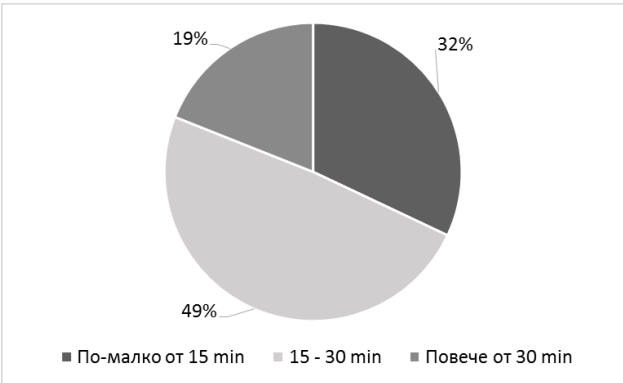

Фиг. 5.3.1. Достъп до зелени площи за широко обществено ползване на ромските гетоизирани структури (в минути)

Източник: Собствени изчисления

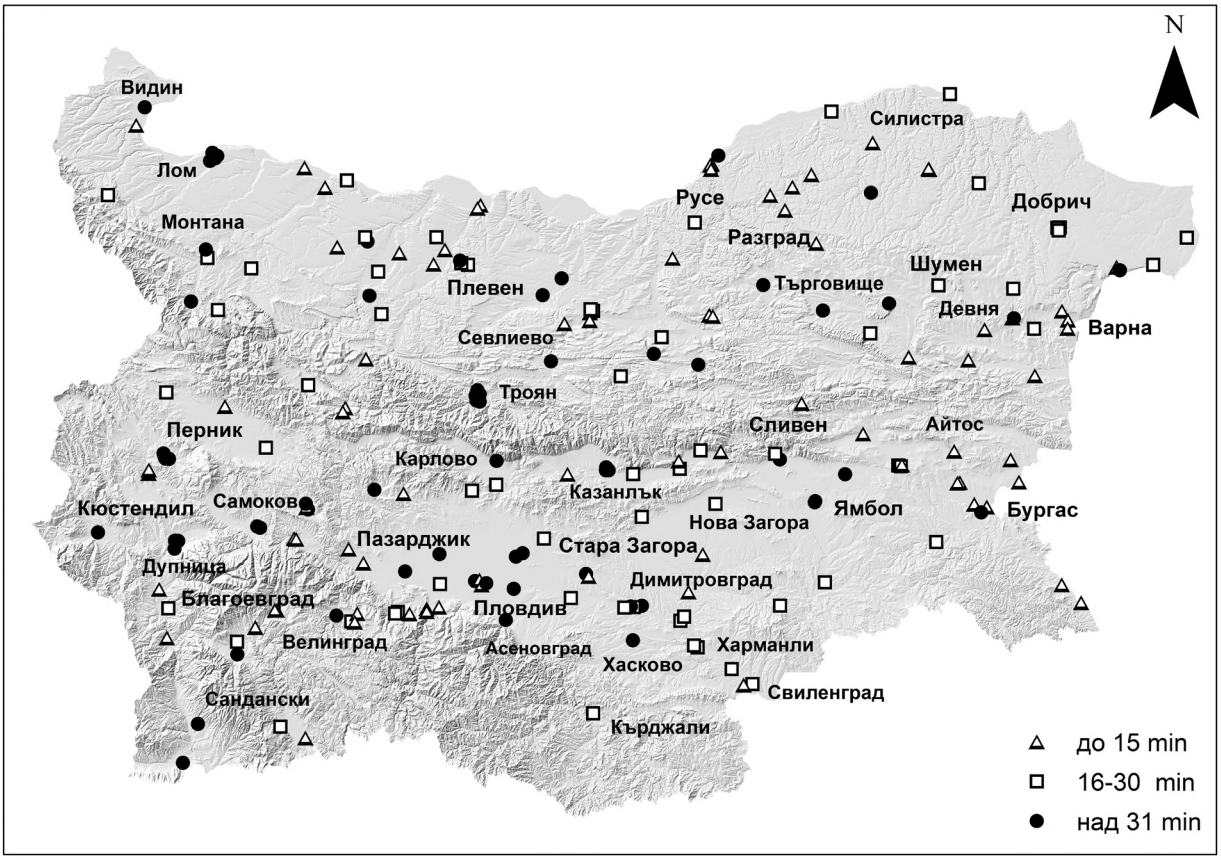

Фигура 5.3.2. Достъп на ромските гетоизирани структури до зелени площи за широка обществена употреба в минути: пространствен анализ

Източник: Собствени изчисления

Големина на града и достъп до зелена система

Резултатите от пространствения анализ показват ясно изразени териториални различия в достъпа до зелени площи между ромските гетоизирани квартали в различни типове градове. Тези различия подчертават зависимостта между урбанистичната морфология, градския мащаб и социалната достъпност до екологични ресурси.

Най-силно изразено пространствено изключване се наблюдава в средно големите градове – с население между 30 000 и 100 000 жители. В този тип населени места едва 6,3% от ромските квартали попадат в рамките на нормативно определения 15-минутен изохрон за достъп до обществени зелени площи. Приблизително половината от изследваните квартали (50%) се намират на повече от 30 минути пешеходно разстояние от най-близкия обществен парк. Тези стойности представляват ясен индикатор за социално-екологична маргинализация, тъй като дългото време за достъп до зелени пространства не само ограничава възможностите за отдих и рекреация, но и засилва чувството за периферност и изключеност на ромската общност от градската среда.

Обратната тенденция се наблюдава в много малките градове (до 10 000 жители), където по-компактната урбанистична структура осигурява по-добри условия за физическа достъпност. В тези населени места 43,7% от ромските квартали се намират в рамките на нормативно установеното време за достъп (до 15 минути). Това се дължи на по-малките размери на урбанизираната територия, по-слабо изразената социална сегрегация и по-голямата пространствена интеграция на различните функционални зони.

В много големите градове (над 200 000 жители) достъпът до зелени площи за част от ромските квартали е относително по-добър – 57,1% попадат в рамките на 15-минутния изохрон. Това може да се обясни с по-развитата зелена градска инфраструктура и по-големия брой паркови пространства. Въпреки това, тези проценти не бива да се тълкуват като показател за реална интеграция, тъй като дори при географска близост психологическите и социални бариери често остават.

Таблица 5.3.1. Достъп на ромските гетоизирани структури до зелени площи според големината на населеното място (време за достигане в минути)

Градове, според броя на населението, в които са формирани ромски гетоизирани структури	По-малко от 15 min		15-30 min		Повече от 30 min	
	Брой	Относителен дял (в %)	Брой	Относителен дял (в %)	Брой	Относителен дял (в %)
Много големи градове - над 200 хил. жители;	4	57.1	1	14.3	2	28.6
Големи градове - от 100 хил. до 200 хил. жители;	3	37.5	5	62.5	0	0.0
Средни градове - от 30 хил. до 100 хил. жители;	2	6.3	14	43.8	16	50.0
Малки градове - от 10 хил. до 30 хил. жители;	12	20.3	29	49.2	18	30.5
Много малки градове - до 10 хил. жители.	45	43.7	53	51.5	5	4.9

Източник: Собствени изчисления

Таблица 5.3.1. ясно демонстрира тенденция, според която колкото по-голям и пространствено фрагментиран е градът, толкова по-голяма е вероятността ромските квартали да бъдат отделени от зелената инфраструктура. Това е в съответствие с наблюденията на европейски изследвания върху пространствената справедливост (Wolch et al., 2014), според

които периферизацията на уязвимите групи в по-големите градове води до кумулиране на социални и екологични неравенства. Тези резултати очертават парадокс на градската достъпност – докато по-малките градове предлагат по-бърз физически достъп до зелени площи, те често имат по-ограничени ресурси за поддръжка и развитие на качествени зелени зони. Обратно, по-големите градове, въпреки по-добре развита екологична инфраструктура, страдат от териториална сегрегация и функционална неравномерност, която оставя периферните квартали извън обхвата на общинските инвестиции и политики.

Следователно, мащаба и пространствената структура на града могат да бъдат разглеждани като ключови медиатори на социалната справедливост. Те определят не само физическата, но и социално-психологическата достъпност до градските зелени ресурси – фактор, от който в голяма степен зависи качеството на живот и възможността за интеграция на ромското население в по-широката градска общност.

Достъп на ромските гетоизирани структури до зелени площи с ограничена обществена употреба

За ромските квартали, които се характеризират с висока жилищна плътност, недостатъчно развита техническа инфраструктура и ограничен достъп до обществени услуги, вътрешнокварталните зелени пространства придобиват жизненоважно значение. Те често представляват единствената форма на зелена среда в рамките на гетоизираните структури и могат частично да компенсират неблагоприятните жилищни и екологични условия.

Към зелените площи с ограничена обществена употреба спадат междублоковите пространства, малките тревни площи около жилищните сгради, както и озеленяването в имоти на частни лица или институции. Макар че тези пространства не подлежат на формално нормиране, те имат съществен принос за екологичното равновесие на града и за социалната кохезия в кварталите. Въпреки това, те могат да изпълняват само допълваща функция и не могат да заместят публичните зелени площи за широко ползване, които са предназначени да осигуряват места за спорт, отдих и социални взаимодействия.

Вътрешнокварталните зелени територии играят многоизмерна роля в социалния живот на ромските общности. За домакинствата, които обитават пренаселени и застроени жилищни пространства, дори малките тревни площи пред домовете се превръщат в социално активни зони – места за ежедневна физическа активност, детски игри и неформални срещи между съседи. Те действат като „социални буфери“, укрепвайки чувството за принадлежност към квартала, засилвайки взаимопомощта и доверието между обитателите, и способствайки за формиране на локална общностна идентичност.

Данните от пространствения анализ показват, че ниското ниво на озеленяване е характерна черта за по-голямата част от ромските квартали. Най-висок дял имат кварталите, при които зелените площи заемат едва до 5% от общата територия – 31,9% от всички изследвани структури. Ако се включат и тези с до 10% озеленяване, общият дял достига 41,4%. Това означава, че при почти половината от гетоизираните зони зеленият компонент е практически символичен и не изпълнява ефективно екологичните и социалните си функции.

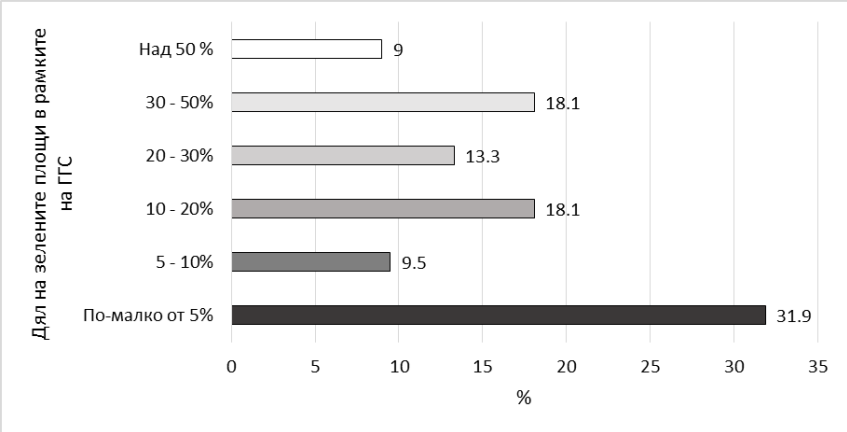

Фиг 5.3.3. Относителен дял на зелените площи в рамките на ромските гетоизирани градски структури

Източник: Собствени изчисления

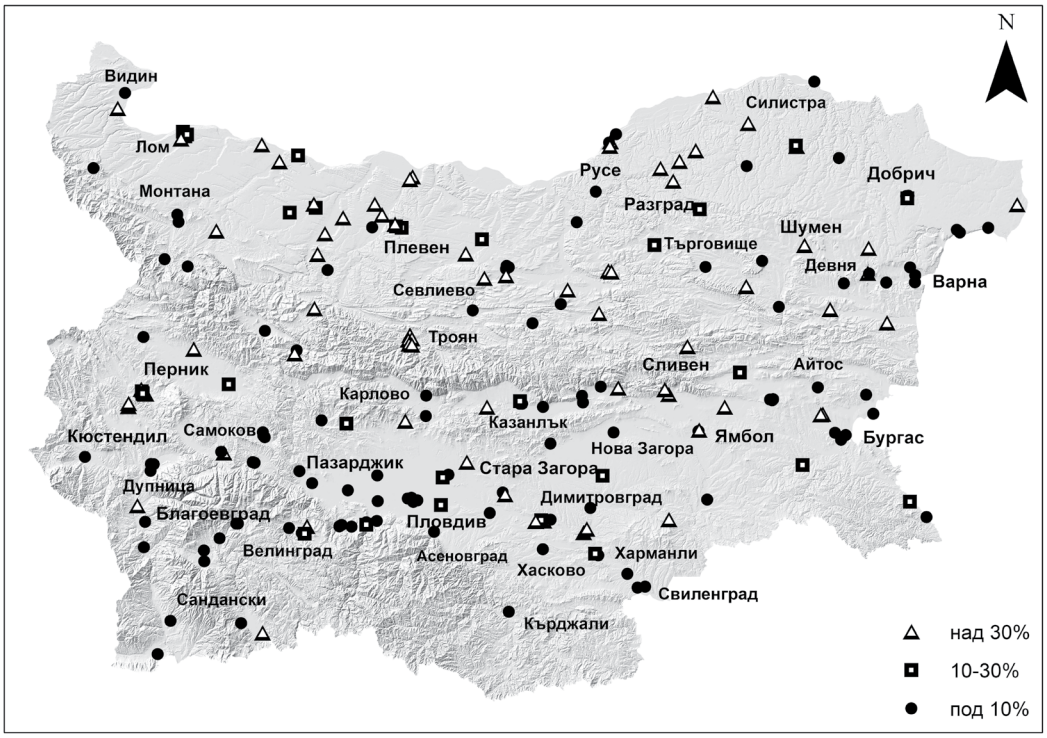

Фиг 5.3.4. Дял на зелените площи в рамките на ромските гетоизирани градски структури: пространствен анализ

Източник: Собствени изчисления

Таблица 5.3.2. Структура на ромските гетоизирани квартали по относителен дял на зелените площи в тях и тип населено място (по брой жители на града)

Градове, според броя на населението, в които са формирани ромски гетоизирани структури	По-малко от 5%		5 - 10%		10 - 20%		20 - 30%		30 - 50%		Над 50%	
	Брой	Относителен дял (в %)	Брой	Относителен дял (в %)	Брой	Относителен дял (в %)	Брой	Относителен дял (в %)	Брой	Относителен дял (в %)	Брой	Относителен дял (в %)
Много големи градове - над 200 хил. жители;	6	85.7	1	14.3	0	0	0	0	0	0	0	0
Големи градове - от 100 хил. до 200 хил. жители;	4	50	0	0	2	25	0	0	2	25	0	0
Средни градове - от 30 хил. до 100 хил. жители;	8	25	11	34.4	6	18.8	2	6.3	5	15.6	0	0
Малки градове - от 10 хил. до 30 хил. жители;	23	39.7	6	10.3	12	20.7	8	13.8	6	10.3	3	5.2
Много малки градове - до 10 хил. жители.	22	21.2	7	6.7	17	16.3	15	14.4	27	25.9	16	15.4

Източник: Собствени изчисления

Фигура 5.3.4. илюстрира разпределението на относителния дял на зелените площи в границите на ромските гетоизирани структури и визуализира ясно корелацията между урбанистичния мащаб и дефицита на озеленяване. Тази зависимост очертава йерархична пространствена логика, при която урбанистичният мащаб определя не само морфологията и функционалната структура на града, но и качеството на средата за живот на маргинализираните общности. В много големите градове (над 200 хил.

жители) преобладават квартали с крайно ниско ниво на озеленяване – при 85,7% от тях делът на зелените площи е под 5%. Тази картина свидетелства за тежък екологичен дефицит в периферните зони, където обикновено се намират ромските гетоизирани структури. Високата плътност на застрояване, урбанизационният натиск и ограничените свободни терени почти изцяло изключват възможността за формиране на зелена система вътре в кварталите. С други думи, пространствената периферия съвпада с екологичната периферия – територии, изтласкани едновременно от централните градски политики и от екологичните ресурси.

В големите градове (100–200 хил. жители) ситуацията остава неблагоприятна, но се наблюдава по-голяма вариативност. Макар че кварталите с нисък дял зелени площи (до 10%) продължават да доминират, се появяват и структури с умерена озелененост (до 30–50%), което предполага разнообразие в пространствените модели и потенциал за градоустройствена интервенция. Тук целенасочени мерки – например създаване на микро-паркове или зелени коридори – могат реално да подобрят достъпа до природна среда и качеството на живот.

В средните и малките градове (от 10 хил. до 100 хил. жители) делът на кварталите с междинни нива на озеленяване (10–50%) е съществен. Тази група представлява преходна зона между екологичен дефицит и потенциална устойчивост, където пространствените условия все още позволяват реставрация и развитие на вътрешноквартални зелени площи. Това ги превръща в приоритетна категория за интегрирани политики за териториално развитие, които могат да възстановят баланса между застрояване и зелена инфраструктура.

Най-благоприятната картина се наблюдава в много малките градове (до 10 хил. жители), където 41,3% от ромските квартали имат над 30% зелени площи. Този резултат се дължи на по-ниската гъстота на застрояване и на полуселския характер на жилищната структура – наличието на дворове, градини, овощни насаждения и междусъседски незастроени пространства. Тук природната среда е органично вплетена в урбанистичния контекст, което осигурява по-добри микроклиматични условия и по-висока екологична устойчивост.

Друг показател, който може да се използва са наличието на публични пространства, включително площадките за игра, които имат ключово значение за формирането на социален капитал и за изграждането на чувство за принадлежност към града. Когато достъпът до тях е ограничен или отсъства, това задълбочава процесите на социална маргинализация и пространствена изолация, характерни за гетоизираните територии. В контекста на гетоизираните градски структури, липсата на детски площадки (едва 16,2% декларират, че има изградена детска площадка в квартала) не е просто въпрос на физическа инфраструктура, а симптом на ограничен достъп до базови елементи на градската среда, които са пред-

поставка за социална интеграция, общностно взаимодействие и пълноценно детско развитие. От гледна точка на концепцията за „градска справедливост“ (urban justice), неравномерното разпределение на пространствените ресурси подчертава системния характер на сегрегацията. Показателят за достъп до детски площадки може да се разглежда като емпиричен индикатор за пространствено неравенство, чрез който се разкриват пропуските в политиките за устойчиво и приобщаващо градско развитие. В този смисъл, осигуряването на равен достъп до публични пространства следва да се разглежда не само като технически, но и като социален приоритет в управлението на градската среда.

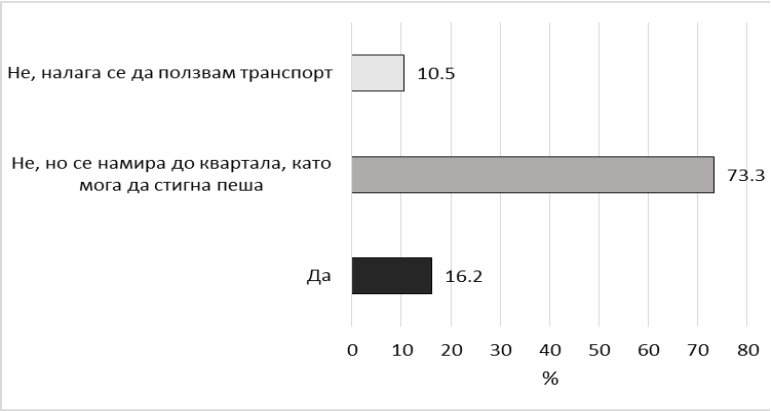

Фиг.5.3.5. Има ли в квартала, в който живеете детска площадки за децата от квартала

Източник: автора, въз основа на резултатите от националното социологическо проучване

В обобщение, резултатите показват, че с нарастване на големината на града се засилва екологичната неравнопоставеност между различните територии. Колкото по-голям е градът, толкова по-малък е относителният дял на зелените площи в ромските квартали и толкова по-тежки са ефектите на екологичната и социалната сегрегация. В тези условия всяко междублоково пространство придобива критично значение за качеството на средата и за здравето на жителите. В по-компактните малки градове все още се наблюдават остатъчни зелени пространства, често с неформален характер – дворни градини, самозасадени дървета или импровизирани тревни площи. Тези резултати подчертават, че недостигът на зелени площи не е само естетически или екологичен проблем, а индикатор за социална уязвимост и неравнопоставеност в градското планиране. Липсата на зелена среда води до влошено качество на въздуха, по-високи летни температури и ограничени възможности за социални контакти, което в дългосрочен план засилва пространствената и социална изолация на ромските общности.

Следователно, необходимостта от териториално диференцирани политики става особено належаща. В големите градове е нужно интегриране на зелени микроинтервенции (community gardens, pocket parks), докато

в малките населени места трябва да се запазят и поддържат съществуващите зелени системи като част от културния и природен капитал на общността.

Така анализът на зелените площи не само отразява градската екология, но и се превръща в огледало на социалната справедливост – показвайки, че достъпът до природа в града е привилегия, която все още не е равномерно разпределена.

Групиране на ромските гетоизирани структури според достъпа до зелената система на града

Клъстерният анализ позволява да се идентифицират различни модели на пространствена интеграция и изключване на ромските гетоизирани структури по отношение на зелената система. За целта са използвани двата основни показателя: дял на зелените площи в рамките на самия квартал; разстояние и време за достъп до обществени зелени площи. На базата на тези критерии са разграничени пет клъстера, които отразяват както физическите, така и социално-екологичните характеристики на изследваните територии.

Таблица 5.3.3. Обобщени данни на формираните клъстери с различна степен на пространствена интеграция по отношение на зелените пространства

Дял на зелените площи в рамките на гетоизираната градска ромска структура				
Клъстер	**Променливи**			
	Mean	**Std.Deviation**	**Min**	**Max**
Клъстер 1: Сегрегирани и изолирани структури	7,9	6,6	0	25
Клъстер 2 Двойно изключени	6,9	5,6	0	21
Клъстер 3 Свързани отвън	22,9	13,9	2	50
Клъстер 4 Вътрешно наситени, външно ограничени	31,5	7,3	19	45
Клъстер 5 Автономни зелени анклави	60,9	10,9	50	80
Общо	**21,7**	**21,1**	**0**	**80**
Достъп до зелени площи за широко обществено ползване на ромските гетоизирани структури				
Клъстер 1: Сегрегирани и изолирани структури	28,5	4,8	22	40
Клъстер 2 Двойно изключени	14,3	4,8	5	21
Клъстер 3 Свързани отвън	47,9	12,9	37	80
Клъстер 4 Вътрешно наситени, външно ограничени	17,9	6,1	5	30
Клъстер 5 Автономни зелени анклави	16,6	7,3	5	34
Общо	22,3	11,8	5	80

Източник: Собствени изчисления

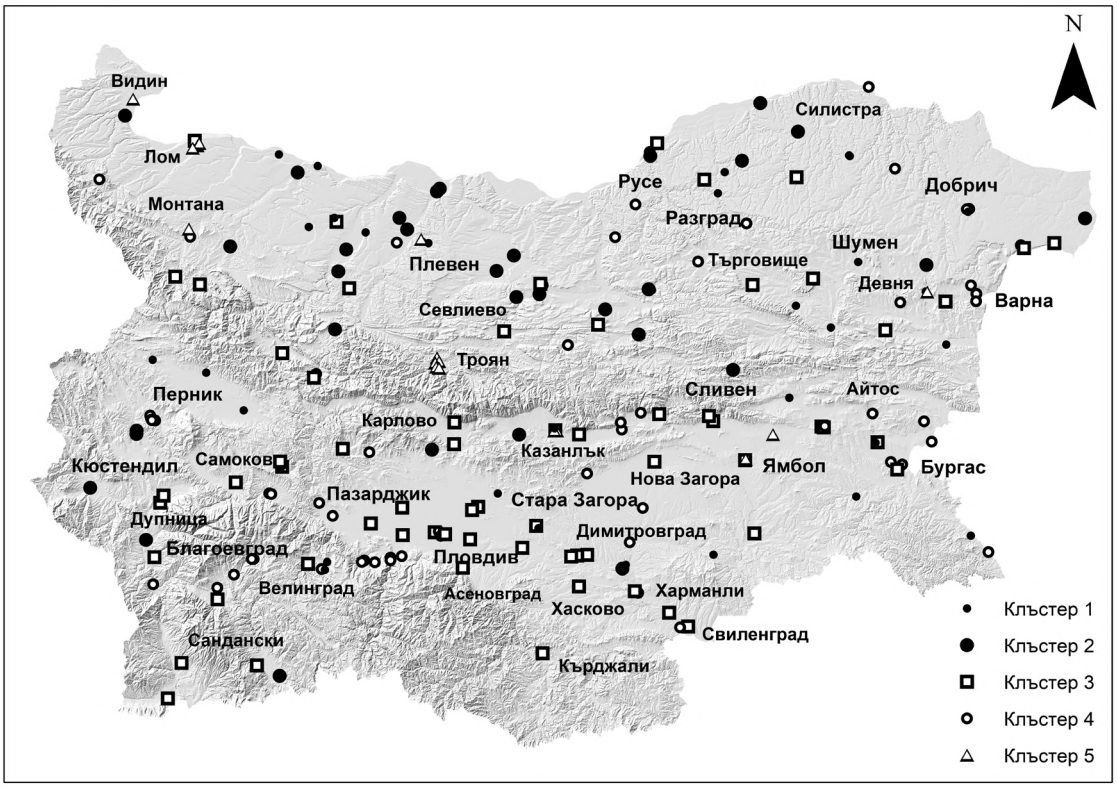

Фиг.5.3.6. Пространствено разпределение на клъстерите в ромските гетоизирани структури, в зависимост от достъпа до зелената система на града

Източник: Собствени изчисления

Клъстер 1: Сегрегирани и изолирани структури

Този клъстер включва 57 ромски квартала с изключително ниска степен на пространствена интеграция и минимален дял на зелените площи – средно едва 7,9%. Достъпът до външни обществени паркове е изключително ограничен – времето за достигане в повечето случаи надвишава два пъти нормативно заложеното. Кварталите са разположени предимно в периферията на градовете и често са физически отделени чрез линейни транспортни или природни бариери. Морфологично те се характеризират с висока гъстота на застрояване, слаба улична свързаност и пълна липса на вътрешна зелена система. Много от тях са планово обособени през 60–70-те години на XX в. като жилищни зони с ниска инфраструктурна осигуреност. Неформалното застрояване през последните десетилетия допълнително наличните зелени терени, което ги превръща в „екологични пустини“. Клъстер 1 „Сегрегирани и изолирани структури“ е символ на пълно пространствено изключване – районите са откъснати не само физически, но и социално, тъй като ограничената свързаност намалява ежедневните взаимодействия с останалата градска тъкан. Това води до ограничено „активно пространство“, сведено почти изцяло до вътрешните граници на квартала.

Клъстер 2: Двойно изключени

Към този клъстер се включва най-многочислената група – 58 квартала. Общото между тях е високата плътност на застрояване, хаотична морфология и липсата на планирана зелена структура. Делът на вътрешната зеленина е едва 6,9%, а достъпът до зелени площи за широко обществено ползване– средно 14,3%, което е най-ниският резултат от всички клъстери. Тези квартали са продукт на неконтролирана урбанизация и липса на институционален надзор. Морфологията е хаотична, с тясна и неправилна улична мрежа, висока гъстота на застрояване и слабо развита инфраструктура. Макар понякога да се намират близо до локални зелени територии, те не функционират като обществени паркове и не компенсират вътрешния дефицит.Уличната мрежа е тясна, неасфалтирана, без логична пространствена схема, а обществените пространства са силно редуцирани. Гетоизираните градски структури, попадащи в Клъстер 2 са двойно изключени – както от гледна точка на достъп до зелена инфраструктура, така и от гледна точка на социално участие и институционална легитимност. В тях държавата и общината практически отсъстват, което ги превръща в зони на самоуправление. Зелената система тук би могла да изпълни трансформираща роля, ако се приложат минимални, но целенасочени интервенции – създаване на мини-паркове, озеленяване на улици и училищни дворове.

Клъстер 3: Свързани отвътре, изолирани отвън

Третият клъстер (18 квартала) представлява преходна категория, характеризираща се с добро вътрешно озеленяване (средно 22,9%) и много ограничен достъп до външни паркови пространства (средно 47,9%). Този парадокс показва, че вътрешният зелен комфорт не гарантира екологична интеграция. Тези квартали са типични за малките и средните градове, където пространствената изолация се дължи не на голямо разстояние, а на липса на връзки и контактни зони със заобикалящите територии. В резултат жителите остават социално откъснати, въпреки относителното наличие на вътрешни зелени площи. Общото между тях е по-добър баланс във вътрешната зелена система – средно 22,9% зелени площи, но ограничен достъп до външни паркове (средно 47,9%). Кварталите обикновено са отдалечени от градското ядро и нямат директна връзка с него. Макар вътрешните дворове и свободни терени да осигуряват известен комфорт, липсата на свързаност с общите градски зелени системи води до частична, а не пълна интеграция по отношение на зелената градска система. Тук се наблюдава парадоксален модел на сегрегация по отношение на зелените градски пространства – вътрешно самодостатъчни, но външно откъснати. Тези квартали притежават потенциал за развитие, ако бъдат включени в общински програми за зелена свързаност – например изграждане на зелени коридори, пешеходни алеи и веломрежи, които да ги обвържат

с централните паркове.

Клъстер 4: Вътрешно наситени, външно ограничени

Клъстер 4 обхваща 37 гетоизирани ромски структури, характеризиращи се с умерена степен на пространствена интеграция. Делът на зелените площи е средно 31,5%, което показва относително благоприятна вътрешна среда, но ограничен външен достъп – средно 17,9%. Тези квартали често се намират в контактна зона с останалата градска тъкан, имат по-добра функционална свързаност, което благоприятства ежедневните взаимодействия и улеснява достъпа до градски ресурси, макар и не напълно равноправно. В своята морфологична структура се отличават с по-висока степен на подреденост, имат сравнително добре очертана улична структура и частично изградена инфраструктура. Кварталите от този тип са преходна категория – с умерено добри условия, но все още социално уязвими. Те могат да бъдат модел за устойчиво развитие, ако се приложат малки инвестиции в публична зелена инфраструктура и се засили участието на местната общност в поддръжката ѝ.

Клъстер 5: Автономни зелени анклави

Към този клъстер спадат най-малобройната (32 гетоизирани градски структури), но същевременно най-благоприятна група. Тя се висока степен на зелена интеграция. Средно вътрешнокварталните зелени площи заемат 60,9% от територията, а времето за достъп до зелени площи за широка обществена употреба е с най-благоприятни стойности – по-малко от нормативно определеното време за достъп – под 15 минути. Морфологично те се отличават с ниска интензивност на застрояване, просторни дворове и добре развита улична мрежа. Тези квартали имат ниска плътност на застрояване, развита улична мрежа и широка контактна зона с останалата градска територия. Често се намират в малки градове, които по отношение на морфологичната си структура не се отличават съществено от тази на селските селища и е съставена предимно от индивидуални къщи, дворове и градини. Клъстер 5 представлява модел на успешна пространствена интеграция – съчетание на вътрешен еко-комфорт и външна достъпност до парковите пространства. Тези квартали показват, че интеграцията е възможна, когато пространствената организация и градската политика са в синхрон. Тяхната морфология и социална динамика могат да бъдат еталон за други гетоизирани територии.

Сравнението между петте клъстера разкрива много ясно йерархията на пространствена и екологична уязвимост.

- Клъстери 1 и 2 изразяват дълбока пространствена маргинализация – липса на зелени площи, инфраструктура и достъп до общински ресурси.
- Клъстери 3 и 4 представят преходни форми на интеграция, в които

се наблюдава частична функционална свързаност с града.

- Клъстер 5 демонстрира възможен модел на устойчиво включване, в който пространството и социалната структура са в баланс.

Тази типология ясно показва, че екологичната справедливост е неразделна част от социалната справедливост. Зелените площи не са просто естетически елемент, а мярка за принадлежност, участие и достойнство в градската среда.

Заключение

Достъпът до зелени площи е огледало на пространственото включване и символ на социалната справедливост. Неговото осигуряване изисква не само физически интервенции – създаване на паркове и зелени коридори – но и преосмисляне на самия град като споделено пространство, в което всички групи имат право на присъствие, видимост и участие. За ромските общности това означава повече от благоустройство – означава възможност за достойнство, принадлежност и равен достъп до градския живот. Зелените пространства имат потенциала да се превърнат в „буферни зони" на съжителство и взаимност – места, в които различни групи могат да се срещат, да споделят дейности и да изграждат доверие. В този смисъл зелената инфраструктура е не просто част от градоустройството, а инструмент на социалната държава, насочен към редуциране на изключването и възстановяване на социалния баланс. Достъпът до зелени пространства, разглеждан като ключов индикатор за социална справедливост и градска устойчивост, се утвърждава като приоритет в рамките на европейските и национални политики за устойчиво развитие. Документи като EU Urban Agenda, Green Infrastructure Strategy и European Green Deal подчертават значението на равнопоставен достъп до екологични ресурси като условие за пълноценно градско гражданство. Въпреки това, реалната ситуация в България показва съществени дефицити. Макар Националната стратегия за интегриране на ромите (2021–2030) да акцентира върху подобряване на жилищните условия, екологичната инфраструктура остава периферна тема. Липсват целенасочени и устойчиви инвестиции в зелени системи в гетоизираните квартали, което възпроизвежда пространствените и социалните неравенства.

Зелените пространства не са просто естетически елемент, а пространства на приобщаване – места, където може да се случи среща между различни общности. За маргинализираните групи, и особено за ромите, достъпът до зелена среда означава повишаване на качеството на живот, видимост в публичното пространство и възможност за социално участие.

Изследването откроява няколко структурни предизвикателства:

- Липса на планирани и поддържани зелени площи, вследствие на институционално пренебрежение и урбанистична несъвместимост.

- Минимално присъствие на публични инвестиции – зелената инфраструктура остава нисък приоритет в общинските бюджети.
- Териториална неравномерност на екологичните ресурси, концентрирани основно в централните части на градовете.
- Ограничено участие на ромските общности в процесите на планиране, което води до липса на усещане за собственост и отговорност.

За да се постигне устойчива промяна, е необходимо комбиниране на пространствени, социални и институционални интервенции. Препоръчват се следните стратегически направления:

- приоритетно зониране за зелена инфраструктура в устройствените планове на ромските квартали;
- инвестиции в микро-зелени пространства, които могат да бъдат изградени дори при ограничена площ;
- партньорства между общини, НПО и ромски организации за съвместно планиране и поддръжка;
- интеграция на озеленяването в жилищни и социални програми, финансирани по европейски линии;
- разработване на локални индикатори за пространствена справедливост, които да измерват неравенствата по териториален и социален признак;
- културни, образователни и спортни събития в паркове и обществени зони – използване на зелените пространства като сцена за междуетническо сближаване и културен диалог.

Активното участие на самите жители в процеса на планиране и поддръжка е ключово за успеха на подобни инициативи. Само чрез споделено управление и колективна отговорност зелената инфраструктура може да се превърне от декоративен елемент в реален инструмент за социална промяна.

В заключение, равният достъп до зелени площи не е само въпрос на градско благоустройство – той е мерило за пространственото включване и социалната справедливост на града.

Междуинституционалното сътрудничество е ключов фактор за успех. Общините, гражданските организации и инициативните групи трябва да изградят трайни механизми за споделено планиране и участие. Активното включване на ромските общности – чрез обществени обсъждания, работилници и доброволчески инициативи – не само подобрява ефективността на политиките, но и създава чувство за принадлежност и социална отговорност.

ГЛАВА ШЕСТА

МОДЕЛИ НА РОМСКИТЕ ГРАДСКИ ГЕТОИЗИРАНИ СТРУКТУРИ

Надежда Илиева

Гетоизацията представлява сложен, многопластов процес, в който социалните неравенства, икономическите ограничения и институционалните практики се материализират в конкретни пространствени форми. Тя не може да бъде разглеждана единствено като резултат от етническа концентрация или като „спонтанно“ териториално явление, а следва да се анализира като процес на социално-пространствено производство, в който градската среда играе активна, а не пасивна роля. Гетоизацията на ромските общности в българските градове традиционно се интерпретира през социални и икономически дефицити – бедност, безработица, ниско образователно равнище, дискриминация. Макар тези фактори безспорно да играят съществена роля, подобен подход остава аналитично непълен, ако не бъде допълнен с изследване на пространствените механизми, чрез които социалното неравенство се материализира в градската тъкан. В този смисъл гетоизацията не следва да се разбира единствено като социален феномен, а като комплексен процес, при който социални, институционални и икономически напрежения се превръщат в устойчиви пространствени форми.

Ромските гетоизирани структури представляват едно от най-устойчивите и същевременно най-противоречиви пространствени явления в съвременните български градове. Те концентрират в себе си сложни социални, икономически и културни процеси, които не могат да бъдат обяснени чрез едноизмерни интерпретации или редуцирани до проблеми на бедност и етническа различност. В своята същност тези структури са резултат от дългосрочно взаимодействие между институционални политики, пазарни механизми, социални йерархии и пространствени практики, които заедно произвеждат специфични форми на градско изключване. Настоящото изследване изхожда от разбирането, че ромските гетоизирани структури представляват специфичен тип градско пространство – неформално, слабо регулирано и структурно отделено от основната градска тъкан, но същевременно дълбоко вплетено в логиката на градското развитие. Те не са „аномалия“ на града, а негов продукт – резултат от исторически натрупвания, управленски решения и системна неспособност за интегрирано пространствено планиране.

В българския контекст гетоизацията придобива особено ясно изразено пространствено измерение. Гетоизацията в българския контекст не следва класическия западноевропейски или северноамерикански модел, при който етническите гета често възникват в резултат на миграционни вълни и пазарна сегрегация. В България процесът има по-дълбоки истори-

чески корени и е тясно свързан с трансформациите на държавната политика, с особеностите на социалистическата урбанизация и с последвалия постсоциалистически преход. Ромските квартали не са просто продукт на спонтанно самонастаняване, а често са резултат от целенасочени решения за пространствено изолиране, временно настаняване или „търпима маргиналност“, която постепенно се институционализира. За разлика от западноевропейските и северноамериканските градове, където гетата често се формират във вътрешноградски зони, ромските гетоизирани структури в България се разполагат почти без изключение в периферията на градовете. Това периферно положение не е просто географска характеристика, а ключов механизъм за социално изключване, който ограничава достъпа до градски ресурси, инфраструктура, трудови пазари и публични услуги.

Градската периферия в този смисъл не следва да се възприема като неутрално пространство, а като зона с по-ниска институционална видимост и контрол. Именно в тези зони се концентрират неформалното строителство, липсата на регулация и фрагментарното развитие, които създават условия за устойчиво възпроизводство на гетоизирани структури. Пространствената изолация усилва социалната сегрегация, а тя от своя страна задълбочава морфологичната деградация на средата.

Важно е да се подчертае, че ромските гетоизирани структури не представляват хомогенна категория. Напротив, те демонстрират значителна вариативност по отношение на площ, плътност, морфология, динамика на растеж и степен на пространствено взаимодействие с останалата част на града. Именно тази вътрешна диференциация налага необходимостта от разработване на типология и модели на гетоизация, които да надхвърлят описателния подход и да предложат аналитичен инструмент за сравнение и интерпретация.

Изследването възприема понятието „гетоизирана структура“, а не „квартал“ или „махала“, с цел да подчертае, че става дума за пространствено-социална форма, чиято логика не се изчерпва с административни или исторически предопределени граници. Гетоизираната структура е резултат от процес на функционално отделяне и институционално изоставяне. Тя се характеризира със специфична морфология, отличаваща се от тази на формално планираните градски зони, и със собствена вътрешна динамика, която често противоречи на официалните устройствени планове.

Особеностите на ромските гетоизирани структури в България не могат да бъдат адекватно разбрани без анализ на постсоциалистическата трансформация на града. Социализмът оставя наследство от индустриални зони, монофункционални жилищни райони и силно централизирано градско планиране. След 1989 г. този модел се разпада, но без да бъде заменен от ефективна и социално чувствителна градска политика. В резултат на това: индустриалните зони губят функцията си, но остават като пространствен ресурс с ниска стойност; периферните територии се превръщат

в „буферни зони“ за социално нежелани функции; ромските квартали се разширяват именно в тези зони, където пазарният натиск е минимален. Разпадането на индустриалната икономика, отслабването на държавния контрол върху земеползването и фрагментацията на институционалната отговорност създават среда, в която неформалните практики на обитаване и строителство се превръщат в доминиращ механизъм за задоволяване на жилищните нужди на маргинализираните групи. В този контекст ромските гетоизирани структури се явяват не просто социален проблем, а симптом на по-дълбоки структурни дефицити в управлението на градското развитие. Постсоциалистическият град в България се характеризира с фрагментация, неравномерно развитие и отслабен институционален контрол. Това създава условия за неконтролирано пространствено разрастване на гетоизираните структури, често извън регулация, с временен или полулегален характер на застрояването.

В настоящата глава се поставя цел гетоизацията да не се описва като статично състояние, а да се анализира като динамичен пространствен процес. Чрез комбиниране на териториални, морфологични и динамични показатели се цели разкриване на различни модели на развитие на ромските гетоизирани структури и тяхната връзка с мащаба на града, пространственото положение и историческия контекст. Този подход позволява да се изведат не само типологии, но и потенциални прогностични сценарии, които имат значение както за научния анализ, така и за формулирането на адекватни публични политики.

В този смисъл гетоизацията се разглежда не като „крайна точка“, а като процес с вътрешна логика и етапност. Разбирането на тази логика е ключово условие за преодоляване на еднопосочните интерпретации и за разработване на по-ефективни интервенции в градското пространство. Особено важно е да се подчертае, че в контекста на ромските квартали в България гетоизацията не може да бъде сведена до понятието за „етнически квартал“. Докато етническата концентрация може да бъде резултат от доброволен избор, социални мрежи и културна близост, гетоизацията предполага ограничен избор, институционално изключване и структурна уязвимост. Именно тук пространственият анализ придобива ключово значение.

Теоретичната основа стъпва върху разбирането за градското пространство като социално произведена реалност, а не като неутрален фон на обществените процеси. Класическата концепция на Lefebvre (1968) за „производството на пространството“ предлага аналитичен инструментариум, чрез който пространството се разглежда като резултат от взаимодействието между социални практики, властови отношения и икономически интереси. В този теоретичен контекст ромските гетоизирани структури могат да бъдат интерпретирани като пространствено проявление на социална стратификация, в което определени групи систематич-

но се позиционират в периферни, нискостойностни и често екологично уязвими градски територии. Пространствената изолация не е случайна, а резултат от дългосрочни процеси на селективна инвестиция, неравен достъп до инфраструктура и институционално неглижиране. Градското пространство функционира едновременно като:

- средство за контрол (чрез ограничаване на достъпа до ресурси),
- механизъм за сегрегация (чрез физически и функционални бариери),
- матрица за възпроизводство на неравенствата (чрез влошени условия на живот).

Тази тройна функция е особено видима при ромските квартали, където морфологичните особености – гъстота на застрояване, улична структура, тип на сградния фонд – се преплитат със социални и икономически ограничения.

6.1. МЕТОДОЛОГИЯ ЗА ИДЕНТИФИКАЦИЯ И АНАЛИЗ НА МОДЕЛИТЕ НА РОМСКИТЕ ГЕТОИЗИРАНИ СТРУКТУРИ

Надежда Илиева

Процесите на гетоизация, наблюдавани в българските градове, не могат да бъдат обяснени единствено чрез демографския растеж или културните особености на ромската общност. Те са резултат от сложно взаимодействие между пространствени ограничения, институционални дефицити и социално-икономически неравенства, които се наслагват във времето и създават устойчиви модели на териториална сегрегация. Анализът на тези фактори показва, че гетоизацията не е изключение от градската логика, а нейна специфична, маргинализирана форма.

На първо място, пространственото положение на ромските гетоизирани структури играе ключова роля за тяхното развитие. В значителен брой случаи махалите са разположени в периферни зони на града, в непосредствена близост до индустриални територии, жп линии, депа, реки или други инфраструктурни бариери. Това положение не е случайно – то е резултат от исторически процеси на изтласкване и от функционалната логика на социалистическото и постсоциалистическото градоустройство. Пространствената изолация ограничава възможностите за интеграция и предопределя по-ниската стойност на земята, което от своя страна улеснява неконтролираното застрояване.

Вторият ключов фактор е институционалната рамка и нейното хронично отсъствие или непоследователност. В много от анализираните случаи гетоизираните структури се развиват извън или на границата на действащите регулационни планове. Липсата на ясна собственост върху земята, непълното прилагане на устройствени планове и слабият административен контрол създават условия, при които самонастаняването

се превръща в доминиращ механизъм на жилищно осигуряване. Институциите често реагират постфактум, което легитимира вече възникнали гета вместо да предотвратява тяхното формиране.

Социално-икономическите фактори допълват и усилват пространствените и институционалните дефицити. Високите нива на безработица, ниските доходи и ограничената мобилност на населението в гетоизираните квартали водят до силна зависимост от локалната среда. Жилището се превръща не само в място за обитаване, но и в ресурс за икономическо оцеляване – чрез пристроявания, разделяне на парцели и изграждане на нови жилища за разширеното семейство. Този процес обяснява високите стойности на вътрешно уплътняване, регистрирани в редица градове.

Особено важна роля играе и постсоциалистическата трансформация на градовете. Разпадането на индустриалната база, приватизацията и деинституционализацията на жилищната политика след 90-те години създават вакуум, в който гетоизираните структури се разрастват без стратегическа визия. В редица градове именно бившите индустриални зони се превръщат в територии на гетоизация, което ясно показва връзката между икономическия упадък и пространствената сегрегация. Тези територии функционират като „резервни пространства“ на града, в които се концентрират социалните проблеми.

Не по-малко значим фактор е и мащабът на града. В големите градове гетоизацията се проявява по-скоро чрез вътрешно уплътняване и вертикално разрастване, докато в малките и средните градове доминира хоризонталната експанзия. Това различие е пряко свързано с наличието на свободни терени, с пазара на земя и с различната степен на институционален капацитет на местните власти. Така мащабът на града се превръща в ключов медиатор на гетоизационните процеси.

Взаимодействието между тези фактори показва, че гетоизацията не е резултат от един доминиращ причинен механизъм, а от кумулативен ефект. Пространствената изолация улеснява институционалното изключване, задълбочава социално-икономическата маргинализация, а тя от своя страна възпроизвежда специфични морфологични и динамични модели. Именно този затворен кръг прави гетоизираните структури толкова устойчиви във времето.

Концептуалната рамка на настоящото изследване стъпва върху разбирането за гетоизацията като многомерен феномен, който изисква съвместен анализ на териториалното положение, морфологията на застрояването и динамиката на развитие. Нито един от тези елементи сам по себе си не е достатъчен за обяснение на процеса, но в тяхната взаимовръзка се разкриват структурните механизми, които поддържат и възпроизвеждат гетоизираните пространства. Теоретичните модели, използвани в

изследването, не се прилагат механично, а се адаптират към българската действителност чрез емпирични данни и пространствен анализ. Това позволява разработването на собствена типология на ромските гетоизирани структури, която отразява както универсалните закономерности на гетоизацията, така и специфичните особености на националния и регионалния контекст.

Настоящата глава има за цел да представи методологичната рамка, чрез която се извършва идентификацията, класификацията и интерпретацията на ромските гетоизирани структури в българските градове. Методологията е разработена като интегративен инструмент, който съчетава пространствени, морфологични и динамични показатели и позволява изграждането на типология от модели и подмодели на гетоизация. Основната ѝ цел не е просто описанието на съществуващото състояние, а разкриването на структурните зависимости, процесите на трансформация и потенциалните траектории на развитие и деградация.

Методологичният подход се основава на разбирането, че гетоизацията не е еднократно събитие, а процес, който се развива във времето и пространството и който може да бъде анализиран само чрез съчетаване на количествени и качествени индикатори. В този смисъл настоящото изследване надхвърля класическите демографски или социални анализи и поставя в центъра пространството като активен социален продукт.

Социално-географският анализ на ромските гетоизирани структури изисква интегриран подход, който съчетава пространствени, демографски, морфологични и динамични показатели. Гетото не може да бъде разглеждано само като социална категория или само като физическо пространство; то е едновременно материална среда и социален процес. Пространството тук не е пасивен фон, а активен участник в процесите на социална репродукция, който структурира ежедневните практики, мобилността, достъпа до ресурси и възможностите за социална интеграция. В този смисъл ромските гетоизирани структури следва да се разглеждат като специфичен тип градска територия, в която се пресичат формални и неформални режими на управление, планиране и обитаване. Често те се намират извън регулаторните рамки на градоустройството или функционират в „сива зона“ между законност и неформалност. Това допълнително усложнява тяхното изследване и налага използването на методологически инструменти, способни да уловят както видимите пространствени характеристики, така и скритите социални механизми. Гетоизираните структури се разглеждат не като хомогенна категория, а като типологично разнообразни пространствени формации, чиито различия могат да бъдат уловени чрез морфологични, териториални и динамични показатели.

За да се осигури концептуална последователност между методологичната, аналитичната и теоретичната част, използваните ключови понятия се дефинират и прилагат в строго определен смисъл.

Гетоизация се използва като обобщаващо понятие за устойчив процес на социално-пространствена сегрегация, при който концентрацията на уязвима социална група се материализира в ясно разпознаваемо градско пространство, възпроизвеждащо социалното неравенство. В този смисъл гетоизацията не се свежда до бедност или етническа хомогенност, а включва пространствена изолация, ограничен достъп до ресурси и институционална маргинализация.

Пространствена сегрегация се разбира като резултат от неравномерното разпределение на социални групи в градското пространство, измерим чрез концентрация, плътност и относителен дял. В моделите тя се проявява различно – от териториална доминация до социална капсулация.

Периферизация се използва в релационен, а не само в географски смисъл. Тя обозначава процес, при който дадено пространство се позиционира като „външно" спрямо доминиращите градски функции, независимо от реалната му локация. Така вътрешноградски махали могат да бъдат функционално периферни дори при централно разположение.

Капсулация обозначава специфична форма на гетоизация, при която пространството е ясно ограничено, слабо пропускливо и социално самовъзпроизвеждащо се. Тя не предполага разрастване, а стабилизиране и вътрешно уплътняване, характерно за по-големите градове.

Полицентрична гетоизация се използва за описание на метрополитни ситуации, при които гетоизацията не се концентрира в едно ядро, а се разпада на мрежа от отделни, функционално различни гетоизирани пространства.

Тези понятия са концептуално съгласувани с разбирането за пространството като социално произведена реалност, формулирано от Lefebvre (1968), и служат като аналитичен „език", чрез който моделите могат да бъдат последователно описвани, сравнявани и интерпретирани.

В европейския контекст обаче, и особено в постсоциалистическите общества, гетоизацията рядко е резултат от формализирани политики на сегрегация. По-скоро тя се развива като кумулативен ефект от икономически трансформации, жилищни дефицити и институционална слабост. Това налага по-гъвкава теоретична рамка, която да отчита не само външния натиск, но и вътрешните механизми на пространствено възпроизводство. Съвременните критически теории за града подчертават ролята на неолиберални политики, деиндустриализацията и пазарната логика в производството на сегрегирани пространства. В този смисъл гетото не е „изолиран остров", а част от по-широка градска система, в която определени територии се превръщат в зони на концентрация на социални рискове. Приложено към българския контекст, това означава, че ромските гетоизирани структури следва да се анализират като продукт на специ-

фичния преход от планова към пазарна икономика, при който държавата постепенно се оттегля от активната си роля в жилищната политика. Постсоциалистическият град представлява особена среда за изследване на гетоизацията. За разлика от западните градове, където сегрегацията често се развива в условията на дългосрочна урбанизация, българските градове преминават през рязка структурна трансформация в рамките на едно-две десетилетия. Разпадането на индустриалните предприятия, приватизацията на жилищния фонд и отслабването на контрола върху земеползването създават условия за бързо нарастване на неформалните зони на обитаване. Ромските общности се оказват особено уязвими в този процес. Липсата на достъп до формалния жилищен пазар и ограничените икономически ресурси ги тласкат към периферни територии, които често са слабо интегрирани в градската структура. Така гетоизацията в постсоциалистическия град не е резултат от активна политика на изключване, а от структурна инерция, при която маргинализираните групи се концентрират в пространствата с най-ниска институционална стойност. Това води до формирането на гетоизирани структури с ясно изразена периферна логика. Те се развиват в зони с лоша инфраструктурна осигуреност, ограничен достъп до обществен транспорт и минимално присъствие на публични услуги. В дългосрочен план тази пространствена изолация се самовъзпроизвежда, тъй като липсата на инвестиции допълнително влошава качеството на средата и затвърждава негативния образ на територията. Ключово за настоящото изследване е разбирането, че пространството не е пасивен фон на социалните процеси, а активен фактор, който ги структурира. Морфологията на гетоизираните структури – гъстота на застрояване, типове сгради, улична мрежа, наличие или липса на зелени площи – влияе пряко върху начина, по който социалните отношения се организират и възпроизвеждат. Високата гъстота на застрояване, характерна за много ромски гета, не е просто резултат от демографски натиск, а от специфичен модел на пространствено присвояване. Липсата на регулация води до фрагментарно застрояване, при което всяко ново жилище се вписва в наличното пространство без оглед на дългосрочната функционалност. Това създава лабиринтна улична структура, затрудняваща достъпа на спешни служби и допълнително изолираща квартала от останалата част на града.

От друга страна, морфологичните характеристики на гетоизираните структури не са статични. Те се променят във времето под въздействието на демографския растеж, вътрешната миграция и епизодичните интервенции на местната власт. Именно тази динамика прави възможно разграничаването на различни модели и подмодели на гетоизация, които се отличават не само по текущото си състояние, но и по траекторията на развитие.

Изхождайки от горните теоретични постановки, настоящото изслед-

ване изгражда концептуална рамка, основана на интеграцията на три аналитични измерения: териториално, морфологично и динамично. Тази трикомпонентна структура позволява да се анализират гетоизираните структури като сложни пространствени системи, в които различни фактори взаимодействат и се усилват взаимно.

Териториалното измерение обхваща мащаба на гетоизираната структура, нейното пространствено положение спрямо града и относителния ѝ дял от урбанизираната територия. Морфологичното измерение се фокусира върху вътрешната организация на пространството – гъстота, типология на застрояването и наличие на зелени и публични пространства. Динамичното измерение анализира процесите на растеж и трансформация, измерени чрез показатели за ново строителство и пространствено разширяване.

Комбинацията от тези измерения създава основата за изграждане на типология на ромските гетоизирани структури, която не само описва съществуващите форми, но и разкрива механизмите на тяхното възпроизводство. По този начин изследването се стреми да надхвърли традиционните описателни подходи и да предложи аналитичен модел, приложим както в научния анализ, така и в практиката на градското планиране.

Настоящото изследване е изградено върху комбиниран методологичен подход, който интегрира количествени пространствени анализи с качествена интерпретация на градската морфология. Целта на този подход не е единствено да се опишат ромските гетоизирани структури в българските градове, а да се разкрият закономерностите в тяхното пространствено разположение, вътрешна организация и динамика на развитие. Методологията е разработена така, че да позволи както сравнителен анализ между различни градове, така и идентифициране на вътрешни подмодели в рамките на отделни урбанизирани системи.

Изследователски дизайн и логика на анализа

Настоящото изследване е изградено върху интегриран пространствено-социален подход, който комбинира количествени и качествени методи с цел да улови комплексния характер на ромските гетоизирани структури. Методологичната рамка отразява разбирането, че гетоизацията не може да бъде адекватно анализирана чрез един-единствен показател или метод, а изисква многомерен аналитичен модел, способен да отчете едновременно морфологичните, териториалните и динамичните измерения на процеса.

Изследването следва поетапен дизайн, при който първоначално се извършва идентификация и пространствено локализиране на ромските гетоизирани структури в рамките на българските градове. На следващ етап тези структури се анализират чрез система от териториални, морфологични и динамични показатели. В заключителния етап резултатите от

анализа се синтезират в модели и подмодели на гетоизация, които отразяват както текущото състояние, така и потенциалните посоки на развитие.

Изследването е структурирано така, че да премине от:

- описание на пространствените характеристики,
- през анализ на вътрешната морфология,
- към динамиката на развитие и трансформация,
- и накрая – към типологизация и моделиране.

Тази последователност не е формална, а отразява реалната логика на пространственото производство на гетоизираните структури. Този дизайн позволява да се избегне механичното групиране на кварталите и вместо това да се изведат аналитични категории, основани на реални пространствени характеристики. По този начин моделите не са предварително наложени, а емпирично конструирани въз основа на наблюдаваните зависимости между показателите. Подобен подход е особено подходящ за постсоциалистическия контекст, където формалните административни категории често не съвпадат с реалните градски процеси.

Източници на данни и изграждане на емпиричната база

Емпиричната база на изследването е изградена чрез комбиниране на няколко основни източника на данни. Основна роля играят пространствените данни, получени чрез географски информационни системи, които позволяват точно измерване на площта, конфигурацията и разположението на гетоизираните структури. Тези данни са допълнени с демографска информация, базирана на официални статистически източници, както и с визуален анализ на сателитни изображения и ортофото карти.

Особено значение има създаването на унифицирана база данни, в която всички показатели са приведени към съпоставим мащаб. Това позволява да се извършват сравнения между малки и големи градове, без резултатите да бъдат изкривени от абсолютните разлики в размерите. По този начин, например, относителният дял на гетоизираната територия спрямо общата урбанизирана площ се оказва по-информативен от абсолютната площ на квартала.

Изследователски обхват и териториален мащаб

Емпиричният обхват на изследването включва ромски квартали и гетоизирани структури в градовете на България, разгледани в рамките на тяхната административна и функционална градска територия. Анализът е проведен на локално (квартално) и градско ниво, което позволява съпоставимост между различни градове и различни типове гетоизация.

Система от показатели и тяхната аналитична роля

Изследователската логика се основава на разбирането, че гетоиза-

цията е многомерен процес, който не може да бъде адекватно анализиран чрез единичен показател. Поради това е приложен многопоказателен модел, при който различни групи индикатори се комбинират в аналитична рамка, позволяваща типологизация и интерпретация на пространствените структури. Методологията е ориентирана към процесите, а не само към състоянията, което прави възможно проследяването на траекториите на развитие на гетоизираните територии.

Методологията се основава на три основни групи показатели, които отразяват различни измерения на гетоизацията. Тази структура позволява цялостен прочит на гетоизираните структури – от тяхното разположение в градската система, през вътрешната им пространствена организация, до процесите на промяна във времето. Пространствените показатели описват географското положение на гетоизираните структури в рамките на града и тяхната пространствена значимост. Те включват площта на квартала, относителния му дял от урбанизираната територия, позицията спрямо основното градско ядро и връзката им с ключови функционални зони като индустриални територии. Чрез тези индикатори се анализира степента на пространствена изолация и потенциалът за функционална интеграция.

Морфологичните показатели се фокусират върху вътрешната организация на пространството. Те обхващат гъстотата на застрояване, броя и типа на сградите, тип на пътната настилка, морфология на уличната мрежа, наличие на регулация и наличието на зелени площи. Тези показатели позволяват да се разкрие как пространствената форма влияе върху качеството на средата и върху социалните взаимодействия в рамките на гетоизираните структури. Те разкриват степента на планираност, пространствен ред и екологично качество на средата и позволяват разграничаването на типични, преходни и относително стабилизирани морфологични модели. Чрез тях се анализира дали гетоизираните структури са в състояние на: експанзия, стагнация или трансформация.

Динамичните показатели отразяват процесите на промяна във времето. Те включват броя на новопостроените сгради, процентно изменение на сградния фонд и пространственото разрастване на кварталите. Анализът на тези индикатори позволява да се идентифицират ранни признаци на деградация или, обратно, на стабилизация, което е ключово за прогностичния потенциал на модела. Този блок е особено важен за идентифицирането на активни гета с висок темп на развитие и за прогностичния анализ на потенциална деградация.

Типологизация и моделиране

На базата на комбинирания анализ на показателите се извършва типологизация на ромските гетоизирани структури. Количественият анализ е използван за: стандартизиране на данните; съпоставяне между гра-

дове с различен мащаб; извеждане на типологични групи. Използваният сравнителен подход позволява да се преодолее проблемът с уникалността на отделните случаи и да се идентифицират повтаряеми пространствени модели. Данните са анализирани не изолирано, а в сравнителен контекст, което дава възможност за генерализиране на резултатите на национално ниво. Количествените резултати са допълнени от качествен пространствен анализ, който включва: интерпретация на морфологичните форми; контекстуализиране на данните спрямо градската история; анализ на пространствените взаимоотношения между гетоизираните структури и останалата градска тъкан.

Процедурата за идентификация на моделите протича в четири последователни стъпки.

В първата стъпка градовете се групират според демографския мащаб, което позволява да се калибрира значението на относителните показатели. Това е ключов момент, тъй като един и същ дял от урбанизираната площ има различно значение в град с 2 000 и в град със 100 000 жители.

Във втората стъпка се анализира териториалната тежест на гетоизираната структура чрез съчетание на абсолютна площ и относителен дял. На тази основа се разграничават териториално доминиращи, конкурентни и подчинени форми.

Третата стъпка включва оценка на морфологията и динамиката – дали гетоизацията се проявява чрез пространствено разширяване, вътрешно уплътняване или структурна стабилизация. Тук особено значение има съотношението между ново строителство и промяна в площта.

В четвъртата стъпка се извършва синтетична интерпретация, при която градът или конкретната махала се отнася към един от петте модела въз основа на доминиращите характеристики. При наличие на смесени признаци се определя преходен или хибриден характер, но с ясно посочване на преобладаващия модел.

Типологизацията и моделирането не следва строго йерархична логика, а по-скоро мрежов подход, при който различни характеристики се преплитат и образуват устойчиви конфигурации. Вместо механично групиране по един показател, методът разчита на съвпадение на териториални, морфологични и динамични профили.Моделите, които се извеждат, представляват идеални типове, към които реалните случаи се доближават в различна степен. Особено внимание е отделено на преходните форми, които не се вписват еднозначно в нито един модел. Типологията не се разглежда като статична класификация, а като инструмент за анализ на процеси.

В резултат на този подход се идентифицират няколко основни модела на гетоизация, които отразяват различни режими на пространствено развитие. Всеки модел включва вътрешни подмодели, които отчитат локал-

ни вариации, свързани с мащаба на града, демографския натиск и историческото развитие на квартала. По този начин методологията съчетава типологизация и чувствителност към териториалния контекст.

Прогностичен модул и индикатори за ранна деградация

Един от ключовите приноси на методологията е въвеждането на прогностичен модул, който позволява да се анализира вероятността за преход между различни морфологични типове. Чрез съпоставяне на динамичните показатели с морфологичните характеристики се идентифицират индикатори за ранна деградация, при които относително стабилизирани квартали могат да преминат към по-проблемни форми на гетоизация.

Този подход е особено важен в контекста на тип 3 морфологични структури, които въпреки наличието на регулация и зелени площи, са подложени на натиск от интензивно застрояване. Методологията позволява тези процеси да бъдат уловени в ранен етап и интерпретирани като структурен риск, а не като изолирани случаи.

Валидност, надеждност и ограничения на изследването. Приложимост на типологичния модел

Настоящото изследване използва комбиниран подход, който интегрира морфологичен, териториален и динамичен анализ, за да изгради типологични и класификационни модели на ромските гетоизирани структури в България. Тази методология съзнателно се отдалечава от описателните и нормативни рамки, доминиращи в предходни изследвания, като поставя в центъра пространството като аналитична категория, а не като фон на социални процеси.

Валидността на използвания методологичен инструмент се гарантира чрез пряката връзка между теоретичните концепции и емпиричните показатели. Всеки индикатор е концептуално обоснован и измерва ясно дефиниран аспект от процеса на гетоизация. Валидността на модела се основава на няколко ключови предпоставки. Първо, използването на еднородни показатели за всички изследвани случаи позволява сравнителен анализ в национален мащаб, без да се губи чувствителност към локалните специфики. Второ, комбинирането на статични (морфология, площ, гъстота) и динамични показатели (ново строителство, пространствено разрастване) позволява улавяне не само на състояния, но и на процеси. Трето, типологизацията не се основава на един доминиращ индикатор. Комбинирането на различни типове показатели намалява риска от едностранчиви интерпретации и позволява многопластов анализ.

Надеждността на методологията се подсилва чрез прилагането ѝ върху голям брой градове и квартали, което позволява проверка на устойчивостта на моделите в различни териториални контексти. Повтаряемостта на резултатите и идентифицирането на сходни модели в градове с разли-

чен мащаб свидетелстват за стабилността на аналитичната рамка.

Валидността на изследването се гарантира чрез използването на многократни индикатори за всяко аналитично измерение и чрез кръстосана проверка на данните от различни източници. Комбинирането на количествени и визуални методи намалява риска от интерпретативни грешки и позволява по-пълно разбиране на изследваните явления.

Надеждността се осигурява чрез прилагането на единна методологична рамка за всички изследвани случаи. Това означава, че всеки квартал е анализиран по идентична система от показатели, което позволява възпроизводимост на резултатите. Въпреки това следва да се отчете, че част от данните, особено свързаните с неформалното строителство, са податливи на бързи промени, което поставя определени ограничения пред дългосрочните сравнения.

6.2. ГЕОГРАФСКО ПОЛОЖЕНИЕ НА ГЕТОИЗИРАНИТЕ ГРАДСКИ СТРУКТУРИ В РАМКИТЕ НА ГРАДСКОТО ПРОСТРАНСТВО

Надежда Илиева

Положението на гетоизираните градски структури спрямо основното градско ядро представлява ключов пространствен фактор, който пряко влияе върху степента и характера на социалната сегрегация. Разположението на тези квартали не е случайно, нито е резултат от спонтанни процеси, а следва ясно очертаващ се модел на периферно развитие, възпроизвеждан в различни мащаби и исторически периоди. В този смисъл географското положение на ромските квартали следва да бъде разчитана като социално произведено пространство, в което се материализират отношенията на власт, контрол и изключване. Пространствената дистанция – както физическа, така и функционална – между гетоизираната територия и централните зони на града оформя неравномерния достъп до градски ресурси и възможности и допринася за възпроизводството на маргинализацията. Особено важна е ролята на транспортната и функционалната свързаност между гетоизираните структури и основното градско ядро. Наличието на директни транспортни връзки, пешеходна достъпност и интеграция в градските мрежи може частично да компенсира периферното положение. Обратно, липсата на такива връзки усилва ефекта на пространствената сегрегация дори при относително малка географска дистанция. Положението в градското пространство оказва влияние и върху достъпа до публични услуги и институции. Гетоизираните структури, разположени далеч от централните зони, често са с по-ниска плътност на образователни, здравни и социални услуги, което води до зависимост от външни ресурси и до по-високи разходи за достъп. Това неравномерно пространствено разпределение на ресурсите усилва социалната уязвимост и създава порочен кръг, в който териториалната изолация възпроиз-

вежда социалната маргинализация, а социалната маргинализация от своя страна легитимира пространственото изключване (Петкова, 2025с).

В българския контекст териториалното положение на ромските квартали показва висока степен на структурна повторяемост и в тази връзка е важно да се направи едно важно методологично уточнение за гетоизираните структури в страната. Независимо от размера на града или регионалните специфики, тези териториални формирования са разположени извън компактната градска тъкан и функционират като периферни анклави. За разлика от класически западноевропейски и северноамерикански модели на вътрешноградски гета, българската гетоизация има ясно изразен периферен характер, което е пряк резултат от политиките на пространствено изтласкване след Втората световна война и постсоциалистическа институционална абдикация. Поради тази причина анализът на пространственото положение не се основава на дихотомията „център – периферия“, а на степента на пространствена свързаност между гетоизираната структура и основната градска тъкан. В рамките на периферията се разграничават три аналитични типа, но с ясно различима вътрешна диференциация по степен на пространствена откъснатост, които отразяват различна степен на физическа, функционална и социална изолация. Разпределението по типове 1, 2 и 3 показва, че периферността не е еднородно състояние, а градиент на изолация, който има пряко отражение върху достъпа до градски ресурси и върху дълбочината на гетоизацията. Тази периферност има двойствен характер. От една страна, тя представлява форма на пространствено изключване, при която определени социални групи са систематично изтласквани към зони с по-ниска градоустройствена стойност. От друга страна, периферията често предлага възможности за неконтролирано пространствено разрастване, което обяснява защо именно там се концентрира неформалното строителство. В този смисъл периферията функционира едновременно като зона на изолация и като зона на „пространствено убежище“, където институционалният контрол е по-слаб.

ТИП I – Откъснати, периферни ромски гетоизирани структури без обща граница с градската тъкан

Гетоизираните структури от тип I са разположени в периферията на града и нямат обща граница с основната градска тъкан. Към този тип се причисляват 66 % от гетоизираните градски ромски структури в страната (фиг6.2.1.). Тези пространства функционират като изолирана териториална единица. Те са пространствено отделени чрез индустриални зони, инфраструктурни коридори, незастроени територии или природни бариери. Пространствената дистанция тук не е само количествена, а качествена – тя произвежда усещане за „извън-града“, въпреки административната им принадлежност. Този тип положение често се наблюдава в средни по големина градове, където урбанистичното разрастване постепенно „до-

гонва“ първоначално периферно разположените махали. Въпреки това социалните и морфологичните бариери остават устойчиви. Обикновено са резултат от дългосрочни процеси на изтласкване, индустриално зониране или историческо настаняване върху територии с ниска пазарна стойност. Тяхното отдалечаване от основното градско ядро се асоциира с ограничен достъп до трудови пазари, образователни и здравни услуги, културна инфраструктура и качествен обществен транспорт. Пространствената откъснатост при тип I функционира като структурна бариера, която трудно може да бъде компенсирана дори при наличие на транспортна свързаност. В тези случаи пространствената периферизация действа като мултипликатор на социалното изключване, при който физическата дистанция се превръща в социална бариера. Тип I доминира (2/3 от гетоизираните структури) в България и включва значителен брой ромски квартали в малки, средни и големи градове. Типични примери са кварталите в Николаево, Велинград, Сливен (кв. Надежда), Пазарджик, Пещера, Нова Загора, Червен бряг и др. Данните за близост до антропогенни опасности и потенциални източници на замърсяване показват, че кварталите от тип I много често са разположени в зони с повишен екологичен риск, което допълнително засилва кумулативния характер на маргинализацията. Динамичният анализ показва, че тези квартали често се разрастват екстензивно, за сметка на застрояване върху нови територии, вместо чрез уплътняване.

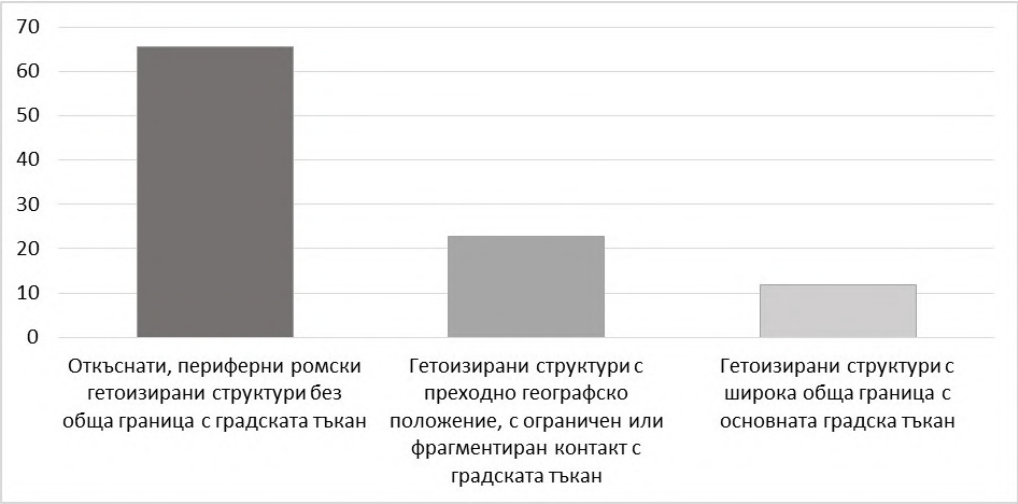

Фиг6.2.1. Разпределение на ромските гетоизирани структури спрямо положението на гетоизираните структури в градското пространство

Източник автора

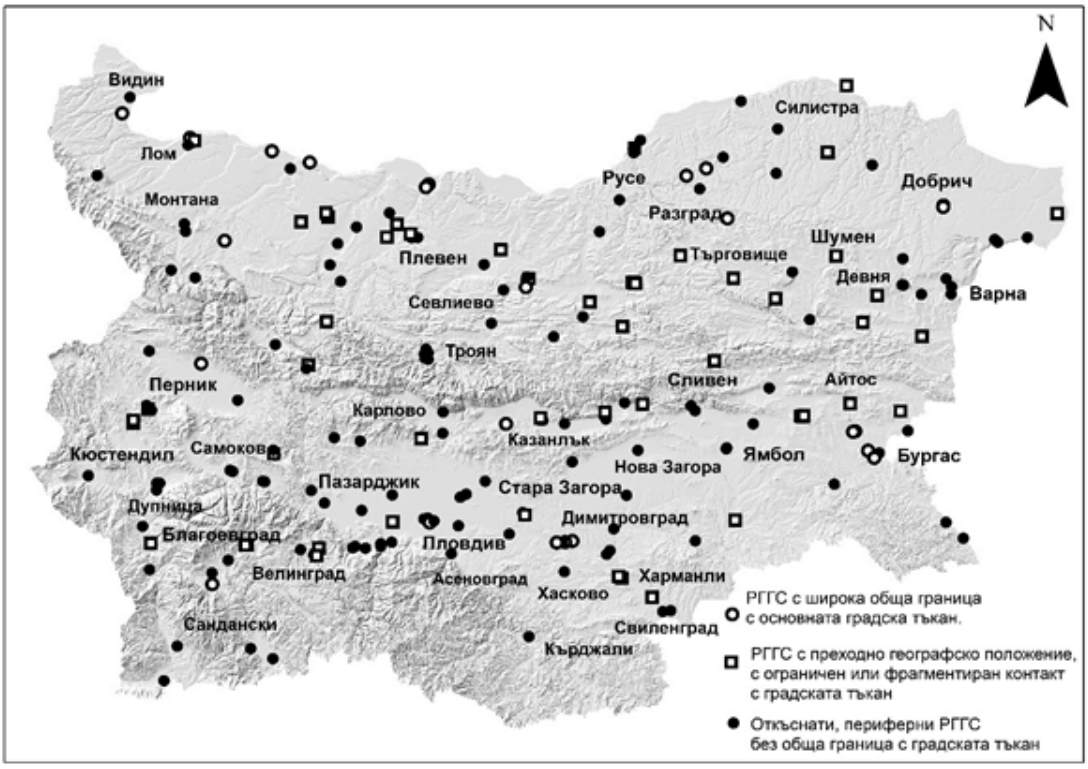

Фиг. 6.2.2. Типове географско положение на ромските градски гетоизирани структури в България

Източник автора

Тип II – Гетоизирани структури с преходно географско положение, с ограничен или фрагментиран контакт с градската тъкан

Тип II представлява преходно положение, при което гетоизираната структура има ограничен или фрагментиран контакт с градската тъкан. Обхваща 22,7 % от гетоизираните структури в градовете (фиг6.2.1.). Общата граница е частична, често нефункционална, а връзките с останалата част на града са слабо развити или селективни. Често това са зони с една или две точки на достъп, които функционират като „филтриращи входове“ към квартала. Подобна пространствена конфигурация усилва усещането за контролирана изолация и превръща гетоизираната структура в ясно разграничена територия със собствен вътрешен ред, но слабо интегрирана във външната градска система. Те често са разположени „зад“ индустриални зони или складови територии, което създава своеобразен буферен пояс между тях и останалата част от града. Тези структури често са разположени в полупериферни зони, където градът „свършва“ без ясна пространствена логика. Тези структури се намират не напълно изолирани зони, което им осигурява относително по-добра пространствена достъпност в сравнение с тип I. Въпреки това достъпът до градски ресурси остава неравномерен и силно зависим от конкретни инфраструктурни връзки. Често контактът с градската тъкан е формален, но не води до

реална социална интеграция. Наличието на контакт с градската тъкан улеснява достъпа до инфраструктура и услуги, но същевременно създава напрежение в зоните на допир. Именно в тези преходни пространства се наблюдават конфликти, свързани със земеползването, незаконното строителство и социалната стигматизация.Тип II е аналитично особено важен, тъй като обозначава зони с потенциал за трансформация, но и с висок риск от задълбочаване на изолацията. Такива примери се наблюдават в градовете Бяла Слатина, Горна Оряховица, Шабла, Търговище, Благоевград и др. (фиг6.2.2.). Териториалният анализ показва, че този модел предлага по-голям потенциал за трансформация в сравнение с тип I. В зависимост от политиките и инвестициите тези структури могат да се придвижат към по-добра интеграция или, обратно – към пълна пространствена откъснатост, характерна за тип I.

Тип III - Гетоизирани структури с широка обща граница с основната градска тъкан.

Тип III включва гетоизирани структури, които имат широка обща граница с основната градска тъкан, но въпреки това остават периферни по своето положение и функция. Към този тип спадат само 11,8% от градски гетоизирани структури (фиг6.2.1.). Тези квартали често са резултат от историческо разрастване на града, при което първоначално отделени махали постепенно са били „обградени“ от нови жилищни зони. В тези случаи физическата близост не води автоматично до социална и функционална интеграция. Често се наблюдава силен морфологичен и символен „ръб“ между кварталите, при който контактът е пространствено възможен, но социално ограничен. В тези случаи често се регистрира наличие на „меки граници“, при които липсват физически бариери, но социалните и символни граници остават силно устойчиви. Тип III ясно демонстрира, че периферността е релационно понятие. Дори при физически контакт с градската тъкан гетоизираните структури могат да останат функционално и социално маргинализирани. Това подчертава факта, че териториалната интеграция не е просто въпрос на разстояние, а на структурни неравенства, вписани в самата организация на градското пространство. Анализът на данните сочи, че дори при широка обща граница много от тези квартали са в непосредствена близост до антропогенни рискове и замърсяване, което подсказва селективен характер на градското развитие – интеграцията е пространствено възможна, но институционално ограничена. Такива примери се наблюдават в Пловдив (Хаджихасан махала, Харман махала), Бургас (Изток), Козлодуй, Банско и др. (фиг6.2.2.).

Сравнителният анализ на трите териториални модела разкрива ясно изразена градация на пространствена сегрегация, която корелира с достъпа до градски ресурси и с динамиката на развитие. Най-откъснатите квартали демонстрират най-нисък потенциал за социална мобилност и

най-висока степен на екстензивно разрастване. Преходните структури показват смесени характеристики, докато кварталите с широка обща граница с града се отличават с висока вътрешна интензивност и относително стабилизирани граници. Особено важно е да се подчертае, че между тези модели съществуват реални преходи. Разширяването на града може да трансформира квартал от Тип II в Тип I или от Тип III в Тип II, без това непременно да води до социална интеграция. Това показва, че териториалното положение е необходимо, но не достатъчно условие за преодоляване на гетоизацията.

Връзка между териториално положение и големината на града според общия брой на населението му

Анализът на пространственото положение на ромските гетоизирани структури в зависимост от големината на града разкрива ясно изразена зависимост между мащаба му и степента на пространствена откъснатост. Макар че във всички случаи гетоизираните структури са разположени в периферията, начинът, по който тази периферия функционира, се различава съществено в малките, средните и големите градове.

В градовете с население до 3000 души гетоизираните структури обикновено заемат периферни, но пространствено слабо диференцирани позиции, като често имат относително широка контактна зона с останалата градска тъкан. В тези малки градове и градски селища липсва ясно изразена функционална сегрегация, поради което периферното положение не винаги означава пълна пространствена изолация, а по-скоро маргинално включване в слабо структурирана градска среда. Тук гетоизацията е по-скоро резултат от социално-икономически различия, отколкото от целенасочено пространствено изтласкване.

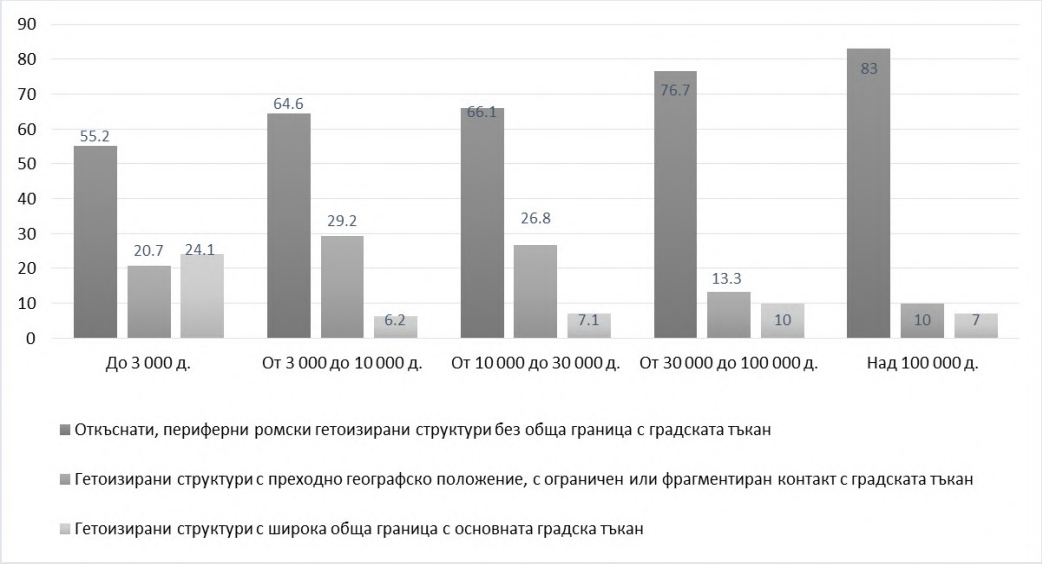

Фиг. 6.2.3. Типове географско положение на ромските гетоизирани структури спрямо общия брой на населението в града

Източник автора

В градовете с население между 3001 и 10 000 души се наблюдава ясно изразен преходен модел, при който гетоизираните структури са разположени в периферията, но често запазват частична свързаност с основната градска тъкан. Характерно за тази група градове е разполагането на ромските квартали в близост до индустриални зони, бивши стопански територии или транспортни коридори, което подсилва функционалната и социалната им изолация. Периферното местоположение тук вече придобива устойчив характер и започва да функционира като пространствен механизъм на сегрегация, макар и все още без пълно териториално откъсване (фиг6.2.3.).

В градовете с население от 10 001 до 30 000 души периферното разполагане на гетоизираните структури се утвърждава като доминиращ модел. Тези квартали често са пространствено ясно отделени от основното градско ядро, като в редица случаи са свързани с него чрез ограничен брой транспортни връзки. Тук вече може да се говори за системна градска периферизация, при която местоположението на гетоизираната структура отразява както жилищните политики от социалистическия период, така и последващите процеси на институционално оттегляне след 1989 г. Пространствената дистанция се превръща в устойчив фактор, който ограничава достъпа до градски ресурси, услуги и пазара на труда (фиг6.2.3.).

В градовете с население между 30 001 и 100 000 души гетоизираните ромски структури заемат най-често крайно периферни позиции, като в много случаи нямат непосредствена обща граница с основната компактна градска тъкан. Тук се наблюдава ясно изразена пространствена поляризация, при която ромските квартали са разположени отвъд индустриални зони, инфраструктурни бариери или природни граници. Местоположението им функционира като форма на пространствена капсулация, която възпроизвежда социалната сегрегация и засилва вътрешната изолация на кварталите. В този тип градове гетоизацията вече не е маргинален процес, а структурен елемент от градската организация.

В най-големите градове с население над 100 001 души местоположението на ромските гетоизирани структури се характеризира с най-висока степен на пространствена изолация и йерархизация. Макар формално да се намират в рамките на административните граници на града, тези квартали често са функционално откъснати от градското ядро и разположени в зони с ограничен достъп до публични услуги, транспорт и икономически възможности. Периферното им положение е резултат от дългосрочни процеси на планиране, деиндустриализация и пазарна логика, които концентрират социално уязвимите групи в територии с ниска инвестиционна привлекателност. В този контекст гетоизираните структури функционират като „вътрешни периферии“ на големия град, в които пространствената сегрегация е дълбоко институционализирана (фиг6.2.3.).

Този мащабно обусловен анализ показва, че местоположението на

ромските гетоизирани структури не е случайно, а закономерно свързано с големината и функционалната сложност на града, като с нарастване на градския мащаб се задълбочава периферното развитие, изолацията и пространствената сегрегация.

Връзката между географското положение на гетоизираните структури и големината на града показва, че гетоизацията е мащабно-зависим процес. Малките градове формират по-изолирани и „извънградски“ гетоизирани структури, докато големите градове произвеждат контактни, но дълбоко сегрегирани периферни структури. Това означава, че политиките за интервенция трябва да бъдат адаптирани към мащаба на града, тъй като една и съща пространствена позиция има различно социално значение в различни градски контексти. Методологичното въвеждане на тези три типа позволява да се анализира засилването на периферното развитие, а не само наличието му. По този начин положението на гетоизираните структури се превръща в индикатор, който може да бъде съпоставян с морфологията (тип I–II–III), динамиката на застрояване и достъпа до градски ресурси. Това уточнение е от решаващо значение за правилната интерпретация на емпиричните данни и за избягване на некоректни сравнения с вътрешноградски модели на гетоизация. В комбинация с морфологичните типове (I–II–III) този индикатор позволява изграждането на многоизмерен модел на гетоизация, който отчита не само формата и динамиката на застрояването, но и позицията на гетоизираните структури в градската система и техния реален достъп до ресурси.

6.3. БЛИЗОСТ НА РОМСКИТЕ ГРАДСКИ ГЕТОИЗИРАНИ СТРУКТУРИ ДО ИНДУСТРИАЛНИ ЗОНИ

Надежда Илиева

Една от най-устойчивите, но сравнително слабо проблематизирани характеристики на ромските гетоизирани структури в България е тяхната пространствена близост до индустриални зони, производствени територии и инфраструктурни коридори. Тази близост не е случайна, а представлява резултат от дългосрочни процеси на градско планиране, социална сегрегация и функционално зониране, които системно изтласкват маргинализираните групи към територии с по-ниска жилищна и екологична стойност. В исторически план индустриалните зони са функционирали като буферни пространства между жилищната градска тъкан и периферията, като често са били съпътствани от слабо регулирани терени, временни жилища и нискостойностна застройка. Именно тези зони са предоставяли относително „достъпни“ възможности за настаняване на социално уязвими групи, включително ромското население, особено в условията на ограничен достъп до формалния жилищен пазар. В резултат ромските квартали постепенно се фиксират в непосредствена или относителна бли-

зост до индустриални предприятия, складови бази, транспортни възли и депониращи съоръжения. След промените от 1989 г. тази пространствена конфигурация не само се запазва, но в много случаи се задълбочава. Деиндустриализацията, приватизацията и фрагментацията на бившите промишлени зони създават територии с неясен статут, които се превръщат в предпочитано пространство за неформално разрастване на гетоизираните структури. Така индустриалните зони започват да функционират не просто като съседство, а като пространствен фактор, който усилва изолацията, влошава екологичните условия и ограничава възможностите за интеграция. Близостта до индустриални зони има двойствен ефект върху ромските гетоизирани структури. От една страна, тя осигурява относителна физическа близост до работни места и транспортна инфраструктура, което исторически е било фактор за първоначално заселване. От друга страна, в съвременния контекст тя все по-често се свързва с екологични рискове, антропогенни опасности и стигматизация, които допълнително маргинализират тези територии в градската система. В този смисъл анализът на степента на близост между ромските гетоизирани структури и индустриалните зони е ключов за разбирането на пространствените механизми на сегрегация, както и за оценката на реалния достъп до здравословна жизнена среда и градски ресурси.

Оценката на пространствената близост между ромските гетоизирани структури и индустриалните зони се извършва чрез обособяването на три типа, които отчитат не само физическата дистанция, но и функционалното и екологично взаимодействие.

Тип I Гетоизирани ромски структури в непосредствена близост с обща граница с индустриалната зона.

Този тип включва гетоизирани структури, които граничат директно с индустриални територии – производствени зони, складови бази, депа, транспортно-логистични площи или изоставени промишлени обекти. Към този тип попадат 28,7% от гетоизираните структури (фиг.6.3.1.). Типични примери са Видин, Раднево, Севлиево, Дупница и др. В тези случаи индустриалната зона функционира като пространствена бариера, която ограничава разширението на квартала, влошава екологичната среда и усилва социалната стигматизация. Този тип близост е индикатор за висок пространствен и здравен риск и често съвпада със значителна морфологична деградация.

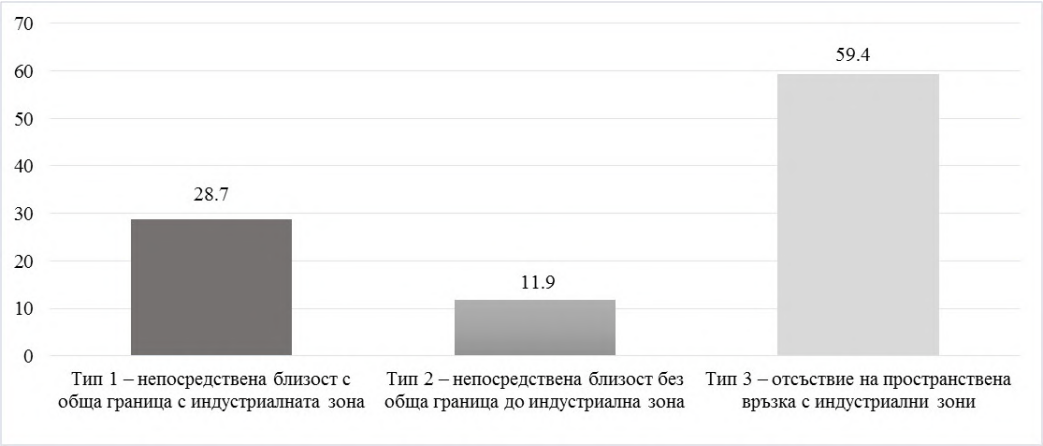

Фиг. 6.3.1. Близост на ромските градски гетоизирани структури до индустриални зони

Източник: автора

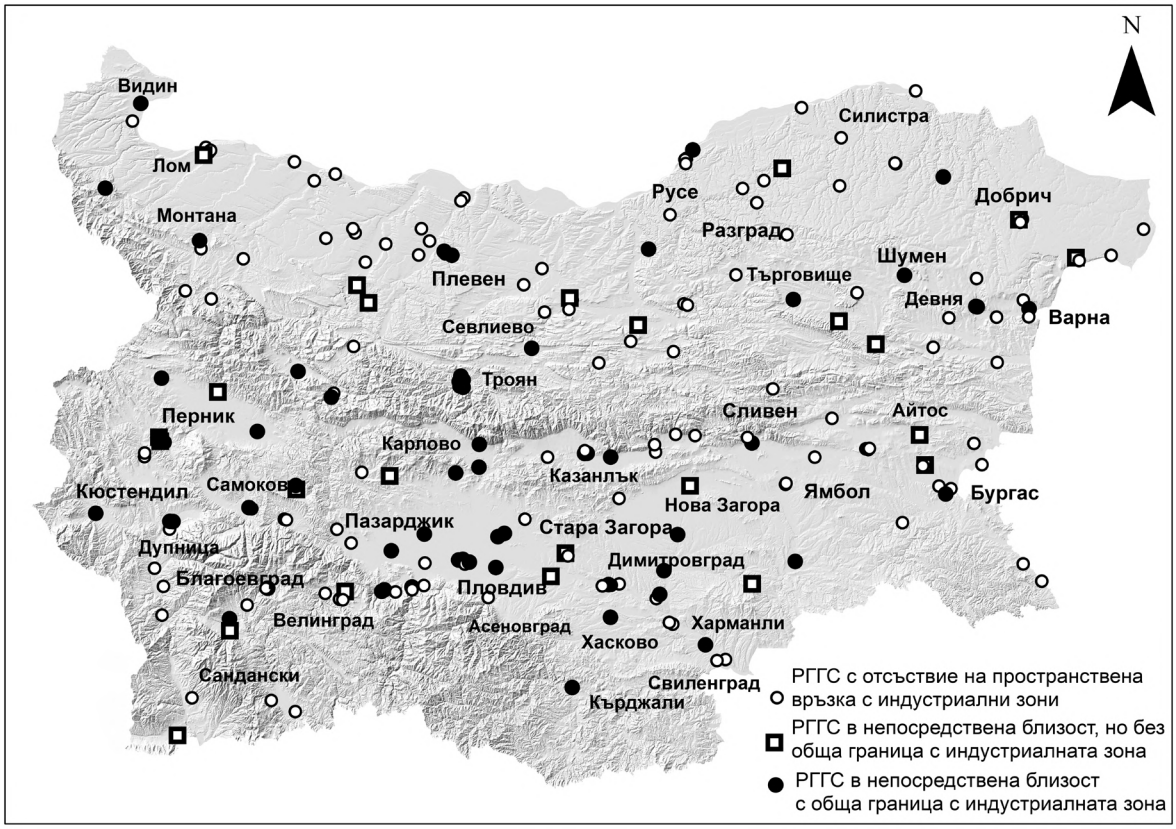

Фиг. 6.3.2. Типове ромски градски гетоизирани структури според близостта до антропогенни опасности

Източник: автора

Тип II Гетоизирани ромски структури в непосредствена близост, но без обща граница с индустриалната зона.

Този тип гетоизираната структура се намира в пряка близост до индустриална зона, но между тях съществува разделителен елемент – инфраструктурен коридор, зелена ивица, транспортна артерия или незастроен терен. Макар физическият контакт да е прекъснат, функционалното влияние остава силно, включително по отношение на замърсяване, шум и ограничен достъп до жилищно-ориентирани градски функции. Тази категория се разглежда като преходна, с потенциал както за влошаване, така и за частично смекчаване на негативните ефекти. Тя обхваща 11,9% от ромските гетоизирани градски структури, като типични примери са Кубрат, Нова Загора, Петрич и др.

Тип III Гетоизирани ромски структури с отсъствие на пространствена връзка с индустриални зони.

Този тип включва гетоизирани структури, които са разположени извън зоните на индустриално влияние. Въпреки че и в тези случаи кварталите остават периферни, отсъствието на индустриално съседство намалява екологичния риск и отваря по-голям потенциал за пространствена и функционална интеграция. В рамките на изследването тип III се разглежда като най-благоприятната конфигурация, макар тя да не гарантира автоматично преодоляване на сегрегацията. Към този тип попадат над половината от ромските градски гетоизирани структури (59,4%), а типични примери са Ракитово, Симитли, Тутракан, Шумен, Стара Загора и др.

Връзка между близостта до индустриални зони и общия брой на населението в града

Групирането на градовете по брой население разкрива отчетливи различия в профила на близост между гетоизираните структури и индустриалните зони, което потвърждава, че индустриалната среда действа като мащабно-зависим фактор на гетоизацията.

Разпределението на ромските гетоизирани структури спрямо близостта им до индустриални зони показва ясно изразени различия в зависимост от големината на градовете. В най-малките населени места с до 3 000 жители доминира Тип III – отсъствие на пространствена връзка с индустриални зони, който обхваща 96,6% от случаите. Типовете, характеризиращи се с непосредствена близост до индустриални зони (Тип I и Тип II), са слабо или изцяло непредставени, което показва ясно изразен модел на пространствена отделеност.

Фиг. 6.3.3. Близост до индустриални зони на ромските гетоизирани структури спрямо общия брой на населението в града

Източник: автора

В градовете с население от 3 000 до 10 000 жители се наблюдава по-голямо разнообразие на типовете. Делът на Тип III намалява до 58,5%, като паралелно с това нараства относителният дял на Тип I – непосредствена близост с обща граница с индустриалната зона (24,6%) и Тип II – непосредствена близост без обща граница (16,9%). Това показва по-диференцирано пространствено позициониране на гетоизираните структури в рамките на малките градове (фиг. 6.3.3.).

При градовете с население от 10 000 до 30 000 жители делът на Тип III допълнително намалява до 49,1%, докато Тип I достига 33,3%, а Тип II – 17,5%. Тази група градове се отличава с най-балансирано съотношение между трите типа, което свидетелства за по-сложна и разнообразна пространствена организация на ромските гетоизирани структури (фиг. 6.3.3.).

В градовете с население от 30 000 до 100 000 жители доминиращ става Тип I, който достига 50%, докато Тип III представлява 46,7%. Тип II е слабо представен (3,3%), което показва ясно разграничение между гетоизираните структури, разположени в непосредствена близост до индустриални зони, и тези, които са напълно пространствено отделени (фиг. 6.3.3.).

При най-големите градове с над 100 000 жители отново се наблюдава засилване на Тип III, който достига 60%, докато Тип I запазва относително висок дял (40%). Тип II отсъства напълно. Това очертава поляризиран модел, при който ромските гетоизирани структури са концентрирани или в пряка близост до индустриални зони, или в напълно отделени градски територии, без междинни пространствени форми.

В обобщение, анализът показва, че с увеличаването на общия брой на населението в града делът на гетоизираните структури без пространствена връзка с индустриални зони намалява до определен праг (30 000–100 000 жители), след което отново нараства в най-големите градове. Най-го-

лямо разнообразие на пространствени типове се наблюдава в градовете със средна големина (10 000–30 000 жители), докато малките и най-големите градове се характеризират с по-ясно доминиращи модели.

6.4. ТЕРИТОРИАЛЕН ОБХВАТ НА РОМСКИТЕ ГРАДСКИ ГЕТОИЗИРАНИ СТРУКТУРИ

Надежда Илиева

Територалният обхват на гетоизираната ромска структура представлява ключов площен показател за анализ на пространствената логика на сегрегацията в градската среда, тъй като тя отразява не само физическите измерения на квартала, но и мястото му в йерархията на градското пространство. Като абсолютна стойност тя дава информация за мащаба на пространствената сегрегация, а като относителен показател – чрез съотношението ѝ спрямо общата урбанизирана площ на града – разкрива мястото на гетоизираната територия в градската пространствена система. Средната площ на една ромска градска гетоизирана структура е 19,9 хектара и заемат средно 3,7% от урбанизираното пространство в града. Като най-големи по площ ромски квартали се открояват тези в Пловдив (Столипиново) Лом (кв. Младеново), Видин, Камено, Червен бряг, Нова Загора, Кнежа, Стара Загора, Монтана, Хасково, Пазарджик и др. Проследяването на измененията в площта във времето позволява идентифициране на процеси на териториално разширяване, стагнация или трансформация, които често са индикатор за институционални дефицити, демографски натиск или промени в жилищните стратегии на населението. По този начин площта се превръща в ключов инструмент за валидиране на типологичните модели на гетоизация, тъй като тя интегрира морфологични, динамични и териториални аспекти в един измерим, но концептуално натоварен показател. В контекста на постсоциалистическото развитие на българските градове този показател придобива особена аналитична стойност, тъй като често отразява резултата от нерегулирани процеси на застрояване, периферизация и институционално бездействие. По този начин площта на гетоизираната структура се превръща не просто в количествен параметър, а в индикатор за дълбочината и устойчивостта на пространствената сегрегация и за начина, по който градът „абсорбира“ или маргинализира определени социални групи.

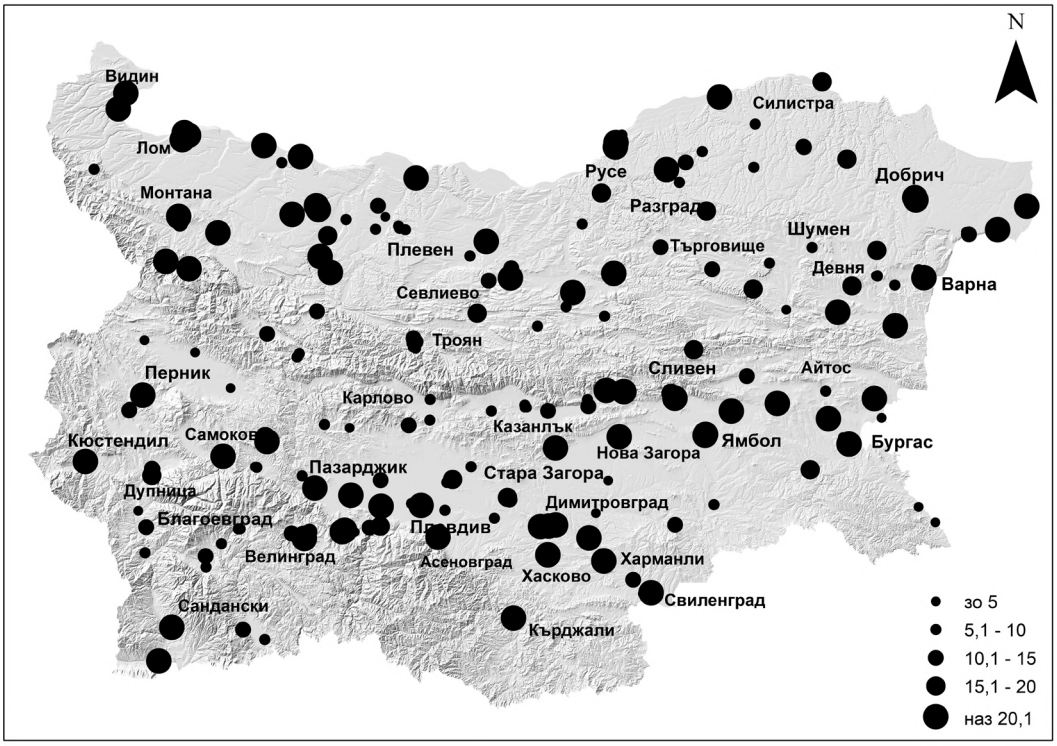

Фиг. 6.4.1. Площ на ромските градски гетоизирани структури (в хектари)

Източник: автора

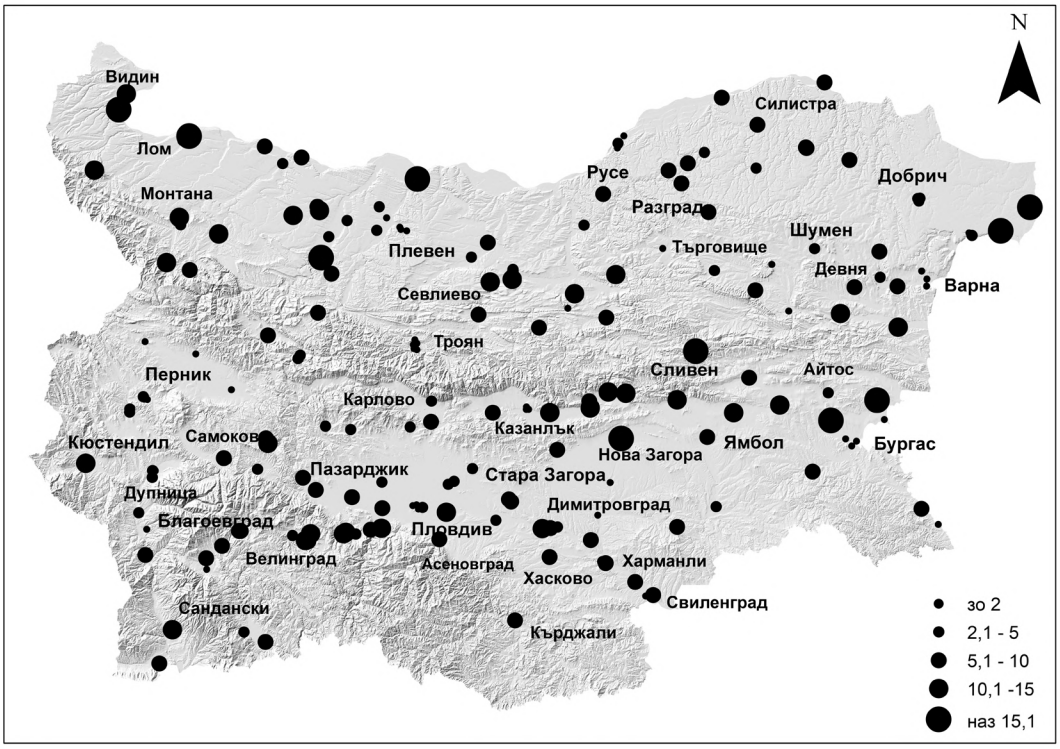

Фиг. 6.4.2. Дял на площта на ромските гетоизирани структури спрямо това на урбанизираното градско пространство (в %)

Източник: автора

Групиране на градовете по население и площ на гетоизираната структура

При най-малките градове с население до 3000 души ромските гетоизирани структури се отличават с изключително висока териториална значимост спрямо общата урбанизирана площ. Макар абсолютната площ на махалите в тази група да е сравнително ограничена (средно 10 хектара), техният относителен дял често достига и надхвърля 10–15% (гр. Каблешково, Гулянци, Шабла, Бяла черква, Дунавци, Садово и др.), а в отделни случаи се доближава до или над една пета от площта на града. Това показва, че в малките градове според броя на общото им население, гетоизираната структура не е периферно явление, а ключов елемент от пространствената организация, който силно влияе върху общия градски образ, функционалното зониране и възможностите за бъдещо развитие. Тук „махалата“ често функционира като равностоен или дори доминиращ морфологичен компонент спрямо останалата градска тъкан (фиг. 6.4.4.).

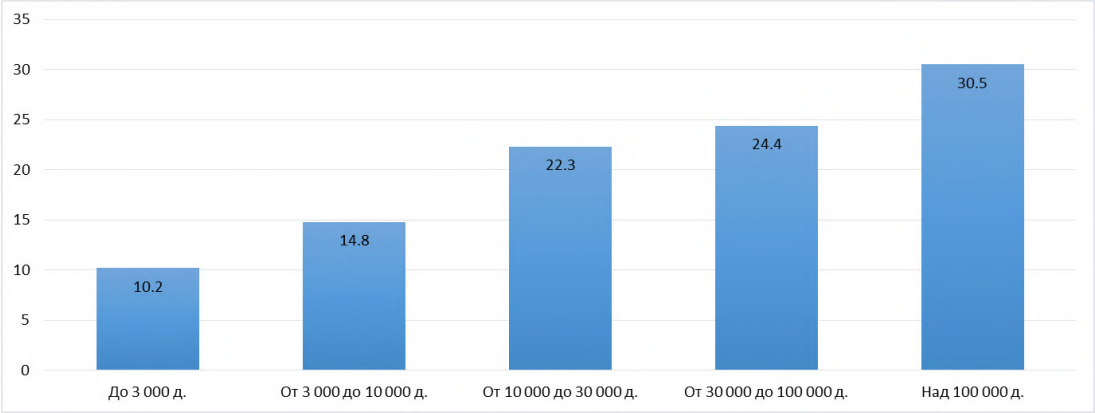

Фиг. 6.4.3. Средна площ на градските гетоизирани структури (в хектари) спрямо общия брой на населението в града

Източник автора

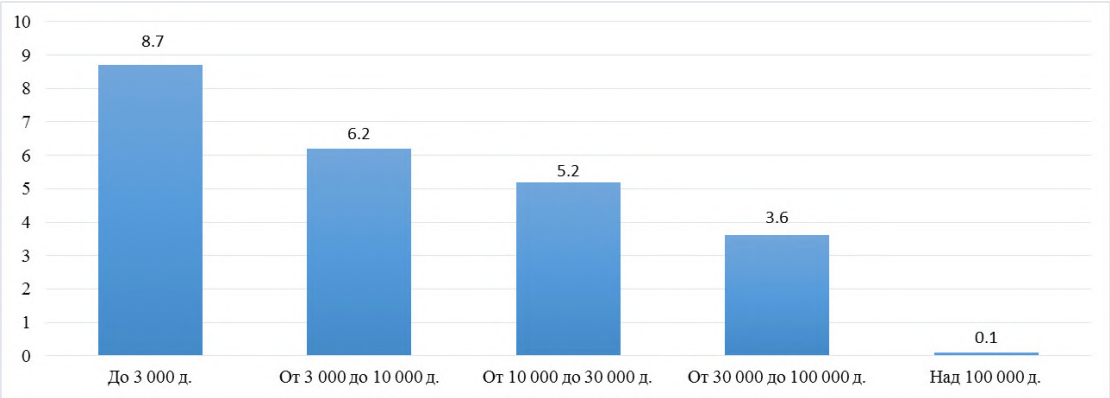

Фиг. 6.4.4. Дял на площта на градските гетоизирани ромски структури (в %) спрямо общия брой на населението в града

Източник автора

В групата на градовете с население между 3001 и 10 000 души се наблюдава сходна, но по-диференцирана картина. Площта на гетоизираните структури в абсолютни стойности нараства, а относителният им дял остава висок, макар и с по-голяма вариативност. Част от градовете в тази категория показват стабилизирани махали с ограничено териториално разрастване, докато други се характеризират с ясно изразена експанзия и висока динамика. В този демографски диапазон гетоизираните пространства често са достатъчно големи, за да формират собствени вътрешни подструктури, но същевременно са достатъчно близо до останалата градска тъкан, за да генерират силни пространствени и социални взаимодействия и конфликти (фиг. 6.4.3.; фиг. 6.4.4.).

При градовете с население от 10 001 до 30 000 души се очертава преходен модел. Абсолютната площ на ромските махали продължава да нараства, но относителният им дял от урбанизираната територия постепенно намалява. В тази група гетоизираните структури вече рядко доминират териториално, но запазват значителна „тежест“ чрез висока плътност на застрояване и концентрация на население. Характерно е съчетанието между вътрешно уплътняване и ограничено периферно разширяване, което води до засилване на социално-пространствената сегрегация без задължително увеличаване на дела от градската площ (фиг. 6.4.3.; фиг. 6.4.4.).

В градовете с население между 30 001 и 100 000 души гетоизираните ромски структури вече са ясно подчинени на мащаба на града. Техният дял от урбанизираната площ обикновено е нисък, но абсолютните стойности за площ, брой сгради и население са значителни. Тук се наблюдава процес на функционално и пространствено „капсулиране“ – махалите заемат относително малка част от града, но се отличават с висока гъстота и ясно изразени граници спрямо околната градска среда. В тази група градове гетоизацията се проявява по-силно като социално-пространствен процес, отколкото като териториално доминиращо явление (фиг. 6.4.3.; фиг. 6.4.4.).

Най-накрая, при най-големите градове с население над 100 001 души относителният дял на ромските гетоизирани структури от общата урбанизирана територия е минимален, често под 1%, но това не бива да се интерпретира като слаб ефект. Напротив, именно в тези градове махалите често са изключително плътни, многоядрени и с ясно изразена вътрешна диференциация. Големият мащаб на града „разрежда“ относителните показатели, но в абсолютни стойности става дума за територии с десетки хектари, хиляди сгради и десетки хиляди жители. В този контекст гетоизираните структури функционират като устойчиви социално-пространствени острови в рамките на сложна и фрагментирана метрополитна среда (фиг. 6.4.3.; фиг. 6.4.4.).

Анализът показва ясна зависимост между размера на населеното място и площта на гетоизираната структура. В малките градове гетоизираните структури често заемат относително по-голям дял от урбанизираната

територия, което води до по-силна визуална и функционална доминантност. В големите градове делът им е по-малък, но пространствената сегрегация е по-комплексна и често институционализирана. Тази зависимост подчертава, че гетоизацията не е просто функция на етническата структура, а резултат от взаимодействието между градски мащаб, планиране и социално-икономически процеси.

Териториалният анализ, представен в тази глава, създава основата за по-нататъшната типологизация на ромските гетоизирани структури. Положението и площта в градското пространство не само отразява степента на сегрегация, но и влияе върху: морфологичната организация; динамиката на разрастване; възможностите за трансформация. По този начин територриалното положение се превръща в първичен структуриращ фактор, върху който се наслагват останалите измерения на гетоизацията. Глава 6.2. разглежда гетоизираните структури „отвън“ – като позиции в градското пространство. Подглава 6.5. ще насочи фокуса „навътре“, към морфологията на градското пространство в рамките на ромските квартали, където територриалната изолация се материализира в конкретни пространствени форми.

6.5. МОРФОЛОГИЧНИ МОДЕЛИ И ПРОСТРАНСТВЕНИ КОНФИГУРАЦИИ НА РОМСКИТЕ ГРАДСКИ ГЕТОИЗИРАНИ СТРУКТУРИ

Надежда Илиева

Морфологията на градското пространство представлява интегративен аналитичен инструмент, чрез който могат да бъдат разкрити не само текущите характеристики, но и динамиката и бъдещите траектории на гетоизираните структури. За разлика от територриалния анализ, който позиционира махалите в рамките на градската система, морфологичният подход насочва вниманието към начина, по който пространството вътре в тези квартали се организира, трансформира и възпроизвежда сегрегацията. Именно чрез морфологичния анализ могат да бъдат идентифицирани нивата на сегрегация, степента на устойчивост на квартала и потенциалът му за трансформация. В този смисъл морфологията се явява материалното измерение на социалните и институционални процеси.

Морфологията на градското пространство представлява пространствената форма и вътрешната организация на застроената среда. В контекста на градските гетоизирани структури морфологията на градското пространство обозначава начина, по който е произведена, организирана и функционира застроената среда – не само като физическа форма, а като резултат от социални, институционални, планови и културни процеси. Тя включва начина, по който са разположени сградите, структурата на уличната мрежа, съотношението между застроени и незастроени площи, както и пространствената йерархия и четимост на градската тъкан. Тези

елементи не се анализират изолирано, а като взаимосвързана система, в която промяната в един компонент неминуемо води до трансформации в останалите. Този подход позволява морфологията да бъде операционализирана чрез конкретни показатели, които правят възможен сравнителния анализ между различни гетоизирани структури, независимо от големината на града или регионалния контекст. По този начин морфологичният анализ надхвърля чисто описателното ниво и се превръща в инструмент за интерпретация на процесите на гетоизация. Морфологията не е само физическа конфигурация, а материализиран израз на социални отношения и властови асиметрии, които се „записват" в пространството.

В контекста на градските гетоизирани структури морфологията има особено аналитично значение, тъй като тя не просто отразява социалната сегрегация, а често действа като активен механизъм за нейното възпроизводство. Формата на пространството може да улеснява или да възпрепятства достъпа, мобилността, видимостта и възможността за интеграция. Затова морфологичният анализ е ключов за разбирането на това дали гетоизацията се намира в ранен, преходен или стабилизиран стадий. Комбинираното разглеждане на площта на махалата, броя и площта на сградите, гъстотата на застрояване, типа на пътната настилка и дела на зелените площи разкрива устойчива закономерност: колкото по-слаба е регулацията и по-дълъг е периодът на стихийно развитие, толкова по-компактна, фрагментирана и функционално дефицитна става морфологията на пространството.

Показатели за анализ на морфологията и тяхната обосновка

Гъстота на застрояване

Гъстотата на застрояване е един от най-индикативните показатели за степента на гетоизация. Тя е основен морфологичен показател, който измерва интензивността на използване на пространството. В гетоизираните структури високата гъстота обикновено е резултат от неформално и стихийно уплътняване, при което всяка налична площ се превръща в жилищно пространство. Това води до минимални междусградни разстояния, влошени хигиенно-здравни условия и ограничени възможности за вътрешна реорганизация. Ниската или умерена гъстота, обратно, сигнализира за наличие на пространствени резерви и по-ранен стадий на гетоизация, при който интервенциите все още са възможни.

Средната гъстота на застрояване е 45,2%. Анализът на данните показва силна поляризация между квартали с изключително висока гъстота и такива с относително ниска, като тази разлика не корелира пряко с размера на града, а по-скоро с режима на пространствено развитие.

В квартали като Столипиново в Пловдив, Сливен, Пазарджик, Стара Загора, Кърджали, Нова Загора, Чирпан, Петрич, Хасково и др., гъстотата

на застрояване често надхвърля 70–80%, като в отделни микроучастъци достига и по-високи стойности. Тези стойности са характерни за компактни, силно капсулирани територии. Това води до почти пълно изчезване на свободните пространства, трансформация на вътрешните дворове в жилищни площи и надстрояване на съществуващи сгради. Този процес не е случаен, а представлява адаптивна реакция на общността към пространствени ограничения, липса на алтернативи за жилищно настаняване и отсъствие на ефективна жилищна политика.

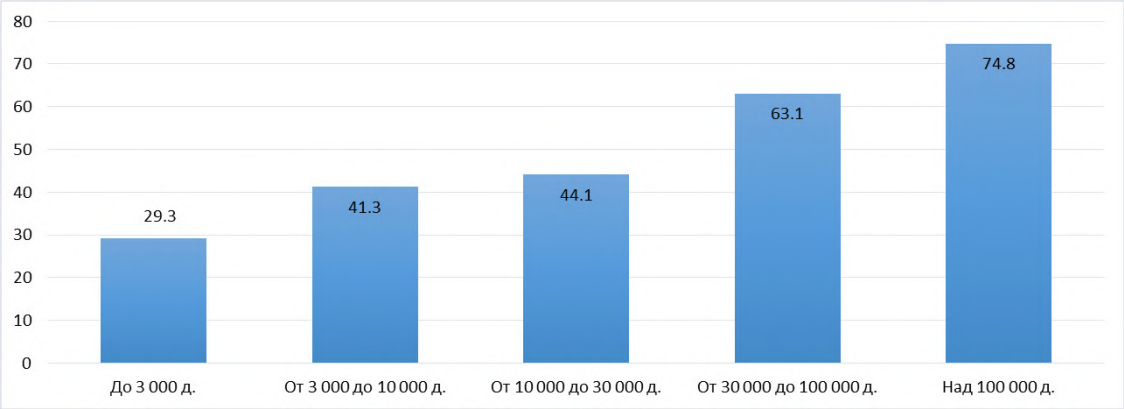

Фиг.6.5.1. Гъстота на застрояване на градските гетоизирани ромски структури (в %) спрямо общия брой на населението в града

Източник: автора

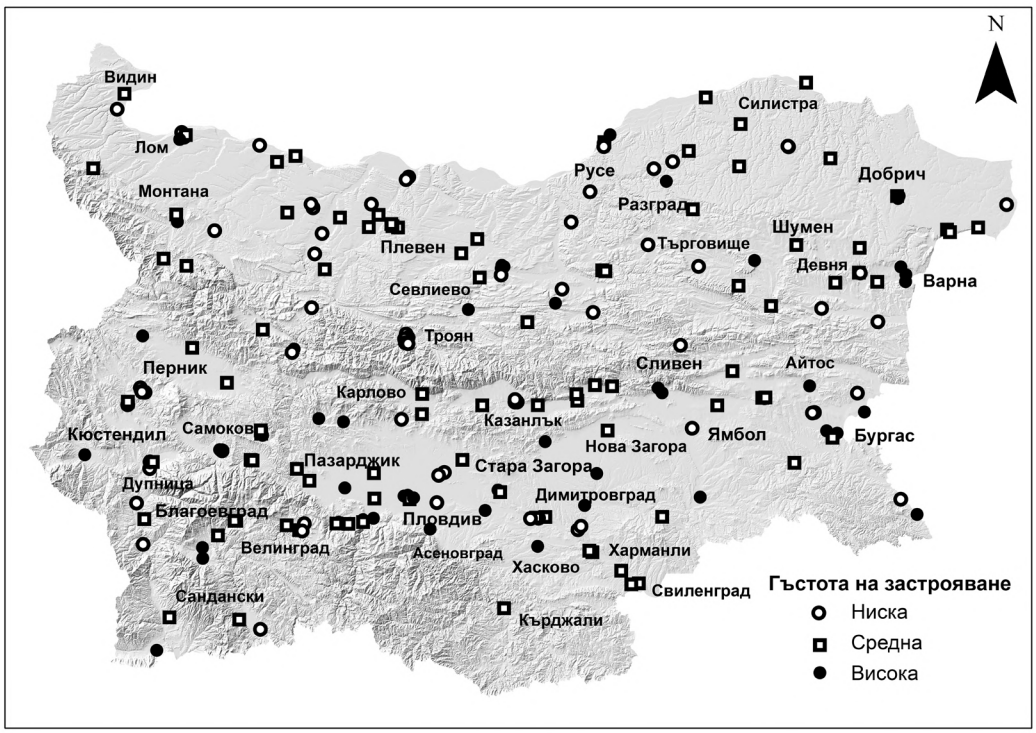

Фиг.6.5.2. Гъстота на застрояване в ромските градски гетоизирани структури (в %)

Източник: автора

В противоположния край на спектъра са разположени гетоизирани структури в малки и средни градове, като Симеоновград, Ветово, Гулянци, Шабла, където гъстотата е значително по-ниска. Тук пространственото разрастване често се осъществява хоризонтално, чрез застрояване на нови територии, а не чрез уплътняване. Това не означава по-добро качество на средата, а по-скоро различен стадий на гетоизация, при който пространственият ресурс все още не е изчерпан.

Тип и качество на застрояването

Застрояването в гетоизираните структури се характеризира с доминиране на:

- нискоетажни, самостоятелно изграждани сгради;
- липса на строителни стандарти;
- висока степен на физическа амортизация;
- висок дял на незаконното строителство.

В много случаи сградите са резултат от поетапно, „наслоявано“ строителство, което отразява адаптивни стратегии на домакинствата, но едновременно с това води до морфологичен хаос. Типът и качеството на застрояването допълват тази картина. Жилищните сгради често се разширяват и надстрояват без предварителен проект, без спазване на строителни и регулационни норми и без съобразяване с обща пространствена логика. Това води до сложни, често нестабилни конфигурации, в които индивидуалните стратегии за адаптация на домакинствата се превръщат в източник на колективна пространствена деградация.

Структура и четимост на уличната мрежа като индикатор за институционална регулация

Уличната мрежа е ключов организиращ елемент на градското пространство. В ромските гетоизирани структури тя е често:

- нерегулярна;
- тясна;
- без ясно йерархизиране.

В гетоизираните структури тя често губи своята планираща функция и се трансформира в адаптивна система, която се съгласува към вече съществуващото застрояване. В много ромски квартали уличната мрежа е резултат от последователно застрояване без предварителен план, при което сградите определят трасето на улиците, а не обратното. Хаотичната, криволичеща и фрагментарна улична мрежа е характерна за напреднали форми на гетоизация и води до физическа и символна изолация на квартала. Обратно, наличието на праволинейни, йерархизирани улици свидетелства за по-формализирано пространствено производство и за по-

слаб морфологичен натиск. Такава морфология силно затруднява достъпа на аварийни служби, комунални оператори и социални институции, което допълнително задълбочава процесите на изолация.

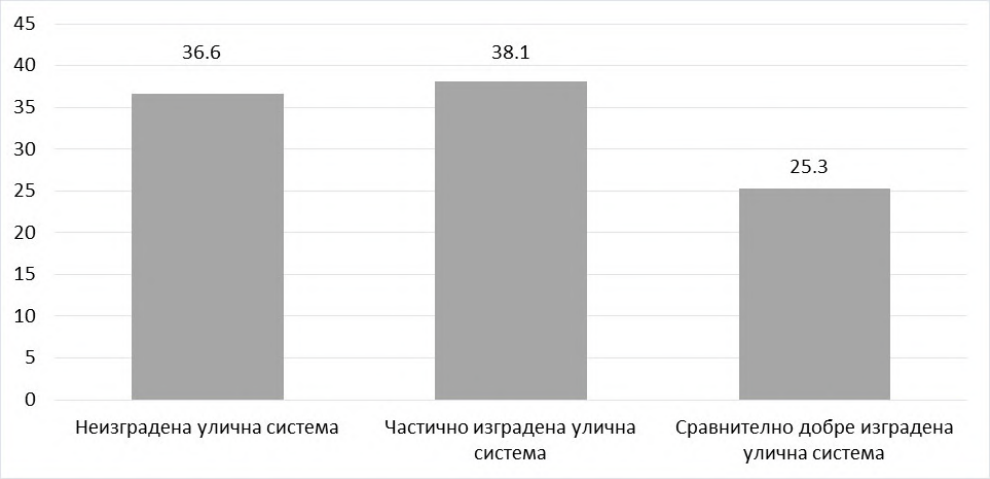

Фиг. 6.5.3. Групиране на ромските градски гетоизирани структури спрямо степента на изграденост на уличната мрежа

Източник: автора

Типът на уличната мрежа и пътната настилка функционират като индикатор за степента, в която гетоизираните структури са били предмет на институционално внимание и регулация. Структурата на уличната мрежа разкриват степента на формална интеграция на махалите в градската тъкан. Показателни са случаите, при които главната улица на махалата е асфалтирана, докато вътрешната улична мрежа остава напълно нерегулирана. Този „фасаден“ модел на селективна интервенция създава илюзия за интеграция, които подобряват визуално средата, но не променят структурната логика на гетоизацията. В морфологичен план това води до силна вътрешна фрагментация. Те са по-често срещани в градове, където махалите са исторически включени в регулационния план или са обект на частични интервенции през социалистическия период. Тази група заема най-висок дял – 38,1% от гетоизираните структури. Подобен дял заемат кварталите с неасфалтирани улици, липса на ясно изразена улична йерархия и лабиринтна структура (36,6%). Тази морфология е типична за самовъзникнали и саморастящи гета, където застрояването предшества всякаква форма на планиране (фиг. 6.5.3.).

Наличие и дял на отворени и зелени пространства

Отворените и зелените пространства изпълняват ролята на пространствени буфери, които ограничават прекомерното уплътняване и подобряват жизнената среда. Делът на зелените площи в гетоизираните структури е системно нисък. Когато такива пространства съществуват, те рядко са:

- планирани;
- поддържани;
- функционално интегрирани.

В гетоизираните структури тяхното отсъствие или постепенно изчезване е силен индикатор за деградация. Застрояването на дворни и публични пространства е един от първите сигнали за преход към по-тежки форми на гетоизация. Наличието на структурирани отворени пространства, напротив, показва, че пространството все още не е напълно „затворено“ и запазва потенциал за социални и инфраструктурни интервенции.

Делът на зелените площи е един от най-силно поляризираните морфологични показатели и функционират като буфер срещу уплътняване, но при липса на регулация те често са първите „погълнати“ при демографски натиск. Делът и характерът на зелените площи разкриват съществени различия между морфологичните типове. В компактните гета зелените площи са минимални и често нефункционални, ограничени до малки междусградни пространства или импровизирани дворни зони. Липсата на зелени пространства усилва ефекта на топлинните острови, влошава санитарно-хигиенните условия и допринася за по-ниско качество на живот. В периферните махали делът на зелените площи е значително по-висок, но те често изпълняват ролята на буферни зони между гетото и останалата част на града. Тези пространства рядко са планирани или поддържани и по-често функционират като територии на изолация, отколкото като интеграционен ресурс. Зелените пространства са заменени от импровизирани дворни зони или временни открити пространства без обществен характер. Зелените пространства и достъпът до тях са подробно анализирани в глава пета.

Степен на регулация и парцелна структура

Регулацията и ясно дефинираната парцелна структура са индикатори за формалното производство на градско пространство. В гетоизираните структури липсата или ерозията на регулацията води до размиване на границите между частно и публично, което допълнително усложнява управлението и подобряването на средата. Ясната парцелна логика улеснява достъпа до инфраструктура и планирането на интервенции, докато нейното отсъствие е характерно за капсулирани и трудно трансформируеми гета.

Пространствена хомогенност или хетерогенност

Хомогенността или хетерогенността на морфологията показва степента на вътрешна стабилизация или преходност на гетоизираната структура. Хомогенната, но хаотична морфология често е белег на напреднала гетоизация, при която пространствените практики са се стабилизирали в

неформален режим. Хетерогенната морфология – съвместно присъствие на регулирани и нерегулирани зони – сигнализира за преходен стадий и наличие на конкуриращи се логики на пространствено производство.

В обобщение, избраните показатели позволяват да се направи разграничение между различни стадии на гетоизация и да се идентифицират критични моменти, в които пространствената форма започва да възпроизвежда социалното изключване. В този смисъл морфологичният анализ е неотменима част от изследването на градските гета, тъй като той свързва физическата форма с процесите на сегрегация, периферизация и капсулация.

Постсоциалистическата трансформация и нейният морфологичен отпечатък върху ромските гетоизирани структури

Морфологичната еволюция на ромските гетоизирани структури в България не може да бъде разбрана извън контекста на постсоциалистическата трансформация, която след 1989 г. пренарежда фундаментално както социално-икономическите отношения, така и механизмите на пространствено управление. Преходът от централизирана планова система към пазарно ориентиран модел не просто прекъсва дългогодишни практики на държавна регулация, но създава дълбок институционален вакуум, в който гетоизираните територии се оказват едни от най-силно засегнатите.

В социалистическия период ромските квартали, макар и маргинализирани, съществуват в рамките на относително ясно дефинирана пространствена логика. Застрояването е ограничавано чрез формални регулации, а разширяването – макар често толерирано неофициално – се случва в контекста на функционираща държавна система, която контролира земята, жилищния фонд и трудовата заетост. Тази система не елиминира сегрегацията, но я „замразява“ в сравнително стабилни пространствени форми.

След 1989 г. тази стабилност се разпада. Деиндустриализацията, приватизацията на жилищния фонд и сривът на социалната държава водят до рязко нарастване на жилищната несигурност именно сред ромските общности. Морфологично това се изразява в ускорено вътрешно уплътняване на съществуващите квартали и в неконтролирано териториално разрастване към периферни и слабо регулирани зони.

Постсоциалистическият период е белязан от качествено нов тип застрояване – не просто „незаконно“, а структурно нерегулирано. Новите сгради се появяват без съобразяване с регулационни планове, инфраструктурен капацитет или санитарни норми. В морфологичен план това води до разкъсване на остатъчната планова структура, характерна за социалистическия период, и замяната ѝ с фрагментирана, силно хетероген-

на пространствена тъкан.

Особено ясно този процес се наблюдава в средните и големите градове, където натискът върху земята е по-силен, а алтернативите за жилищно настаняване – по-ограничени. В квартали като тези в Пазарджик, Сливен, Хасково и Пловдив, постсоциалистическата трансформация води до „вертикализация“ на гетоизацията – надстрояване, уплътняване и трансформация на еднофамилни жилища в многофамилни структури без промяна в парцелната структура. Това създава изключително високи нива на гъстота при запазване на първоначално нискокапацитетна инфраструктура.

В по-малките градове постсоциалистическата динамика приема различна морфологична форма. Там, където териториалният ресурс е по-голям, гетоизираните структури се разширяват хоризонтално, заемайки земеделски земи, бивши промишлени терени или зони със специално предназначение. Така се формират пространствено обширни, но функционално слаби квартали, при които ниската гъстота не е признак за по-добро качество на средата, а за липса на градска интеграция.

Ключов морфологичен белег на постсоциалистическия период е и деградацията на публичното пространство. Улиците, междублоковите пространства и зелените площи, които в социалистическия град изпълняват ясно дефинирани функции, постепенно губят статута си на публични зони. Те се приватизират де факто чрез застрояване, ограждане или функционално присвояване. Този процес води до почти пълно изчезване на общодостъпни пространства в много ромски квартали, което допълнително усилва социалната изолация и вътрешната сегментация.

Постсоциалистическата трансформация оставя и дълбок отпечатък върху уличната мрежа. Липсата на инвестиции в инфраструктура, съчетана с нерегулирано строителство, води до ситуация, при която уличната система губи своята йерархия. Главни, второстепенни и локални улици се смесват в хаотична мрежа, която е трудно проходима и функционално неефективна. Това не е просто технически проблем, а морфологичен механизъм за възпроизводство на гетоизацията, тъй като затруднява достъпа до услуги, образование и заетост.

В този контекст морфологията на ромските гетоизирани структури може да бъде интерпретирана като пространствен архив на постсоциалистическите неуспехи в управлението на градското развитие. Всяка плътно застроена междусградна зона, всяка липсваща улица или нефункциониращо публично пространство материализира не просто бедност, а дългосрочна институционална абдикация.

Същевременно именно постсоциалистическият период създава и най-голямата диференциация между отделните типове гетоизирани структури. Докато някои квартали достигат морфологична „наситеност“, при която по-нататъшното уплътняване е практически невъзможно, дру-

ги се намират в ранни фази на трансформация, с все още наличен териториален ресурс. Тази неравномерност подчертава необходимостта от диференциран подход към интервенциите, основан не само на социални, но и на морфологични характеристики.

В заключение, постсоциалистическата трансформация не просто модифицира съществуващите морфологични модели на ромските гетоизирани структури, а ги радикализира. Тя ускорява процесите на уплътняване, фрагментация и функционална деградация, превръщайки гетоизираната структура в устойчива пространствена форма, трудно поддаваща се на корекция. Именно затова морфологичният анализ на тези структури не може да бъде отделен от историко-институционалния контекст на прехода, който остава ключов фактор за разбирането на съвременната гетоизация в българските градове.

Типове гетоизирани структури спрямо морфологията на градското пространство

Тип I Компактен, хаотичен и деградиращ модел на ромските градски гетоизирани структури

Представената гетоизирана градска структура се характеризира с изключително висока плътност на застрояване и ясно изразена хаотична пространствена организация. Към този модел спадат 51% от ромските градски гетоизирани структури в страната (фиг.6.5.4.). Сградите са разположени плътно една до друга, с минимални или напълно липсващи отстояния, което води до почти пълно застрояване на наличните парцели. Покривните обеми са разположени неравномерно, без ясно изразена йерархия на застрояването или функционално зониране.

Уличната мрежа е неструктурирана и нерегулярна, съставена от тесни, криволичещи улици и алеи с променлива ширина, които не следват ясно очертана планова схема. Липсва ортогоналност или логика на ориентация, а уличните трасета изглеждат като резултат от постепенно, стихийно приспособяване към вече съществуващото застрояване, а не като предварително планирана инфраструктура. Това създава силно фрагментирано и трудно четимо градско пространство.

Отворените и зелените пространства са крайно ограничени и се проявяват единствено като остатъчни, случайни незастроени участъци, без ясно предназначение или интеграция в структурата на квартала. Те не функционират като обществени пространства, а по-скоро като междинни зони, останали незастроени поради физически ограничения. Отсъствието на планирани зелени площи допълнително засилва усещането за пространствена компресия и деградация на средата.

Конфигурацията на застрояването показва постепенно вътрешно уплътняване, при което всяка свободна площ е усвоена чрез допълнително

строителство. Това свидетелства за напреднал стадий на пространствена наситеност, при който възможностите за хоризонтално разрастване са изчерпани, а развитието се осъществява чрез фрагментарни надстройки и уплътняване. Морфологията ясно отразява доминирането на неформални практики на производство на пространство, при отсъствие или неефективност на градоустройствен контрол.

В резултат на тези процеси се формира компактна, плътна и социално капсулирана пространствена единица, чиито физически характеристики едновременно отразяват и възпроизвеждат социалната сегрегация. Този тип тук не е временна или преходна форма, а стабилизирано състояние, което затруднява както функционалната интеграция на квартала в градската тъкан, така и бъдещи интервенции за подобряване на средата.

Характеристики:

- висока гъстота (често >60–65%);
- минимален или нулев дял зелени площи;
- неформално застрояване;
- слаба или липсваща регулация на уличната мрежа.

Примери: Пазарджик, Сливен (юг), Пловдив – Столипиново, Бургас Юг, Чирпан север (фиг.6.5.5.).

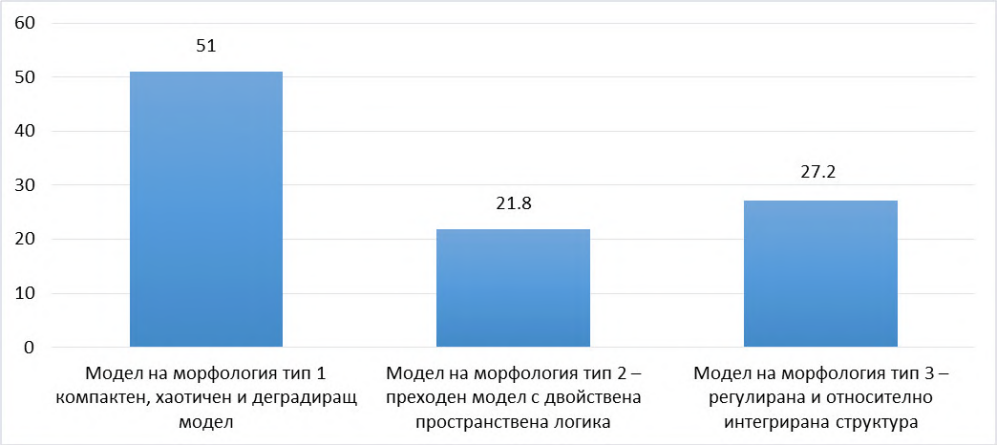

Фиг. 6.5.4. Групиране на ромските градски гетоизирани структури спрямо морфологията на градското пространство

Източник: автора

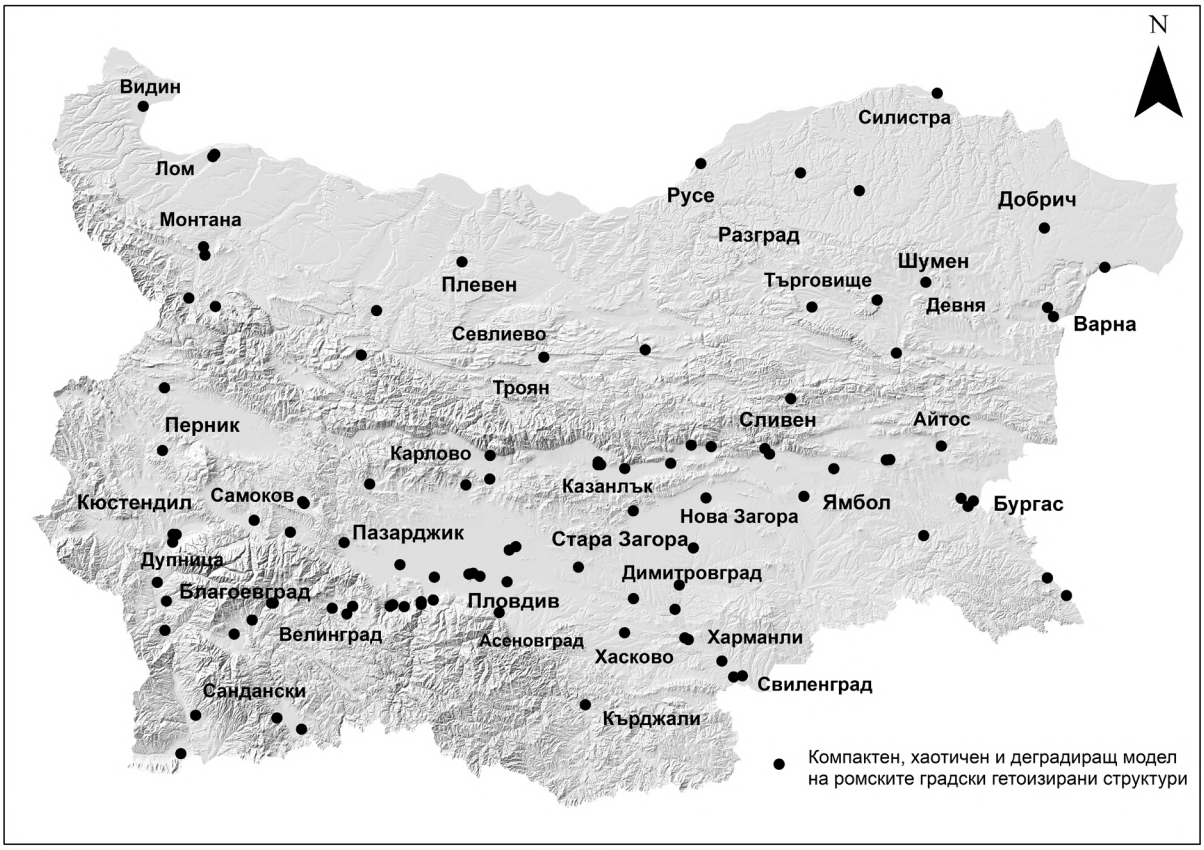

Фиг. 6.5.5. Тип I Компактен, хаотичен и деградиращ модел на ромските градски гетоизирани структури

Източник автора

В постсоциалистическия контекст тази морфология не може да бъде обяснена единствено чрез демографски натиск или социална бедност. Тя е пряк резултат от разпадането на плановата система, отслабването на градоустройствения контрол и селективното прилагане на регулации след 90-те години. Гетоизираните територии често остават извън приоритетите на новите пазарни и инвестиционни логики, което води до възпроизвеждане на неформални практики на строителство и постепенно вътрешно уплътняване. По този начин морфология тип I се превръща в устойчив продукт на постсоциалистическия преход, а не във временна или „аномална“ форма. В този смисъл морфология тип I не е просто физическа форма, а структурен индикатор за напреднал стадий на постсоциалистическа гетоизация, при който пространството активно възпроизвежда социалното изключване. Веднъж формирано, това пространство започва да функционира като самоподдържащ се механизъм на сегрегация, превръщайки интервенциите в изключително трудни, скъпи и политически чувствителни процеси. Пространството функционира като затворена морфологична система, в която всяка нова намеса допълнително усилва хаотичността и капсулацията. Към този модел на морфология спадат половината от ромските гетоизирани структури в България. Подобно компактно, плътно и хаотично организирано застрояване се наблюдава в гетоизираните зони на Сливен, Пазарджик, Хасково, Ямбол, Твърдица, Бяла, Видин и др., където първоначално възникнали периферни махали постепенно са се трансформирали в морфологично „затворени“ ядра с изключително висока плътност и минимални възможности за вътрешна реорганизация. В тези случаи морфологията вече не е резултат от текущо разрастване, а от дългогодишно вътрешно уплътняване в условията на отслабен или селективно прилаган градоустройствен контрол.

Таблица 6.5.1. Морфологични типове – индикатори и интерпретация

Морфологичен тип	**Пространствени характеристики**	**Индикатори**	**Аналитично значение**
Тип I	Висока гъстота, хаотично застрояване, липса на регулация	Много сгради / малка площ; минимални зелени пространства	Напреднал стадий на гетоизация; социална и пространствена капсулация
Тип II	Регулирано ядро + стихийна периферия	Смесени стойности; растеж на площ и ново строителство	Преходна фаза; критична точка за интервенции
Тип III	Планировка, прави улици, отворени пространства	По-ниска плътност; по-голяма площ на сградите	Потенциал за интеграция и устойчиво развитие

Източник автора

Морфология тип II – Преходен модел на ромска градска гетоизирана структура с двойствена пространствена логика

В основата на морфология тип II обикновено стои първоначално планирано или полуформално ядро, характеризиращо се с относително праволинейна улична мрежа, ясно очертани парцели и умерена плътност на застрояване – белези, типични за морфология тип III, което често е резултат от по-ранен етап на заселване, при който е съществувала някаква форма на институционален контрол или регулация. Това ядро обаче е обградено от периферни зони на стихийно разрастване, в които постепенно се появяват характеристики на тип I: криволичещи улици, нерегламентирани постройки и уплътняване на междинните пространства.

Ключова характеристика на морфология тип II е високата пространствена хетерогенност. Морфология тип II представлява преходна и хибридна форма на гетоизирано градско пространство, в която съществуват два паралелни режима на производство на пространство – формален и неформален. По отношение на гъстотата на застрояване, тип II заема междинна позиция. Плътността е по-висока от тази при тип III, но все още не достига екстремните стойности, характерни за тип I. Именно тази хетерогенност показва, че морфологичният процес не е завършен и че пространството се намира в състояние на динамичен преход. Това води до морфологична нееднородност и пространствено напрежение между регулираните и нерегулираните части. Отворените пространства все още присъстват, но са под постоянен натиск за застрояване.

От гледна точка на динамиката на гетоизацията, тя може да се развие в две противоположни посоки. При наличие на целенасочени интервенции, контрол и инфраструктурни подобрения, регулираното ядро може да стабилизира пространството и да предотврати по-нататъшна деградация, запазвайки характеристиките на тип III. При отсъствие на такива интервенции обаче процесите на неформално застрояване и вътрешно уплътняване доминират, което води до постепенно хомогенизиране на хаотичната морфология и преминаване към тип I.

Емпиричните данни ясно показват, че морфология тип II е широко разпространена в българските градове – към него попадат 21,8% от гетоизираните градски структури и често се среща в малки и средни населени места, където гетоизираните структури са възникнали върху първоначално регулирани територии, но впоследствие са подложени на стихиен натиск (фиг.6.5.4.).

Характеристики:

- средна гъстота (30–40%);
- ясно ядро с регулация + периферно неформално разрастване;

- частично оформена улична мрежа;
- ограничени, но съществуващи зелени площи.

Примери:

Балчик север, Ботевград, Елхово, Павликени, Провадия (фиг.6.5.6.).

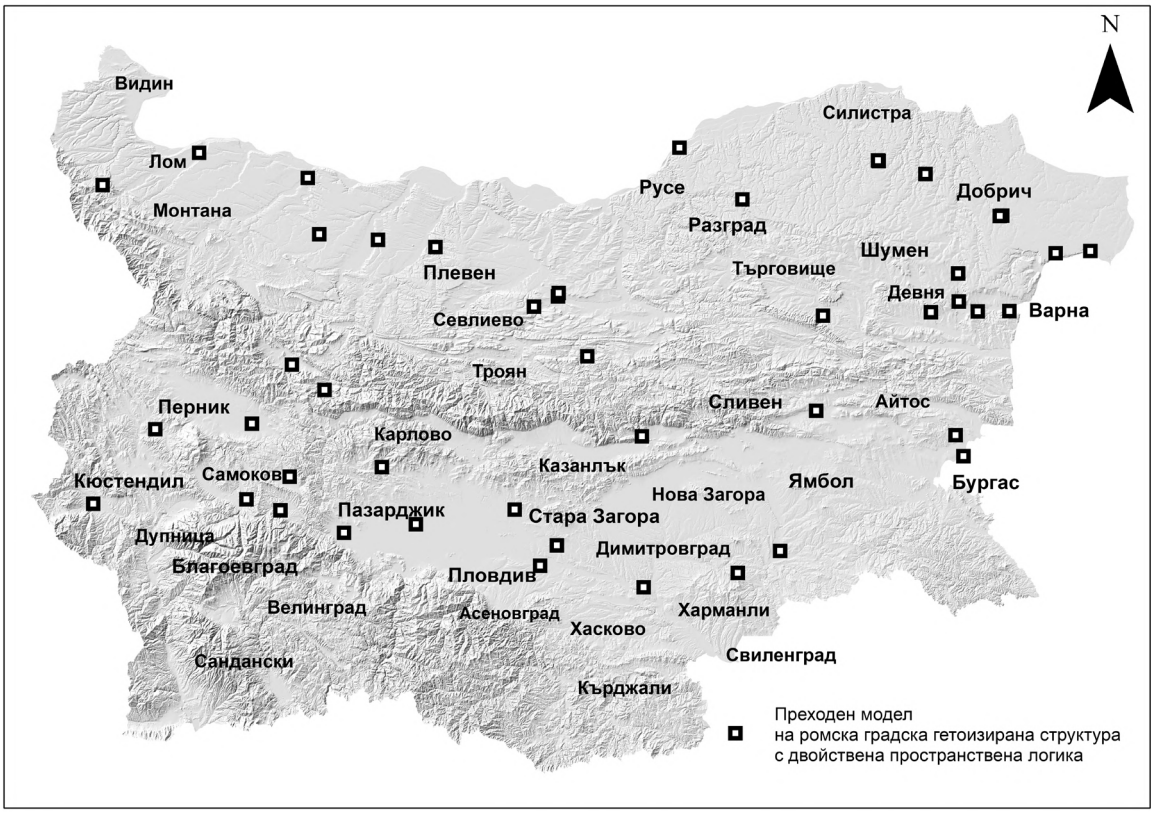

фиг.6.5.6.) Морфология тип II – Преходен модел на ромска градска гетоизирана структура с двойствена пространствена

Източник автора

Типични примери за морфология тип II могат да бъдат идентифицирани в градове като Балчик (север), Белослав, Ботевград и Добрич (отделни квартали), където данните показват умерена плътност на застрояване, наличие на регулирано ядро и едновременно с това – отчетлива динамика на ново строителство в рамките на съществуващите пространства. Съществуват и случаи, при които морфология тип II функционира като предвестник на бъдеща капсулация. Данните за нарастващ брой нови сгради и намаляване на отворените пространства в градове като Каварна, Разлог и Карлово показват ясно движение от тип III към тип II, с висок риск от преминаване към тип I при отсъствие на интервенции. Морфология тип II представлява най-диагностично значимия тип в изследването на ромската градска гетоизация. Тя разкрива процеса „в движение" – момента, в който формалната структура все още не е напълно разрушена, но вече е под силен натиск от неформални практики. Именно затова тип II е ключов за методологичния инструмент: той маркира териториите с най-висок риск, но и с най-реалистичен потенциал за превенция на капсулираната гетоизация.

Морфология тип III – Ромска градска гетоизирана структура с регулирана и относително интегрирана структура

Тип III се отличава с ясно разпознаваема планова структура и е най-благоприятния морфологичен модел. Пространствената организация се отличава с отчетлива улична мрежа, изградена от преобладаващо прави улици, които формират ясно очертани кварталните блокове. Улиците са с по-равномерна ширина и следват предвидима схема, което улеснява ориантацията, достъпа и функционалната свързаност вътре в квартала. Налице е относителна ортогоналност и повторяемост в уличните трасета, което свидетелства за планирано или поне полуформално формиране на пространството. Застрояването е структурирано и подредено, като сградите са разположени в ясно разграничими парцели, с отчетливи отстояния между тях. Покривните обеми са с близки размери и ориентация, което подсказва относителна еднотипност на застрояването и отсъствие на агресивно вътрешно уплътняване. Това създава по-добра пространствена четимост и позволява наличие на дворни пространства и вътрешни полупублични зони. Съществен отличителен белег на тази морфология е наличието на отворени и зелени пространства, които са интегрирани в структурата на квартала, а не представляват остатъчни или случайно незастроени терени. Тези пространства изпълняват ролята на буфери между сградите, подобряват микроклимата и създават потенциал за социални взаимодействия извън жилищната среда. Зелените площи и свободните терени функционират като структурен елемент, а не като резул-

тат от недострояване. Морфологията показва ниска до умерена гъстота на застрояване, което предполага по-слаб демографски и строителен натиск или наличие на ефективна регулация в етапа на формиране на квартала. Липсват визуални индикации за стихийно периферно разрастване или за хаотични надстройки, характерни за преходните и деградирали морфологични типове. Това говори за относителна стабилност на пространствената структура и за ограничено възпроизводство на неформални практики на строителство. В сравнение с морфология тип I, тук не се наблюдава запълване на всяка свободна площ със застрояване, а пространството между сградите остава функционално и използваемо. Пространството изглежда „стабилизирано" в положителен смисъл – не чрез капсулация и пренасищане, а чрез относително балансирано съотношение между застроени и незастроени площи. Това прави възможни бъдещи интервенции, подобрения на инфраструктурата и постепенна функционална интеграция с останалата градска тъкан. В аналитичен план тази морфология може да бъде интерпретирана като резултат от по-ранно или по-последователно формално производство на пространство, при което гетоизацията съществува социално, но не е напълно „заключена" в деградирала пространствена форма. За разлика от тип I, тук самото пространство не усилва автоматично сегрегацията, а оставя отворени възможности за трансформация, интеграция и подобряване на жизнената среда. В този модел пространството функционира не като изолирана гетоизирана единица, а като квартал с потенциал за интеграция в градската тъкан. Тип III позволява интервенции, подобряване на средата и функционални връзки с останалата част от града. Сравнено с морфология тип I, разглежданата структура тип III демонстрира, че гетоизацията не е задължително свързана с морфологична деградация. Пространствената форма тук не възпроизвежда активно социалното изключване, а по-скоро функционира като неутрална или дори потенциално интегрираща среда. Това прави морфология тип III ключова за разбирането на ранните или по-слабо напреднали стадии на гетоизация, както и за идентифициране на територии с най-висок потенциал за ефективни политики и интервенции.

Характеристики:

- ниска гъстота (<20%);
- висок дял на зелените площи;
- ясна улична структура;
- по-големи парцели и отстояния.

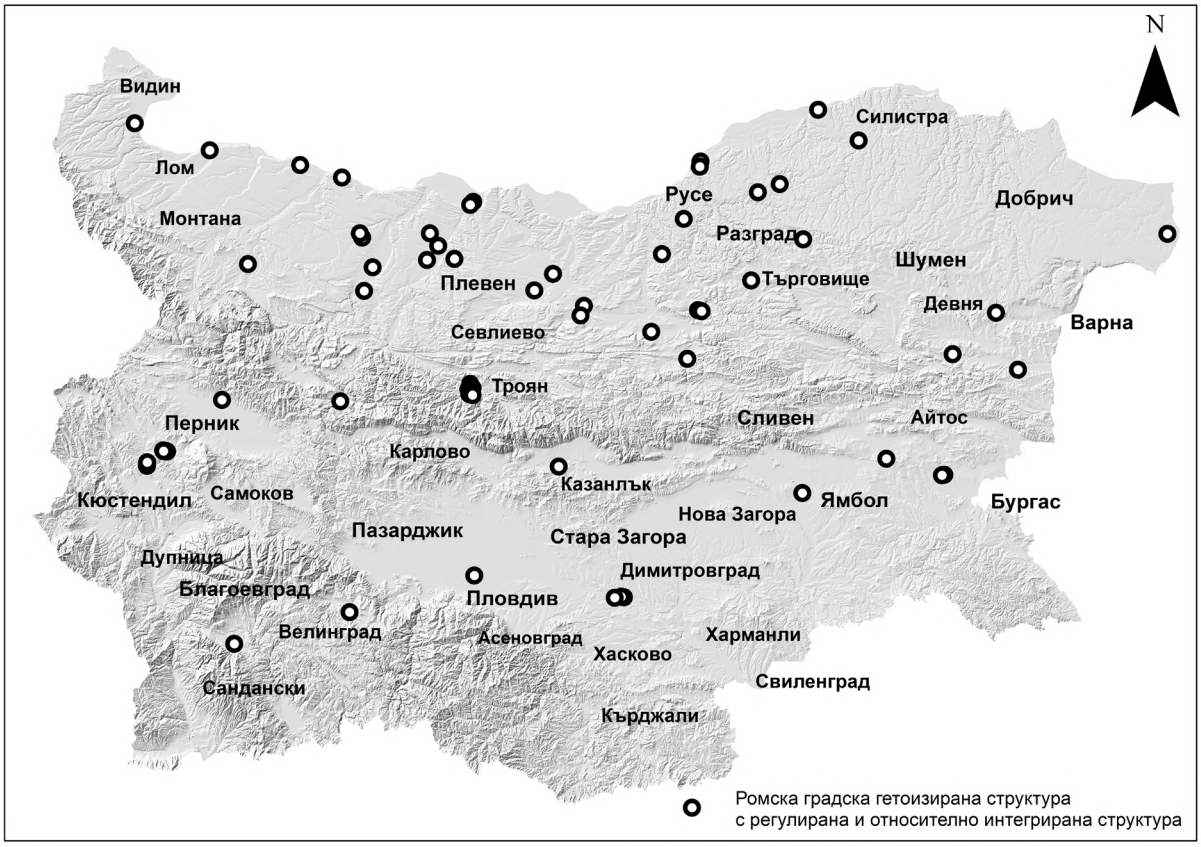

Фиг.6.5.7. Морфология тип III – Ромска градска гетоизирана структура с регулирана и относително интегрирана структура

Източник автора

Тип III регулирана и относително интегрирана структура заема 27,2% от гетоизираните ромски структури в страната (фиг.6.5.4.). Типични примери са ромските квартали в Шабла, Банско, кв. Трите гълъба (гр. Русе) и др.

Сравнителна характеристика между трите модела

Сравнението между гетоизирани градски структури с различен тип морфология разкрива фундаментални различия в начина на пространствено производство и във въздействието на формата върху процесите на сегрегация и показва ясно деградираща пространствена траектория от тип III към тип I. Докато тип III предполага формално производство на пространство и възможност за интеграция, тип II маркира зона на напрежение и преход, а тип I представлява крайно състояние на пространствена капсулация. В този смисъл морфологията функционира не само като физическа форма, а като механизъм за възпроизводство на социалната сегрегация, при който пространствените характеристики усилват и стабилизират социалното изключване. В сравнение с гетоизираните структури с морфология тип I, тип III демонстрира, че гетоизацията не е неизбежно свързана с хаотична и деградирала пространствена форма. Тук пространството е продукт на по-формализирано производство и функционира като потенциален ресурс за интеграция, а не като механизъм за капсулация. Това потвърждава тезата, че морфология тип III представлява ранен или по-слабо напреднал стадий на гетоизация, чиято бъдеща траектория зависи в голяма степен от институционалните решения и градските политики.

Гъстотата на застрояване е показател, който ясно диференцира трите морфологични типа. При морфология тип III тя е ниска до умерена, като пространството разполага с резерви и ясно различими разстояния между сградите. Това създава условия за функционална гъвкавост и интервенции. При тип II гъстотата започва да нараства неравномерно – концентрирана в определени зони, обикновено в периферията на регулираното ядро или в дворните пространства. Тип I се характеризира с крайно висока гъстота, при която почти всяка свободна площ е застроена, а пространството губи способност за вътрешна реорганизация.

Структурата на уличната мрежа също показва ясно еволюционната логика на гетоизацията. При тип III улиците са праволинейни или с ясно разпознаваема йерархия, което позволява достъп, ориентация и интеграция с останалата градска тъкан. При тип II уличната мрежа запазва плановото си ядро, но се допълва от нерегламентирани, вторични трасета, възникнали в резултат на стихийно застрояване. При тип I улиците губят ролята си на организиращ елемент и се превръщат в тесни, криволичещи проходи, подчинени на вече съществуващото застрояване.

Наличието на отворени и зелени пространства е ключов индикатор

за стадия на гетоизация. При тип III тези пространства са структурен елемент на квартала – дворове, междублокови пространства или по-големи незастроени зони. При тип II те започват да се редуцират и фрагментират, често чрез частично застрояване или неформално присвояване. При тип I отворените пространства практически липсват или съществуват само като нефункционални остатъци.

Степента на регулация и ясно изразената парцелна структура също се изменят по деградационната траектория. Тип III се характеризира с ясно различими парцели и относително стабилна регулация. При тип II регулацията съществува формално, но е частично подкопана от неформални практики. При тип I парцелната логика е разпадната, а границите между частно и публично са размити, което силно затруднява управлението на пространството.

Пространствената хомогенност или хетерогенност функционира като индикатор за стабилност или преходност. Тип 3 показва относителна хомогенност в рамките на формална структура. Тип 2 е изразено хетерогенен, тъй като съчетава регулирани и нерегулирани зони. Тип 1 отново е хомогенен, но в негативен смисъл – хаотичната морфология е стабилизирана и възпроизвеждана във времето.

Морфологични модели на ромските градски гетоизирани структури спрямо общия брой на населението на града

Съпоставянето на морфологичните характеристики на гетоизираните градски структури с демографската големина на населените места разкрива ясна и системна зависимост между градския мащаб и начина, по който се „произвежда“ гетоизираното пространство. Трите разграничени морфологични типа не са равномерно разпределени, а следват отчетлива скаларна логика, при която морфологията функционира като индикатор за институционален капацитет, натиск върху земята и доминиращ режим на пространствено развитие. Очертава се следната закономерност: с увеличаване на общия брой на населението в града морфологията се променя от тип I към тип II и тип III.

В най-малките градове морфологията на гетоизираните структури най-често се доближава до тип III, характеризиращ се с наличието на планировка, прави улици и относително висок дял на зелени и отворени пространства. Този тип се среща значително по-често тук, отколкото във всички останали демографски групи. Гетоизираните зони в тези градове често имат дворна застройка и по-ниска плътност, което позволява относително по-добра пространствена четимост и интеграция на зелени елементи. Въпреки това, присъствието на тип I и в тази група показва, че благоприятната морфология не е автоматично следствие от малкия мащаб, а зависи и от локалната история на заселване, собствеността върху земята и конкретни управленски решения.

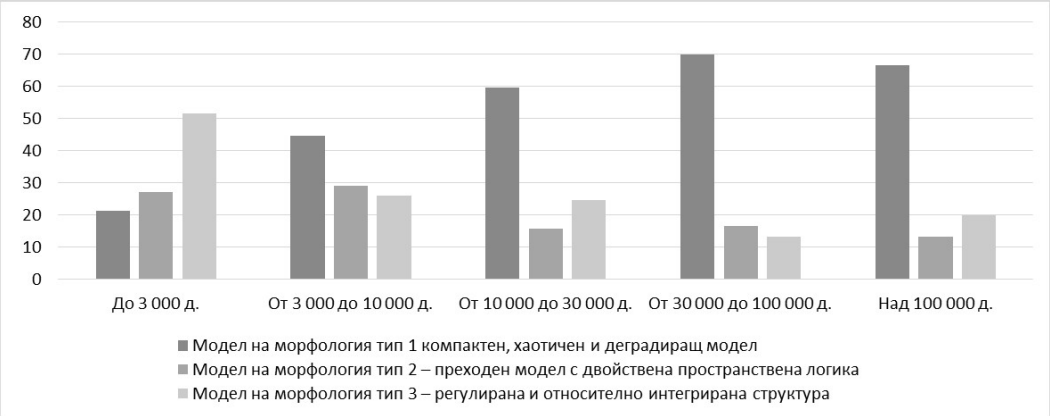

Фиг. 6.5.8. Морфологични модели на градските гетоизирани ромски структури (в %) спрямо общия брой на населението в града

Източник автора

При градовете от 3001 до 10 000 д. се наблюдава най-голямо морфологично разнообразие, като трите типа съществуват почти паралелно. Наблюдава се отчетлива промяна в морфологичната структура. Делът на модел тип I нараства значително до 44,6%, докато модел тип III намалява до 26,2%. Преходният модел тип II остава сравнително стабилен (29,2%), което свидетелства за наличие на смесени пространствени характеристики и процеси на трансформация в тази група градове (фиг.6.5.8.).

При градовете с население от 10 000 до 30 000 жители модел тип I се утвърждава като доминиращ, достигайки близо 60%. Делът на регулираните и относително интегрирани структури (Модел тип III) продължава да намалява (24,6%), а преходният модел тип II заема най-ниските си стойности (15,8%). Това очертава ясно изразена тенденция към морфологично уплътняване, хаотично застрояване и пространствена деградация в средните по големина градове (фиг.6.5.8.).

В градовете с население от 30 000 до 100 000 жители процесът се задълбочава, като модел тип I достига най-високия си дял – 70%. Делът на преходните и регулираните структури е силно ограничен, което показва доминиране на компактни и деградиращи морфологични форми в тази категория градове. Това свидетелства за натиск върху пространството и ограничени възможности за контролирано развитие на гетоизираните територии (фиг.6.5.8.).

В най-големите градове с над 100 000 жители модел тип I остава доминиращ (66,7%), но се наблюдава леко възстановяване на модел тип III (20%), за сметка на допълнително свиване на преходния модел тип II (13,3%). Това показва по-поляризиран морфологичен модел, при който гетоизираните структури са или силно деградирали и компактни, или – в по-ограничен брой случаи – подложени на регулация и частична интеграция (фиг.6.5.8.).

В обобщение, анализът ясно показва, че с увеличаването на големината на града делът на регулираните и относително интегрирани морфологични структури последователно намалява, докато компактните, хаотични и деградиращи модели се превръщат в доминиращи. Най-балансирана морфологична структура се наблюдава в най-малките градове, докато средните и големите градове се характеризират с ясно изразена концентрация на проблемни морфологични модели.

Прогностична интерпретация: условия за деградация на морфология тип III към тип II или тип I

Изследването на ромските гетоизирани градски структури изисква методологичен подход, който надхвърля статичното описание на пространствени характеристики и позволява анализ на динамиката, траекториите и потенциалните бъдещи трансформации на тези територии. В този смисъл настоящата подглава въвежда морфологично-базиран прогностичен модел, чрез който гетоизираните структури се разглеждат не като фиксирани обекти, а като процесно развиващи се пространствени системи. Основната цел е да се създаде инструмент за ранна диагностика на деградационни процеси и за идентификация на критични етапи, при които пространствената сегрегация се стабилизира или, обратно, остава отворена за интервенции.

Методологична рамка: морфологията като прогностичен инструмент

Методологичният подход се основава на типологизация на гетоизираните градски структури в три морфологични типа (тип I, тип II и тип III), дефинирани чрез показатели като гъстота на застрояване, структура на уличната мрежа, наличие на отворени пространства и степен на регулация. В рамките на тази типология морфология тип III се разглежда като критичен междинен стадий с най-висок потенциал за трансформация, докато тип I представлява стабилизирана, капсулирана форма на гетоизация.

Прогностичният модел се базира на идеята, че преходът между тези типове не е случаен, а следва разпознаваеми пространствени индикатори, които могат да бъдат наблюдавани и измервани чрез комбинация от сателитни изображения, ГИС анализ и емпирични данни. По този начин морфологичният анализ се превръща в оперативен метод, способен да сигнализира за риск от деградация още преди тя да стане необратима.

Методологична бележка за валидност и надеждност на инструмента

Валидността на разработения методологичен инструмент за идентификация и прогностична оценка на моделите на ромска градска гетоиза-

ция се основава на съгласуваността между теоретичната рамка, използваните индикатори и емпиричните данни. Концептуалната валидност е гарантирана чрез ясно дефинирана типология на морфологичните структури (тип I, тип II и тип III), която е пряко обвързана с утвърдени теоретични концепции на пространствената сегрегация. По този начин измерваните пространствени характеристики не функционират изолирано, а като проявления на по-широки социално-пространствени процеси.

Валидността се подсилва чрез използването на множество взаимно допълващи се показатели – площ и дял на гетоизираната структура, гъстота и динамика на застрояването, морфология на уличната мрежа и наличие на отворени пространства. Съчетаването на количествени данни с качествен анализ на сателитни изображения позволява кръстосана проверка на резултатите и намалява риска от едностранна интерпретация. В този смисъл инструментът не измерва само статични състояния, а улавя процесната динамика на гетоизацията.

Надеждността на инструмента се осигурява чрез стандартизирана процедура за класификация, при която едни и същи индикатори се прилагат последователно към всички разглеждани градове и гетоизирани структури. Ясното дефиниране на морфологичните типове и на индикаторите за ранна деградация позволява възпроизводимост на анализа при повторно изследване или при разширяване на обхвата към нови територии. Използването на публично достъпни пространствени данни и сателитни изображения допълнително повишава прозрачността и проверяемостта на методологичния подход.

Ограниченията на инструмента произтичат основно от качествения характер на част от оценките, особено при интерпретацията на морфологията и на преходните състояния между типовете. Тези ограничения са минимизирани чрез комбиниране на визуален анализ с количествени показатели и чрез включване на голям брой емпирични случаи, което позволява открояване на устойчиви закономерности, а не на изолирани наблюдения.

В заключение, разработеният инструмент демонстрира висока аналитична валидност и достатъчна надеждност за изследване на ромските градски гетоизирани структури в България. Неговото основно предимство е способността да свързва морфологичната форма с динамиката на гетоизацията и да предоставя основа както за научен анализ, така и за практическа диагностика и превенция на пространствената сегрегация.

Индикатори за ранна деградация и проследяване на траекторията на деградация (тип III → тип II → тип I)

В рамките на разработения модел са идентифицирани няколко ключови индикатора за ранна деградация, които маркират прехода от морфология тип 3 към тип 2, а впоследствие и към тип 1. Сред тях особено

значение имат:

- намаляването на дворните и отворните пространства;
- нарастването на плътността на застрояване без съпътстващо инфраструктурно развитие;
- появата на нерегламентирани или полуформални постройки;
- функционалното стесняване и фрагментиране на уличната мрежа;
- нарастващата вътрешна морфологична хетерогенност.

Натрупването на тези индикатори води до формиране на преходна, двойствена морфология (тип II), при която регулирано ядро съществува паралелно със стихийно разрастващи се зони. При отсъствие на навременни интервенции този процес ескалира до морфология тип I, характеризираща се с висока плътност, хаотична структура и силна пространствена инерция. Схемата тип III → тип II → тип I по този начин представя деградационна траектория, която е особено характерна за постсоциалистическия град.

Таблица 6.5.2.: Морфологични показатели и риск от гетоизация

Морфологичен показател	**Интерпретация в контекста на гетоизацията**	**Риск от напреднала гетоизация**
Гъстота на застрояване	Ниска/умерена – наличие на резерви; висока – вътрешно уплътняване и капсулация	Нисък (тип 3) → Много висок (тип 1)
Улична мрежа	Праволинейна и йерархизирана → фрагментарна и адаптивна на съществуващото застрояване	Среден → Много висок
Отворени и зелени пространства	Структурен елемент → остатъчни или липсващи	Нисък → Критичен
Регулация и парцелна структура	Ясно дефинирана → разпаднала се	Среден → Много висок
Морфологична хетерогенност	Преходен индикатор за нестабилност	Висок (тип 2)
Пространствена четимост	Лесна ориентация → загуба на четимост	Нисък → Много висок
Потенциал за интервенции	Висок при запазени резерви	Нулев при тип 1

Източник автора

Комбинираното използване на тези показатели позволява едновременно диагностициране и прогнозиране на развитието на гетоизираните градски структури. Морфологията се превръща в инструмент за ранно предупреждение, чрез който може да се идентифицират територии с висок риск от деградация още в стадия на тип III или тип II. По този начин методът надхвърля описателния анализ и предлага практическа рамка за интервенции, насочени към предотвратяване на процесите на гетоизация.

Валидиране на модела чрез емпиричните данни

Емпиричните таблици, използвани в изследването, позволяват директно валидиране на предложения прогностичен модел. Данните за площ на махалите, дял от градската територия, брой и динамика на сградите, както и гъстота на застрояване ясно показват различни стадии на гетоизация.

Морфология тип III представлява критичен междинен стадий в развитието на гетоизираните градски структури, при който пространствената форма все още запазва потенциал за интеграция, но е уязвима спрямо неблагоприятни социално-икономически и институционални процеси. Деградацията на този тип обикновено не е внезапна, а протича като кумулативен процес, при който първоначално незабележими промени постепенно трансформират пространствената логика на квартала.

Въпреки по-благоприятната си пространствена организация, морфология тип III не представлява стабилно крайно състояние и в постсоциалистическия град може да деградира към тип II или дори тип I при определени социално-икономически и институционални условия. Най-честият механизъм на тази трансформация е постепенното вътрешно уплътняване, при което дворните и отворените пространства започват да се застрояват неформално. Свободните дворни и полупублични пространства започват да се застрояват с временни или полуформални постройки, които първоначално не нарушават изцяло плановата структура, но постепенно редуцират пространствените резерви. Това води до появата на двойствена морфология, при която формално планираната улична мрежа съществува паралелно с нерегулирани застроени участъци. На този етап структурата преминава към морфология тип II, характеризираща се с пространствена хетерогенност и нарастващо напрежение между регулирани и нерегулирани зони. Този процес обикновено се активира от комбинация между демографски натиск, ограничен достъп до формален жилищен пазар и отслабен или селективно прилаган градоустройствен контрол.

При продължителна липса на интервенции и при задълбочаване на социалната маргинализация този процес може да доведе до пълна морфологична деградация и преминаване към тип I, характеризиращ се с хаотична структура, висока плътност и загуба на пространствена четимост. В този стадий процесите на вътрешно уплътняване се ускоряват, меж-

дусградните пространства се запълват, а уличната мрежа започва да губи първоначалната си функция като организиращ елемент и се трансформират в тесни, криволичещи пространства, подчинени на вече съществуващото застрояване.. Пространството се трансформира в плътна, хаотична и трудно трансформируема структура, при която морфологията вече действа като механизъм за капсулация и възпроизводство на гетоизацията. В този стадий деградацията преминава в морфология тип I, при която пространството придобива плътна, хаотична и трудно трансформируема структура.

От прогностична гледна точка, ключовият индикатор за риск от деградация е загубата на отворени пространства и увеличаването на плътността без съпътстващи инфраструктурни подобрения. Когато този процес не бъде прекъснат чрез навременни интервенции, морфология тип III постепенно губи своята адаптивност и се превръща в стабилизирана форма на пространствена сегрегация. В този смисъл анализът на прехода от тип III към тип II и тип I подчертава необходимостта от ранна диагностика и целенасочена политика, насочена към запазване на пространствените резерви и предотвратяване на капсулацията.

В постсоциалистическия контекст тази траектория на деградация е тясно свързана с институционалната асиметрия между различните части на града. Докато инвестиции и регулации се концентрират в централни или икономически привлекателни зони, гетоизираните квартали с морфология тип III често остават извън стратегическите приоритети на местното управление. Това създава условия, при които неформалните практики на застрояване се превръщат в основен механизъм за адаптация към жилищния дефицит. В постсоциалистическия контекст тази деградационна траектория е особено вероятна в малки и средни градове, където институционалният капацитет е ограничен, а гетоизираните квартали остават извън стратегическите приоритети на местното развитие.

Фиг. 6.5.9. Траектория на деградация на ромските градски гетоизирани структури според морфологичния модел

Източник автора

Концептуализирането на тази схема позволява ясно визуално и аналитично свързване между морфология, динамика и степен на гетоизация. Моделът показва, че гетоизацията не е бинарно състояние, а процес с ясни пространствени етапи, които могат да бъдат разпознати, анализирани и потенциално прекъснати. По този начин морфологичният анализ се превръща в ключов инструмент за разбиране и управление на гетоизираните градски структури в постсоциалистическия град (фиг. 6.5.9.).

В заключение може да се обобщи, че оформеният методологичен инструмент за идентификация и прогностична оценка на модели на ромска градска гетоизация демонстрира, че морфологията на гетоизираните

структури може да бъде използвана не само описателно, но и аналитично и прогностично. Чрез ясно дефинирани индикатори и емпирично валидирана деградационна схема (тип III → тип II → тип I), моделът позволява ранна диагностика на процеси, които иначе биха станали видими едва в напреднал и трудно обратим стадий. В този смисъл подглавата поставя основата за интерпретиране на гетоизацията като динамичен и управляем процес, а не като неизбежен резултат от социално-икономическа маргинализация. Методологичният принос на изследването се състои именно в тази възможност за свързване на пространствената форма с емпиричните данни и с потенциала за целенасочени политики и интервенции.

Морфологията като структурен фактор на гетоизацията

В заключение, ромската градска гетоизация в България се проявява като система от различни пространствени режими, а не като единен тип квартал. Тя може да бъде диагностицирана, сравнена и прогнозирана чрез многоизмерен инструментариум, който свързва морфологията, положението, риска и мащаба. Това превръща изследването не само в описание на феномена, но и в аналитична рамка за разбиране на постсоциалистическата градска трансформация и за разработване на интервенции, които да бъдат чувствителни към пространствения режим, а не универсално приложени.

Настоящата глава демонстрира, че морфологията на ромските гетоизирани структури в българските градове не може да бъде интерпретирана като неутрална или пасивна характеристика на градската среда. Напротив, тя представлява структурен фактор, който активно участва във възпроизводството на социалната изолация, пространствената сегрегация и функционалната маргинализация. Формата на застрояването, организацията на пространството и качеството на инфраструктурата не само отразяват социално-икономическите неравенства, но и ги стабилизират във времето.

Анализът показва, че независимо от мащаба на града или конкретното географско положение, ромските гетоизирани квартали споделят редица общи морфологични характеристики: висока или критична гъстота на застрояване, ограничен или символичен дял на зелените площи, липса на функционално оформени публични пространства и улична мрежа с ниска пропускливост и слаба йерархия. Тези характеристики формират специфичен пространствен режим, в който ежедневните практики на обитаване са силно ограничени, а възможностите за интеграция – структурно редуцирани.

В същото време морфологичните модели не са хомогенни. Те варират в зависимост от историческото развитие на квартала, фазата на неговото пространствено насищане и контекста на постсоциалистическата трансформация. Част от гетоизираните структури се характеризират с екс-

тремно вътрешно уплътняване и почти пълно изчерпване на свободния териториален ресурс, докато други продължават да се разрастват хоризонтално, усвоявайки периферни и слабо регулирани територии. Тази диференциация подчертава необходимостта от типологичен подход, основан на морфологични показатели, а не на универсални политики.

Особено важно е да се подчертае, че постсоциалистическият период играе решаваща роля в радикализацията на тези морфологични процеси. Липсата на ефективен контрол, отслабването на публичния сектор и фрагментацията на управленските отговорности водят до ускорено влошаване на пространствената структура на ромските квартали. В този контекст морфологията се превръща в своеобразен „втвърден" резултат на социални и институционални дефицити, който продължава да определя възможностите за развитие дори при промяна на социално-икономическите условия.

В заключение, морфологичният анализ, развит в тази глава, показва, че устойчивата трансформация на ромските гетоизирани структури изисква далеч повече от социални програми или инфраструктурни подобрения. Тя предполага цялостно преосмисляне на пространствената логика, в която тези квартали функционират, както и дългосрочна ангажираност с тяхното интегриране в градската тъкан. Морфологията не е просто фон на гетоизацията – тя е един от нейните основни механизми.

Синтезът на морфологичните показатели позволява ясно разграничаване на различни стадии на гетоизация. Компактните, плътно застроени и слабо регулирани квартали представляват морфологично „затворени" системи, в които възможностите за интервенция са силно ограничени. Смесените морфологични структури са преходни и предлагат потенциал за интеграция, но също така носят риск от бърза деградация при липса на целенасочена политика. Разредените периферни гета са в ранен стадий на развитие, но именно те често са най-уязвими към неконтролирано пространствено разрастване.

Важно е да се подчертае, че морфологията на ромските гетоизирани структури не е статична. Тя се променя под въздействието на демографски натиск, икономически процеси и, в редки случаи, целенасочени публични интервенции. В този смисъл морфологичният анализ изпълнява и прогностична функция, като позволява да се идентифицират тенденции към задълбочаване на деградацията или към частична трансформация на пространствената среда.

По този начин морфологията се явява ключово звено между териториалното положение на ромските гетоизирани структури и динамичните процеси, които ги оформят във времето, които ще бъдат анализирани в следващата глава. Тя осигурява концептуалната рамка, върху която може да бъде изграден анализът на моделите на развитие, стагнация и тран-

сформация на гетоизираните пространства в българските градове. В този смисъл морфологичният анализ не само описва пространствената форма на ромските махали, но и разкрива тяхната динамика и потенциални траектории на развитие. Това го превръща в ключов инструмент за интерпретация на резултатите от динамичните показатели, които ще бъдат разгледани в подглава.

6.6. РОМСКИТЕ ГРАДСКИ ГЕТОИЗИРАНИ СТРУКТУРИ КАТО ОБЕКТ НА ГРАДСКА ПОЛИТИКА ЗА ИНТЕГРАЦИЯ И ПРОСТРАНСТВЕНО ВЪЗДЕЙСТВИЕ: ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ИНТЕРВЕНЦИЯ, УПРАВЛЕНИЕ И ТРАНСФОРМАЦИЯ.

Надежда Илиева

Между социална реторика и пространствена реалност

Политиките, насочени към ромските общности в България, традиционно са формулирани в социален, образователен или трудов дискурс, докато пространственото измерение на гетоизацията остава вторично или напълно имплицитно. Анализът на ромските гетоизирани структури през разработените в настоящото изследване модели показва, че именно това структурно разминаване между цели и средства е сред основните причини за ограничения ефект на публичните интервенции.

В преобладаващата част от случаите държавните и общинските политики третират гетоизираните квартали като „социален проблем“, а не като пространствено произведени структури, което води до интервенции, които подобряват отделни индикатори, но не променят основната логика на сегрегация. Емпиричните данни ясно показват, че универсалните политики за „интеграция на ромите“ не само са неефективни, но често допринасят за задълбочаване на пространствените неравенства. Причината за това е, че те игнорират морфологичните и териториалните различия между отделните типове гетоизирани структури. В този смисъл типологията функционира като филтър, чрез който политиките могат да бъдат „преведени“ към конкретния градски контекст.

Типологичният анализ позволява ясно да се проследи как един и същи инструмент – например инфраструктурен проект или социална програма – има радикално различен ефект в зависимост от типа гетоизирана структура, в която се прилага.

След изграждането на типологичните и подтипологични модели на ромските гетоизирани структури, логичната следваща стъпка е преминаването от аналитично описание към интерпретация с приложна стойност. Типологията, разработена в предходната глава, не следва да се разглежда като статична класификация, а като оперативен инструмент, който позволява диференциране на политики, планиране на интервенции и оценка на риска от бъдеща деградация.

Политики в контекста на тип I: управление без трансформация

В гетоизираните структури от модел I публичните политики най-често имат характер на поддържащи интервенции, насочени към минимизиране на най-острите дефицити – достъп до вода, електроснабдяване, временна улична настилка. Анализът на морфологичните и динамичните показатели показва, че тези интервенции рядко водят до съществено подобрение на пространствената структура, а по-скоро стабилизират съществуващата гетоизация.

Типологичният модел ясно демонстрира, че при този тип липсва капацитет за вътрешна трансформация без радикални пространствени решения, които обаче политически и институционално рядко се предприемат. В резултат политиките функционират като механизъм за нормализиране на сегрегацията, при който ромската гетоизирана структура остава трайно фиксирана в периферията на града, но с минимално подобрени жизнени условия.

При тип I гетоизирани структури възможностите за пространствена интервенция са най-ограничени. Високата гъстота на застрояване, липсата на свободни терени и интензивното вътрешно уплътняване превръщат всяка физическа намеса в сложен и конфликтен процес. Именно поради това традиционните инфраструктурни проекти – прокарване на улици, създаване на зелени площи или изграждане на социални услуги – често остават фрагментарни и с ограничен ефект.

Типологичният анализ показва, че при този тип основният фокус следва да бъде върху управление на плътността, а не върху разширяване. Това включва контрол върху надстрояването, регулация на вътрешните парцели и целенасочени интервенции за освобождаване на микро-пространства с обществена функция. Политиките тук са по-скоро коригиращи, отколкото трансформиращи, тъй като структурната гетоизация вече е дълбоко вкоренена.

Политики в контекста на тип II: липса на превантивна регулация

Тип II гетоизирани структури разкриват най-ясно слабостите на съществуващите политики. Именно тук динамичните показатели показват бърз растеж, както в броя на сградите, така и в пространственото разширение, но политическата реакция обикновено изостава спрямо процесите на самостоятелно застрояване.

Анализът показва, че в много случаи общините реагират едва когато морфологичните характеристики вече са преминали критични прагове, превръщайки потенциално управляеми периферни зони в консолидирани гета. Липсата на ранна регулация, комбинирана с формално планиране,

което не включва тези територии, води до структурно възпроизводство на гетоизацията, въпреки наличието на формални политики за интеграция.

Тип II предлага значително по-голям интервенционен потенциал, но и по-висок риск от бъдеща деградация. Пространственото разширение, отчетено в редица малки и средни градове, показва, че без навременна намеса тези квартали имат силна тенденция да преминат към характеристики, типични за модел I.

Типологичният модел позволява идентифициране на критични прагове – например определено съотношение между брой нови сгради и нарастване на площта на квартала, при което разрастването вече не е „разреждащо“, а започва да води до уплътняване. В този контекст политиките следва да бъдат превантивни и да се фокусират върху ранна регулация, осигуряване на улична мрежа и резервиране на публични пространства, преди гетоизацията да се консолидира.

Политики в контекста на тип III: когато интервенцията липсва

При тип III гетоизирани структури политиките често са практически отсъстващи. Малкият мащаб на населените места, ограничените финансови ресурси и демографският спад водят до ситуация, в която гетоизираните квартали остават извън приоритетите на публичното управление. Типологичният анализ показва, че тук липсата на интервенция не води до спонтанна интеграция, а до структурна стагнация, която постепенно ерозира и без това ограничените пространствени и социални ресурси. Това разкрива необходимостта от напълно различна логика на политиките, които да признаят реалността на демографското свиване и да търсят адаптивни, а не растежно ориентирани решения. Тип III гетоизирани структури поставят различен тип предизвикателство. Тук проблемът не е свръхрастежът, а липсата на развитие, съчетана с демографска уязвимост и икономическа изолация. Политиките, насочени към масивни инвестиции, често са неефективни именно поради отсъствието на локални предпоставки за устойчиво развитие. Типологичният подход позволява разглеждането на сценарии за функционална трансформация на тези територии. В определени случаи това може да включва преструктуриране на жилищната функция, частично освобождаване на терени или интегриране на квартала в по-широки екологични или инфраструктурни проекти. Така гетоизацията не се „решава“ чрез растеж, а чрез адаптация към реалния демографски и икономически контекст.

Тези сценарии не са прогнози в строгия смисъл, а аналитични конструкции, които подпомагат планирането и оценката на риска. Именно тук типологията демонстрира своята най-голяма методологична стойност – като инструмент за вземане на информирани решения.

Обобщение

Подглава 6.6. демонстрира, че ефектът от политиките за интеграция не може да бъде оценяван извън пространствения контекст на гетоизацията. Типологичният модел, разработен в изследването, позволява не само диагностика на провалите и частичните успехи, но и формулиране на принципно различен подход към публичните интервенции.

Анализът на ромските гетоизирани структури в българските градове показва, че гетоизацията не е статично състояние, а динамичен процес, който може да бъде ускоряван, забавян или пренасочван в зависимост от приложените политики. В този смисъл гетоизираните квартали не следва да се разглеждат единствено като „проблемни територии", а като специфични градски пространства, върху които публичната намеса има решаващо значение.

Един от основните изводи от предходните глави е, че липсата на политика не е неутрално състояние. Напротив, тя функционира като форма на пасивна регулация, която позволява на най-неблагоприятните сценарии да се реализират. В голяма част от случаите, особено при гетоизирани структури от модел 1, институционалното бездействие води до ускорено вътрешно уплътняване, деградация на публичните пространства и допълнително социално изолиране. Това показва, че всяка стратегия за управление на гетоизацията трябва да започва с признаването ѝ като легитимен обект на планиране.

В този контекст ключова роля играят устройствени и регулационни инструменти. Анализът ясно показва, че кварталите с налична, макар и частична, регулация демонстрират по-благоприятни морфологични характеристики и по-ниски нива на хаотично застрояване. Това важи особено за гетоизирани структури, които се доближават до модел 2 или модел 3. Регулацията обаче не бива да се разбира единствено като инструмент за контрол, а като рамка за насочване на развитието – чрез ясно дефинирани улични профили, резервиране на терени за зелени площи и социална инфраструктура.

Социалната политика е вторият ключов стълб на интервенцията. Данните показват, че там, където жилищната политика отсъства, жилището се произвежда неформално, често в конфликт с базови стандарти за обитаване. В този смисъл мерки като социално жилищно строителство, легализация при ясни критерии и програми за подобряване на жилищния фонд могат да имат значителен ефект върху морфологичната стабилизация на кварталите. Особено важно е тези мерки да бъдат пространствено обвързани с конкретните характеристики на махалите, а не прилагани универсално.

Особено внимание заслужава въпросът за диференцираните политики според типа гетоизация. Аналитичният модел, разработен в предход-

ните глави, позволява ясно разграничаване между квартали, нуждаещи се от спешна интервенция за ограничаване на деградацията (тип 1), и такива, при които съществува реален потенциал за стабилизация и интеграция (тип 2 и тип 3). Това разграничение е ключово за ефективното разпределение на публичните ресурси и за избягване на политики „на сляпо“.

Подглава 6.6. подчертава и значението на местното управление. Капацитетът на общинските администрации, тяхната способност да работят с данни и да прилагат интегрирани политики, се оказва решаващ фактор за посоката на развитие на гетоизираните структури. В редица случаи именно разликите в местното управление обясняват защо сходни по морфология и демография квартали следват различни траектории на развитие.

В заключение, гетоизацията може да бъде управлявана, но не и „решена“ чрез единична мярка. Тя изисква дългосрочна, многостепенна политика, която съчетава пространствено планиране, социални интервенции и институционална ангажираност. Подглава 6.6. показва, че разработените в настоящото изследване типове не са само аналитичен инструмент, а потенциална основа за по-информирани и контекстуално чувствителни градски политики.

6.7. ДИНАМИКА И ЕВОЛЮЦИЯ НА РОМСКИТЕ ГРАДСКИ ГЕТОИЗИРАНИ СТРУКТУРИ

Надежда Илиева

Динамиката на ромските гетоизирани структури представлява ключов аналитичен елемент за разбирането на тяхната съвременна форма и за обяснението на различията между отделните квартали, дори когато те имат сходно териториално положение или морфологични характеристики. Докато пространственото разположение и градската морфология анализират ромските гетоизирани структури като относително устойчиви пространствени конфигурации, настоящата глава премества аналитичния фокус към процесите, които стоят зад тяхното формиране, разширяване или застиване. Гетоизацията не е статично състояние, а резултат от дългосрочни динамики, в които демографски, икономически, институционални и пространствени фактори взаимодействат по различен начин във времето.

Динамичният подход позволява да се надхвърли чисто описателното ниво и да се идентифицират траектории на развитие, които обясняват защо квартали със сходна морфология могат да имат напълно различни бъдещи перспективи, които зависят от мащаба на населеното място, от институционалната среда и от наличието или отсъствието на външен натиск върху територията на квартала. В този смисъл анализът на динамиката представлява междинно звено между морфологичния анализ и последващата типологизация на ромските гетоизирани структури.

Динамиката на ромските гетоизирани структури може да бъде разглеждана като резултат от взаимодействието между три основни групи фактори:

- Вътрешни демографски и социални процеси, включително естествен прираст, миграция и промени в структурата на домакинската;
- Пространствени ограничения и възможности, свързани с наличието на свободни територии, степента на застрояване и регулационния статус на земята;
- Институционален и политически контекст, включващ общински политики, контрол върху строителството и наличието или отсъствието на интервенции.

Комбинацията от тези фактори поражда различни режими на развитие, които не следват линейна логика, а се проявяват като устойчиви модели във времето.

Динамичните модели показват до голяма степен как и защо възникват определени морфологични структури. Подбрани са няколко динамични индикатори, които позволяват да се „улови“ не статичното състояние на махалата, а посоката на промяна:

- Брой нови сгради и площ на новите сгради отразяват темпа на прираст (строителна активност и натиск за уплътняване);
- Процентно изменение на новопостроените сгради показва интензивността на нарастване спрямо наличния фонд (т.е. дали растежът е маргинален или структурно преобразява квартала);
- Процентно изменение в пространственото разрастване улавя териториалната експанзия (излизане извън предходните граници, „стихийни“ периферни разраствания, заемане на периферни празнини/неурегулирани терени).

Комбинацията между „сграден прираст“ и „териториален прираст“ е ключова, защото различава уплътняване (повече сгради в същите граници) от разливане (завземане на нови площи), а това е пряко свързано с прехода тип III → тип II → тип I в морфологичен план.

Анализът на динамичните показатели разкрива, че ромските гетоизирани структури в България не представляват статични пространствени образувания, а динамични системи, в които темпът и посоката на промяна варират съществено в зависимост от мащаба на града, първоначалната морфология и степента на институционален контрол. Използваните индикатори – процентното изменение в броя на новопостроените сгради и процентното изменение в пространственото разрастване на махалата – позволяват да се проследи дали развитието протича чрез вътрешно уплътняване, чрез териториална експанзия или чрез комбиниране на два-

та процеса.

Тип I „Модел на интензивно пространствено и структурно разрастване (висок строителен прираст съчетан с висок териториален прираст)“

Първият ясно откроим динамичен модел е този на интензивното разрастване, характеризиращо се с едновременно увеличаване на броя на сградите, застроената площ и териториалния обхват на квартала. Този модел се наблюдава предимно в големите и средните градове, където гетоизираните структури разполагат с относителен териториален резерв или възможност за нелегално усвояване на прилежащи земи. Емпиричните данни показват, че в подобни квартали процентът на новопостроени сгради често надвишава 40–50%, а пространственото разширение достига или надхвърля една трета от първоначалната площ. Този тип динамика води до бързо влошаване на морфологичните характеристики – нарастване на гъстотата, загуба на отворени пространства и засилване на функционалната хаотичност. Тук в махалата не само се строи активно, но и реално се променят границите.

Паралелно с това в редица малки и средни градове се регистрира противоположна, но не по-малко проблематична динамика, характеризираща се с изразено пространствено разрастване при относително по-умерен прираст на нови сгради. Този модел на „пълзяща експанзия“ се наблюдава в случаи като Перущица, Разлог, Самоков (запад) и Пещера (изток), където махалите разширяват териториалния си обхват върху периферни, често неурегулирани или нискостойностни градски терени. Макар първоначално подобно разрастване да изглежда като облекчаване на вътрешния натиск, в дългосрочен план то води до фрагментация на градската тъкан, затруднява инфраструктурното обслужване и създава предпоставки за последващо хаотично уплътняване на новоусвоените зони. Най-високорисковата динамика се проявява там, където двата процеса се наслагват и взаимно усилват – едновременно нарастване на броя на сградите и на площта на махалата. Тези „експлозивни“ случаи, регистрирани в градове като Поморие, Стамболийски, Вършец, Мъглиж и Пазарджик, показват, че гетоизираната структура преминава в ускорена фаза на трансформация, при която съществуващите морфологични и социални дисбаланси се възпроизвеждат в разширен мащаб и с нарастваща интензивност. Малки и средни градове дават най-ярките случаи на скокова експанзия, защото периферната земя е по-достъпна, регулацията е по-слаба, а контролът – по-неравномерен. В Асеновград и Ботевград например данните показват едновременно високи стойности на ново строителство и отчетливо разширяване на територията на гетоизираната структура. Това свидетелства за наличие на относително свободни периферни терени, върху които гетото „изтича“ навън, често без регулация и без интеграция в градската

тъкан. Този тип динамика създава нови зони на конфликт между формалното градско развитие и неформалното разрастване. Тук демографската база е по-малка, но пространственият ефект е по-голям: няколко десетки нови постройки могат да променят радикално морфологията и границите (фиг. 6.7.1.; фиг. 6.7.2.).

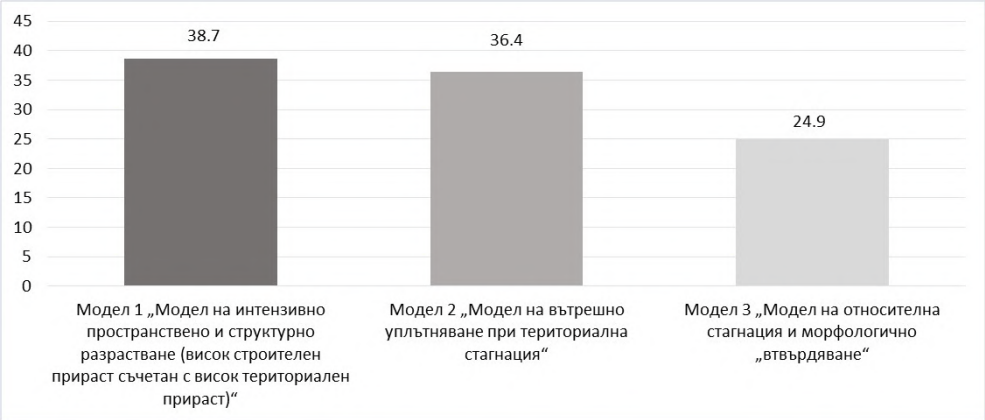

Фиг. 6.7.1. Групиране на ромските градски гетоизирани структури спрямо динамиката на моделите на ромска градска гетоизация

Източник автора

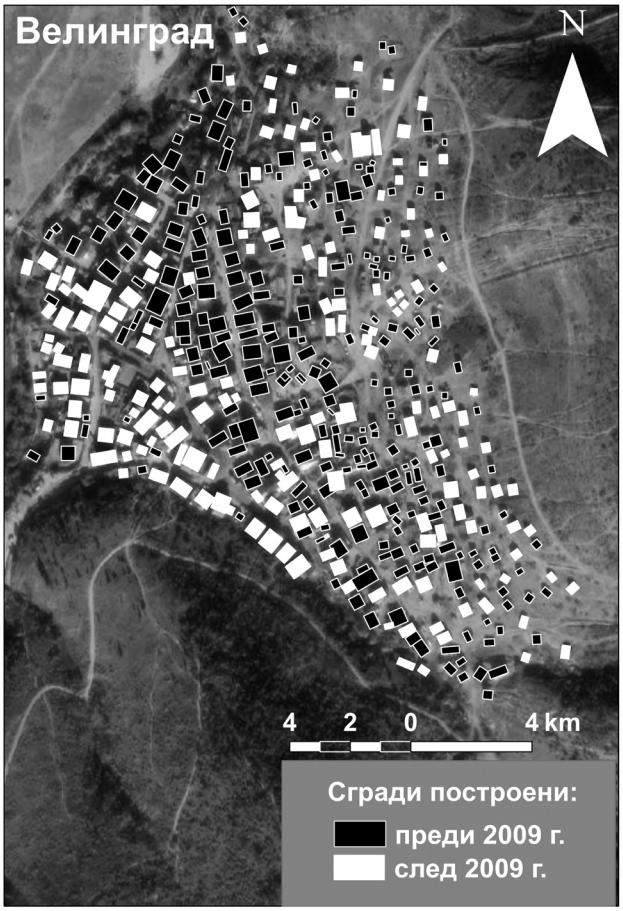

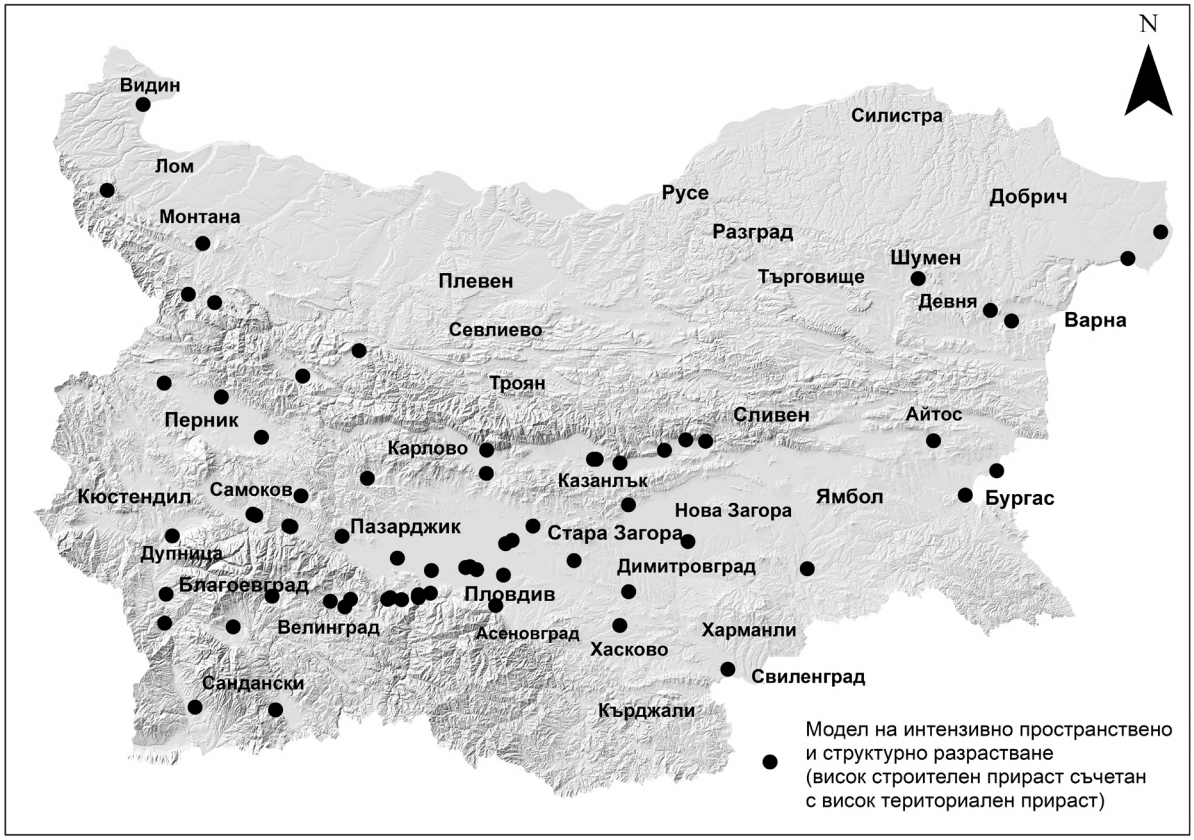

Фиг. 6.7.2. Модел на интензивно пространствено и структурно разрастване (висок строителен прираст съчетан с висок териториален прираст)

Източник автора

Този динамичен модел е характерен за 38,7% от ромските градски гетоизирани структури. Пространствената експанзия обикновено се осъществява върху периферни, слабо регулирани терени – земеделски земи, бивши индустриални зони или буферни пространства между квартали. Типични примери за този модел са градовете Асеновград, Айтос, Баня, Брацигово, Ботевград, Вършец, Гуркуво, Кричим, Мъглиж, Перущица, Самоков, Стамболийски, Пещера, Твърдица и др. В тези случаи гетоизацията функционира като „активен участник“ в преобразуването на градската периферия, който се разширява по-бързо от способността на общините да го регулират. Морфологично това води до възпроизвеждане на нискокачествено застрояване и до трайно влошаване на средата. Особено показателни са случаите, при които се отчита рязко процентно увеличение на новопостроените сгради и на пространственото разрастване, като Вършец, Перущица, Стамболийски, Пещера (изток) и Царево. В тези примери динамиката на гетоизацията придобива експанзивен характер, който често е свързан с вторични фактори като туристическо развитие, инфраструктурни проекти или локални икономически промени (фиг. 6.7.1.; фиг. 6.7.2.).

Тип II „Модел на вътрешно уплътняване при териториална стагнация“

Вторият динамичен модел може да бъде определен като модел на вътрешно уплътняване без териториална експанзия. При него гетоизираната структура остава в относително фиксирани пространствени граници, но вътрешната плътност на застрояване нараства значително. Той е типичен за квартали, които са пространствено „заключени“ между други градски зони, инфраструктурни обекти или природни бариери. В значителна част от изследваните случаи се наблюдава ясно доминиране на вътрешното уплътняване, динамиката на ромските гетоизирани структури най-често се изразява в интензивно вътрешно уплътняване без експанзия или умерен прираст в рамките на вече „заключени“ граници, което води до рязко повишаване на гъстотата на застрояване и до ускорено изчерпване на свободните и зелените пространства. Причината е, че периферните терени са по-скъпи/по-оспорвани, контролът е по-видим, а гетото е в по-плътна градска тъкан – растежът се „свива“ навътре. Данните за значителен брой нови сгради, съчетани с относително ограничено териториално разширение, свидетелстват за процес на вертикална и хоризонтална плътност, при който наличното пространство се използва до предел. Тази динамика е особено отчетлива в големите и средните градове, където ограниченията на регулацията и високият демографски натиск насочват растежа „навътре“ и превръщат морфологично преходни структури в силно уплътнени и трудно управляеми гета. Процентното увеличение на застроената площ и броят на новопостроените сгради са високи, но разширяването извън първоначалните граници е силно ограничено. Тази динамика води до допълнително влошаване на жилищните условия, повишена гъстота и натиск върху и без това ограничената инфраструктура.

При този модел растежът се реализира чрез:

- надстрояване на съществуващи сгради,
- запълване на вътрешни празнини,
- редуциране на дворове и междублокови пространства.

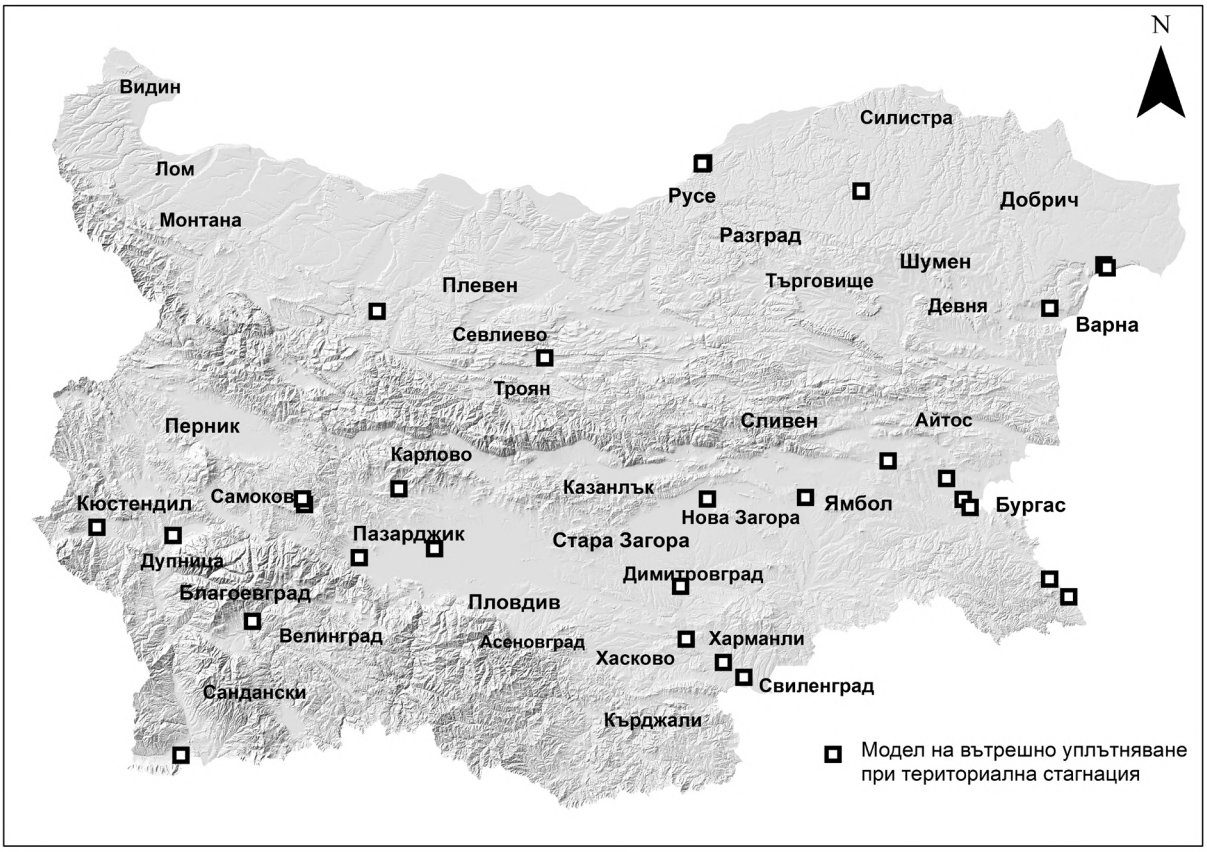

фиг. 6.7.3. Модел на вътрешно уплътняване при териториална стагнация
Източник автора

Динамиката тук е по-малко видима в териториален план, но води до сериозно влошаване на жилищните условия и рязко повишаване на социалния натиск върху ограниченото пространство. Ако делът на зелените площи е нисък, уплътняването ускорява морфологичната деградация дори без експанзия. Този модел обхваща 36,7% и вторият по честота в страната. Типични примери са Бургас, Варна, Казанлък, Пловдив, и др. (фиг. 6.7.1.; фиг. 6.7.3.)

Тип III „Модел на относителна стагнация и морфологично „втвърдяване“

Третият сценарий представлява модел на относителна стагнация, при който динамичните показатели показват нисък или нулев темп на ново строителство и липса на пространствено разрастване. Тези квартали се характеризират със сравнително стабилна морфология, но и с дълбока социално-икономическа маргинализация. Този модел се наблюдава предимно в малки и демографски отслабващи градове като Гулянци, Стражица, Бяла Слатина, Златарица и части от Северозападна България. Морфологичните проблеми се задълбочават, но без количествено разширяване, което прави тези структури по-малко видими, но не по-малко проблематични. Стагнацията не означава стабилност в позитивен смисъл – тя може да е резултат от натиск и забрана, но и от социално-икономическа стагнация. Напротив, тя често е индикатор за:

- изчерпване на адаптивния капацитет на квартала,
- липса на инвестиции,
- трайна институционална изолация.

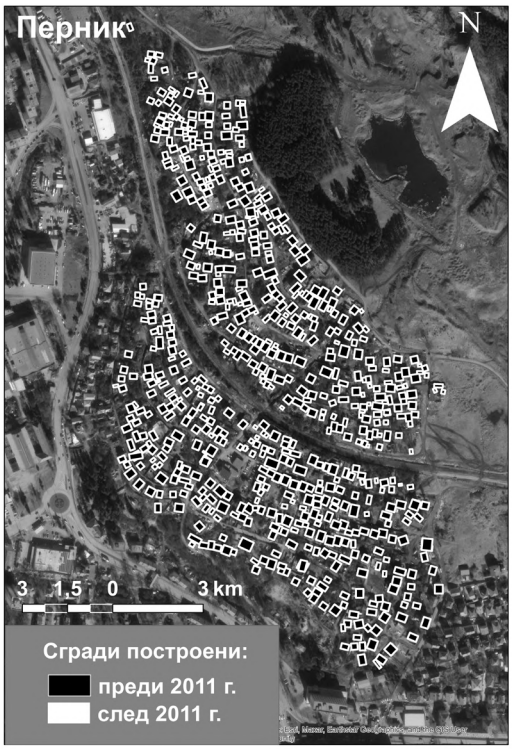

фиг. 6.7.4. Модел на относителна стагнация и морфологично „втвърдяване
Източник автора

В тези случаи морфологията функционира като „капсула“, която задържа бедността и социалното изключване във времето. Към този модел спадат 24,9% от градските ромски гетоизирани структури, като типични примери са тези в градовете: Бяла Слатина, Бяла черква, Велики Преслав, Главиница, Дунавци, Кнежа, Карнобат, Симеоновград, Тутракан, Търговище и др. (фиг. 6.7.4.).

Анализът на динамичните показатели ясно показва, че гетоизацията не е просто процес на количествено нарастване. В редица случаи липсата на ново строителство и на пространствено разширение съжителства с изключително неблагоприятни морфологични характеристики – висока гъстота, липса на зелени площи и деградирала инфраструктура. Това подчертава, че стагнацията не означава стабилност, а по-скоро задълбочаване на вътрешните проблеми и фиксиране на пространствената маргиналност. Тези квартали често са достигнали своеобразен „пространствен лимит“, при който демографският натиск не се превежда автоматично в ново строителство поради икономически ограничения, липса на достъп до земя или силна депопулация на самия град. В такива случаи гетоизираната структура функционира като стабилизирана, но силно маргинализирана територия, с ограничени възможности за вътрешна трансформация.

В постсоциалистическия контекст динамиката на ромските гетоизи-

рани структури следва логиката на „оставеното пространство“. След 1990 г. оттеглянето на държавата от активна жилищна политика и отслабването на контрола върху градското развитие създават условия за саморегулиращо се, но и силно неравномерно развитие на тези квартали. Там, където липсва външен натиск или инвестиционен интерес, гетото се разраства хаотично; там, където съществува конкуренция за земя, то се уплътнява до критични нива.

Динамичните показатели функционират не само като измерител на количествени промени, но и като ранен индикатор за вероятната траектория на развитие на гетоизираната структура – от относително устойчиви и слабо променящи се форми към ускорено деградиращи пространства с висок риск от социална и пространствена маргинализация.

Динамика и еволюция на гетоизираните градски структури и зависимост от демографския мащаб на града

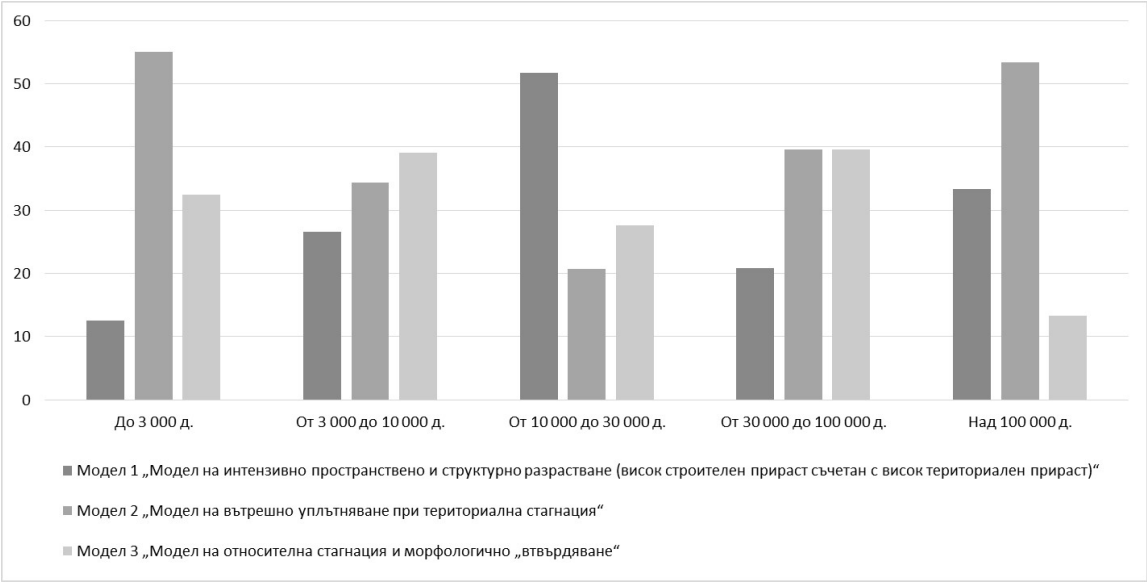

Фиг. 6.7.5. Динамика и еволюция на гетоизираните градски структури спрямо общия брой на населението в града

Източник автора

Разпределението на моделите на пространствено развитие на ромските гетоизирани структури показва отчетлива зависимост от големината на градовете, като се очертават ясно диференцирани траектории на развитие в отделните демографски групи.

В най-малките градове с население до 3 000 души доминира тип II – вътрешно уплътняване при териториална стагнация, който обхваща 55% от наблюдаваните случаи. Това показва, че в тази категория населени места разширяването на гетоизираните структури се осъществява предимно чрез застрояване и уплътняване в рамките на вече съществуващи територии, без значително пространствено разрастване. Значителен дял

заема и тип III – относителна стагнация и морфологично „втвърдяване“ (32,5%), което подсказва устойчиви, но трудно трансформиращи се пространствени структури. тип I – интензивно пространствено и структурно разрастване е слабо представен (12,5%), което е показателно за ограничения потенциал за териториално разширение в най-малките градове (фиг. 6.7.5.).

В градовете с население от 3 000 до 10 000 души се наблюдава по-балансирано разпределение между трите модела. Тип III заема най-висок относителен дял (39,1%), следван от тип II (34,4%) и тип I (26,6%). Това разпределение отразява преходен етап, при който процесите на вътрешно уплътняване и морфологична стабилизация съществуват паралелно с наченки на пространствено разрастване (фиг. 6.7.5.)..

При градовете с население от 10 000 до 30 000 души ясно доминира тип I – интензивно пространствено и структурно разрастване, който достига най-високия си дял – 51,7%. Това показва, че именно в тази група градове гетоизираните структури най-често преминават към активно териториално разширяване, съчетано с нарастващ строителен прираст. Делът на тип II намалява значително (20,7%), а тип III заема междинна позиция (27,6%), което свидетелства за засилена динамика на пространствено развитие (фиг. 6.7.5.)..

В градовете с население от 30 000 до 100 000 души картината отново се променя, като тип II и тип III заемат равни дялове (по 39,6%). Това показва преориентация от екстензивно разрастване към вътрешно уплътняване и стабилизиране на вече застроените гетоизирани територии. Делът на тип I спада до 20,8%, което предполага ограничени възможности за териториално разширение в по-големите градски структури (фиг. 6.7.5.)..

В най-големите градове с население над 100 000 души ясно доминира тип II – вътрешно уплътняване при териториална стагнация, който обхваща 53,3% от случаите. Това показва, че в условията на силен пространствен натиск и регулации гетоизираните структури се развиват предимно чрез интензификация на застрояването в рамките на вече заетите територии. Тип I заема второ място (33,3%), докато тип III е с най-нисък дял (13,3%), което свидетелства за по-рядко срещана морфологична стагнация в динамичната градска среда на големите градове (фиг. 6.7.5.)..

В обобщение, анализът показва, че интензивното пространствено и структурно разрастване на ромските гетоизирани структури е най-характерно за средните по големина градове (10 000–30 000 жители), докато вътрешното уплътняване при териториална стагнация доминира в най-малките и най-големите градове. Това очертава ясно изразена зависимост между демографския мащаб на града и преобладаващия модел на пространствена динамика на гетоизираните структури.

Заключителни изводи: динамиката като основа за типологизация

Подглава 6.7. показва, че динамиката на ромските гетоизирани структури е пряко свързана с вече анализираните териториални и морфологични характеристики. Анализът на динамичните модели показва, че развитието на ромските гетоизирани не е еднопосочен процес, а съвкупност от различни траектории, които могат да се ускоряват, забавят или променят в зависимост от конкретния контекст. Разрастването, стагнацията и трансформацията не са случайни процеси, а следствие от взаимодействието между градския мащаб, периферното положение, морфологичния тип и институционалния контекст. Тези траектории, не отразяват само моментното морфологично състояние, следва да бъдат в основата на всеки опит за типологизация. Именно тези изводи създават аналитичната основа за следващата глава, в която динамичните процеси ще бъдат систематизирани в устойчиви модели и подмодели на ромска гетоизация в българските градове. Разбирането на тези динамични модели е ключово за формулирането на адекватни политики, тъй като интервенциите, приложими при експанзивни махали, са коренно различни от тези, необходими при стагниращи или частично трансформиращи се структури.

6.8. МОДЕЛИ НА РОМСКИТЕ ГЕТОИЗИРАНИ СТРУКТУРИ В БЪЛГАРСКИТЕ ГРАДОВЕ

Надежда Илиева

Типологизацията като пространствен синтез между форма, процес и пространствен обхват

След като в предходните глави са анализирани морфологичните характеристики и динамичните режими на развитие на ромските гетоизирани структури, настоящата подглава има за цел да извърши синтез между форма и процес. Типологизацията не се разглежда като самоцелна класификация, а като аналитичен инструмент, чрез който се систематизират емпиричните данни и се извеждат обобщени модели с висока аналитична стойност.

В контекста на това изследване типологията служи за три основни цели. Първо, тя позволява да се идентифицират устойчиви модели на гетоизация, които надхвърлят локалните специфики на отделните градове. Второ, тя улеснява сравнителния анализ между различни градски контексти и мащаби. И трето, тя създава основа за разработване на целенасочени публични политики, съобразени с конкретния тип гетоизирана структура, а не с абстрактна и хомогенизирана представа за „ромски квартал“.

Типологичният анализ на ромските гетоизирани структури в България показва, че тези пространства не могат да бъдат обяснени единствено

чрез социални или етнически характеристики. Напротив, те са резултат от конкретни териториални конфигурации, които свързват морфологията на застрояването, динамиката на пространственото развитие и мащаба на населеното място. Именно съчетанието между тези елементи формира устойчиви модели, които се възпроизвеждат в различни части на страната. Емпиричните данни показват ясно, че един и същ морфологичен тип може да функционира по различен начин в зависимост от това дали се намира в голям град с над 100 000 жители, в среден индустриален център или в малък град с демографски спад. Поради това типологията, предложена тук, е не само формална, но и териториално чувствителна.

Методологични принципи на типологизацията

След извършения пространствен, морфологичен и динамичен анализ на ромските гетоизирани структури възниква необходимостта от тяхното систематизиране в обобщена типологична рамка. Типологизацията в настоящото изследване не представлява механично групиране на квартали по единични показатели, а аналитичен процес на идентифициране на устойчиви пространствени и социални конфигурации, които се възпроизвеждат в различни градски контексти. Чрез интегрирането на териториалното положение, морфологичните характеристики и динамиката на развитие се формират ясно различими модели на ромска градска гетоизация, които позволяват както сравнителен анализ, така и прогностична интерпретация.

Настоящото изследване стъпва върху разбирането, че гетоизацията не е едномерно явление, а резултат от взаимодействието между демографски мащаб, урбанизирана територия, динамика на застрояването и социално-пространствени практики. Поради това методът за идентификация на моделите е изграден като многостъпкова аналитична процедура, която позволява едновременно сравнимост между градовете и чувствителност към локалния контекст. В основата на подхода стоят три водещи принципа. Първо, анализът разглежда гетоизацията като скаларен процес, зависим от големината на града и неговата функционална сложност. Второ, използват се комбинирани показатели, при които нито абсолютните, нито относителните стойности имат самостоятелна интерпретативна тежест. По този начин се избягва механичното категоризиране и се постига аналитична гъвкавост.Трето, моделите се третират не като статични категории, а като доминиращи състояния, между които са възможни преходи във времето.

Използвани индикатори

Методът за идентификация се базира на следните основни групи индикатори:

- Териториални показатели – абсолютна площ на гетоизираната структура, дял от урбанизираната територия на града, пространствена компактност.
- Морфологични показатели – брой сгради, площ на застрояване, гъстота на застрояване.
- Динамични показатели – дял и брой новопостроени сгради, процентно изменение в пространственото разрастване.
- Контекстуални показатели – общо население на града, позиция на махалата в градската структура, наличие на физически или функционални бариери.

Тези индикатори се интерпретират съвместно, като се избягва механичното прилагане на прагове без отчитане на контекста.

Процедура за идентификация на моделите

Процедурата за класификация протича в четири последователни стъпки.

В първата стъпка градовете се групират според демографския мащаб, което позволява да се калибрира значението на относителните показатели. Това е ключов момент, тъй като един и същ дял от урбанизираната площ има различно значение в град с 2 000 и в град със 100 000 жители.

Във втората стъпка се анализира териториалната тежест на гетоизираната структура чрез съчетание на абсолютна площ и относителен дял. На тази основа се разграничават териториално доминиращи, конкурентни и подчинени форми.

Третата стъпка включва оценка на морфологията и динамиката – дали гетоизацията се проявява чрез пространствено разширяване, вътрешно уплътняване или структурна стабилизация. Тук особено значение има съотношението между ново строителство и промяна в площта.

В четвъртата стъпка се извършва синтетична интерпретация, при която градът или конкретната махала се отнася към един от петте модела въз основа на доминиращите характеристики. При наличие на смесени признаци се определя преходен или хибриден характер, но с ясно посочване на преобладаващия модел.

Операционални критерии за моделите

Методът позволява ясно операционализиране на моделите:

- Териториално доминиращ модел се идентифицира при много висок дял от урбанизираната площ в малки градове, независимо от абсолютната площ.
- Конкурентен модел се разпознава чрез висок, но не доминиращ дял, съчетан с активна динамика и директен контакт с останалата градска тъкан.
- Компактно-плътен модел се характеризира с висока гъстота и ограничена площ при умерен относителен дял.
- Капсулиран модел се определя от нисък относителен дял, но значителна абсолютна концентрация и ясно изразени граници.
- Полицентричен модел се идентифицира на равнище град чрез наличие на няколко гетоизирани ядра без доминиращо пространствено ядро.

Ограничения и аналитична чувствителност

Методът отчита, че част от показателите са чувствителни към липсващи данни или нулеви базови стойности, особено при динамичните индикатори. Поради това количествените резултати се допълват с качествен анализ и картографска интерпретация. Това позволява да се избегне редукционизъм и да се улови реалната пространствена логика на гетоизацията.

Методологични бележки

Предложеният метод надхвърля описателната типология и функционира като аналитичен инструмент, приложим както в сравнителни изследвания, така и в дългосрочен мониторинг на процесите на гетоизация. Той позволява да се проследяват преходи между модели, да се идентифицират зони с висок риск от пространствена сегрегация и да се формулират по-прецизни интервенции, съобразени с конкретния тип гетоизация.

Валидност и надеждност на методологичния подход

Валидността на предложения метод се гарантира чрез съчетаването на концептуална и емпирична обоснованост. От една страна, използваните индикатори са пряко свързани с утвърдени теоретични категории като пространствена сегрегация, периферизация и капсулация, което осигурява конструктна валидност на моделите. От друга страна, методът стъпва върху реални данни за широк набор от български градове, което позволява проверка на вътрешната логика на класификацията и осигурява емпирична валидност. Надеждността на анализа се постига чрез прилагането на еднаква процедура за идентификация към всички изследвани

случаи и чрез използването на комбинация от абсолютни и относителни показатели, която намалява риска от изкривяване вследствие на мащабни различия. Възпроизводимостта на резултатите се подпомага от ясното операционализиране на критериите за всеки модел, като същевременно се допуска интерпретативна гъвкавост при гранични и хибридни случаи, което е методологически оправдано при анализ на комплексни социално-пространствени процеси. Кръстосаният анализ между морфологичните типове и изведените по-рано модели на гетоизация показва, че между тях съществува не механична, а структурна връзка. Морфологията не „определя“ модела, но ясно отразява доминиращия режим на производство на пространство, който стои в основата на всеки модел.

Модел I: Териториално доминираща гетоизация в малки градове

Модел I – Териториално доминираща гетоизация (24,3 % от гетоизираните структури) се свързва най-често с морфология тип III, особено в малките градове. Ромската гетоизирана структура при този модел заема изключително висок дял от урбанизираната територия, който достига или надхвърля 10–12%,. Макар абсолютната площ на махалата да не е непременно голяма, нейното относително значение е решаващо за пространствената организация на целия град. В тези случаи гетоизираната зона не функционира като периферно допълнение към градската тъкан, а като равностоен или дори доминиращ елемент, който структурира транспортните връзки, функционалното зониране и бъдещите възможности за развитие. Границата между „град“ и „махала“ е слабо диференцирана, което води до висока степен на пространствено преплитане и ограничен капацитет за интеграционни интервенции без цялостно градоустройствено преструктуриране. В тези случаи големият относителен дял на махалата от урбанизираната територия позволява наличие на планировка, дворни пространства и вътрешни зелени площи. Пространството е „разлято“, но не задължително хаотично. Когато обаче демографският натиск се увеличи или регулацията отслабне, този модел може да премине към тип II, при който около първоначално планираното ядро се развива стихийна периферия.

Критерии:

Гетоизацията тук е преди всичко териториален процес, а социалната сегрегация е пряко следствие от пространствената доминация. Много висок дял от урбанизираната площ (често >10–12%), малък градски мащаб, махалата като структуроопределящ елемент.

Типични градове:

Дунавци, Гулянци, Камено, Стражица, Приморско, Бяла черква и др.

Пространствен резултат: махалата структурира града; гетоизацията е териториално определяща.

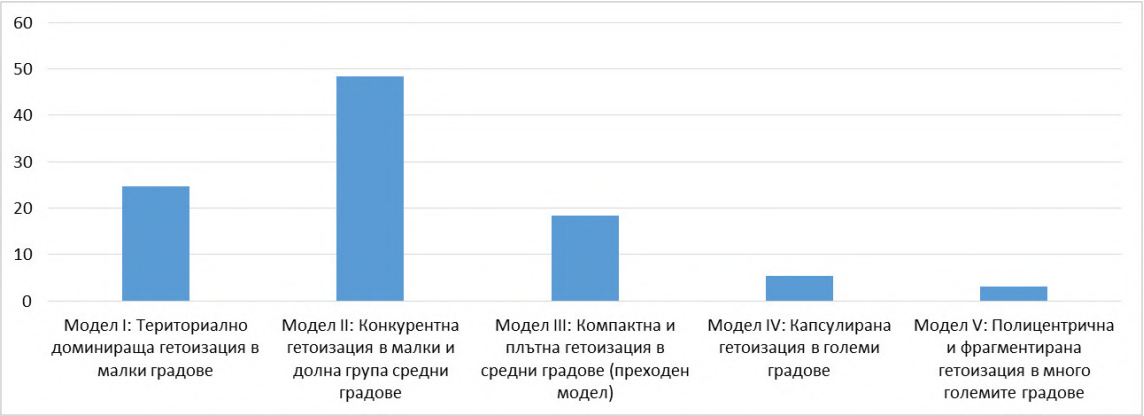

Фиг. 6.8.1. Модели на ромските гетоизирани структури (в %)

Източник автора

Модел II: Конкурентна гетоизация в малки и средни градове

Модел II – Конкурентна гетоизация (48,5% от гетоизираните структури) е най-тясно обвързан с морфология тип II (фиг.6.8.1.). Тук преходният характер е ключов: съществува регулирано ядро, но и силно разрастваща се нерегулирана зона, която влиза в пряк конфликт с околната градска тъкан. Този модел се проявява в градове с малък до среден демографски мащаб, където ромската махала заема значителна (приблизително 7-8%), но не доминираща част от урбанизираната площ. Тук гетоизираната структура е достатъчно голяма, за да конкурира останалата градска тъкан за територия и ресурси, но не и да я подмени напълно. Именно в този модел се наблюдават най-силните конфликти между разрастване, регулация и интеграционни политики. Характерна е по-високата вътрешна диференциация на махалата и ясно изразена динамика – както чрез ново строителство, така и чрез пространствено разрастване. Пространствените конфликти са по-видими, тъй като махалата често граничи директно с жилищни, индустриални или централни градски зони, което поражда напрежение между формалната регулация и неформалните практики. Картографски този модел се проявява като гетоизирана територия, прилепнала към формални жилищни квартали, индустриални зони или транспортни оси, с неравномерни и „разкъсани“ граници. Често се виждат посоки на растеж, които следват инфраструктурни коридори или свободни терени.

Критерии:

- висок но не доминиращ дял (прибл. 6–8%) от площта + активна ясно изразена динамика;
- разрастване и вътрешно уплътняване
- директен контакт с други градски функции

- Пространствен резултат: пространствен конфликт и натиск върху регулацията

Типични градове: Садово, Гурково, Белица, Баня, Мъглиж, Брацигово, Стрелча, Белоградчик, Берковица, Луковит, Перущица, Пещера, Самоков, Септември и др.

Модел III: Компактна и плътна гетоизация в средни градове (преходен модел)

Модел III – Компактно-плътна (преходна) гетоизация (18,5%) кореспондира основно с морфология тип I. В този модел относителният дял на гетоизираната структура е умерен (2–6%) от общата градска площ. При Модел III картата разкрива компактна форма с висока плътност, ограничена от ясно разпознаваеми бариери – пътища, реки, железопътни линии или застроени квартали. Показва ограничени възможности за разширение и компенсира това чрез вътрешно уплътняване, надстрояване и интензивно използване на терена. Липсата на свободни терени е ясно видима, а вътрешната структура изглежда силно уплътнена и морфологично хомогенна, т.е. пространствено е пренаситена. Пространствената експанзия е ограничена, а гетоизацията се проявява предимно чрез социално-пространствена сегрегация, а не чрез териториално завладяване. Този модел често представлява междинен етап между териториално доминиращите форми в малките градове и капсулираните гета в по-големите урбанизирани системи.

Критерии:

- умерен дял от площта (обикновено 2–4%),
- висока гъстота и концентрация,
- ясно очертани граници,
- ограничено териториално разширяване.

Интерпретация:

Тук гетоизацията се проявява чрез уплътняване, а не чрез завладяване на нови територии. Това е класическият „градски гето“ модел, при който социалната сегрегация е по-силна от териториалната експанзия.

Типичниградове:

Гълъбово, Исперих, Чирпан, Монтана, Първомай, Карнобат, Харманли, Севлиево, Силистра, Казанлък, Севлиево, Първомай и др.

Модел IV: Капсулирана гетоизация в големи градове

Модел IV – Капсулирана гетоизация (5,4% от гетоизираните структури) също е доминиращо свързан с морфология тип I, но по различна логика. Този модел е типичен за големи градове, в които ромските гетоизирани

структури заемат малък дял от общата урбанизирана територия (под 2%), но са ясно пространствено отделени и силно концентрирани. Този тип е особено устойчив във времето и показва висока степен на самовъзпроизвеждане, което го прави и най-труден за трансформация. Териториално тези квартали са разположени в периферията, но често в непосредствена близост до индустриални зони, транспортни коридори или бивши социалистически производствени комплекси. Това положение осигурява ограничен, но постоянен достъп до нискоквалифицирана заетост, което стабилизира демографския растеж, но едновременно с това заключва квартала в цикъл на социално-пространствена капсулация. Пространството е стабилизирано, но и силно маргинализирано. Тип II се среща рядко и най-често като остатък от по-ранен етап на развитие, преди пълната капсулация. Махалите функционират като „капсулирани" зони с висока плътност, ясно изразени физически и функционални граници и ограничени връзки с останалата градска среда. Тук гетоизацията е по-малко видима на равнище градска територия, но много по-интензивна като социален процес. Абсолютните стойности за площ, брой сгради и население са значителни, което прави тези гета устойчиви във времето и трудни за трансформиране без целенасочени и дългосрочни политики. В тези случаи гетоизацията не се разширява териториално, а се възпроизвежда вътрешно и социално. Модел IV се визуализира като „остров" в градската тъкан. Границите са отчетливи, често подсилени от инфраструктура или функционални зони с ниска пропускливост. На картата махалата изглежда ясно отделена, но не непременно периферна в географски смисъл – тя може да бъде пространствено близо до центъра, но социално изолирана.

Критерии:

- нисък относителен дял (<2%);
- значителна абсолютна площ и население;
- ясни физически и функционални граници;'

Интерпретация:

- Махалите са капсулирани – „скрити" в големия град, но социално силно сегрегирани. Относителните показатели подценяват реалната им тежест.

Типични градове:

Плевен, Русе, Стара Загора, Сливен, Шумен, Дупница, Казанлък.

Пространствен резултат: устойчиво гето като „вътрешен остров" в града.

Модел V: Полицентрична и фрагментирана гетоизация в много големите градове

Модел V – Полицентрична и фрагментирана гетоизация (3,1% от всич-

ки гетоизирани структури) включва комбинация от морфологични типове, но с ясно доминиране на тип I. Тип III е изключение и обикновено се свързва с исторически специфични или частично интегрирани ядра. Отделните ядра могат да имат различна морфология в зависимост от възрастта, локацията и степента на институционално внимание, но системата като цяло се характеризира с висока плътност, хаотичност и минимални зелени пространства. Модел V (полицентричен) може да бъде разпознат само на ниво град като система. Най-сложният модел се наблюдава в най-големите градове, където ромската гетоизация не е концентрирана в една територия, а се разпада на няколко ядра с различна големина, плътност и динамика. В тези случаи относителният дял на всяка отделна махала е минимален, но в съвкупност те формират значима социално-пространствена система. Полицентричният характер на гетоизацията е пряко свързан с функционалната сложност на града, неравномерното разпределение на икономическите възможности и исторически натрупвания на сегрегационни практики. Този модел изисква диференциран подход, при който всяко ядро се анализира самостоятелно, но и като част от по-широката градска мрежа.

Интерпретация:

Гетоизацията тук е мрежов процес – не една ромска гетоизирана структура, а система от тях с различна функция и степен на интеграция. Това е най-устойчивият и най-труден за интервенция модел.

Критерии:

- много нисък относителен дял,
- множество ядра с различна морфология,
- вътрешна хетерогенност.

Пространствен резултат: мрежова гетоизация в метрополитен контекст

Типични градове:

Варна (север, център, юг), Бургас (изток, север, юг), Пловдив (Столипиново, Шекер махала, Хаджихасан, Харман).

Таблица 6.8.1. Сравнителна таблица: демографски мащаб × морфологичен тип × модел на гетоизация

Демо-графска група на града	**Доминиращ морфологичен тип**	**Характерен дял от урбанизираната площ**	**Доминиращ модел на гетоизация**	**Пространствена логика**
До 3 000 жители	Тип III	Много висок – често над 10–15%, в отделни случаи над 20%	Модел I	Териториална доминация с възможност за планировка и зелени пространства. Селищна структура, относително ниска плътност, наличие на дворни и зелени пространства.
3 001 – 10 000 жители	Тип III / Тип II	Висок, но вариативен	Модел I → II	Преход от доминация към конкуренция; двойствен режим на развитие. Преход към ядро с планировка и стихийна периферия.
10 001 – 30 000 жители	Тип II	Среден, с тенденция към намаляване	Модел II → III	Регулирано ядро + стихийна периферия; нарастващо уплътняване. Регулирано ядро + неконтролирано разрастване, начална компактност.
30 001 – 100 000 жители	Тип I	Нисък	Модел III → IV	Компактност, висока плътност, капсулация. Висока плътност, хаотично уплътняване, пространствена капсулация.
Над 100 001 жители	Тип I	Много нисък (често под 1%)	Модел IV → V	Фрагментирана, полицентрична гетоизация. Полицентрична, фрагментирана гетоизация с устойчиви ядра.

Модели на ромските градски гетоизирани структури спрямо общия брой на населението в града

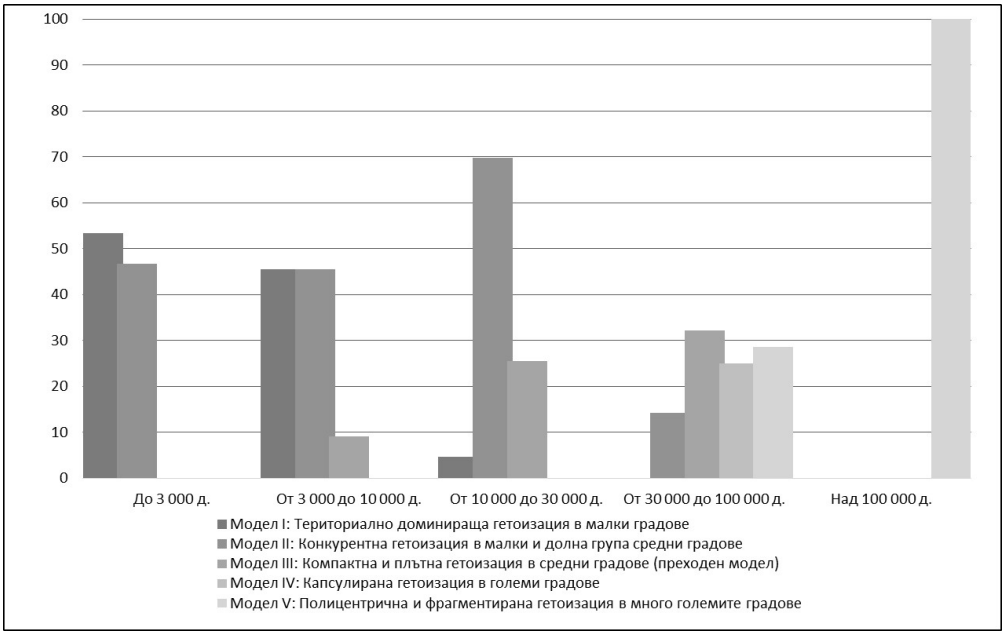

Фиг. 6.8.2. Модели на ромските градски гетоизирани структури спрямо общия брой на населението в града

Източник автора

Сравнителният анализ на демографския мащаб на градовете, доминиращия морфологичен тип и модела на гетоизация разкрива ясно изразена закономерност в пространствената еволюция на ромските гетоизирани структури. В най-малките градове с население до 3 000 жители преобладава морфологичен тип III – относително регулирана и по-слабо уплътнена структура, която заема много висок дял от урбанизираната площ, често над 10–15%, а в отделни случаи и над 20%. В тези населени места доминира Модел I на гетоизация, при който гетоизираната структура има териториална доминация и функционира като селищна форма със собствена вътрешна логика, сравнително ниска плътност и наличие на дворни и зелени пространства. Пространствено тя често не е маргинализирана, а представлява значим елемент от градската структура.

В градовете с население между 3 001 и 10 000 жители се наблюдава преходна ситуация, при която съжителстват морфологични типове III и II. Делът на гетоизираните територии остава висок, но става значително по-вариативен. Доминиращият модел на гетоизация преминава от Модел I към Модел II, което отразява преход от териториална доминация към конкуренция с останалата градска тъкан. Пространствената логика се характеризира с двойствен режим – наличие на относително планирано ядро, съчетано със стихийно развиваща се периферия.

В градовете със среден демографски мащаб (10 001 – 30 000 жители)

ясно доминира морфологичен тип II. Делът на гетоизираните структури в урбанизираната площ е среден и показва тенденция към намаляване. Моделът на гетоизация преминава от Модел II към Модел III, като се утвърждава структура с регулирано ядро и неконтролирано разрастване в периферията. Пространствената логика се променя в посока на нарастващо уплътняване и начална компактност, което бележи ключов етап в трансформацията на гетоизираните територии.

В градовете с население между 30 001 и 100 000 жители преобладава морфологичен тип I – компактен, хаотичен и силно уплътнен. Делът на гетоизираните структури в общата урбанизирана площ е нисък, но пространственото им въздействие е значително поради високата плътност. Доминиращият модел на гетоизация преминава от Модел III към Модел IV, като се утвърждават процеси на пространствена капсулация, вътрешно уплътняване и ограничени възможности за териториално разрастване.

В най-големите градове с население над 100 000 жители морфологичен тип I остава водещ, но делът на гетоизираните структури в урбанизираната площ е много нисък, често под 1%. Въпреки това се формира Модел V на гетоизация, характеризиращ се с фрагментирана и полицентрична пространствена организация. Гетоизираните структури се проявяват като устойчиви, ясно очертани ядра, разположени в различни части на града, без териториална доминация, но със силна социална и функционална изолация.

В обобщение, сравнителната таблица показва, че с нарастването на демографския мащаб на града се наблюдава последователен преход от териториално доминиращи, относително разредени и „селищни“ гетоизирани структури към компактни, силно уплътнени и фрагментирани форми на гетоизация. Този преход отразява не просто количествени промени, а дълбока трансформация в пространствената логика и градската роля на ромските гетоизирани структури.

Заключение: модели, морфология и производство на гетоизираното градско пространство в България

Настоящата глава разглежда ромската градска гетоизация не като статично състояние, а като многоизмерен процес, в който териториални, демографски, морфологични и институционални фактори взаимодействат в различна конфигурация в зависимост от мащаба на града. Чрез систематичен анализ на площта, дела от урбанизираната територия, динамиката на разрастване и морфологията на гетоизираните структури са идентифицирани пет модела на ромска градска гетоизация, които очертават континуум от пространствени форми – от териториално доминиращи до полицентрично фрагментирани.

Ключовият извод на изследването е, че гетоизацията в България е ска-

ларно обусловен процес. В малките градове тя се проявява преди всичко като териториален феномен: махалата заема значителен дял от урбанизираната площ и често структурира целия град. В този контекст са възможни по-благоприятни морфологични конфигурации (тип III), включително планировка и наличие на зелени пространства. С нарастването на градския мащаб обаче относителният дял на гетоизираните зони намалява, но интензивността на социално-пространствената сегрегация нараства, като морфологията деградира към плътни и хаотични форми (тип I).

Изградената типология не следва да се разглежда като затворена система. Напротив, тя представлява отворен аналитичен модел, който позволява добавяне на подтипове, преходни форми и динамични трансформации във времето. Един и същи квартал може да премине от един тип към друг в зависимост от демографски натиск, институционални интервенции или икономически промени.

Именно в тази динамичност се крие основната сила на типологичния подход – той не само описва, но и обяснява, прогнозира и подпомага планирането.

Емпиричните модели показват, че ромската градска гетоизация в България не може да бъде обяснена като универсален или еднотипен процес, а следва ясно изразена скаларна логика, зависима от демографския и пространствения мащаб на града. Преходът от териториално доминиращи форми в малките градове към капсулирани и полицентрични структури в големите градове отразява промяна не просто в мащаба, а в самия характер на социално-пространствените отношения. Докато в малките градове гетоизацията е пряко видима и материализирана в територията, в големите градове тя става по-фина, но и по-устойчива – скрита зад ниски относителни показатели, но дълбоко вградена в градската структура.

Тези модели могат да бъдат интерпретирани през концепцията за пространството като социално произведена категория, формулирана от Анри Льофевр. В този контекст ромските гетоизирани структури не са „аномалии“ или „деформации“ на града, а резултат от специфичен начин на производство на градското пространство, при който определени социални групи системно се изключват от доминиращите режими на планиране, собственост и инвестиции. Моделите, показват как това производство на пространство се материализира различно в зависимост от мащаба: от открита териториална доминация до скрита социална капсулация. Анализът показва, че морфологията на гетоизираните структури не може да бъде интерпретирана като „липса на ред“ или „дефицит на култура“, а като резултат от специфичен режим на производство на градското пространство, в който определени територии системно остават извън ефективното планиране и инвестиции. В този смисъл изводите на монографията се вписват в разбирането за пространството като социално произведена реалност, формулирано от Анри Льофевр, където пространството не само

отразява социалните отношения, но активно ги възпроизвежда.

Процесите, описани в моделите, са неразривно свързани с градската периферизация, но тя не следва единствено географска логика „център–периферия“. В постсоциалистическия контекст периферизацията често е вътрешна – гетоизираните структури могат да бъдат пространствено близо до централни зони, но функционално и социално маргинализирани. Приватизацията на земята, отслабването на плановите механизми след 1990 г. и селективните инвестиционни практики създават условия, при които гетоизацията се стабилизира и възпроизвежда, вместо да бъде преодоляна. Особено ясно това личи при моделите III, IV и V, където липсата на териториална експанзия не означава интеграция, а по-скоро застинала сегрегация. Моделите на ромска градска гетоизация в България показват, че постсоциалистическият град не произвежда едно гето, а различни гета, всяко със своя пространствена логика, социална функция и степен на устойчивост. От териториално доминиращи структури до полицентрични мрежи от гетоизирани ядра, тези форми разкриват как социалното неравенство се превръща в пространствена реалност и как пространството, веднъж произведено, започва активно да възпроизвежда самото неравенство.

В заключение, ромската градска гетоизация в България следва да се разбира не като сбор от локални „проблемни квартали“, а като структурен резултат от начина, по който градовете произвеждат, разпределят и управляват пространството. Предложената типология, методологичният инструмент за идентификация и концептуалната скала на морфологична деградация предоставят аналитична рамка, която може да бъде използвана както за бъдещи научни изследвания, така и за по-прецизно формулиране на градски и социални политики, насочени не към симптомите, а към пространствените механизми на сегрегация.

6.9. ЕМПИРИЧНИ КАЗУСИ: АНАЛИЗ НА ИЗБРАНИ ГРАДОВЕ

Надежда Илиева

Град Две могили: редуцирана гетоизация и „двойна жилищна стратегия“ в условията на институционална абдикация

Ромската гетоизирана структура в гр. Две могили представлява специфичен тип структура, характеризираща се с ограничен пространствен обхват, висока миграционна интензивност и отслабена институционална намеса. По данни от проведените интервюта ромската общност наброява приблизително 500 семейства или малко над 1300 души, като значителна част от тях пребивават трайно или сезонно в чужбина. Това поставя гето-

изираната структура в ситуация на демографска редукция, която обаче не води до териториално свиване, а до трансформация на функциите на квартала.

Една от ключовите особености на Две могили е наличието на „двойна жилищна стратегия“. Част от ромските семейства придобиват или обитават жилища във вътрешността на града, но същевременно запазват собствеността и присъствието си в махалата. Това показва, че гетоизираната структура не функционира единствено като принудително пространство на изключване, а и като резервна социална и културна територия, която продължава да има значение дори при частична интеграция в градската среда. Тази практика размива ясните граници между „гето“ и „град“ и създава хибриден пространствен модел.

От гледна точка на жилищната динамика, в гр. Две могили се наблюдава ясна връзка между външната трудова миграция и новото строителство. Подобряването на жилищните условия, появата на нови сгради и общото повишаване на материалния стандарт са еднозначно приписвани от респондентите на доходите от чужбина. Липсва какъвто и да е принос от страна на държавата или общината в този процес. По този начин гетоизацията се поддържа не чрез бедност, а чрез самофинансирано оцеляване, при което миграцията се превръща в основен компенсаторен механизъм за институционалния вакуум.

Инфраструктурната картина на квартала е типична за малките български градове: наличие на водоснабдяване и електроснабдяване, но липса на канализация, която остава ключов индикатор за структурна маргинализация. Интервютата ясно подчертават, че общината не проявява системен интерес към квартала – липсват регулярни посещения, консултации или оценки на потребностите. Това води до усещане за пълна институционална изоставеност, изразено силно емоционално чрез недоверие към политическите елити и усещане за измама.

Социалните отношения между ромската общност и останалото население на гр. Две могили се описват като относително спокойни. Липсват открити конфликти и регистрирани случаи на дискриминация, което отличава града от по-големите урбанизирани центрове. Тази „социална тишина“ обаче не е резултат от активна интеграционна политика, а по-скоро от малкия мащаб на града, познатостта между хората и отсъствието на конкуренция за ресурси. В този смисъл социалната интеграция е по-скоро пасивна, отколкото институционално подкрепена.

Особено важен аналитичен момент в случая на Две могили е връзката между миграцията и социалната стабилност. Интервюираният пряко свързва възможността за работа в чужбина с намаляването на престъпността и социалното напрежение. Чужбината функционира като „предпазен клапан“, който предотвратява ескалация на бедността и социална-

та дезинтеграция. В отсъствието на този външен ресурс, гетоизираната структура би била изложена на значително по-висок риск от социална деградация.

Фиг.6.9.1. РГГС в гр. Две могили

Източник автора

Ромската махала в гр. Две могили може да бъде определена като стабилизирана, но институционално изоставена гетоизация, с ниска териториална интензивност и ограничен пространствен ефект. Доминиращите показатели са умерена площ, слаба динамика на разрастване и ясно изразена зависимост от външни икономически потоци. Пространственият резултат не е капсулация или конкуренция с градската тъкан, а частично размиване на границите чрез изнасяне на ромски семейства към централните части на града.

Случаят на Две могили показва, че в малките градове гетоизационните процеси може да съществуват в „тиха“ форма, без остри конфликти и без видима пространствена експанзия, но със силно изразена институционална празнота. Тук гетоизираната структура се поддържа не от активни дискриминационни практики, а от дългосрочна държавна абдикация, компенсирана единствено от индивидуални и семейни стратегии за оцеляване.

Гр. Асеновград – от планирана към саморазвиваща се структура

Ромският квартал в Асеновград има ясно очертан „първоначален“ генезис, който местни респонденти свързват с 1963 г., когато държавата целенасочено изтегля две по-стари концентрирани ромски зони (около пазара и болницата) и изгражда нов квартал с типови еднофамилни жилища. Описан е модел на „държавно планирано заселване“: около 200–245 къщи, калканно строителство за две семейства, малък стандарт (две стаи и коридор), като част от жилищата са придобити чрез участие на хората в строителството и дългогодишно изплащане. Този начален етап се интерпретира като относително успешна урбанистична интервенция спрямо предходните лоши условия край реката, но постепенно кварталът започва да се уплътнява чрез пристройки и надстроявания – „къща в къща“, докато свободните междужилищни пространства се усвояват и жилищната морфология се деформира от първоначалната типология. Така кварталът преминава от планирана структура към саморазвиваща се, в която пространството се „договаря“ неформално между родове и домакинства и рядко е повод за открити конфликти, защото се решава чрез вътрешни правила и договорки

Най-динамичният скок в разрастването се локализира от главния архитект в периода 2004–2008 г. и се обяснява преди всичко с външна миграция към махалата, а не толкова с вътрешно преместване на ромско население от други части на града. Интервютата поставят акцент върху специфичен „магнитен“ фактор – широко разпространени слухове, че в ромските квартали „не се плаща ток“, което стимулира прииждане на хора от други населени места (посочени са Пазарджик и редица градове в региона). В този период новото строителство е описано като основен механизъм на пространственото разрастване, включително навлизане извън регулация и застрояване върху сервитути (водопроводи, кабели) и терени с неясен/проблемен статут. От институционална гледна точка се очертава двойствен режим: в рамките на регулация се допуска „частична легализация“ и се продава ограничен ресурс от парцели, като част от домакинствата вече търсят законност и инвестират в по-добри жилищни условия (подпомогнати от работа в чужбина). Извън регулация процесът е определен като неконтролируем, защото не може да се узакони, а демонтажът се оказва неефективен („бутане“ води до бърза поява на нови постройки). В разказа ясно присъства „граница на растежа“ – кварталът достига до гробищата, което налага защитна намеса от общината (изграждане на стоманобетонна ограда поради вторични проблеми като навлизане на животни), без това да решава причините за разрастването.

Ключов елемент в гр. Асеновград е морфологичната фрагментация, която се проявява в хаотично, но стратегическо разполагане на нови постройки. Интервютата показват, че новодошлите не се групират компактно, а заемат отдалечени и разпръснати позиции в рамките на махалата,

с цел „невидимост“ и избягване на институционален контрол. Това може да се тълкува като опит за адаптация към властовото пространство чрез размиване на пространствената четимост – гетоизацията тук не е само концентрация, а и форма на пространствено „маскиране“.

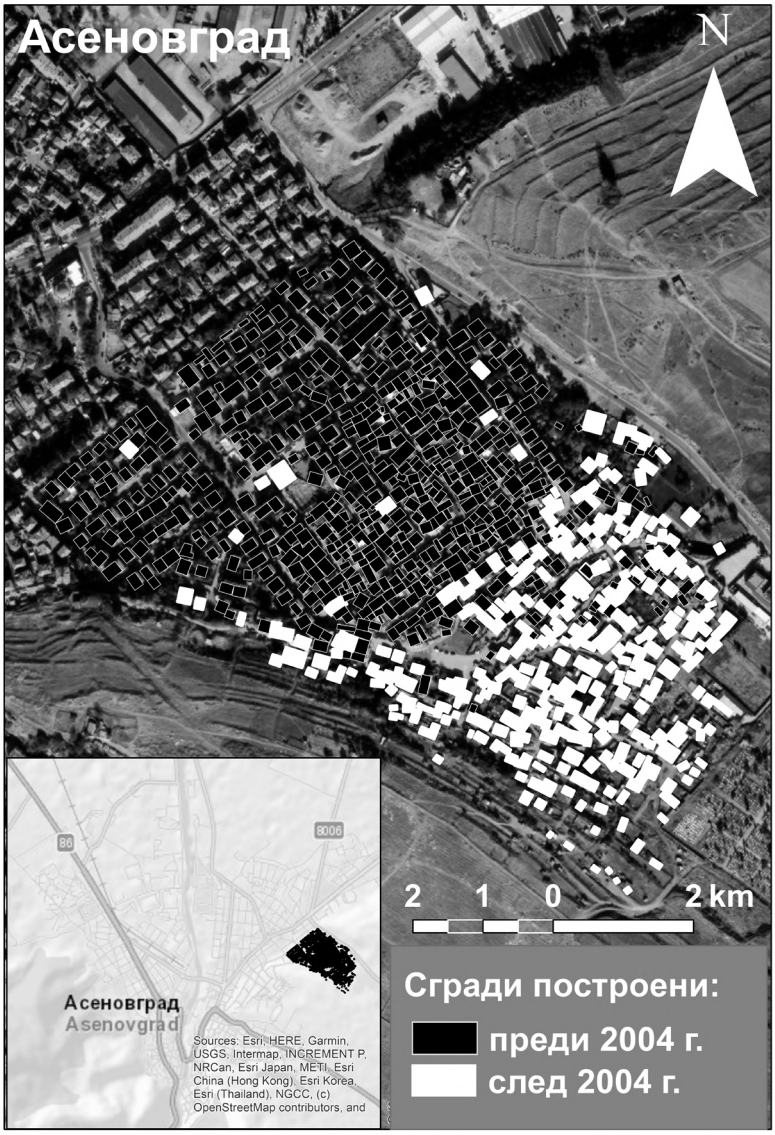

Фиг.6.9.2. РГГС в гр. Асеновград

Източник автора

Има наличие на висока строителна динамика без съответстваща институционална реакция. Местната власт функционира предимно в режим на реактивност – разрушаването на сгради не води до ограничаване на процеса, а до неговото ускоряване. Това потвърждава тезата, че гетоизацията тук е преминала от фазата на спонтанно нарастване към самовъзпроизвеждаща се система, при която всяка външна интервенция бива абсорбирана и неутрализирана.

Интервютата разкриват и силна зависимост между демографско натоварване и инфраструктурен дефицит (Петкова, 2025d). От едната страна

стои официално/институционално твърдение за относително добро базово водоснабдяване („повечето имат вода“, канализация в рамките на града), но с рязък спад на инфраструктурното обслужване извън регулация. От другата страна са свидетелства за изчерпан капацитет на системите („канализация за 2–3 хиляди души, а населението е нараснало тройно“), лошо състояние на улици и практически липса на значими подобрения от страна на общината през последните две десетилетия. Тук се очертава класическият „реактивен“ (адаптивен) модел на управление: администрацията реагира частично на последствията (ограда, дистанционно управление на електрозахранването чрез вдигнати електромери, социални жилища), но не успява да управлява причините за пространствената експанзия и уплътняването. Същевременно се появява важен индикатор за институционална асиметрия: в социалните жилища делът на ромите е много висок (по оценка 70–80%), но достъпът е времево ограничен и е подчинен на критерии, докато в самата махала неформалното строителство се възприема като „реално“ решение на жилищния недостиг, включително поради убеждението, че щом не се премахва, то мълчаливо се допуска.

Социалната динамика вътре в квартала е описана противоречиво: от една страна се заявява липса на напрежение и силно усещане за вътрешна сигурност („оставяме вратите отворени“), а от друга – дългогодишен жител подчертава, че новите мигранти са с по-висока раждаемост, понякога с криминално минало, и именно те променят облика, имиджа и отношенията както вътре в квартала, така и между квартала и града (полиция, община, обществени нагласи). В проведените интервюта се появява мотивът за ниско доверие в институциите и усещане за изоставеност, подсилено от твърдения за дискриминация и „имитация на дейност“ в образованието, заетостта и социалните услуги. Показателен е и дефицитът на представителство: подчертава се, че няма нито един представител на общността в местната администрация и системите на социална подкрепа, което усилва усещането за външно управление без вътрешен глас. Религиозната картина добавя още един слой към (не)капсулирането: в квартала съжителстват мюсюлмани и християни, с видимо присъствие на евангелистки общности и напрежение/дистанция между „роми-мюсюлмани“ и „етнически“ мюсюлмани (идея за отделен молитвен дом в махалата), което подсказва сложна идентичност, която не се подрежда просто по религиозен принцип.

Случаят „Асеновград“ се позиционира ясно като преходната зона между няколко модела – пример за експанзивна гетоизация с висока пространствена видимост, разположена в полето между „териториална доминация“ и „конкуренция с градската тъкан“. За разлика от „капсулираните“ модели, тук гетоизираната структура активно променя границите на града и поставя под въпрос самата валидност на регулационните инструменти. Първоначалното държавно планирано ядро (1963 г.) съответ-

ства на по-ниска интензивност на гетоизация, но последвалото ускорено разрастване след 2004 г., доминирано от външна миграция и неформално ново строителство, води до рязко повишаване на пространствените ефекти. Доминиращите показатели са увеличаването на абсолютната площ на квартала, високият дял на новопостроени сгради и морфологичното преминаване от типова към силно фрагментирана и уплътнена застройка. Пространственият резултат се изразява в конкуренция с градската тъкан, частична капсулация и експанзия извън регулация, при което местната власт функционира основно в пасивен управленски режим.

В заключение, асеновградският случай показва, че когато гетоизацията съчетае миграционен натиск, институционална пасивност и висока морфологична адаптивност, тя се превръща в силен пространствен участник в трансформацията на градското пространство.

Ромските квартали в гр. Лом: историческа устойчивост, външна миграция и трансформация на гетоизирания модел

Ромските квартали в град Лом представляват един от най-интересните и концептуално „проблематични“ случаи в изследването на гетоизираните структури в България, тъй като съчетават дълбока историческа устойчивост, относително висока степен на социална и пространствена интеграция и едновременно с това – структурни дефицити, типични за периферните градове в Северозападна България (Петкова, 2025d, Petkova, 2023). За разлика от много други градове, където гетоизацията е резултат от скорошни миграционни процеси или институционален отказ, в Лом ромското присъствие има корени още от края на XIX и началото на XX век, а някои от кварталите съществуват в непрекъсната форма повече от 60–100 години.

Квартал „Стадиона“, който днес често се възприема като „ромски“, всъщност е органична част от градската тъкан и исторически е формиран като смесен квартал, включващ както ромски, така и български домакинства. Това съжителство, описвано от интервюираните като „естествено“ и „неконфликтно“, ясно отличава Лом от градове със силно изразена етническа сегрегация. Улиците в по-старата част на квартала са асфалтирани, налична е базова инфраструктура, а незаконното строителство е сравнително ограничено и концентрирано предимно в най-новите разширения. Именно в тези периферни зони се наблюдава класическият механизъм на пространствено разрастване – застрояване без предварителен план, липса на улична мрежа и закъсняваща инфраструктура, което поставя квартала в преходна позиция между регулирана градска среда и гетоизирана периферия.

Съществена особеност на ромските квартали в Лом е отсъствието на вътрешна миграция от други региони на страната. За разлика от Асеновград или Пазарджик, тук не се наблюдава приток на роми от други об-

ласти, а демографската динамика се определя почти изцяло от външната трудова миграция към Западна Европа. Интервютата последователно очертават Лом като „град на излизането“ – млади хора, цели семейства и дори деца напускат страната и се установяват трайно в Германия, Италия, Испания, Великобритания и Скандинавските страни. Това води до парадоксален ефект: от една страна кварталите физически съществуват и дори се разширяват, а от друга – те са частично обезлюдени през по-голямата част от годината и „оживяват“ основно през летните месеци, когато мигрантите се завръщат временно.

Икономическите трансформации, произтичащи от тази миграция, оказват силно влияние върху пространствения облик на кварталите. Масово се инвестират средства в строителство и подобряване на жилищния фонд, като в някои случаи ромските къщи значително превъзхождат по качество и мащаб жилищата в останалата част на града. Това води до своеобразна обратна визуална йерархия, при която „гетото“ престава да бъде символ на крайна бедност, а се превръща в пространство на демонстративна материална стабилност. В същото време обаче този процес не е съпроводен от адекватно институционално планиране – особено в квартали като „Хумата“, които са почти изцяло незаконни, въпреки че съществуват от десетилетия, разполагат с ток, вода, адресна регистрация и дори частична улична мрежа.

Този феномен ясно илюстрира режим на управление на местната градска политика, ориентиран към краткосрочни решения, при която институциите не управляват пространственото развитие, а се адаптират към вече възникнали реалности. Невъзможността за узаконяване на цели квартали, поради липса на кадастър, планиране и свободни терени, поставя общината в ситуация на институционален блокаж – събарянето е социално невъзможно, а легализацията – административно и финансово непосилна. Така гетоизацията в Лом не се проявява като класическа изолация, а като капсулирана правна несигурност, в която хората живеят „де факто“ в града, но „де юре“ извън регулацията.

Социалната интеграция в Лом, по оценка както на представители на ромската общност, така и на неправителствения сектор, е относително висока. Училищата са смесени, делът на завършващите средно образование е висок, а отпадането от училище е ограничено. Налице са и представители на ромската общност в местната власт, общинския съвет и администрацията, което е рядкост за много други български градове. Въпреки това дискриминацията не изчезва, а се трансформира – тя се проявява най-силно на пазара на труда и в междуличностните отношения, като често се артикулира в езика и ежедневните взаимоотношения, а не чрез формални институционални бариери.

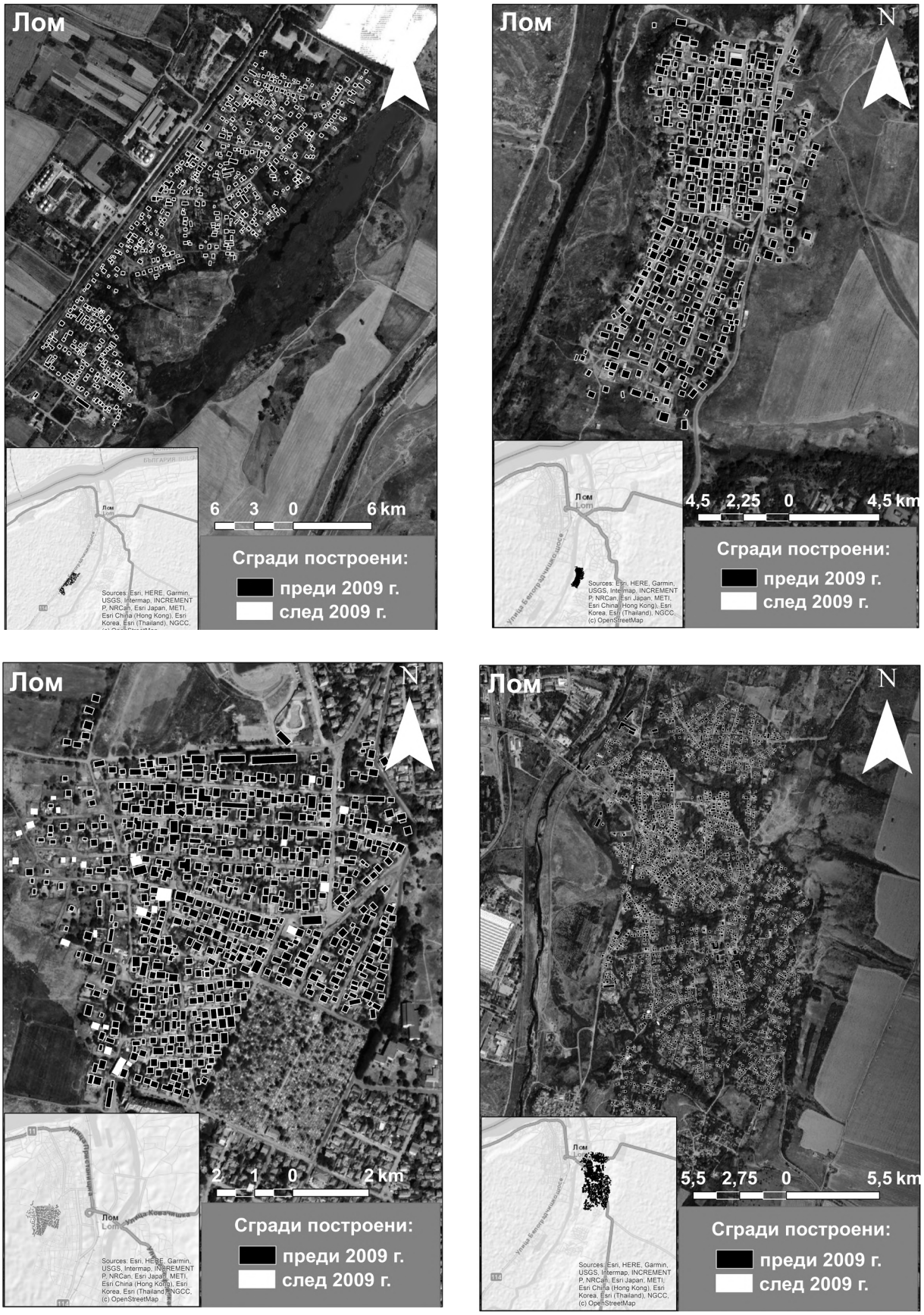

Фиг.6.9.3. РГГС в гр. Лом

Източник автора

От културна и идентичностна гледна точка, ромските квартали в Лом са силно хетерогенни. Различията между кварталите („Стадиона“, „Хумата“, „Младеново“) се изразяват не толкова в религията, колкото в диалекта, професионалната история и социалния капитал на общностите. Това вътрешно разнообразие допълнително подкопава опростеното разбиране за ромското гето като хомогенна структура и поставя под въпрос универсалността на стандартните интеграционни политики.

В обобщение, случаят на гр. Лом показва модел на относително интегрирана, но институционално изоставена гетоизирана структура, при която пространственото развитие се движи между регулация и самонастаняване, а социалната динамика – между външна миграция и локална стабилност. Това го позиционира по-скоро в средните скали на предложената скаларна рамка на гетоизацията – с умерена пространствена интензивност, ограничена сегрегация, но ясно изразени дефицити в планирането и управлението. Лом не е „класическо гето“, но именно затова е особено показателен за съвременните трансформации на гетоизираните структури в малките и средните български градове.

Ромските гетоизирани структури в град Добрич: демографско свиване, вътрешна полицентричност и институционална дистанция

Ромските квартали в град Добрич се отличават със специфична динамика, която ги разграничава от класическите модели на гетоизация, наблюдавани в редица други български градове. Вместо непрекъснато териториално разрастване и нарастваща пространствена експанзия, тук доминира процес на демографско свиване, обусловен основно от дългосрочна външна миграция. По неофициални оценки числеността на ромското население достига около 19 хиляди души, но всички интервюирани – както представители на общността, така и експерти от местната администрация – подчертават трайната тенденция към намаляване на населението, особено сред младите и икономически активните групи. Миграцията към държави от Западна Европа, най-вече Германия, се превръща в основен механизъм за икономическо оцеляване и социална мобилност, като значителна част от заминалите не се завръщат трайно, а поддържат сезонно или епизодично присъствие в града(Petkova, 2023b).

Пространствената структура на ромското население в Добрич е полицентрична, като в обществените представи се открояват няколко квартални ядра – „Изгрев“, „Игликите“, „Автогара 1“ и „Автогара 2“. Въпреки това, според официалната позиция на общината, единствено квартал „Изгрев“ може да бъде определен като изцяло ромски, докато останалите зони имат по-смесен характер или функционират като преходни територии в рамките на градската тъкан. Тази разлика между „вътрешното“ възприятие на общността и „официалната“ административна класификация

е показателна за начина, по който гетоизацията в Добрич не се проявява като ясно очертана, компактна територия, а по-скоро като мрежа от социално и пространствено уязвими зони с различна степен на концентрация и видимост.

От началото на 2000-те години насам не може да се говори за еднозначно разрастване на ромските квартали. Част от интервюираните посочват увеличаване на застроената площ чрез вътрешно допълващо строителство – например изграждане на нови къщи за децата в съседство с родителския дом – но тази тенденция се неутрализира от масовото обезлюдяване на жилища вследствие на миграцията. Така в Добрич се формира парадоксална ситуация, при която морфологичната структура на кварталите се усложнява, а в същото време реалната плътност на населението намалява. Налице са както обитаеми и дори луксозни двуетажни къщи, изградени със средства от работа в чужбина, така и изоставени или полуобезлюдени имоти, което води до силна вътрешна хетерогенност на средата.

Инфраструктурните условия в ромските квартали също се характеризират с ясно изразена неравномерност. Основните улици в част от кварталите са ремонтирани, водопроводната мрежа е подновена, а достъпът до електричество и вода е гарантиран за всички домакинства в рамките на града. Въпреки това второстепенните и вътрешнокварталните улици остават в лошо състояние, често тесни и трудно проходими, което създава реални проблеми за достъпа на линейки и други аварийни служби. Липсата на детски и спортни площадки се откроява като един от най-често повтаряните проблеми във всички интервюта и се възприема от местните жители като символ на институционалното пренебрежение към кварталите.

Градският транспорт формално осигурява връзка между ромските квартали и останалата част на Добрич, като новата транспортна схема включва линии, преминаващи в непосредствена близост до „Изгрев“. Въпреки това, в ежедневното възприятие на жителите транспортната достъпност остава ограничена, тъй като спирките са разположени извън самите квартали и изискват допълнително придвижване пеша. Това допринася за усещането за пространствена периферност, дори когато кварталът не е физически изолиран от града.

Социално-икономическата картина се доминира от висока безработица на местно ниво, съчетана със сезонна заетост в земеделието и силна зависимост от доходи, генерирани извън страната. В този контекст интеграцията се интерпретира по различен начин от самата ромска общност и от институциите. За много от интервюираните роми интеграцията не е въпрос на културна адаптация или „приобщаване“, а на равнопоставена комуникация и достъп до възможности. Част от респондентите подчертават, че ромските семейства, които са работили в чужбина, са възприели

дисциплина, трудова етика и стандарти на живот, които ги правят функционално интегрирани, но това не води автоматично до социално приемане в българския контекст. Напротив, икономическият успех понякога поражда нови форми на дистанция и латентна дискриминация.

Липсата на представители на ромската общност в местната власт се очертава като ключов структурен проблем. Почти всички интервюирани посочват отсъствието на реален диалог между общината и кварталите, като консултациите с ромски активисти и организации често се възприемат като формални и без реално влияние върху вземането на решения. Проектната дейност също е силно ограничена от изискванията за собствено финансово участие, което практически изключва малките ромски организации от достъп до европейски и национални програми. Това води до ситуация, в която дори наличният експертен и образователен потенциал в общността остава неизползван.

В рамките на теоретичния модел на гетоизация, случаят на Добрич може да бъде интерпретиран като модел на демографски отслабваща, но морфологично устойчива гетоизирана структура. Доминиращите показатели тук не са толкова абсолютната площ или темпът на разрастване, а съчетанието между намаляващо население, вътрешна полицентричност и частична инфраструктурна интеграция. Пространственият резултат не е класическа капсулация, а по-скоро форма на „тиха“ гетоизация, при която кварталът формално е част от града, но остава социално и институционално дистанциран. Именно тази форма на гетоизация прави Добрич особено показателен пример за градове, в които проблемът не е експлозивното нарастване на ромските квартали, а тяхното постепенно обезлюдяване, съчетано със структурна стагнация и липса на дългосрочна визия за развитие.

Не се наблюдава значимо разрастване на площта на ромските квартали, нито масово ново строителство с експанзивен характер. Външната миграция действа като ключов регулатор на демографския натиск, водещ до частично обезлюдяване на жилищния фонд и до отслабване на вътрешната гъстота. Въпреки това, вътрешното допълващо застрояване (изграждане на допълнителни жилища в рамките на съществуващите парцели) създава усещане за морфологична плътност, без реално увеличаване на населението. Градът се характеризира с частична интеграция в градската тъкан, но при ясно изразена социална и институционална дистанция. Ромските квартали в Добрич не са физически изолирани от града – налични са транспортни връзки, базова инженерна инфраструктура и формална включеност в градската система за сметосъбиране и обслужване. В същото време липсата на социални и публични пространства (детски и спортни площадки), отсъствието на устойчиви общински политики и минималното участие на представители на ромската общност в процесите на вземане на решения водят до функционална капсулация, при която квар-

талите остават „вътре“ в града, но извън реалния обхват на градското развитие.

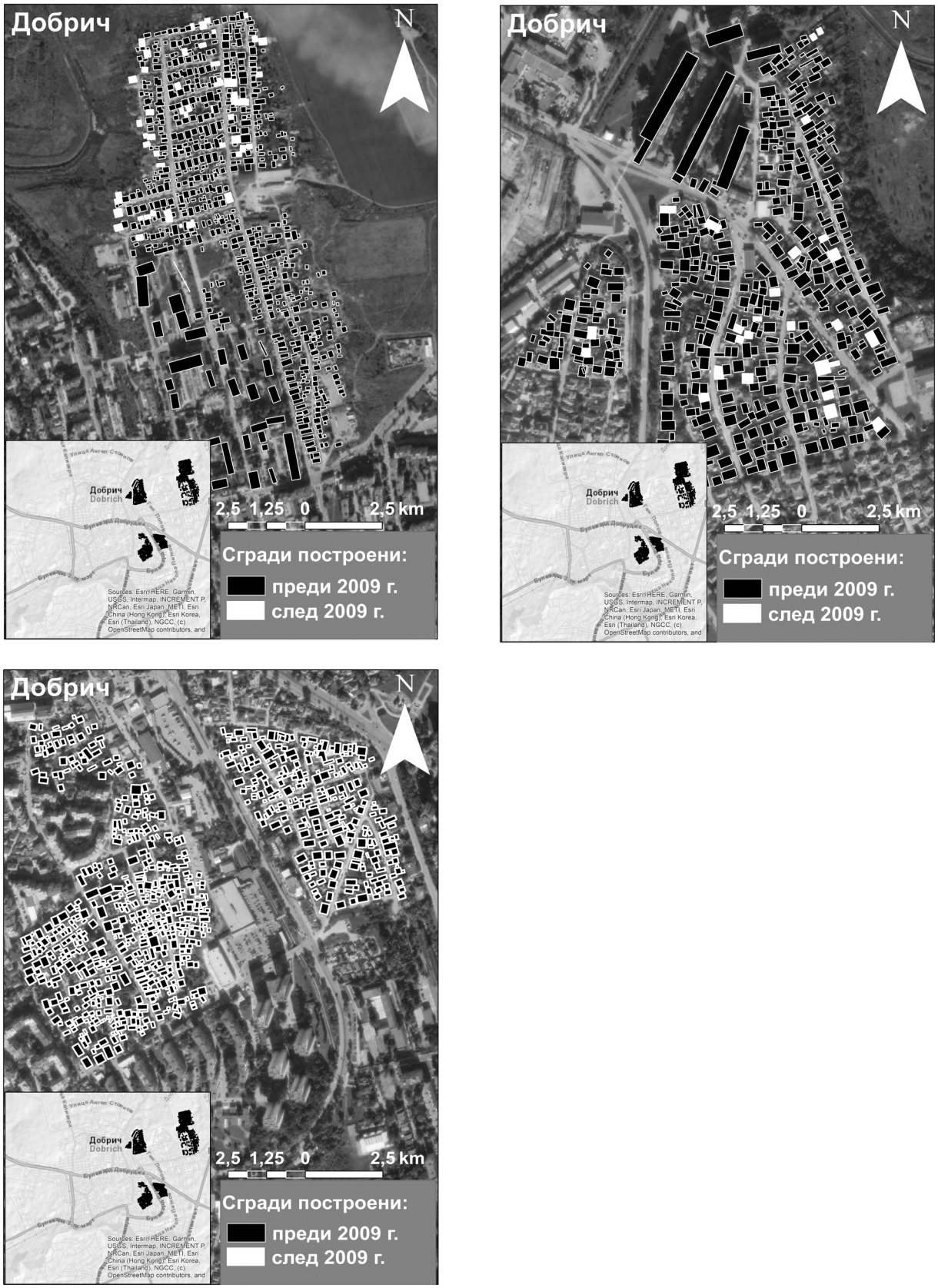

Фиг.6.9.4. РГГС в гр. Добрич

Източник автора

Пространственият резултат, характерен за този модел, е тиха гетоизация, при която липсва видима конфронтация или рязко социално напрежение, но се възпроизвежда дългосрочна уязвимост чрез комбинация от демографски отлив, ограничени икономически възможности и институционална пасивност. В този смисъл Добрич не демонстрира класическа териториална доминация или конкурентност спрямо градската тъкан, а по-скоро устойчиво периферизиране на ромските квартали като „остатъчни пространства“ на градското развитие.

Град Русе: полицентрична и стратифицирана гетоизация в условията на „толерирана незаконност“

Ромските гетоизирани структури в град Русе се формират и развиват в специфичен икономо-географски и исторически контекст, обусловен от индустриалния характер на града, граничното му положение и продължителните процеси на демографска и икономическа трансформация след 1990 г. За разлика от компактните и ясно очертани гетоизирани зони в други български градове, в Русе се наблюдава полицентричен модел на гетоизация, при който ромското население е концентрирано в няколко пространствено разположени, но социално свързани ядра.

Ромските гетоизирани структури в град Русе се характеризират със сложна вътрешна диференциация, историческа дълбочина и ясно изразена полицентричност, което ги отличава от класическите модели на компактна периферна гетоизация. Възникването на основните ромски квартали – Селеметя, Средна кула, Чародейка, Тракция, Родина и прилежащите по-малки ядра – е свързано с процесите на усядане на ромското население след Втората световна война, като част от тях се оформят още през 50-те и 60-те години на XX век. Тази ранна урбанизационна интеграция обяснява относително добрата първоначална инфраструктурна обезпеченост и трайното вписване на кварталите в градската тъкан (Петкова, 2025d).

Основните гетоизирани структури са разположени както в периферни части на града, така и в зони с индустриално минало, характеризиращи се с функционална деградация, изоставена инфраструктура и ограничен инвестиционен интерес. В исторически план част от тези квартали възникват като работнически жилищни зони, обслужващи индустриалните предприятия на града, което обяснява наличието на сравнително добра първоначална инфраструктурна осигуреност. След деиндустриализацията обаче тези територии постепенно губят икономическата си функция и се трансформират в социално уязвими пространства, в които ромското население остава доминиращо.

За разлика от експанзивните гетоизирани структури, наблюдавани в други български градове, в Русе липсва ясно изразено териториално настъпление върху нови земи. Вместо това се наблюдава вътрешно уплътняване и вертикализация, при което новото строителство се реализира в

рамките на вече съществуващите квартални граници. Интервютата многократно подчертават, че завръщането на роми от чужбина води до изграждане на големи, често многоетажни жилищни сгради, финансирани със средства от външна трудова миграция. Това формира парадоксален пространствен ефект: материалното качество на жилищния фонд се подобрява, но правният му статут остава несигурен.

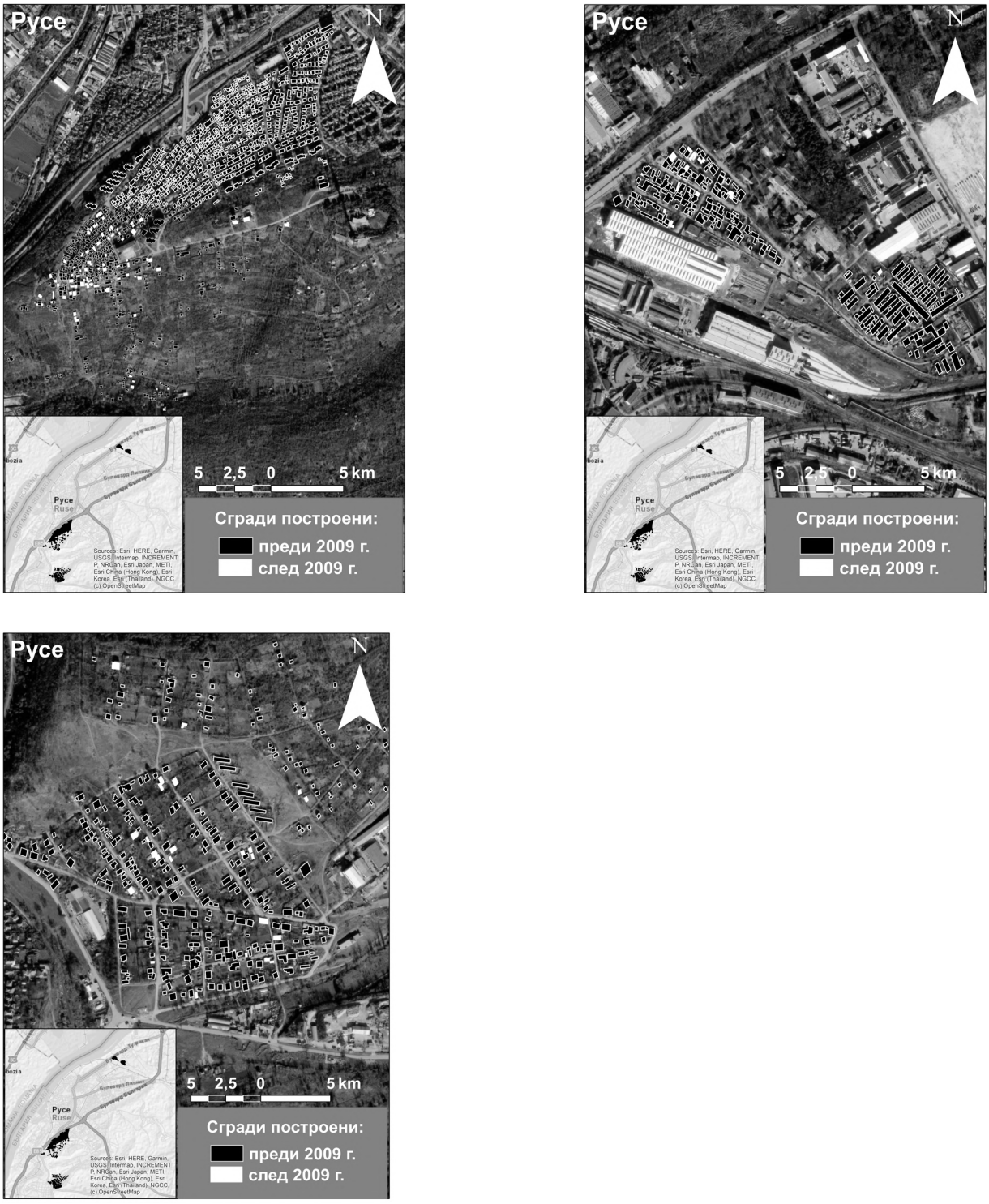

Фиг.6.9.5. РГГС в гр. Русе

Източник автора

Незаконното строителство в Русе не се възприема като остър конфликтен проблем, а по-скоро като структурно „толерирано“ състояние, поддържано от местната власт в името на социалния мир. Данните от интервютата сочат, че значителна част от жилищата – в някои квартали до 70–80% – са незаконни, като много от тях са изградени върху общинска земя. В същото време липсва систематичен контрол и ясна политика за премахване или цялостно узаконяване, което превръща гетоизацията в инерционен процес, възпроизвеждащ се във времето.

Съществена особеност на Русе е социалната и културна стратификация вътре в самата ромска общност. Интервютата ясно разграничават различни групи – по религия (мюсюлмани и християни), по самоидентификация (калдараши, роми, турски роми) и по социално-икономически статус. Тази вътрешна диференциация води до различни стратегии на поведение спрямо града: част от по-заможните семейства целенасочено избягват социални жилища и предпочитат хомогенна квартална среда, докато други търсят пространствена дистанция от ромските ядра чрез заселване в смесени или „по-престижни“ части на града.

Инфраструктурната ситуация в ромските квартали на Русе е нееднородна. Водоснабдяването и електроснабдяването са налични в почти всички зони, но канализацията, уличната мрежа и обществените пространства остават критични проблеми. Детските и спортните площадки се появяват фрагментарно и по-скоро като проектни интервенции, отколкото като част от цялостна стратегия. Градският транспорт формално осигурява свързаност, но физическата достъпност не води автоматично до социална интеграция, което ясно личи от продължаващото пространствено капсулиране на кварталите.

По отношение на демографската динамика, Русе се характеризира с ограничена вътрешна миграция и значителна външна емиграция. Ново заселване от други региони на страната практически липсва, а нарастването на кварталите се дължи основно на естествен прираст и вътрешноквартално строителство. Външната миграция функционира като двоен фактор: от една страна редуцира реалното население, а от друга – стимулира жилищно уплътняване и символно „показно“ строителство при завръщане.

Ромските квартали в Русе се отличават с фрагментирана и стратифицирана гетоизация, с локални проявления на зони с по-интензивно незаконно строителство. Интензивността на гетоизацията е средна, но пространственият ефект е устойчив, изразяващ се в капсулация, вътрешна социална сегрегация и нормативна неопределеност.

Случаят на Русе показва, че гетоизацията не е непременно резултат от крайна бедност или пълна институционална изолация, а може да функционира като устойчив хибриден режим, в който икономическата

мобилност на част от населението съжителства с пространствена и правна уязвимост. Това превръща Русе в ключов пример за „мека“, но дълбоко вкоренена гетоизация, поддържана от компромис между социален мир, миграционни стратегии и отсъстваща дългосрочна градска визия.

Гр. Благоевград: самоподдържаща се гетоизация между вътрешна модернизация и институционални ограничения

Гетоизираната структура в Благоевград се очертава парадоксално пространство, в което се наблюдава едновременно материално подобрение (масивно ново строителство, „стабилни къщи“, автомобили, по-високи житейски стандарти) и трайна институционална невидимост (липса на ефективни политики, недостъпни социални жилища, затруднено узаконяване, дефицити в базови услуги като вода, сметосъбиране и канализация). С други думи, това е пример за гетоизация, която се „обновява“ отвътре, но остава структурно маргинализирана отвън – чрез нормативни, инфраструктурни и административни ограничения.

Исторически махалата в Благоевград е била разположена в по-централни градски части, в близост до пазара, като през 60-те години на XX век е преместена – процес, който ясно показва ролята на градската политика за изтласкване и периферизация, а не за интеграция. Това преместване формира трайна пространствена конфигурация, при която ромската махала остава физически близо до основните градски функции, но институционално и инвестиционно отделена от тях. Така се създава дългосрочен модел на „вътрешна близост и външна дистанция“ спрямо града.

Един от ключовите структурни проблеми е режимът на собственост и узаконяване на жилищния фонд. Значителна част от сградите – около 40–50% – са незаконни, но тази незаконност не е свързана с временни или крайно лоши жилищни форми. Напротив, строителството е масивно и устойчиво, което свидетелства за трансформация на махалата от пространство на оцеляване към пространство на капитализирано жилищно инвестиране. Незаконността тук се възпроизвежда не чрез бедност, а чрез административни и документални изисквания, които често са невъзможни за изпълнение поради липсата на исторически документи за собственост. Процедурите по узаконяване се превръщат в институционален филтър, който обективно задържа общността в състояние на правна несигурност, независимо от реалното качество на застрояването.

Паралелно с това се формира сив пазар на земя и имоти, при който собствеността се легитимира чрез неформални документи и устни договорки. Ниското ниво на правна и функционална грамотност при част от населението увеличава риска от измами, но въпреки това вътрешни конфликти около новото строителство практически не се наблюдават. Това показва наличието на силни неформални регулативни механизми, базирани на роднински връзки, вътрешни договорки и споделени правила,

които частично заместват отсъстващата формална регулация.

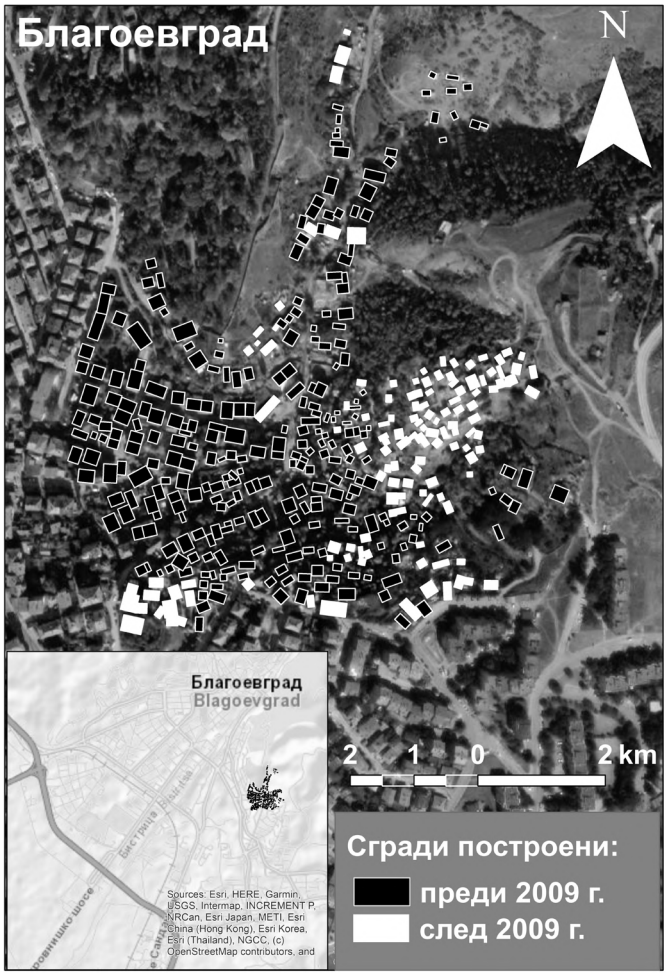

Фиг.6.9.6. РГГС в гр. Благоевград

Източник автора

Инфраструктурното обезпечаване на махалата функционира по сходна логика на самопомощ и неформално включване. Достъпът до електричество, вода и канализация често се осъществява чрез роднински и съседски мрежи, а не чрез официални включвания. Част от домакинствата нямат директен достъп до вода и са принудени да я пренасят от по-ниските части на махалата, което създава вътрешни пространствени неравенства. Канализацията е изградена от самите жители чрез незаконни включвания, което от една страна подобрява условията на живот, но от друга ги поставя в риск от санкции. Липсата на контейнери за смет и затрудненото сметоизвозване, оправдани с тесните улици, допълнително илюстрират порочния кръг между морфологията на махалата и ограничения достъп до услуги.

Демографската динамика в Благоевград се отличава с двупосочен характер. От една страна, значителна част от населението работи в чужбина и инвестира спечелените средства обратно в махалата чрез строителство и подобряване на жилищния фонд, както и чрез закупуване на апартамен-

ти в други части на града. От друга страна, през последните години се наблюдава приток на нови жители от други градове, привлечени от относително по-достъпните жилищни възможности в махалата и от възможностите за работа. Високите цени на имотите в града и несъответствието между заплати и пазарни стойности на жилищата превръщат махалата в своеобразен вход към града за социално и икономически уязвими групи, което допълнително възпроизвежда пространствената концентрация.

Социалните жилища се възприемат от интервюирания като недостъпен ресурс, а усещането за конкуренция за ограничени публични блага – включително с други уязвими групи – подкопава доверието в стратегиите и плановете за интеграция. Макар контактът с институциите формално да е възможен, реалната способност на администрацията да решава структурни проблеми като узаконяването на жилищата или подобряването на инфраструктурата остава ограничена, което превръща достъпа до властта в символичен, а не трансформиращ.

Особено значим аспект в развитието на махалата е ролята на религията. Църквата функционира като заместваща институция: компенсира липсата на системни политики, създава социална дисциплина и морална рамка, подпомага вътрешната модернизация на общността. От края на 90-те години евангелизацията допринася за промяна в ценностите и поведението на общността, насочвайки я към образование, трудова ангажираност и дългосрочно планиране за децата. В условията на слабо ефективни публични политики религиозните общности изпълняват функции на морална регулация, социална подкрепа и вътрешна мобилизация, като по този начин подпомагат процеса на вътрешна модернизация.

Благоевград може да бъде интерпретиран като преходен тип между уплътняване и конкуренция с градската тъкан. Интензивното ново строителство, финансирано от външна миграция и местен труд, води до пространствено уплътняване и морфологични ограничения, докато частичната социална мобилност и изнасянето на отделни домакинства извън махалата свидетелстват за наченки на намаляване на концентрацията. Въпреки това високият дял на незаконно застрояване и неформалните връзки с градските мрежи показват, че гетоизацията в Благоевград се развива предимно чрез краткосрочни компенсаторни решения – общността подобрява условията си самостоятелно, но остава структурно заключена в сивата зона между формалния град и неформалното пространство.

Гр. Кюстендил –частична деконцентрация без де-гетоизация

Ромският квартал „Изток“ в гр. Кюстендил представлява сложна, многопластова гетоизирана градска структура, чиято еволюция ясно илюстрира противоречията на постсоциалистическото градско развитие и ограниченията на локалните политики за социална и териториална интеграция. Кварталът се формира поетапно, като в пространствено отно-

шение се наблюдава ясно разграничение между „стара“ и „нова“ част, но и постепенно възникване на междинни и периферни зони, които възпроизвеждат моделите на първоначалната гетоизация. Старият квартал се характеризира с висока степен на незаконно строителство, хаотична улична мрежа и плътна застройка, докато новите разширения, възникнали основно след 2000 г., се развиват върху общински терени или земеделски земи, често без ясна регулация и извън обхвата на действащите устройствени планове.

Пространствената динамика на квартала е резултат не толкова на външна миграция, колкото на вътрешни демографски процеси, естествен прираст и икономически трансформации в рамките на самата общност. За разлика от други големи ромски гетоизирани структури в България, в Кюстендил не се наблюдава устойчив приток на роми от други населени места, с изключение на краткотрайни сезонни движения, свързани със селскостопанска заетост. Въпреки това, числеността на квартала нараства значително, като според различни оценки достига и надхвърля 12 000 души. Този ръст, съчетан с ограничени пространствени ресурси и липса на адекватно планиране, води до експанзия на квартала в периферни посоки и до постепенно „преливане“ отвъд традиционните му граници, включително през околовръстния път на града.

Фиг.6.9.7. РГГС в гр. Кюстендил

Източник автора

Особено показателна е морфологичната трансформация на жилищната среда. Наред с класическите за гетоизираните структури бараки и

временни постройки, през последните години се появяват масивни, многоетажни жилищни сгради, изграждани с финансови средства, акумулирани от работа в чужбина. Тези жилища често са с по-високо конструктивно и естетическо качество от жилищата в съседни български квартали, което поставя под съмнение традиционната връзка между бедност и гетоизация. В същото време липсата на правен статут, удостоверения за търпимост и ясна собственост превръща дори най-качествените постройки в формално незаконни, възпроизвеждайки правна несигурност и блокирайки достъпа до пазарни и институционални механизми.

Високата плътност на застрояване в старата част, съчетана с екстензивно, често нелегално строителство в периферните зони, води до пространствен резултат, който може да бъде интерпретиран като частична териториална доминация и функционална конкуренция с градската инфраструктура. Това съответства на зоната в модела, където интензивността на гетоизацията вече не се изразява само чрез социална изолация, а чрез реално пространствено преобразуване на градската среда. Особено показателно е разминаването между социалната мобилност и пространствената интеграция. Интервютата разкриват наличие на икономически стабилизирани домакинства, инвестиращи в качествено жилищно строителство и образование, но оставащи в рамките на квартала поради правни, институционални и културни ограничения. При развитието на квартала се откроява висока интензивност на застрояване при ограничен положителен пространствен ефект, което фиксира структурата в зона на „застинала гетоизация“ – състояние, при което ресурсите не водят до де-гетоизация, а до вътрешно уплътняване и морфологична трансформация на самото гето.

Инфраструктурното развитие на квартала изостава значително от темповете на застрояване. В централните части е изградена водопроводна и канализационна мрежа, но тя често е амортизирана, с недостатъчен капацитет и без последваща модернизация. В новите и периферни зони инфраструктурата е частично изградена от самите жители, често в нарушение на нормативните изисквания, или изцяло липсва. Уличната мрежа е тясна и фрагментирана, което затруднява не само сметосъбирането, но и достъпа на спешна медицинска помощ и противопожарни служби. Това превръща физическата структура на квартала във фактор за социална уязвимост и повишен риск, особено в крайни ситуации.

Социалната структура на ромския квартал в Кюстендил се характеризира с ясно изразена вътрешна поляризация. Наред с домакинства в крайна бедност, съществуват стабилизирани и дори икономически успешни семейства, които демонстрират висока степен на социална мобилност. Част от тях избират стратегия на „изход“ от гетото, като закупуват жилища в други части на града и записват децата си в смесени или преобладаващо български училища. Този процес води до постепенно социал-

но „източване“ на най-ресурсните групи от квартала, което парадоксално може да задълбочи сегрегацията на оставащото население. В същото време значителна част от икономически активните домакинства съзнателно предпочитат да останат в квартала поради по-ниски разходи, социална близост, чувство за сигурност и неформални икономически предимства.

Религиозният профил на квартала е относително хомогенен, като преобладават християни протестанти (евангелисти), което редуцира конфесионалните линии на сегрегация, но същевременно създава специфични вътрешни идентичности, различни както от традиционното православие, така и от исляма. Религиозните общности играят активна роля в социалната подкрепа, образованието и частичното подобряване на жилищните условия, но тяхната дейност не може да компенсира структурния дефицит на публични политики.

Ролята на местната власт остава ограничена и реактивна, съсредоточена предимно върху овладяване на вече възникнали проблеми, а не върху превенция. Макар през последните години да се предприемат стъпки за разработване на подробни устройствени планове, обособяване на зони за законно строителство и издаване на удостоверения за търпимост, тези мерки са закъснели и обхващат ограничен дял от застрояването. Дългогодишната липса на контрол върху незаконното строителство, съчетана с недостъпни и скъпи процедури за узаконяване, води до създаването на паралелен, неформален пазар на земя и жилища, който функционира извън институционалната рамка и подкопава доверието в публичната власт.

В този смисъл ромският квартал в Кюстендил може да бъде интерпретиран като гетоизирана структура в състояние на „частична деконцентрация без де-гетоизация“. Макар да се наблюдават реални интеграционни практики на индивидуално и семейно ниво, пространствената сегрегация като системен феномен се възпроизвежда и дори задълбочава в периферните зони. В скаларния модел на гетоизация кварталът заема междинна позиция между модел на компактна гетоизация и модел на полицентрично разширяване, при който социалната мобилност не е съпроводена от институционална и пространствена интеграция. Това превръща Кюстендил в показателен пример за границите на локалните интеграционни политики и необходимостта от национално координирана стратегия, съчетаваща териториално планиране, жилищна политика и социална интервенция.

Гр. Разлог: институционално регламентирана и социално стабилизирана гетоизация с доминираща вътрешна нормативна система

Ромската махала в град Разлог представлява специфичен и в много отношения изключителен пример в националния контекст на гетоизираните структури, тъй като съчетава пространствена концентрация с висока степен на регулация, формална законност и вътрешна социална

стабилност. По думите на респондентите това е една от малкото махали в страната, които са изцяло в регулация и в които по-голямата част от жилищния фонд притежава нотариални документи, което я отличава рязко от доминиращия модел на неформално или незаконно застрояване в други български градове. Тази характеристика не е резултат от спонтанни процеси, а от исторически натрупвания, институционални решения и силно развита вътрешна нормативна рамка.

Исторически ромското население в Разлог до средата на XX век е било разпръснато в различни части на града, което предполага по-висока степен на пространствена интеграция. През 1955 г. обаче се реализира централизирано управленско решение, при което ромите са концентрирани в една територия, действие, възприемано от местната общност като повратен и негативен момент, довел до трайна пространствена сегрегация. Този акт, сходен с аналогични политики в други български градове, включително Видин, поставя основите на съвременната махала, но за разлика от много други случаи, последвалото развитие в Разлог в по-голямата част от случаите протича в рамките на формалната градска система.

Фиг.6.9.8. РГГС в гр. Разлог

Източник автора

Жилищният фонд, изграден основно по време на социализма, е резултат от включването на ромското население в индустриалната икономика и достъпа до банково кредитиране. От особено значение е фактът, че според респондентите няма нито един случай на невърнат заем, което формира дългосрочен модел на финансова дисциплина и институционално доверие. Почти всяко домакинство разполага с нотариален акт, което елиминира правната несигурност, характерна за повечето гетоизирани територии в страната. В този контекст устойчива се оказва и неформалната договорка между общността и местната власт, според която през последните десет години не се предприемат разрушителни действия спрямо незаконни постройки, възприемани като последен ресурс на домакинствата. Тази политика на търпимост не отрича принципа на законността, а го подчинява на социална рационалност, при която жилището се разглежда като основа на семейната стабилност.

Пространствената структура на махалата включва ясно разграничение между „стара“ и „нова“ част, като новата махала, неофициално наричана „Ориндж каунти“, се характеризира с по-широки улици, по-добра комуникация и по-интензивно ново строителство. Това разширяване е резултат от целенасочена политика за предоставяне на право на строеж на нуждаещи се домакинства, най-често от старата махала, което предотвратява спонтанно и хаотично разрастване. Новото строителство ясно отразява икономическата диференциация в общността, като архитектурният облик на къщите директно свидетелства за трудова миграция в различни европейски държави. По този начин транснационалната мобилност се материализира в пространството и се превръща в ключов двигател на морфологичната трансформация на махалата.

Социалната структура на ромската общност в Разлог е силно повлияна от религиозната принадлежност, като ясно се откроява доминиращата роля на евангелистката общност. Религията функционира не просто като духовна практика, а като цялостна социална система, която регулира семейните отношения, брачните модели, образователните нагласи и трудовата дисциплина. Вътрешното противопоставяне между евангелисти и невярващи не се изразява в открит конфликт, а в различна степен на социална кохезия и институционална устойчивост. Според респондентите именно евангелистката общност демонстрира по-висока социална организираност, стабилност на браковете и по-ниски нива на девиантно поведение, което допълнително затвърждава ролята на религията като алтернативен механизъм за социална регулация.

Особено показателна е образователната и социална дейност, развивана чрез църковните структури, които изпълняват функции, традиционно приписвани на държавата. Християнското училище в Разлог се утвърждава като център за неформално образование, дисциплина и социализация, като за сравнително кратък период през него преминават стотици хора от

различни части на страната. Обучението е ориентирано към практически умения, поведенческа промяна и изграждане на социална отговорност. Този модел на „практична модернизация“ допринася за вътрешната стабилност на махалата и за създаването на силни мрежи за взаимопомощ и подкрепа.

Въпреки добрата пространствена уреденост и социалната стабилност, ромската общност в Разлог остава слабо представена в ключови институции, което ограничава възможностите за формално участие в управлението и вземането на решения. В този смисъл интеграцията се осъществява повече на ниво ежедневни практики и вътрешна организация, отколкото чрез институционално представителство. Пътуванията в чужбина, организирани основно чрез неформални общностни мрежи, играят ключова роля за икономическото възпроизводство на махалата, като осигуряват ресурси за строителство, образование и социална мобилност.

Гетоизираната структура в Разлог може да бъде класифицирана като пример за регламентирана и стабилизирана гетоизация, при която пространствената концентрация не води до социална дезинтеграция, а напротив – до висока вътрешна кохезия и функционална устойчивост. Тук гетоизацията не се проявява като резултат от институционално изоставяне, а като последица от историческо наслагване, което впоследствие е овладяно чрез комбинация от законност, местна политика на търпимост и силни вътрешни социални структури. Това превръща Разлог в ключов контрапункт на класическите модели на гетоизация и в ценен емпиричен пример за възможна алтернатива на доминиращите негативни сценарии.

Град Стралджа: гетоизация между регулативен натиск, миграционни инвестиции и вътрешна социална поляризация

Ромските квартали в град Стралджа се формират като резултат от дългосрочни процеси на пространствена концентрация, започнали още през социалистическия период, като единият от кварталите се оформя през 70-те години на XX век, а другият има по-ранен генезис. Разширяването на махалата е пряко свързано с демографския натиск и нуждата от пространство, като новата част възниква вследствие на вътрешно разселване от старата махала, а не чрез външна миграция от други населени места. Това придава на гетоизацията в Стралджа характер на органично вътрешно разрастване, а не на експанзия, породена от приток на ново население.

Емпиричните данни очертават силно влияние на външната трудова миграция върху жилищната среда. Значителна част от ромското население напуска града за работа в чужбина, най-вече в Германия, като завръщането е съпроводено с инвестиции в жилищния фонд – основно чрез ремонт на съществуващи къщи или изграждане на нови, често с подчертана демонстративност. Тези процеси водят до ясно изразена социална и прос-

транствена поляризация вътре в самата махала, където съжителстват луксозни жилища и зони на крайна мизерия. По приблизителни оценки около 30% от населението остава силно маргинализирано, живеещо в крайно лоши битови условия, докато останалата част демонстрира значително подобрение на жизнения стандарт.

Въпреки наличието на електроснабдяване и водопровод, инфраструктурната обезпеченост на кварталите остава непълна. Липсата на канализация, тесните и нерегулирани улици, както и отсъствието на действащ кадастър затрудняват сметоизвозването и поддържането на обществената среда. Нелегалното строителство заема значителен дял от жилищния фонд, като по оценки на местната власт около 80% от сградите са незаконни, особено в старата част на махалата. В новия квартал се наблюдават по-активни процеси на узаконяване, което показва диференциран подход към регулацията в рамките на една и съща гетоизирана структура.

Фиг.6.9.9. РГГС в гр. Стралджа

Източник: автора

Ролята на местната власт в Стралджа се характеризира с ясно изразен контролно-наказателен модел, при който незаконното строителство се използва като инструмент за дисциплиниране на общността. Практиката на събаряне на къщи в случаи на тежки криминални прояви е възприемана от администрацията като ефективен механизъм за поддържане на ред, което рязко отличава Стралджа от други изследвани градове, където

доминира институционална търпимост. Същевременно липсва системна политика за интеграция, а стратегиите и плановете за работа с ромската общност се възприемат от местната власт като формални документи без реално финансово обезпечение.

Образованието и религията играят ключова роля в социалната организация на махалата. Наличието на сегрегирано ромско училище, както и силното присъствие на протестантски църкви, допринасят едновременно за вътрешна консолидация и за допълнителна капсулация спрямо останалата градска среда. Преместването на религиозния живот изцяло в рамките на махалата води до формиране на самостоятелно религиозно пространство, което редуцира контактите с останалото население и засилва вътрешната идентичност.

Наред с това се наблюдава и обратна тенденция – част от по-заможните ромски семейства напускат махалата и закупуват къщи в централните части на града, най-често със средства от гурбетчийството. Този процес, макар и ограничен по мащаб, свидетелства за селективна де-гетоизация, при която социално мобилните домакинства търсят легитимност, сигурност и по-висок социален статус извън гетоизираната територия, без обаче напълно да прекъсват връзките си с нея.

Стралджа може да се позиционира в зона на умерена към висока интензивност на гетоизацията и среден пространствен ефект. Разрастването на махалата е реално, но пространствено ограничено, докато основното въздействие се проявява чрез вътрешна фрагментация, институционален натиск и социална поляризация. Това я доближава до типичните характеристики на гетоизация чрез уплътняване и вътрешна сегментация, с елементи на преход към по-конфликтни форми при отсъствие на устойчиви интеграционни политики.

Заключения, обобщения и перспективи

Настоящото изследване показа, че ромските гетоизирани структури в България не представляват хомогенна категория, а сложен спектър от пространствени форми, възникнали в резултат от взаимодействието между историческото наследство, постсоциалистически трансформации и съвременни управленски практики. Анализът демонстрира, че гетоизацията не е нито случайна, нито изцяло продукт на индивидуални стратегии за оцеляване, а структурно произведено явление, вписано в логиката на българския град.

Типологичният модел разкри ясно различими режими на гетоизация, които се различават не само по степен на сегрегация, но и по своята динамика, морфология и потенциал за трансформация. Това позволява преодоляване на опростените бинарни опозиции между „интегрирани“ и „маргинализирани“ пространства и въвеждане на по-фина аналитична рамка.

Основният научен принос в тази глава е разработването на комплексна типология на ромските гетоизирани структури, базирана на емпирично валидирани пространствени и динамични показатели. За първи път в българския контекст гетоизацията е анализирана като многоизмерен процес, който може да бъде картографиран, класифициран и сравнително изследван в национален мащаб.

Допълнителен принос представлява въвеждането на прогностичен модел за деградация и трансформация, който позволява идентифициране на ранни индикатори за преход от по-слабо към по-силно гетоизирани форми. Това има пряка методологична и практическа стойност както за научни изследвания, така и за публични политики.

Изследването допринася за теоретичното преосмисляне на гетоизацията, като я позиционира не само в рамките на социалната география, но и в полето на градската морфология. Ромските гетоизирани квартали се разглеждат като активни участници в градската трансформация, а не като пасивни остатъци от „неуспешна интеграция".

Този подход позволява включването на българския опит в по-широки международни дебати за постсоциалистическия град, периферизацията и неравномерното развитие.

От гледна точка на публичните политики изследването ясно показва, че универсални решения не съществуват. Ефективните интервенции трябва да бъдат типологично информирани, съобразени с конкретния пространствен режим на гетоизация. Политиките, които игнорират тази диференциация, рискуват да възпроизведат или дори да задълбочат съществуващите неравенства.

Моделът, предложен в изследването, може да служи като аналитичен инструмент за планиране, мониторинг и оценка на интервенции, насочени към ромските квартали, без да ги редуцира до хомогенна проблемна категория.

Типологичният модел не предлага окончателни отговори, но предоставя стабилна основа за бъдещи изследвания, политики и критични дебати за града, неравенството и правото на пространство.

Един от ключовите изводи е, че ромските гетоизирани структури в България не представляват хомогенна категория. Напротив, те формират спектър от типове и подтипове, които се различават по степен на пространствена сегрегация, морфологична стабилност и динамика на растеж или стагнация. Тази диференциация показва, че гетоизацията не е неизбежен резултат от етническата концентрация, а продукт на специфични исторически, икономически и институционални процеси.

Анализът на морфологичните показатели ясно демонстрира, че формата на застрояване е не само следствие, но и активен фактор в процеса на социална изолация. Високата гъстота, липсата на регулация и мини-

малният дял на зелени площи създават условия за вътрешна капсулация на кварталите, която затруднява както физическата, така и символичната интеграция в града. В този смисъл морфологията функционира като материализиран израз на социални неравенства.

Териториалният анализ потвърждава централната роля на периферията в българския модел на гетоизация. Независимо от мащаба на населеното място, ромските гетоизирани структури са разположени извън основното градско ядро, често в непосредствена близост до индустриални зони, инфраструктурни коридори или други пространствени бариери. Това положение ограничава достъпа до ключови градски ресурси и възпроизвежда цикли на пространствена и социална маргинализация.

Особено съществен принос на изследването е разработването на динамичните модели на развитие, стагнация и деградация. Данните показват, че гетоизираните структури не следват единна траектория. В някои случаи се наблюдава интензивно пространствено разрастване и уплътняване, в други – относителна стабилизация, а в трети – процеси на морфологично подобрение. Това разнообразие подчертава значението на локалния контекст и на политическите решения за бъдещото развитие на тези пространства.

Методологичното значение на монографията се състои в разработването на интегриран инструмент за идентификация и класификация на гетоизирани структури. Комбинацията от количествени показатели и качествена интерпретация позволява висока степен на валидност и надеждност, както и възможност за приложение в различни градски контексти. Предложеният инструмент може да бъде използван както за научни изследвания, така и като основа за информирано градско планиране.

В теоретичен план изследването допринася към дебата за гетоизацията в постсоциалистическите общества, като показва, че класическите западни модели не могат да бъдат механично приложени към българския контекст. Спецификите на социалистическото наследство, последвани от рязка институционална трансформация, създават уникални пространствени конфигурации, които изискват самостоятелна аналитична рамка.

В заключение, настоящата глава показва, че ромските гетоизирани структури са не само отражение на социални проблеми, но и индикатор за функционирането на градската система като цяло. Начинът, по който градът „побира“ или изолира своите най-уязвими групи, разкрива дълбоки структурни особености на планирането, управлението и социалната политика. Разбирането на тези процеси е първа и необходима стъпка към по-справедлив и интегриран град.

Перспективите за бъдещи изследвания включват разширяване на анализа към сравнителни международни изследвания, по-задълбочени качествени теренни проучвания и проследяване на дългосрочните ефек-

ти от конкретни политики. По този начин разработената тук рамка може да продължи да се развива и да допринася за по-добро разбиране и управление на градската гетоизация.

ГЛАВА СЕДМА

ИЗМЕРВАНЕ НА НОВОТО НА ПРОСТРАНСТВЕНА СЕГРЕГАЦИЯ В РОМСКИТЕ ГРАДСКИ ГЕТОИЗИРАНИ СТРУКТУРИ

Надежда Илиева

Изследването на пространствената сегрегация в ромските градски гетоизирани структури в България изисква подход, който надхвърля описателното регистриране на социално-пространствените различия и позволява тяхното системно измерване, съпоставяне и интерпретация. В условията на значителна вътрешна диференциация между отделните квартали и между различните категории градове възниква необходимост от аналитичен инструмент, чрез който степента на пространствена изолация да бъде обективирана чрез ясно определени показатели.

Настоящата глава е посветена на измерването на нивото на пространствена сегрегация в ромските градски гетоизирани структури в България. Чрез разработването и прилагането на интегрален индекс на пространствена сегрегация се създава методологична рамка, която позволява систематичното сравнение между отделните квартали и извеждането на различни равнища на пространствена изолация. Индексът обединява набор от показатели, отразяващи местоположението на кварталите в градската структура, близостта до антропогенни рискове, морфологията на застрояването, състоянието на инфраструктурата, гъстотата на населението и застрояването, жилищната площ на жител, както и достъпа до зелени площи и основни обществени услуги.

На основата на тази методологична рамка се разграничават три нива на пространствена сегрегация – ниска, средна и висока степен. Всяко от тези нива отразява различна степен на пространствена изолация и различна комбинация от морфологични, инфраструктурни и функционални характеристики. Сравнителният анализ между тях позволява да се проследи етапността на процеса на гетоизация и да се разкрият механизмите, чрез които натрупването на неблагоприятни показатели води до формиране на устойчиви сегрегирани структури. Направен е детайлен анализ на ромските градски гетоизирани структури във всяко от трите нива на пространствена сегрегация, като се разглеждат техните териториални характеристики, морфологични особености, инфраструктурно състояние, динамика на застрояване и достъп до градски ресурси. Особено внимание се отделя на структурите с висока степен на сегрегация, при които се наблюдава най-силно натрупване на неблагоприятни пространствени характеристики и най-ясно изразена териториална изолация в рамките на градската система. Разкриват се вътрешните закономерности на пространствената сегрегация, така и нейните зависимости от мащаба на града и регионалния контекст. По този начин изследването надхвърля рамките

на отделния град и очертава по-широката териториална логика на сегрегационните процеси в българското градско пространство.

Ромски градски гетоизирани структури с ниска степен на пространствена сегрегация

Ромските градски гетоизирани структури с ниска степен на пространствена сегрегация съставляват 15,2 %. Анализът на ромските градски гетоизирани структури с ниска степен на пространствена сегрегация (ИПС < 0,55) разкрива отчетлива зависимост между мащаба на града и вероятността за по-ниски стойности на сегрегационния индекс. Съпоставянето на кварталите спрямо общия брой на населението на съответните градове показва, че ниското ниво на пространствена сегрегация се среща най-често в малките градове с население до 3000 души. В тази категория попадат редица населени места, при които компактността на градската структура, малкият пространствен радиус и ограничената функционална дистанция до обществени услуги обективно намаляват възможностите за формиране на силно изолирани периферни територии. В подобни градове „ромската махала“ често заема значителен относителен дял от урбанизираната територия и пространствено не може да бъде напълно отделена от останалата градска тъкан. По този начин ниската степен на сегрегация в малките градове се явява не толкова резултат от целенасочени интеграционни политики, колкото от самата структурна ограниченост на градската система.

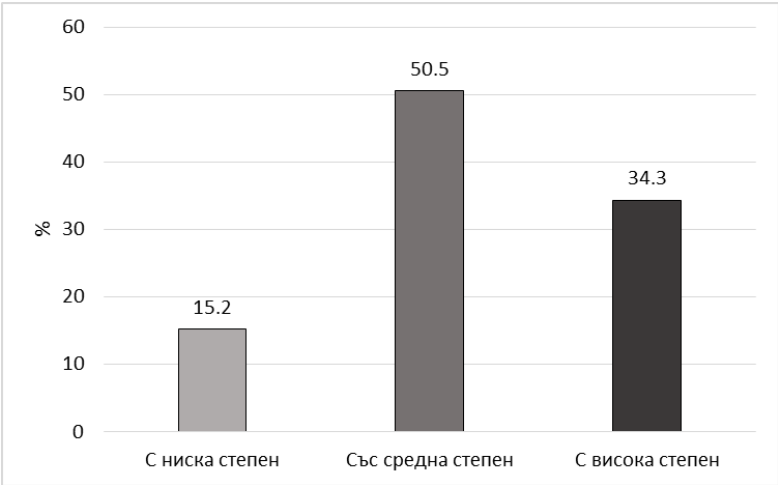

Фиг.7.1. Относителен дял на ромските градски гетоизирани структури според нивото на пространствена сегрегация (в %)

Източник: автора

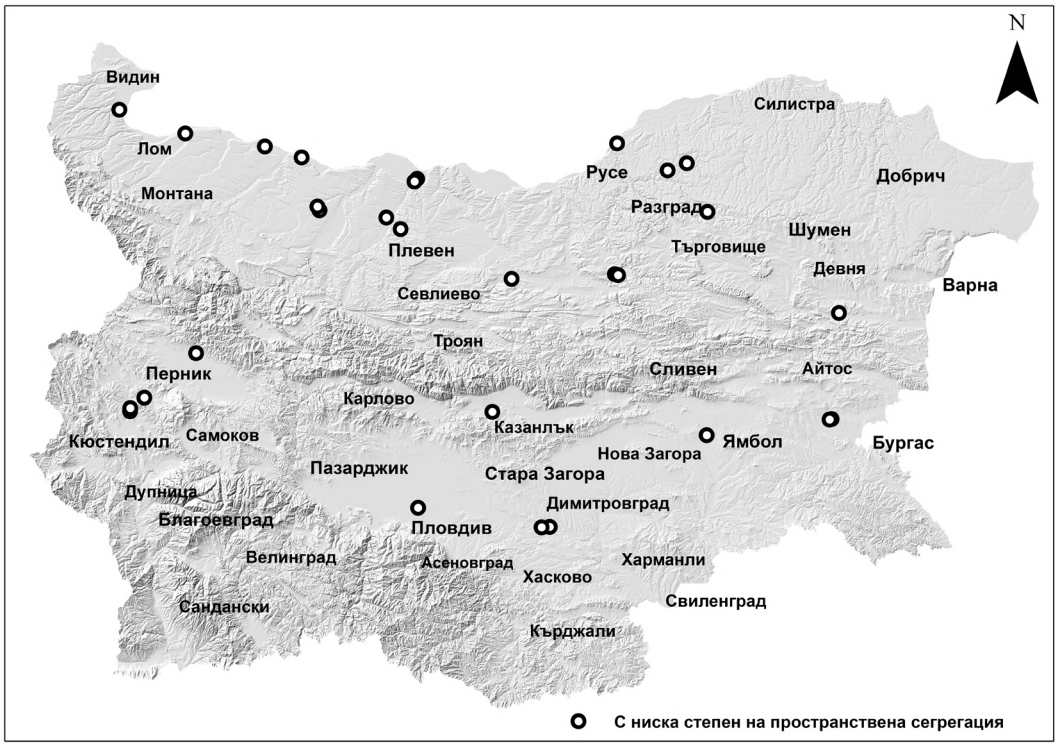

Фиг..7.2. Ромски градски гетоизирани структури с ниска степен на пространствена сегрегация

Източник: автора

В групата на градовете с население между 3000 и 10000 души също се наблюдава относително често присъствие на квартали с ниска степен на пространствена сегрегация, макар и в по-ограничен мащаб в сравнение с най-малките градове. Тук вече е налице по-голяма пространствена диференциация и възможност за периферно позициониране, но процесите на морфологична автономизация все още не са достигнали устойчиви форми. С нарастване на населението в интервала 10000–30000 души вероятността за ниска степен на сегрегация постепенно намалява. В тази група градове пространствената структура става по-сложна, появяват се ясно обособени функционални зони и възможности за трайно териториално отделяне на социално уязвими общности. Още по-ясно изразена е тази тенденция в градовете с население над 30000 души, а в най-големите градове ниската степен на сегрегация се среща по-скоро като изключение. Тези резултати очертават обратна зависимост между мащаба на града и честотата на ниска пространствена сегрегация – с увеличаване на населението в града нарастват и структурните предпоставки за пространствено отделяне.

Паралелният анализ на гъстотата на застрояване и гъстотата на населението допълва тази картина и позволява по-прецизна интерпретация. В малките градове кварталите с нисък индекс на сегрегация се характеризират с ниска до умерена гъстота на застрояване, относително равномерно разпределение на сградния фонд и отсъствие на интензивно вътрешно

уплътняване. Дори когато площта на махалата е значителна спрямо мащаба на града, гъстотата рядко достига стойности, които да пораждат вътрешна изолация или силно натоварване на пространството. В тези случаи именно умерената гъстота функционира като стабилизиращ фактор, който предотвратява трансформацията на квартала в силно сегрегирана зона.

В градовете със среден мащаб вариацията в показателя гъстота на застрояване е по-голяма. Кварталите с ниска степен на сегрегация обикновено демонстрират контролирана динамика на застрояване и ограничено процентно нарастване на сградния фонд. Там, където гъстотата на населението и застрояването започва да се увеличава по-интензивно, индексът на пространствена сегрегация се доближава до праговите стойности и съществува риск от преминаване към средна степен. В по-големите градове гъстотата придобива ключово значение. Ниската степен на сегрегация се запазва само в онези квартали, които не са преминали през експанзивен строителен режим, не демонстрират висока степен на вътрешно уплътняване и поддържат относително ниска или средна гъстота на населението. При по-високи стойности на гъстотата пространствената изолация се усилва и вероятността за по-висок индекс на сегрегация нараства значително.

Комбинираният анализ на големината на града, площта на квартала и гъстотата на застрояване позволява формулирането на мащабно-зависим модел на пространствена сегрегация. В малките градове по-голямата площ на махалата не води автоматично до висока сегрегация, тъй като ниската гъстота и компактната градска структура ограничават процесите на изолация. В средните градове балансът между площ и гъстота се оказва решаващ – умерената площ в комбинация с контролирано застрояване създава условия за по-нисък сегрегационен индекс. В големите градове обаче същата площ може да придобие различно значение: при висока гъстота и динамично разрастване тя се превръща във фактор за пространствена автономизация и задълбочаване на сегрегацията. Следователно площта сама по себе си не е достатъчен индикатор; нейният ефект се определя от контекста на градския мащаб и режима на застрояване.

В крайна сметка ниската степен на пространствена сегрегация се оказва резултат от специфична конфигурация между размер на градската система, териториален обхват на квартала и степен на гъстота. Този извод потвърждава, че пространствената сегрегация не е еднопластов феномен, а структурно обусловен процес, при който морфологичните и мащабните характеристики на града играят съществена роля наред със социално-икономическите фактори.

Анализът на останалите показатели от индекса на пространствена сегрегация при кварталите с ниски стойности (ИПС < 0,55) показва, че пространствената интегрираност на тези структури се дължи не само на

мащаба на града, площта и гъстотата на застрояване, но и на комплекс от морфологични, инфраструктурни, екологични и институционални фактори, които в повечето случаи попадат в първата бална категория – слабо сегрегирана среда. Разглеждането на тези показатели в съответствие с предварително дефинираната скала (1 – слабо сегрегирана, 2 – средно сегрегирана, 3 – силно сегрегирана) позволява да се проследи кои именно характеристики задържат индексните стойности под прага на средната сегрегация.

По отношение на **местоположението в градското пространство** кварталите с ниска степен на сегрегация в преобладаващата си част попадат в първата бална категория, което означава, че те имат обща граница с основната градска тъкан и са сравнително интегрирани в нея. Това пространствено положение намалява степента на физическа изолация и улеснява достъпа до градски ресурси. Дори когато границата е частично фрагментарна (втора бална оценка), тя не представлява пълно прекъсване на връзките с останалата градска структура. Липсата на случаи с трета бална оценка – пълна пространствена изолация без обща граница – е съществен фактор за поддържане на нисък сегрегационен индекс. Това означава, че те не функционират като изолирани „анклави“, а като относително интегрирани зони в периферията или полупериферията на града. Типични примери са кварталите в градовете Козлодуй, Разград, Радомир, Оряхово, Гулянци, Павел баня, както и части от Димитровград и Плевен. В тези случаи общата граница позволява физическа и функционална свързаност, която редуцира степента на пространствена изолация. В по-малките градове като Бяла черква, Дунавци или Глоджево компактността на градската система практически не позволява дълбока периферизация. Тук ниската сегрегация е до голяма степен структурно обусловена от самия мащаб на населеното място.

Сходна тенденция се наблюдава и при показателя за **близост до антропогенни опасности** и потенциални източници на замърсяване. Кварталите с нисък ИПС по-често не се намират в непосредствена близост до индустриални зони, сметища, железопътни артерии или други рискови обекти, или ако такава близост съществува, тя не достига до степен на директна граничност. Това означава, че екологичният компонент на пространствената несправедливост е ограничен, което редуцира натрупването на неблагоприятни фактори в рамките на квартала. Отсъствието на висока бална оценка по този показател ограничава процеса на пространствено стигматизиране, характерен за силно сегрегираните структури.

Юридическият статут на сградния фонд е още един стабилизиращ фактор. В голяма част от разглежданите квартали сградите притежават документи за собственост или поне част от тях са регламентирани. Това е съществено различие спрямо силно сегрегираните структури, където масовата нелегалност генерира хаотична морфология, висока плътност

и институционално отдръпване. Легалният статут улеснява достъпа до инфраструктурни подобрения, инвестиции и включване в устройствени планове. Този показател корелира пряко с типа пътна настилка: в кварталите с нисък ИПС почти навсякъде съществува настилка по основните или всички улици. **Наличието на улична настилка** не е само технически параметър, а свидетелства за институционално присъствие и административно признаване на квартала като част от градската система. Липсата на масова нелегалност предотвратява хаотичното уплътняване и намалява риска от експанзивен режим на застрояване, характерен за по-високите нива на сегрегация.

Показателите за пространствено разрастване и морфология на градското пространство очертават допълнителни структурни характеристики. Кварталите с нисък индекс се характеризират или с отсъствие на пространствено разрастване, или с незначителна експанзия, което съответства на първа или втора бална оценка. Липсва интензивен експанзивен режим на застрояване, при който кварталът навлиза в съседни територии чрез нерегламентирано строителство. В градовете Кнежа, Камено, Лом и Оряхово например се наблюдава известна динамика, но тя не достига нивата, характерни за експанзивен режим на развитие. В квартали като Стражица изток или Радомир север почти отсъства ново строителство, което поддържа относителна стабилност на морфологичната структура. Морфологията в тези случаи е относително добре структурирана или частично структурирана, без изцяло хаотична и гъсто застроена среда. Това означава, че пространствената организация не е достигнала критичната точка на функционална дезорганизация, характерна за силно сегрегираните територии.

Жилищната площ на жител и наличието на зелени площи допълват тази картина. Кварталите с нисък ИПС демонстрират среден или висок относителен дял на жилищна площ спрямо останалите ромски квартали, което предполага по-ниско ниво на пренаселеност. Наличието на зелени площи за ограничено обществено ползване и приемлив достъп до зелени площи за широко обществено ползване в рамките на нормативно определените разстояния също редуцира пространствената изолация. Това свидетелства за относително равнопоставено включване в общоградската екологична система и отсъствие на крайна пространствена изолация.

Динамиката на застроената площ показва, че в тези квартали липсва интензивно нарастване на нови сгради. В повечето случаи се наблюдава или отсъствие на ново строителство, или ниска до средна динамика, което предотвратява внезапно уплътняване и деградация на пространството. Гъстотата на застроената площ съответно остава ниска или средна, което ограничава вътрешната пространствена компресия – важен фактор за запазване на нисък сегрегационен индекс.

Показателите за достъп до училище и детска градина имат клю-

чово социално измерение. В кварталите с ниска степен на сегрегация значителна част от ареала попада в рамките на нормативно определените разстояния за достъп до образователни институции или поне не е изцяло извън тях. Това означава, че функционалната интеграция в образователната система е пространствено възможна. Липсата на системна изолация от училищна и предучилищна инфраструктура редуцира един от основните механизми за възпроизвеждане на социална сегрегация.

Регионалното разпределение на тези квартали показва интересна териториална закономерност. Значителна част от тях се намират в Северозападна и Северна Централна България – региони, характеризиращи се с депопулация, икономическа стагнация и ограничена урбанизационна динамика. В градове като Кнежа, Лом, Оряхово, Долна Митрополия или Стражица процесите на пространствена експанзия са ограничени, а демографският натиск върху жилищния фонд е по-слаб. Това обективно ограничава вътрешното уплътняване и предотвратява преминаването към сегрегирани структури с висока гъстота на застрояване. Макар икономическата изостаналост да е фактор за социална уязвимост, тя не винаги води до висока пространствена сегрегация; понякога именно слабият демографски натиск ограничава процесите на пространствено уплътняване.В Североизточна България (градовете Разград, Глоджево, Ветово) кварталите с нисък ИПС също демонстрират умерена пространствена динамика и сравнително добра инфраструктурна обезпеченост. В Южна Централна България примери като Павел баня и части от Пловдив (кв. Хаджихасан) показват, че ниската сегрегация е възможна и в по-големи градове, но само при контролирана гъстота и относително регламентирана морфология. В Югозападна България (Радомир, Перник – Хумни дол) ниската степен на сегрегация е свързана с исторически индустриален модел на градско развитие, при който ромските квартали често са възникнали в близост до производствени зони, но впоследствие са останали частично интегрирани в градската тъкан.

В **обобщение** може да се заключи, че кварталите с ниска степен на пространствена сегрегация се характеризират с кумулативно присъствие на първи бални оценки по повечето показатели и ограничено участие на втората категория, докато третата практически отсъства. Това означава, че ниският индекс не е резултат от единичен положителен фактор, а от съвпадението на множество относително благоприятни пространствени характеристики: интегрирано местоположение, ограничена екологична експозиция, регламентиран жилищен фонд, инфраструктурна обезпеченост, контролирана морфология, умерена динамика на застрояване и функционален достъп до ключови обществени услуги. Именно тази комплексна конфигурация поддържа кварталите под прага на средната сегрегация и ги отличава от структурите с по-високи индексни стойности.

Анализът на ромските градски гетоизирани структури с ниска степен

на пространствена сегрегация (ИПС < 0,55), разгледан по **категории градове според броя на населението**, разкрива ясно диференцирани пространствени и морфологични характеристики, които варират в зависимост от мащаба на градската система. Съпоставянето на всички показатели от индекса в петте групи населени места – до 3000 жители; 3001–10000; 10001–30000; 30001–100000; над 100000 жители – показва, че ниската степен на сегрегация не е еднотипен феномен, а приема различни пространствени конфигурации в различен урбанистичен контекст.

В най-малките градове (до 3000 жители, 25% от ГГС в тази категория), каквито са градовете Бяла черква, Дунавци, Глоджево, Павел баня, Гулянци, Долна Митрополия, пространственото положение на ромските квартали почти винаги се характеризира с обща и непрекъсната граница с основната градска тъкан. Поради компактния мащаб на тези населени места физическата изолация е трудно осъществима. Местоположението тук най-често попада в първа бална категория, което означава сравнителна интеграция. Близостта до антропогенни опасности е ограничена – липсват големи индустриални комплекси, а икономическата структура на тези градове е предимно аграрна или слабо индустриализирана. Делът на сградите с документи за собственост е сравнително висок, което ограничава хаотичното разрастване. Пътната инфраструктура, макар и не винаги напълно модернизирана, обикновено обхваща основните улици. Пространственото разрастване е слабо или отсъства, а динамиката на застроената площ е минимална. Гъстотата на населението е умерена, а жилищната площ на жител често надхвърля средните стойности за ромските квартали в по-големи градове. Зелените площи за ограничено обществено ползване са относително достъпни, а разстоянието до училища и детски градини е малко поради компактността на градската структура. Регионално този модел е типичен за Северозападна и Северна Централна България, където демографската стагнация и липсата на инвестиционен натиск ограничават вътрешното уплътняване и пространствената експанзия.

В категорията 3001–10000 жители – 31,2% от ГГС в тази категория (градовете Кнежа, Оряхово, Камено, Стражица, Ветово и др.) пространствената картина става по-сложна. Местоположението продължава да бъде предимно с обща граница, но в някои случаи тя е фрагментарна. Близостта до антропогенни източници на замърсяване се среща по-често, особено в градове с индустриално минало, но не достига критични нива. Делът на регламентираните сгради остава сравнително висок, макар че се наблюдават отделни зони с частично нерегламентирано строителство. Пътната настилка е налична по главните улици, което поставя тези квартали в първа или втора бална категория. Пространственото разрастване е ограничено, но вече се регистрира умерена динамика на ново строителство. Гъстотата на населението и на застроената площ варират, но рядко

достигат високи стойности. Жилищната площ на жител е средна, а достъпът до образователна инфраструктура е сравнително добър, макар че част от ареала понякога излиза извън нормативните разстояния. В регионален аспект този модел се среща както в Северозападна, така и в Североизточна България, където икономическите различия между отделните градове водят до вариации в морфологичните характеристики.

В градовете с население 10001–30000 жители – 21,9% от ГГС в тази категория (Разград, Козлодуй, Лом, Радомир и др.) кварталите с нисък ИПС демонстрират по-ясно изразена вътрешна диференциация. Местоположението обикновено остава с обща граница, но пространственото отделяне вече е по-осезаемо. Близостта до индустриални зони или транспортни коридори се среща по-често, което в отделни случаи води до втора бална оценка. Делът на сградите без документи за собственост е по-висок в сравнение с малките градове, но не достига до доминираща нелегалност. Пътната инфраструктура е развита по главните оси, но второстепенните улици понякога остават неасфалтирани. Пространственото разрастване е ограничено, но динамиката на застроената площ вече показва умерени стойности. Гъстотата на населението е по-висока, а жилищната площ на жител е по-ниска спрямо малките градове, но все още не достига критични нива. Достъпът до училища и детски градини остава сравнително добър, което задържа индексната стойност под прага на средната сегрегация. Регионално този модел е характерен за градове със смесена икономическа структура в Северозападна и Североизточна България.

В групата 30001–100000 жители – 15,6% от ГГС в тази категория (Плевен, Ямбол - блокове, Димитровград – кв. Марийно и кв. Черноконево) ниската степен на сегрегация е по-рядко срещана и е резултат от специфична комбинация от показатели. Местоположението може да бъде интегрирано, но вече често се наблюдават фрагментарни граници. Близостта до антропогенни опасности е по-вероятна, особено в индустриални градове като Димитровград. Делът на регламентираните сгради варира, а пространственото разрастване може да бъде по-осезаемо. Гъстотата на населението и на застроената площ нарастват, но остават под критичните стойности за силна сегрегация. Жилищната площ на жител намалява, а зелените площи са по-ограничени. Достъпът до училища и детски градини често е добър в централните части, но по-ограничен в периферните. Този модел е характерен за градове с индустриално наследство в Южна Централна и Югоизточна България.

В най-големите градове (над 100000 жители) 6,3% от ГГС в тази категория, каквито са Пловдив (кв. Хаджихасан) и Русе (кв. Трите гълъба), ниската степен на сегрегация се среща при квартали с ограничена площ, относително регламентирана морфология и умерена гъстота. Местоположението обикновено е периферно, но с обща граница и без пълна изолация. Близостта до индустриални зони може да съществува, но не е доми-

нираща. Делът на сградите с документи за собственост е решаващ фактор за поддържане на по-нисък индекс. Пътната инфраструктура е развита, а достъпът до образователни институции е относително добър. В тези случаи ниската сегрегация е резултат не от липса на урбанизационен натиск, а от относително успешна инфраструктурна интеграция и контрол върху гъстотата.

Обобщено по категории градове, може да се установи, че в малките населени места ниската степен на пространствена сегрегация се обуславя от компактността и слабия демографски натиск, в средните – от баланса между площ и гъстота, а в големите – от инфраструктурната интеграция и регламентираността на жилищния фонд. Регионално Северозападна България демонстрира по-често ниска сегрегация поради стагнация и ограничена експанзия, докато в Южна и Югозападна България тя се среща при по-добре интегрирани квартали с контролирана морфология. В този смисъл ниската степен на пространствена сегрегация представлява различен тип пространствен резултат в зависимост от мащаба и регионалния контекст, но във всички случаи е свързана с отсъствие на кумулативни неблагоприятни фактори и с наличие на поне базова инфраструктурна и функционална интеграция.

В заключение може да се твърди, че кварталите с ниска степен на пространствена сегрегация представляват специфичен тип градски структури, при които сегрегационният процес е ограничен от съчетанието на мащабни, морфологични и инфраструктурни фактори. Те не са напълно интегрирани, но не са и дълбоко изолирани. Тяхната устойчивост се основава на относително балансирана конфигурация между площ, гъстота, правен статут, инфраструктурна обезпеченост и функционален достъп. Именно тази конфигурация ги отличава от структурите със средна и висока степен на пространствена сегрегация и ги превръща в ключов емпиричен ориентир за разбиране на условията, при които процесът на гетоизация може да бъде ограничен или стабилизиран.

Ромски градски гетоизирани структури със средна степен на пространствена сегрегация

Ромски градски гетоизирани структури със средна степен на пространствена сегрегация съставляват половината от ромските градски гетоизирани структури (фиг.7.1.). Ромски градски гетоизирани структури със средна степен на пространствена сегрегация получават стойност индекса между 0,55 и 0,77. В долната му част (0,55–0,62) кварталите се характеризират с относително по-добро местоположение и инфраструктурна осигуреност. В горната част (0,70–0,77) вече се наблюдава ясно изразена периферизация, по-висока гъстота и по-сериозни морфологични дефицити. Интересно е, че в по-малките градове индексът рядко достига най-високите стойности в този диапазон, докато в големите градове средната

степен често граничи със силната сегрегация.

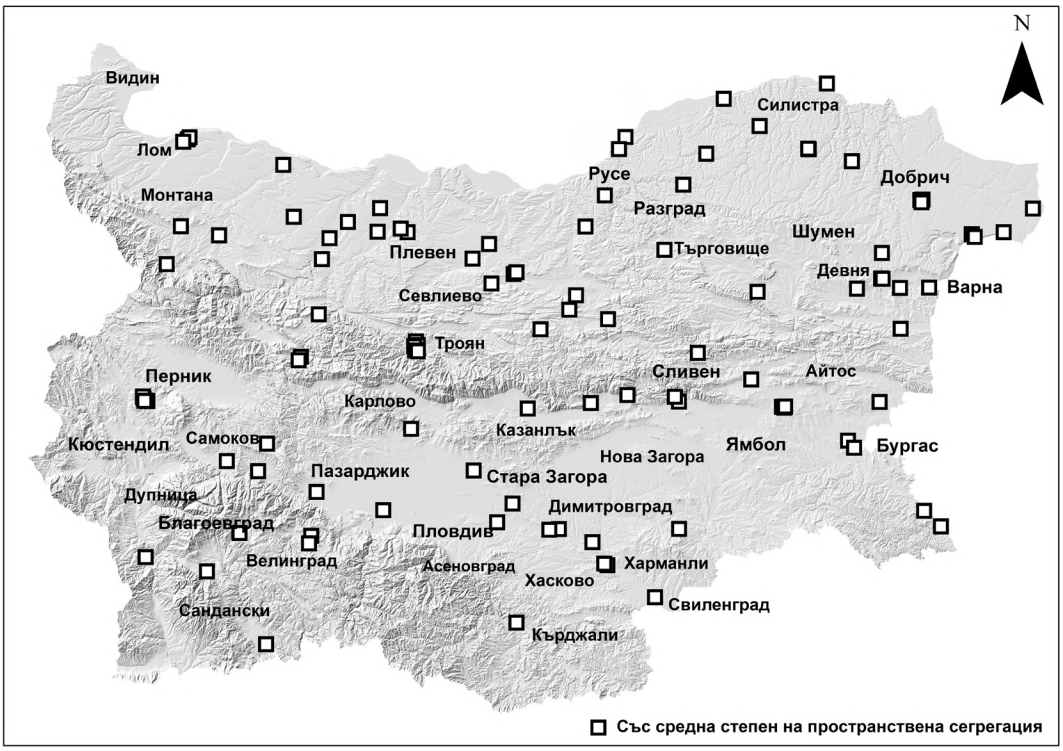

Фиг.7.3. Ромски градски гетоизирани структури със средна степен на пространствена сегрегация

Източник: автора

Средната степен на пространствена сегрегация се среща в изключително широк диапазон от градове по големина, което само по себе си показва, че тя не е маргинален или специфичен за определен тип урбанистична среда феномен. Най-ясно обаче се откроява концентрацията ѝ в малките и средните градове на България – особено в групата от 3 001 до 10 000 жители и в групата от 10 001 до 30 000 жители. Именно в тези категории градове попадат значителна част от кварталите със стойности на индекса между 0,55 и 0,70.

В малките градове до 3 000 жители (напр. Градовете Шабла, Главиница, Златарица, Сухиндол, Ахтопол, Сеново, Брезово, Кочериново и др.) средната степен на сегрегация се явява своеобразен „праг“ между относителната пространствена интеграция и ясно изразената периферизация. Тук ромските квартали обикновено са компактни, често разположени в периферни или полупериферни части на населеното място, но същевременно физическата дистанция до централните функции на града е по-малка поради самия мащаб на селището. Това обяснява защо сегрегацията не достига високи стойности – пространствената изолация е налице, но е ограничена от мащаба на градската територия.

В групата на градовете от 3 001 до 10 000 жители (напр. Градовете Бяла Слатина, Долни Чифлик, Дулово, Банско, Тутракан, Павликени, Ко-

тел, Велики Преслав, Белослав, Дряново, Кубрат, Септември, Балчик и др.) средната степен на сегрегация е най-често срещана. Тук вече се наблюдава по-отчетлива пространствена диференциация. Градът е достатъчно голям, за да формира ясно обособени жилищни зони, но не толкова голям, че ромските квартали да бъдат напълно откъснати от функционалната структура. В тези случаи често се наблюдава смесен модел – относително добро местоположение (наличие на обща граница с градската тъкан), но по-неблагоприятни морфологични характеристики, висока гъстота и дефицит на зелени площи.

В градовете от 10 001 до 30 000 жители (напр. Градовете Чирпан, Горна Оряховица, Червен бряг, Лом, Харманли, Карнобат, Самоков, Свиленград, Казанлък, Монтана, Търговище и др.) средната степен на сегрегация също е силно представена. Тук пространствената логика става по-сложна. Налице са ясно оформени индустриални зони, жилищни комплекси и периферни територии, което създава предпоставки за по-силна сегментация. Въпреки това, в част от тези градове ромските квартали са исторически интегрирани в по-старите градски зони или са разположени в близост до централни артерии, което „омекотява“ степента на сегрегация и ги задържа в средния диапазон.

В групата на големите градове от 30 001 до 100 000 жители (напр. Добрич, Сливен, Перник, Плевен, Кърджали, Благоевград) средната степен на сегрегация често представлява преходна категория между силно сегрегирани ядра и по-интегрирани зони. В тези градове могат да се наблюдават вътрешноградски различия – един квартал със средна степен, разположен относително близо до централната част, и друг – със значително по-висока степен, локализиран в индустриалната периферия. Следователно средната стойност тук често е резултат от балансиране между неблагоприятна морфология и сравнително добър достъп до услуги.

В най-големите градове над 100 000 жители (например някои от кварталите в градовете Варна, Бургас, Русе, Пловдив, Сливен) средната степен на сегрегация е по-скоро част от сложна вътрешноградска структура. В тези случаи кварталите със средна степен често са ситуирани в рамките на по-големи жилищни комплекси или в междинни зони между индустриални и жилищни територии. Те не са напълно изолирани, но се характеризират с висока гъстота, дефицит на зелени площи и по-ниска жилищна площ на жител, което ги отличава от останалата градска среда.

Обобщено може да се посочи, че средната степен на пространствена сегрегация най-често се среща в малките и средните градове на България (3 000 – 30 000 жители). Там ромските квартали са достатъчно отделени, за да формират специфични морфологични и социални характеристики, но не са напълно откъснати от градската система. В големите градове средната степен има по-скоро преходен характер и е част от по-сложна многостепенна сегрегационна структура.

Площта на гетоизираните структури със средна степен на сегрегация варира в изключително широк диапазон – от под 1 хектар в някои малки градове до над 100 хектара в големи урбанизирани центрове. Това разнообразие показва, че средната стойност на индекса не е механично свързана с размера на територията, а по-скоро с вътрешната ѝ структура и степента на функционална интеграция в градската система. В малките градове по-голямата площ не означава автоматично по-висока сегрегация, тъй като градската структура е компактна. В градовете над 30 000 жители обаче по-голямата площ често се комбинира с висока гъстота и вътрешна хомогенност, което усилва пространственото отделяне. В Южна България се наблюдават по-обширни територии (Лом, Сливен), докато в Северна България кварталите са по-компактни, но по-плътни.

В най-малките градове до 3 000 жители площта на ромските квартали обикновено е относително ограничена – между 2 и 15 хектара, като в отделни случаи достига и над 30–40 хектара (например в Шабла). В тези случаи по-голямата площ не означава задължително по-висока сегрегация, тъй като градът сам по себе си има малък пространствен обхват. Дори когато кварталът е периферно разположен, разстоянията до училище, здравни услуги или централни функции остават в рамките на относителна достъпност. Тук площта по-скоро отразява исторически формиран компактен модел на заселване, отколкото експанзивна гетоизация.

В градовете от 3 001 до 10 000 жители се наблюдава по-голяма вариативност. Част от кварталите заемат между 5 и 20 хектара, но има и такива, които надхвърлят 30–40 хектара. В тази категория площта започва да играе по-съществена роля в процеса на сегрегация. По-големите територии обикновено са свързани с по-висока гъстота на населението, по-интензивно вътрешно уплътняване и дефицит на зелени площи. В същото време те често остават частично интегрирани в градската структура чрез обща граница с други жилищни зони, което задържа индекса в средните стойности.

В групата на градовете от 10 001 до 30 000 жители площта вече се превръща в по-значим фактор за пространствената диференциация. Тук се наблюдават както компактни квартали от 5–10 хектара, така и обширни територии над 50–70 хектара. В Лом (изток), Червен бряг, Горна Оряховица и други подобни градове по-големите площи са съпроводени с висока гъстота на населението и по-нисък дял на зелени площи, което води до засилване на вътрешната пространствена хомогенност. В тези случаи средната степен на сегрегация е резултат от баланса между относително добър достъп до услуги и неблагоприятна вътрешна морфология.

В големите градове от 30 001 до 100 000 жители площта на ромските квартали със средна степен често надхвърля 20–30 хектара, а в отделни случаи достига над 100 хектара (например в Сливен юг). Тук обаче площта вече се комбинира със значително по-висока гъстота на населението и за-

строяването. Това означава, че средната степен на сегрегация не произтича от мащаба на територията, а от вътрешната ѝ организация – наличие на хаотична морфология, частичен дефицит на инфраструктура и ограничен достъп до зелени площи за широко обществено ползване.

В най-големите градове над 100 000 жители (Варна, Бургас, Русе и др.) площта на кварталите със средна степен обикновено е умерена – между 5 и 40 хектара. Тези квартали често са вградени в по-големи жилищни комплекси или граничат с индустриални зони. Тук площта не е определящият фактор – много по-съществена е комбинацията от висока гъстота, недостиг на зелени площи и частична инфраструктурна недостатъчност.

Анализът на площта в съчетание с гъстотата на населението показва ясна зависимост: в по-малките градове по-голямата площ често означава по-ниска гъстота, докато в големите градове същата площ може да концентрира значително по-голямо население. Това води до различна пространствена логика на сегрегацията. В малкия град тя е по-скоро периферна, докато в големия град е вътрешно уплътнена и морфологично интензивна.

Когато площта се разгледа съвместно с **динамиката на застроената площ и пространственото разрастване,** се открояват два основни модела при средната степен на сегрегация. Първият е модел на стабилизирана територия – без значително ново строителство и без експанзия, характерен за малки и средни градове със стагниращa демографска структура. Вторият е модел на умерена експанзия – с нарастване на сградния фонд и частично разширяване на ареала, по-характерен за периферни квартали в по-големи градове.

В малките градове сградният фонд е ограничен и стабилен. В средните градове се наблюдава по-голям първоначален брой сгради, което говори за исторически формирани ромски квартали. В големите градове високият брой сгради в началото показва вече консолидирани гетоизирани структури.

Морфологичният анализ показва, че при средната степен на сегрегация преобладава смесената морфология – част от квартала е относително структурирана, докато друга част е хаотична и гъсто застроена. Този междинен тип е особено характерен за градовете от 10 000 до 100 000 жители. В най-малките градове по-често се наблюдава относително по-добра структурираност, докато в най-големите – по-висока вътрешна плътност.

Средната степен на сегрегация най-често се свързва със средна към висока **гъстота на застрояване**. В малките градове гъстотата е по-ниска, докато в големите градове тя е значително по-висока. Това показва, че в по-големите урбанистични системи сегрегацията се проявява чрез вътрешно уплътняване. В някои квартали се отчита значителен ръст на новопостроените сгради (над 30–40%), особено в периферни зони на ико-

номически активни градове. В други – липсва растеж, което е типично за демографски застаряващи региони.

Достъпът до образователни институции при средната степен на сегрегация обикновено е частично осигурен. Рядко целият ареал попада в рамките на нормативното разстояние, но в повечето случаи поне част от него е обхваната. Това е съществена разлика спрямо силно сегрегираните структури, при които достъпът често е изцяло извън нормативните граници. В по-малките градове достъпът често е в рамките на нормативното разстояние поради компактността на селището. В големите градове достъпът е частичен, което увеличава индекса. Най-неблагоприятни са периферните квартали в индустриалните зони.

Сходна картина се наблюдава и при **достъпа до детски градини и здравни заведения** – преобладава междинният модел, при който достъпът е възможен, но не напълно равнопоставен спрямо останалата градска територия. В малките градове здравните услуги са централизирани и относително достъпни. В големите градове пространствената дистанция и транспортната изолация намаляват реалния достъп.

При анализа на **зелените площи** се установява устойчива тенденция: при средната степен на сегрегация често липсват достатъчно зелени площи за ограничено обществено ползване вътре в квартала, докато достъпът до градски паркове е относително по-добър в по-малките градове и по-ограничен в по-големите.

Регионално погледнато, средната степен на сегрегация е широко разпространена в Северна България (Лом, Павликени, Горна Оряховица, Свищов, Търговище, Силистра), както и в Североизточна България (Добрич, Шабла, Балчик). В Южна България тя се среща в средните градове като Хармaнли, Казанлък, Карнобат, Самоков. В Югоизточна България (някои квартали в Бургас, Сливен, Ямбол) средната степен често съжителства със зони с висока сегрегация, което показва вътрешноградска поляризация.

Първата отчетлива закономерност се наблюдава между площта на квартала, гъстотата на населението и гъстотата на застрояване. В малките градове до 3 000 жители по-голямата площ обикновено се комбинира с по-ниска гъстота на населението. Там пространството е по-разтеглено, а парцелите – по-широки. В тези случаи средната степен на сегрегация се дължи по-скоро на периферно местоположение и частична инфраструктурна недостатъчност, отколкото на вътрешно уплътняване. Обратно, в градовете над 30 000 жители се наблюдава друга конфигурация: умерена или дори ограничена площ, но висока гъстота на населението и висока гъстота на застроената площ. Тук сегрегацията е резултат от вътрешна концентрация и интензивно използване на територията. Следователно една и съща стойност на индекса се постига чрез различни пространствени механизми – периферизация в малките градове и уплътняване в голе-

мите.

Втора съществена зависимост се разкрива между местоположението в градското пространство и достъпа до обществени услуги. В кварталите със средна степен обикновено съществува обща граница с градската структура, но тя е фрагментарна или функционално прекъсната – чрез индустриални територии, жп линии, главни пътни артерии. Именно тази фрагментарност обяснява защо достъпът до училища и детски градини често е частичен, а не напълно нормативен. В малките градове физическите разстояния са по-къси, което компенсира периферното разположение. В големите градове обаче пространствената дистанция се комбинира с транспортна зависимост, което реално увеличава социалната дистанция, дори когато географското разстояние не е значително.

Третата ясно очертана закономерност е връзката между дяла на сградите без документи за собственост, типа на пътната настилка и морфологията на градското пространство. В кварталите, където собствеността е частично нерегламентирана, се наблюдава и по-хаотична морфология, както и липса на пълна улична инфраструктура. Това показва структурна връзка между правния статут и физическата среда. В градовете от 10 000 до 30 000 жители този модел е особено ясно изразен – частична легализация, настилка само по главните улици и смесена морфология. В най-големите градове обаче се наблюдава парадокс: дори при по-добре регламентирана собственост гъстотата остава висока, което показва, че правната интеграция не води автоматично до пространствена деконцентрация.

Динамиката на застроената площ и процентното нарастване на новите сгради разкриват друг тип **зависимост** – тази между демографския натиск и пространствената експанзия. В икономически по-активните региони (Черноморие, големи областни центрове) се наблюдава умерен до висок ръст на сградния фонд. В Северозападна България и част от Северен централен район динамиката е по-слаба, което показва стабилизирана или застаряваща структура. Интересно е, че при средната степен на сегрегация пространственото разрастване рядко е крайно – то е умерено, което означава, че кварталите се развиват вътрешно чрез уплътняване, а не чрез териториална експанзия. Това ги отличава както от ниско сегрегираните (стабилни), така и от силно сегрегираните (експанзивни) структури.

Особено показателна е **връзката** между гъстотата на населението, жилищната площ на жител и зелените площи. В кварталите със средна степен на сегрегация често се наблюдава средна към висока гъстота, съчетана с намалена жилищна площ на жител. Когато към това се добави и нисък дял на зелени площи за ограничено обществено ползване, се формира вътрешна пространствена компресия. В малките градове този дефицит частично се компенсира от близостта до открити пространства извън регулация. В големите градове обаче липсата на вътрешни зелени площи и ограничен достъп до градски паркове водят до по-осезаема простран-

ствена изолация.

Регионално се открояват няколко специфики. В Северозападна България средната степен често се характеризира със стагнираща динамика, частична инфраструктурна недостатъчност и по-висок дял на нерегламентирана собственост. В Североизточна България (Добрич, Шабла, Балчик) се наблюдават по-големи площи и умерена гъстота. В Южна България, особено в икономически по-активните райони, средната степен е свързана с висока гъстота и вътрешно уплътняване, но с относително по-добър достъп до образователни институции.

Най-важната обща закономерност е, че средната степен на пространствена сегрегация не е резултат от екстремен дефицит по един показател, а от кумулативния ефект на множество междинни ограничения. Частично периферно местоположение, частичен достъп до услуги, частична инфраструктура, средна към висока гъстота и ограничени зелени площи – именно тази комбинация формира устойчив модел на междинна сегрегация.

Тези структури представляват критична точка в пространствената еволюция на ромските квартали. Те могат да еволюират към по-висока степен на сегрегация при продължаващо уплътняване и институционална пасивност, но също така могат да бъдат интегрирани чрез сравнително ограничени интервенции – подобряване на инфраструктурата, регулация на собствеността и разширяване на достъпа до обществени функции.

В най-малките градове до 3000 д. 16,3% от ГГС в тази категория средната степен на пространствена сегрегация се проявява при специфични условия. Тук пространствената изолация рядко е резултат от големи физически разстояния, тъй като самата градска структура е компактна. Индексът в тази категория обикновено се формира чрез комбинация от периферно, но все пак функционално свързано местоположение, частична инфраструктурна обезпеченост и умерена вътрешна гъстота.

Площта на махалите в тези градове често е относително голяма спрямо размера на самия град, което увеличава относителния им пространствен дял. Броят на сградите в началото и края на периода показва ограничена динамика – новото строителство е умерено или слабо. Гъстотата на застрояване е средна, а процентното нарастване на сградите обикновено е ниско, което говори за стабилизирана демографска структура.

Достъпът до училище и детска градина в тази категория често е нормативно обезпечен именно поради малките разстояния. Достъпът до здравни заведения също е относително по-добър, тъй като медицинските услуги в малките градове са централизирани. Въпреки това, типът на пътната настилка често е частично развит – настилка по главните улици, но не и по вътрешните.

Морфологията в тази група показва смесен характер – част от квар-

тала е структурирана, а друга част остава с по-хаотична застройка. Гъстотата на населението е умерена, а жилищната площ на жител не достига критично ниски стойности. Зелените площи за ограничено обществено ползване са недостатъчни, но близостта до открити пространства извън урбанизираната територия частично компенсира този дефицит.

Категорията градове с население от 3000-10000 д. -32,1% от ГГС в тази категория представлява най-характерната среда за средната степен на сегрегация. Тук гетоизираните структури са по-ясно обособени, но все още не достигат пълна пространствена изолация.

Площта на кварталите е по-структурирана, често с ясно очертани граници. Броят на сградите е значителен, а в част от случаите се отчита умерено нарастване. Гъстотата на застрояване се увеличава спрямо най-малките градове, което показва тенденция към вътрешно уплътняване.

Достъпът до училище и детска градина е по-често частичен – част от ареала попада в нормативните зони, друга остава извън тях. Това вече е показател за функционално отделяне. Достъпът до здравни услуги също започва да варира, особено при квартали в периферията.

Собствеността върху сградите е частично регламентирана, което се отразява върху морфологията – ясно се очертава комбинация от структурирани и хаотични зони. Пътната настилка най-често е налична само по основните улици. Пространственото разрастване е ограничено, но видимо.

Гъстотата на населението в тази група е средна към висока, а жилищната площ на жител намалява. Зелените площи са ограничени, а достъпът до по-големи обществени паркове често надхвърля нормативните разстояния.

Категорията градове с население от 10 000-30 000 д. – 24,5% от ГГС в тази категория средната степен на сегрегация придобива по-комплексен характер. Площта на махалите може да бъде както компактна, така и разширена, но в повечето случаи е съчетана с по-висока гъстота на населението.

Броят на сградите е значителен, а динамиката на застрояване в някои градове достига високи стойности. Гъстотата на застроената площ е средна към висока, което показва процеси на вътрешна концентрация.

Достъпът до образователни и здравни институции често е фрагментарен. Наличието на индустриални или транспортни бариери усилва функционалната изолация. Близостта до антропогенни опасности се среща по-често именно в тази категория.

Собствеността остава частично нерегламентирана. Морфологията е по-хаотична в сравнение с по-малките градове, а пространственото разрастване е умерено. Гъстотата на населението се увеличава, жилищната площ на жител намалява, а зелените площи са ограничени както коли-

чествено, така и по достъпност.

Категорията градове с население от 30 000-100 000 д. – 21,7% от ГГС в тази категория средната степен е по-скоро гранична към висока. Площта на кварталите често е значителна, но най-същественият показател е високата гъстота – както на населението, така и на застрояването.

Броят на сградите е голям, а процентното нарастване в отделни случаи е значително. Динамиката на застроената площ показва активни процеси на уплътняване. Пространственото разрастване може да бъде умерено, но по-често се наблюдава вътрешна трансформация.

Достъпът до училища и детски градини е частичен, а в някои случаи целият ареал остава извън нормативното разстояние. Близостта до индустриални зони или натоварени транспортни артерии е по-честа.

Морфологията е предимно смесена, но с по-изразени хаотични зони. Жилищната площ на жител е по-ниска, а зелените площи – крайно недостатъчни.

В най-големите градове (над 100 000 д.) – 5,7% от ГГС в тази категория средната степен на сегрегация функционира като преходна зона между интегрирани квартали и силно изолирани гета. Площта може да бъде относително малка, но гъстотата е висока.

Броят на сградите и населението е значителен, а динамиката на застрояване често показва интензивно вътрешно уплътняване. Пространственото разрастване обикновено е ограничено от регулационни и физически бариери.

Достъпът до образователни и здравни институции варира – в някои случаи е добър поради развитата градска мрежа, но социалната дистанция остава висока. Близостта до антропогенни опасности е честа, особено в периферни индустриални зони.

Морфологията е силно контрастна – редуване на регламентирани и нерегламентирани участъци. Жилищната площ на жител е ниска, гъстотата – висока, а зелените площи са ограничени.

В обобщение средната степен на пространствена сегрегация придобива различен характер според мащаба на града. В малките градове тя се формира главно от периферност и частична инфраструктура, в средните – от комбинирани морфологични и функционални дефицити, а в големите – от висока гъстота и вътрешно уплътняване. С нарастването на градския мащаб се увеличава значението на гъстотата на застрояване и на населението и морфологичните показатели, докато в най-малките градове решаващи остават местоположението и достъпът до услуги.

В заключение гетоизираните структури със средна степен на пространствена сегрегация представляват преходен тип в пространствената организация на ромските квартали в България. Нито един показател не достига крайност, но комбинацията от частични дефицити формира

устойчива пространствена диференциация. Те не са нито относително интегрирани, нито крайно изолирани. Именно в тази междинност се разкриват най-ясно вътрешните зависимости между пространствени, морфологични и функционални показатели.Те са най-характерни за малките и средни градове на България, където пространствената изолация е относителна, а не абсолютна. В големите градове този тип функционира като преходна зона между интеграция и силна сегрегация. Тази преходност ги прави особено важни от гледна точка на политиките – те са потенциални територии на трансформация, където сравнително малки интервенции биха могли да доведат до реална пространствена интеграция.

Ромски градски гетоизирани структури с висока степен на пространствена сегрегация

Ромски градски гетоизирани структури с висока степен на пространствена сегрегация съставляват 34,3% (фиг.7.1.). Високата степен на пространствена сегрегация се характеризира с едновременно наличие на: периферно местоположение, висока гъстота на населението, ниска жилищна площ на жител, ограничени зелени площи, частично или липсващо инфраструктурно обезпечаване, значителна динамика на застрояване и хаотична морфология. Това натрупване на максимални стойности (оценка 3) превръща тези квартали в устойчиви пространствени анклави с ясно изразена вътрешна автономия и външна изолация.

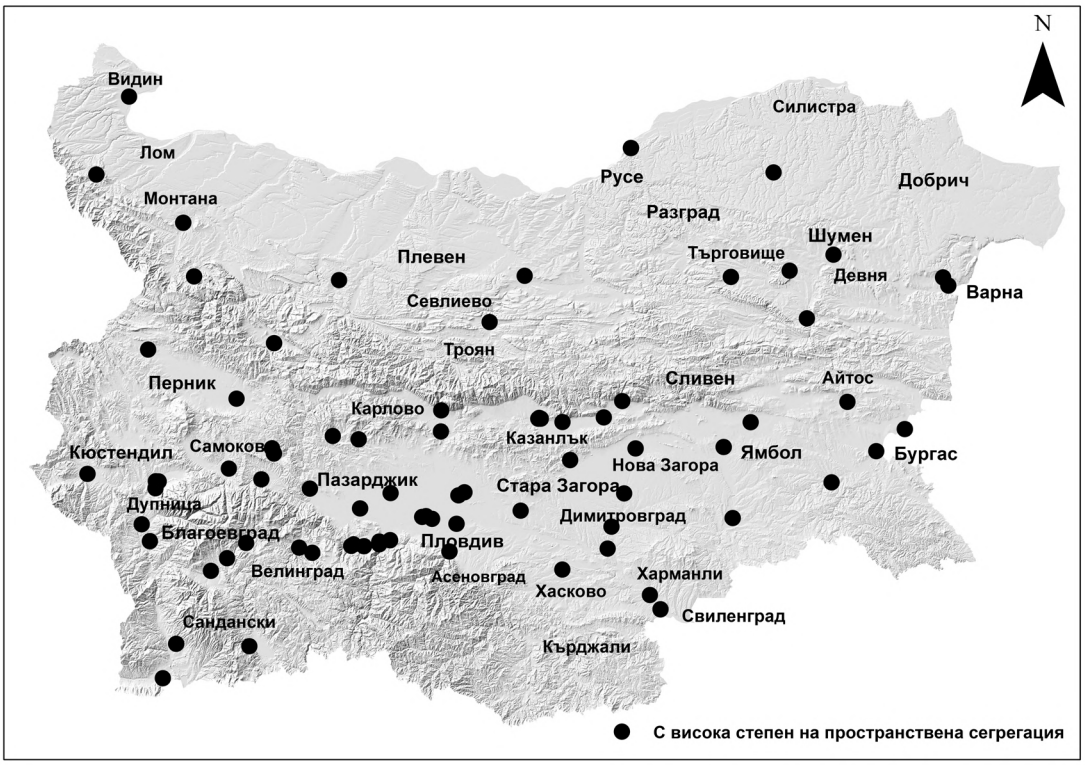

Фиг.7.4. Ромски градски гетоизирани структури с ниска степен на пространствена сегрегация

Източник: автора

Гетоизираните структури с висока степен на пространствена сегрегация представляват най-консолидирания и пространствено устойчив тип ромски квартали в българските градове. Те се отличават не просто с неблагоприятни стойности по отделни показатели, а с кумулативно натрупване на максимални или близки до максималните бални оценки в почти всички изследвани измерения – териториални, морфологични, инфраструктурни, динамични и функционални. Именно тази концентрация на неблагоприятни характеристики ги превръща в ясно обособени пространствени анклави в рамките на градската структура.

На първо място, пространственото им положение е силно периферизирано. В преобладаващата част от случаите махалите с висок индекс получават максимална бална оценка по показателя „местоположение в градското пространство“, което означава липса на обща или функционално интегрирана граница с основната градска тъкан. Дори когато физически съществува контакт с града, той често е прекъснат от индустриални територии, транспортни коридори, дерета, жп линии или други антропогенни бариери. Това пространствено отделяне не е само геометрично, а и функционално – то създава ясно разграничение между „град“ и „махала“, което се възпроизвежда в ежедневната мобилност, достъпа до услуги и социалните взаимодействия.

С това периферно положение е тясно свързана и високата честота на близост до антропогенни опасности и потенциални източници на замърсяване. Много от кварталите с висока степен на сегрегация са разположени в непосредствена близост до индустриални зони, депа за отпадъци, пречиствателни станции, натоварени пътни артерии или железопътни трасета. Този пространствен модел показва историческа и структурна логика на изтласкване към територии с по-ниска пазарна стойност и по-висок екологичен риск. Така сегрегацията се проявява не само като социално, но и като екологично неравенство.

Морфологичните характеристики на тези махали допълнително консолидират тяхната изолация. Почти навсякъде се наблюдава хаотична, гъсто застроена структура без ясно изразена планировъчна схема. Уличната мрежа е фрагментирана, често нерегламентирана, с тесни и непроходими улици. Показателят „тип на пътната настилка“ в голяма част от случаите достига максимална степен на неблагоприятност – липса на настилка или настилка само в ограничени участъци. Тази инфраструктурна недостатъчност не е второстепенен детайл, а ключов фактор, който затруднява достъпа на спешни услуги, обществения транспорт и градската поддръжка.

Гъстотата на населението и гъстотата на застроената площ са сред най-отличителните характеристики на силно сегрегираните структури. В много от случаите се наблюдават високи стойности и по двата показателя, което означава интензивно използване на ограничена терито-

рия. Това води до намалена жилищна площ на жител – показател, който почти системно е с неблагоприятна бална оценка. Пространствената компресия се превръща в трайна характеристика: много хора обитават ограничени пространства, често в самостоятелно изградени или пристроени жилища, които увеличават вътрешната плътност.

Динамичните показатели показват, че тези махали не са статични структури, а се намират в процес на вътрешна трансформация. В значителна част от тях се отчита висока динамика на застроената площ и съществен процентен ръст на нови сгради. Този растеж обаче рядко се осъществява чрез планирана експанзия; по-често става дума за вътрешно уплътняване – пристрояване, надстрояване или застрояване на междублокови и свободни пространства. Когато е налице пространствено разрастване, то обикновено е насочено към периферни, често нерегламентирани терени, което задълбочава конфликта между регулация и фактическо ползване.

Правният статут на сградите също е ключов компонент на високата сегрегация. В редица случаи се отчита висок дял на сгради без документи за собственост или частично регламентиран статут. Това създава порочен кръг: липсата на правна сигурност възпрепятства инвестиции в инфраструктура и благоустрояване, а липсата на инфраструктура допълнително маргинализира пространството. Нерегламентираната собственост затруднява и прилагането на градоустройствени политики, което стабилизира сегрегирания модел.

Функционалните показатели – достъп до училище, детска градина и здравни заведения – очертават ясно неравенство. В редица случаи целият ареал на махалата се намира извън нормативно определените разстояния за достъп или само ограничена част от него попада в тях. Дори когато географското разстояние не е голямо, липсата на транспортна свързаност, инфраструктурни бариери и социална дистанция намаляват реалната достъпност. По този начин пространствената сегрегация се превръща в образователна и здравна маргинализация.

Особено показателен е **дефицитът на зелени площи**. Както зелените площи за ограничено обществено ползване, така и достъпът до зелени площи за широко обществено ползване са с неблагоприятни стойности в почти всички силно сегрегирани махали. Липсата на вътрешни озеленени пространства допринася за ниско качество на средата, а отдалечеността от градските паркове усилва усещането за пространствена изолация. В комбинация с високата гъстота това създава среда с повишен екологичен и социален стрес.

Взаимовръзката между показателите показва ясно структурирана логика. Периферното местоположение е свързано с близост до антропогенни рискове и ограничен достъп до услуги. Хаотичната морфология корелира с висока гъстота и ниска жилищна площ на жител. Нерегламен-

тираната собственост е свързана с липса на инфраструктура и висока динамика на самостоятелно строителство. Дефицитът на зелени площи усилва ефекта на пространствената компресия. Всички тези фактори се наслагват и взаимно се подсилват.

Така гетоизираните структури с висока степен на пространствена сегрегация могат да бъдат определени като устойчиви пространствени системи с ясно изразена вътрешна хомогенност и външна изолация. Те функционират като териториално концентрирани социални пространства, в които неблагоприятните пространствени условия се възпроизвеждат във времето чрез комбинация от демографски натиск, институционална слабост и ограничени инвестиции.

Високата степен на пространствена сегрегация не е резултат от единичен показател, а от системна кумулация на териториални, морфологични, инфраструктурни и функционални дефицити. Тези махали представляват най-яркото проявление на пространствена несправедливост в българския град. Разбирането на тяхната вътрешна структура и взаимовръзките между показателите е ключово условие за разработване на интегрирани политики, които да прекъснат възпроизвеждането на сегрегационния модел.

Гетоизираните структури с висока степен на пространствена сегрегация (ИПС над 0,77) показват ясно изразена зависимост както от мащаба на града, така и от регионалния контекст. Разпределението им в националното пространство не е равномерно. Открояват се **зони на концентрация** – особено в Южна България (Горнотракийската низина и Родопската периферия), в Североизточна България (Лудогорие и Добруджа), както и в част от Северозападна България. В рамките на всяка категория градове се проявяват специфични морфологични и функционални характеристики, но същевременно се наблюдават и общи закономерности.

В най-малките градове – до 3 000 жители – високата степен на пространствена сегрегация се среща сравнително често в Южна България (например Баня, Мъглиж) и в отделни точки на Северозапада и Предбалкана. Тук махалите са малки по площ в абсолютни стойности, но често заемат значителен относителен дял от урбанизираната територия. Пространственото им положение обикновено е периферно, с ясно физическо отделяне от основната жилищна тъкан. Морфологията е хаотична, гъсто застроена, с минимална планировъчна регулация. Инфраструктурните дефицити – липса на пътна настилка, ограничен достъп до зелени площи, частична или липсваща регламентация на собствеността – са системни. Поради малкия размер на града формалната достъпност до училище или здравни услуги понякога е в рамките на нормативите, но това не компенсира социалната дистанция и екологичните рискове. Териториално тези случаи са концентрирани в по-слабо икономически развити райони, където ограничените инвестиции усилват устойчивостта на сегрегационния

модел.

В групата 3 001–10 000 жители се наблюдава по-широка териториална дисперсия, но с ясно изразена концентрация в Лудогорието (Исперих, Нови пазар), в Родопската периферия (Ракитово, Якоруда) и в части от Северозапада. В тези градове махалите вече имат по-голяма площ и по-значителен брой сгради. Гъстотата на населението е висока, а жилищната площ на жител – ниска. Динамиката на застрояване е активна, което показва вътрешно уплътняване и нерегламентирана експанзия. Близостта до антропогенни опасности е често срещана, особено при квартали, разположени до индустриални зони или депа. Достъпът до зелени площи е ограничен, а зелените площи за ограничено обществено ползване практически липсват. В тази категория ясно се вижда връзката между регионална периферност и висока степен на сегрегация – особено в Североизточна и Южна България.

В градовете от 10 001 до 30 000 жители концентрацията на силно сегрегирани махали е особено изразена в Южна Централна България (Карлово, Велинград), в Югоизточна България (Нова Загора, Раднево), както и в Североизточна България. Тук кварталите са значителни по площ и население, често с над хиляда сгради и няколко хиляди жители. Морфологията е изцяло хаотична в големи части от ареала, гъстотата на застрояване е висока, а динамиката на ново строителство продължава. Пространственото разрастване е по-ограничено поради регулационни или физически граници, което води до силно вътрешно уплътняване. Почти навсякъде се отчита неблагоприятна оценка по показателите за зелени площи и достъп до услуги. Тези градове показват стабилизирани сегрегирани структури, които вече функционират като автономни вътрешноградски територии.

В групата 30 001–100 000 жители се открояват Видин, Хасково, Ямбол, Шумен. Тук високата степен на сегрегация достига значителни пространствени мащаби. Площта на махалите може да надхвърля десетки хектари, а населението да бъде няколко хиляди души. Гъстотата на населението и гъстотата на застроената площ са системно високи. Пространственото им положение е периферно или граничещо с индустриални територии. Регионално се наблюдава силна концентрация в Югоизточна България (Ямбол, Хасково) и в Северозападна България (Видин). Тези райони се характеризират с икономическа трансформация и демографски спад, което усилва социалната поляризация и стабилизира гетоизираните структури.

В най-големите градове – над 100 000 жители – се намират едни от най-мащабните и най-високо сегрегирани структури в страната: Пловдив (Столипиново, Харман махала, Шекер махала), Варна, Бургас, Русе, Стара Загора. Тук концентрацията е особено силна в Южна Централна България и по Черноморието. Площта и населението на кварталите достигат изключителни размери, а гъстотата на населението е екстремна. Морфологията

е максимално хаотична, със силно уплътняване и минимални зелени площи. Достъпът до училища и здравни услуги формално може да е наличен, но качеството и социалната интеграция са ограничени. Регионално се откроява Южна България като зона с най-висока концентрация на големи, силно сегрегирани махали, особено в Пловдивската агломерация и по оста Пазарджик–Пловдив–Стара Загора.

Обобщено, териториите с най-висока концентрация на махали с висока степен на пространствена сегрегация са:

- Южна Централна България (Пловдив, Пазарджик, Карлово, Велинград);
- Югоизточна България (Стара Загора, Ямбол, Нова Загора, Раднево);
- Североизточна България (Шумен, Нови пазар, Исперих, Лудогорие);
- Северозападна България (Видин и околните градове).

Тези зони съвпадат с райони, характеризиращи се с комбинация от икономическа периферност, постсоциалистическа индустриална трансформация и висока концентрация на ромско население.

Закономерността е ясна: колкото по-голям е градът, толкова по-мащабна е гетоизираната структура в абсолютни стойности, но относителната степен на изолация се запазва чрез комбинация от периферно местоположение, висока гъстота, хаотична морфология, инфраструктурен дефицит и ограничен достъп до зелени и социални ресурси. Регионалната концентрация в Южна и Североизточна България показва, че пространствената сегрегация е не само градски, но и териториално-структурен феномен, вписан в по-широките социално-икономически различия на страната.

Разглежданите гетоизирани структури с индекс на пространствена сегрегация над 0,77 очертават най-консолидирания тип пространствено отделяне в българските градове. За разлика от средната степен, при която доминира кумулативният ефект на междинни дефицити, тук се наблюдава ясно натрупване на максимални или близки до максималните бални оценки по почти всички показатели. Характерът на тази висока степен обаче не е еднакъв във всички категории градове. Той варира според мащаба на урбанизираната система и регионалния контекст.

В градовете до 3 000 жители – 4,2% от ГГС в тази категория високата степен на пространствена сегрегация се проявява в относително малки по площ, но ясно отделени територии. Примери като Баня, Мъглиж, Сливница показват, че дори в компактна градска среда може да се формира силно сегрегирана структура. Площта на махалите обикновено не е голяма в абсолютни стойности, но представлява значителен относителен дял от урбанизираната територия. Броят на сградите е ограничен, но гъстотата на застрояване често е висока спрямо мащаба на града. Гъстотата

на населението достига високи стойности, а жилищната площ на жител е ниска. Почти навсякъде се отчита бална оценка 3 за морфология – хаотична, гъсто застроена структура без ясно планиране. Типът на пътната настилка е непълен или липсващ, а делът на сградите без документи за собственост е висок. Достъпът до училища и детски градини формално може да е в рамките на нормативното разстояние поради малкия мащаб, но социалната дистанция остава висока. Зелените площи за ограничено обществено ползване практически липсват. В тази категория високата сегрегация е резултат от вътрешна концентрация и социална хомогенност в ограничено пространство.

В групата 3 001–10 000 жители в– 36,1% от ГГС в тази категория исоката степен вече придобива по-ясно пространствено изражение. Градове като Луковит, Средец, Стралджа, Исперих, Брацигово показват сходен модел: периферно местоположение (бал 3), честа близост до антропогенни опасности и потенциални източници на замърсяване, висока гъстота на населението и ясно изразена хаотична морфология. Площта на махалите в тази група е по-значителна, а броят на сградите в края на периода показва отчетлива динамика. Процентното нарастване на новите сгради често е двуцифрено или по-високо, което говори за активна вътрешна експанзия. Пространственото разрастване в рамките на квартала е силно изразено (бал 3), което означава, че гетото не само се уплътнява, но и разширява териториалния си обхват. Достъпът до зелени площи за широко обществено ползване обикновено надхвърля нормативните разстояния, а зелените площи за ограничено ползване са с нисък дял. Тук вече се формира стабилна териториална единица със собствени вътрешни граници.

В градовете от 10 001 до 30 000 жители– 34,7% от ГГС в тази категория високата степен на сегрегация придобива още по-комплексен характер. Примери като Казанлък (различни зони), Петрич, Панагюрище, Нова Загора, Карлово, Велинград разкриват квартали със значителна площ и висока концентрация на население. Броят на сградите често надхвърля няколкостотин или дори хиляда, а гъстотата на застрояване достига високи стойности. Процентното нарастване на новите сгради показва, че тези структури са динамични и продължават да се развиват вътрешно. Почти всички показатели за морфология, собственост и инфраструктура са с максимална бална оценка. Типът на пътната настилка е непълен или липсващ в значителни части от ареала. Достъпът до образователни и здравни услуги е частичен или извън нормативните зони за значителна част от територията. Близостта до индустриални територии или натоварени транспортни артерии усилва изолацията. Тук се наблюдава силна връзка между периферно местоположение, антропогенни рискове и висока гъстота – комбинация, която стабилизира пространствената сегрегация.

В градовете от 30 001 до 100 000 жители – 15,3% от ГГС в тази категория високата степен достига мащабни измерения. Видин, Шумен,

Ямбол, Хасково, Пазарджик са показателни примери. Площта на махалите в тези градове често надхвърля десетки хектари, а броят на населението достига няколко хиляди души. Гъстотата на населението и гъстотата на застроената площ са високи, като вътрешното уплътняване е основен механизъм на развитие. Процентното нарастване на новите сгради показва продължаващ натиск. Динамиката на застроената площ е интензивна (бал 3), а пространственото разрастване често се сблъсква с физически или регулационни граници, което води до още по-голямо уплътняване. Почти навсякъде достъпът до зелени площи е силно ограничен. Морфологията е изцяло хаотична в големи части от територията. В тази група високата степен се характеризира с ясно изразена териториална автономия на квартала спрямо останалата градска структура.

В най-големите градове над 100 000 жители – 9,7% от ГГС в тази категория – Пловдив (Столипиново, Харман махала, Шекер махала), Варна, Бургас, Русе, Стара Загора– високата степен на пространствена сегрегация придобива метрополитен мащаб. Площта на кварталите може да бъде изключително голяма, а населението да достига десетки хиляди души. Гъстотата на застрояване е висока, а гъстотата на населението – екстремна. Морфологията е максимално хаотична, със силно уплътняване и минимални свободни пространства. Дялът на сградите без документи за собственост е висок или частично висок, но дори при наличие на регулация гъстотата остава значителна. Достъпът до училища и здравни услуги може формално да е наличен поради близостта до централни градски зони, но социалната и функционална бариера остава. Зелените площи са крайно недостатъчни, а достъпът до по-големи обществени паркове често надхвърля нормативните изисквания. Тук високата сегрегация се проявява като концентрирана урбанистична система в рамките на по-голям град – своеобразен „град в града“.

Закономерността, която се откроява във всички категории, е, че с нарастването на мащаба на града се увеличава абсолютният размер на гетоизираната структура, но относителната ѝ изолация се поддържа чрез комбинация от висока гъстота, хаотична морфология и ограничен достъп до зелени и социални ресурси. В малките градове високата степен е резултат от социална и инфраструктурна концентрация в малък мащаб. В средните – от териториално обособяване и експанзия. В големите – от интензивно уплътняване и структурна периферизация, често в близост до индустриални зони.

Концептуален модел на „поясите на висока пространствена сегрегация“ в България

Анализът на ромските градски гетоизирани структури с висока степен на пространствена сегрегация (ИПС над 0,77) позволява формулирането на ясно изразен пространствен модел на концентрация. Разпределе-

нието им не е случайно или равномерно, а образува териториални пояси, които съвпадат с определени социално-икономически, демографски и историко-урбанистични характеристики на страната. Тези пояси могат да бъдат разглеждани като зони на структурна уязвимост в националното градско пространство.

I. Южен централен пояс (Тракийско-Родопска ос)

Най-ясно изразената концентрация на силно сегрегирани структури се наблюдава в Южна Централна България – по оста Пазарджик – Пловдив – Карлово – Стара Загора – Хасково, с разклонения към Родопската периферия (Велинград, Ракитово, Якоруда).

Този пояс се характеризира със следните особености:

- наличие както на големи, така и на средни градове с устойчиви и мащабни гетоизирани територии (Пловдив – Столипиново; Пазарджик; Стара Загора; Хасково);
- висока гъстота на населението и застрояване, съчетана с ниска жилищна площ на жител;
- максимална неблагоприятна оценка по показателите за морфология – хаотична, нерегулирана структура;
- интензивна динамика на вътрешно уплътняване;
- системен дефицит на зелени площи и ограничен достъп до обществено обслужване.

Териториално този пояс съвпада с райони на бивша индустриална концентрация и последваща постсоциалистическа трансформация. Градската йерархия тук включва както големи урбанистични центрове (Пловдив), така и вторични регионални ядра. В големите градове сегрегацията достига метрополитен мащаб, докато в средните градове тя е по-компактна, но структурно стабилизирана.

II. Югоизточен индустриално-периферен пояс

Вторият ясно изразен пояс обхваща Югоизточна България – Ямбол, Нова Загора, Раднево, Сливен, частично Бургас.

Тук високата пространствена сегрегация е тясно свързана с:

- близост до индустриални територии и енергийни комплекси;
- разполагане на махалите в периферни или екологично компрометирани зони;
- висока гъстота на населението при ограничена площ;
- ограничен достъп до зелени площи и социална инфраструктура.

Този пояс е типичен пример за съчетание между икономическа трансформация и социална периферизация. След индустриалния спад част от

градовете запазват гетоизираните структури като устойчиви анклави, които се уплътняват, но рядко се интегрират.

III. Североизточен пояс (Лудогорие – Добруджа – Шуменско)

Североизточна България оформя трети пояс на висока концентрация – Шумен, Нови пазар, Исперих, части от Разградска и Силистренска област.

Тук сегрегацията има следните специфики:

- по-често разположени в средни и малки градове;
- ясно периферно местоположение с физически отделени граници;
- значителен дял на нерегламентирана собственост;
- висока динамика на ново строителство чрез вътрешно уплътняване;
- силно ограничени зелени площи.

Този пояс съвпада с райони с по-ниски икономически показатели и демографски спад, което усилва пространствената концентрация на уязвими групи. В малките и средните градове сегрегацията е по-компактна, но силно изразена в относителен мащаб.

IV. Северозападен пояс на структурна маргинализация

Северозападна България – Видин и прилежащите градове – формира четвърти пояс, където високата степен на сегрегация се проявява в контекста на икономическа периферност и демографски срив.

Характеристики:

- значителна площ на махалите спрямо размера на града;
- висока гъстота на населението;
- инфраструктурни дефицити и слаба инвестиционна активност;
- ограничен достъп до зелени площи и социални услуги.

Тук сегрегацията е по-малко динамична, но структурно устойчива – тя се възпроизвежда в условията на общ регионален упадък.

V. Черноморски пояс

Включва Варна и Бургас, където високата степен на сегрегация се проявява в рамките на силни икономически центрове.

Спецификата тук е:

- големи по площ и население махали;
- формално относително добър достъп до образователна и здравна инфраструктура поради мащаба на града;
- екстремна гъстота и силно вътрешно уплътняване;
- значителен дефицит на зелени площи вътре в кварталите.

Този пояс показва, че икономическата активност на града не гарантира автоматично пространствена интеграция.

Връзка с градската йерархия

Моделът показва, че:

- В малките градове високата сегрегация е относително концентрирана и често заема значителен дял от урбанизираната територия.
- В средните градове тя се стабилизира като ясно обособена периферна зона.
- В големите и много големите градове тя придобива мащаб на „град в града“ – с вътрешна морфологична автономия.

Колкото по-висока е позицията в градската йерархия, толкова по-голям е абсолютният размер на гетоизираната структура, но относителните морфологични и инфраструктурни дефицити остават сходни.

В обобщение, поясният модел показва, че високата степен на пространствена сегрегация в България не е разпръснат феномен, а формира ясно очертани териториални зони, които съвпадат с икономическата периферност, постсоциалистическата трансформация и специфичната урбанистична история на отделните региони. Това позволява сегрегацията да бъде разглеждана не само като вътрешноградски, но и като национален пространствен проблем със собствена териториална логика.

Закономерности и зависимости между показателите при висока степен на пространствена сегрегация

При гетоизираните структури с висок индекс на пространствена сегрегация не се наблюдават случайни комбинации от неблагоприятни показатели, а ясно изразени системни взаимовръзки. Показателите функционират в синергия и образуват устойчив модел на пространствена изолация, в който териториалните, морфологичните, инфраструктурните и динамичните характеристики взаимно се усилват.

Корелация между периферно местоположение и екологична уязвимост

Една от най-устойчивите зависимости е връзката между местоположението в градското пространство и близостта до антропогенни опасности. В преобладаващата част от силно сегрегираните махали периферното или физически отделено местоположение (бал 3) съвпада с непосредствена близост до индустриални зони, депа, транспортни коридори или други източници на замърсяване.

Тази закономерност показва, че пространствената сегрегация не е само социален феномен, а и екологичен. Изтласкването към по-нискостойностни и рискови територии исторически създава основата за последва-

ща морфологична и инфраструктурна маргинализация.

Морфология, гъстота и жилищна площ – триъгълник на пространствената компресия

Високата степен на сегрегация почти неизменно се съпровожда от:

- хаотична морфология (бал 3),
- висока гъстота на населението,
- ниска жилищна площ на жител.

Тези три показателя формират структурен „триъгълник на пространствена компресия“. Хаотичното застрояване води до липса на регулация и свободни пространства, което повишава гъстотата. Повишената гъстота намалява жилищната площ на човек. Намалената жилищна площ стимулира допълнително вътрешно уплътняване чрез пристройки и надстройки, което затвърждава хаотичната морфология.

Тук се наблюдава циклична причинно-следствена връзка: морфологичният дефицит поражда гъстота, а гъстотата възпроизвежда морфологичния дефицит.

Нерегламентирана собственост и инфраструктурна недостатъчност

Друг ясно изразен модел е съвпадението между:

- висок дял на сгради без документи за собственост,
- липса или частична наличност на пътна настилка,
- ограничени зелени площи,
- висока динамика на самостоятелно строителство.

Липсата на правна регулация възпрепятства публични инвестиции в инфраструктура. Отсъствието на инфраструктура създава условия за самостоятелно и нерегламентирано строителство. Това строителство от своя страна задълбочава морфологичната хаотичност и правната несигурност.

Тази зависимост показва, че правният статут е ключов медиатор между пространствената форма и инфраструктурното развитие.

Пространствено разрастване и вътрешно уплътняване

В махалите с висока степен на сегрегация се наблюдават два доминиращи динамични режима:

- Вътрешно уплътняване – висока гъстота на застроената площ и значителна динамика на ново строителство при ограничено пространствено разрастване.
- Периферна експанзия – наличие на пространствено разрастване към

незастроени или слабо регулирани терени.

Закономерността е следната: когато територията е физически ограничена (индустриални зони, природни бариери), доминира вътрешното уплътняване. Когато има наличен периферен ресурс, се наблюдава експанзивен модел. И в двата случая резултатът е нарастване на гъстотата и усилване на сегрегацията.

Достъп до услуги и морфологична изолация

Показателите за достъп до училище, детска градина и здравни заведения показват ясна зависимост от местоположението и инфраструктурата. При бал 3 за местоположение почти винаги се наблюдава частичен или пълен дефицит на нормативен достъп.

Интересна закономерност е, че дори в големи градове, където физическото разстояние до услуги може да е относително малко, високата гъстота и лошата вътрешна инфраструктура реално намаляват достъпността. Тоест, функционалната изолация е производна не само на дистанция, а на морфологична бариерност.

Зелени площи и гъстота

Нисък дял на зелени площи за ограничено обществено ползване почти винаги съвпада с:

- висока гъстота на населението,
- висока гъстота на застрояване,
- висока динамика на застроената площ.

Зелените площи са първият ресурс, който изчезва при вътрешно уплътняване. Това води до още по-голяма пространствена компресия и влошено качество на средата. Високата сегрегация следователно може да бъде разглеждана и като резултат от систематична ерозия на публичното пространство.

При ромските градски гетоизирани структури с висока степен на пространствена сегрегация показателите не функционират изолирано. Те образуват устойчиви комплекси от взаимно подсилващи се характеристики. Най-силните зависимости се наблюдават между:

- местоположение и екологичен риск;
- морфология, гъстота и жилищна площ;
- нерегламентирана собственост и инфраструктурен дефицит;
- динамика на застрояване и ерозия на зелените площи.

Високата степен на сегрегация следователно представлява резултат от кумулативен пространствен процес, при който неблагоприятните ха-

рактеристики се натрупват и взаимно се възпроизвеждат във времето.

Заключение

В заключение, анализът демонстрира, че пространствената сегрегация при ромските гетоизирани структури в България е измерим, структурно обоснован и териториално диференциран феномен. Тя не е случайно отклонение в градската система, а закономерен резултат от исторически, икономически и институционални процеси. Количественото ѝ измерване чрез индекс на пространствена сегрегация не само позволява класификация и сравнение, но и разкрива вътрешната логика на нейното възпроизвеждане. Това поставя основа за преминаване от констатация към целенасочена пространствена политика, ориентирана към намаляване на неравенствата и повишаване на устойчивостта на българските градове.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Надежда Илиева

Монографията „Модели на ромските градски гетоизирани структури в България“ поставя солидна теоретична и концептуална основа за анализа на ромските градски гетоизирани структури, като позиционира проблема за пространствената сегрегация в широкия контекст на класическите и съвременни научни парадигми. Проследяването на еволюцията на научната мисъл – от Чикагската школа до концепциите за „разделения“ и „двойния“ град – позволява пространствената сегрегация да бъде интерпретирана не просто като пространствен феномен, а като израз на дълбоки социални, икономически и институционални неравенства. В този смисъл изследването потвърждава разбирането, че градското пространство функционира като „карта“ на обществото, върху която се проектират социалните различия и отношения.

Съществен принос е обосноваването на необходимостта от въвеждането и използването на понятието „градска гетоизирана структура“ (ГГС), което отразява по-точно спецификата на ромските квартали в постсоциалистическия контекст. Направеният критичен преглед на съществуващите термини като „slum“, „informal settlement“ и „ghetto“ показва тяхната ограничена приложимост към българската действителност. В този контекст предложената терминология не само запълва концептуален вакуум, но и създава по-прецизен аналитичен инструмент за изследване на тези специфични пространствени форми.

Изследването ясно демонстрира, че ромските гетоизирани структури не могат да бъдат разглеждани като еднородни или универсално дефинирани пространства. Те се отличават със значителна хетерогенност, произтичаща от различията в тяхната морфология, историческо развитие, социално-икономически характеристики и пространствено положение в рамките на градската структура. Това налага прилагането на системен и интердисциплинарен подход, който съчетава географски, социологически, урбанистични и демографски перспективи.

В теоретичен план особено значимо е интегрирането на концепцията за „производството на пространството“, според която градската среда се формира чрез наслагването на различни исторически, икономически и социални процеси. В този смисъл гетоизираните структури се разглеждат като резултат от дългосрочни трансформации, включително постсоциалистическия преход, оттеглянето на социалната държава, неолиберални политики и задълбочаването на социалното неравенство. Така те се интерпретират не като изолирано явление, а като част от по-широки структурни процеси.

В увода е аргументирана и високата обществена значимост на изследването, като се подчертава връзката между научния анализ и европейски-

те и националните политики за устойчиво и интегрирано градско развитие. Поставянето на проблема в контекста на стратегически документи като „Градовете на бъдещето“, Националната концепция за пространствено развитие и инициативата „Нов европейски Баухаус“ показва, че намаляването на пространствената сегрегация е ключово условие за постигане на социално сближаване и устойчивост.

Методологично изследването се отличава с висока степен на иновативност и интердисциплинарност. Разработената методика комбинира традиционни подходи (преброявания, теренни и социологически изследвания) със съвременни геопространствени технологии, включително географски информационни системи и методи на машинно обучение и дълбоки невронни мрежи. Това позволява не само точното локализиране и очертаване на гетоизираните структури, но и проследяване на тяхната динамика във времето – аспект, който традиционно остава слабо изследван.

Съществен методологичен принос е разработването на многостепенен модел за анализ на пространството, включващ урбанистично, функционално, символично и виртуално измерение. Този подход разширява класическите представи за пространството и позволява по-задълбочено разбиране на връзките между физическата среда, социалните практики и възприятията на обитателите. Включването на концепцията за „активното пространство“ допълнително обогатява анализа, като акцентира върху ежедневните практики и мобилността на населението като ключови фактори за разбиране на сегрегационните процеси.

Разработената система от показатели и индикатори, структурирани в йерархични нива (местоположение, квартал, жилищна среда), осигурява надеждна основа за количествено измерване на пространствената сегрегация. Въвеждането на интегрален индекс, базиран на първостепенни и второстепенни показатели, позволява обективна оценка и сравнение между различни гетоизирани структури, както и проследяване на промените във времето.

В заключение, теоретико-методологичната рамка на изследването не само систематизира съществуващото знание, но и предлага нови концептуални и аналитични инструменти за изследване на ромските градски гетоизирани структури. Тя създава стабилна основа за последващия емпиричен анализ и допринася за по-доброто разбиране на механизмите, които формират и възпроизвеждат пространствената сегрегация в българските градове.

Във втора глава, анализът на броя и териториалното разположение на ромската етническа група в България разкрива сложни и многопластови демографски и пространствени процеси, които се развиват в дългосрочен исторически контекст. Установените тенденции показват, че ромското

население е единствената етническа група в страната, която демонстрира почти непрекъснато нарастване на своята численост след Освобождението, въпреки наличието на колебания в официалните статистически данни, обусловени от методологични ограничения и особености на самоидентификацията. Съществен извод от изследването е значителното разминаване между официалните преброителни данни и експертните оценки за броя на ромите, което поставя въпроса за необходимостта от критично преосмисляне на подходите към измерването на етническите характеристики на населението. Това разминаване има пряко отражение върху формулирането и прилагането на публични политики, насочени към социалното включване и териториалното развитие.

Пространственият анализ показва, че ромската етническа група се характеризира с разпръснато разселване, но същевременно с ясно изразени регионални концентрации, особено в Североизточна и Южна Централна България. В същото време се наблюдават значителни вътрешнорегионални различия, които се задълбочават след 90-те години на XX век под въздействието на демографски, икономически и миграционни процеси. Особено показателен е случаят на Северозападна България, където увеличаването на относителния дял на ромите е по-скоро резултат от депопулацията на останалото население, отколкото от интензивен вътрешен растеж.

Анализът на селищната мрежа и урбанизационните процеси подчертава нарастващото значение на градовете като основни центрове на концентрация на ромското население. Въпреки това ромите остават по-слабо урбанизирана общност в сравнение с българското население, като същевременно в редица малки и средни градове се наблюдава висока степен на локална концентрация. Тези процеси са тясно свързани с вътрешната миграция, структурните промени в икономиката и ограничените възможности за социална мобилност.

Особено важен резултат от проведеното изследване е идентифицирането на гетоизирани ромски структури в градската среда. Чрез прилагането на разработен авторски алгоритъм за пространствен анализ и идентификация бяха очертани общо 210 гетоизирани градски структури на територията на страната. Това позволява не само тяхното количествено измерване, но и по-прецизно разбиране на пространствените модели на сегрегация и концентрация на ромското население. Получените резултати потвърждават, че гетоизацията не е случаен процес, а устойчив пространствен модел, формиран в резултат от взаимодействието между социално-икономически, институционални и исторически фактори.

В обобщение, пространствените и демографските характеристики на ромската етническа група в България очертават модел на развитие, в който се преплитат процеси на растеж, миграция, урбанизация и сегрегация. Разбирането на тези процеси, както и прилагането на иновативни мето-

дологични подходи за тяхното изследване, са ключово условие за разработването на ефективни политики за социално включване, териториална кохезия и устойчиво градско развитие.

В трета глава анализът на демографските трансформации в ромските градски гетоизирани структури показва, че в началото на XXI век ромската общност в България навлиза в нов етап на демографско и социално развитие. Проследените процеси свидетелстват за постепенно отдалечаване от традиционния модел на многодетно семейство и ранно родителство и за формиране на по-модернизиран модел на репродуктивно поведение, в който на преден план се поставят образованието, трудовата реализация, семейното планиране и възможността за осигуряване на по-добро бъдеще на децата.

Изследването показва, че намаляването на раждаемостта сред ромското население не е резултат от действието на един-единствен фактор, а от съвкупното влияние на миграционни, социално-икономически, образователни, културни и институционални процеси. Особено силно въздействие оказват масовата външна миграция на младите поколения, повишаването на образователните амбиции, нарастващата социална активност на жените, влиянието на религиозните общности и разширяването на здравно-образователното посредничество. В резултат от това се наблюдава не само спад в броя на децата в семейството, но и отлагане на първото раждане, ограничаване на ранните бракове и все по-ясно изразена ориентация към планирано родителство.

Съществен извод от изследването е, че демографските промени протичат нееднородно в различните ромски общности и гетоизирани структури. Те се различават според степента на образователна интеграция, интензивността на миграционните процеси, локалния икономически контекст, ролята на религиозните лидери и ефективността на местните институции. Това показва, че демографското поведение на ромската общност не може да бъде обяснявано чрез унифициран модел, а трябва да се разглежда в контекста на вътрешната ѝ социална диференциация и на конкретните пространствени условия.

Особено значим фактор в демографската трансформация е външната миграция, която през последните две десетилетия се утвърждава като един от водещите механизми за социална адаптация, икономическо оцеляване и културна промяна. Миграцията вече не се проявява само като временна трудова мобилност, а все по-често придобива семеен, циркулярен и дори трайно установяващ се характер. Тя променя възрастовата структура на населението в ромските квартали, намалява броя на младите семейства и децата, води до обезлюдяване на част от гетоизираните пространства и същевременно формира транснационални социални мрежи, които поддържат връзката между „тук“ и „там“.

Наред с демографските ефекти, миграцията има и силно социално-пространствено въздействие. Тя създава възможности за подобряване на жилищната среда, за излизане от традиционните гетоизирани територии и за формиране на нови модели на социална мобилност. Същевременно обаче поражда вътрешна стратификация в рамките на ромската общност – между домакинствата с достъп до миграционни мрежи и ресурси и тези, които остават в състояние на дълбока социална уязвимост. По този начин миграцията едновременно отслабва някои форми на пространствена изолация и създава нови линии на социално неравенство.

В по-широк план резултатите от анализа потвърждават, че демографските процеси в ромските градски гетоизирани структури не следва да се тълкуват единствено като израз на криза, а като индикатор за протичаща вътрешна трансформация. Намаляването на раждаемостта, промяната в семейните стратегии, повишаването на значението на образованието и разширяването на миграционната мобилност са белези на постепенно преструктуриране на ценностите и социалното поведение. В този смисъл ромските общности все по-осезаемо навлизат в процес на демографски преход, който е съпроводен с промени в идентичността, социалната организация и отношенията с по-широката обществена среда.

Оттук следва и един важен практически извод: устойчивото социално включване на ромите не може да се постигне единствено чрез компенсаторни мерки, насочени към преодоляване на бедността, а изисква дългосрочна политика, която отчита демографските и миграционните трансформации като ресурс за развитие. Необходим е интегриран подход, съчетаващ образование, здравни грижи, подкрепа за родителството, заетост, локални икономически инициативи, мониторинг на демографските процеси и ефективна координация между институциите. Само при подобна рамка настъпващите промени в ромските общности могат да бъдат превърнати в основа за реална социална мобилност, намаляване на сегрегацията и по-устойчива териториална интеграция.

В четвърта глава анализът на икономическите фактори като детерминанти при формирането и развитието на ромските градски гетоизирани структури показва, че икономическото изключване е сред най-съществените механизми за възпроизводство на пространствената сегрегация. Ниските доходи, високите равнища на безработица, ограничените възможности за стабилна заетост, ниската квалификация и ограничената конкурентоспособност на пазара на труда формират среда, в която ромските домакинства са принудени да обитават територии с по-ниска стойност на жилищата, влошени характеристики на жилищната среда и ограничен достъп до услуги. По този начин социално-икономическото неравенство се материализира в градското пространство и се превръща в основа за устойчивото съществуване и разширяване на гетоизираните структури.

Изследването потвърждава, че трудовият пазар е ключово поле, в

което се проявяват и натрупват основните неравенства. Ниското образователно равнище, липсата на професионална квалификация, влошеното здравословно състояние и дискриминационните нагласи на работодателите ограничават достъпа на ромите до формална и сигурна заетост. В резултат голяма част от икономическата активност на ромската общност се реализира в неформалната икономика, чрез сезонна заетост, временен труд, тротоарна търговия и други нерегламентирани дейности. Това създава своеобразен парадокс – ромите работят, но трудът им често остава институционално непризнат, неосигурен и нископлатен, което поддържа състоянието на бедност и социална уязвимост.

Съществен извод от анализа е, че икономическите стратегии на ромските домакинства се изграждат в условията на постоянна адаптация към несигурна социална среда. В този контекст неформалната икономика, вътрешните мрежи за взаимопомощ и международната трудова миграция се превръщат в основни механизми за оцеляване. Те компенсират в известна степен отсъствието на ефективна държавна подкрепа и слабостта на институционалните механизми за интеграция, но същевременно възпроизвеждат зависимост, нестабилност и ограничена социална мобилност. Особено показателна е ролята на роднинските и общностните мрежи, които функционират едновременно като форма на защита и като механизъм на самозатваряне, ограничаващ включването в по-широките икономически и обществени структури.

Международната трудова миграция се откроява като един от най-силните икономически регулатори в развитието на ромските общности през последните две десетилетия. Тя осигурява доходи, които подобряват жизнения стандарт, променят жилищната среда и създават възможности за частично излизане от гетоизираните пространства. В същото време обаче тази зависимост от външни доходи не води автоматично до устойчива икономическа интеграция, тъй като средствата най-често се насочват към текущо потребление и жилищни инвестиции, а не към дългосрочно предприемачество и образователен капитал. Така миграцията изпълнява двойствена функция – едновременно смекчава бедността и задълбочава вътрешните социални различия между домакинствата с достъп до транснационални ресурси и онези, които остават трайно изключени от тези процеси.

Изследването показва още, че икономическата маргинализация на ромите не е просто резултат от индивидуални дефицити, а е следствие от натрупването на структурни бариери – неефективни политики по заетостта, слаба координация между институциите, формален характер на интеграционните програми и липса на системен мониторинг. Приетите стратегически документи и програми за ромска интеграция остават в значителна степен без реален практически ефект, тъй като се реализират фрагментарно, краткосрочно и без дългосрочна обвързаност с мест-

ния социално-икономически контекст. Това води до възпроизвеждане на ситуация, при която политиките са насочени повече към смекчаване на последиците, отколкото към преодоляване на причините за бедността, безработицата и пространствената изолация.

Особено важен резултат е установяването на силната връзка между икономическото положение, образованието и междупоколенческото възпроизводство на бедността. В условията на трайна безработица, ниски доходи и ограничен достъп до качествено образование, бедността се превръща не само в икономическо състояние, но и в устойчив социален модел, който се предава между поколенията. Това означава, че преодоляването на икономическата изолация изисква много повече от временна трудова заетост или социално подпомагане – необходимо е създаване на условия за реална възходяща мобилност чрез образование, квалификация, достъп до здравеопазване, стабилна трудова реализация и подобряване на жилищната среда.

В по-широк план направеният анализ показва, че икономическите фактори не само влияят върху формирането на ромските гетоизирани структури, но и поддържат тяхната устойчивост във времето. Пространствената концентрация на бедност и ограничени възможности за доходи затваря ромските квартали в цикъл на социална и икономическа маргинализация. В същото време в отделни локални примери се наблюдават и признаци на положителна трансформация – развитие на дребно предприемачество, повишаване на трудовата мотивация, по-висока образователна амбиция и формиране на нова трудова етика, особено сред по-младите поколения. Именно тези процеси очертават потенциалната посока за бъдеща промяна.

Следователно устойчивото преодоляване на икономическата сегрегация в ромските градски гетоизирани структури предполага дългосрочна, координирана и териториално чувствителна политика, която съчетава образование, професионална квалификация, достъп до формална заетост, социална защита, ограничаване на дискриминацията и изграждане на надеждна информационна и мониторингова система. Само при такъв интегриран подход трудът може да се превърне от средство за оцеляване в основа за социално достойнство, икономическа стабилност и реална интеграция. В този смисъл включването на ромската общност в националното икономическо пространство не е въпрос на социална компенсация, а на справедливост, модернизация и устойчиво развитие на цялото общество.

В пета глава анализът на взаимодействието между ромските гетоизирани структури и функционалните системи в градската пространствена структура показва, че пространствената сегрегация не се изчерпва с физическото местоположение на тези територии, а се проявява чрез ограничен достъп до основни градски ресурси – образование, здравеопазване, социални услуги, транспорт и зелени площи. В този смисъл гетоизираните

структури следва да се разглеждат не само като териториално обособени части на града, а като пространства на натрупано социално, институционално и инфраструктурно неравенство. Именно достъпът до ресурсите на града се превръща в едно от най-важните измерения на реалната степен на интеграция на ромското население.

Изследването показва, че за жителите на ромските гетоизирани структури е характерно формирането на ограничено „активно пространство“, в рамките на което ежедневните дейности често остават концентрирани в самия квартал или в непосредствено прилежащите му зони. Това стесняване на пространствения обхват е резултат както от физически бариери и периферно местоположение, така и от бедност, ниска мобилност, слаба транспортна осигуреност, дефицит на доверие към институциите и ограничени социални контакти извън рамките на общността. По този начин пространствената сегрегация се възпроизвежда не само чрез морфологията на квартала, но и чрез ежедневните практики, социалните мрежи и моделите на използване на градското пространство.

Особено ясно тези зависимости се открояват в сферата на здравеопазването. Направеният анализ доказва, че достъпът до здравни услуги в ромските гетоизирани структури се определя от взаимодействието между три групи фактори – социално-икономически, пространствени и институционални. От една страна, значителен дял от населението остава извън системата на здравното осигуряване поради безработица, сезонна и неформална заетост, миграционни прекъсвания и натрупани задължения. От друга страна, дори когато съществува относително добър географски достъп до лечебни заведения, той често не се превръща в реален достъп поради финансови бариери, ниска здравна грамотност и ограничено доверие към здравната система. Така се формира парадоксална ситуация на формална наличност, но реална недостъпност на здравната помощ.

Получените резултати показват, че при ромските гетоизирани структури непространствените бариери често обезсмислят предимствата на сравнително добрия географски достъп. В много случаи жителите имат личен лекар или живеят в градове с налични здравни услуги, но не могат да се възползват пълноценно от тях поради липса на осигурителни права, невъзможност за заплащане на прегледи, отсъствие на профилактична култура и прекъснатост в отношенията със системата. Този модел води до забавена диагностика, късно търсене на медицинска помощ, нисък обхват на профилактиката и по-висока честота на хронични заболявания, което задълбочава социалната уязвимост на общността.

В същото време изследването показва, че здравните медиатори и мобилните форми на здравно обслужване имат съществена роля за частичното компенсиране на институционалната дистанция. Там, където работят здравни медиатори, се наблюдава по-добра информираност, по-активно включване в профилактични дейности, по-добра комуникация със

здравните институции и по-успешно достигане до най-уязвимите семейства. Независимо от доказаната им ефективност, тези практики остават неравномерни, често проектно обусловени и лишени от необходимата устойчивост. Това показва, че при липса на последователна национална и местна политика дори успешните модели на посредничество трудно могат да доведат до трайна промяна.

Направеният пространствен анализ на достъпа до здравни заведения показва, че по отношение на географската близост до МБАЛ голяма част от ромските гетоизирани структури се намират в сравнително благоприятна позиция, тъй като са разположени в градове с налична болнична помощ или в относителна близост до такива центрове. Това обаче не отменя факта, че част от структурите, особено в по-малките и периферни градове, се отличават със затруднен достъп до болнична помощ, а още по-сериозен проблем е ограничената достъпност до по-качествени здравни услуги в областните центрове. Следователно пространственото измерение на здравната неравнопоставеност не трябва да се оценява само чрез наличие или отсъствие на лечебно заведение, а чрез реалната възможност на жителите да достигнат, да ползват и да поддържат непрекъснат достъп до здравна грижа.

Изследването потвърждава, че достъпът до образование е сред най-съществените индикатори за дългосрочната интеграция на ромската общност. Пространствената сегрегация поражда училищна сегрегация, а тя от своя страна възпроизвежда образователно неравенство, ниска квалификация и ограничени възможности за социална мобилност. Така се формира затворен причинно-следствен модел, при който изолираната градска среда ограничава достъпа до качествено образование, ниското образование води до слаба реализация на пазара на труда, а това отново затвърждава обитаването на същите маргинализирани територии. Данните показват, че образователният дефицит се формира още в ранна възраст и се задълбочава под въздействието на езиковите бариери, ниската образователна култура в част от домакинствата, бедността, сезонната и външната миграция, както и продължаващата сегрегация в училищната мрежа. Въпреки това се наблюдават и положителни тенденции – повишаване на родителската чувствителност към значението на образованието, по-активна роля на образователните медиатори и по-ясно осъзнаване на образованието като ценност и средство за промяна на социалния статус.

Съществен принос на главата е и анализът на достъпа до зелени площи като измерение на екологичната справедливост и на социалното включване в града. Изследването показва, че голяма част от ромските гетоизирани структури са в неблагоприятно положение по отношение както на достъпа до обществени зелени пространства, така и на наличието на вътрешноквартални зелени площи. Това означава, че пространствената сегрегация има не само социално и икономическо, но и ясно изразено еко-

логично измерение. Липсата на зелена инфраструктура в или около кварталите влошава качеството на жизнената среда, намалява възможностите за отдих, социални контакти и междуетнически взаимодействия и задълбочава чувството за изолация. Зелените пространства, разглеждани като потенциални зони на социално сближаване и споделено градско присъствие, остават в много случаи недостъпни за жителите на тези квартали. По този начин екологичната неравнопоставеност се вписва в по-широкия модел на социална и териториална маргинализация.

Обобщено, глава пета доказва, че взаимодействието на ромските гетоизирани структури с функционалните системи на града е силно нарушено и неравномерно. Именно това нарушено взаимодействие е един от най-важните механизми за възпроизвеждане на гетоизацията като устойчив социално-пространствен процес. Недостатъчният достъп до образование, здравеопазване и зелена система не трябва да се разглежда като сбор от отделни дефицити, а като проявление на общ модел на структурно изключване, при който пространствената периферност се превръща в социална, институционална и екологична периферност. Следователно преодоляването на гетоизацията изисква не само подобряване на жилищната среда, но и целенасочено интегриране на тези територии във функционалната система на града чрез по-добър достъп до основни обществени ресурси, устойчиви институционални механизми и териториално чувствителни политики. Само при подобен интегриран подход ромските квартали могат да бъдат включени пълноценно в градския организъм и да се ограничи възпроизводството на пространственото и социалното неравенство.

Шеста глава утвърждава разбирането, че ромските градски гетоизирани структури в България не представляват нито хомогенна категория, нито случайно натрупване на социални дефицити в определени градски територии. Напротив, те се разкриват като сложни социално-пространствени формации, възникнали и възпроизвеждани в резултат от взаимодействието между исторически наследства, институционални режими, морфологични характеристики, динамика на застрояването и мащаба на населеното място. По този начин гетоизацията се проявява не като периферно отклонение от градското развитие, а като специфичен режим на производство на градското пространство, при който социалното неравенство се материализира в устойчиви пространствени форми.

Един от основните приноси на главата е изместването на анализа от описателното към структурното равнище. Ромските квартали не са разглеждани единствено като „социален проблем“, а като пространствено произведени и морфологично различими градски структури, чиято логика не може да бъде обяснена само чрез бедност, етническа концентрация или институционално изоставяне. Напротив, изследването показва, че гетоизацията в българските градове е резултат от дългосрочно наслагване на пространствена периферизация, отслабен устройствен контрол, деин-

дустриализация, фрагментация на публичната власт и ограничен достъп до формалния жилищен пазар. В този смисъл гетоизираните структури следва да бъдат интерпретирани като симптом и едновременно с това като материален израз на по-дълбоки дефицити в управлението на постсоциалистическия град.

Анализът на географското положение на ромските гетоизирани структури показва, че периферността в българския контекст има не просто географски, а силно релационен и функционален характер. Независимо от големината на града, тези структури почти без изключение са позиционирани извън компактната градска тъкан или на нейните крайни граници, където физическата дистанция се превръща в механизъм за ограничаване на достъпа до градски ресурси, услуги и възможности за интеграция. Разграничаването на различни типове периферно положение показва, че изолацията не е еднородно състояние, а градиент, в който степента на свързаност с града пряко влияе върху интензивността на социалната сегрегация. По този начин пространственото положение се утвърждава като един от първичните фактори за възпроизводство на гетоизацията.

Същевременно близостта на ромските гетоизирани структури до индустриални зони разкрива допълнително измерение на пространственото изключване. Изследването показва, че тази близост не е случайна, а е резултат от исторически траектории на функционално зониране, които системно насочват социално уязвимите групи към територии с по-ниска жилищна, екологична и инвестиционна стойност. В постсоциалистическия период индустриалните зони и техните деградирали периферии започват да функционират като своеобразни пространства на вторична маргинализация, където гетоизацията се стабилизира чрез съчетание от екологичен риск, институционална слабост и ограничени възможности за интеграция. Това потвърждава тезата, че пространствената сегрегация в българските градове не е само въпрос на разстояние, а и на неравномерно разпределение на риска и качеството на жизнената среда.

Особено значим е изводът, че териториалният обхват на гетоизираните структури е мащабно зависим показател. В малките градове ромските квартали често заемат значителен дял от урбанизираната територия и могат да се превърнат в определящ елемент на цялостната градска морфология. В големите градове техният относителен дял намалява, но това не означава по-слаба гетоизация. Напротив, там тя се проявява чрез по-висока плътност, по-ясна капсулация и по-дълбока социално-пространствена изолация. Така шеста глава ясно показва, че една и съща абсолютна или относителна площ има различно аналитично значение в зависимост от мащаба на града, а териториалният показател следва да бъде интерпретиран винаги в контекста на градската система като цяло.

Централно място в анализа заема морфологията на ромските гетоизирани структури. Тя не е разглеждана като външна, статична или чис-

то визуална характеристика, а като активен структурен фактор, който възпроизвежда и стабилизира социалното изключване. Формата на застрояването, гъстотата, състоянието на уличната мрежа, наличието или отсъствието на зелени и отворени пространства, както и степента на регулация очертават различни стадии и режими на гетоизация. Изведените морфологични типове ясно показват деградационна логика, при която пространството може да преминава от относително регулирани и интегрирани форми към все по-компактни, хаотични и трудно трансформируеми структури. Именно тук морфологията се превръща в инструмент не само за описание, но и за диагностика на процеса.

Важен принос на главата е разработването на прогностична морфологична схема, която проследява възможната деградационна траектория тип III → тип II → тип I. Тази схема показва, че гетоизацията не е бинарно състояние, а динамичен процес с разпознаваеми етапи. Намаляването на отворените пространства, вътрешното уплътняване, фрагментирането на уличната мрежа и появата на нерегулирани постройки се явяват ранни индикатори за морфологична деградация. По този начин изследването предлага аналитичен инструмент с реален прогностичен потенциал, който може да бъде използван както в научни изследвания, така и в практиката на градското планиране и превантивната политика.

Динамичният анализ допълва тази картина, като показва, че ромските гетоизирани структури в България не следват единен режим на развитие. В едни случаи доминира интензивното пространствено и структурно разрастване, при което кварталите навлизат в периферни, слабо регулирани територии и възпроизвеждат нови ядра на нискокачествено застрояване. В други случаи преобладава вътрешното уплътняване в рамките на вече фиксирани граници, което води до критично повишаване на плътността и изчерпване на пространствените резерви. В трети случаи се наблюдава относителна стагнация, която не означава стабилност, а по-скоро морфологично „втвърдяване“ на бедността и изолацията. По този начин динамиката се утвърждава като необходим аналитичен слой, без който типологизацията би останала непълна.

Най-същественият синтетичен резултат на главата е изграждането на типологичен модел на ромската градска гетоизация в България. Този модел показва, че гетоизацията следва ясно изразена скаларна логика. В малките градове тя често се проявява като териториално доминираща форма, при която ромската гетоизирана структура има висока пространствена тежест и структурира самия град. В малките и средни градове се развива конкурентна гетоизация, при която махалата влиза в пряк конфликт с останалата градска тъкан чрез разширяване, вътрешно уплътняване и натиск върху регулацията. В средните градове се наблюдават компактно-плътни преходни модели, при които гетоизацията се проявява преди всичко чрез вътрешна концентрация. В големите градове се фор-

мират капсулирани гета с нисък относителен дял, но висока абсолютна концентрация и силна социална сегрегация. В най-големите градове се развива полицентрична и фрагментирана гетоизация, при която системата от няколко гетоизирани ядра функционира като мрежова структура на маргинализация.

Именно тази типология позволява да се направи един от най-важните общи изводи на монографията: ромската градска гетоизация в България не е универсален, еднотипен или механично възпроизводим процес. Тя варира в зависимост от мащаба на града, наличието на свободни територии, степента на институционален контрол, историята на заселване и морфологичното състояние на конкретната структура. Това означава, че всяка сериозна интервенция в тези пространства трябва да бъде типологично информирана и контекстуално чувствителна, а не основана на общи и абстрактни представи за „ромски квартал".

Анализът на публичните политики допълнително потвърждава тази необходимост. Главата показва, че преобладаващите политики към ромските общности в България остават доминирано социални по своя дискурс, но пространствено недостатъчни по своите резултати. Когато гетоизираните квартали се третират само като обекти на социално подпомагане, а не като специфични пространствени структури, интервенциите остават фрагментарни и често дори стабилизират съществуващата сегрегация. Липсата на ранна регулация, отсъствието на диференциран подход според типа гетоизация и ограничената способност на местните власти да прилагат интегрирани пространствени политики водят до това, че институциите по-често управляват последствията, отколкото причините за гетоизацията.

Емпиричните казуси потвърждават, че типологичният модел има висока аналитична стойност и позволява да се обхванат не само типичните, но и преходните, хибридни и контрапунктни случаи. Анализът на избрани градове показа, че зад общата рамка на гетоизацията стоят различни локални режими на развитие – от „тиха" и демографски редуцирана гетоизация в малките градове, през експанзивни и самовъзпроизвеждащи се структури, до полицентрични и стратифицирани форми в по-големите градски системи. Особено ценен извод от казусите е, че социалната мобилност, трудовата миграция и вътрешната модернизация на общността не водят автоматично до де-гетоизация. В много случаи те подобряват жилищния фонд и материалните условия, но без да разрушават основната логика на пространствената сегрегация. Това означава, че индивидуалният и семейният напредък не са достатъчни за пространствена интеграция, ако институционалната и градоустройствената рамка остане непроменена.

Много ясно се открои и ролята на постсоциалистическата трансформация като ключов фактор за радикализация на гетоизационните про-

цеси. Разпадането на индустриалната база, оттеглянето на държавата от жилищната политика, приватизацията и отслабването на контрола върху земеползването създадоха условия, в които ромските квартали се разширяват, уплътняват и трансформират извън стратегическа визия. Постсоциалистическият град не създава едно гето, а различни гета — всяко със своя териториална логика, морфологичен режим и степен на устойчивост. Именно тази диференциация прави невъзможно прилагането на универсални обяснителни модели и универсални политически решения.

От гледна точка на публичните политики изследването показва, че липсата на интервенция не е неутрално състояние, а форма на пасивна регулация, която позволява на най-неблагоприятните сценарии да се реализират. Там, където държавата и общината отсъстват, гетоизацията не спира, а се самовъзпроизвежда чрез неформални механизми на строителство, вътрешна регулация и семейни стратегии за адаптация. Това означава, че политиките за интеграция не могат да останат само в полето на образованието, социалните услуги и заетостта. Те трябва да включват пространственото измерение на гетоизацията – регулация, планиране, жилищна политика, инфраструктурни интервенции, резервиране на публични пространства и типологично диференцирани стратегии според конкретния модел на гетоизирана структура.

Съществен извод е, че ефективни универсални решения не съществуват. Гетоизирани структури от различен тип изискват различни подходи. Компактните и силно капсулирани структури се нуждаят от коригиращи и дългосрочни интервенции, насочени към управление на плътността, правния статут и функционалната свързаност. Преходните и разрастващи се структури изискват ранна превенция, регулация и резервиране на инфраструктурни и публични пространства, преди деградацията да стане необратима. Относително стабилизираните и регулирани структури се нуждаят от политики за поддържане на интеграционния потенциал и предотвратяване на бъдещо уплътняване и периферизация. Следователно най-важната практическа стойност на изследването е, че предлага аналитична основа за по-прецизно, контекстуално и типологично информирано планиране.

В този смисъл шеста глава аргументира необходимостта ромските градски гетоизирани структури да бъдат признати като легитимен обект на пространствено планиране. Необходим е преход от реактивни и частични интервенции към превантивни, типологично съобразени и дългосрочни стратегии, които да работят едновременно с морфологията, динамиката, инфраструктурата, регулацията и социалната уязвимост. Само подобен подход би могъл да ограничи превръщането на социалната маргинализация в трайна пространствена форма.

В заключение, шеста глава доказва, че ромските гетоизирани структури са не само отражение на социалното неравенство, но и негов активен

пространствен механизъм. Те са продукт на специфичен начин на производство, разпределение и управление на градското пространство в постсоциалистическа България. Разработената тук методологична рамка, типология и прогностична схема дават възможност гетоизацията да бъде мислена не като неизбежна даденост, а като процес, който може да бъде анализиран, разпознаван в ранните си етапи и, при наличие на политическа воля и институционален капацитет, насочван към по-интегрирани и по-справедливи градски траектории.

Седма глава поставя в центъра на анализа въпроса за количественото и качественото измерване на пространствената сегрегация при ромските градски гетоизирани структури в България. Чрез разработването на интегрален индекс на пространствена сегрегация е създадена методологична рамка, която позволява системно сравнение между отделните квартали и извеждане на обективни равнища на пространствена изолация. Индексът, изграден върху съвкупност от териториални, морфологични, инфраструктурни, демографски и функционални показатели, трансформира феномена на гетоизацията от описателна категория в измерима пространствена реалност.

Методологичният принос на изследването се състои в интегрирането на различни групи показатели в единна аналитична система. Местоположението в градската структура, близостта до антропогенни опасности, правният статут на сградите, състоянието на уличната мрежа, пространствената динамика, морфологията, гъстотата на населението и застрояването, жилищната площ на жител, достъпът до зелени площи, образование и здравеопазване бяха разгледани не изолирано, а като взаимосвързани компоненти на единен пространствен механизъм. Именно тази комплексност позволи разграничаването на три ясно очертани нива на пространствена сегрегация – ниско, средно и високо.

Сравнителният анализ показа, че различията между трите нива не са единствено количествени, а отразяват качествено различни състояния на градската среда. Ниската степен се характеризира с относителна пространствена интеграция, частично регулирана морфология и по-добра инфраструктурна обезпеченост. Средната степен представлява преходен модел, в който се натрупват морфологични и инфраструктурни дефицити, но изолацията все още не е напълно стабилизирана. Високата степен, от своя страна, се отличава с кумулативен ефект на неблагоприятни показатели – периферно местоположение, хаотична морфология, висока гъстота на населението, ниска жилищна площ, ограничен достъп до зелени площи и социални услуги. Тук сегрегацията придобива устойчив и самовъзпроизвеждащ се характер.

Установените закономерности между показателите разкриват системна логика на ескалация. Периферното местоположение често съвпада с екологична уязвимост. Нерегламентираната собственост възпрепятства

инфраструктурните инвестиции и усилва морфологичната хаотичност. Повишената гъстота води до намаляване на жилищната площ и до ерозия на зелените пространства. Ограниченият достъп до образование и здравеопазване възпроизвежда социалната маргинализация и затваря цикъла на пространствена изолация. Така пространствената сегрегация се проявява като резултат от взаимно усилващи се фактори, а не като следствие от един доминиращ показател.

Териториалният анализ очерта ясно изразени пояси на концентрация на висока степен на сегрегация – в Южна Централна България (по оста Пазарджик–Пловдив–Стара Загора–Хасково), в Югоизточна България (Ямбол–Сливен–Нова Загора), в Североизточна България (Лудогорието и Шуменско) и в части от Северозапада. Тези зони съвпадат с региони, характеризиращи се с икономическа периферност, постсоциалистическа трансформация и демографски дисбаланси. Така пространствената сегрегация придобива не само вътрешноградско, но и национално-териториално измерение.

Формулираният теоретичен модел на ескалация на пространствената сегрегация показа, че процесът преминава през последователни фази – от начална периферизация и морфологична деформация, през инфраструктурна маргинализация и демографско уплътняване, до стабилизирана функционална изолация. Във всяка от тези фази действат обратни връзки, които превръщат сегрегацията в устойчива система. Разбирането на този механизъм позволява идентифицирането на критични точки на интервенция – правна регулация на собствеността, инфраструктурни инвестиции, подобряване на достъпа до услуги и интегрирано пространствено планиране.

Значението на резултатите за пространственото планиране и публичните политики е съществено. Измерването на нивата на пространствена сегрегация предоставя инструмент за приоритизиране на интервенции, за насочване на ресурсите към най-уязвимите територии и за мониторинг на ефекта от прилаганите политики. Индексът може да служи като диагностичен инструмент в рамките на общинското и регионалното планиране, както и като база за разработване на интегрирани стратегии за социално и пространствено включване.

Перспективите за бъдещи изследвания са свързани с няколко посоки: разширяване на сравнителния анализ към други постсоциалистически държави; по-задълбочено теренно изследване на вътрешната социална стратификация в ромските квартали; проследяване на дългосрочните ефекти от конкретни политики и инфраструктурни интервенции; както и допълнително развитие на прогностичния модел за ранна диагностика на пространствена деградация. По този начин разработената тук рамка може да продължи да се развива както като научен инструмент, така и като основа за по-адекватни, чувствителни към контекста и пространствено осъзнати публични политики.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Айтос
N
Сгради построени:
преди 2007 г.
след 2007 г.
0,15 0,075 0 0,15 km
Айтос
Aytos
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri

Асеновград
N
Сгради построени:
преди 2004 г.
след 2004 г.
0,2 0,1 0 0,2 km
Асеновград
Asenovgrad
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and

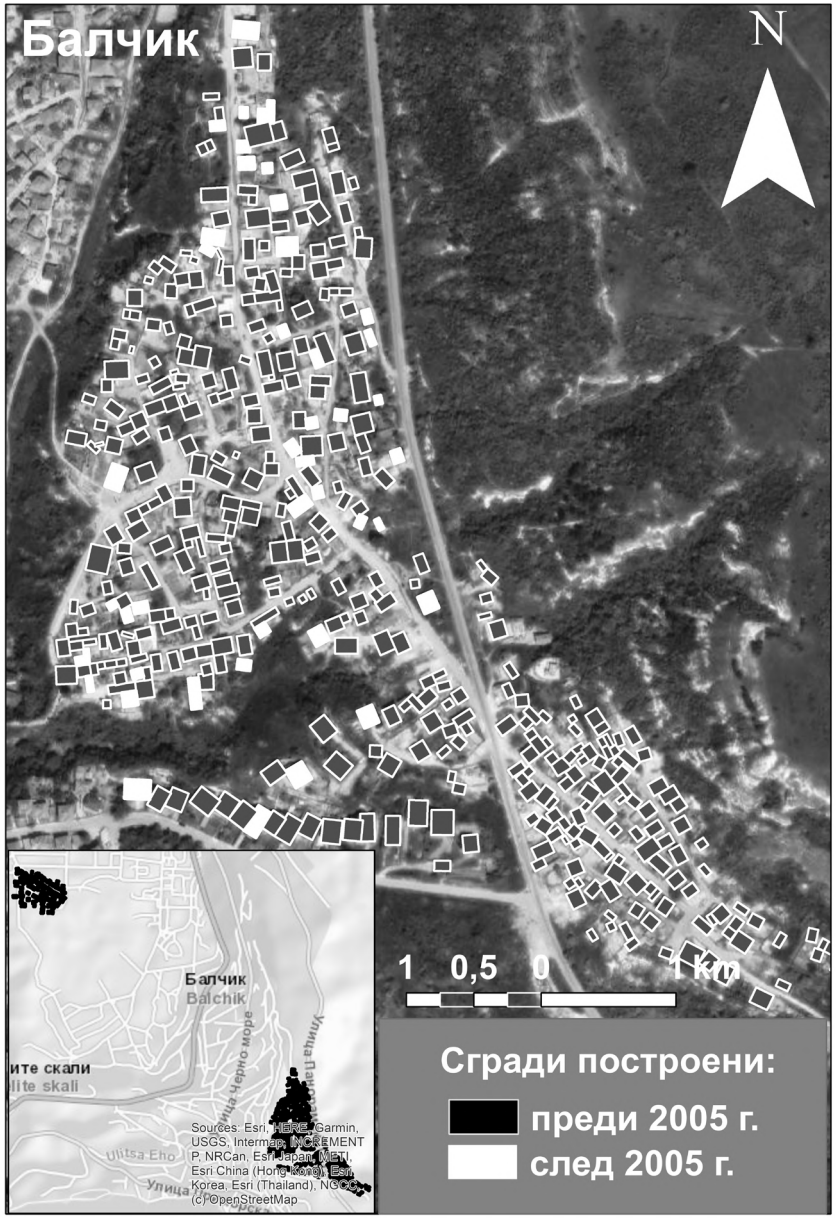
Балчик
N
1 0,5 0 1 km
Балчик
Balchik
ите скали
lite skali
Улица Черно море
Ulitsa Eho
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2005 г.
след 2005 г.

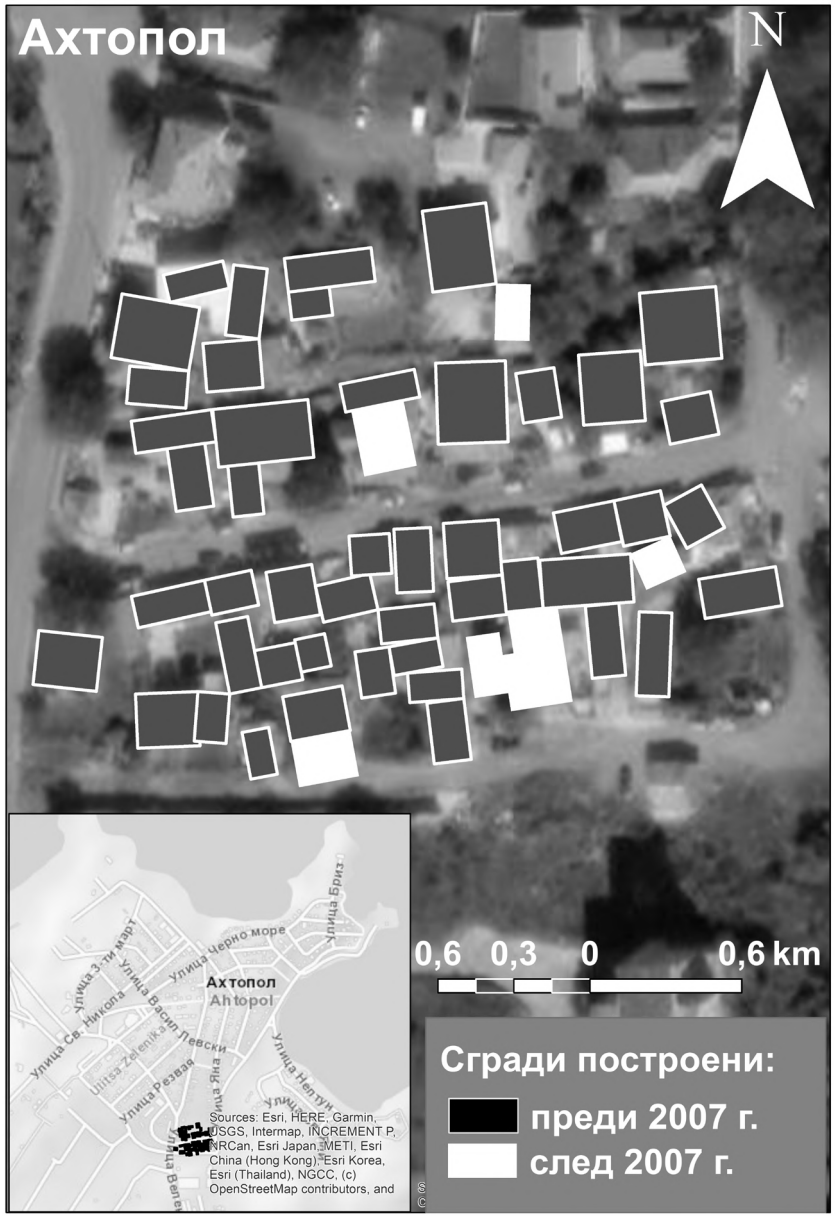
Ахтопол
N
0,6 0,3 0 0,6 km
Ахтопол
Ahtopol
Улица Черно море
Улица 3-ти март
Улица Св. Никола
Улица Васил Левски
Ulitsa Zelenika
Улица Резвая
Улица Яна
Улица Бриз
Улица Нептун
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2007 г.
след 2007 г.

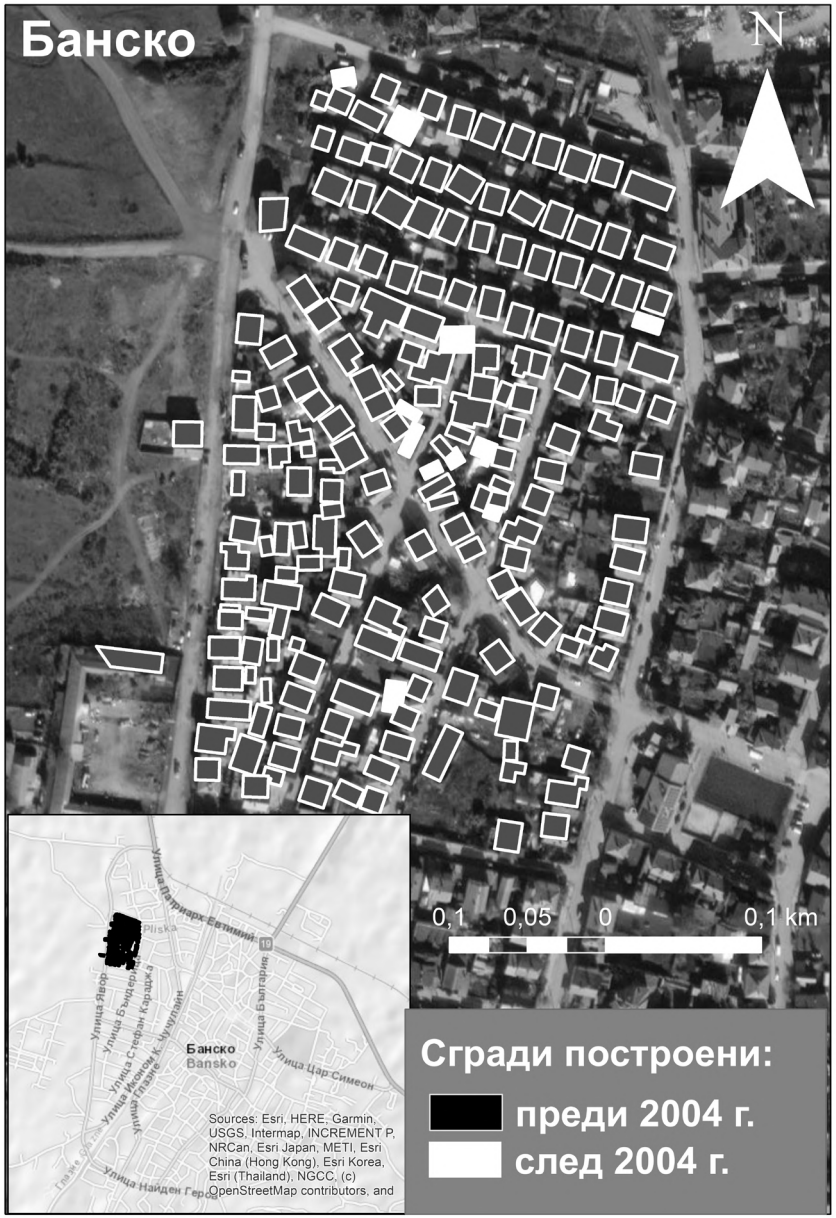
Банско
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Банско
Bansko
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2004 г.
след 2004 г.

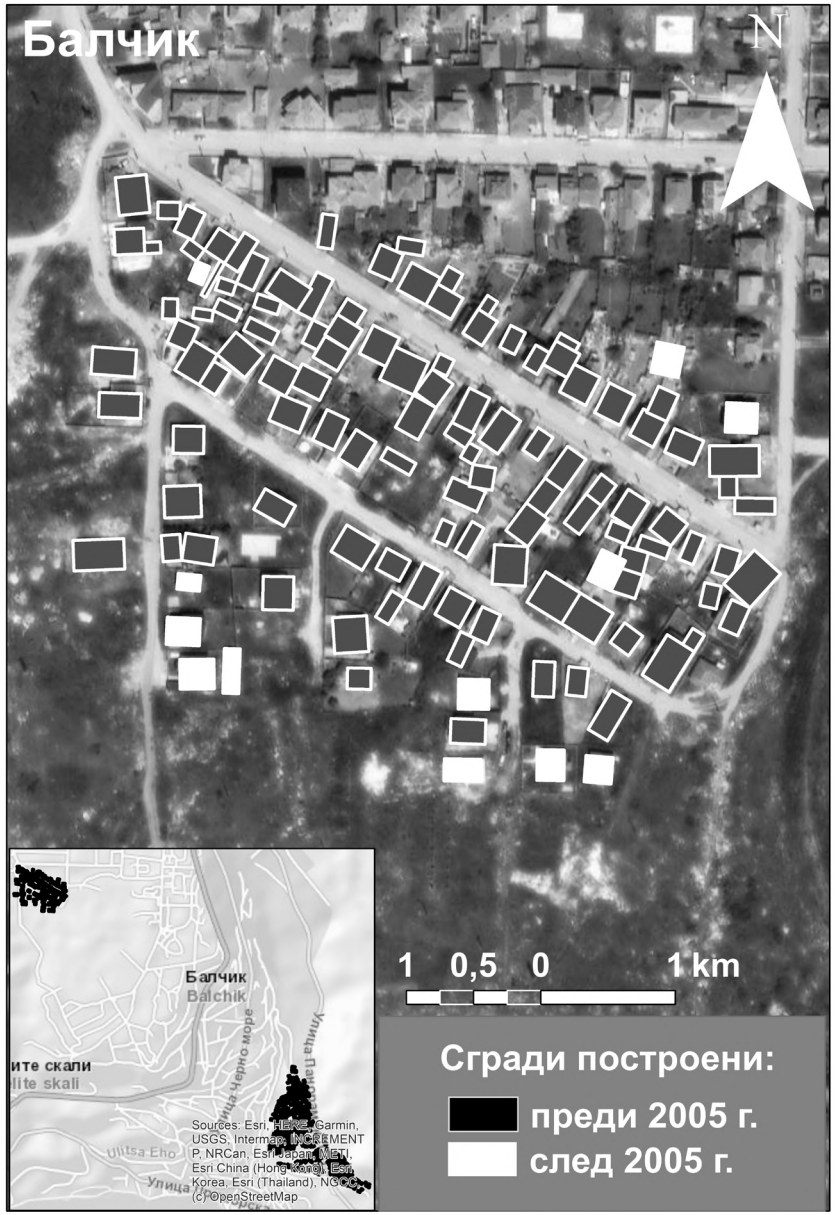
Балчик
N
1 0,5 0 1 km
Балчик
Balchik
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2005 г.
след 2005 г.

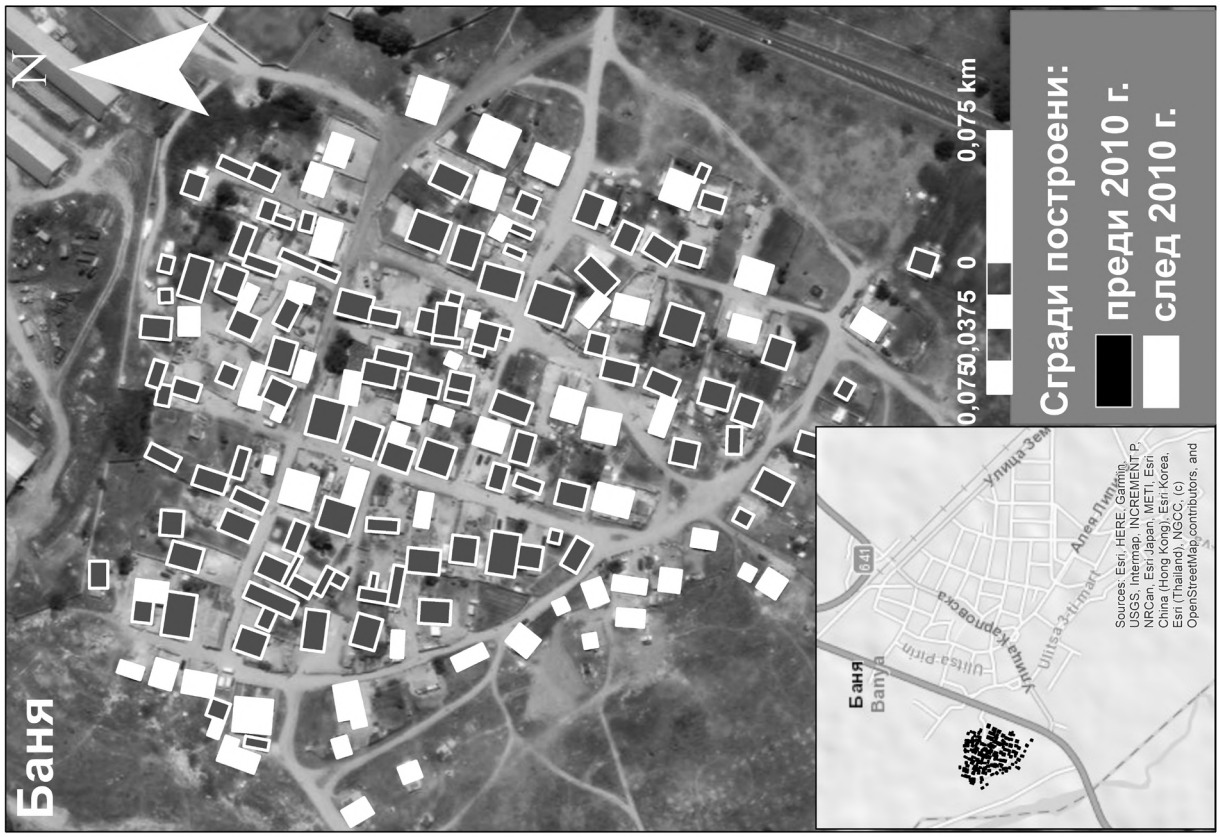
Баня
N
0,0750,0375 0 0,075 km
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.
Баня
Banya
641
Улица Кирилска
Ulitsa Pirin
Ulitsa 3-ti mart
Алеа Липник
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and

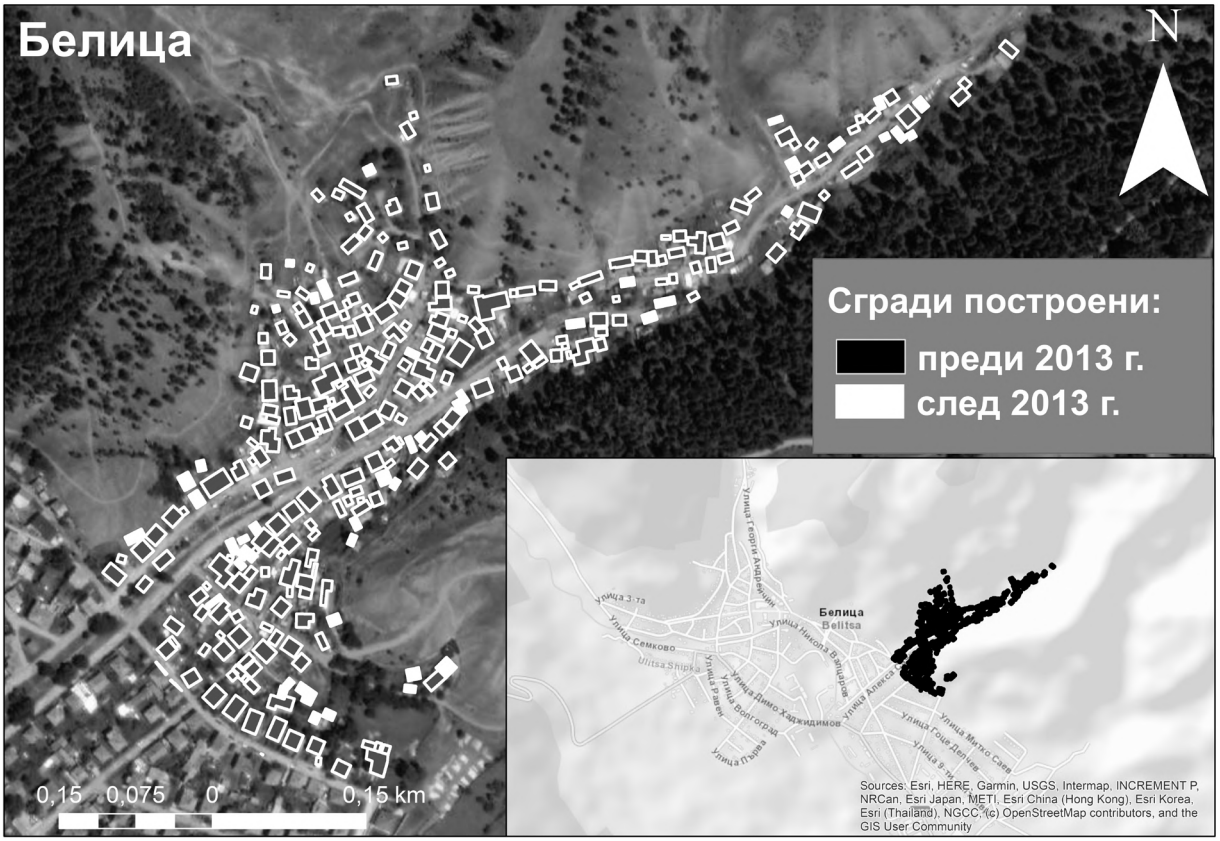
Белица
N
Сгради построени:
преди 2013 г.
след 2013 г.
0,15 0,075 0 0,15 km
Белица
Belitsa
Улица 3-та
Улица Семково
Ulitsa Shipka
Улица Георги Андреев
Улица Никола Вълчаров
Улица Димо Хаджидимов
Улица Алеко
Улица Митко Сяв
Улица Гоце Делчев
Улица 9-та
Улица Равен
Улица Волгоград
Улица Първа
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and the GIS User Community

Белослав
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Черноморск-Варна
Chernomorsk-Varna
Белослав
Beloslav
9004
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

Белоградчик
N
0,15 0,075 0 0,15 km
102
Белоградчик
Belogradchik
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c)
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

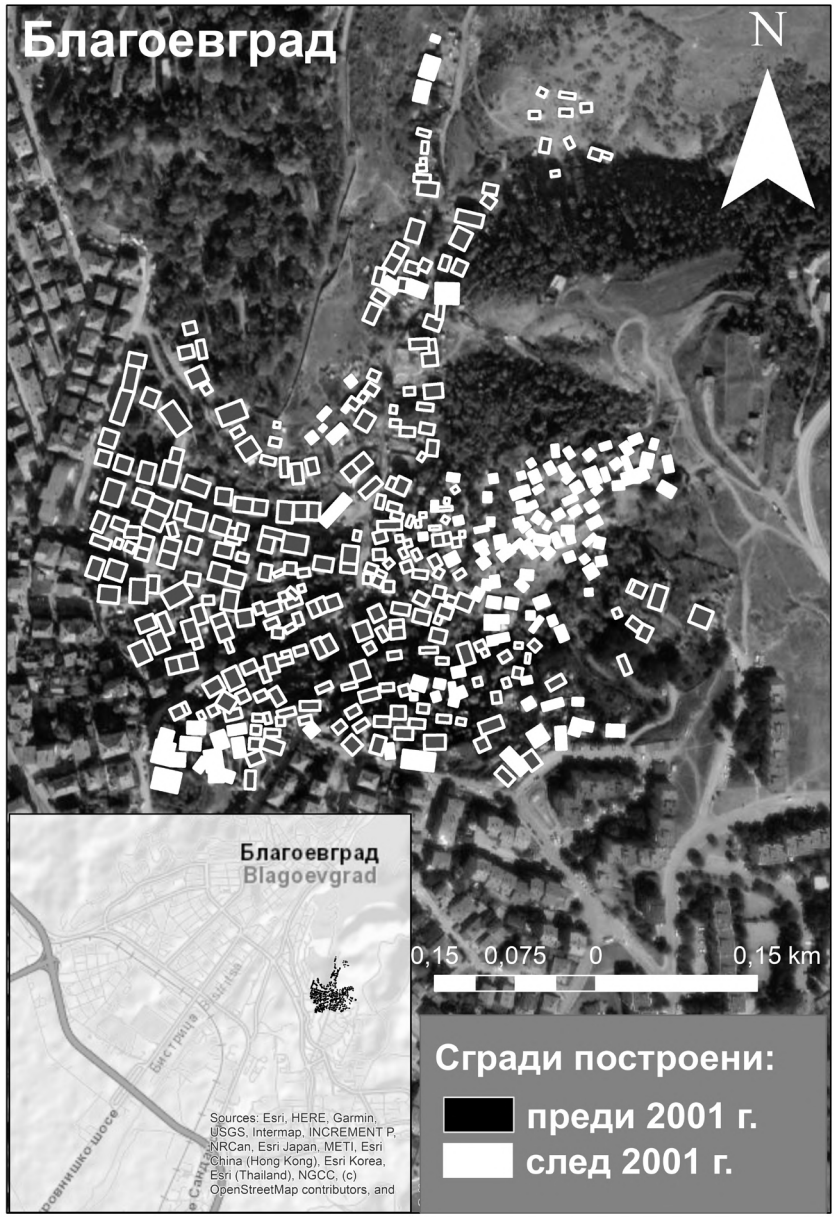
Благоевград
N
Благоевград
Blagoevgrad
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
0,15 0,075 0 0,15 km
Сгради построени:
преди 2001 г.
след 2001 г.

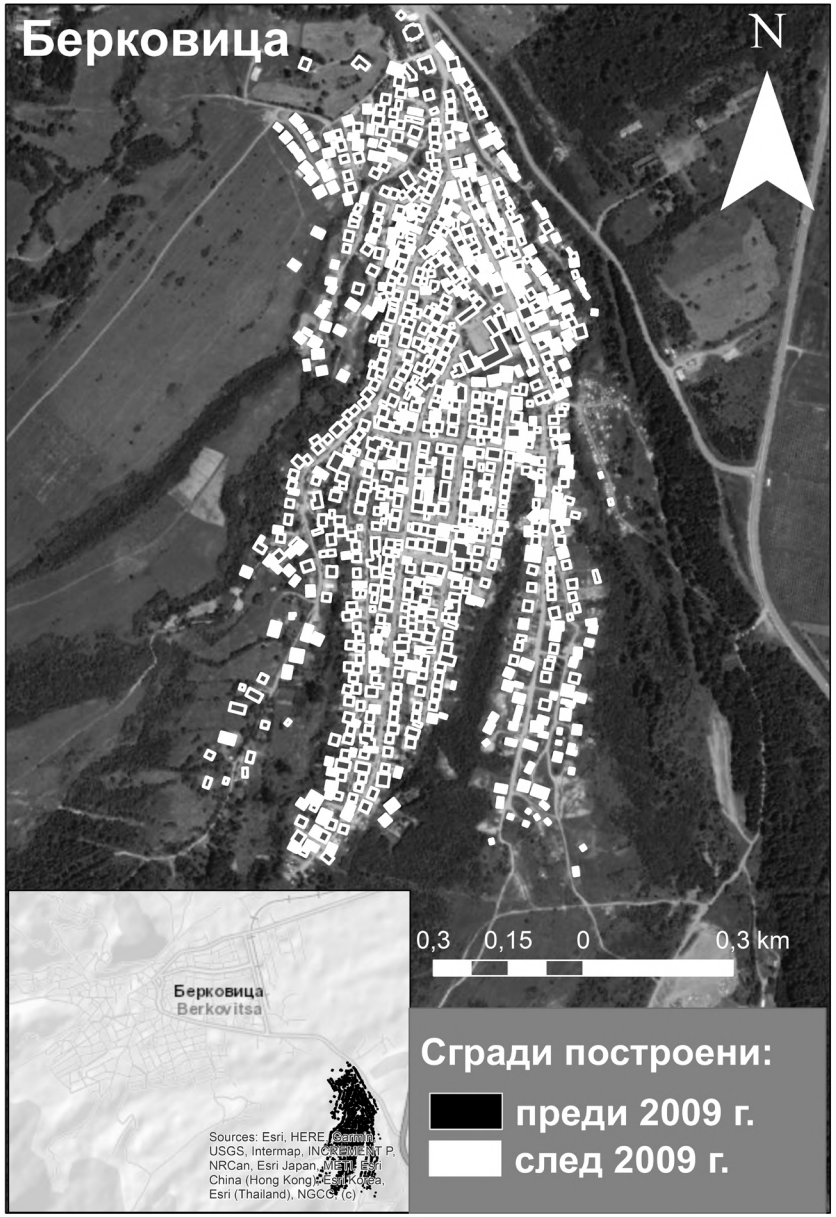
Берковица
N
Берковица
Berkovitsa
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c)
0,3 0,15 0 0,3 km
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

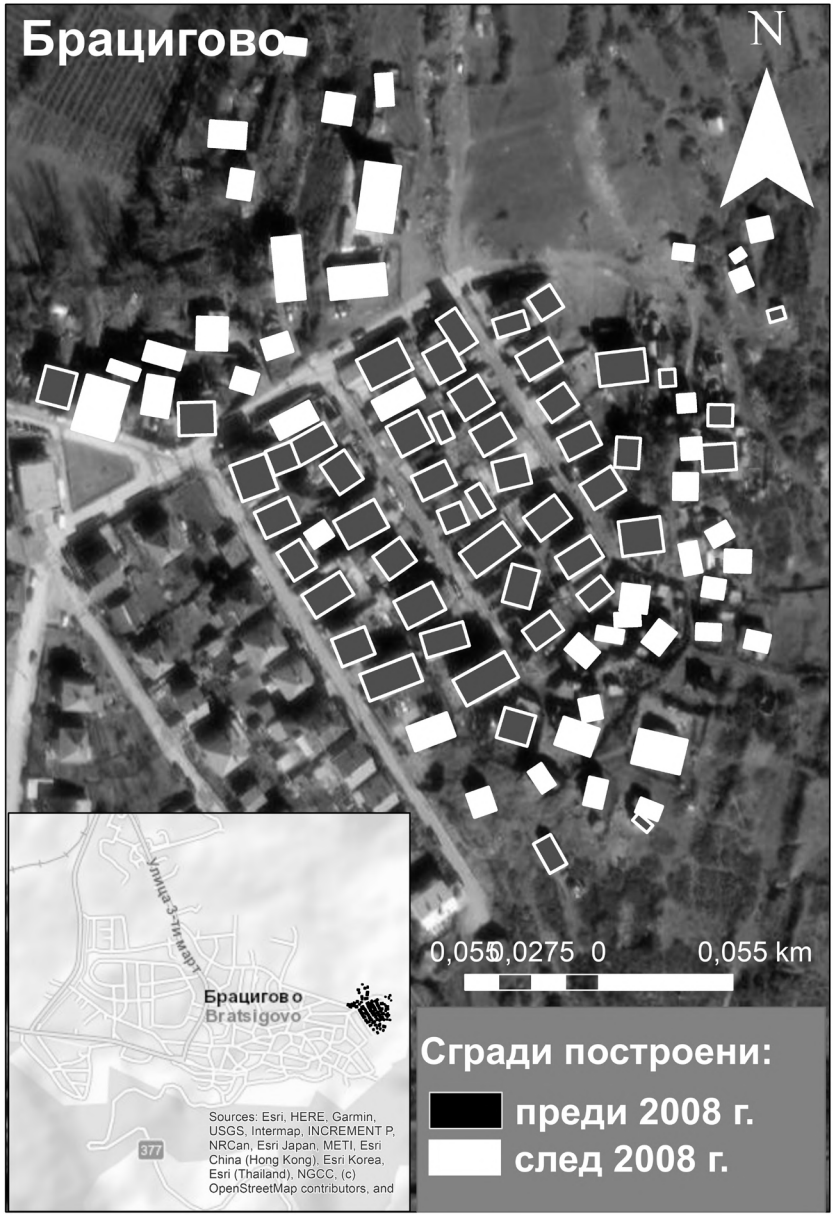
Брацигово
N
0,055 0,0275 0 0,055 km
Брацигово
Bratsigovo
Улица 3-ти март
377
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2008 г.
след 2008 г.

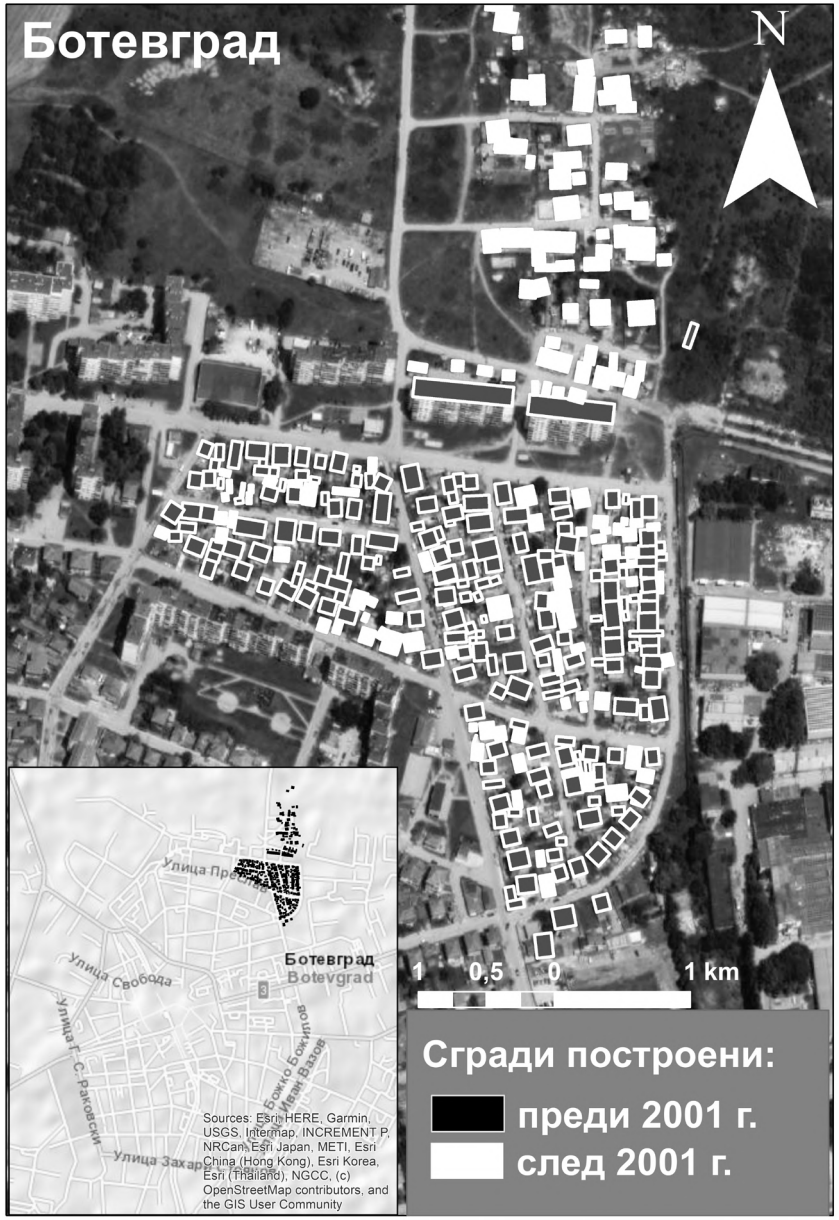
Ботевград
N
1 0,5 0 1 km
Ботевград
Botevgrad
Улица Свобода
Улица Г. С. Раковски
Божко Божков
Иван Вазов
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and the GIS User Community
Сгради построени:
преди 2001 г.
след 2001 г.

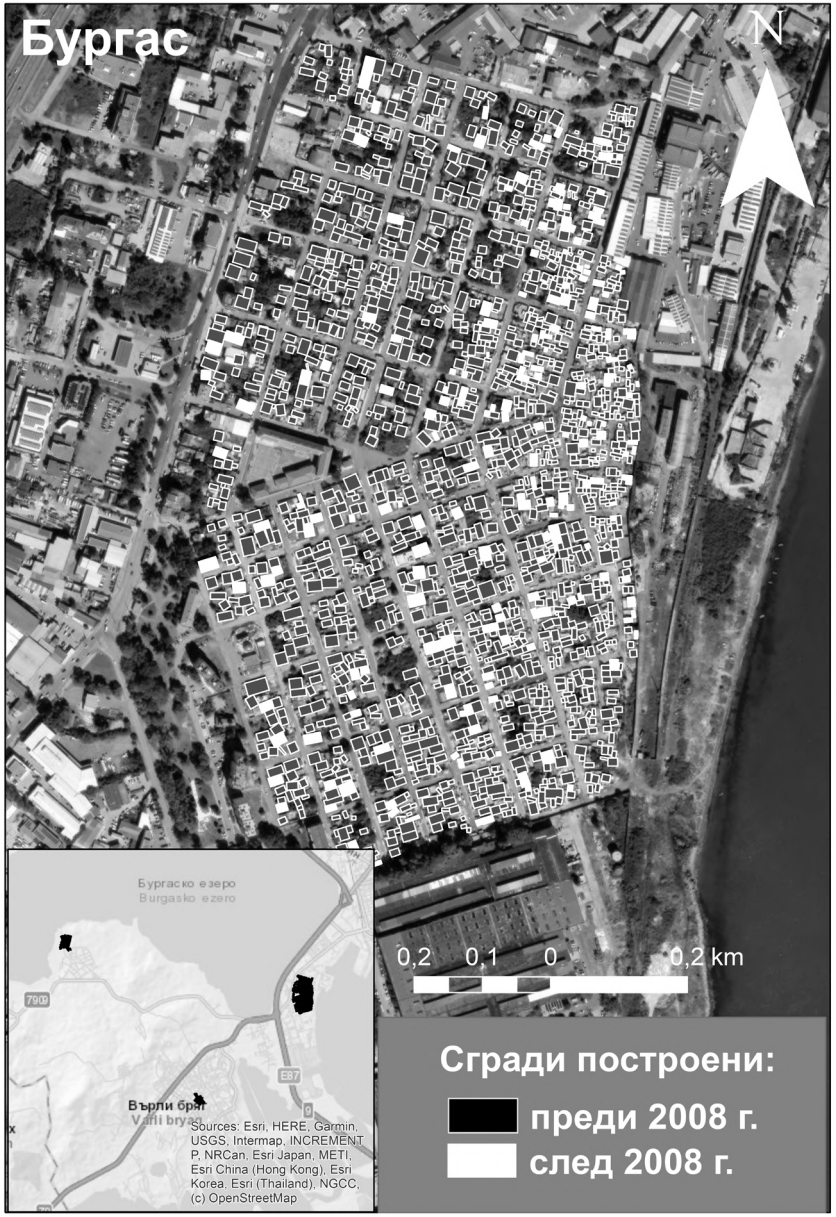
Бургас
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Бургаско езеро
Burgasko ezero
Върли бряг
Vŭrli bryag
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2008 г.
след 2008 г.

Брезово
N
60 30 0 60 Meters
Брезово
Brezovo
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2007 г.
след 2007 г.

Бургас
N
0,085 0,0425 0 0,085 km
Бургаско езеро
Burgasko ezero
Върли бряг
Varli bryag
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2008 г.
след 2008 г.

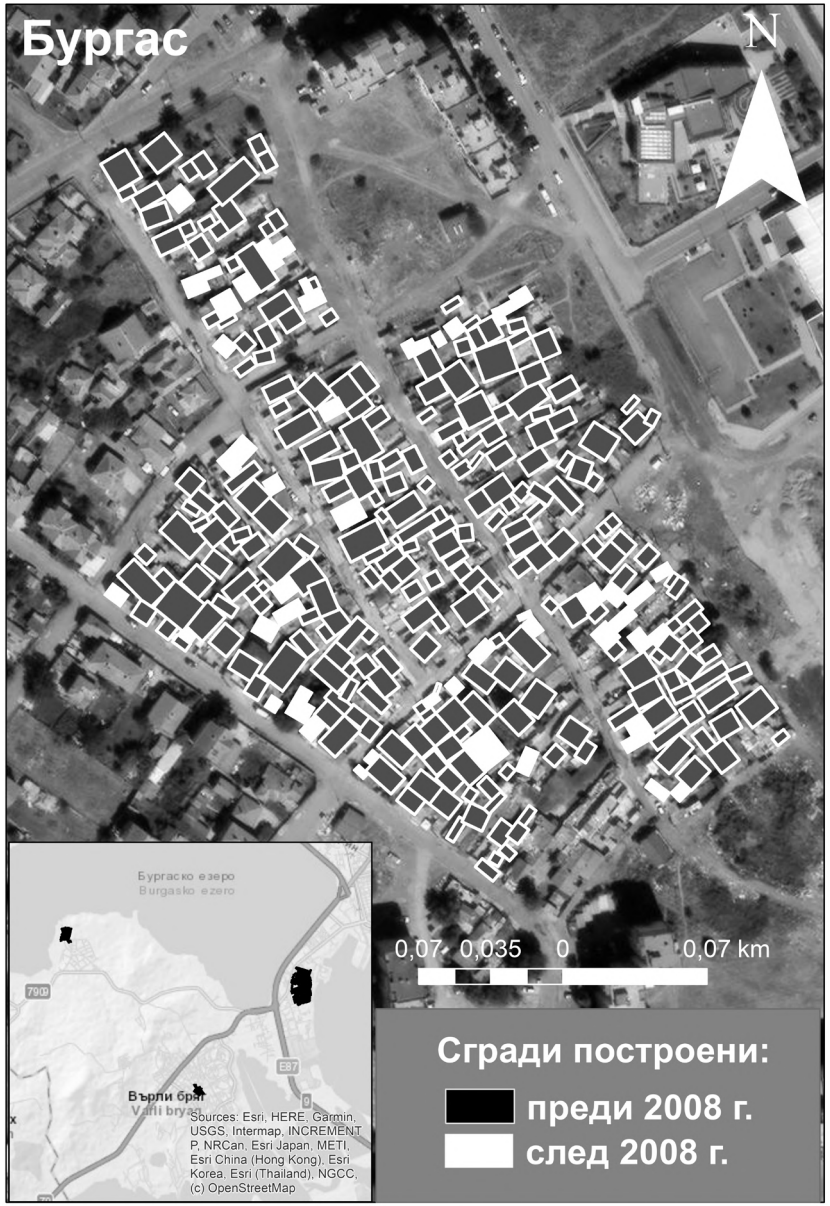
Бургас
N
0,07 0,035 0 0,07 km
Бургаско езеро
Burgasko ezero
Върли бряг
Varli bryag
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2008 г.
след 2008 г.

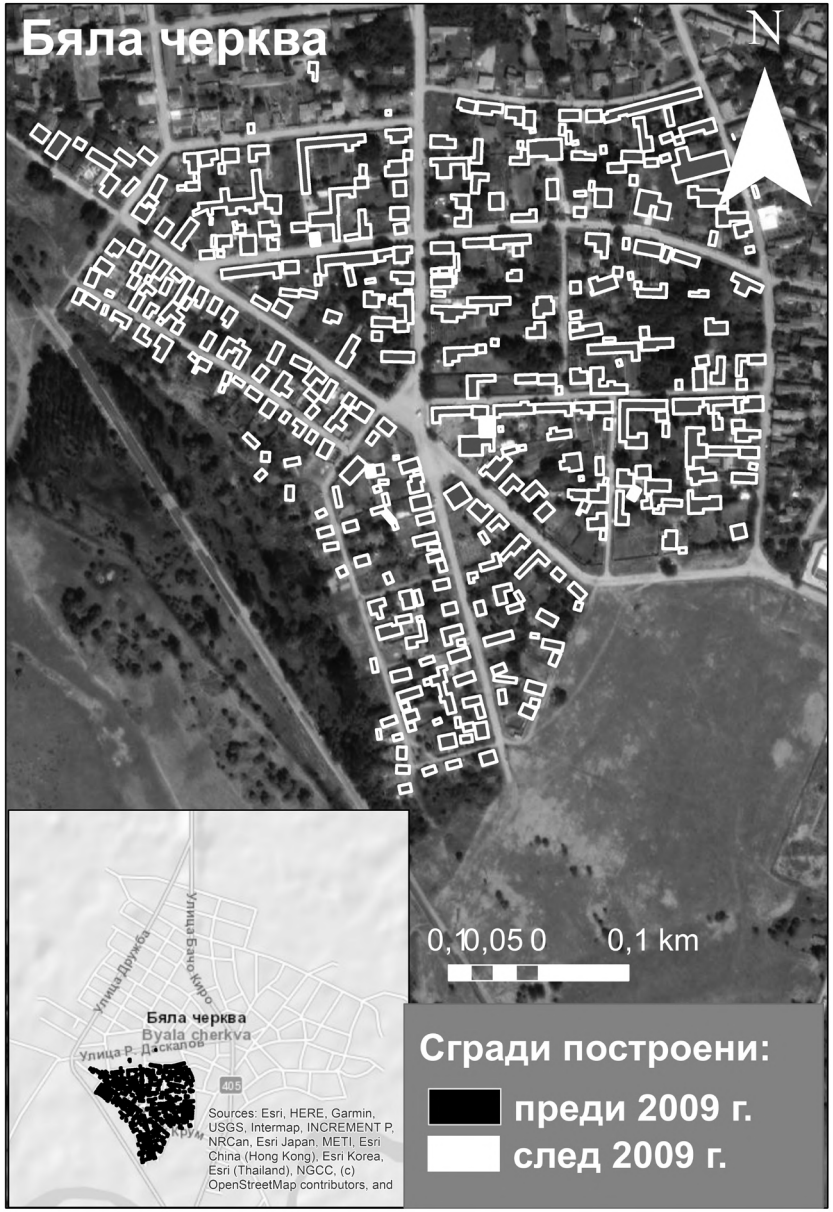
Бяла черква
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Бяла черква
Byala cherkva
Улица Дружба
Улица Бачо Киро
Улица Р. Дискалов
405
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

Бяла Слатина
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Бяла Слатина
Byala Slatina
Улица Захари Стоянов
Улица Хан Крум
Улица Димитър Благоев
Улица Климент Охридски
Улица Хаджи Димитър
Улица Симеон
Улица Цар Асен
Улица Донкуков
Улица Каблешков
Улица Златар
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2012 г.
след 2012 г.

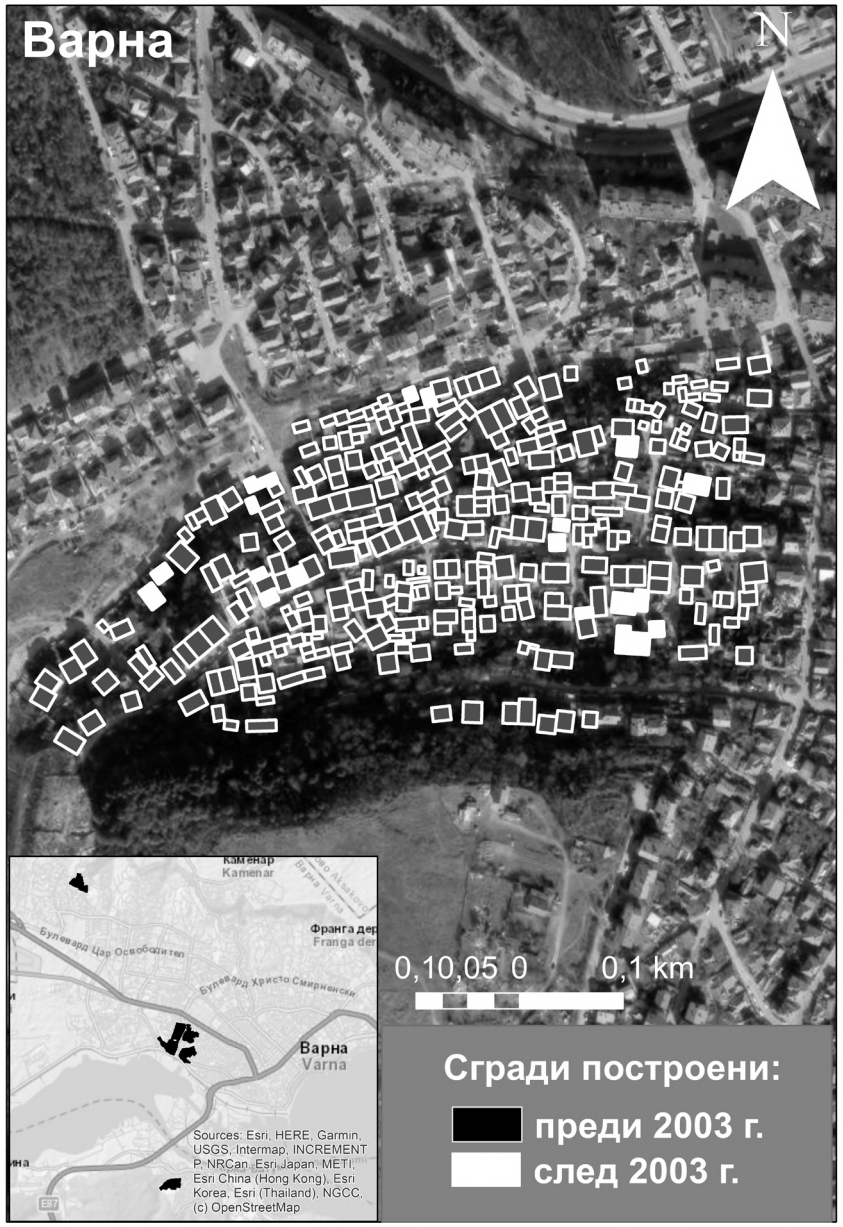
Варна
N
Каменар
Kamenar
Франга дер
Franga der
Булевард Цар Освободител
Булевард Христо Смирненски
Варна
Varna
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
0,10,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2003 г.
след 2003 г.

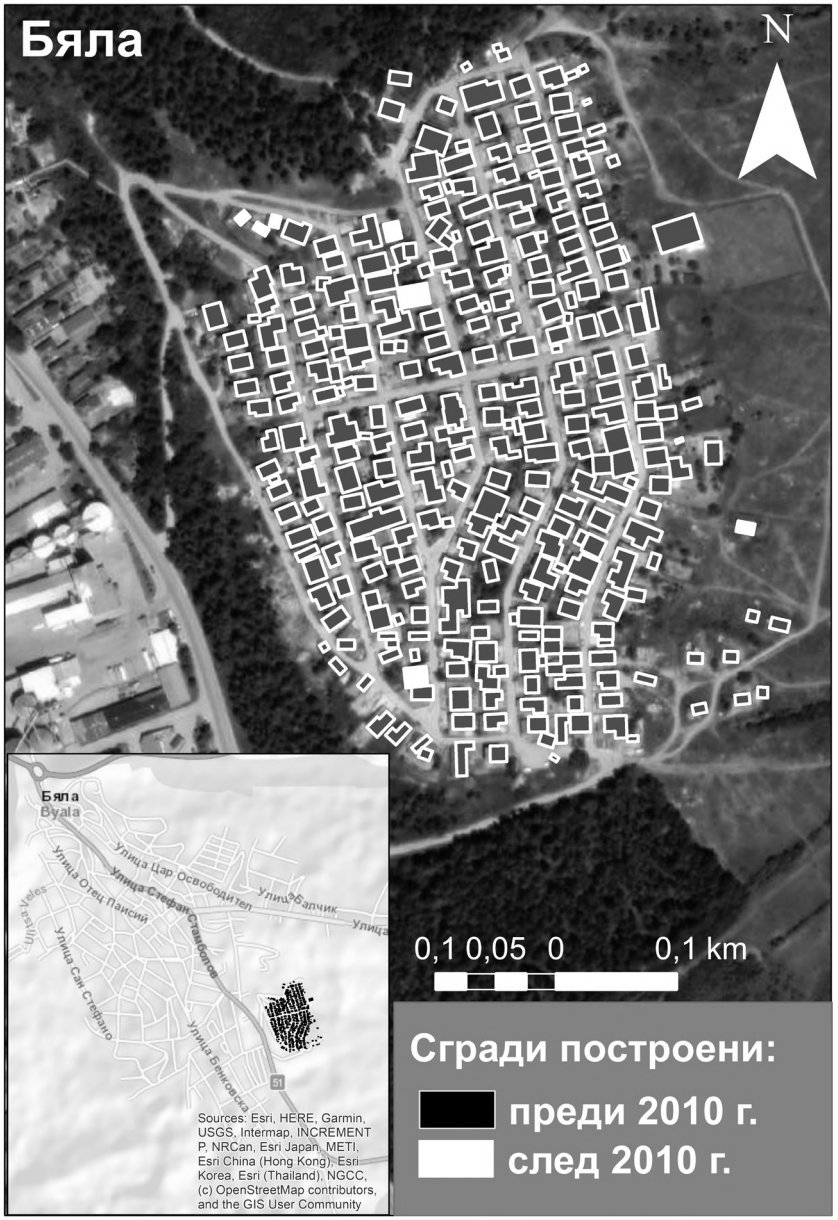
Бяла
N
Бяла
Byala
Улица Цар Освободител
Улица Отец Паисий
Улица Стефан Стамболов
Улица Балчик
Улица Сан Стефано
Улица Бенковски
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and the GIS User Community
0,1 0,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

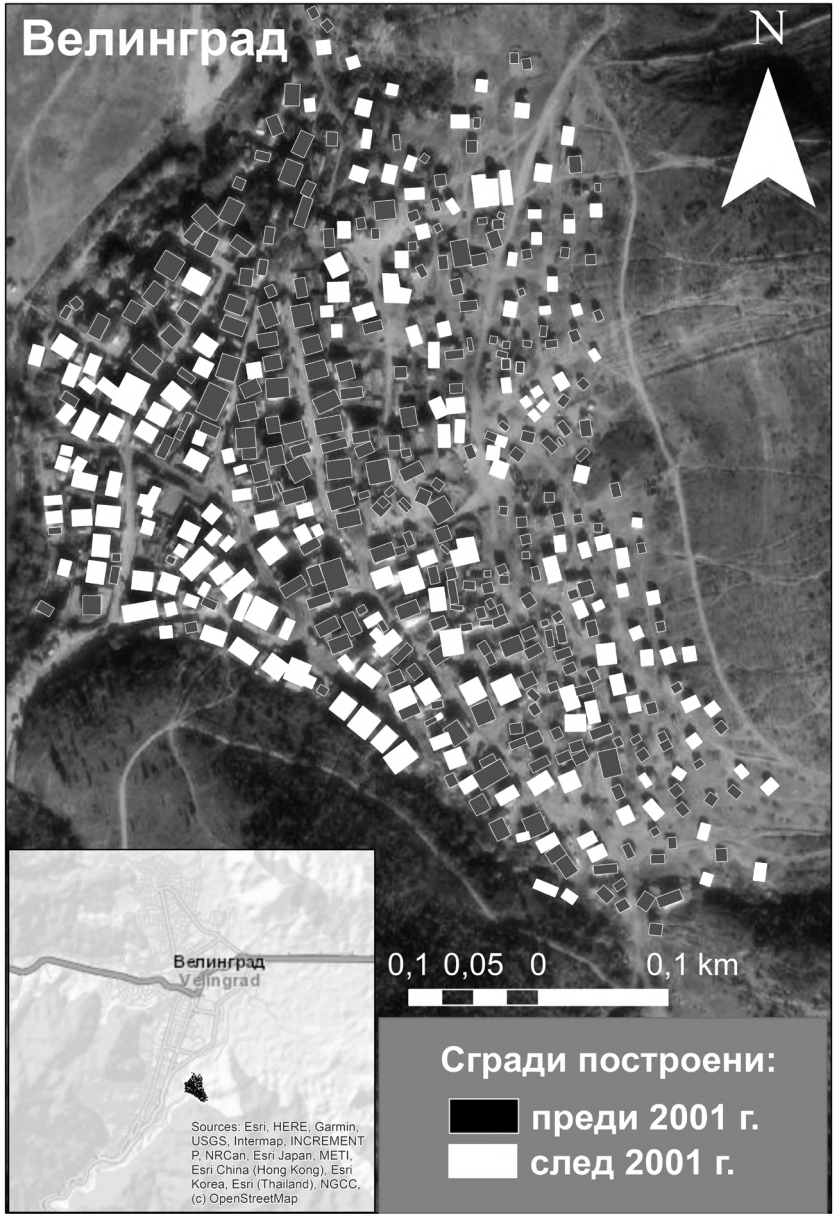
Велинград
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Велинград
Velingrad
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2001 г.
след 2001 г.

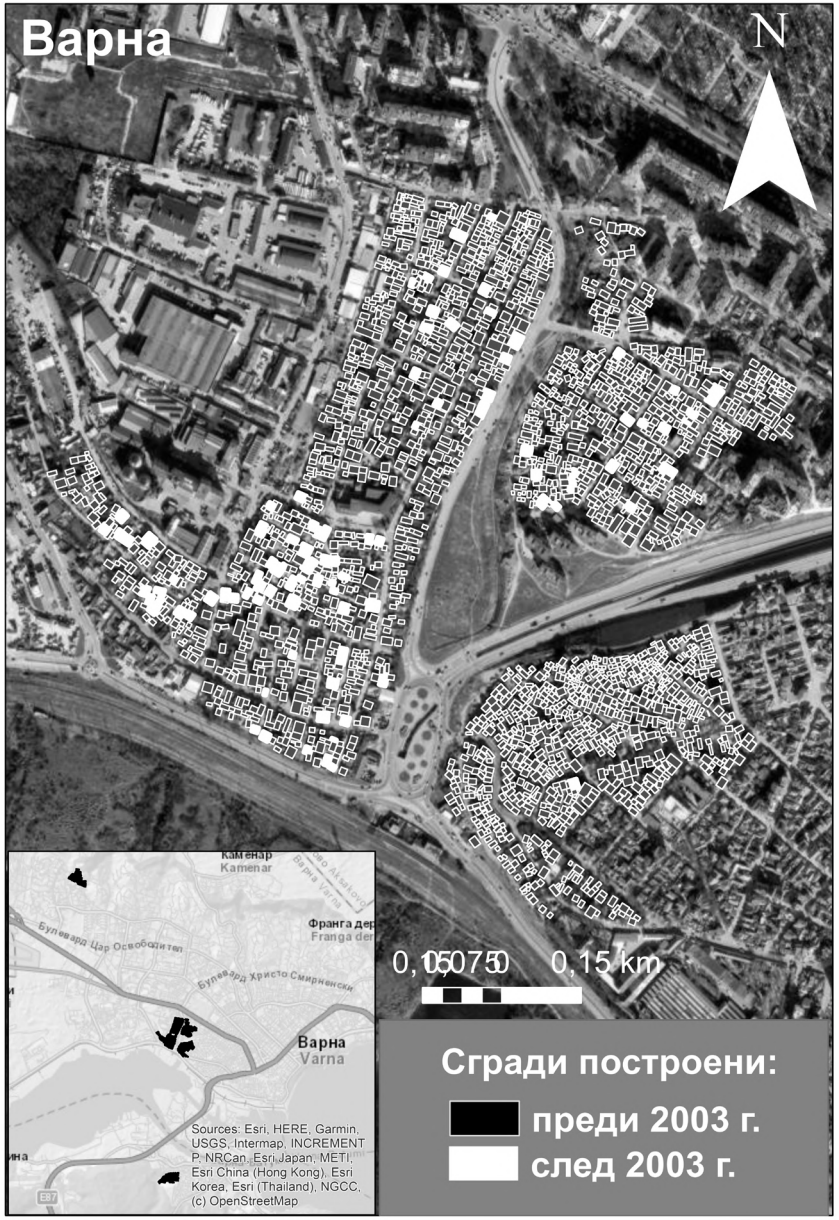
Варна
N
0,1 0,05 0 0,15 km
Каменар
Kamenar
Франга дер
Franga der
Булевард Цар Освободител
Булевард Христо Смирненски
Варна
Varna
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2003 г.
след 2003 г.

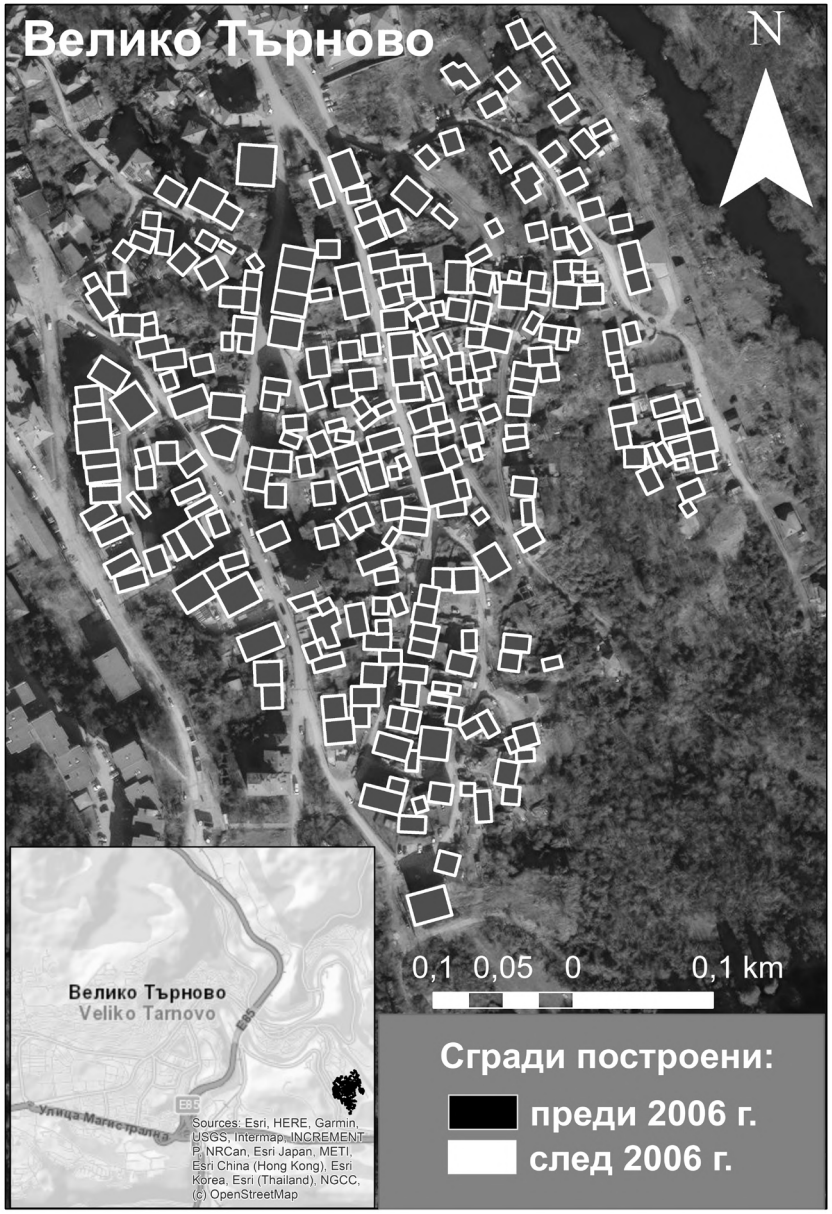
Велико Търново
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Велико Търново
Veliko Tarnovo
E85
E83
Улица Магистрала
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2006 г.
след 2006 г.

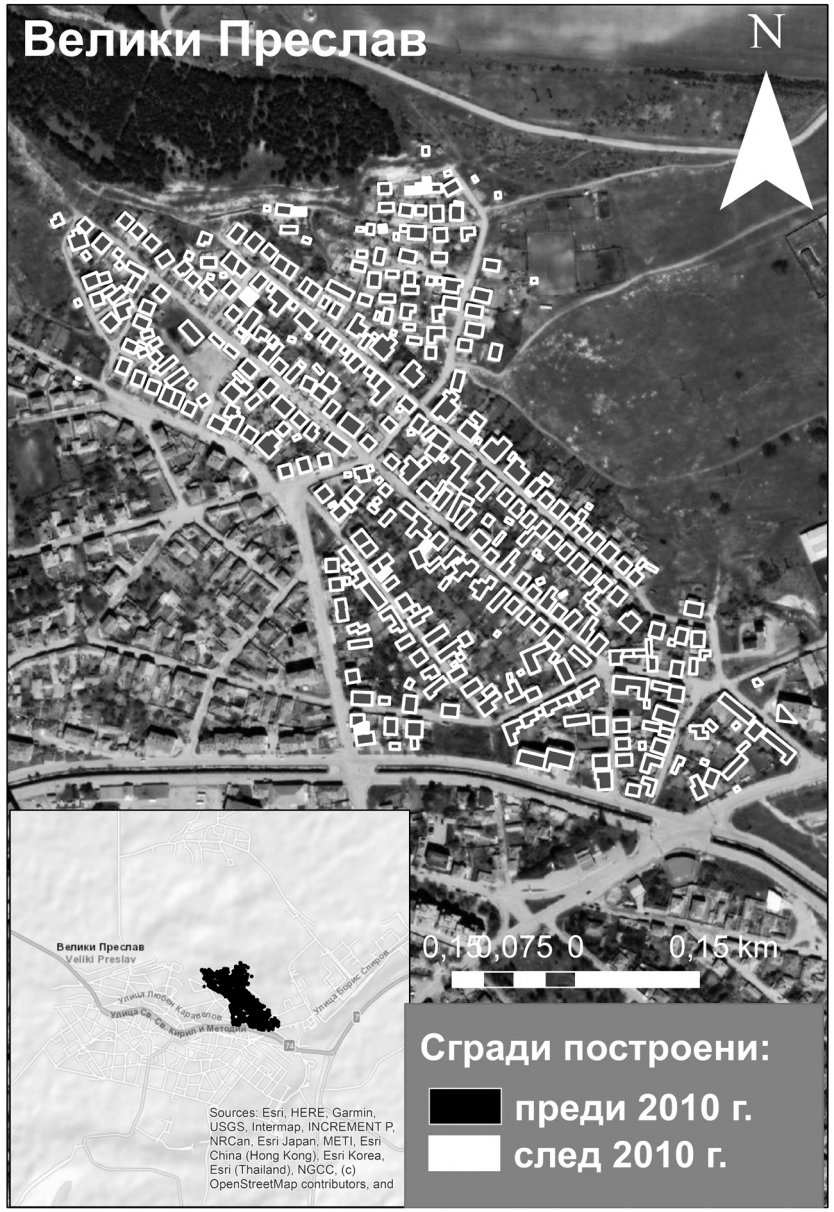
Велики Преслав
N
0,15 0,075 0 0,15 km
Велики Преслав
Veliki Preslav
Улица Любен Каравелов
Улица Св. Св. Кирил и Методий
Улица Борис Спасов
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

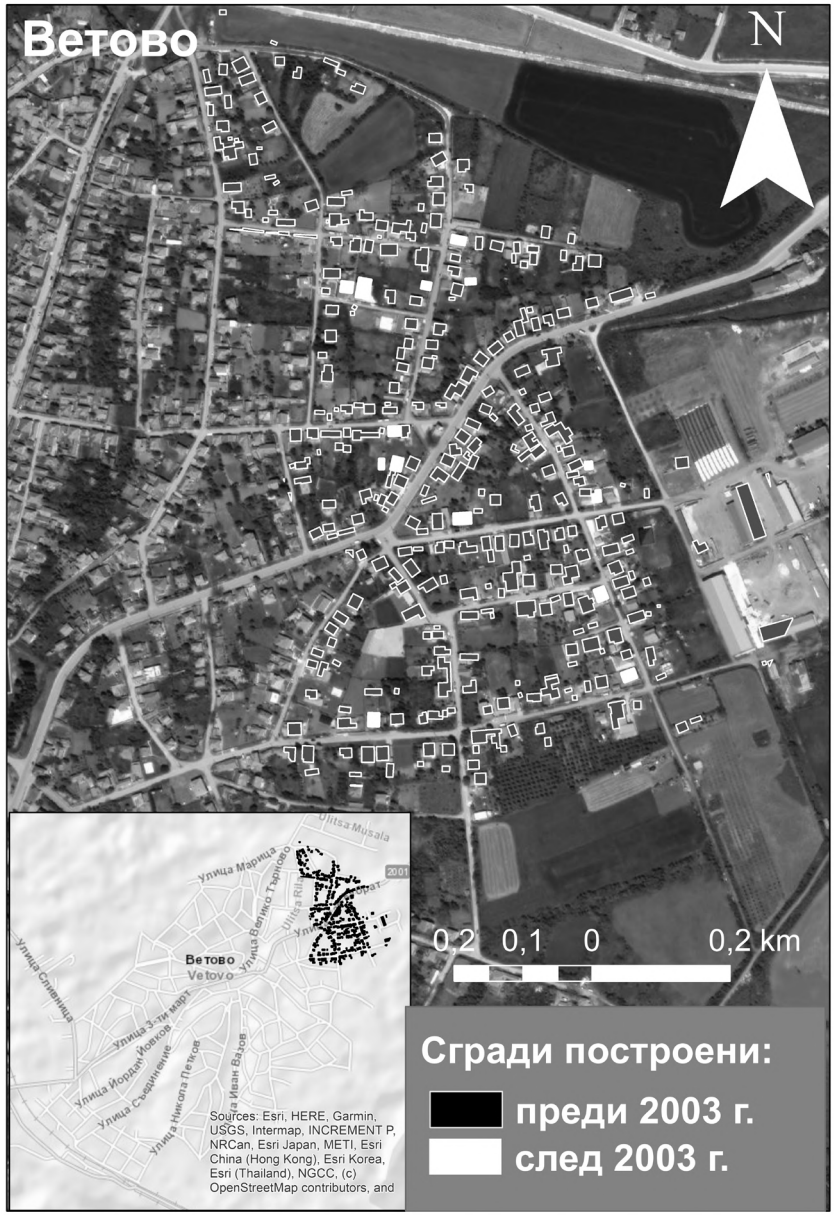
Ветово
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Ulitsa Musala
Улица Марица
Улица Велико Търново
Улица Спасителна
Ветово
Vetovo
Улица 3-ти март
Улица Йордан Йовков
Улица Съединение
Улица Никола Петков
Улица Иван Вазов
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2003 г.
след 2003 г.

Ветрен
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Ветрен
Vetren
Улица 17-та
Улица 51-ва
Улица 1-ва
Улица 50-та
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2001 г.
след 2001 г.

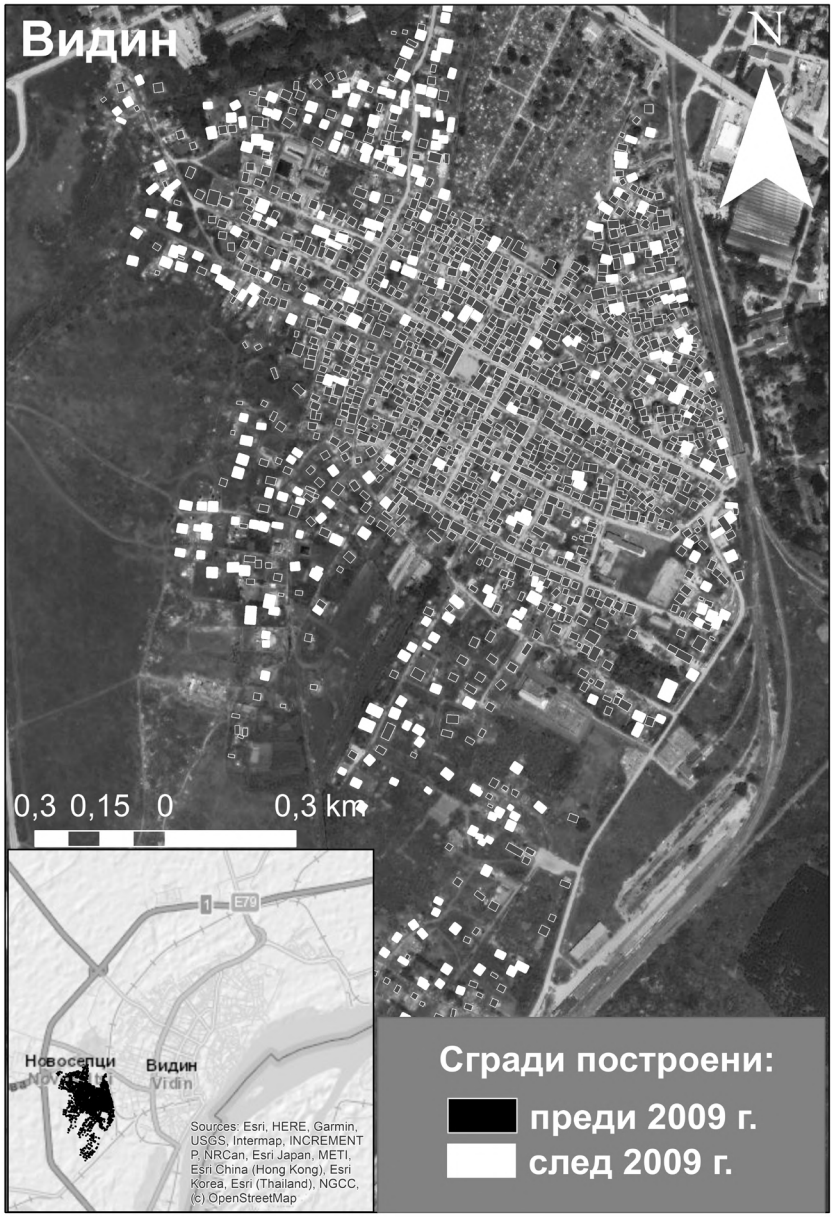
Видин
N
0,3 0,15 0 0,3 km
Новоселци
Видин
Vidin
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

Ветрен
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Ветрен
Vetren
Улица 17-та
Улица 51-ва
Улица 50-та
Улица 1-ва
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2001 г.
след 2001 г.

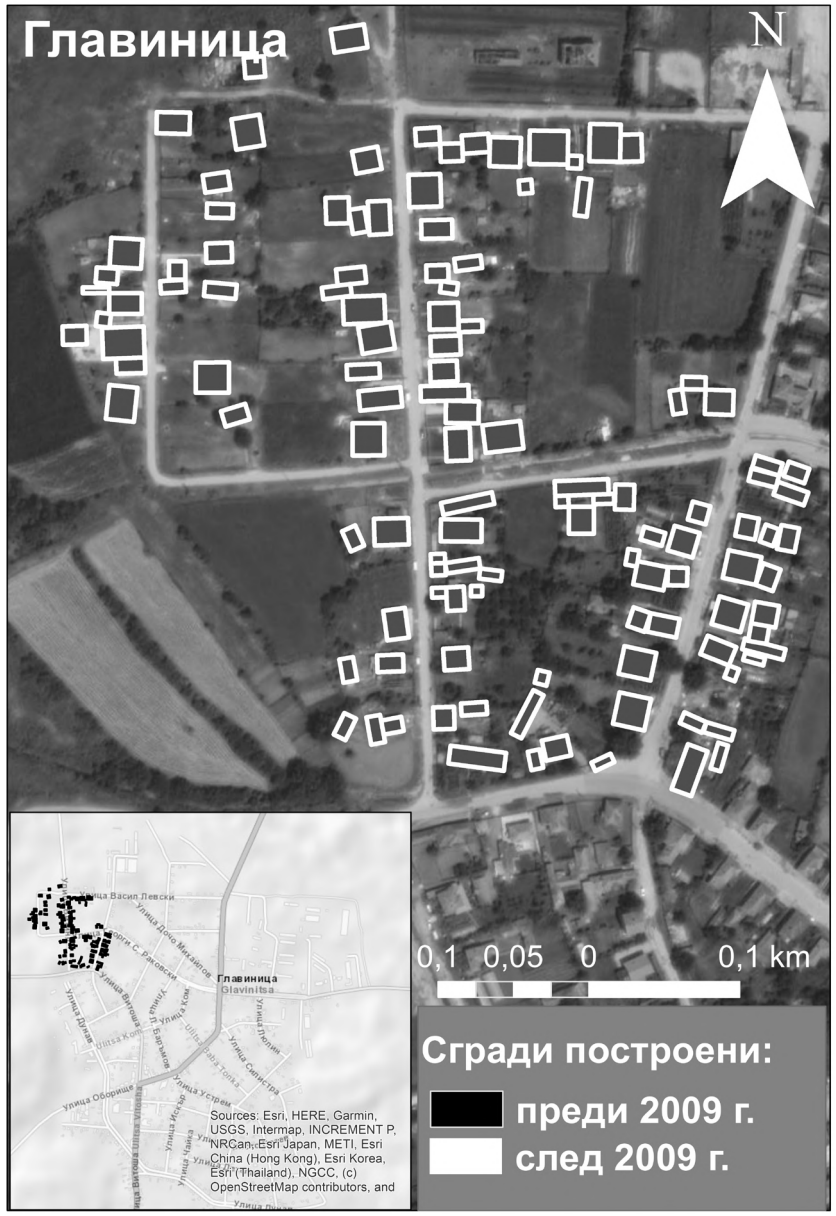
Главиница
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Главиница
Glavinitsa
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

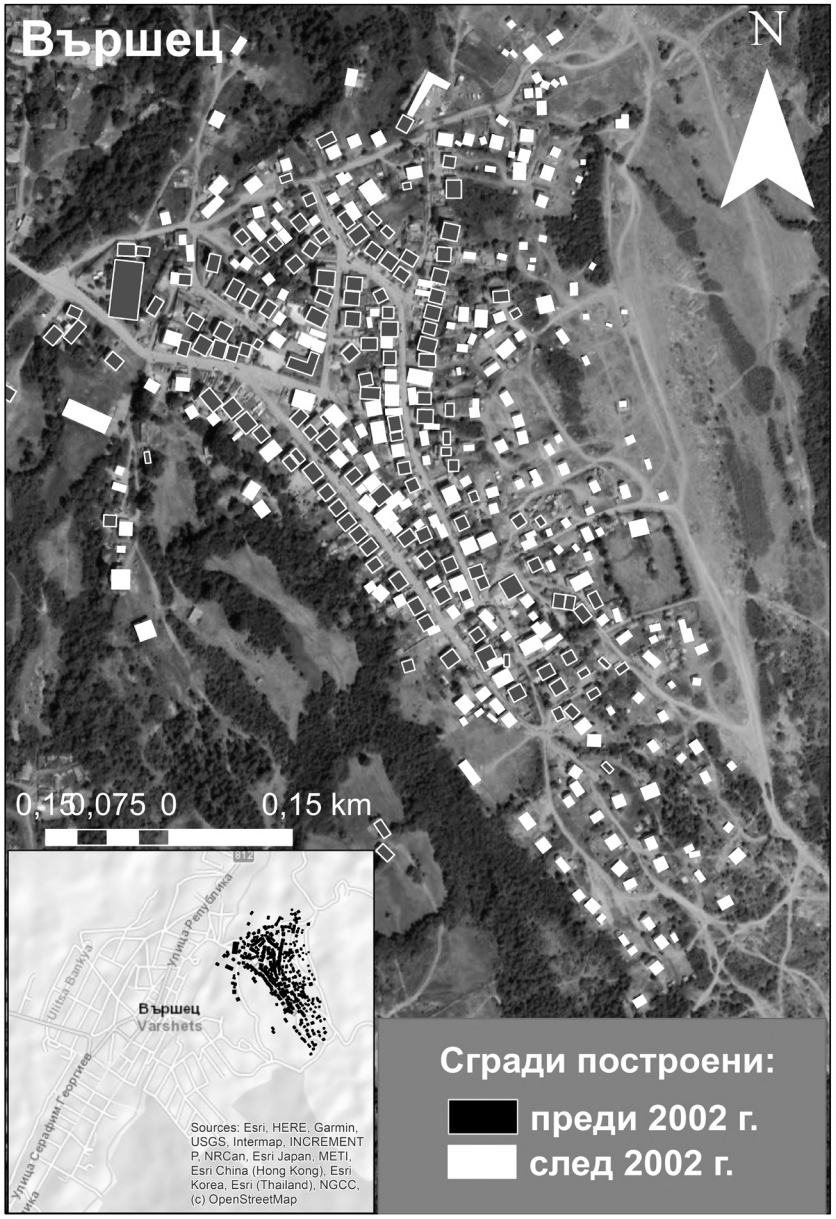
Вършец
N
0,15 0,075 0 0,15 km
Вършец
Varshets
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2002 г.
след 2002 г.

Гложево
N
0,10,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2004 г.
след 2004 г.
Гложево
Glodzhevo
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
2001

Горна Оряховица
Горна Оряховица
Gorna Oryahovitsa
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
0,2 0,1 0 0,2 km
Сгради построени:
преди 2006 г.
след 2006 г.

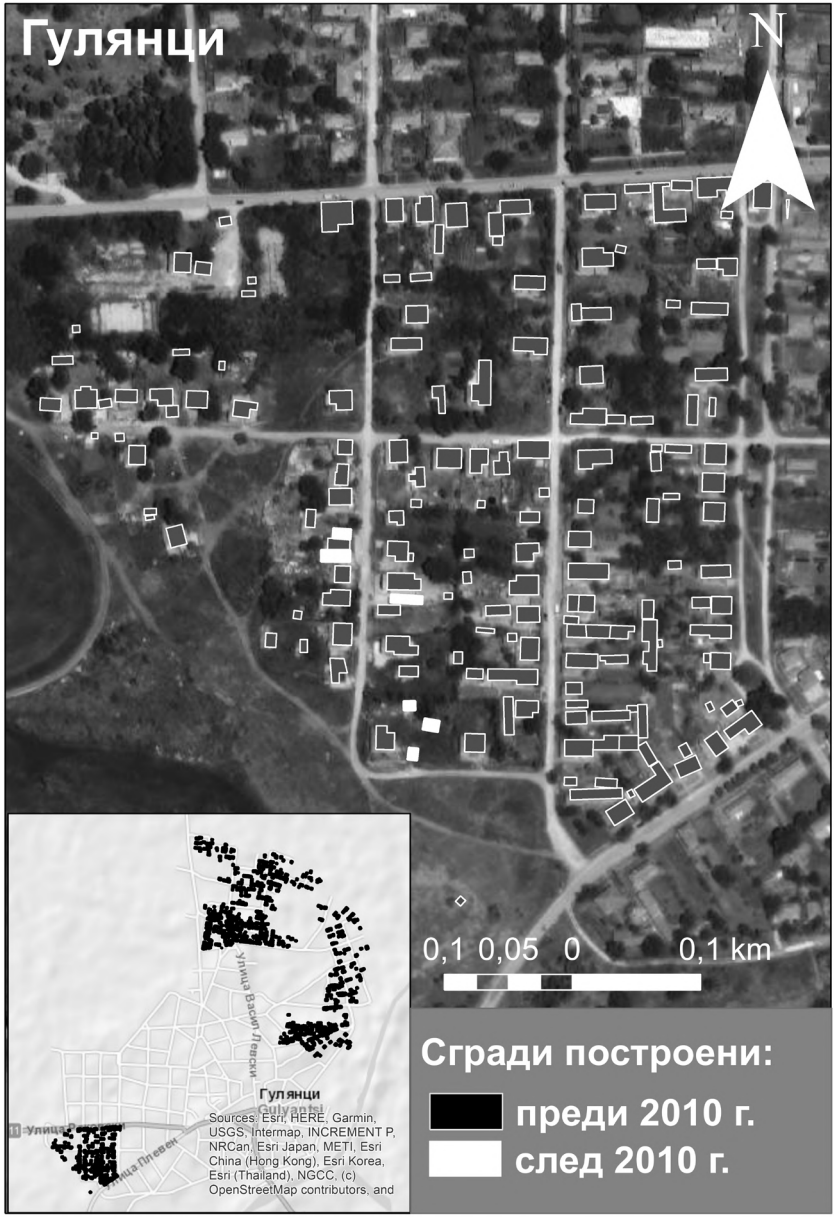
Гулянци
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Гулянци
Gulyantsi
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

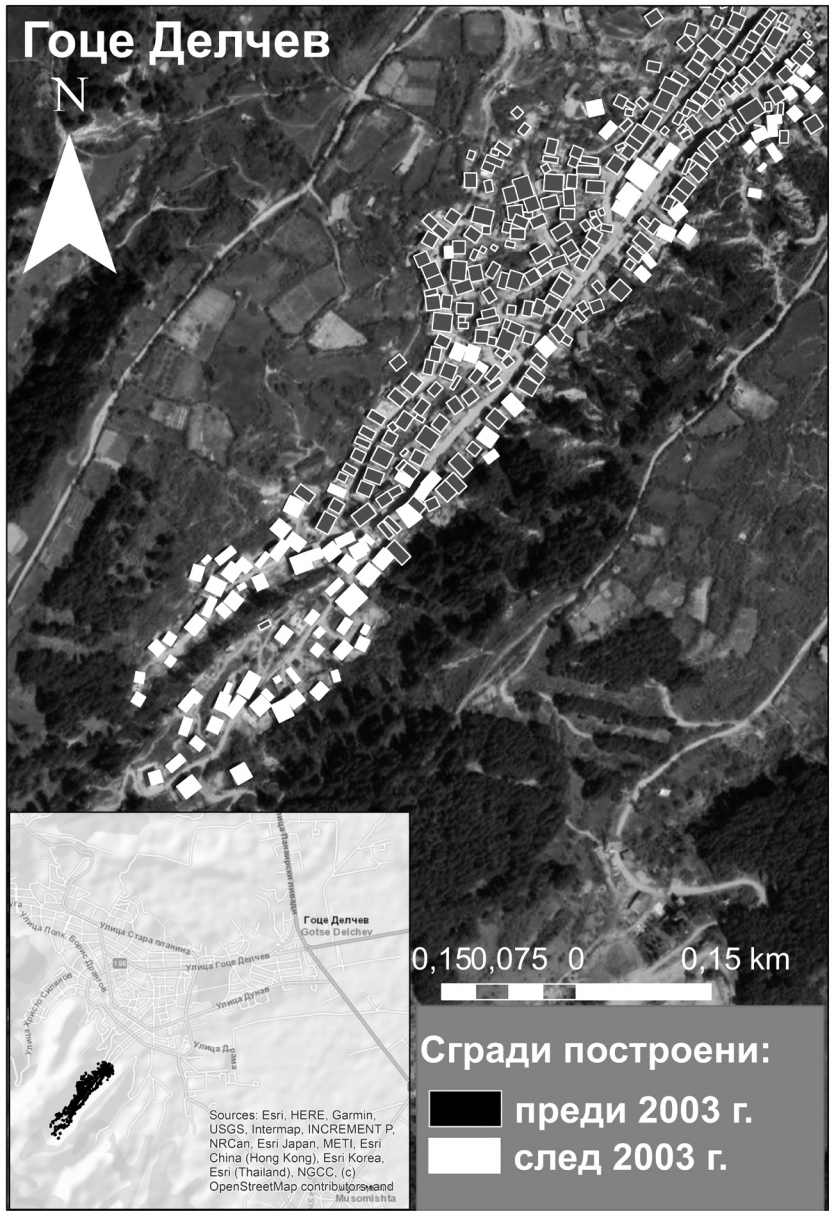
Гоце Делчев
N
0,150,075 0 0,15 km
Гоце Делчев
Gotse Delchev
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Musomishta
Сгради построени:
преди 2003 г.
след 2003 г.

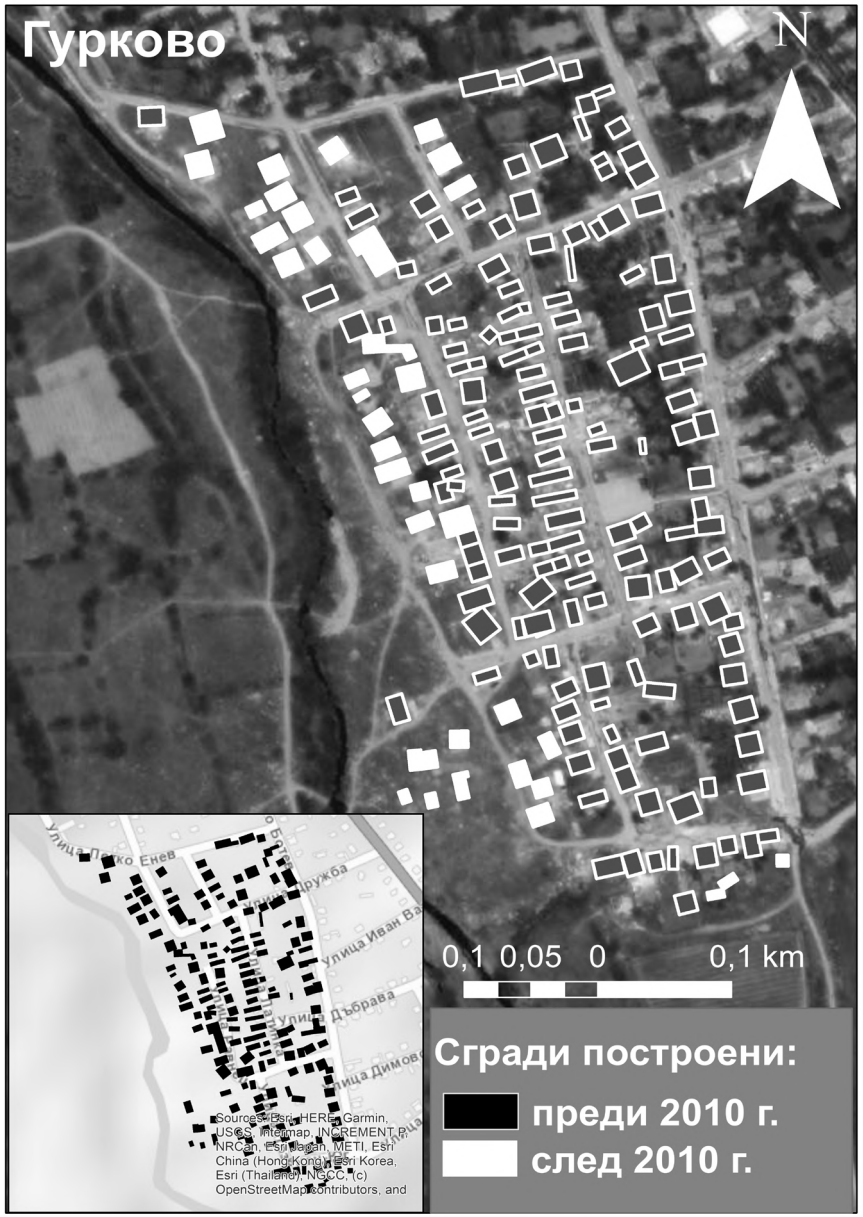
Гурково
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and

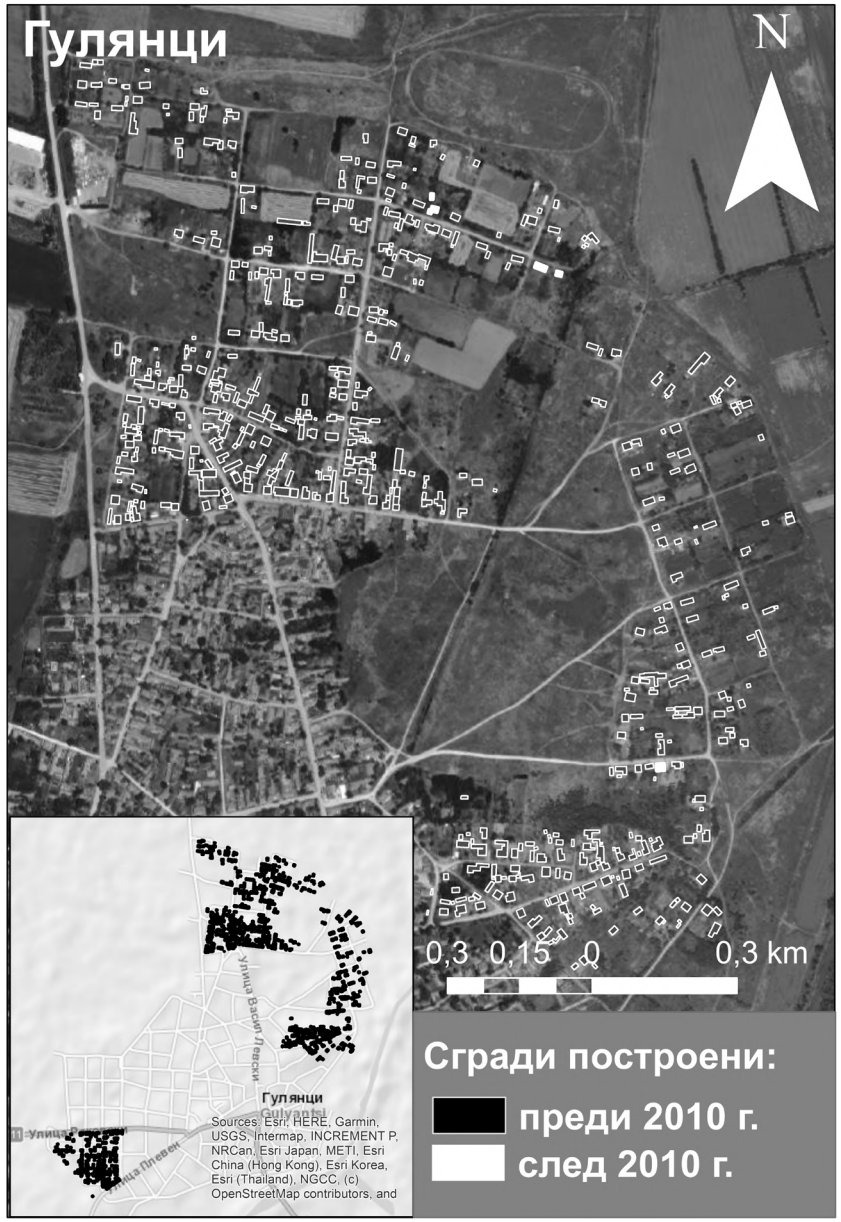
Гулянци
N
0,3 0,15 0 0,3 km
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.
Гулянци
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and

Гълъбово
N
0,055 km
0,0275
0
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.
Улица Христо Ботев
Гълъбово
Galabovo
Улица Д-р Жеков
Улица Г. Бенковски
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and

Две могили
N
0,2
0,1
0
0,2 km
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.
Две могили
Dve mogili
Улица Христо Ботев
Ulitsa Dunav
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and the

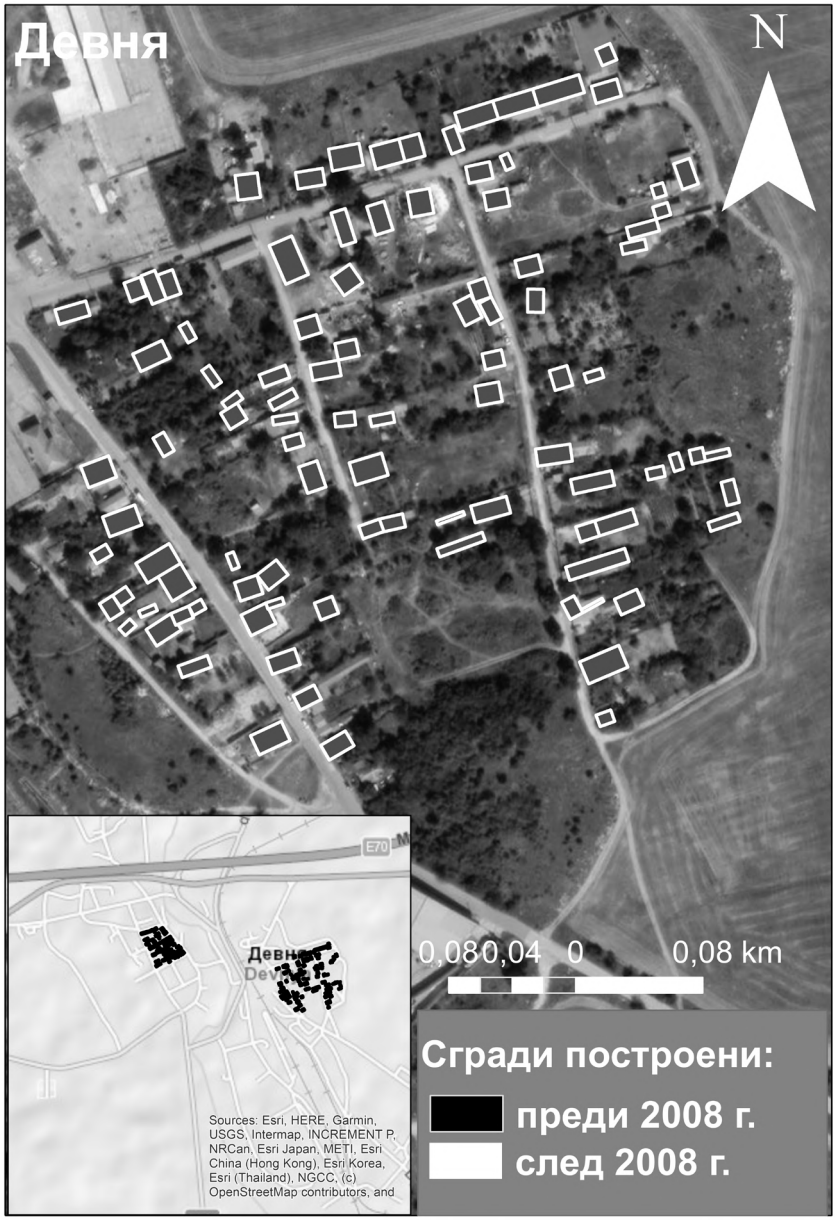
Девня
N
0,08 0,04 0 0,08 km
Сгради построени:
преди 2008 г.
след 2008 г.
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and

Девня
N
0,06 0,03 0 0,06 km
Сгради построени:
преди 2008 г.
след 2008 г.
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and

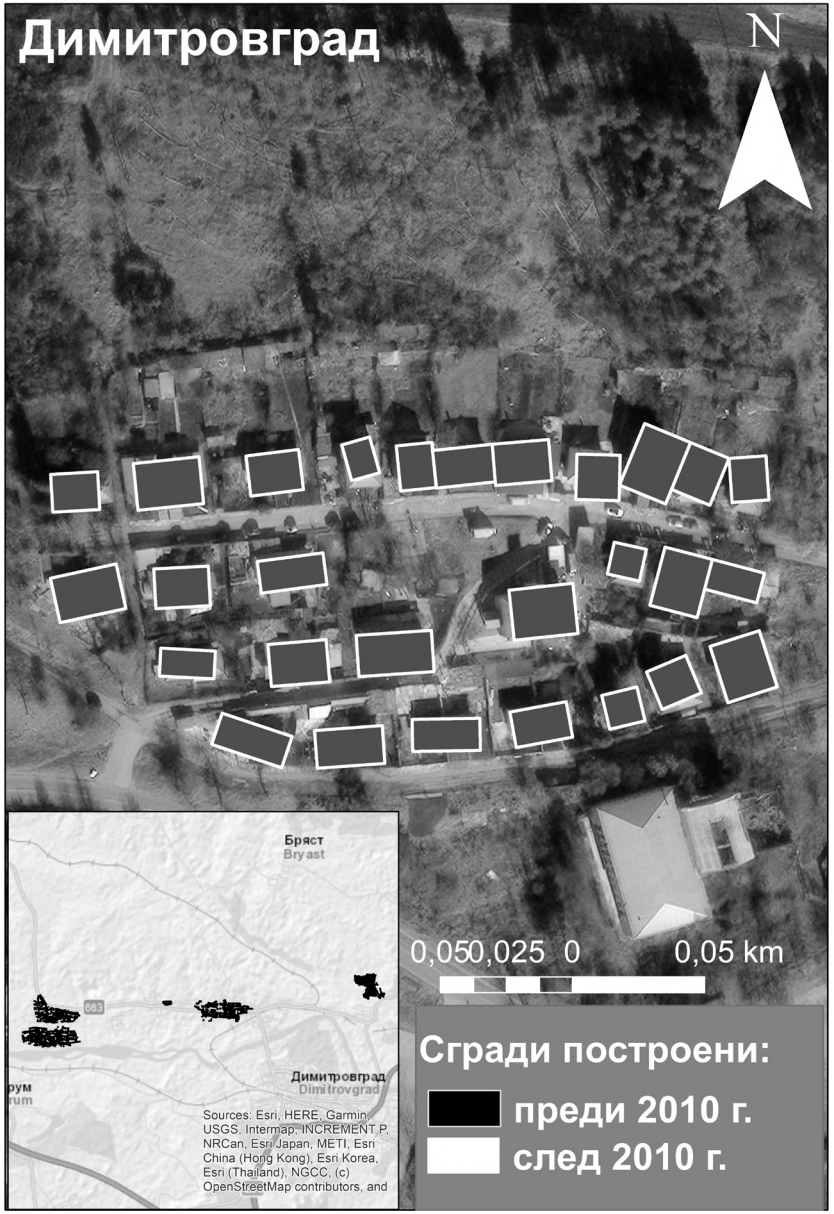
Димитровград
N
0,050,025 0 0,05 km
Бряст
Bryast
Димитровград
Dimitrovgrad
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

Димитровград
N
0,350,175 0 0,35 km
Бряст
Bryast
Димитровград
Dimitrovgrad
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

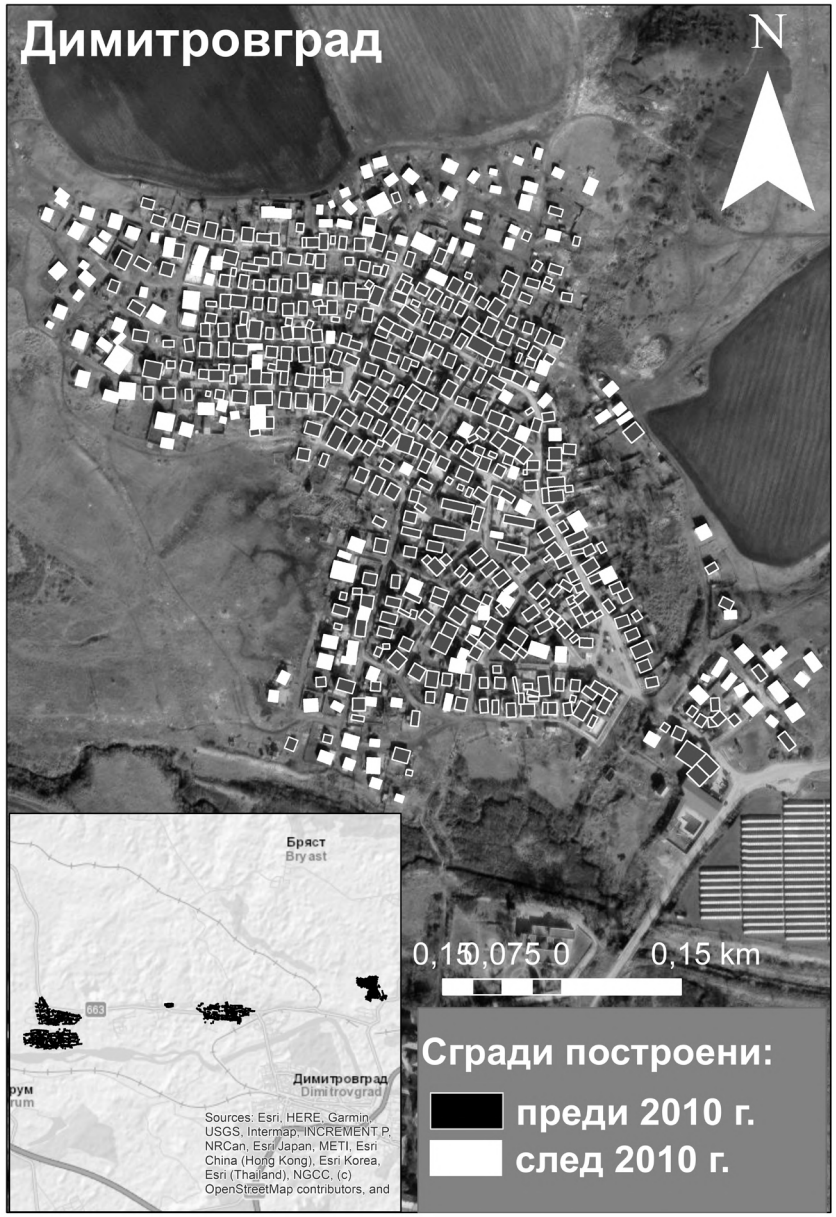
Димитровград
N
0,15 0,075 0 0,15 km
Бряст
Bryast
663
Димитровград
Dimitrovgrad
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

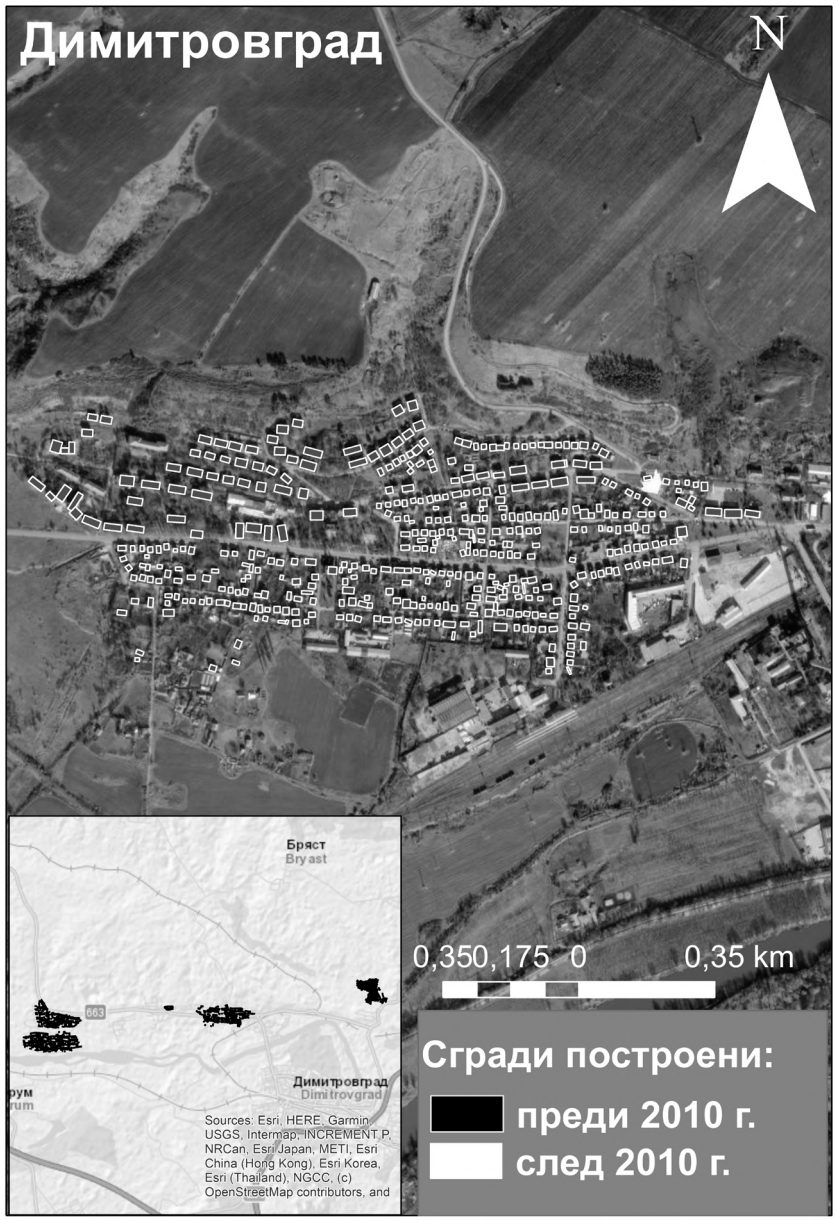
Димитровград
N
0,35 0,175 0 0,35 km
Бряст
Bryast
663
Димитровград
Dimitrovgrad
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

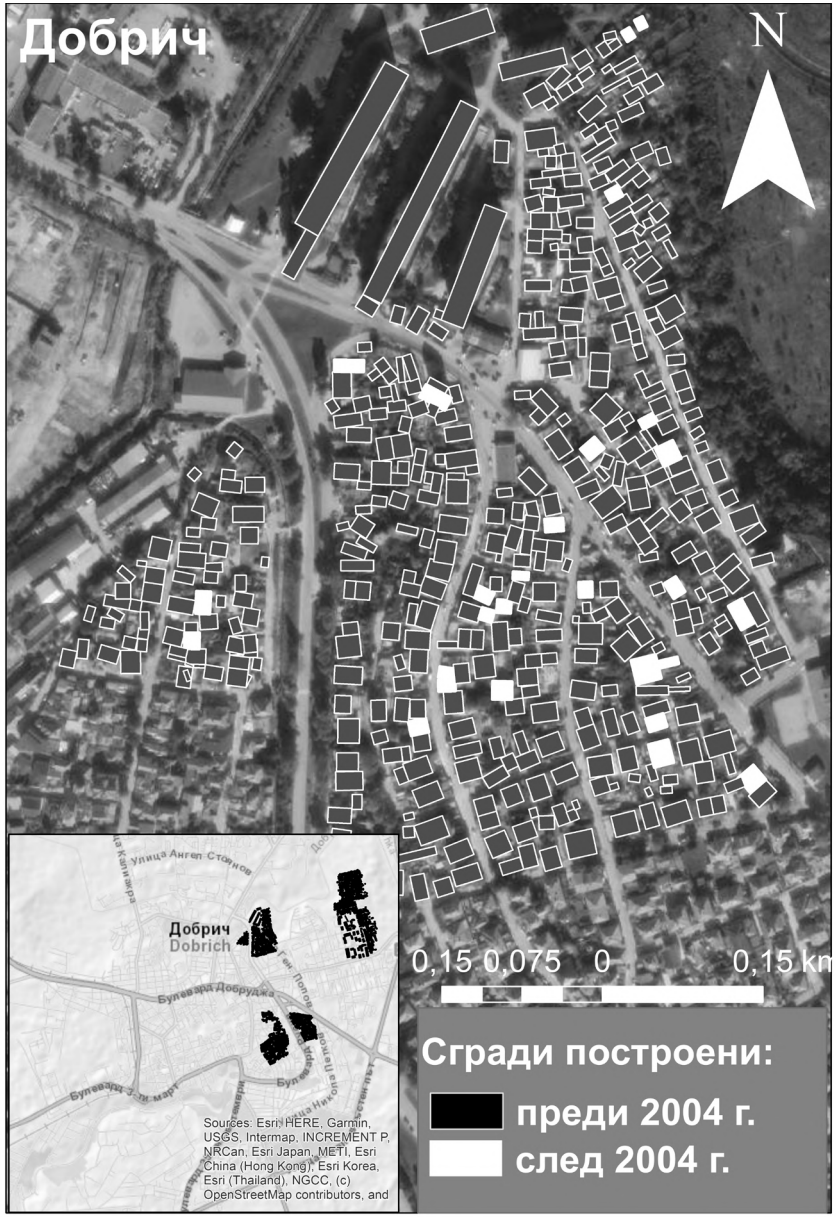
Добрич
N
0,15 0,075 0 0,15 km
Добрич
Dobrich
Улица Ангел Стоянов
Булевард Добруджа
Булевард 3-ти март
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2004 г.
след 2004 г.

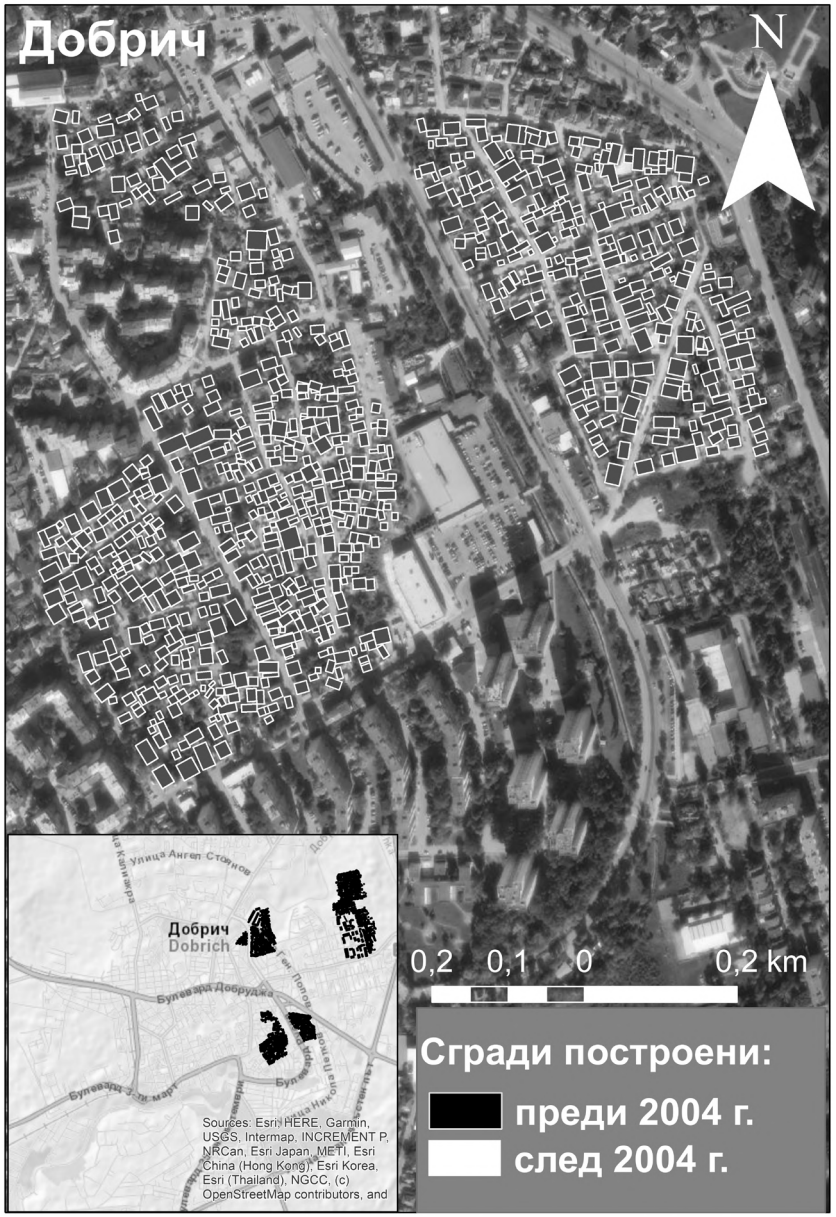
Добрич
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Добрич
Dobrich
Улица Ангел Стоянов
Булевард Добруджа
Булевард 3-ти март
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2004 г.
след 2004 г.

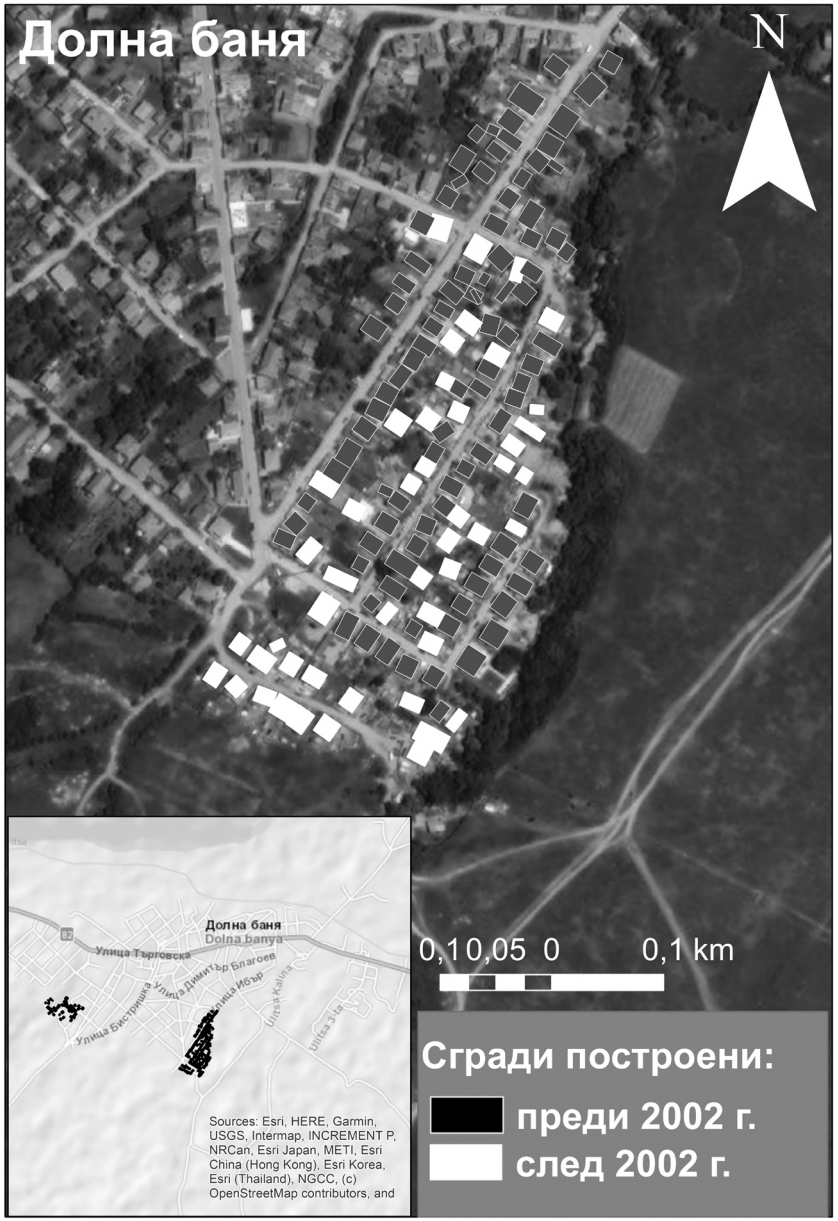
Долна баня
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Долна баня
Dolna banya
Улица Търговска
Улица Димитър Благоев
Улица Бистрица
Улица Ибър
Улица Калина
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2002 г.
след 2002 г.

Добрич
N
0,25 0,125 0 0,25 km
Добрич
Dobrich
Улица Ангел Стоянов
Булевард Добруджа
Булевард 3-ти март
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2004 г.
след 2004 г.

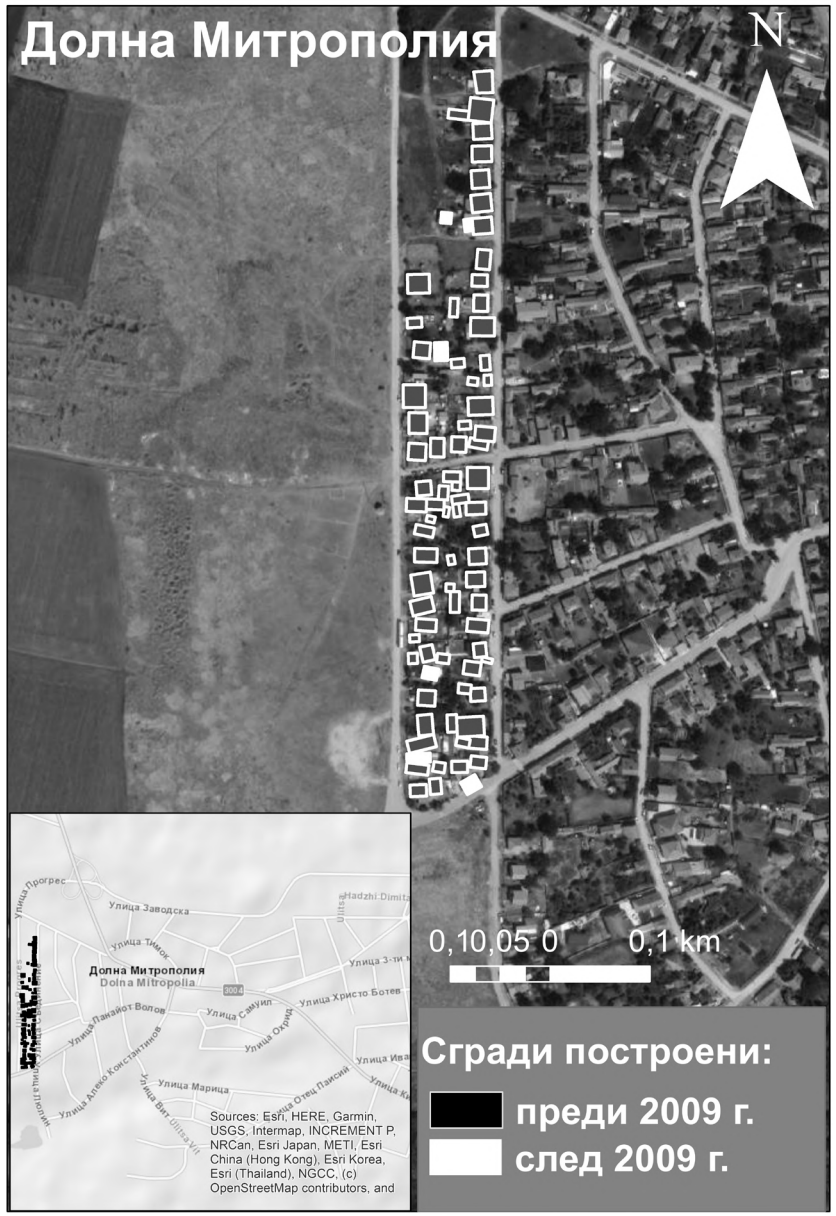
Долна Митрополия
N
0,10,05 0 0,1 km
Долна Митрополия
Dolna Mitropolia
Улица Заводска
Улица Тимок
Улица Прогрес
Улица Самуил
Улица Христо Ботев
Улица Пайсий Волов
Улица Марица
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

Долна баня
N
0,076,0375 0 0,075 km
Долна баня
Dolna banya
Улица Търговска
Улица Димитър Благоев
Улица Бистрицка
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2002 г.
след 2002 г.

Долни чифлик
N
0,250,125 0 0,25 km
Долни Чифлик
Dolni Chiflik
Улица Искър
Улица Черно море
Улица Камчия
Улица Ботевска
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2003 г.
след 2003 г.

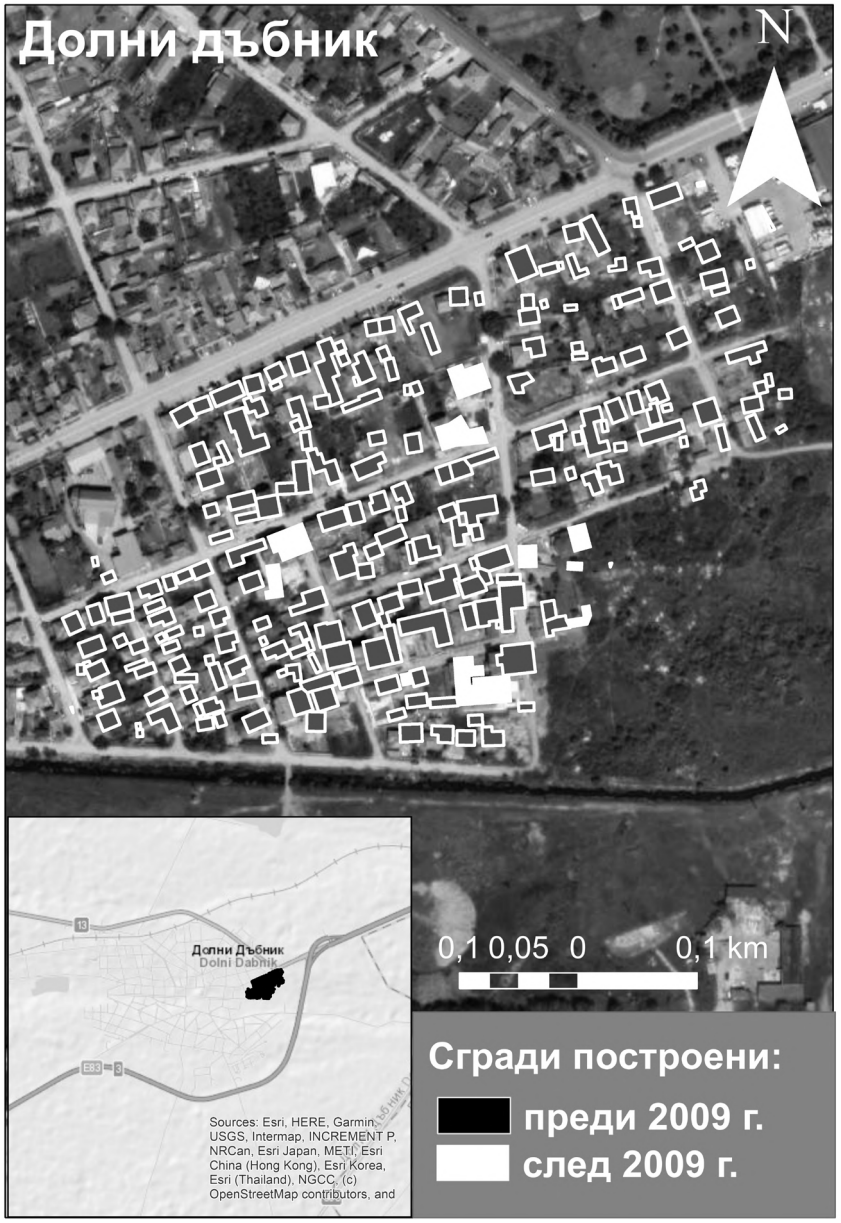
Долни дъбник
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Долни Дъбник
Dolni Dabnik
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

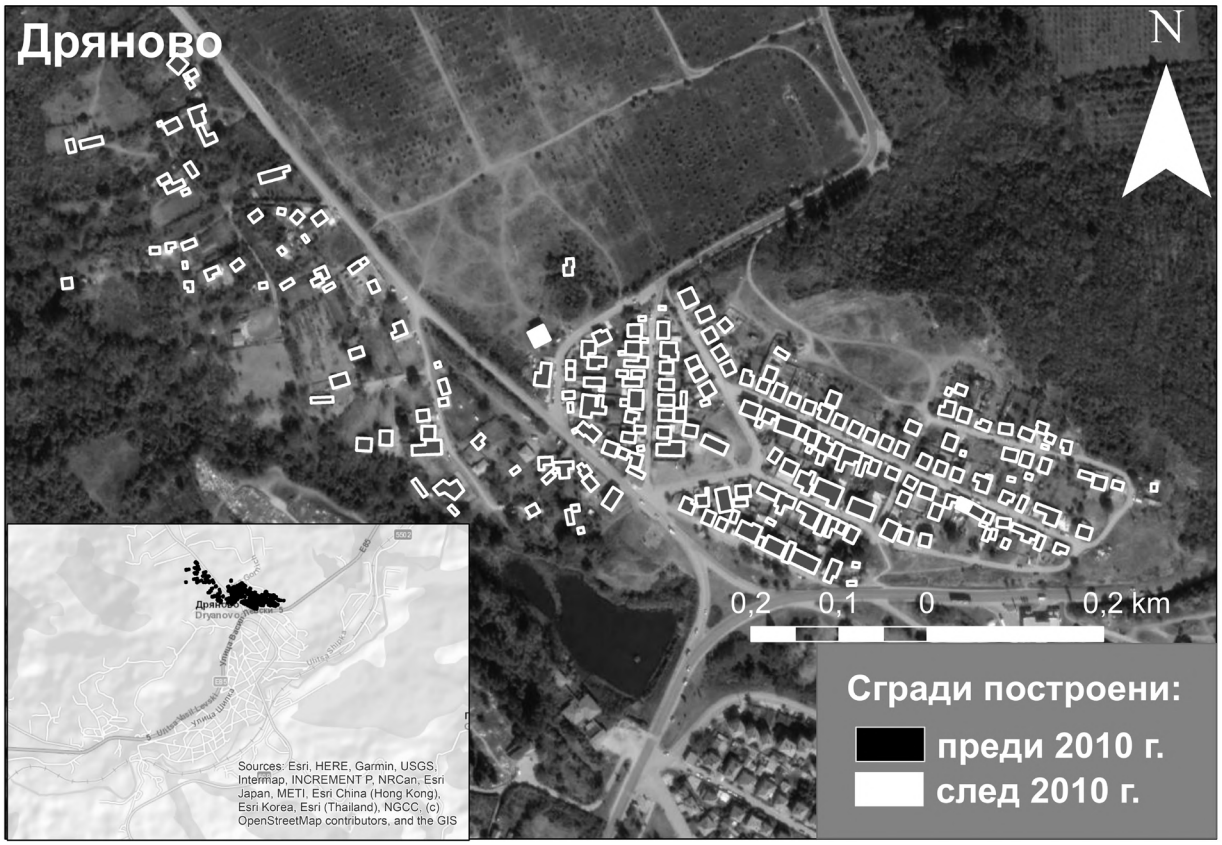
Дряново
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and the GIS

Дулово
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Улица Розова долина
Ulitsa Ropotamo
Ulitsa Iskar
Ulitsa Dobrudzha
Ulitsa Rila
Ulitsa Odrin

Дунавци
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Търняне
Tarnyane
Дунавци
Dunavtsi
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

Дулово
N
0,07 0,035 0 0,07 km
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

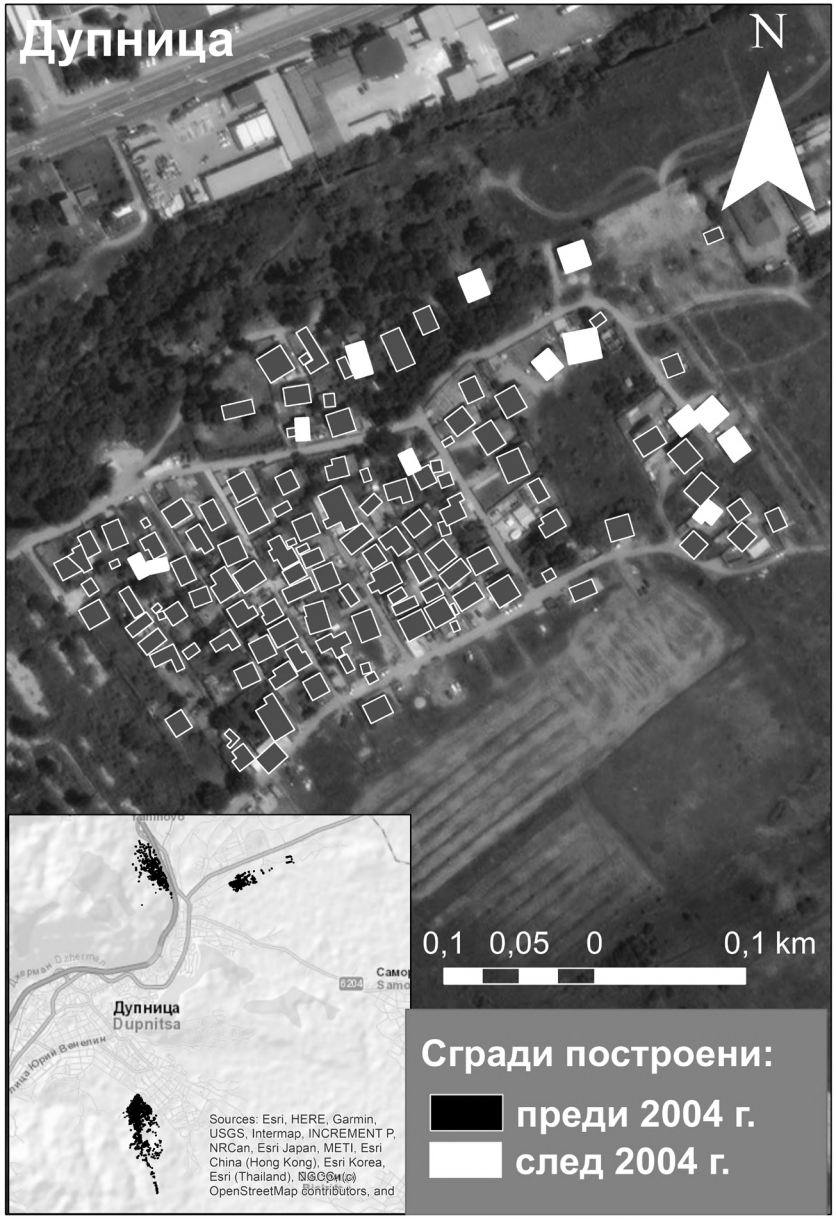
Дупница
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Дупница
Dupnitsa
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2004 г.
след 2004 г.

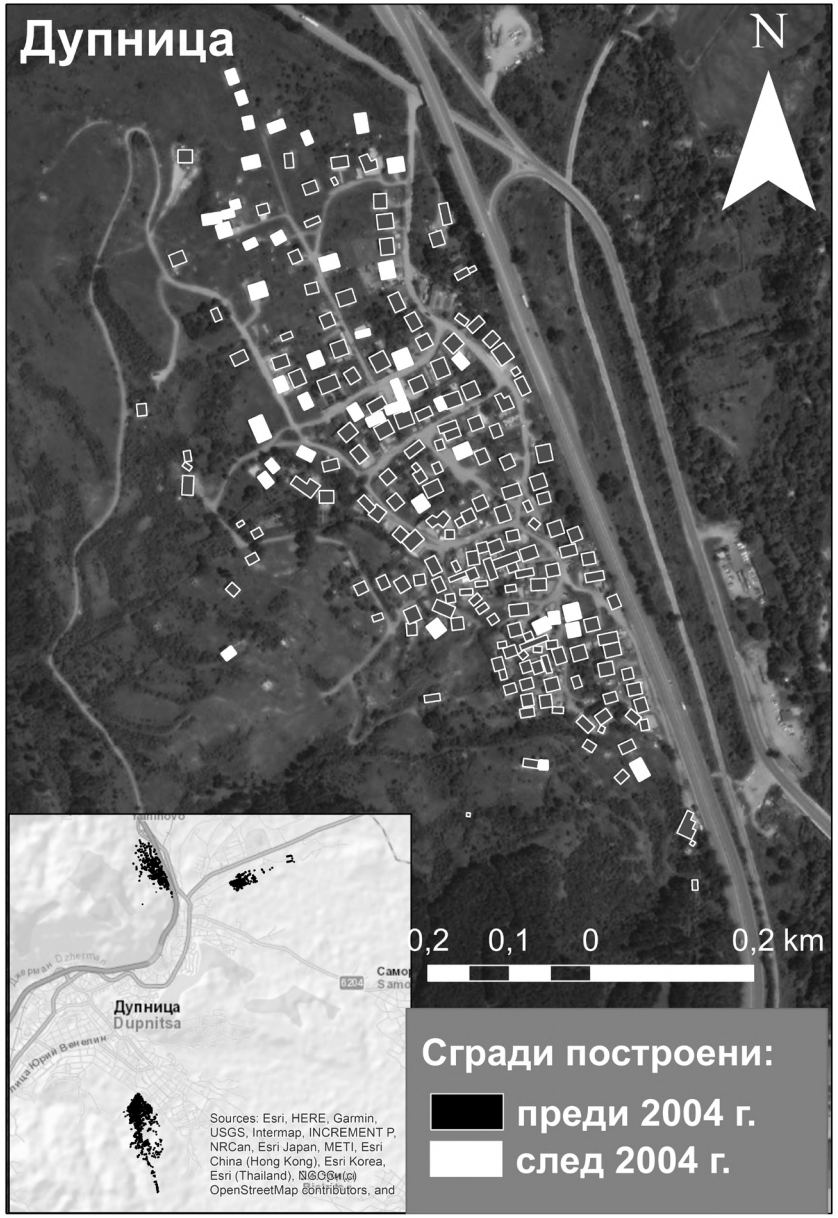
Дупница
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Дупница
Dupnitsa
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2004 г.
след 2004 г.

Дългопол
N
0,150,075 0 0,15 km
Дългопол
Dalgopol
208
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2011 г.
след 2011 г.

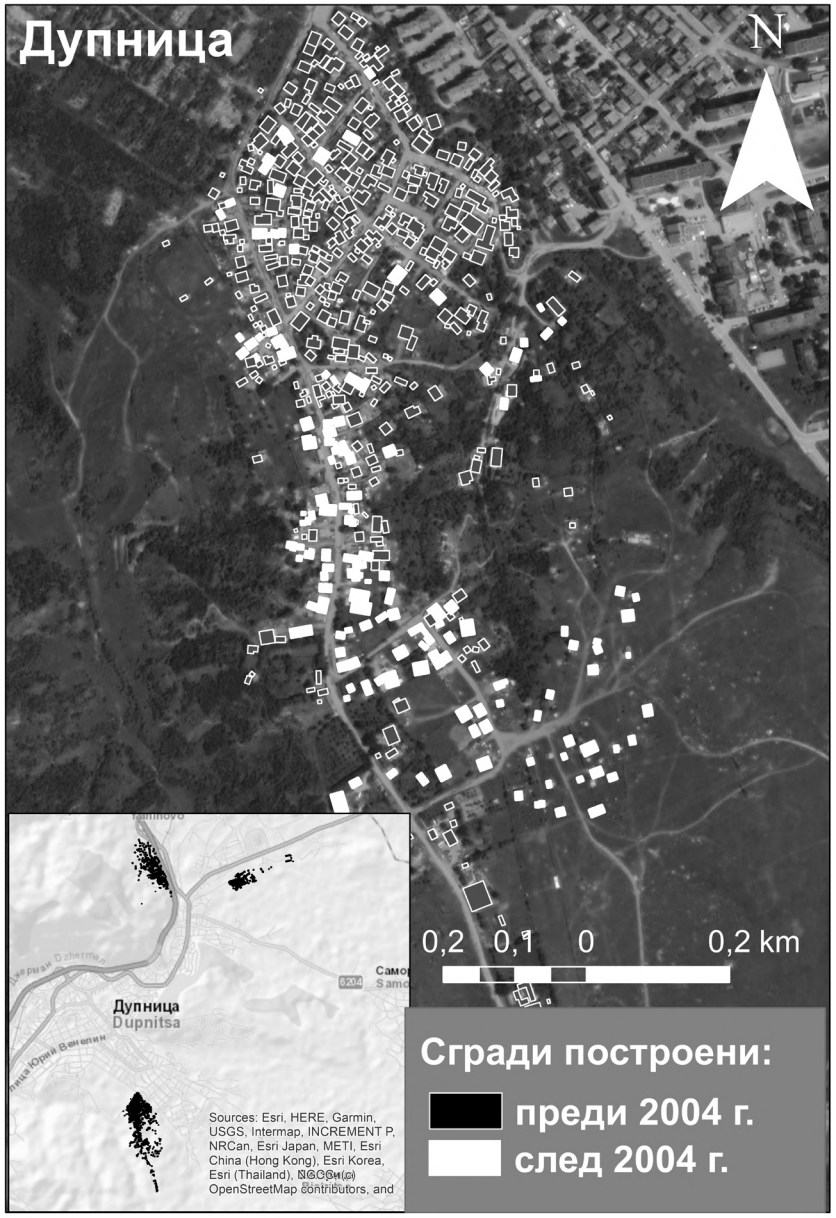
Дупница
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Дупница
Dupnitsa
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2004 г.
след 2004 г.

Елхово
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Парк Елхово
Park Elhovo
Елхово
Elhovo
Улица 3-ти март
Улица Марица
Улица Чаталджа
Улица Ангел Вълев
Улица Желязко Петков
Улица Ангел Кънчев
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2004 г.
след 2004 г.

Елин Пелин
N
0,05 0,025 0 0,05 km
Елин Пелин
Elin Pelin
Улица Хан Аспарух
Булевард Новоселяк
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

Златарица
N
4004
Златарица
Zlataritsa
Улица Завоя
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
0,2 0,1 0 0,2 km
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

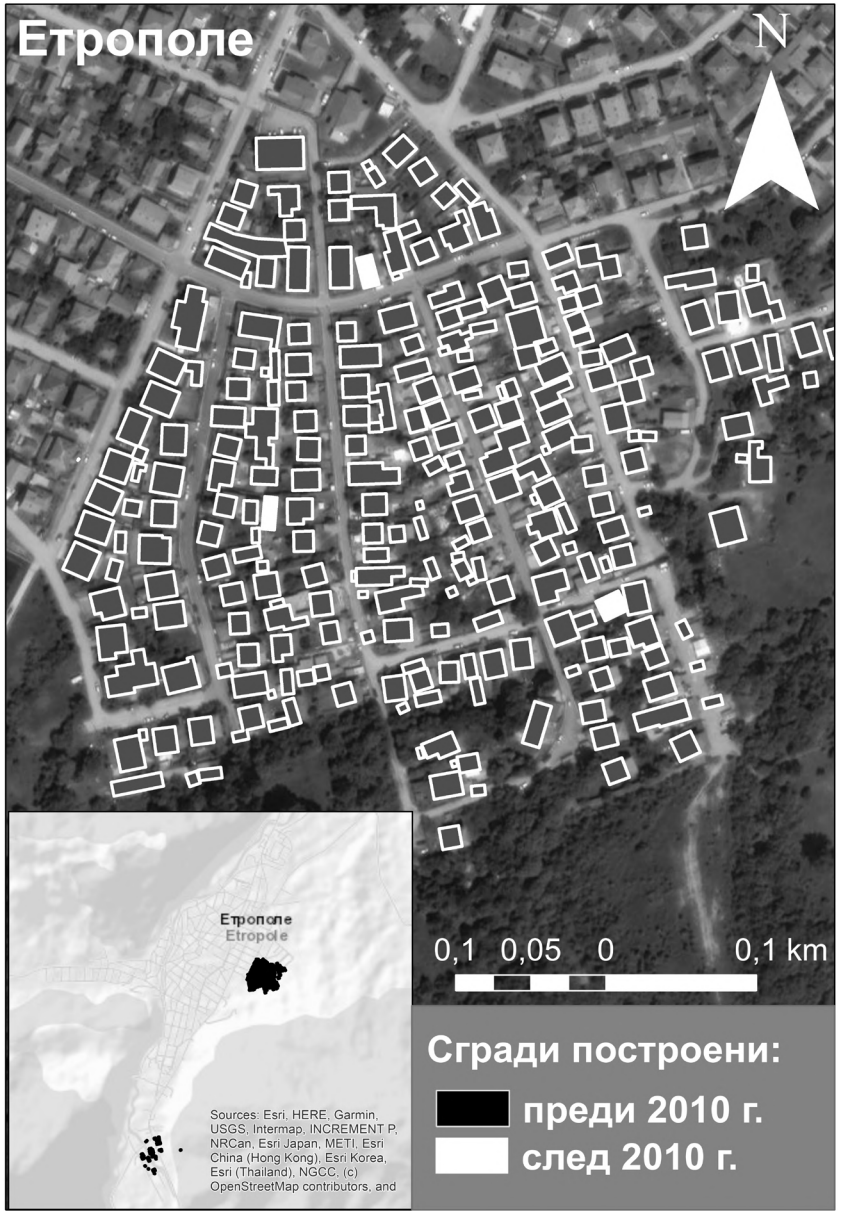
Етрополе
N
Етрополе
Etropole
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
0,1 0,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

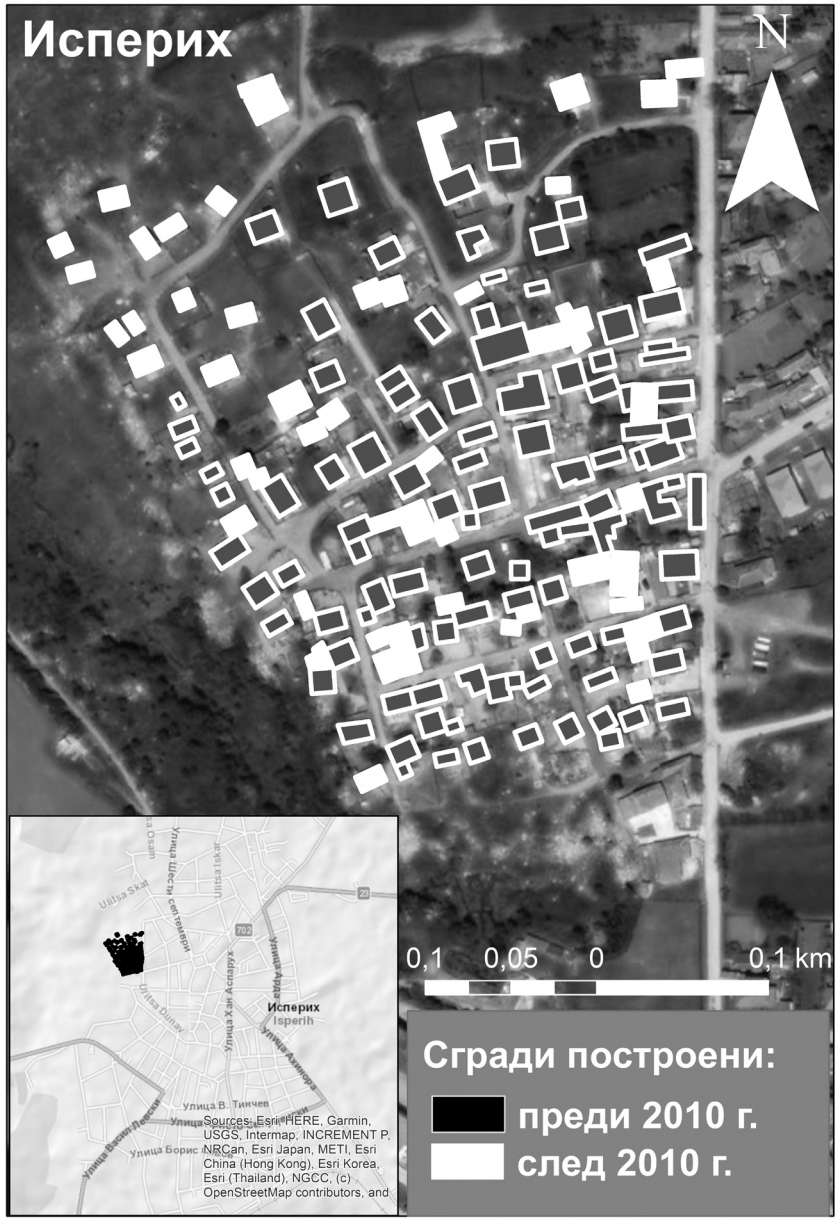
Исперих
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.
Исперих
Isperih
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and

Искър
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2005 г.
след 2005 г.
Искър
Iskar
1307
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

Ихтиман
N
0,06 0,03 0 0,06 km
Ихтиман
Ihtiman
Сгради построени:
преди 2011 г.
след 2011 г.

Ихтиман
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Ихтиман
Ihtiman
Сгради построени:
преди 2011 г.
след 2011 г.

Каблешково
N
0,25 0,125 0 0,25 km
Сгради построени:
преди 2004 г.
след 2004 г.
6009
Улица Захари Стоянов
Каблешково
Kableshkovo
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and

Ихтиман
N
0,15 0,075 0 0,15 km
Сгради построени:
преди 2011 г.
след 2011 г.
Ихтиман
Ihtiman
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and

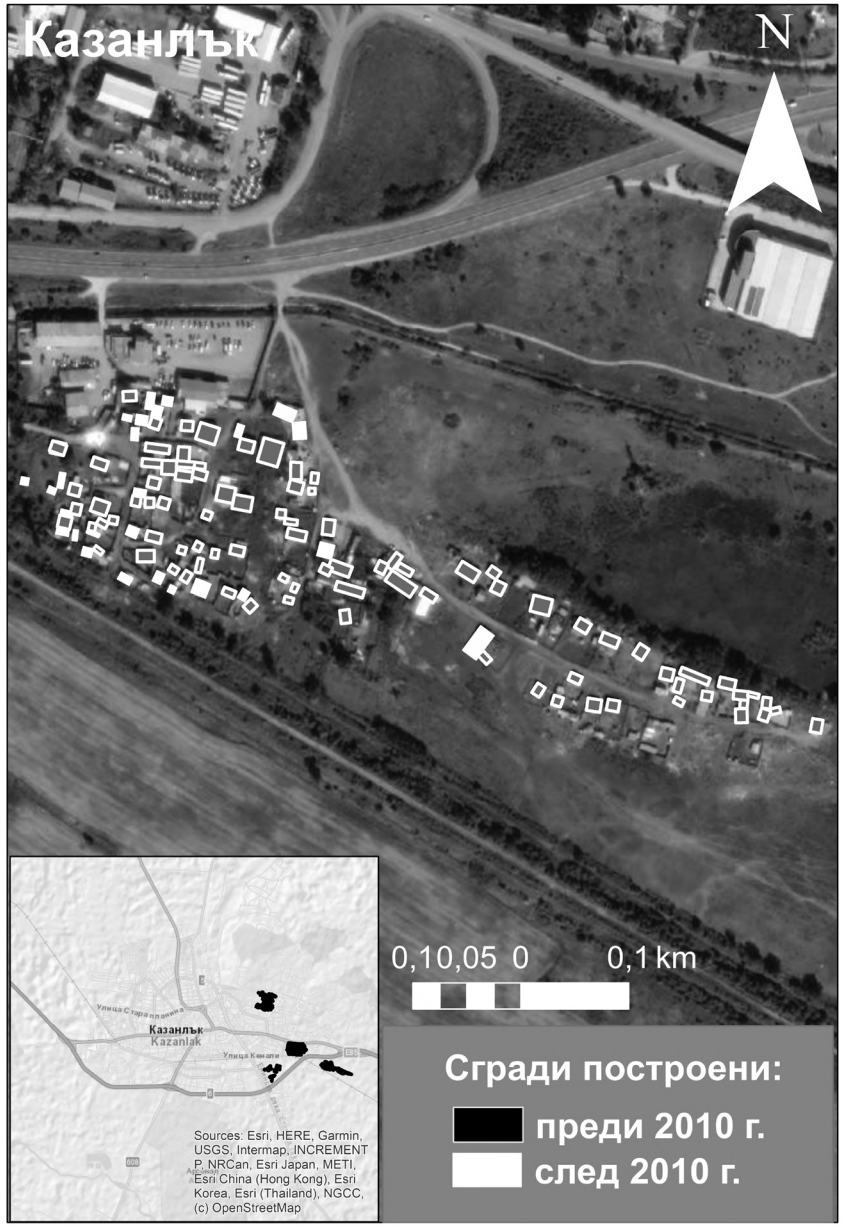
Казанлък
N
0,10,05 0 0,1 km
Казанлък
Kazanlak
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

Каварна
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Каварна
Kavarna
Булевард България
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2008 г.
след 2008 г.

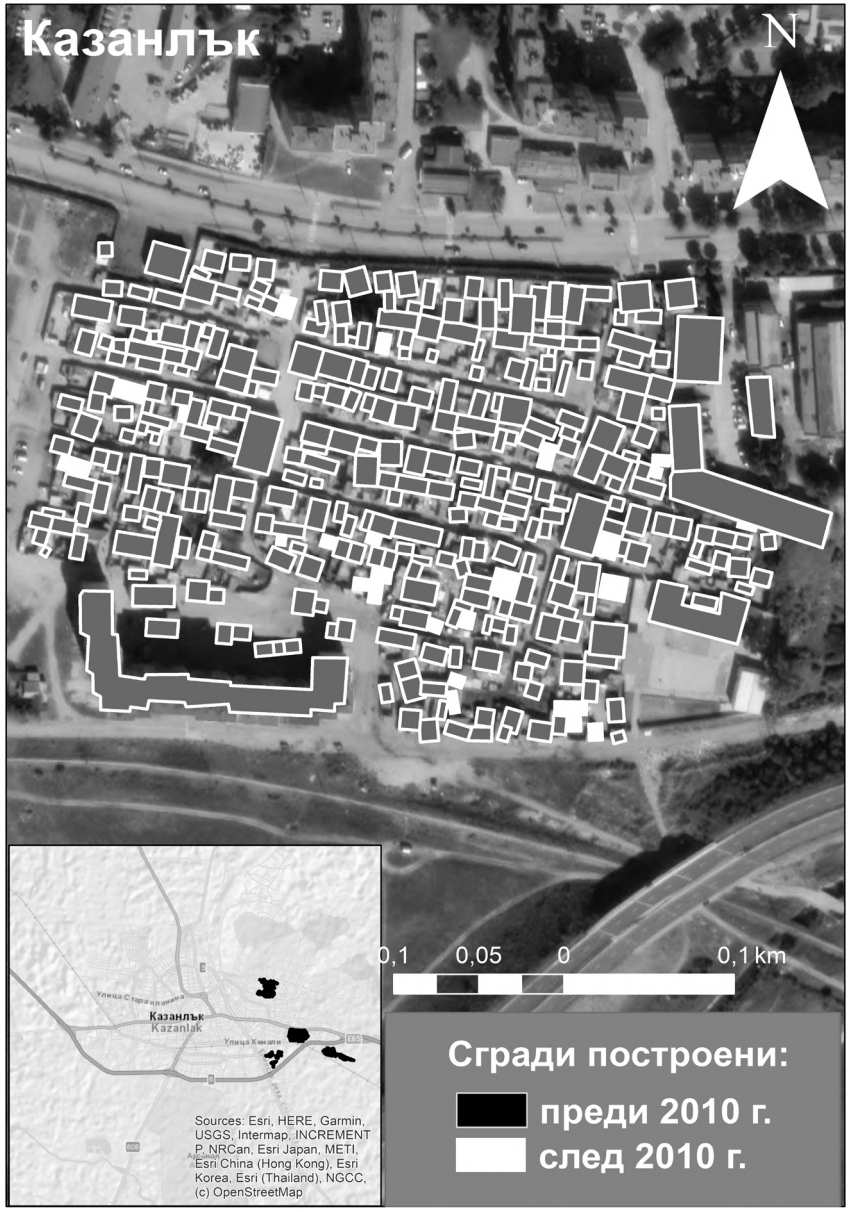
Казанлък
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Казанлък
Kazanlak
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

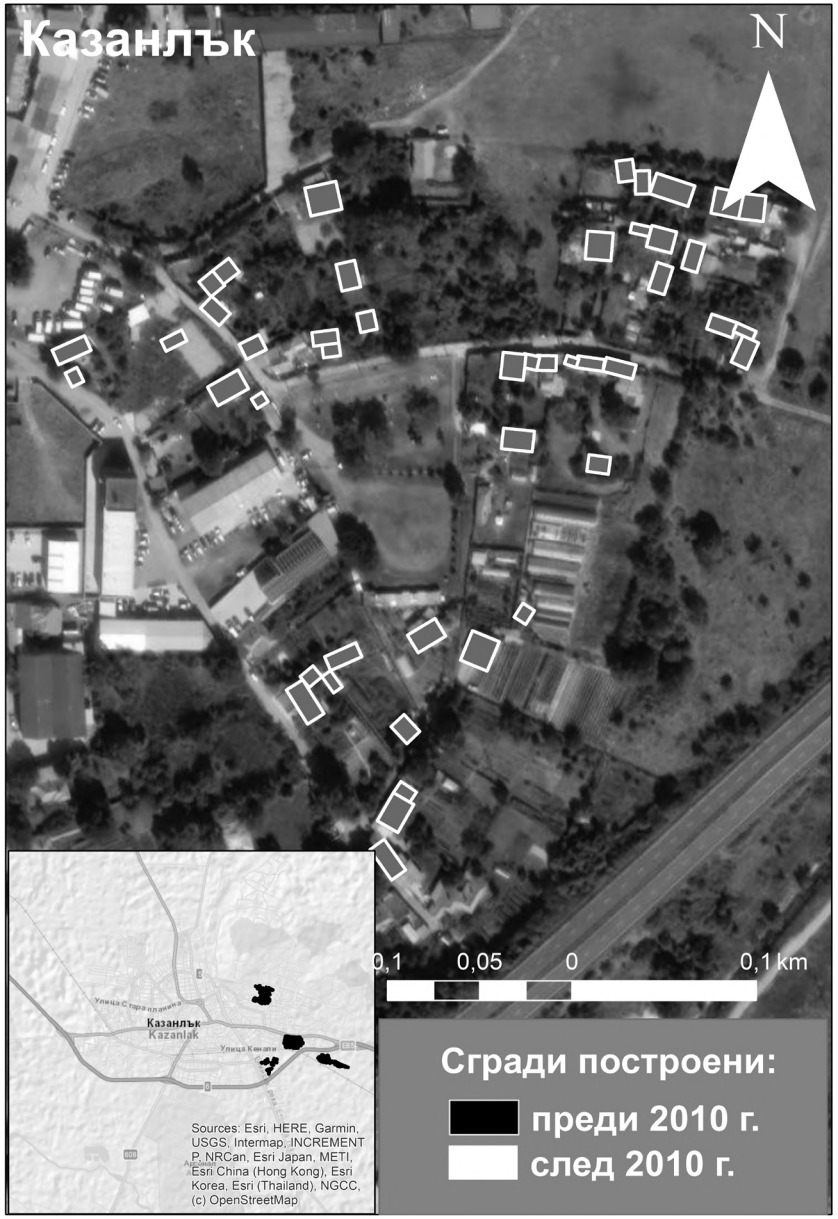
Казанлък
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Казанлък
Kazanlak
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

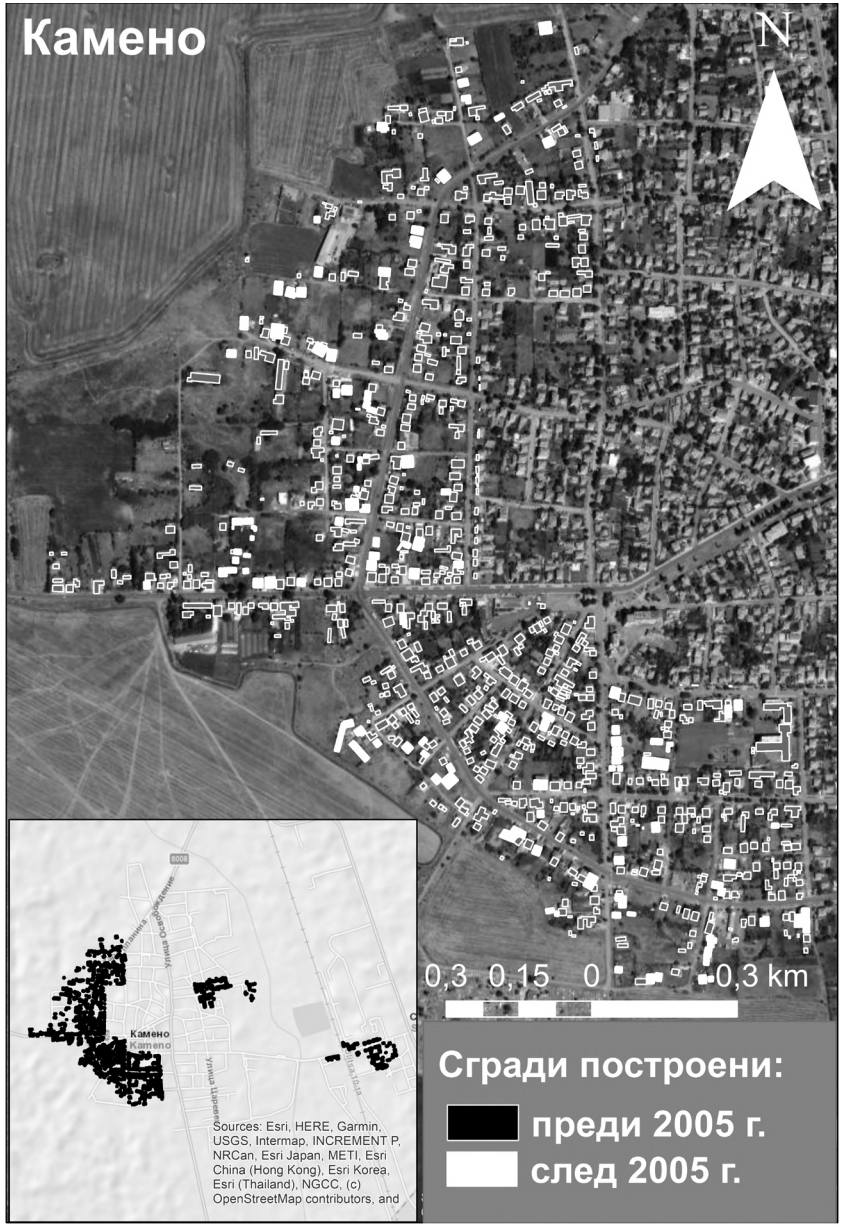
Камено
N
0,3 0,15 0 0,3 km
Камено
Kamено
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2005 г.
след 2005 г.

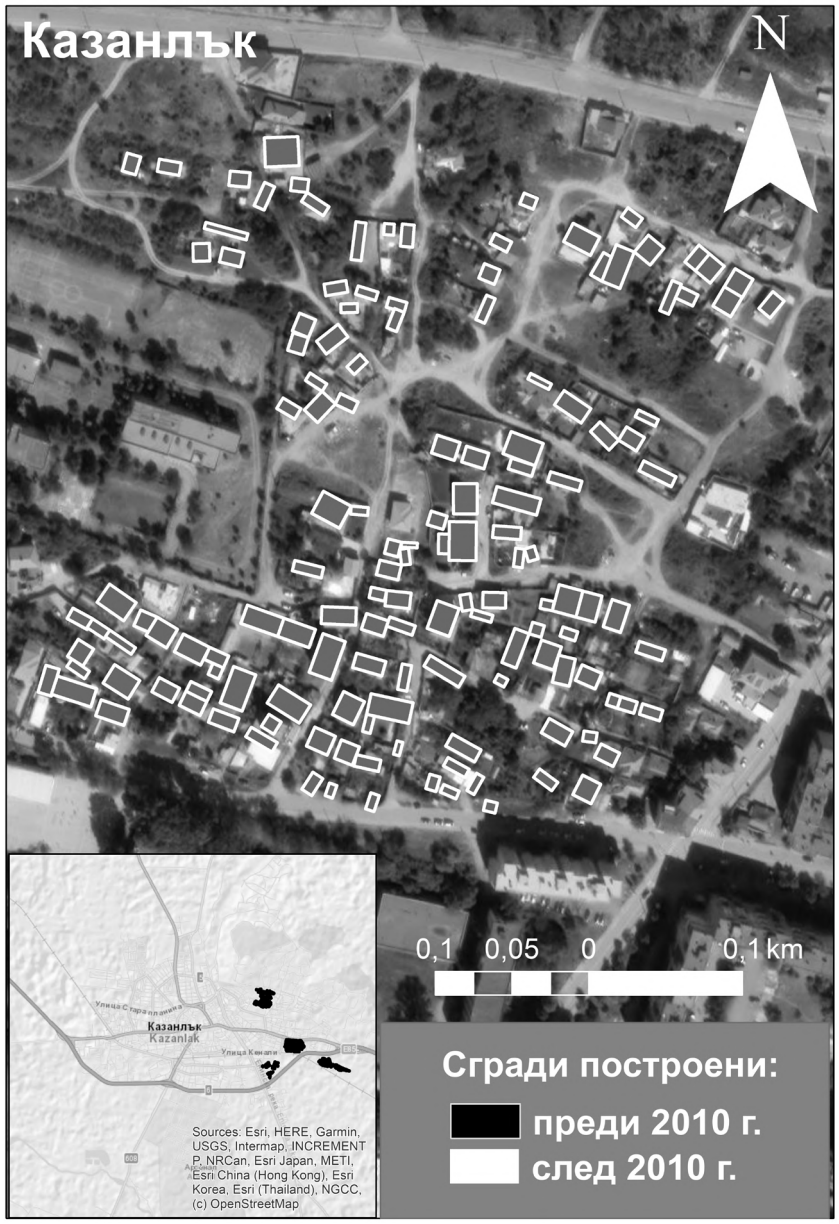
Казанлък
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Казанлък
Kazanlak
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

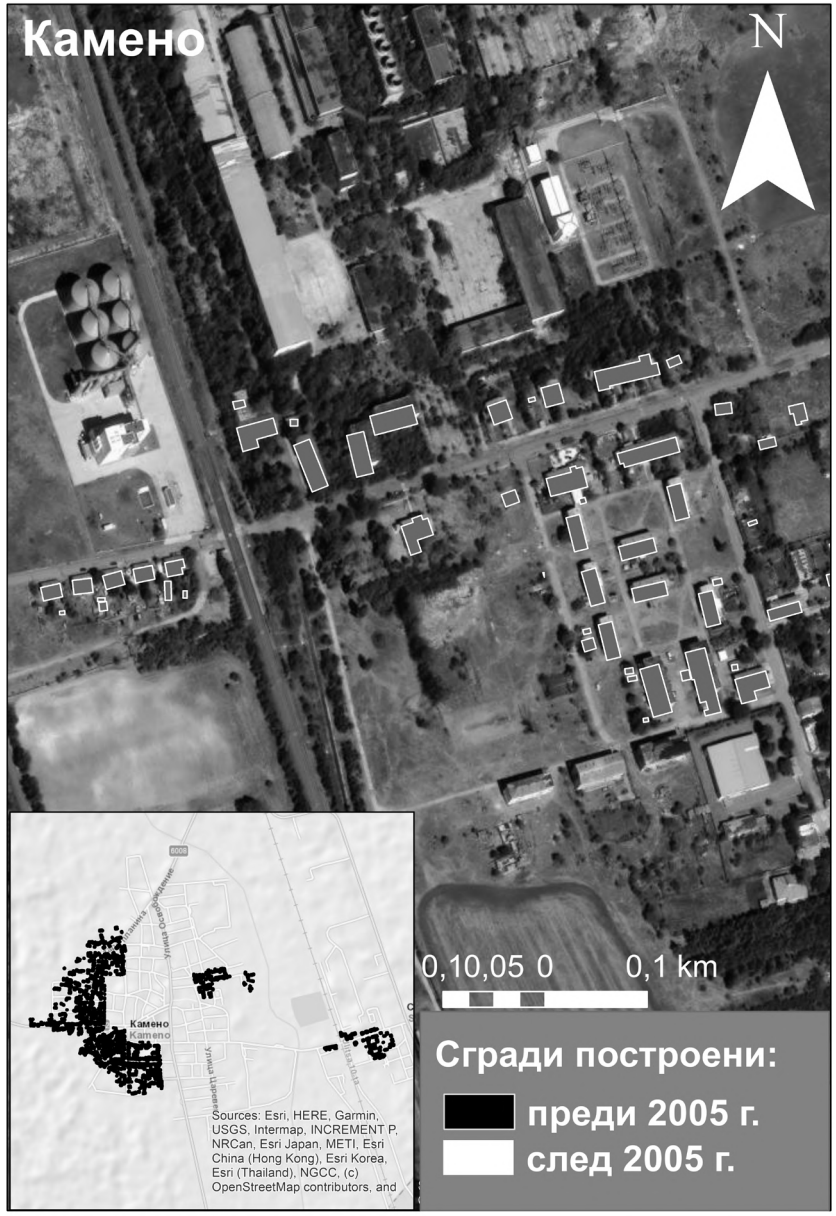
Камено
N
0,10,05 0 0,1 km
Камено
Kameno
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2005 г.
след 2005 г.

Камено
N
0,15 0,075 0 0,15 km
Камено
Kameno
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2005 г.
след 2005 г.

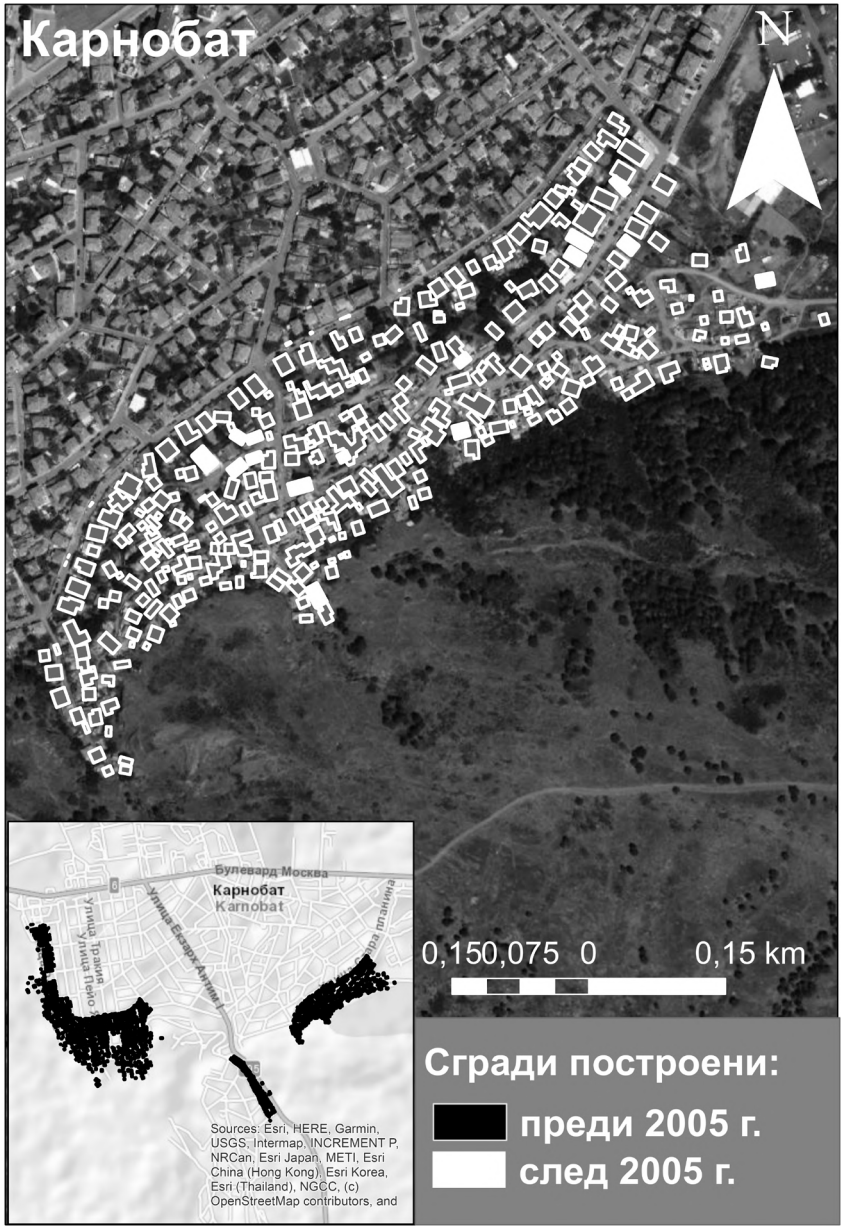
Карнобат
N
0,150,075 0 0,15 km
Булевард Москва
Карнобат
Karnobat
Улица Ева
Улица Трайчо
Улица Пейо
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2005 г.
след 2005 г.

Карлово
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Карлово
Karlovo
Улица Юмрукчар
Улица Ген. Карцов
Булевард Освобождение
Улица Ал. Стамболийски
Улица Хан Крум
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

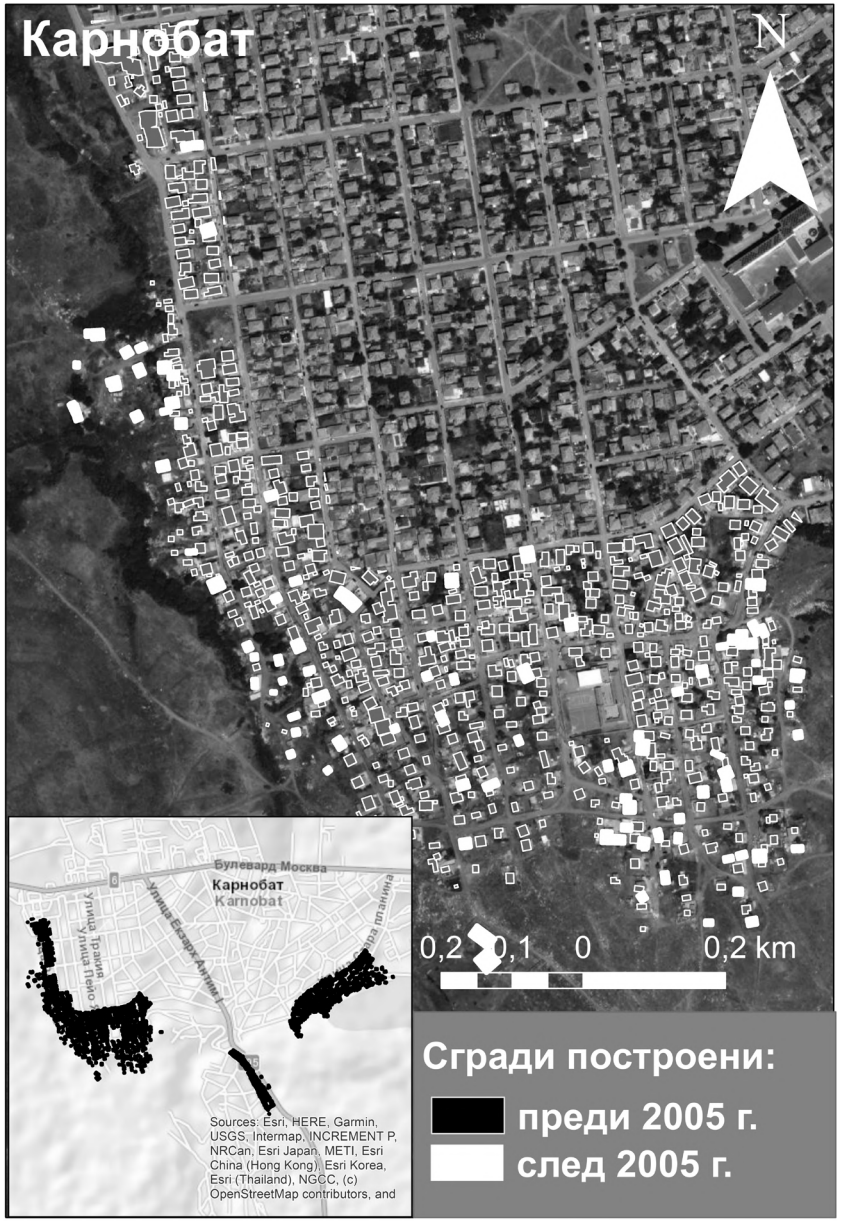
Карнобат
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Булевард Москва
Карнобат
Karnobat
Улица Траяна
Улица Пейо
Улица Бузург-Антим I
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2005 г.
след 2005 г.

Карнобат
N
0,075 0,0375 0 0,075 km
Булевард Москва
Карнобат
Karnobat
Улица Траяна
Улица Пейо
Улица Бузург-Антим I
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2005 г.
след 2005 г.

Кнежа
N
0,3 0,15 0 0,3 km
Сгради построени:
преди 2013 г.
след 2013 г.
Source: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and

Кнежа
N
0,45 0,225 0 0,45 km
Сгради построени:
преди 2013 г.
след 2013 г.
Source: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and

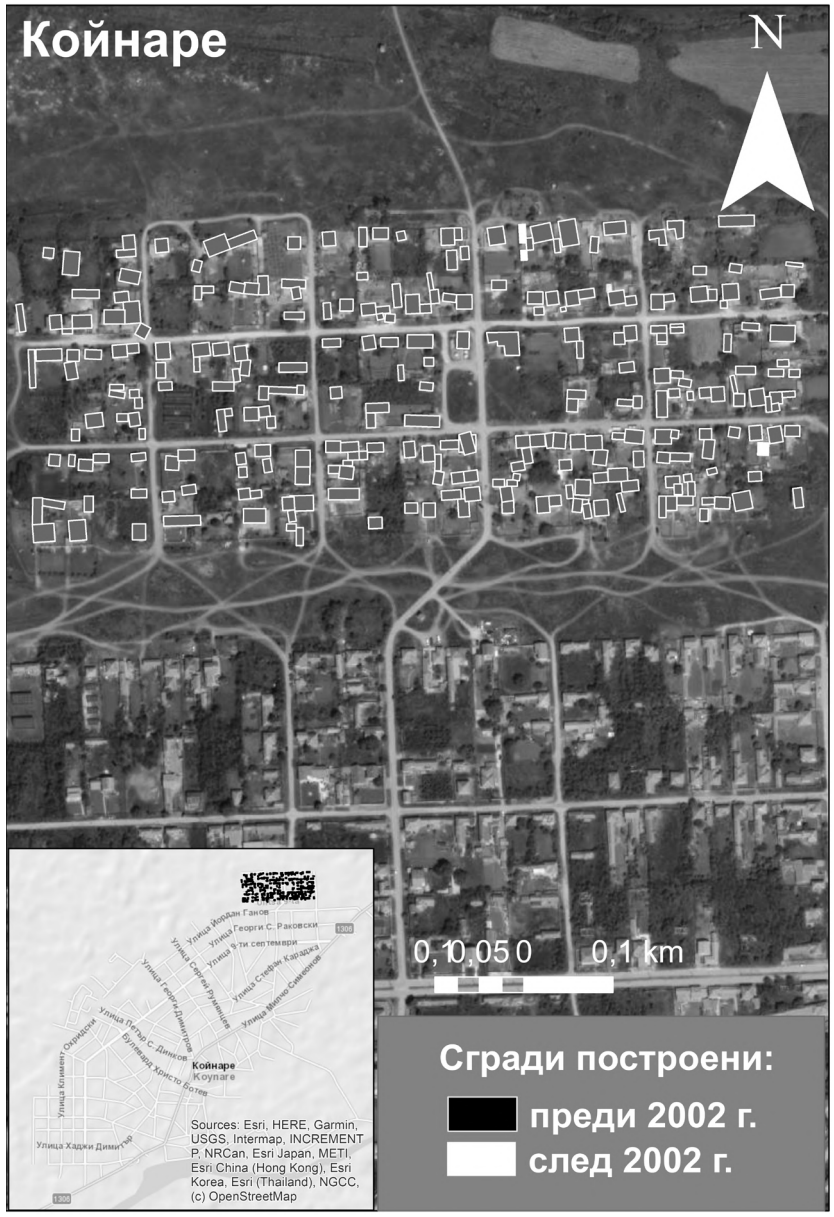
Койнаре
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Койнаре
Koynare
Улица Йордан Ганов
Улица Георги С. Раковски
Улица 9-ти септември
Улица Стефан Караджа
Улица Христо Ботев
Улица Хаджи Димитър
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2002 г.
след 2002 г.

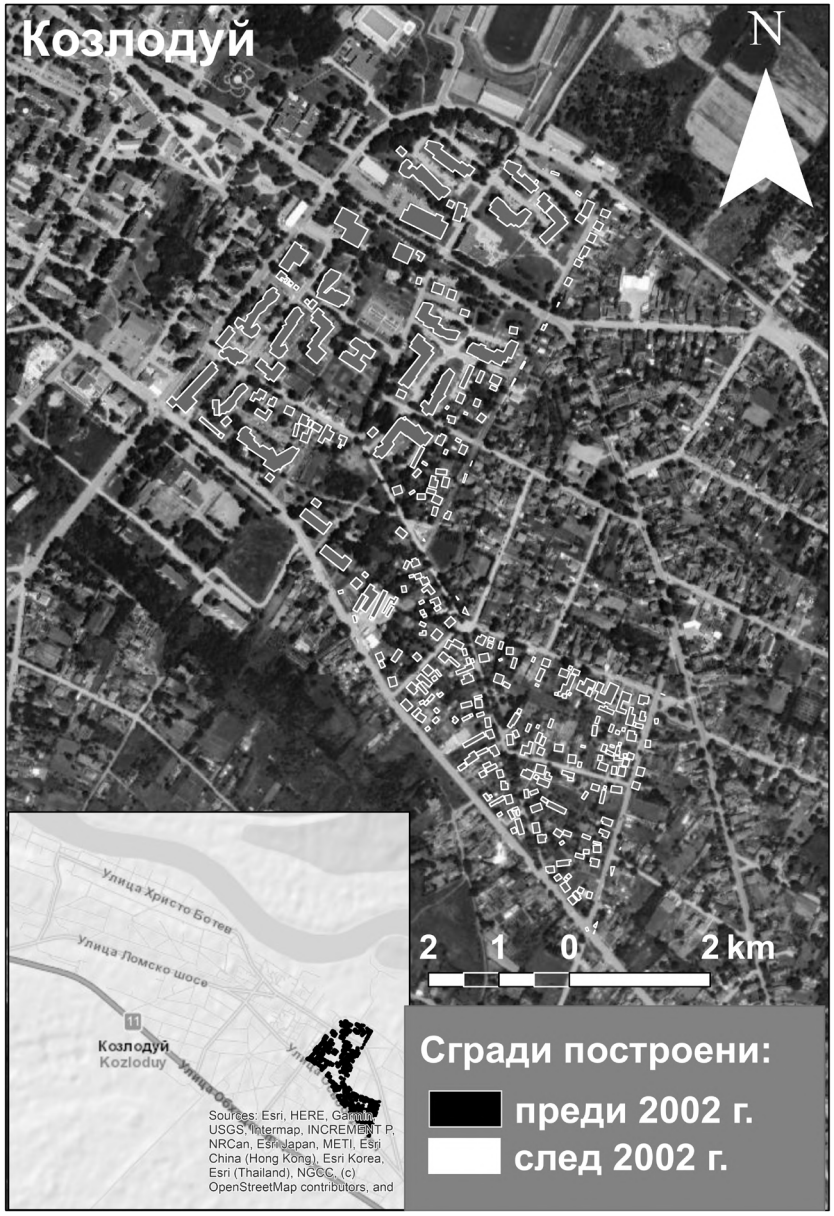
Козлодуй
N
2 1 0 2 km
Козлодуй
Kozloduy
Улица Христо Ботев
Улица Ломско шосе
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2002 г.
след 2002 г.

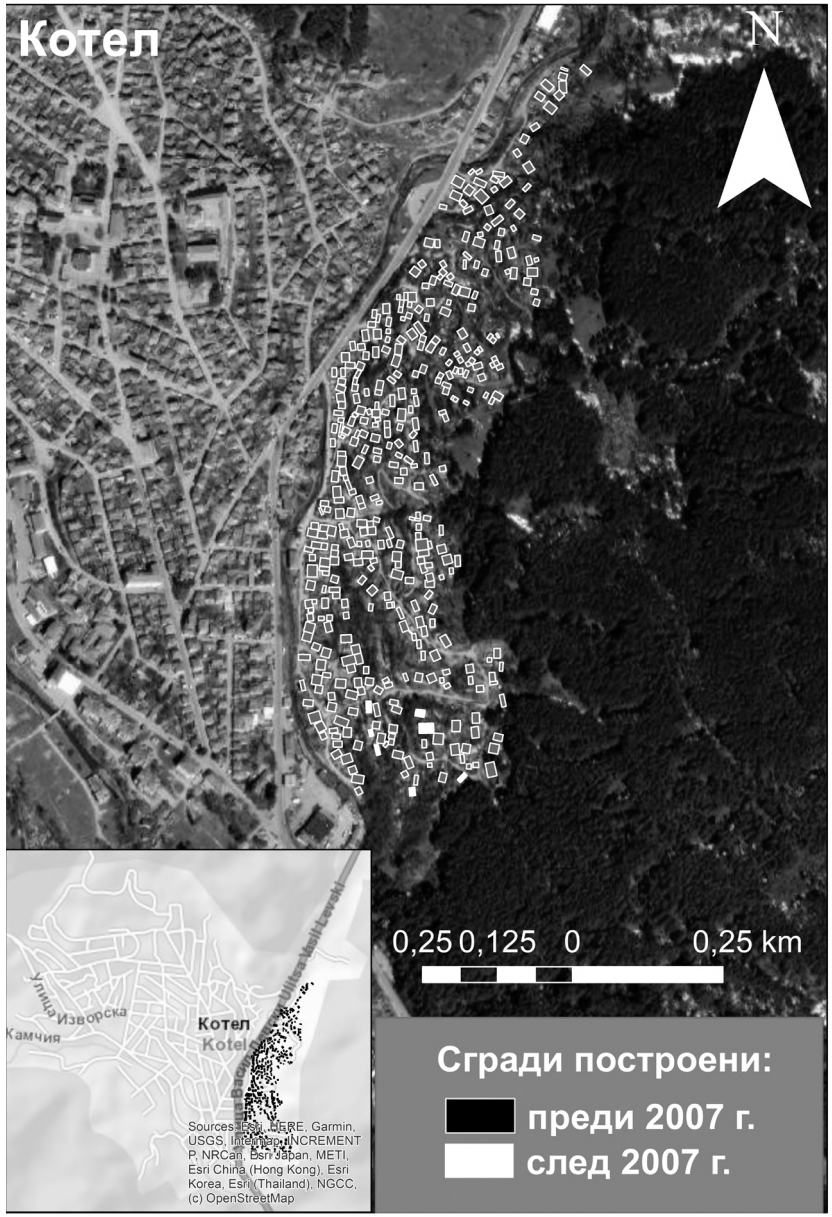
Котел
N
0,25 0,125 0 0,25 km
Котел
Kotel
Улица Изворска
Камчия
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2007 г.
след 2007 г.

Костандово
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Ulitsa Blato
Улица Христо Ботев
Костандово
Kostandovo
Улица Мел
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

Криводол
N
0,250,125 0 0,25 km
Криводол
Krivodol
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

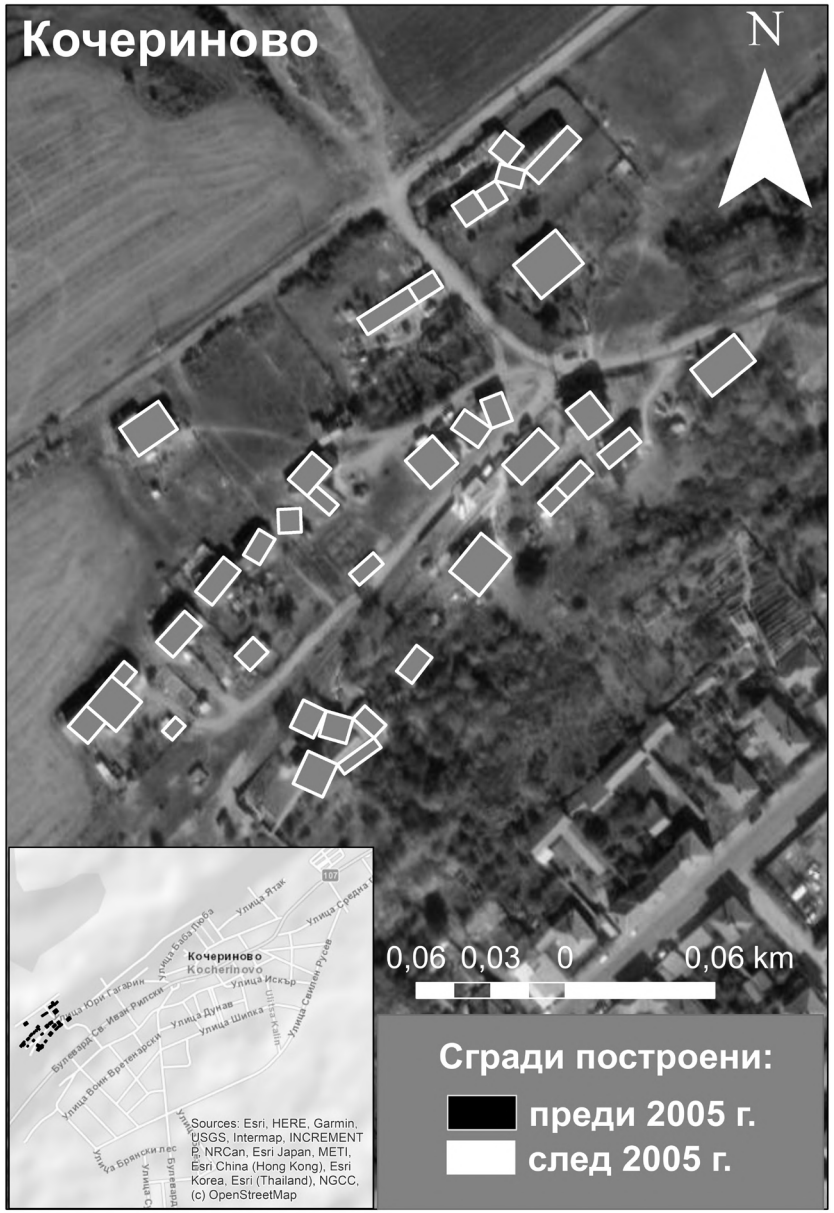
Кочериново
N
0,06 0,03 0 0,06 km
Кочериново
Kocherinovo
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2005 г.
след 2005 г.

Кричим
N
0,150,075 0 0,15 km
Кричим
Krichim
Улица Витоша
866
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2001 г.
след 2001 г.

Кричим
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Кричим
Krichim
Улица Витоша
866
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2001 г.
след 2001 г.

Кърджали
N
0,3 0,15 0 0,3 km
Сипей
Sipey
Кърджали
Kardzhali
Булевард Христо Ботев
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

Кубрат
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Улица Хан Крум
Улица Цар Иван Асен II
Кубрат
Kubrat
Улица Мадара
Улица Вит
Ulica Arda
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2011 г.
след 2011 г.

Кюстендил
N
0,3 0,15 0 0,3 km
Сгради построени:
преди 2002 г.
след 2002 г.
Кюстендил
Kyustendil
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

Левски
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.
Левски
Levski
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors and

Лом
0,4 0,2 0 0,4 km
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.
Лом
Lom
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

Летница
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.
Летница
Letnitsa
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

Лом
N
0,15 0,075 0 0,15 km
Лом
Lom
Улица Ковачишка
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

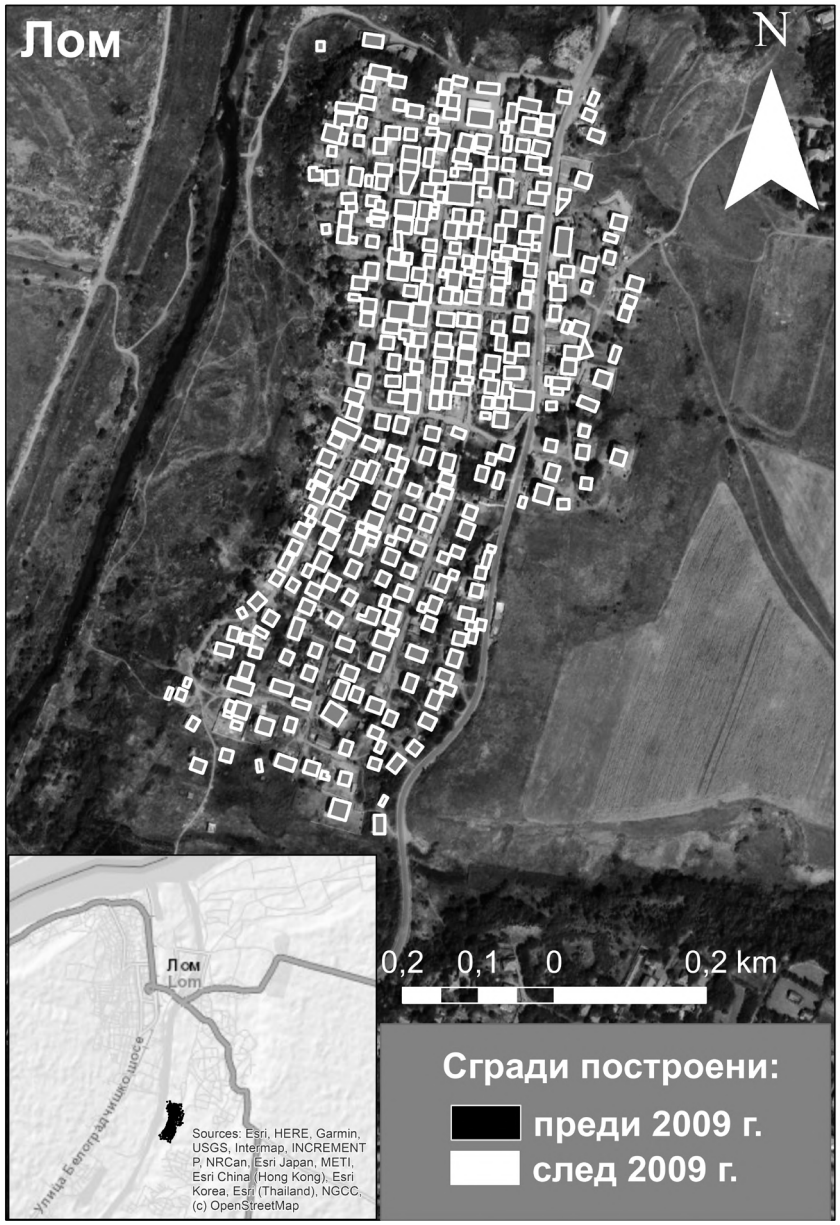
Лом
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Лом
Lom
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

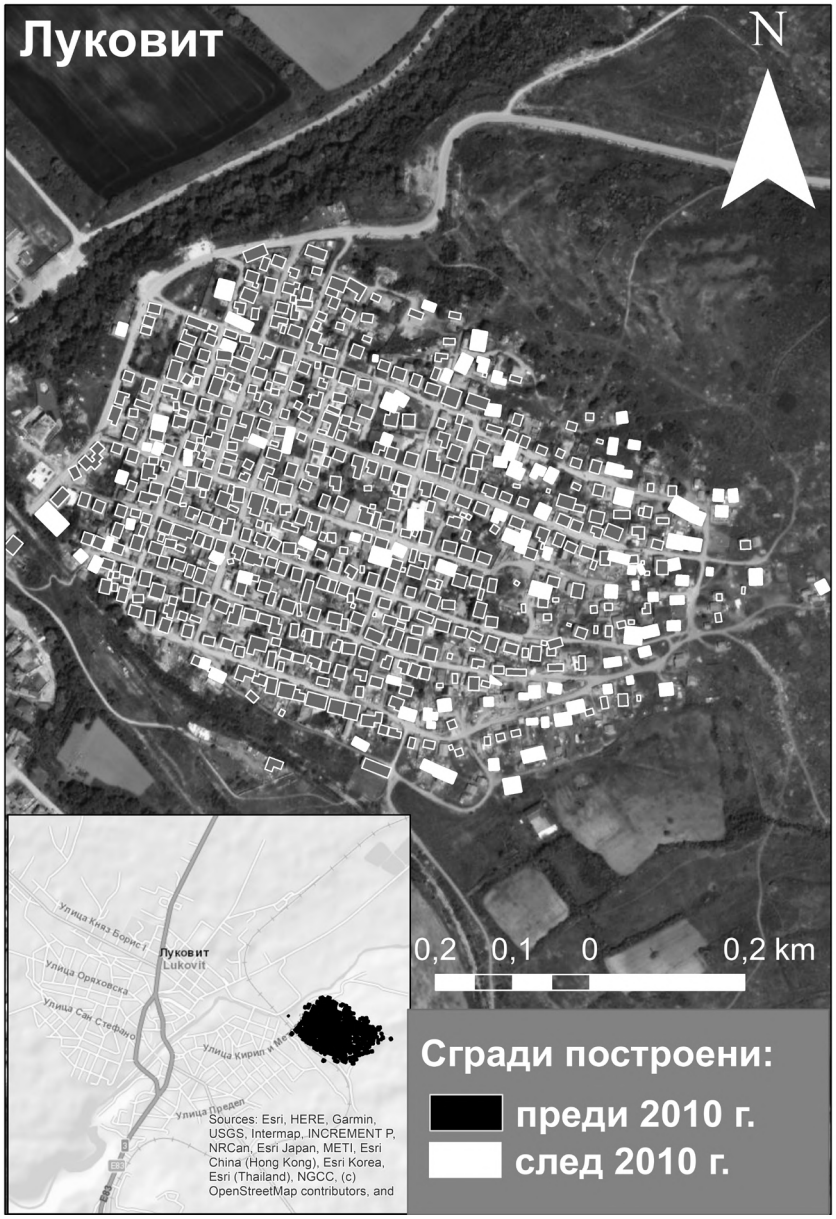
Луковит
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Луковит
Lukovit
Улица Княз Борис I
Улица Оряховска
Улица Св. Стефан
Улица Кирил и Ме
Улица Предел
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

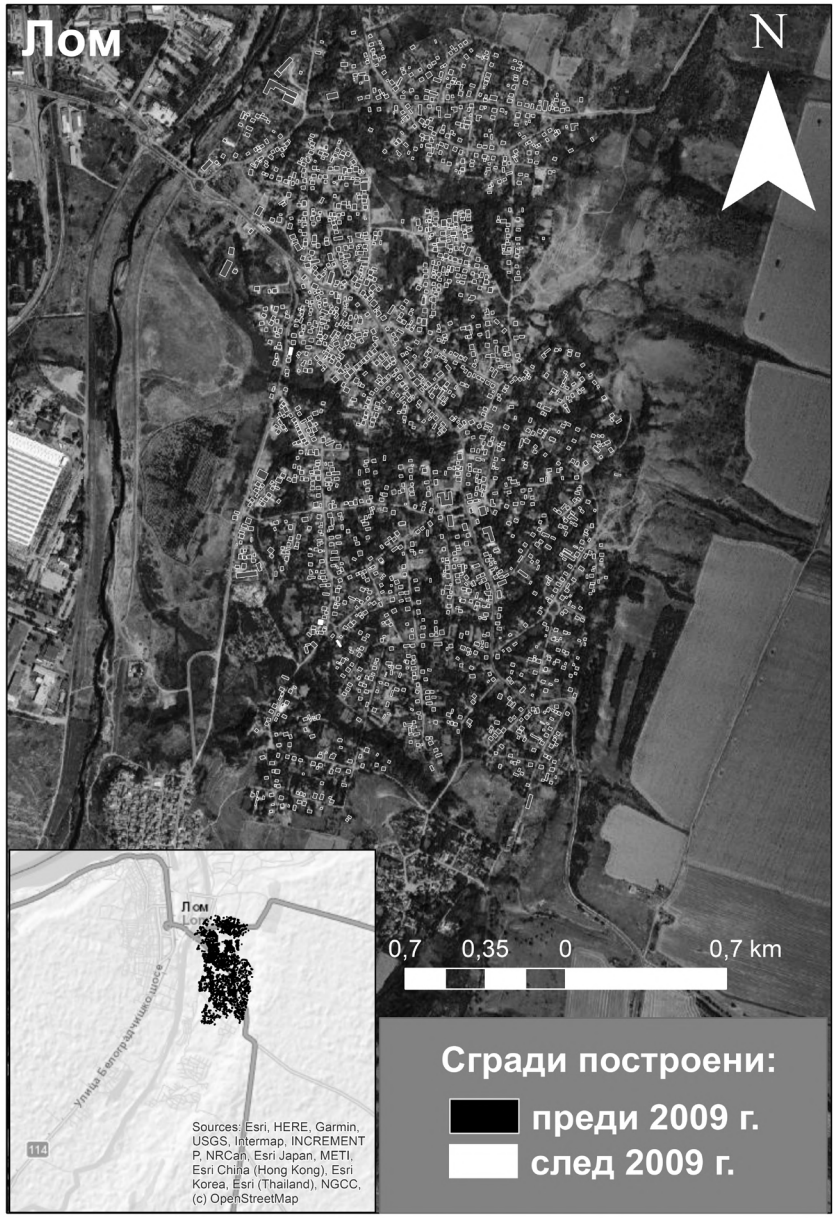
Лом
N
0,7 0,35 0 0,7 km
Лом
Lom
Улица Белоградчишко шосе
114
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

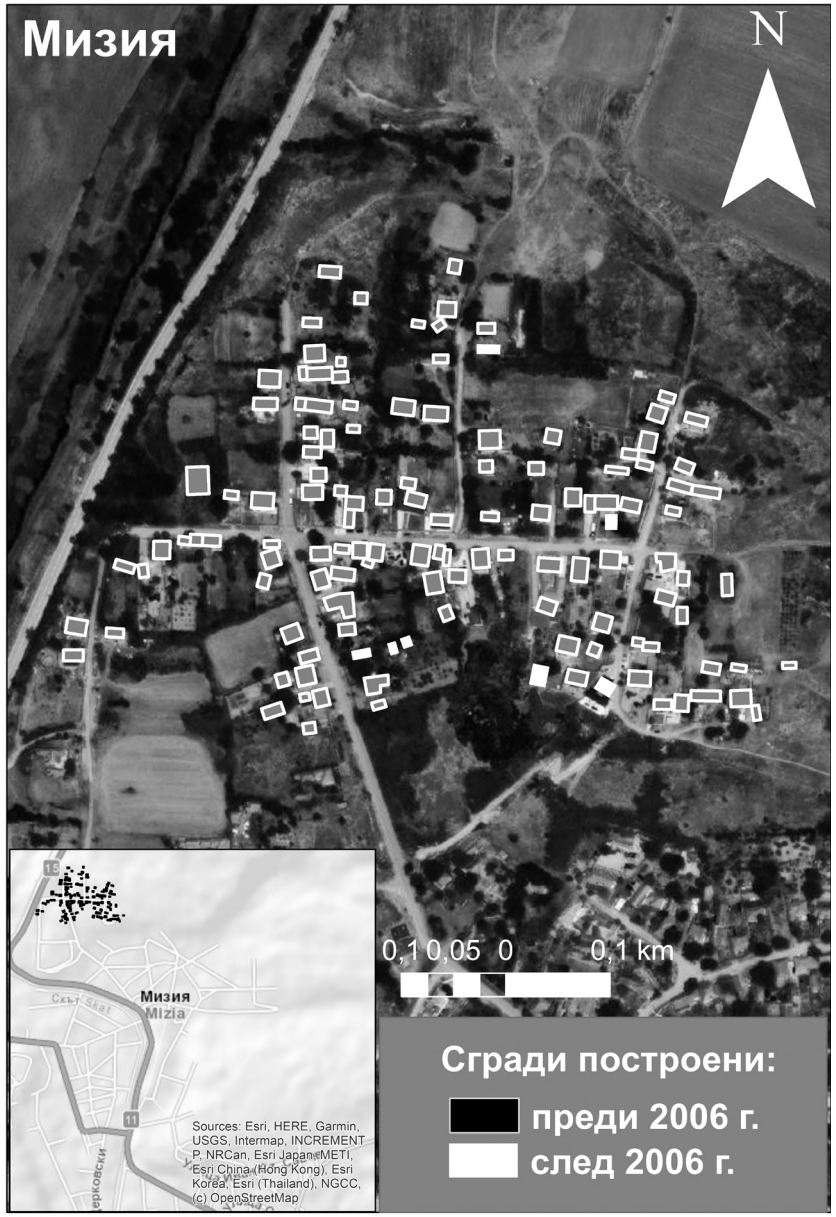
Мизия
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Мизия
Mizia
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2006 г.
след 2006 г.

Любимец
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Любимец
Lyubimets
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2008 г.
след 2008 г.

Монтана
N
0,15 0,075 0 0,15 km
Монтана
Montana
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

Монтана
N
0,35 0,175 0 0,35 km
Монтана
Montana
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

Николаево
N
Николаево
Nikolaevo
5007
Улица Стара планина
Улица Орлово гнездо
ЕЛПО
ELPO
Улица Оборище
Улица Освобождение
Улица Кап. Райко Никол
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
0,10,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

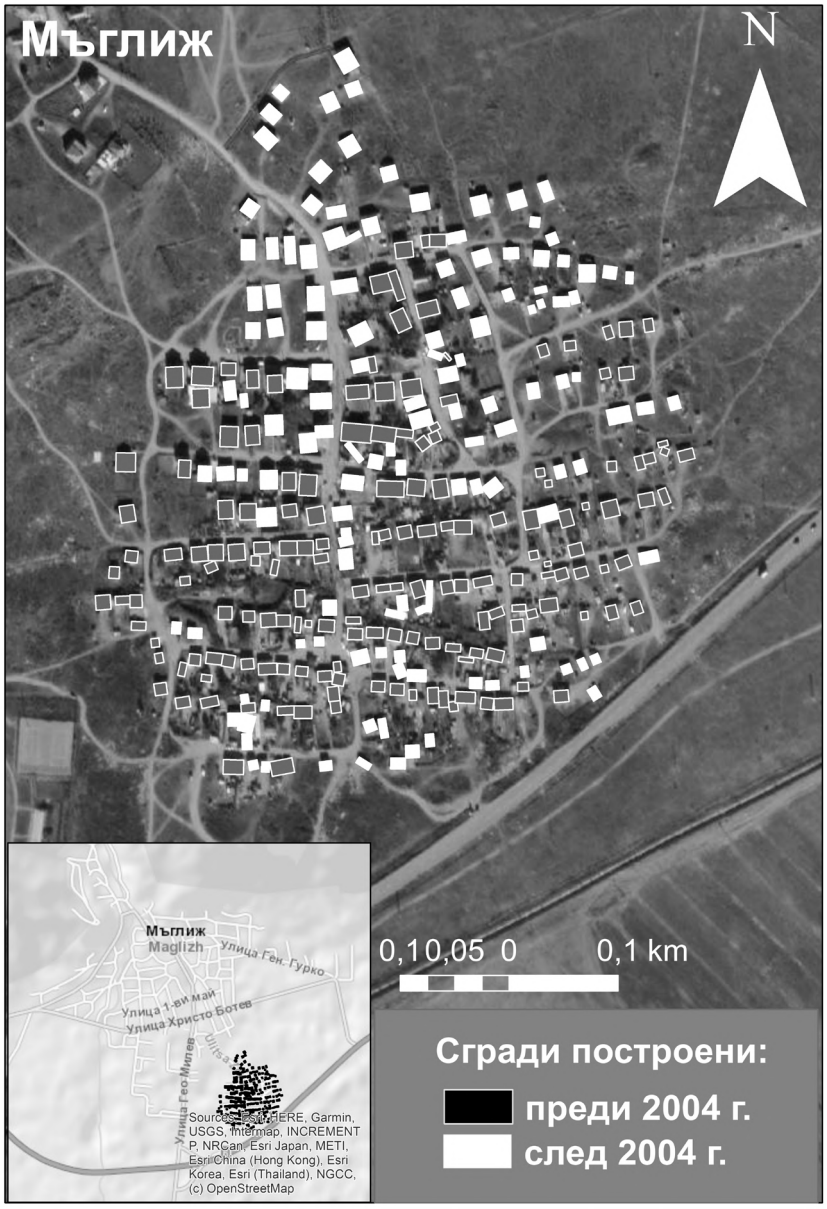
Мъглиж
N
Мъглиж
Maglizh
Улица Ген. Гурко
Улица 1-ви май
Улица Христо Ботев
Улица Гео Милев
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
0,10,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2004 г.
след 2004 г.

Нова Загора
0,2 0,1 0 0,2 km
Сгради построени:
преди 2005 г.
след 2005 г.
Нова Загора
Nova Zagora
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and the GIS User Community

Нови Искър
N
0,15 0,075 0 0,15 km
Сгради построени:
преди 2004 г.
след 2004 г.
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

Оряхово
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Оряхово
Oryahovo
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2006 г.
след 2006 г.

Нови пазар
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Нови пазар
Novi pazar
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

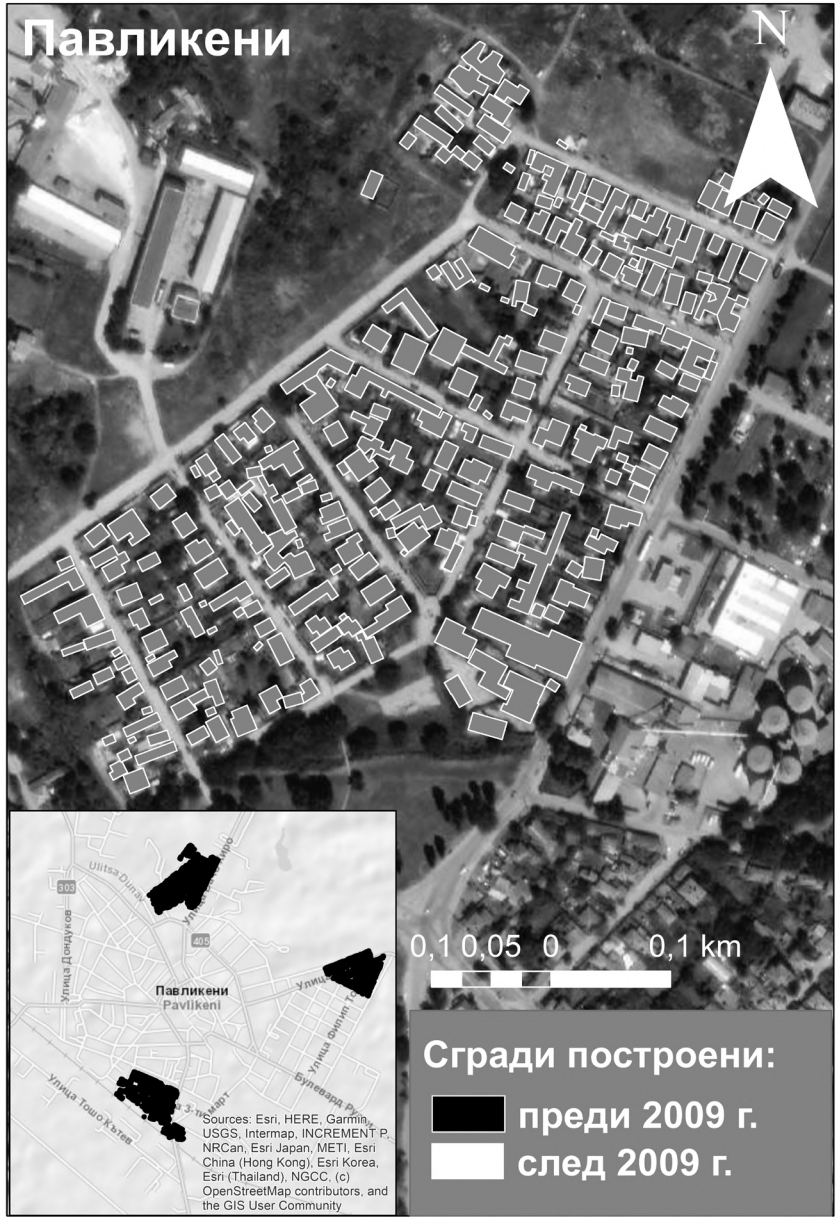
Павликени
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Павликени
Pavlikeni
Улица Дондуков
Ulitsa Ditrak
Улица Тошо Хътев
3-Ти март
Булевард Р
Улица Филип
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and the GIS User Community

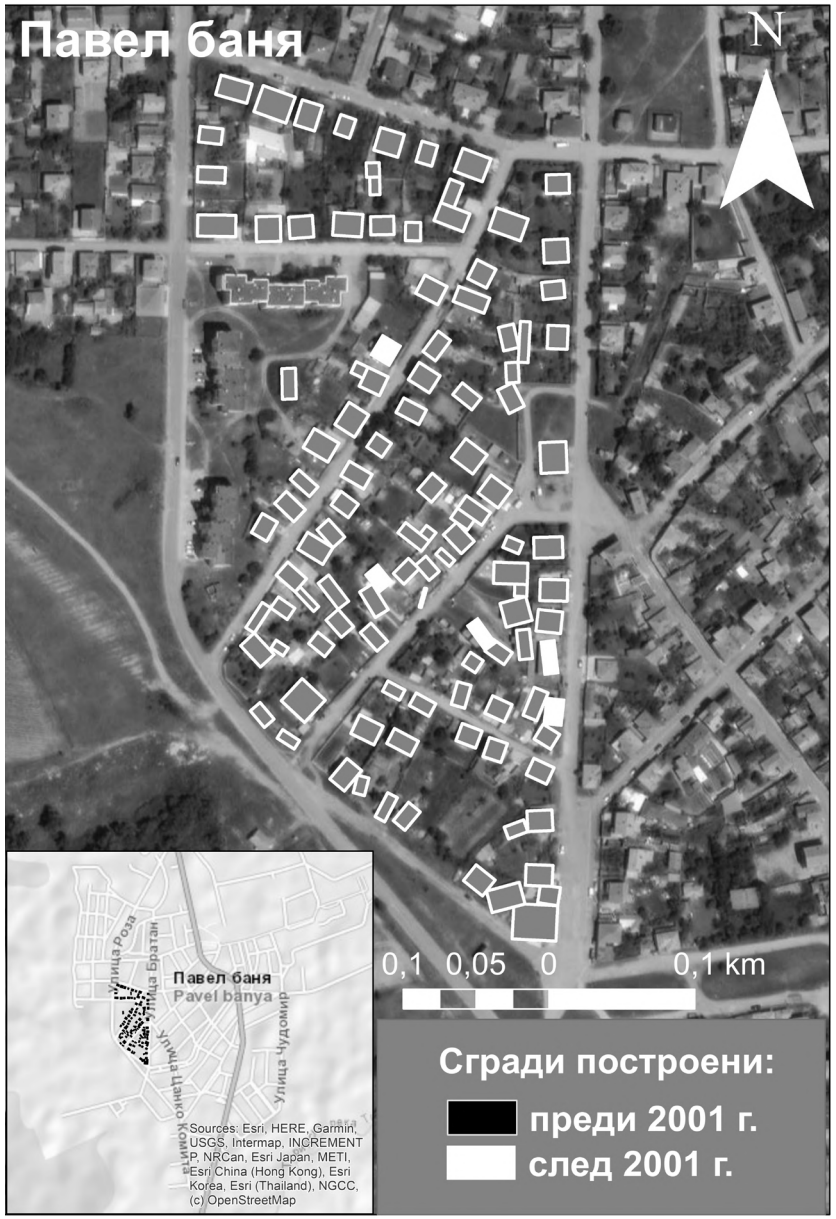
Павел баня
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Павел баня
Pavel banya
Улица Роза
Улица Цанко Комитски
Улица Чудомир
Сгради построени:
преди 2001 г.
след 2001 г.
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

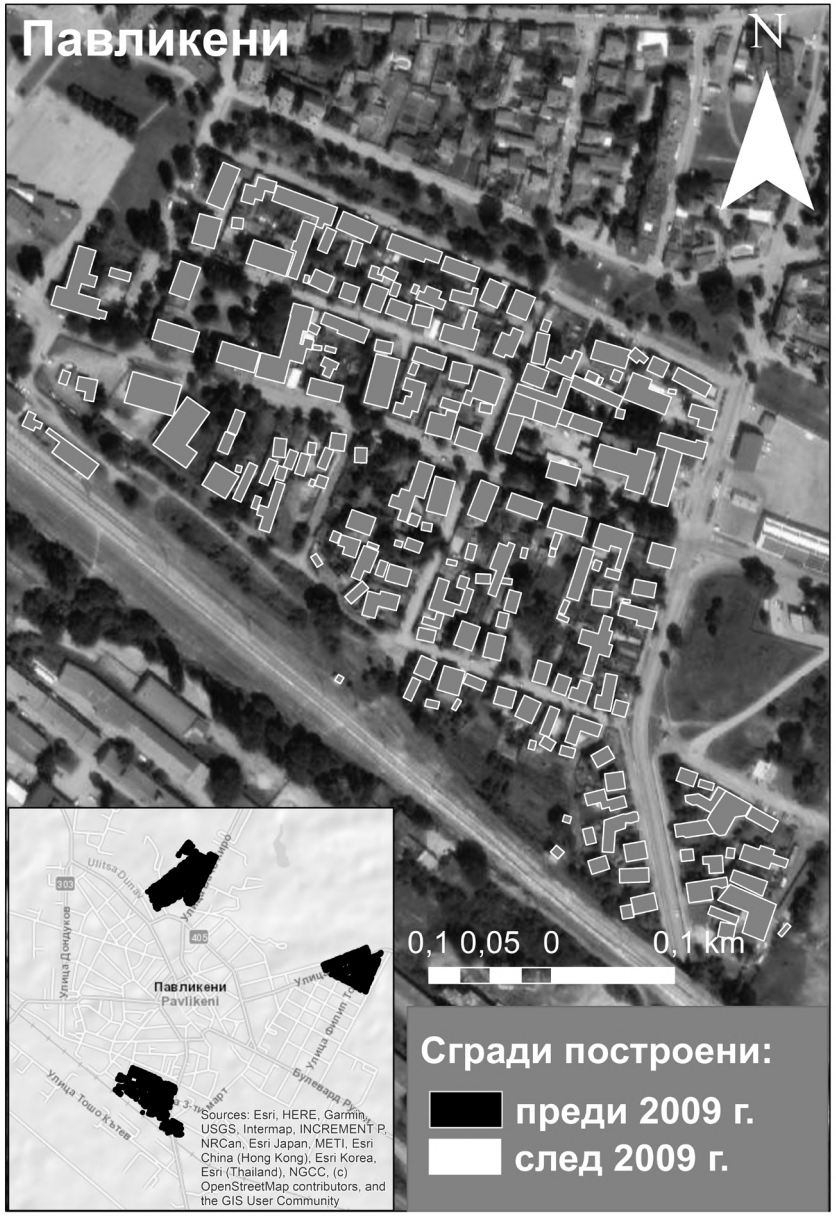
Павликени
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Павликени
Pavlikeni
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and the GIS User Community
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

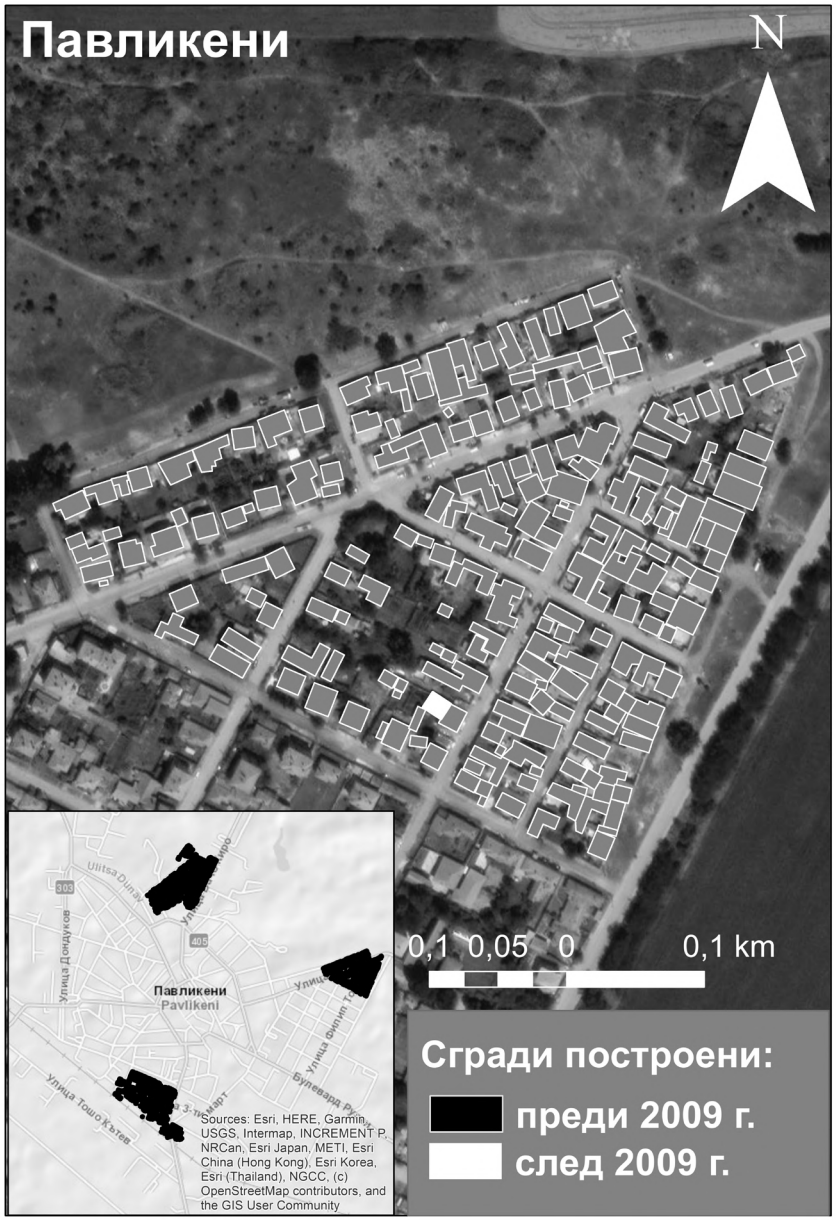
Павликени
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Павликени
Pavlikeni
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and the GIS User Community
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

Панагюрище
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Улица Оборище
Улица 30-ти април
Панагюрище
Panagyurishte
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2003 г.
след 2003 г.

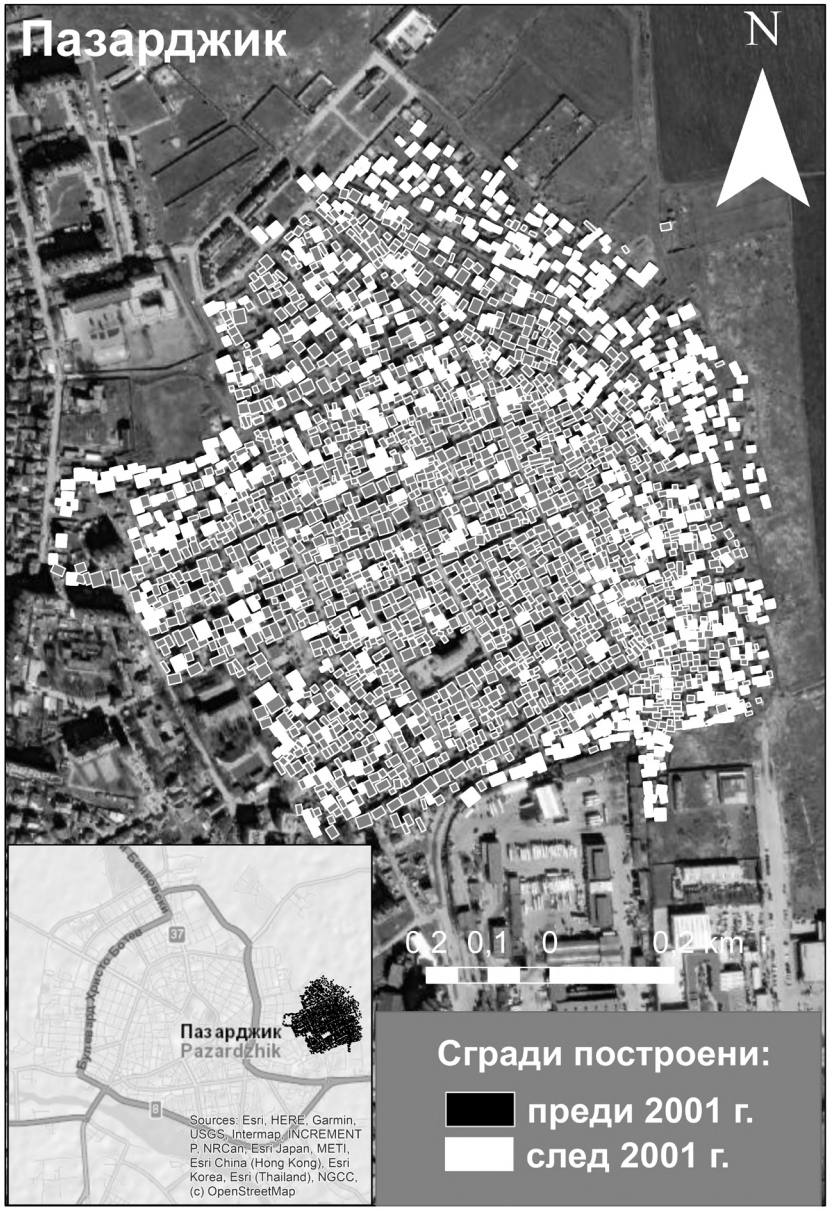
Пазарджик
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Пазарджик
Pazardzhik
37
8
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2001 г.
след 2001 г.

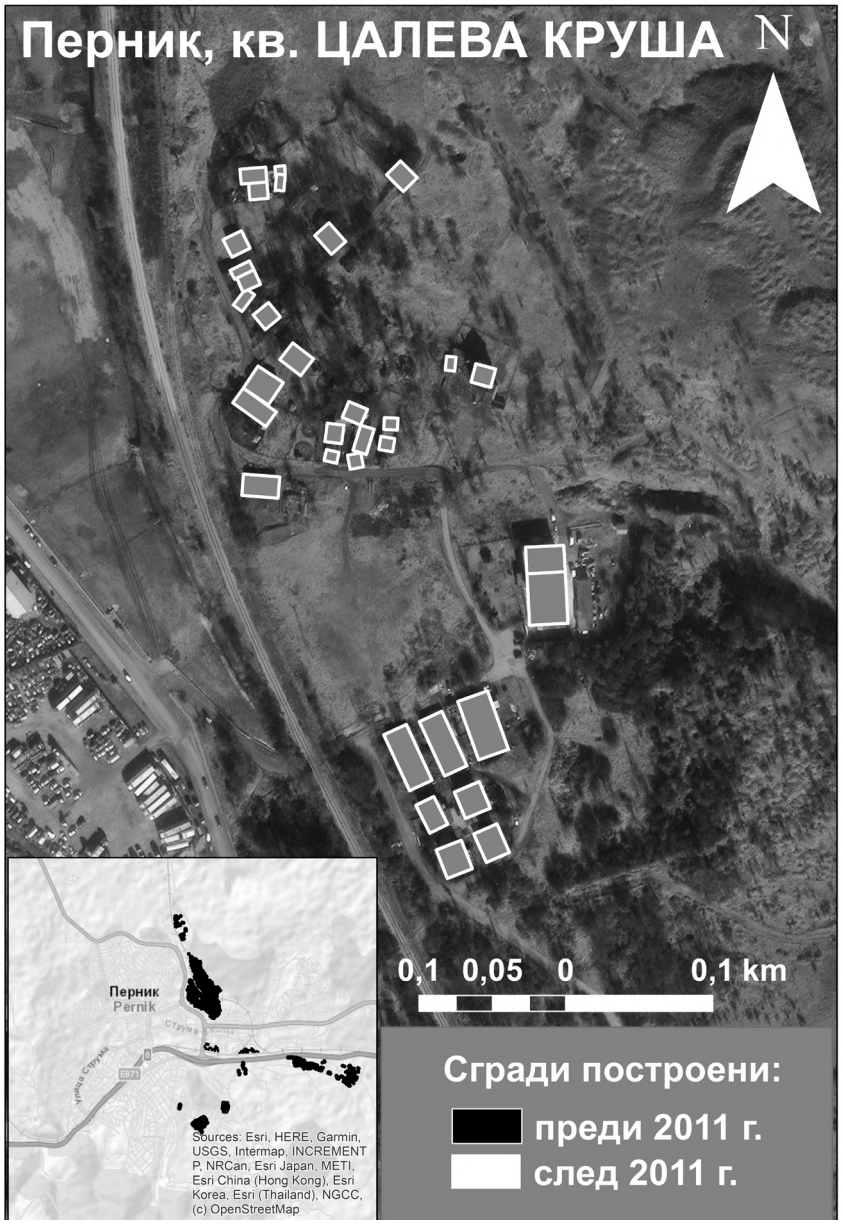
Перник, кв. ЦАЛЕВА КРУША
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Перник
Pernik
Струма
E871
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2011 г.
след 2011 г.

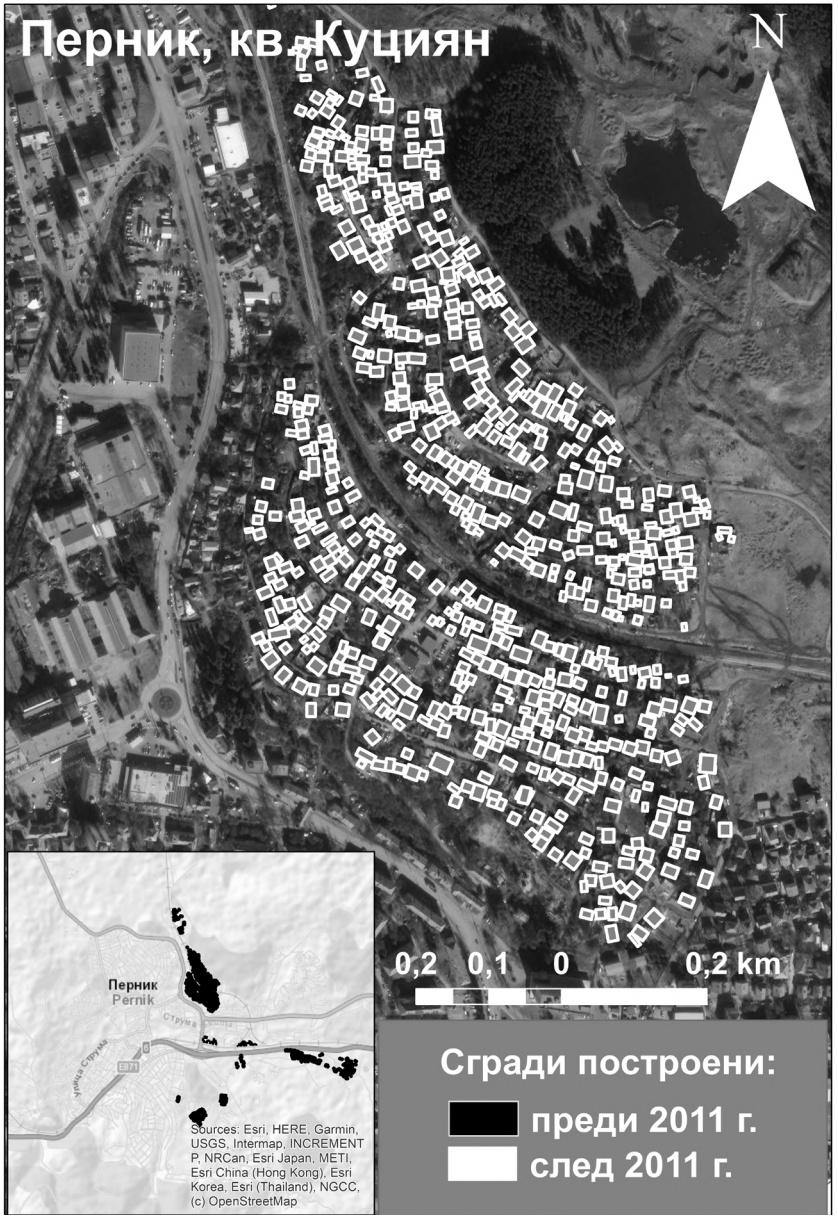
Перник, кв. Куциян
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Перник
Pernik
Струма
E871
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2011 г.
след 2011 г.

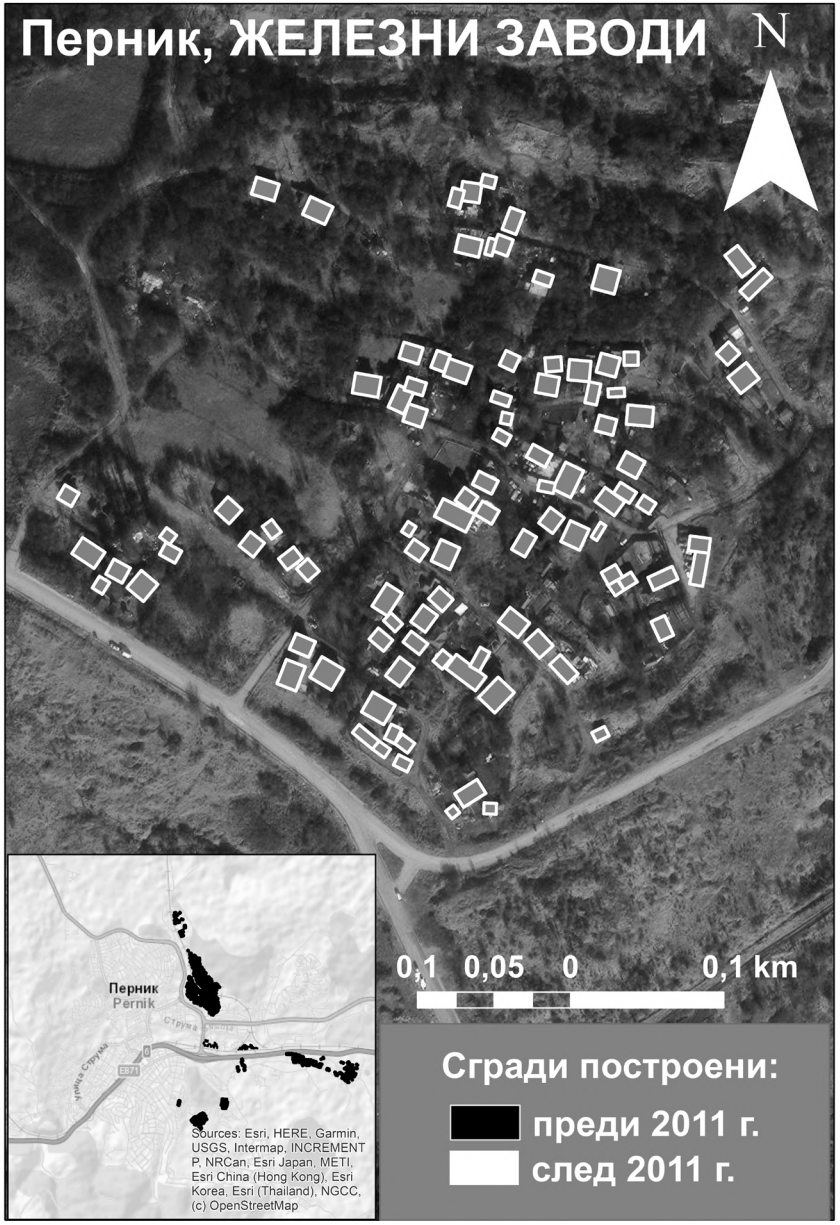
Перник, ЖЕЛЕЗНИ ЗАВОДИ
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Перник
Pernik
Струма
Струма
E871
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2011 г.
след 2011 г.

Перник, кв. МОГИЛИЧЕ
N
0,025 0,0125 0 0,025 km
Перник
Pernik
Струма
Струма
E871
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2011 г.
след 2011 г.

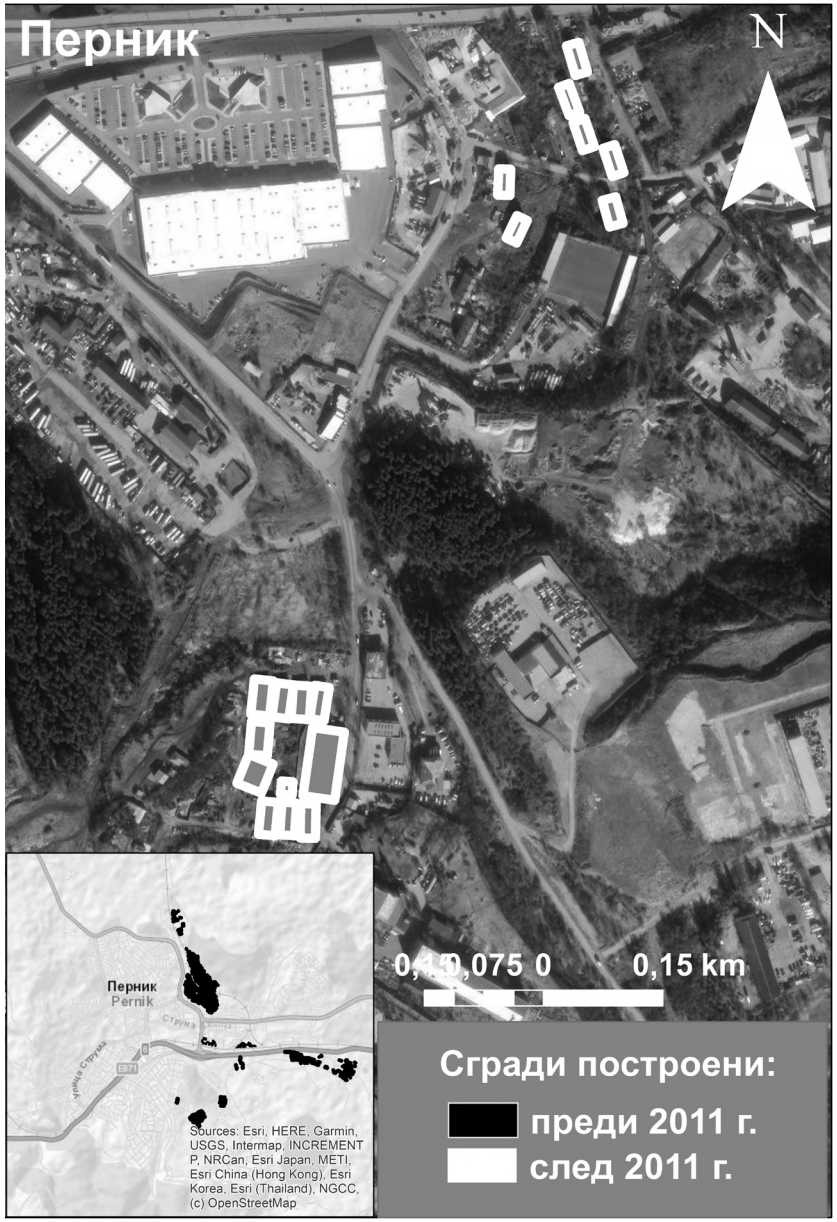
Перник
N
0,15 0,075 0 0,15 km
Перник
Pernik
Струма
Улица Струма
E871
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2011 г.
след 2011 г.

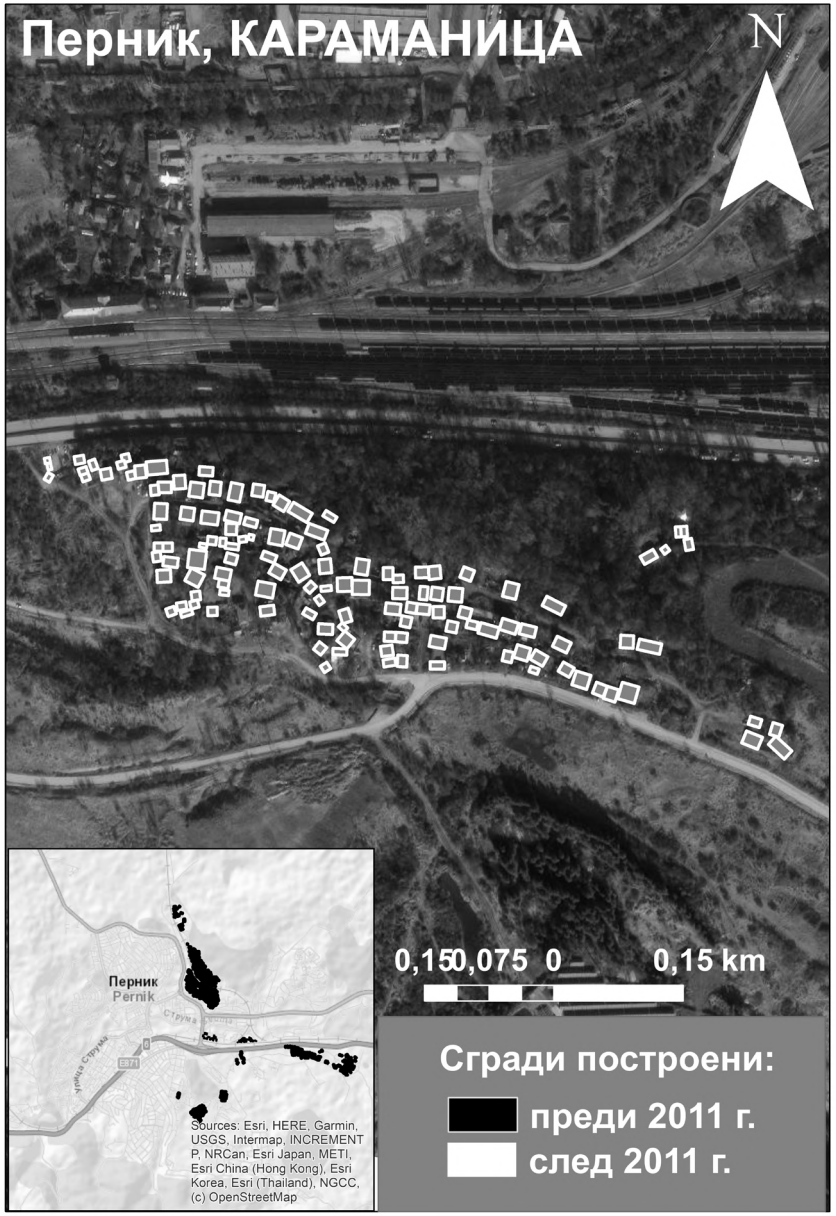
Перник, КАРАМАНИЦА
N
0,15 0,075 0 0,15 km
Перник
Pernik
Струма
Улица Струма
E871
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2011 г.
след 2011 г.

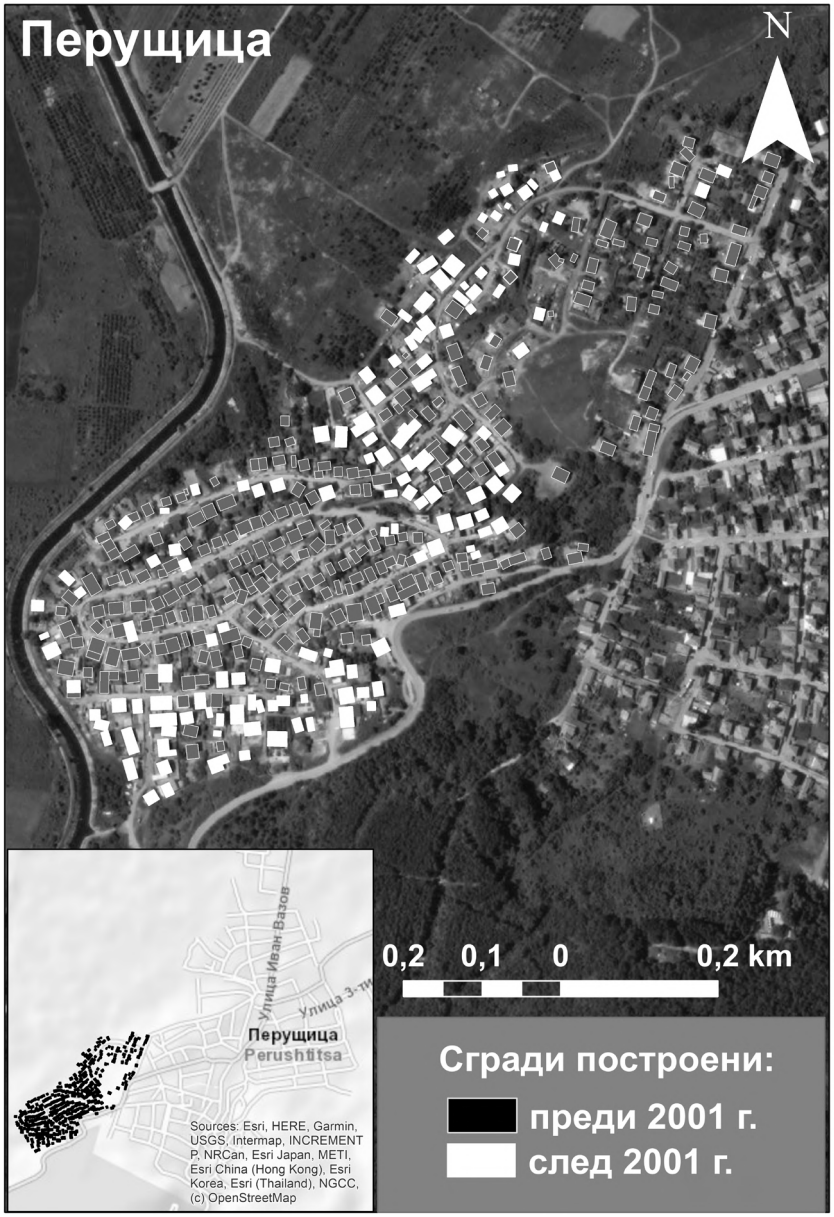
Перущица
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Перущица
Perushtitsa
Улица Иван Вазов
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2001 г.
след 2001 г.

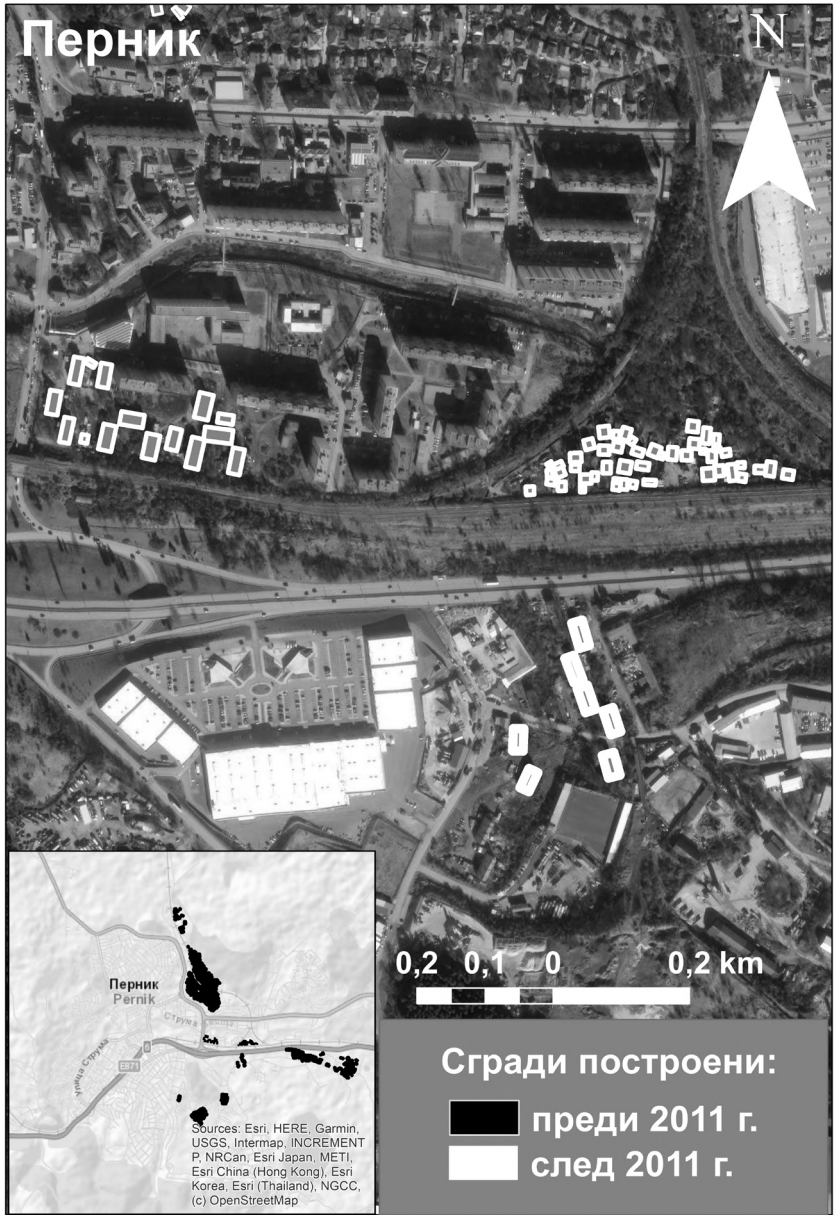
Перник
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Перник
Pernik
Струма
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2011 г.
след 2011 г.

Петрич
N
Сгради построени:
преди 2003 г.
след 2003 г.
0,2 0,1 0 0,2 km
Петрич
Petrich
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

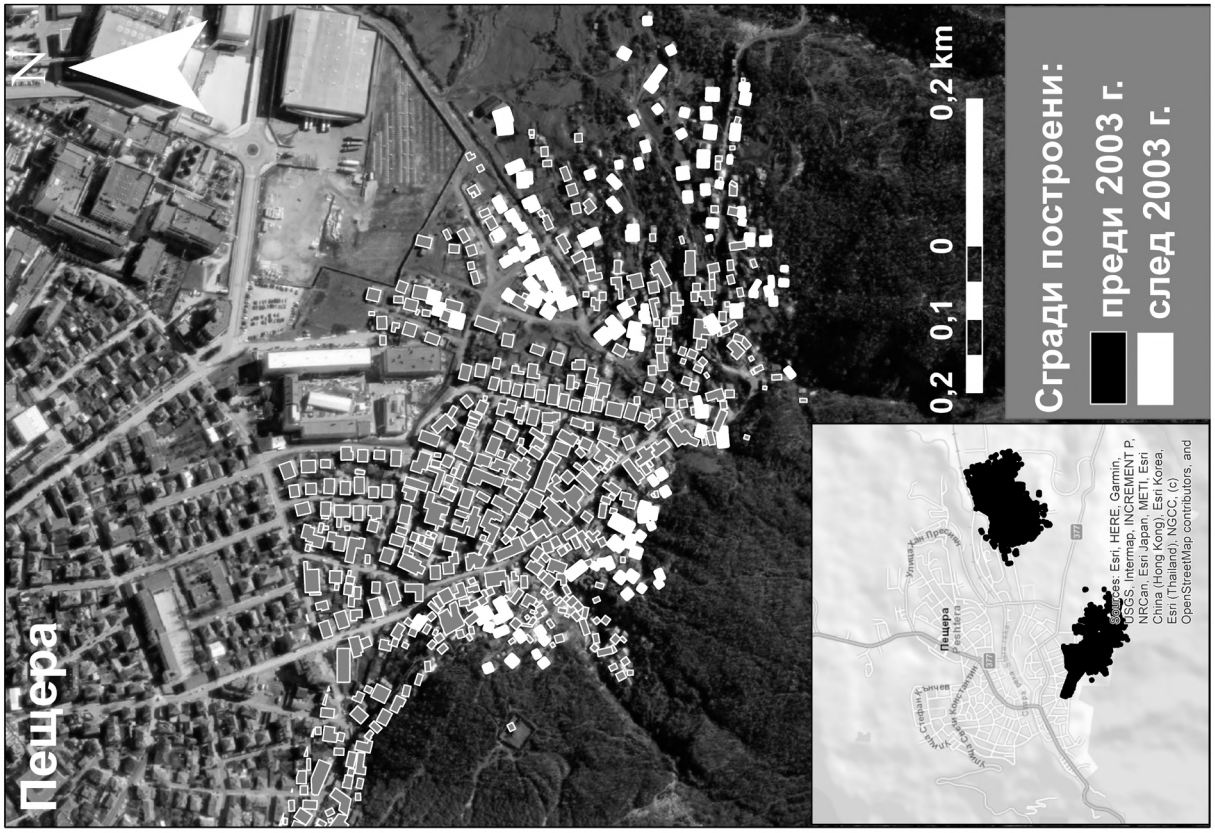
Пещера
N
Сгради построени:
преди 2003 г.
след 2003 г.
0,2 0,1 0 0,2 km
Пещера
Peshtera
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and

Плевен
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Плевен
Pleven
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2007 г.
след 2007 г.

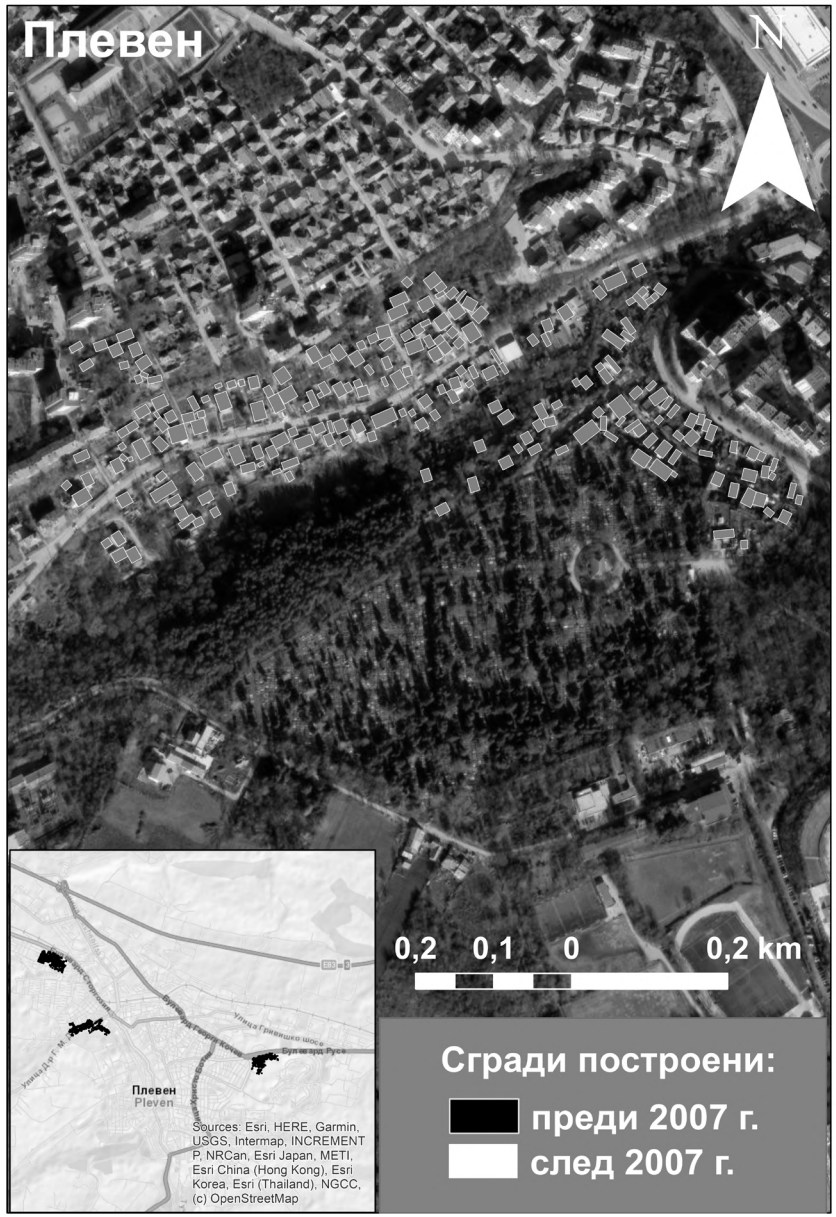
Плевен
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Плевен
Pleven
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2007 г.
след 2007 г.

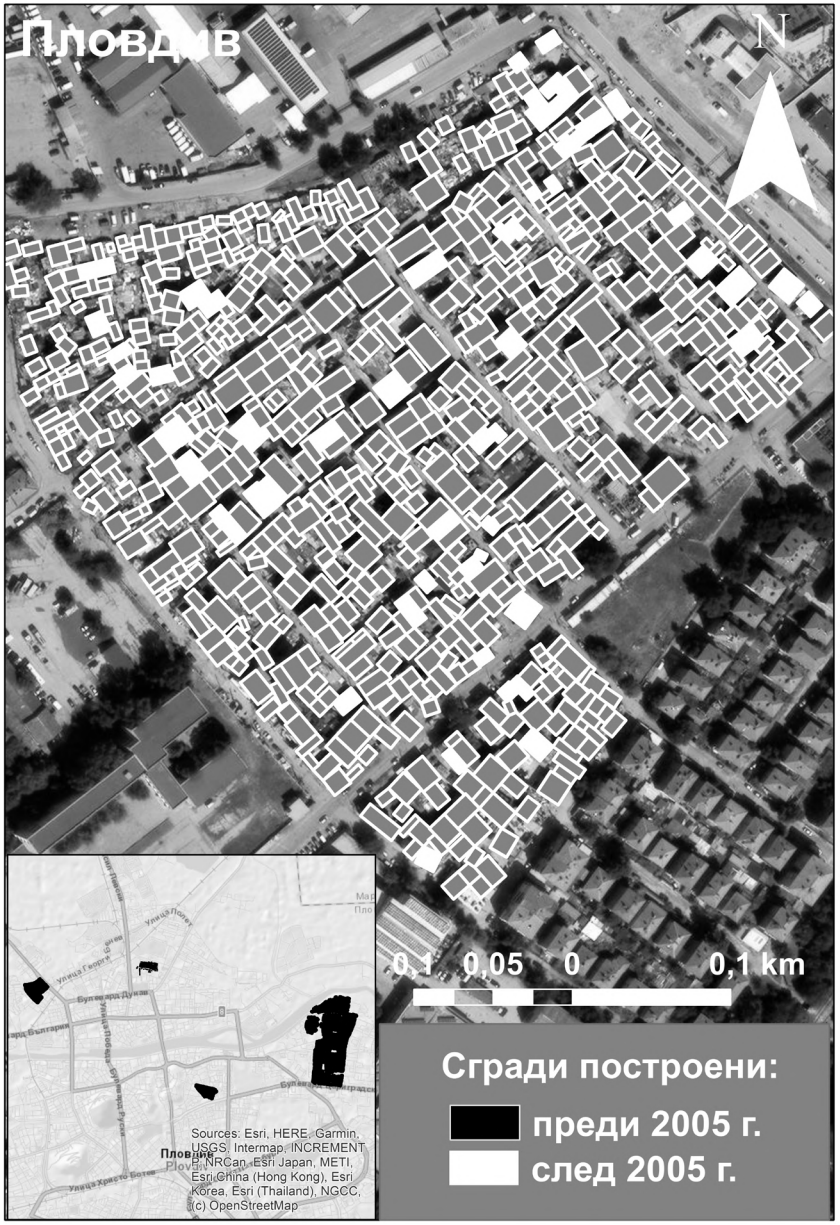
Пловдив
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2005 г.
след 2005 г.
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

Плевен
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2007 г.
след 2007 г.
Плевен
Pleven
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

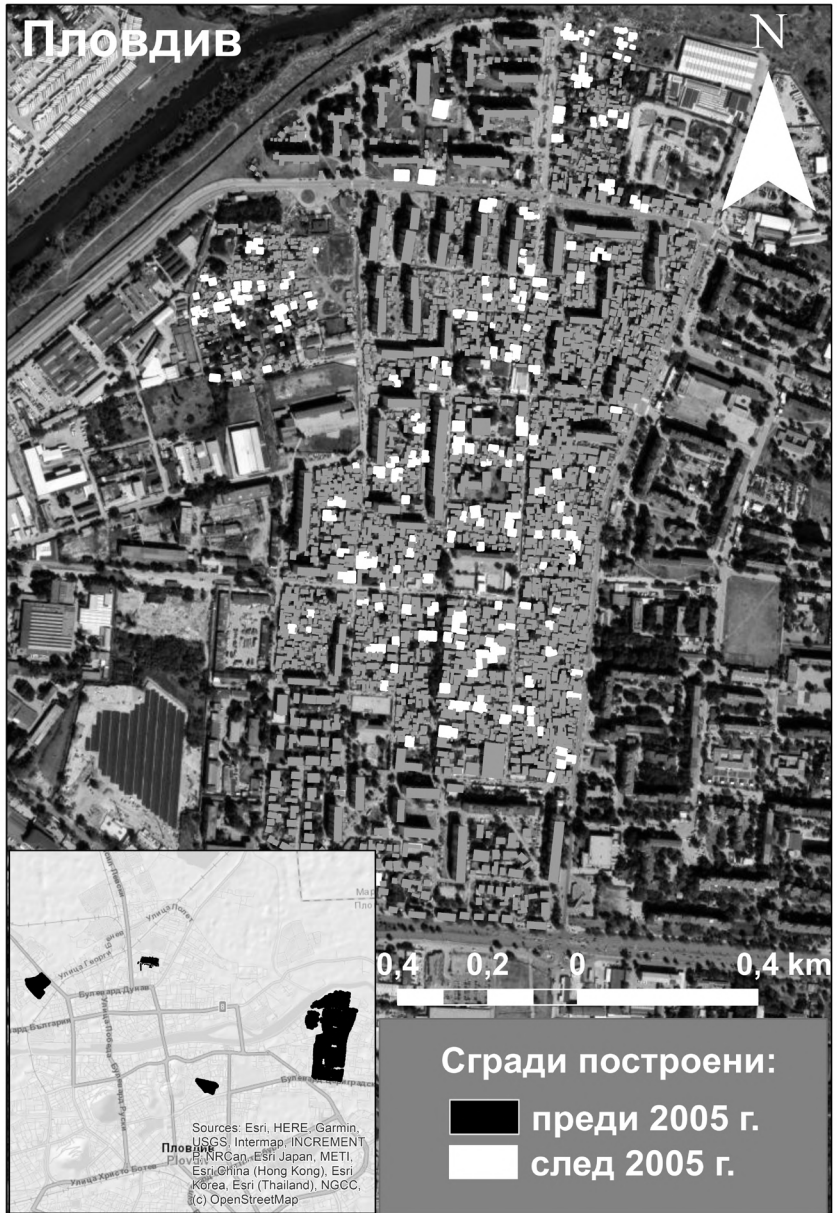
Пловдив
N
0,4 0,2 0 0,4 km
Сгради построени:
преди 2005 г.
след 2005 г.
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

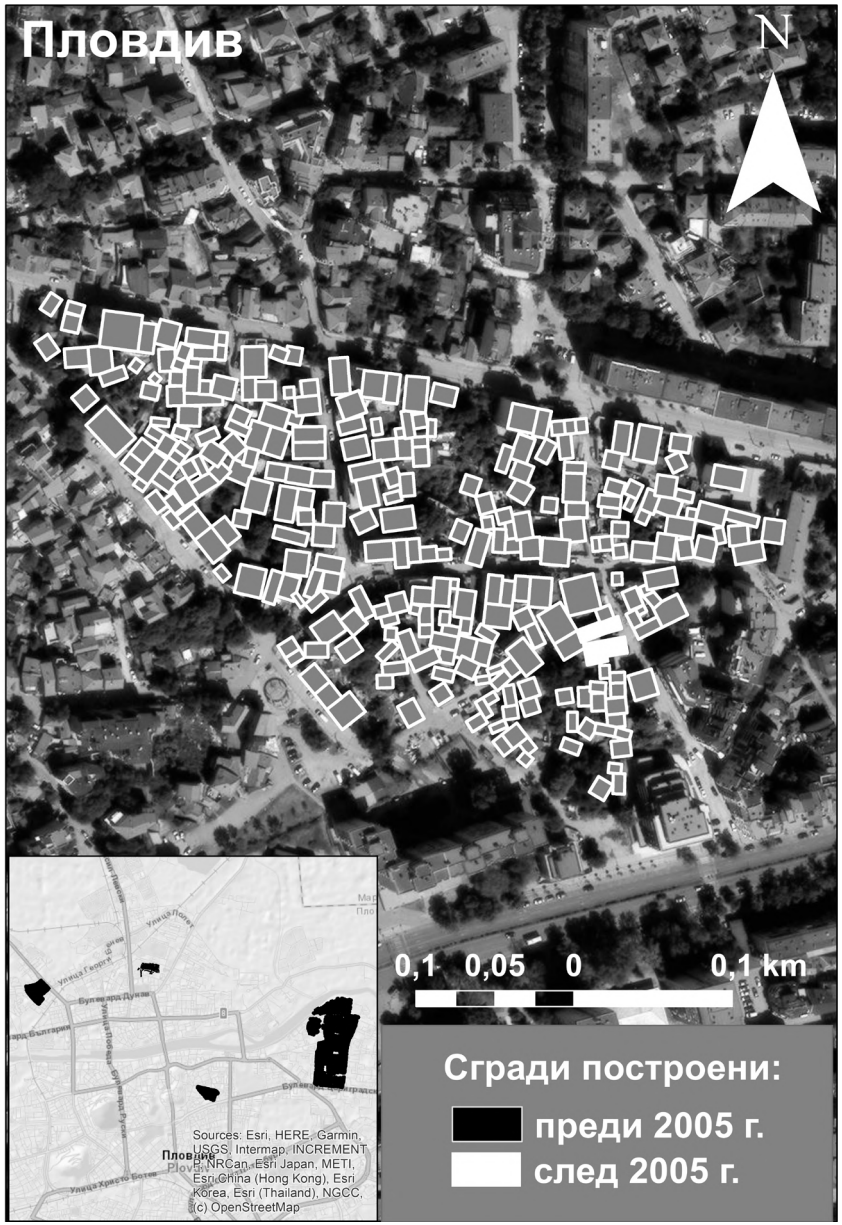
Пловдив
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2005 г.
след 2005 г.
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

Поморие
N
2 1 0 2 km
Поморие
Pomorie
Бургаски Зал
Burgaski Za
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2004 г.
след 2004 г.

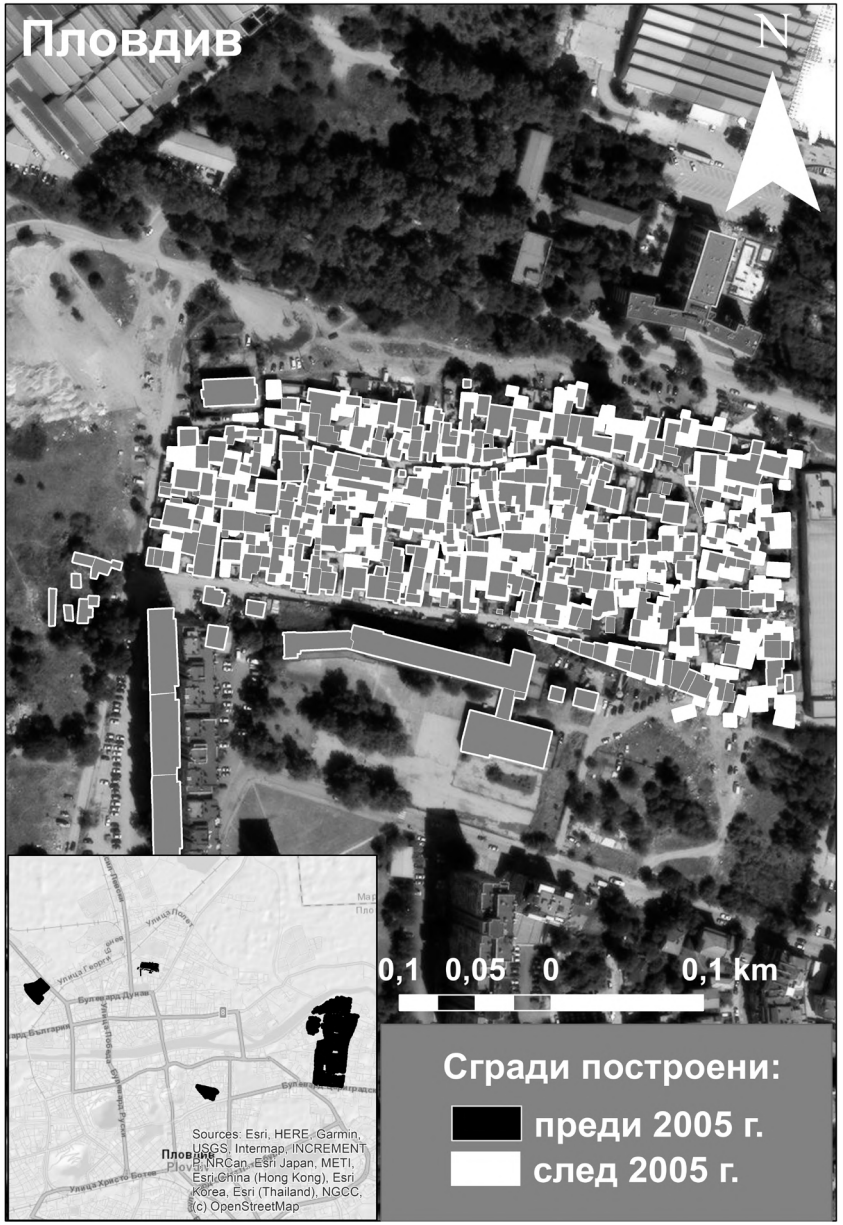
Пловдив
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Пловдив
Plovdiv
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2005 г.
след 2005 г.

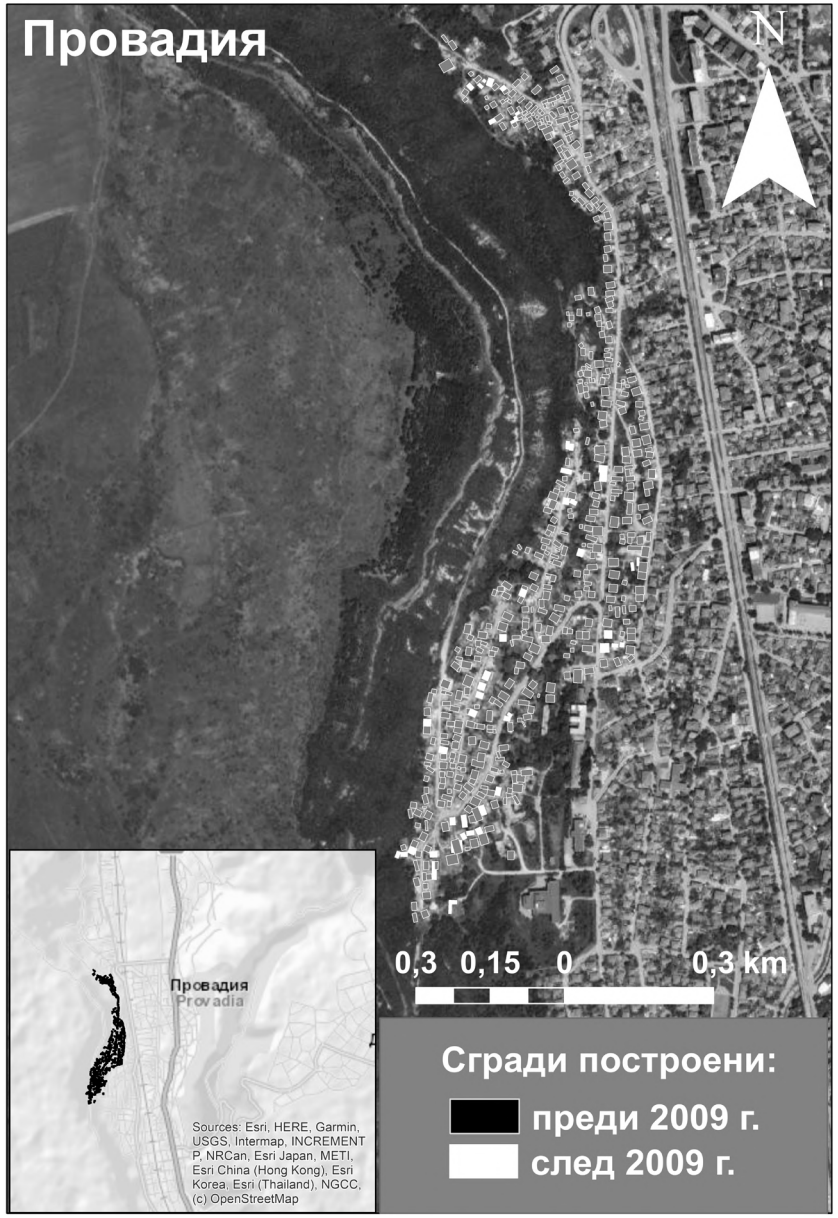
Провадия
N
0,3 0,15 0 0,3 km
Провадия
Provadia
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

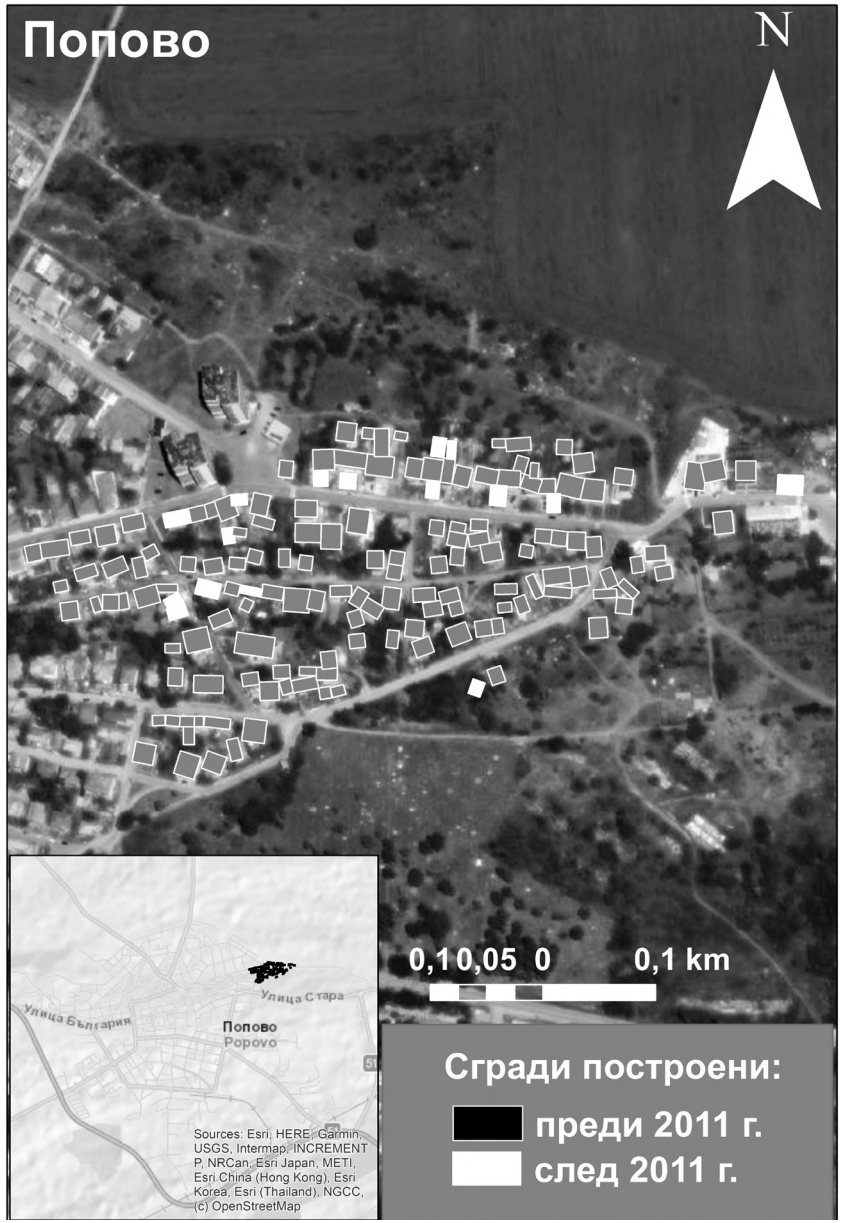
Попово
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Улица Българ
Улица Стара
Попово
Popovo
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2011 г.
след 2011 г.

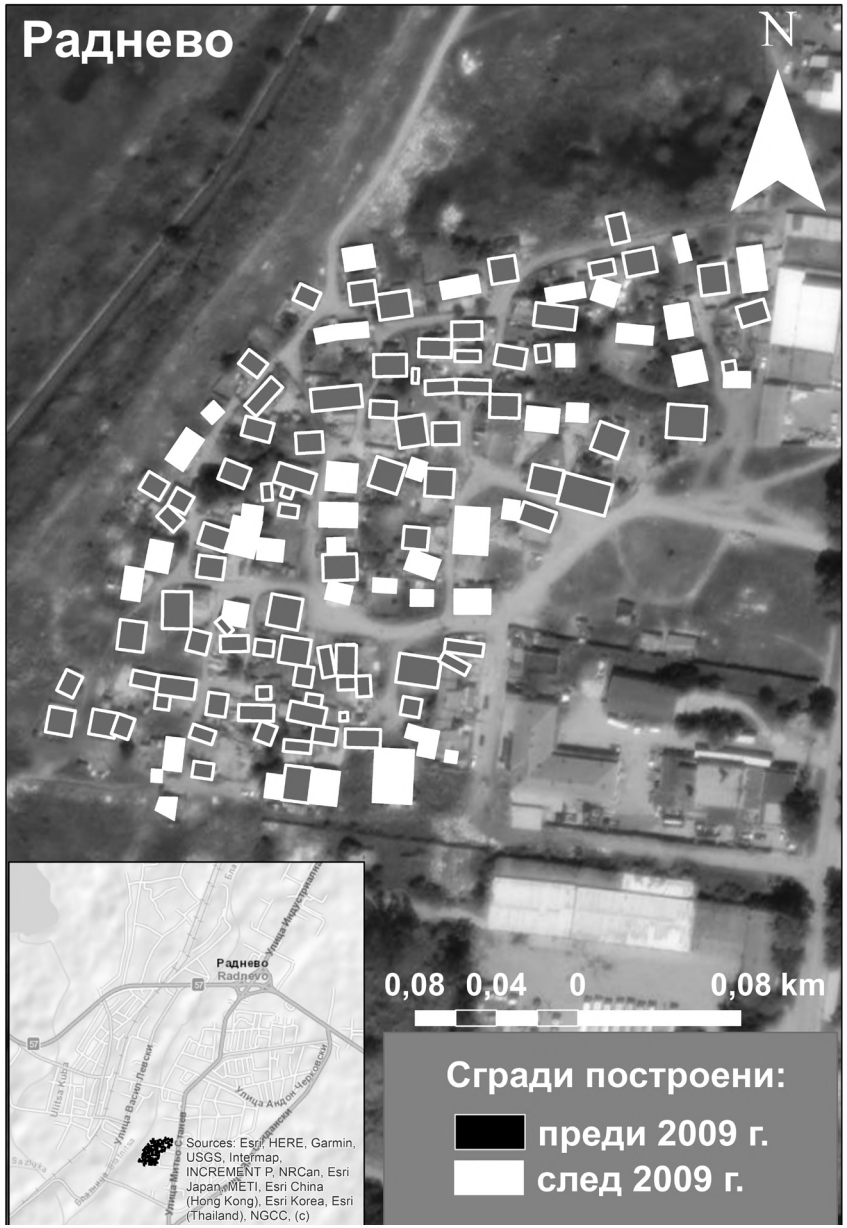
Раднево
N
0,08 0,04 0 0,08 km
Раднево
Radnevo
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c)
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

Първомай
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Първомай
Parvomay
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2011 г.
след 2011 г.

Радомир
N
0,075 0,0375 0 0,075 km
Радомир
Radomir
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 20010 г.
след 2010 г.

Радомир
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Радомир
Radomir
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 20010 г.
след 2010 г.

Разград
Разград
Razgrad
Булевард Княз Борис
жк Орел
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
0,2 0,1 0 0,2 km
Сгради построени:
преди 2004 г.
след 2004 г.

Разлог
N
0,15 0,075 0 0,15 km
Сгради построени:
преди 2007 г.
след 2007 г.
Разлог
Razlog
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

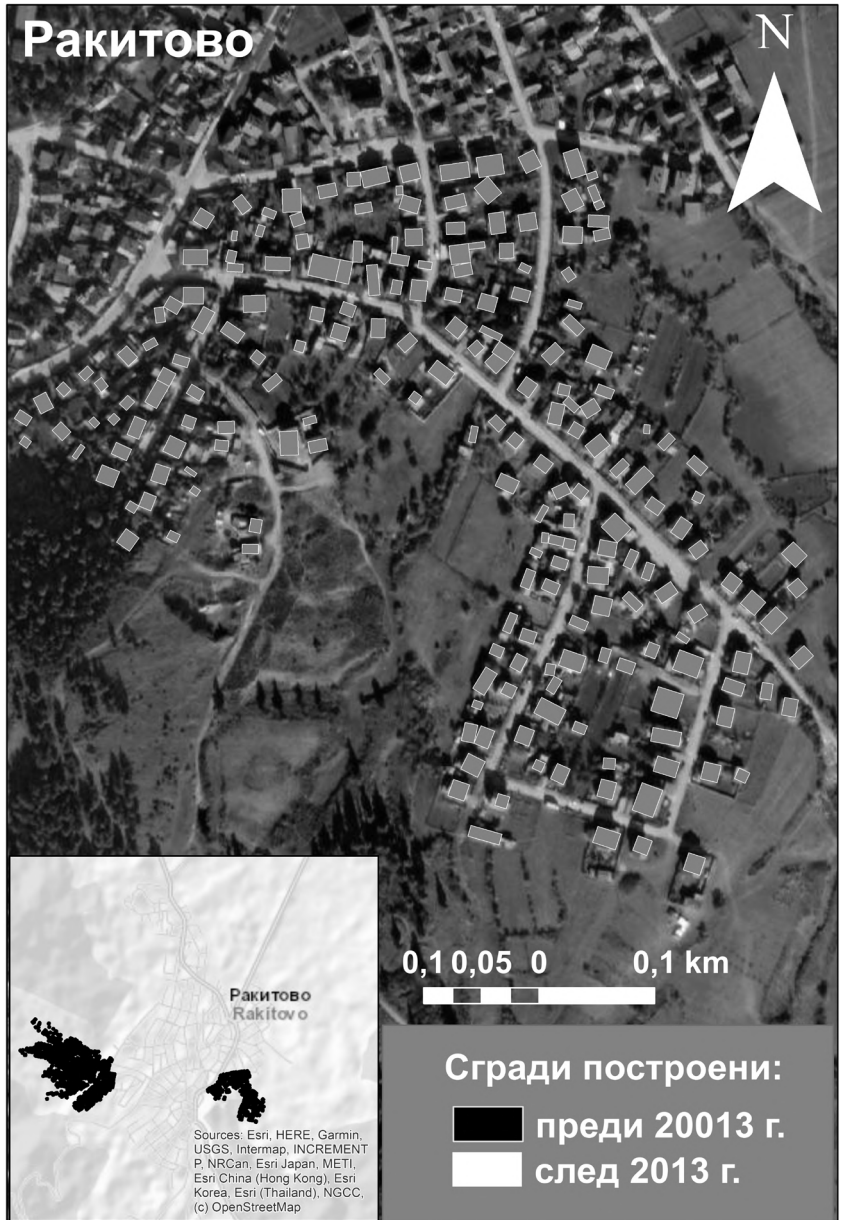
Ракитово
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Ракитово
Rakitovo
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 20013 г.
след 2013 г.

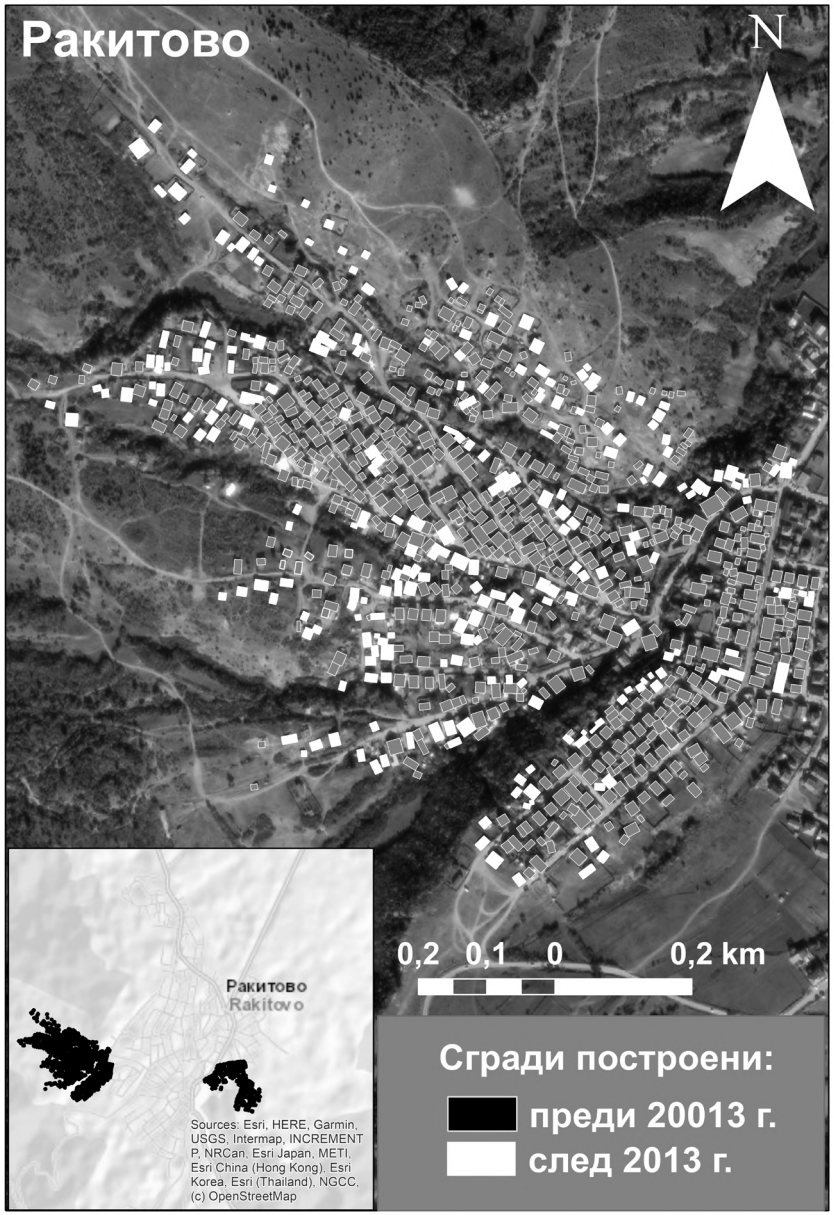
Ракитово
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Ракитово
Rakitovo
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 20013 г.
след 2013 г.

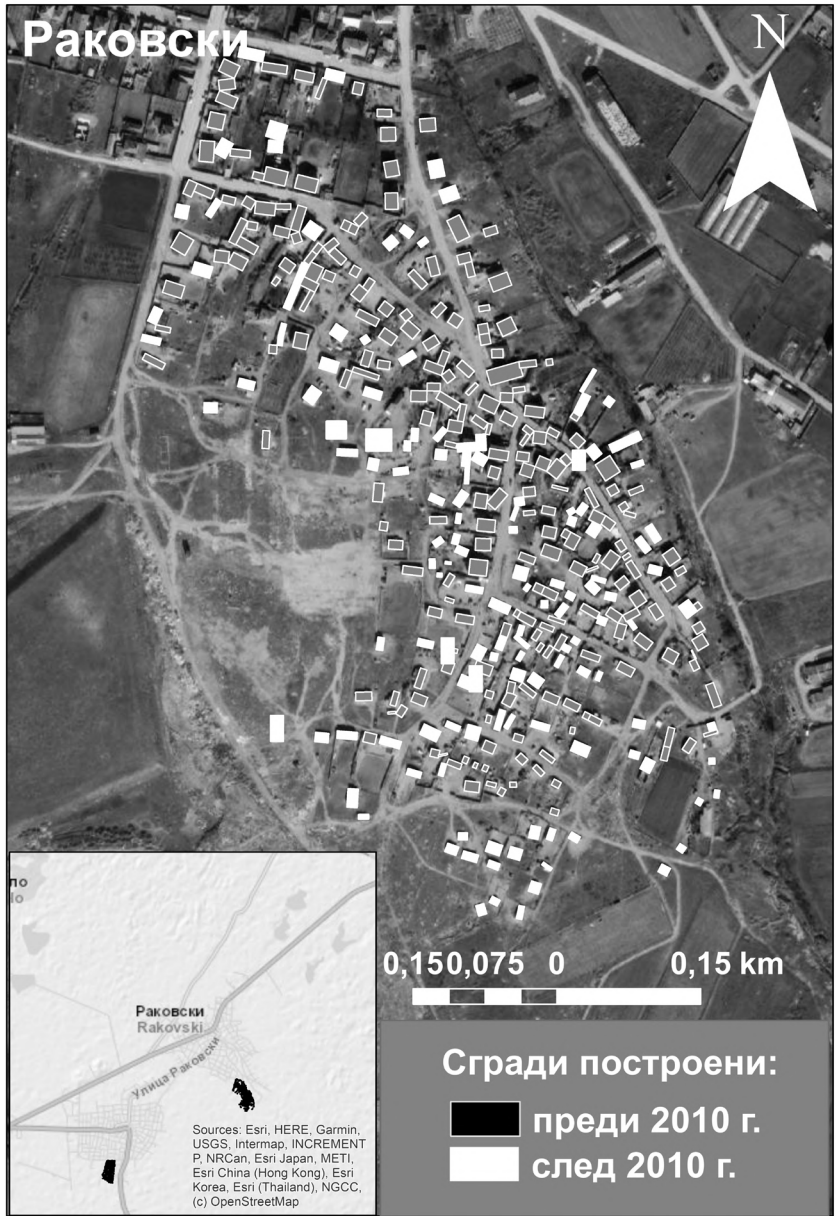
Раковски
N
0,150,075 0 0,15 km
Раковски
Rakovski
Улица Раковски
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

Раковски
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Раковски
Rakovski
Улица Раковски
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

Русе
N
0,10,05 0 0,1 km
Русе
Ruse
Булевард Ляпник
Булевард България
БЪЛГАРИЯ BULGARIA
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

Русе
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Русе
Ruse
Булевард Ляпник
Булевард България
БЪЛГАРИЯ BULGARIA
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

Русе
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Русе
Ruse
Булевард Липник
Булевард България
Булевард Тутракан
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

Русе
N
0,15 0,075 0 0,15 km
Русе
Ruse
Булевард Липник
Булевард България
Булевард Тутракан
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

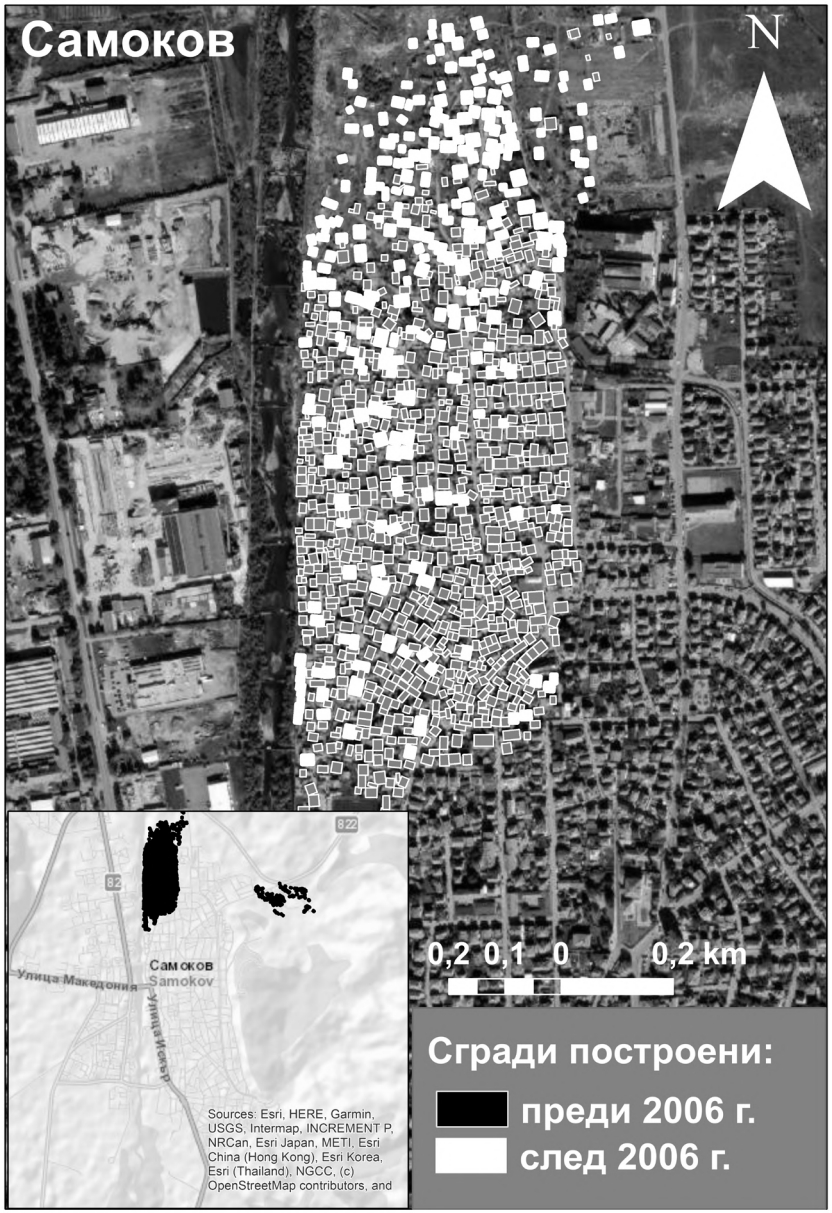
Самоков
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Самоков
Samokov
Улица Македония
Улица Искар
822
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2006 г.
след 2006 г.

Садово
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Садово
Sadovo
Булевард Дружба
8006
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

Сандански
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Сандански
Sandanski
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2000 г.
след 2000 г.

Самоков
N
0,15 0,075 0 0,15 km
Самоков
Samokov
Улица Македония
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2006 г.
след 2006 г.

Свиленград
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.
Марица Maritsa
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and

Свиленград
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.
Марица Maritsa
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and

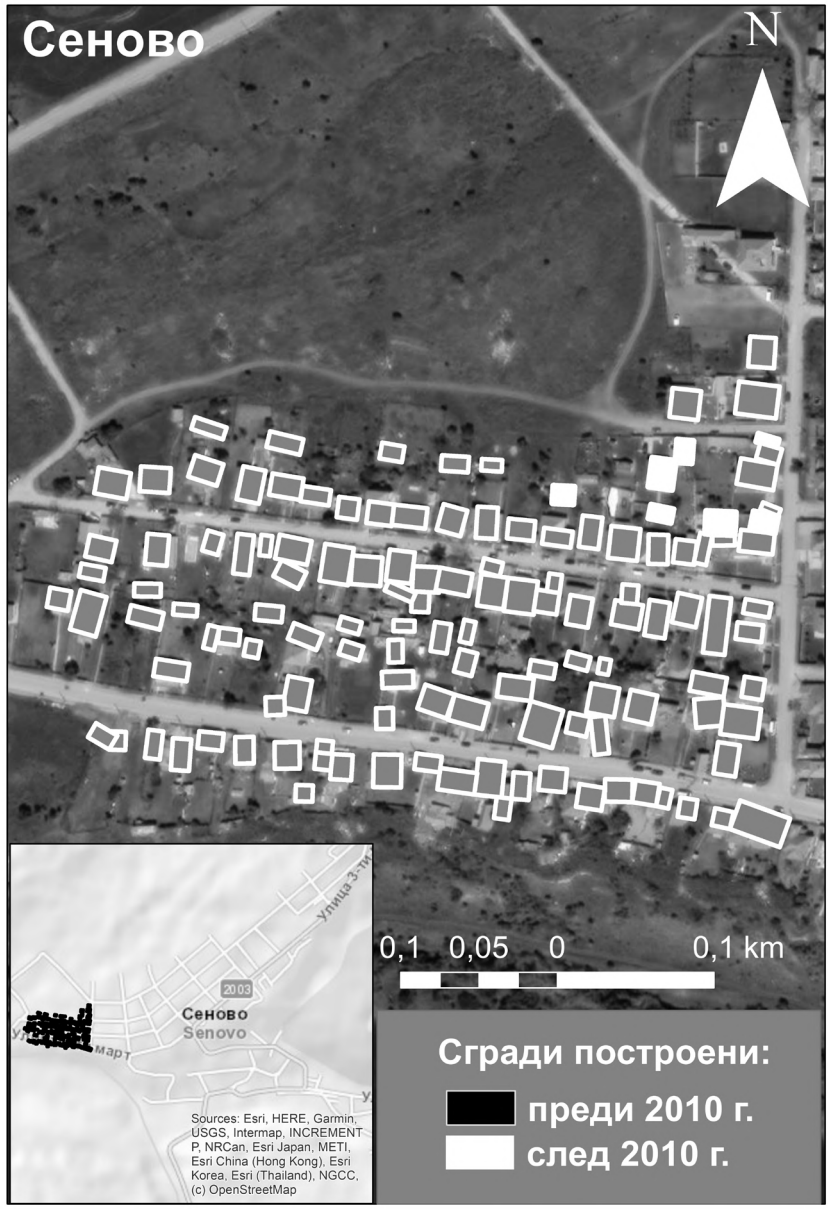
Сеново
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Сеново
Senovo
2003
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

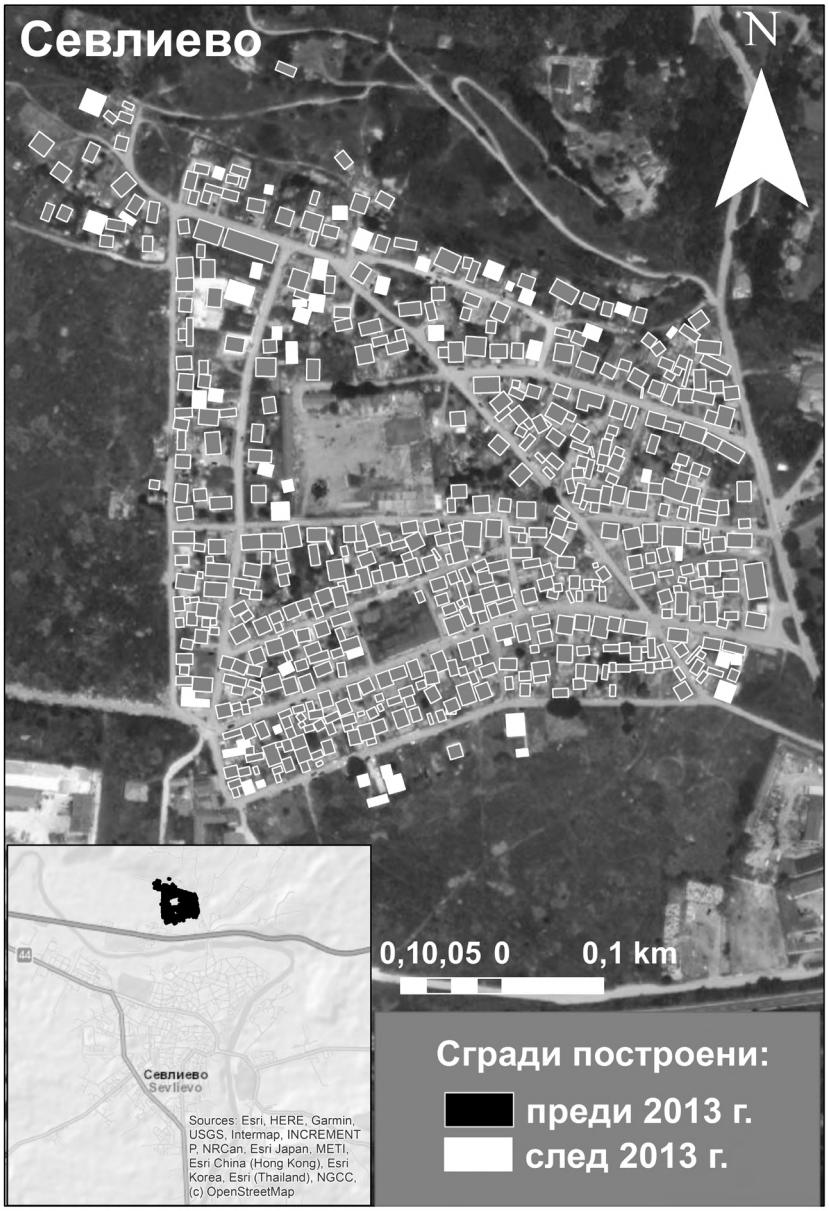
Севлиево
N
0,10,05 0 0,1 km
Севлиево
Sevlievo
44
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2013 г.
след 2013 г.

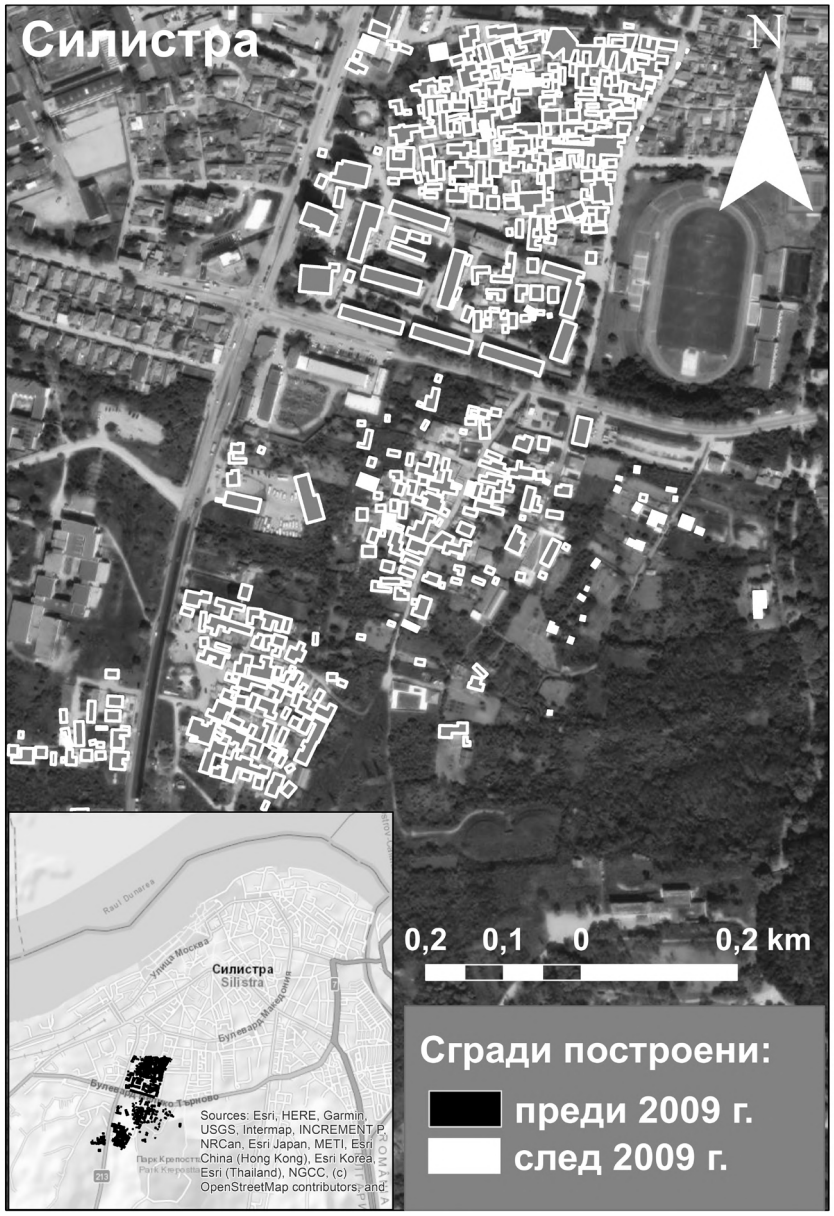
Силистра
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.
Raul Dunares
Улица Москва
Силистра
Silistra
Булевард Македония
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and

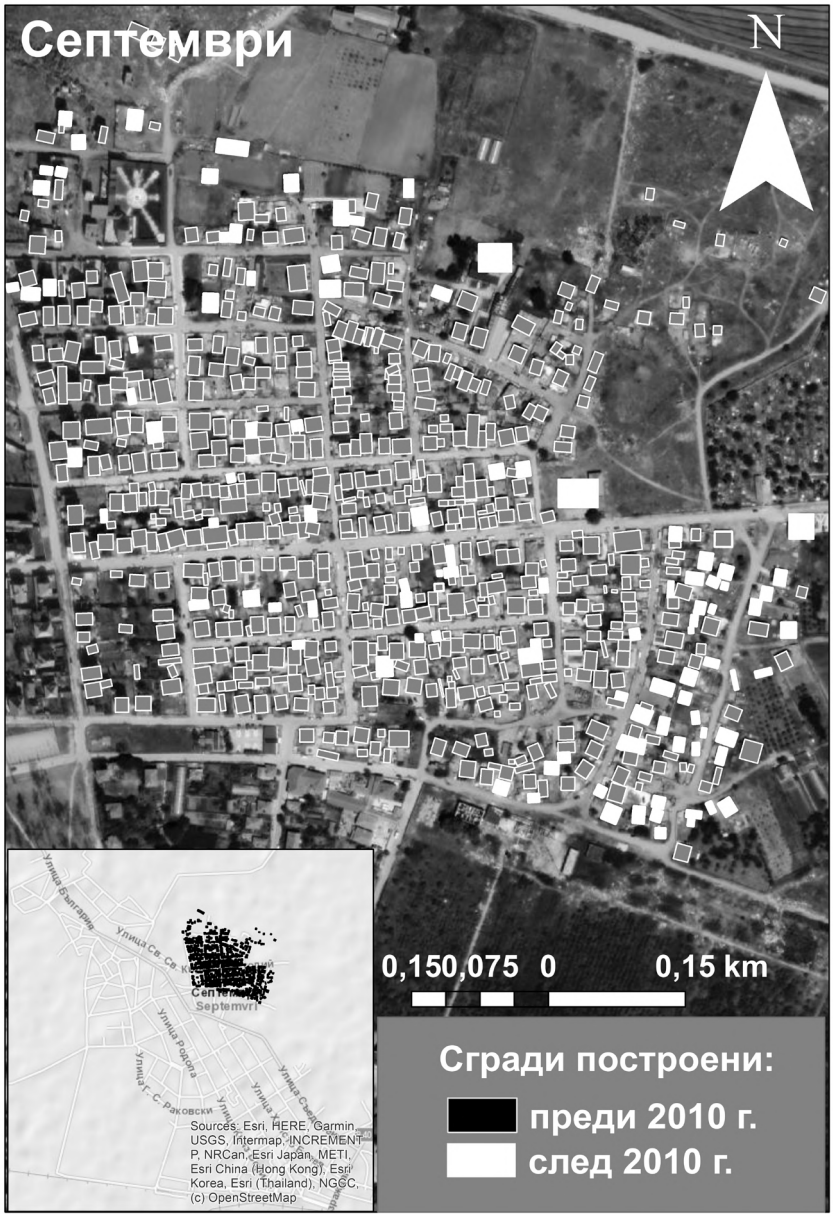
Септември
N
0,150,075 0 0,15 km
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.
Septemvri
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

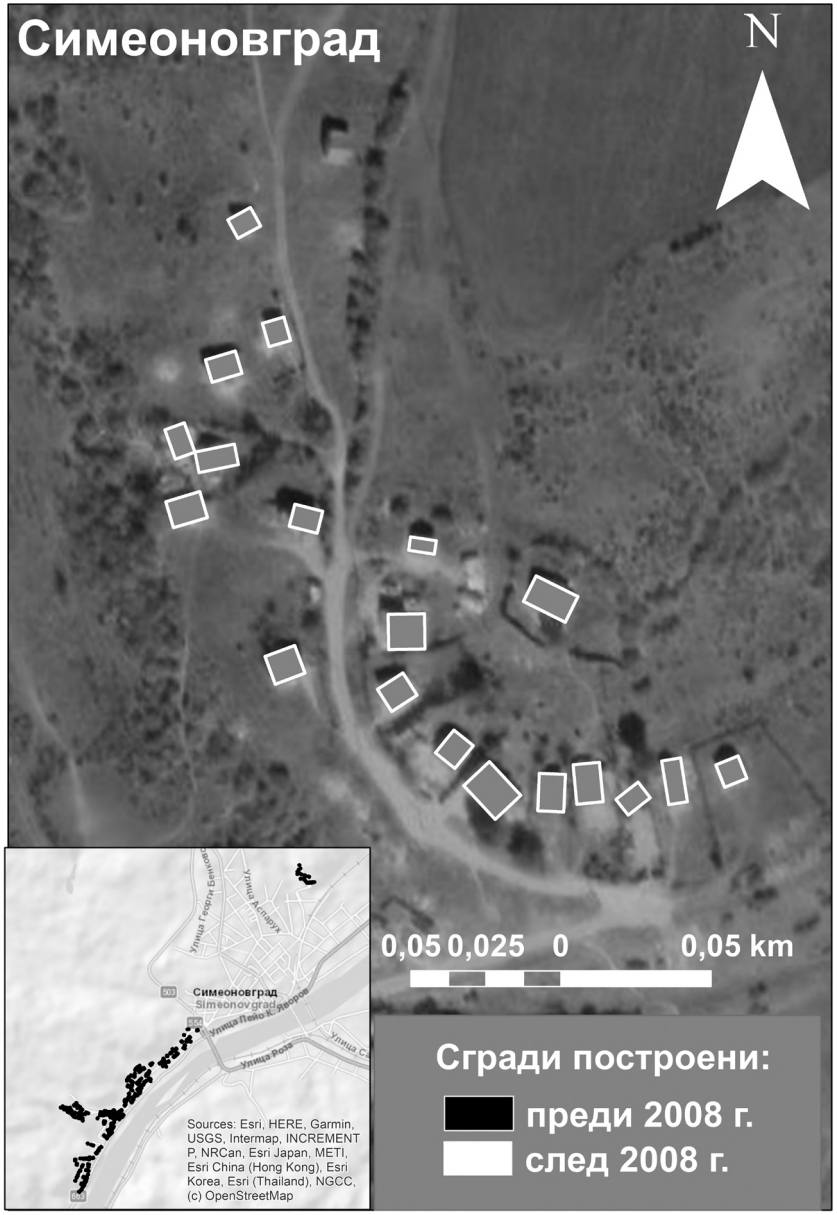
Симеоновград
N
0,05 0,025 0 0,05 km
Симеоновград
Simeonovgrad
Улица Асенград
Улица Пейо К. Яворов
Улица Роза
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2008 г.
след 2008 г.

Симеоновград
N
0,3 0,15 0 0,3 km
Симеоновград
Simeonovgrad
Улица Асенград
Улица Пейо К. Яворов
Улица Роза
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2008 г.
след 2008 г.

Симитли
N
0,15 km
0,150,075 0
Сгради построени:
преди 2001 г.
след 2001 г.
Симитли
Smitli
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors.

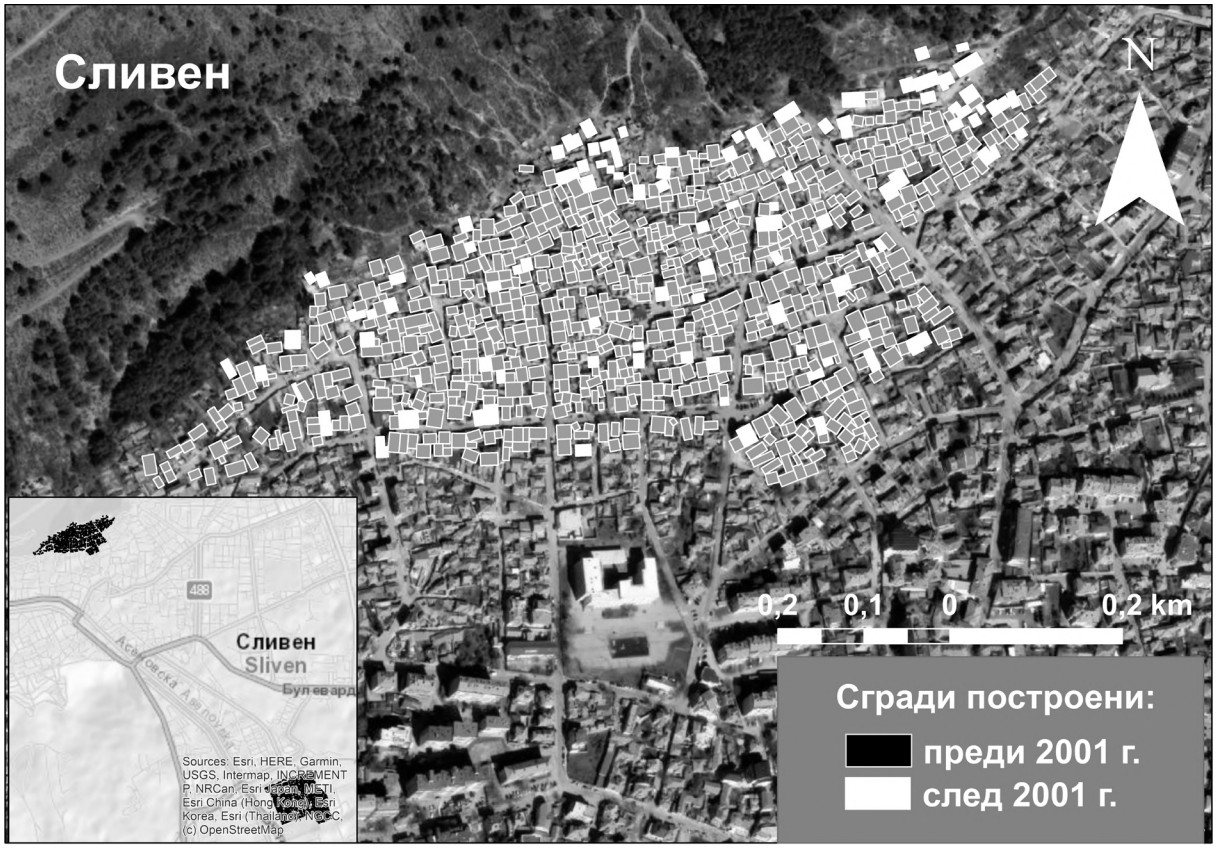
Сливен
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Сгради построени:
преди 2001 г.
след 2001 г.
488
Сливен
Sliven
Булевард
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

Сливен
N
0,2
0,1
0
0,2 km
Сгради построени:
преди 2001 г.
след 2001 г.
488
Сливен
Sliven
Булевард
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

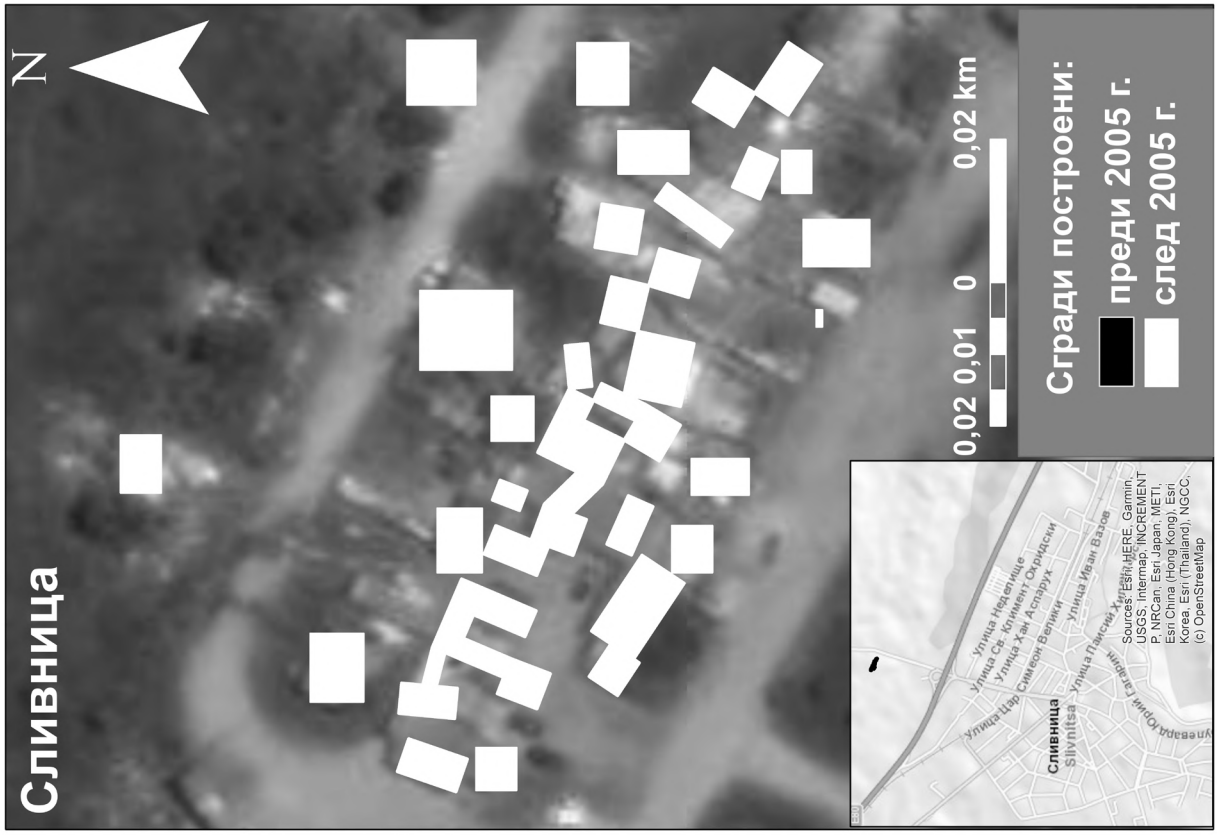
Сливница
N
0,02
0,01
0
0,02 km
Сгради построени:
преди 2005 г.
след 2005 г.
Улица Недялчице
Улица Св. Климент Охридски
Улица Хаи Асарух
Симеон Велики
Улица Иван Вазов
Улица Цар
Улица Паисий Хилендарски
Булевард „Отец Паисий"
Сливница
Silvnitsa
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

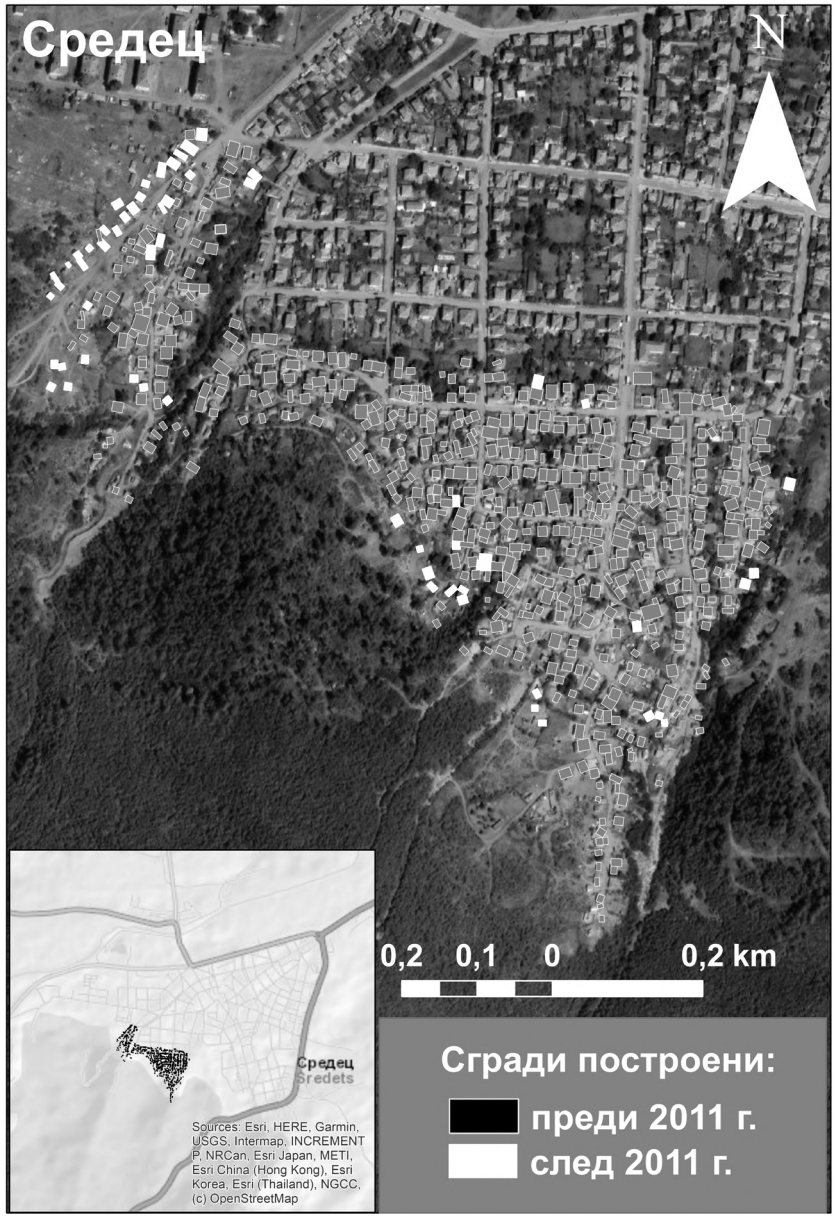
Средец
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Средец
Sredets
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2011 г.
след 2011 г.

Смядово
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Улица Преслав
Улица Възрожденска
Смядово
Smyadovo
Улица Качица
Улица Захари Величков
Улица Ришки Проход
Улица Славянска
Улица Васил Левски
Улица Стара планина
7302
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2014 г.
след 2014 г.

Стамболийски
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Сгради построени:
преди 2001 г.
след 2001 г.
Стамболийски
Булевард Иван Вазов
Булевард Тракия
Улица Ангел Кънчев
Улица Константин Фотинов
Булевард Васил Левски
Пловдив
Пазарджик
Пловдив Изток
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors.

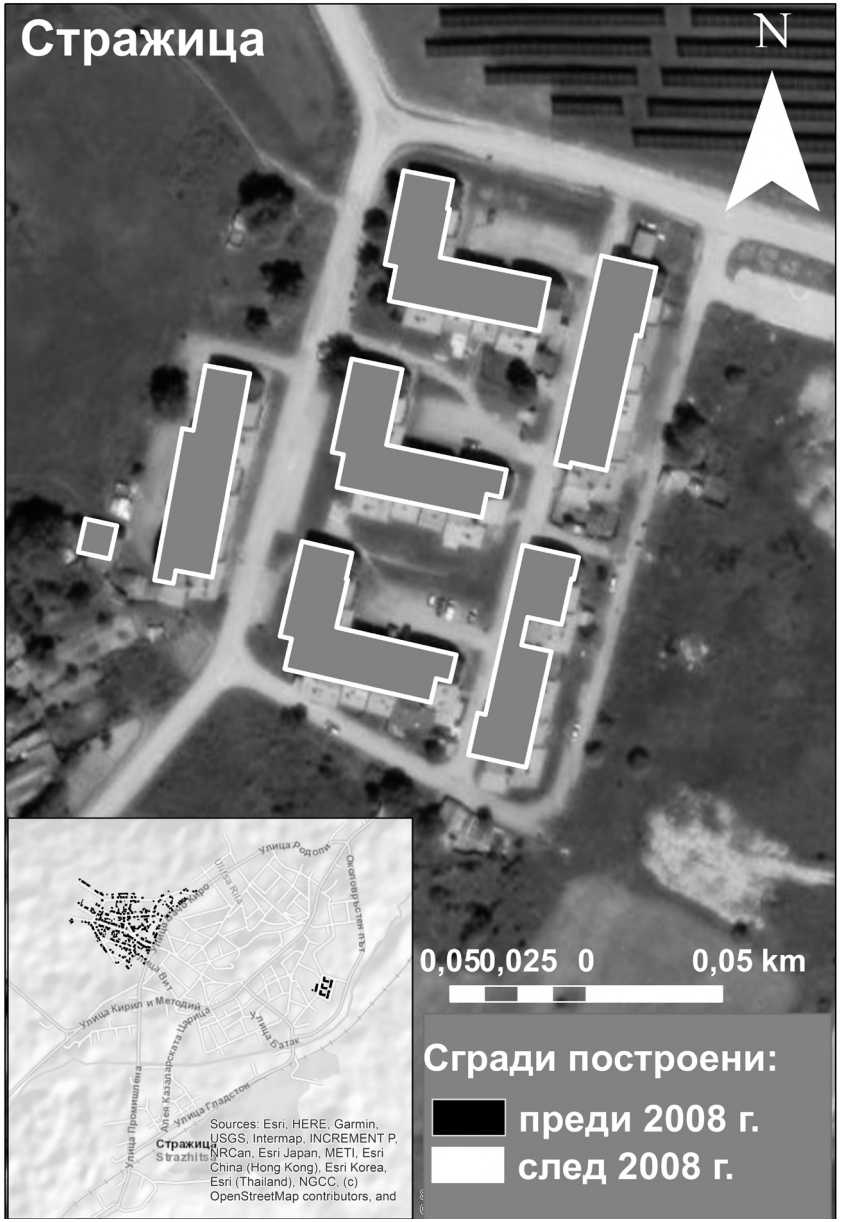
Стражица
N
0,050,025 0 0,05 km
Сгради построени:
преди 2008 г.
след 2008 г.
Стражица
Strazhitsa
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and

Стражица
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Сгради построени:
преди 2008 г.
след 2008 г.
Стражица
Strazhitsa
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and

Страл джа
0,2 0,1 0 0,2 km
Сгради построени:
преди 2008 г.
след 2008 г.
Страл джа
Straldzha
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and the GIS User Community

Стрелча
N
0,1 km
0,05 0 0
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.
Стрелча
Strelcha
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

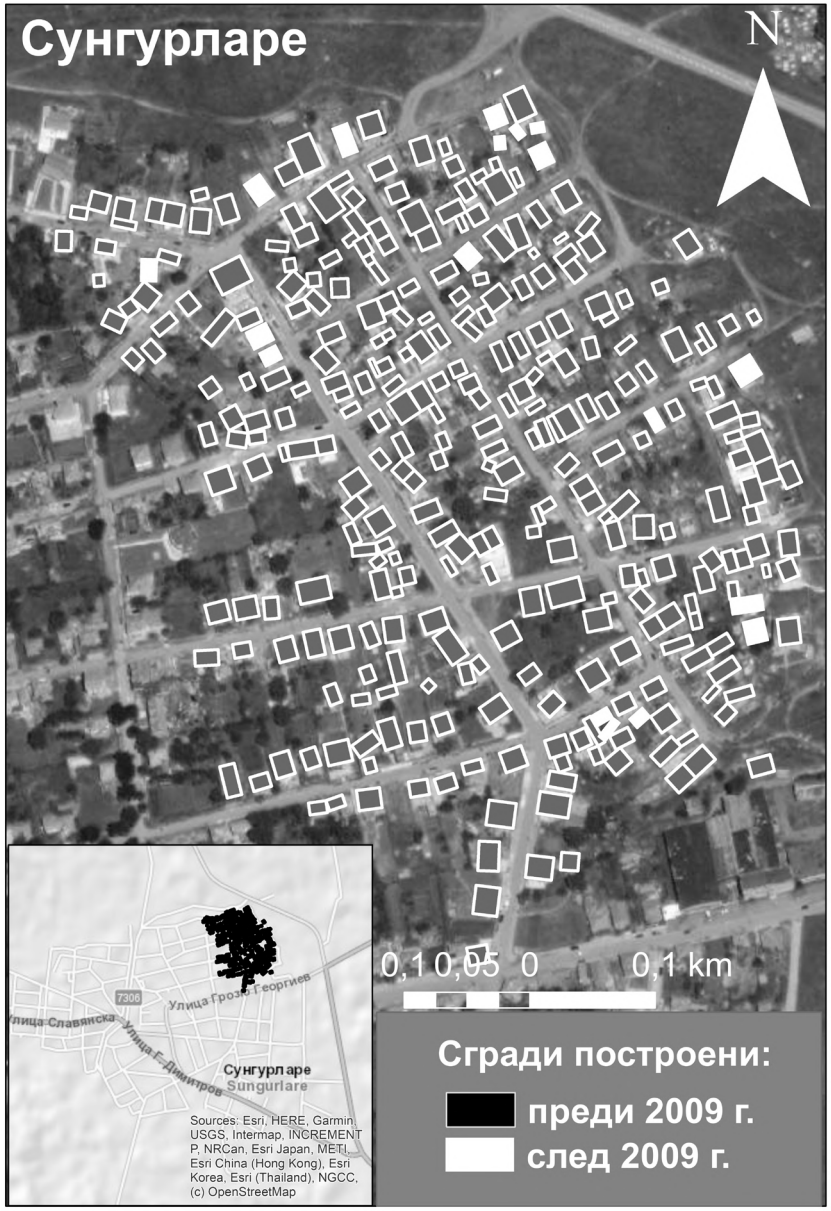
Сунгурларе
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Улица Грозе Георгиев
7306
Улица Славянска
Улица Г. Димитров
Сунгурларе
Sungurlare
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

Суворово
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Суворово
Suvorovo
2001
Улица Шипка
Улица Драган Стоянов
2006
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

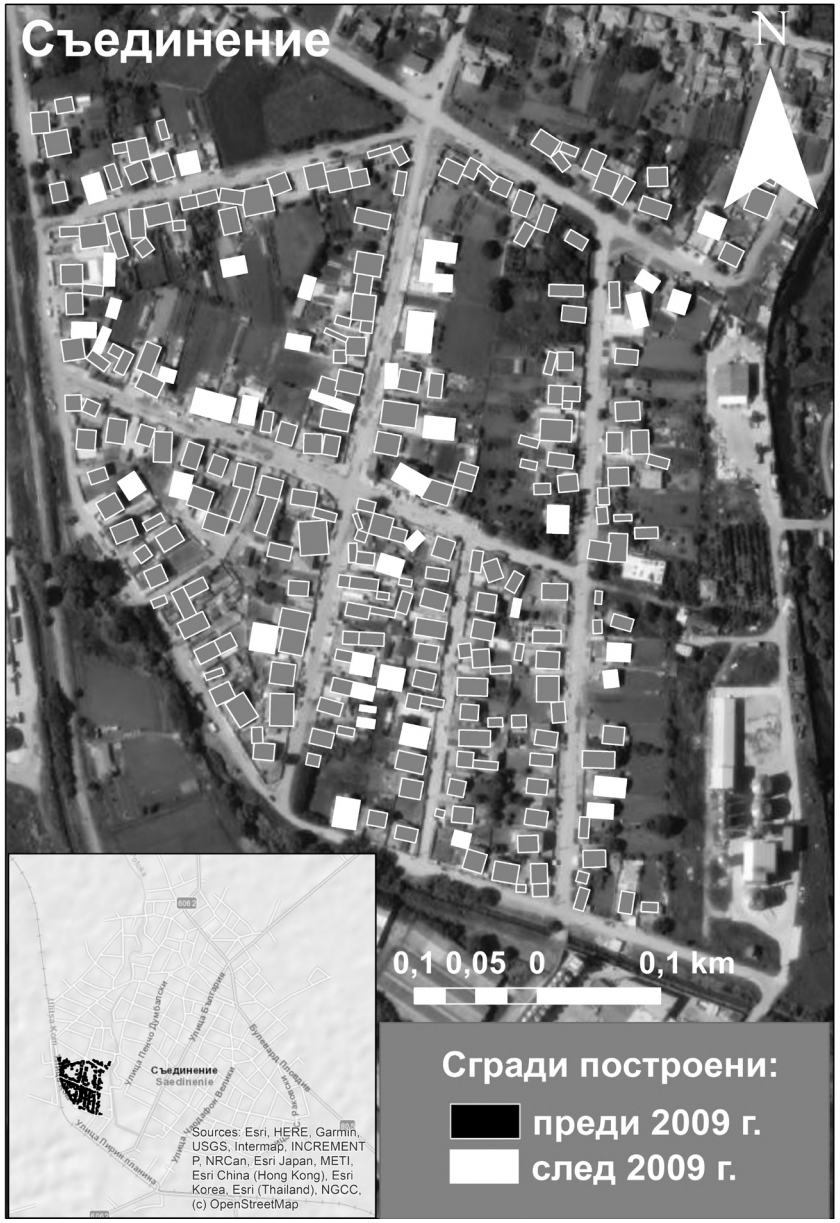
Съединение
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Съединение
Saedinenie
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

Сухиндол
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Улица Цар Асен
Улица Г. С. Раковски
Улица Гъмза
Улица Росица
Улица Позен
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

Тервел
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2008 г.
след 2008 г.
Тервел
Tervel
Улица Цар Калоян
Улица Тина
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

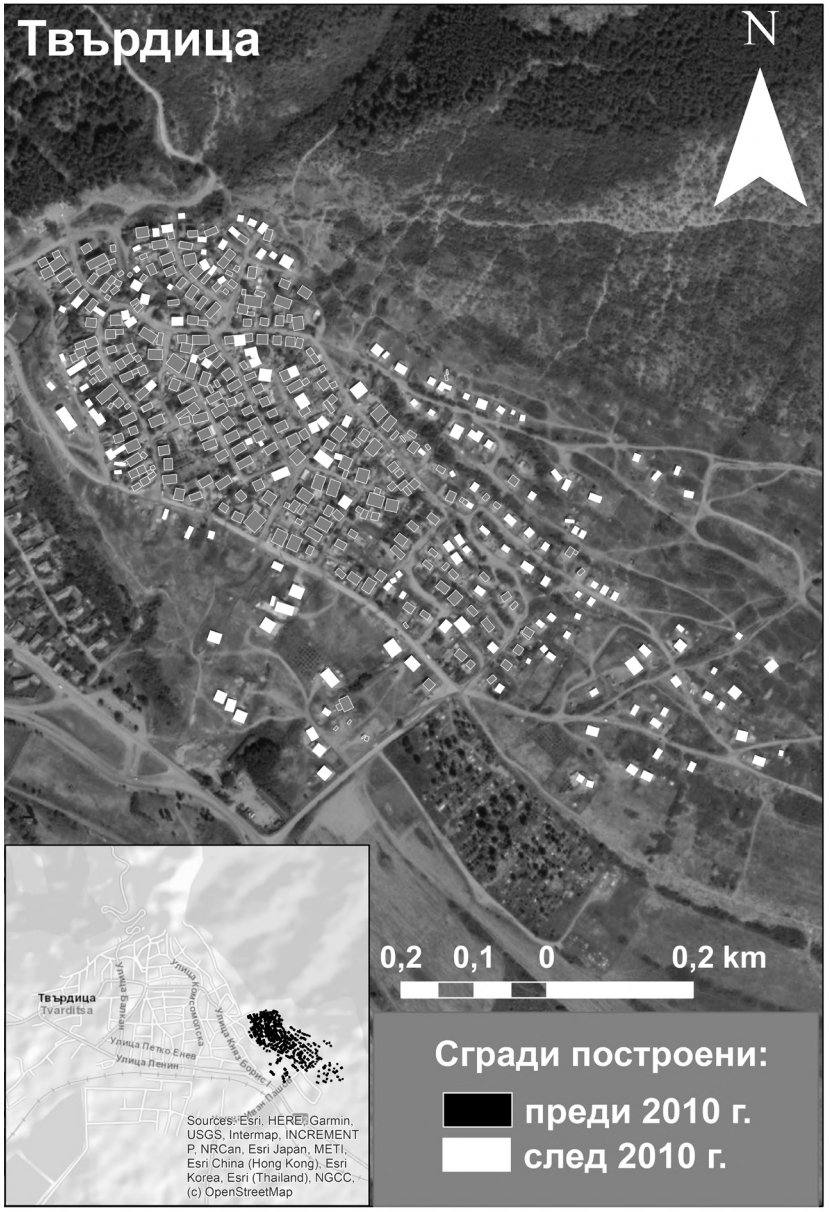
Твърдица
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.
Твърдица
Tvarditsa
Улица Петко Енев
Улица Ленин
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

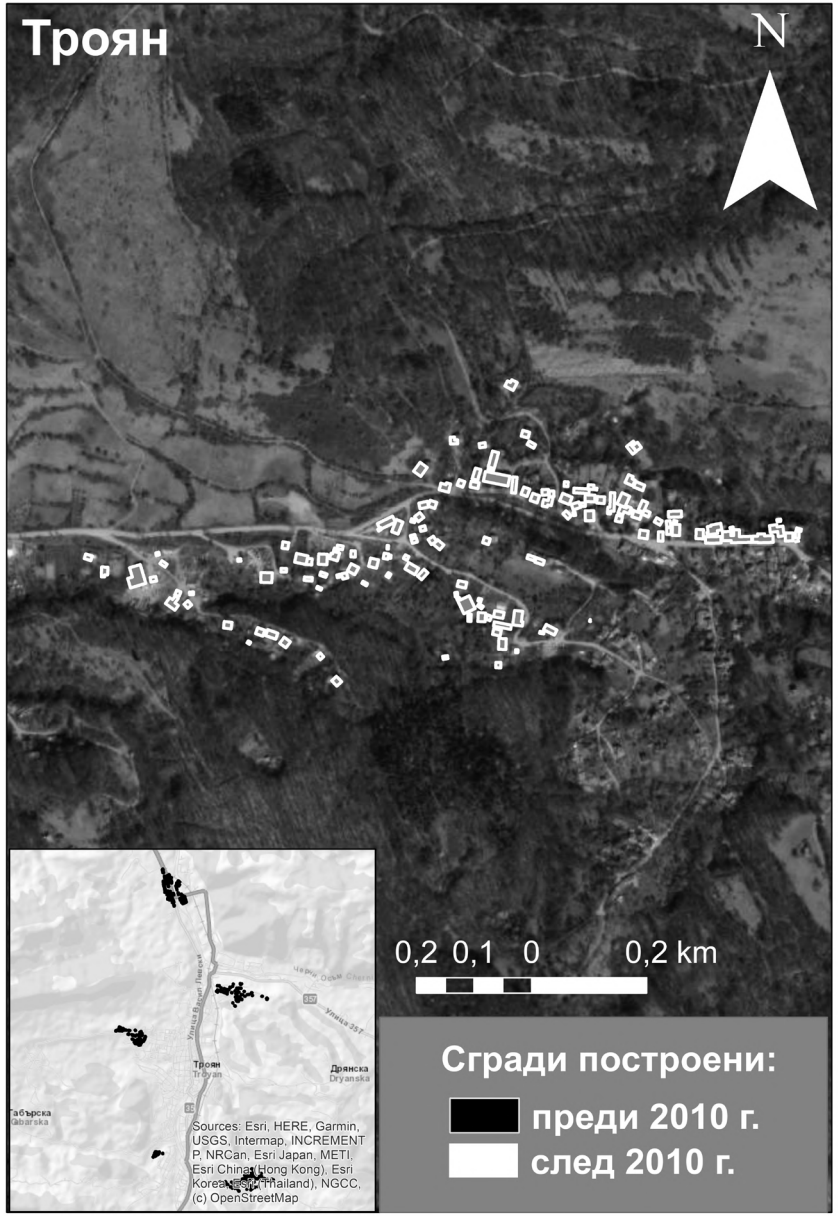
Троян
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.
Троян
Trojan
Дрянска
Dryanska
Габърска
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

Тополовград
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2003 г.
след 2003 г.
Улица България
Тополовград
Topolovgrad
Улица Москва
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

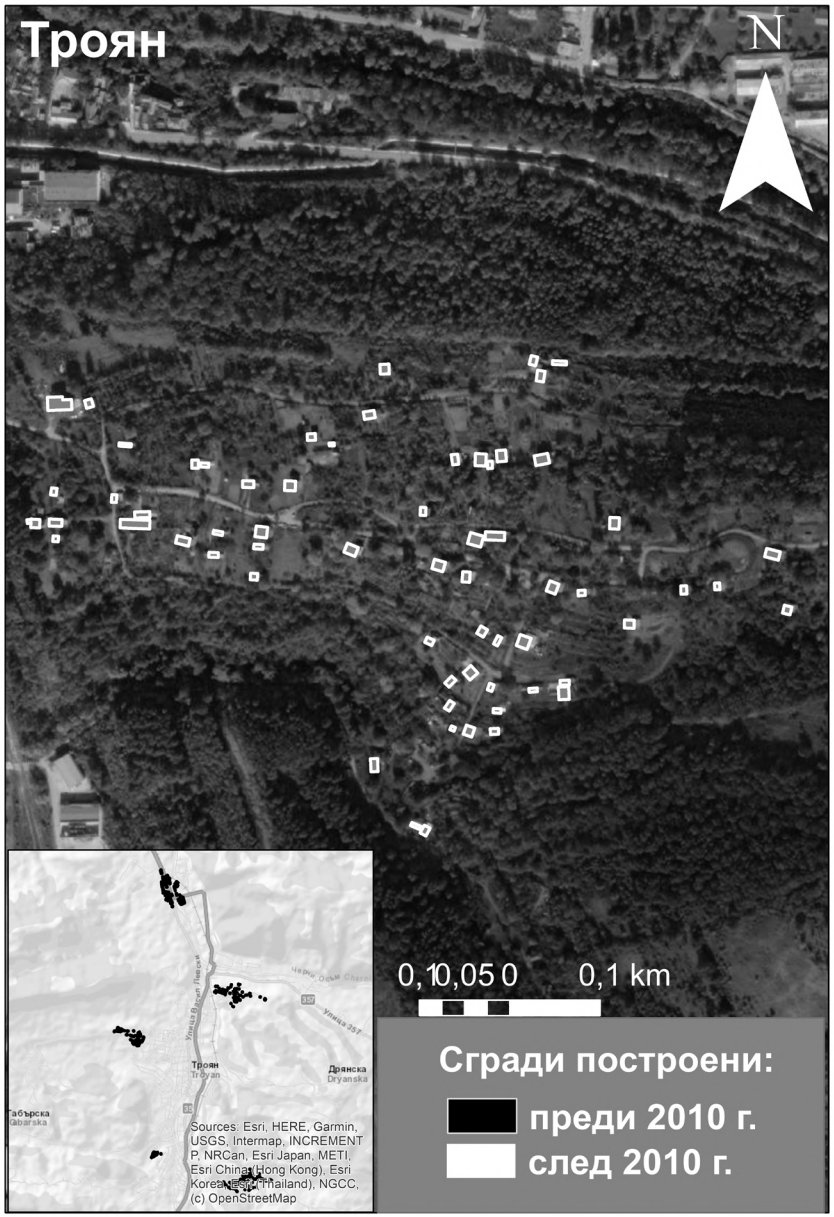
Троян
N
0,10,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.
Троян
Trōyan
Дрянска
Dryanska
Габърска
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

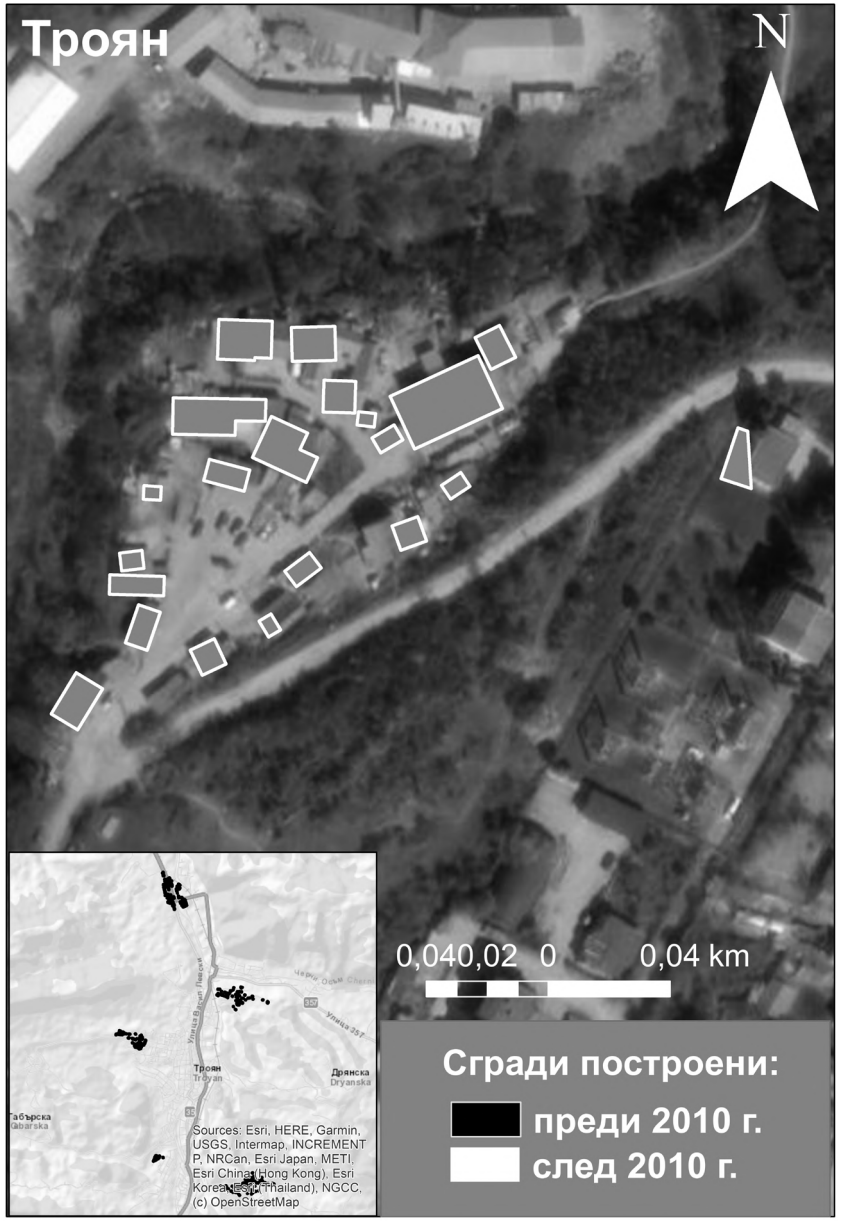
Троян
N
0,040,02 0 0,04 km
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.
Троян
Trōyan
Дрянска
Dryanska
Габърска
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

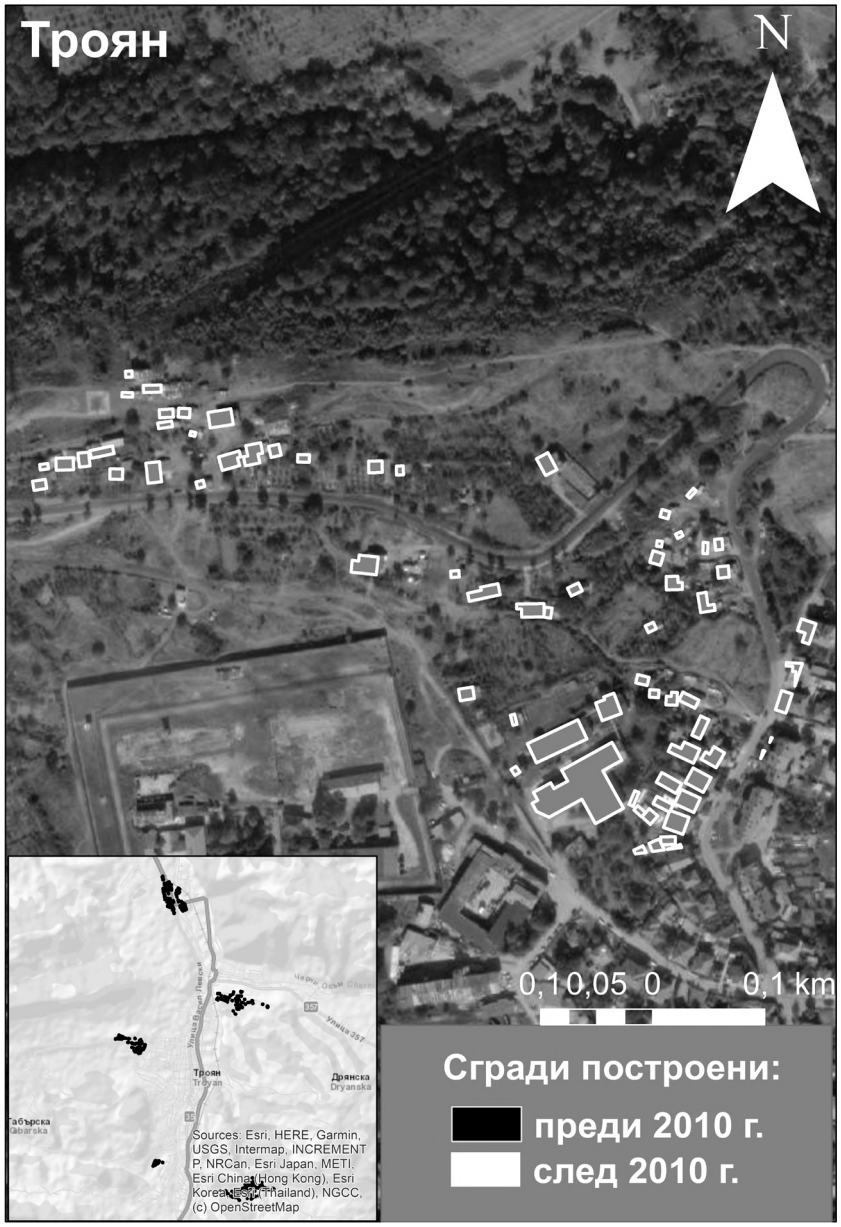
Троян
N
0,10,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.
Троян
Trōyan
Дрянска
Dryanska
Габърска
Gabarska
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

Троян
N
0,10,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.
Троян
Trōyan
Дрянска
Dryanska
Габърска
Gabarska
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

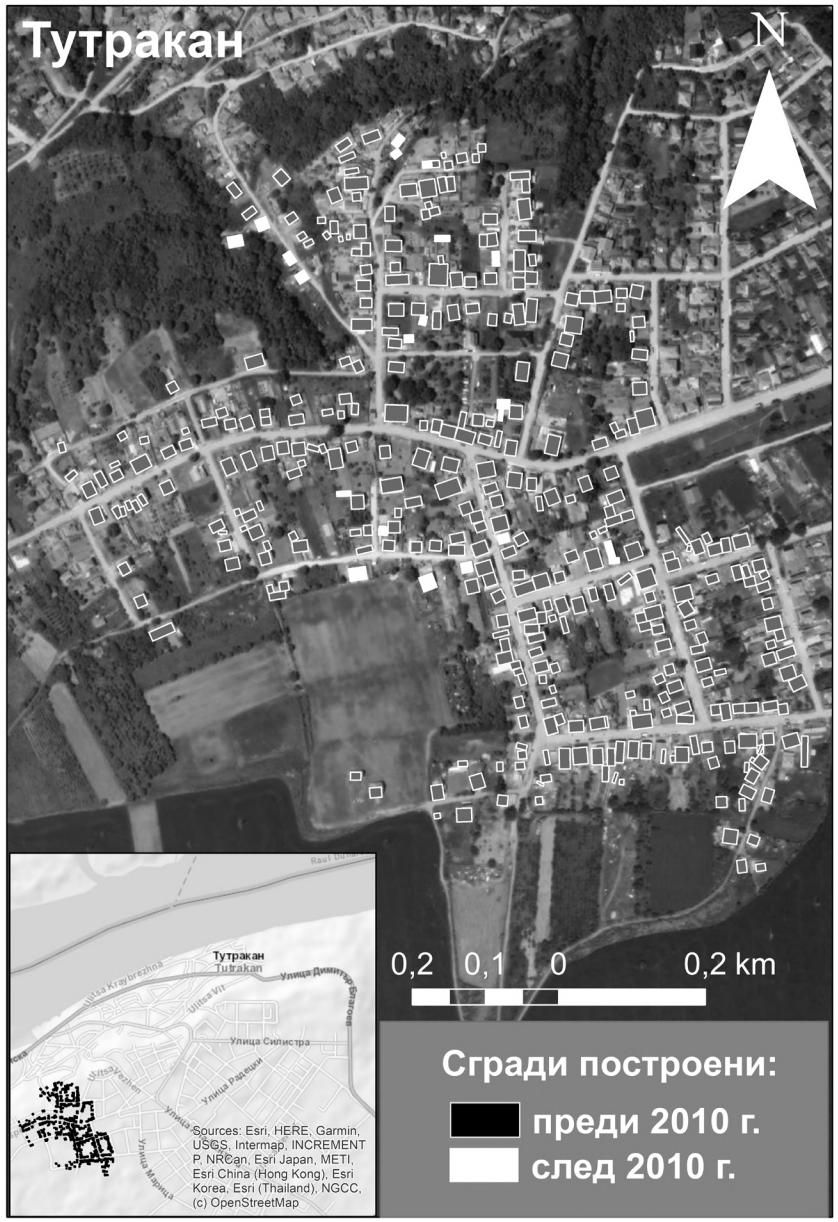
Тутракан
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Тутракан
Tutrakan
Улица Димитър Благоев
Улица Силистра
Улица Радецки
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2010 г.
след 2010 г.

Тръстеник
N
0,15 0,075 0 0,15 km
Тръстеник
Trastenik
Улица Генерал Столетов
Улица Спиридонка
Улица Фердинанд Александров
Улица Опълченска
Улица Иван Вазов
Улица Кирил и Методий
Улица Васил Левски
Стефан Караджа
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

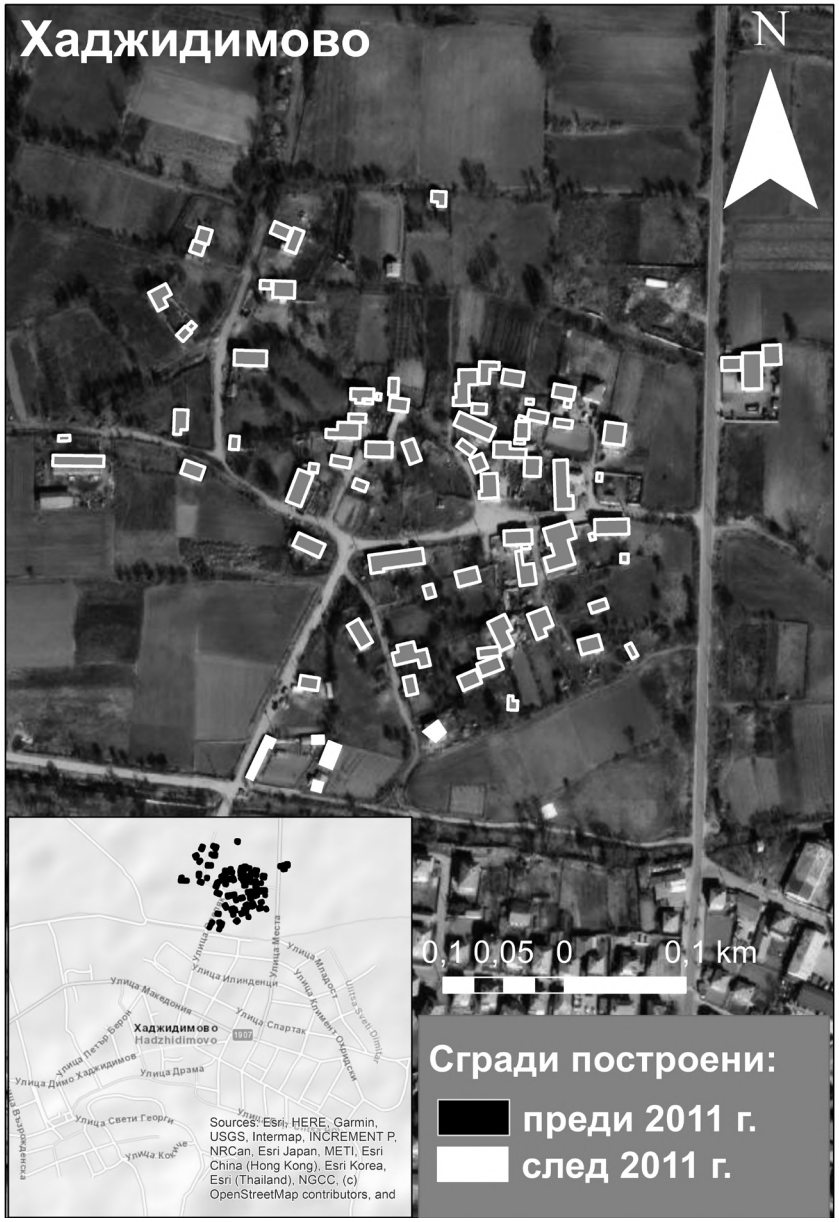
Хаджидимово
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Хаджидимово
Hadzhidimovo
Улица Македония
Улица Илинденци
Улица Спартак
Улица Драма
Улица Свети Георги
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2011 г.
след 2011 г.

Търговище
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Търговище
Targovishte
E772
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2012 г.
след 2012 г.

Харманли
N
0,15 0,075 0 0,15 km
Харманли
Harmanli
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

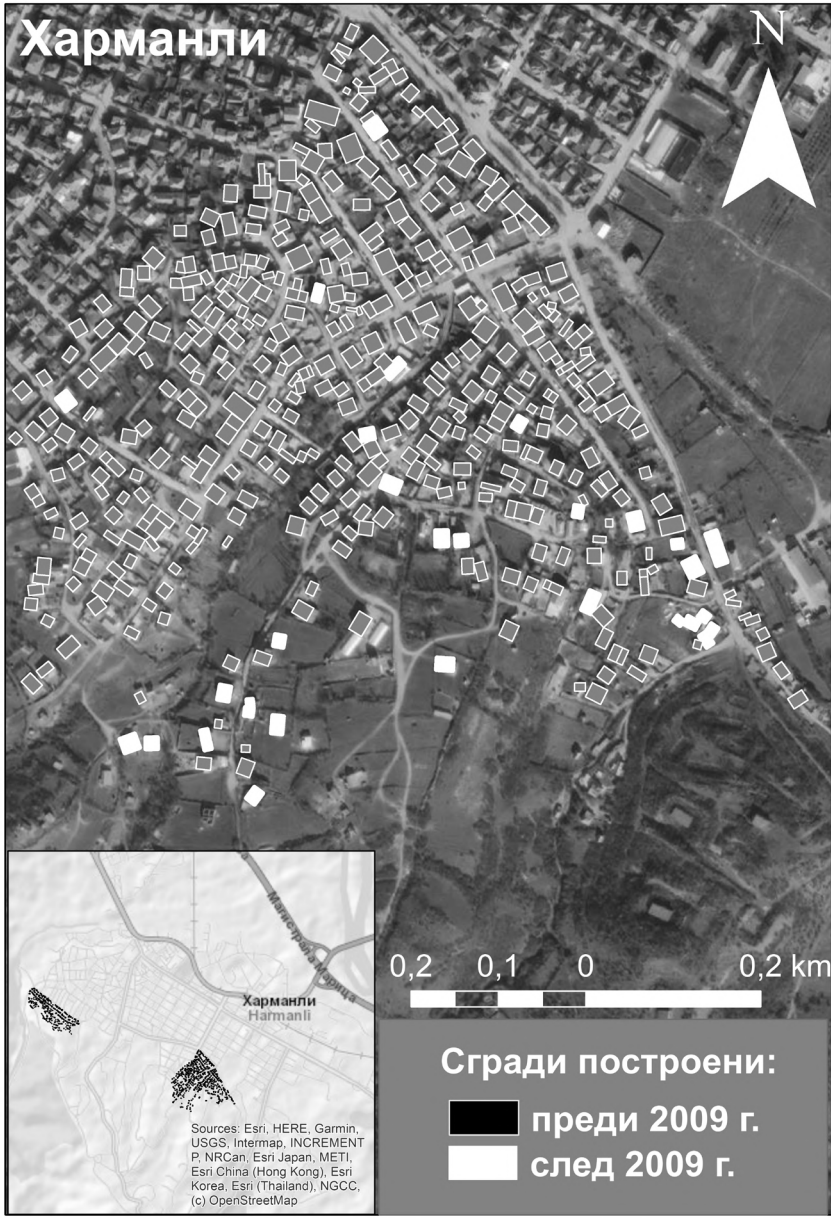
Харманли
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Харманли
Harmanli
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

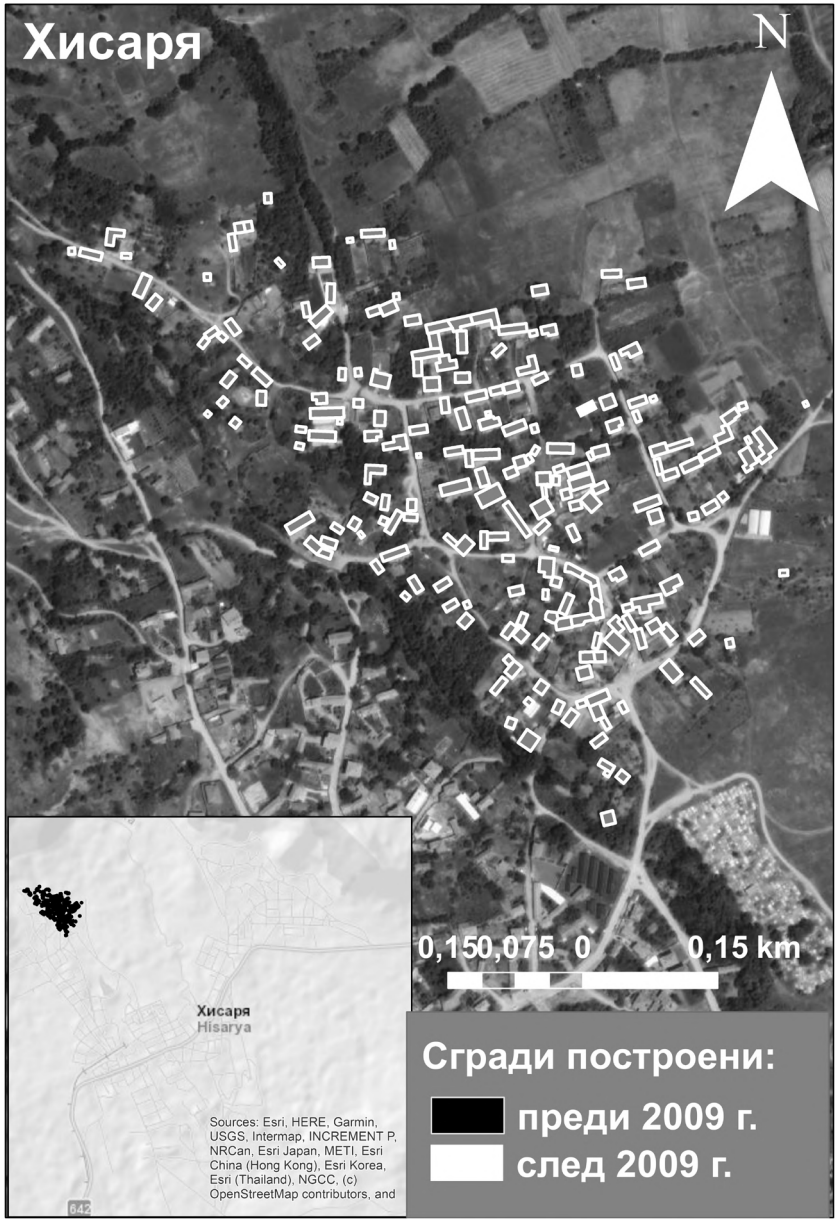
Хисаря
N
0,150,075 0 0,15 km
Хисаря
Hisarya
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

Хасково
N
0,150,075 0 0,15 km
Хасково
Haskovo
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2007 г.
след 2007 г.

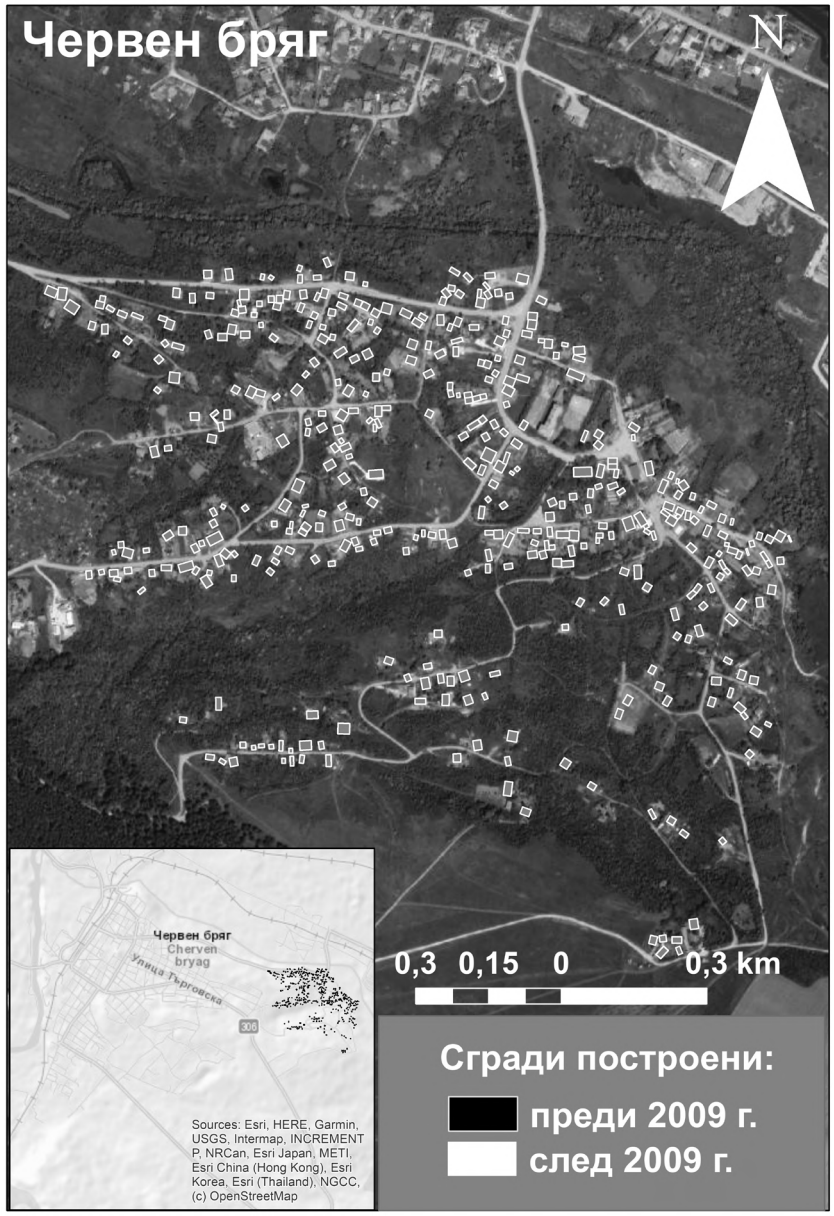
Червен бряг
N
Червен бряг
Cherven
bryag
Улица Търговска
306
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
0,3 0,15 0 0,3 km
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.

Царево
Улица Михаил Герджиков
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
0,1 0,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2003 г.
след 2003 г.

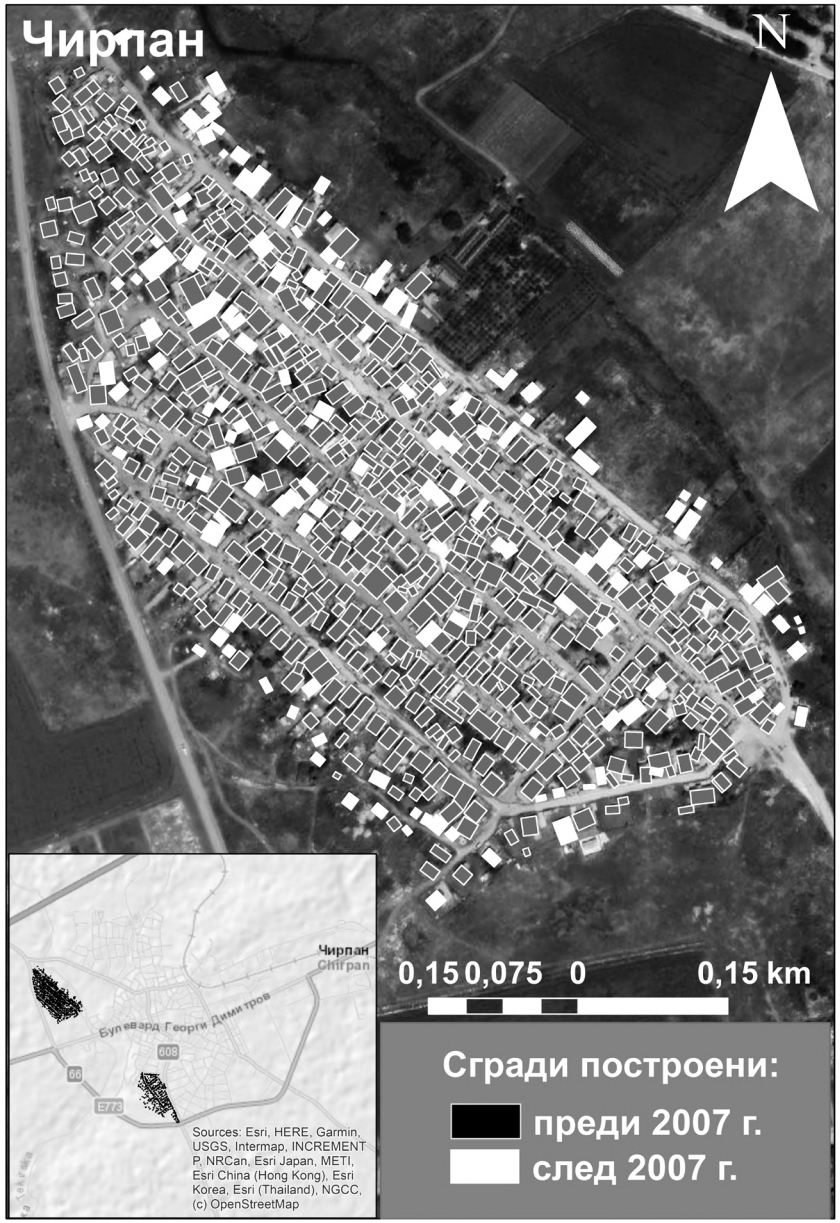
Чирпан
N
0,15 0,075 0 0,15 km
Чирпан
Chirpan
Булевард Георги Димитров
608
66
E773
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2007 г.
след 2007 г.

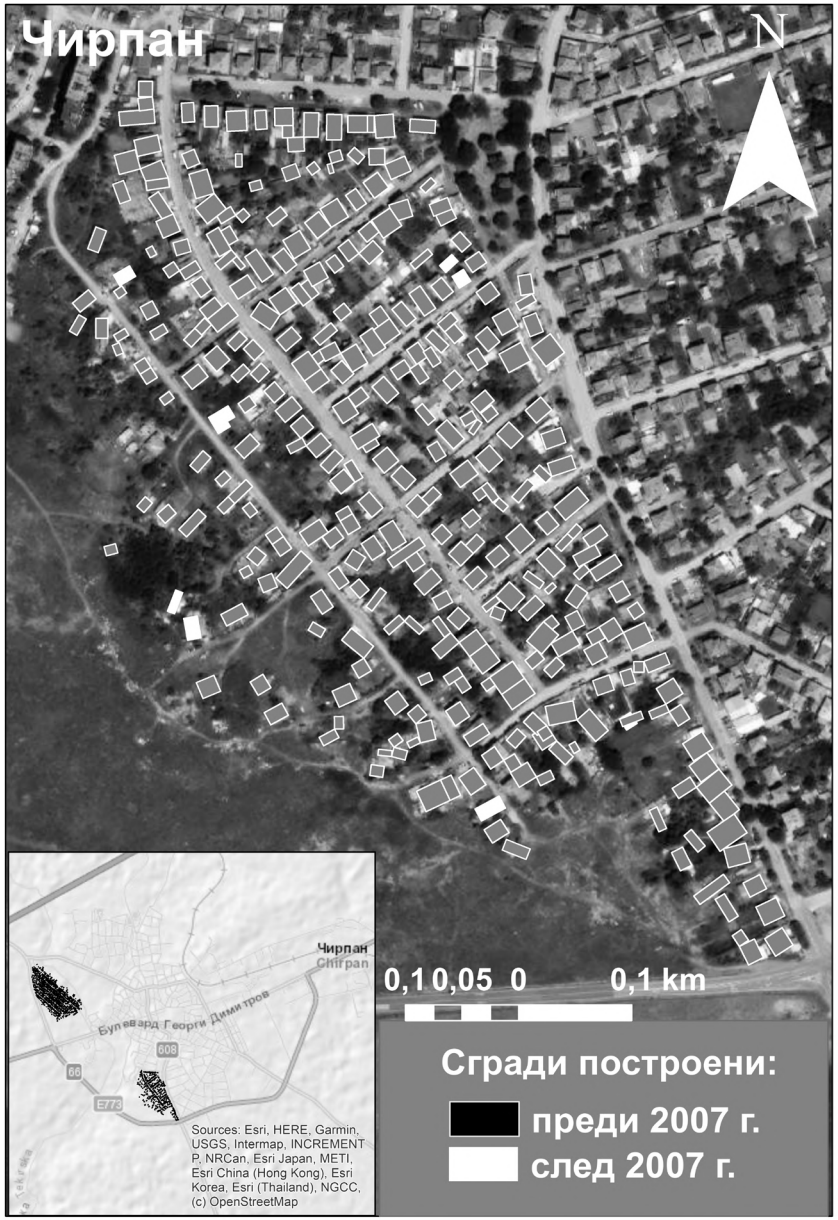
Чирпан
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Чирпан
Chirpan
Булевард Георги Димитров
608
66
E773
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2007 г.
след 2007 г.

Шивачево
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Шивачево
Shivachevo
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

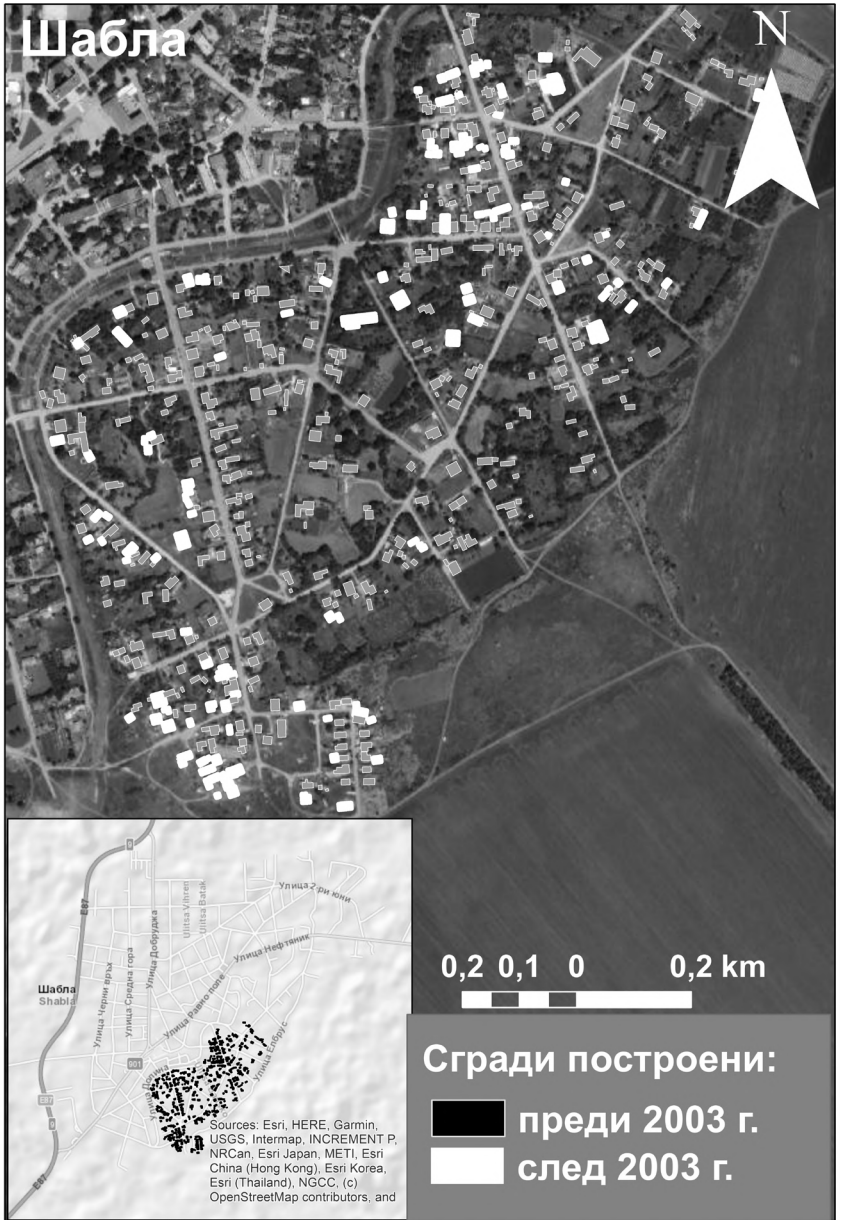
Шабла
N
0,2 0,1 0 0,2 km
Шабла
Shabla
Сгради построени:
преди 2003 г.
след 2003 г.
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and

Ябланица
N
Ябланица
Yablanitsa
A2
Улица Мико Пенков
Улица Хаджи
0,10,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2011 г.
след 2011 г.
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap contributors, and

Шумен
N
Пловдив
Софийско шосе
Улица Самара
Улица Ген. Скобелев
Улица Цар Иван А
0,1 0,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2009 г.
след 2009 г.
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

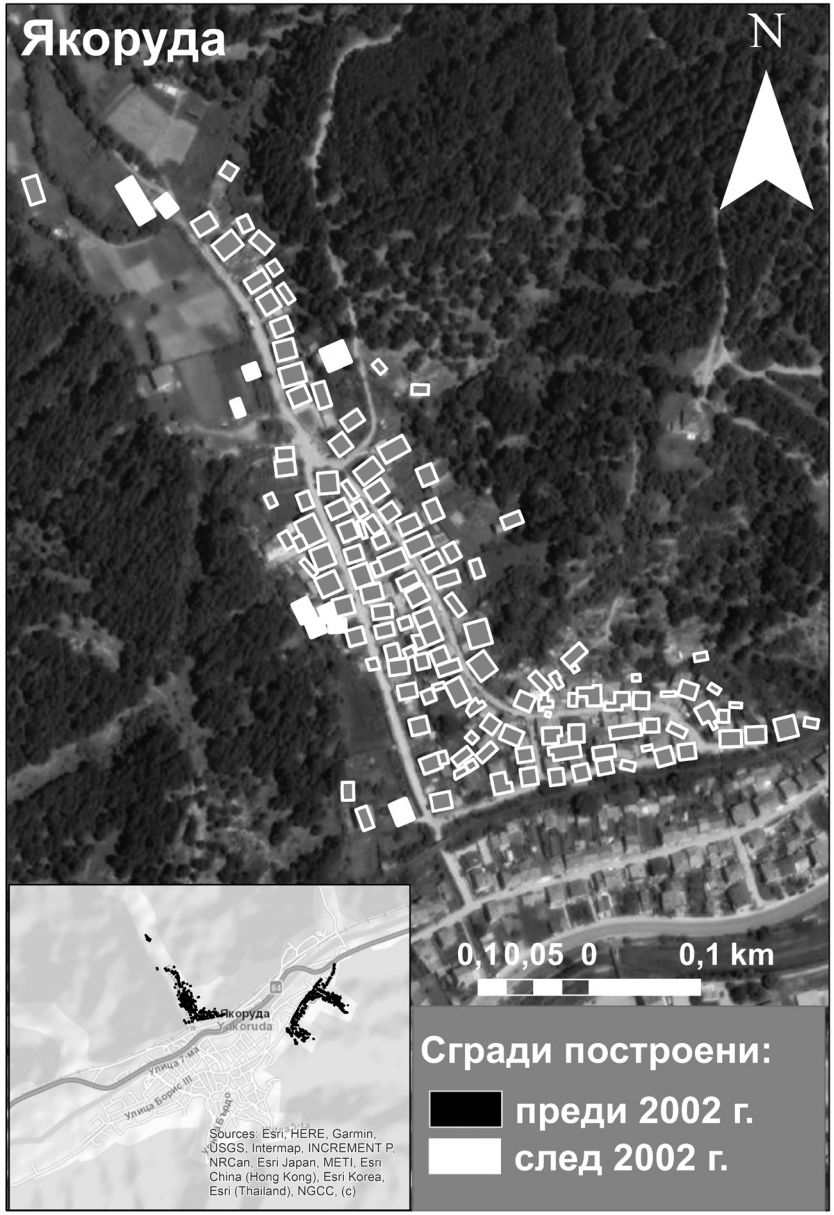
Якоруда
N
0,10,05 0 0,1 km
Якоруда
Yakoruda
Улица I-ви
Улица Борис III
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c)
Сгради построени:
преди 2002 г.
след 2002 г.

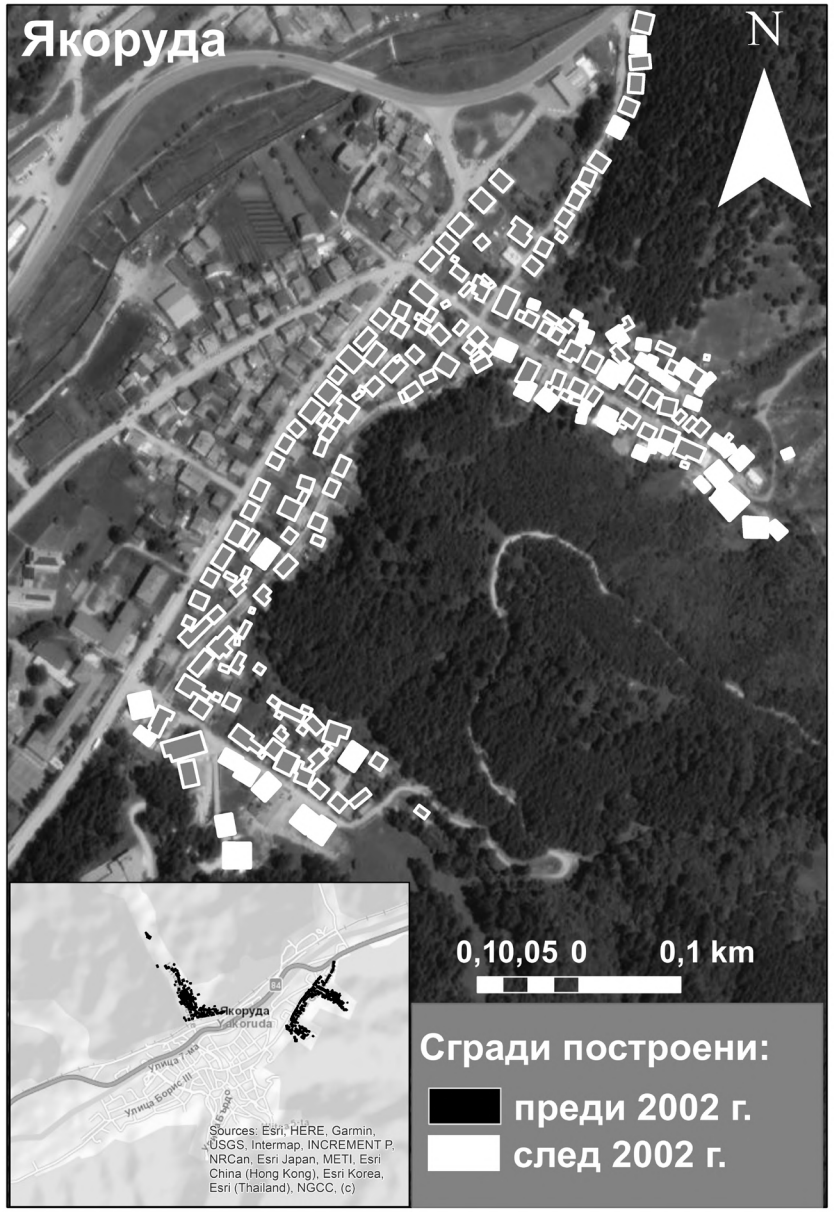
Якоруда
N
0,10,05 0 0,1 km
Якоруда
Yakoruda
Улица I-ви
Улица Борис III
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c)
Сгради построени:
преди 2002 г.
след 2002 г.

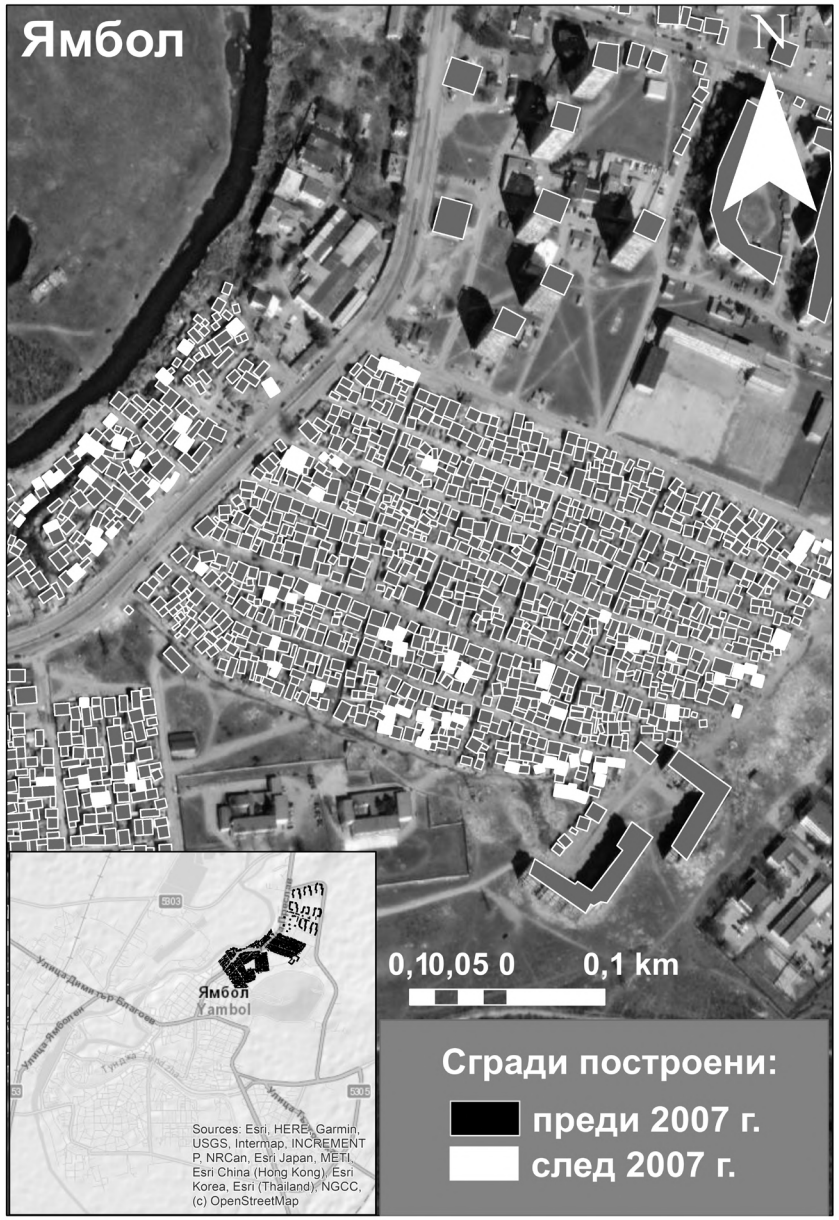
Ямбол
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Ямбол
Yambol
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2007 г.
след 2007 г.

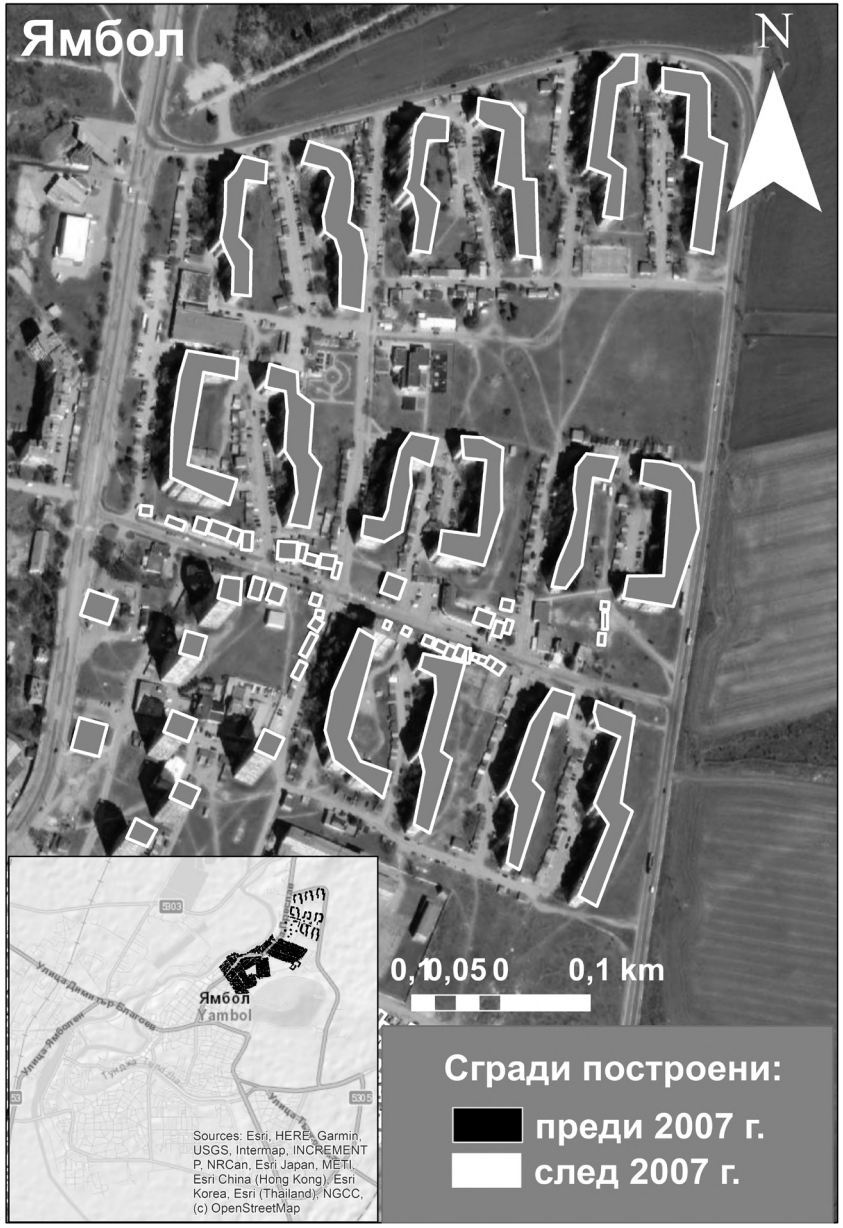
Ямбол
N
0,1 0,05 0 0,1 km
Ямбол
Yambol
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap
Сгради построени:
преди 2007 г.
след 2007 г.

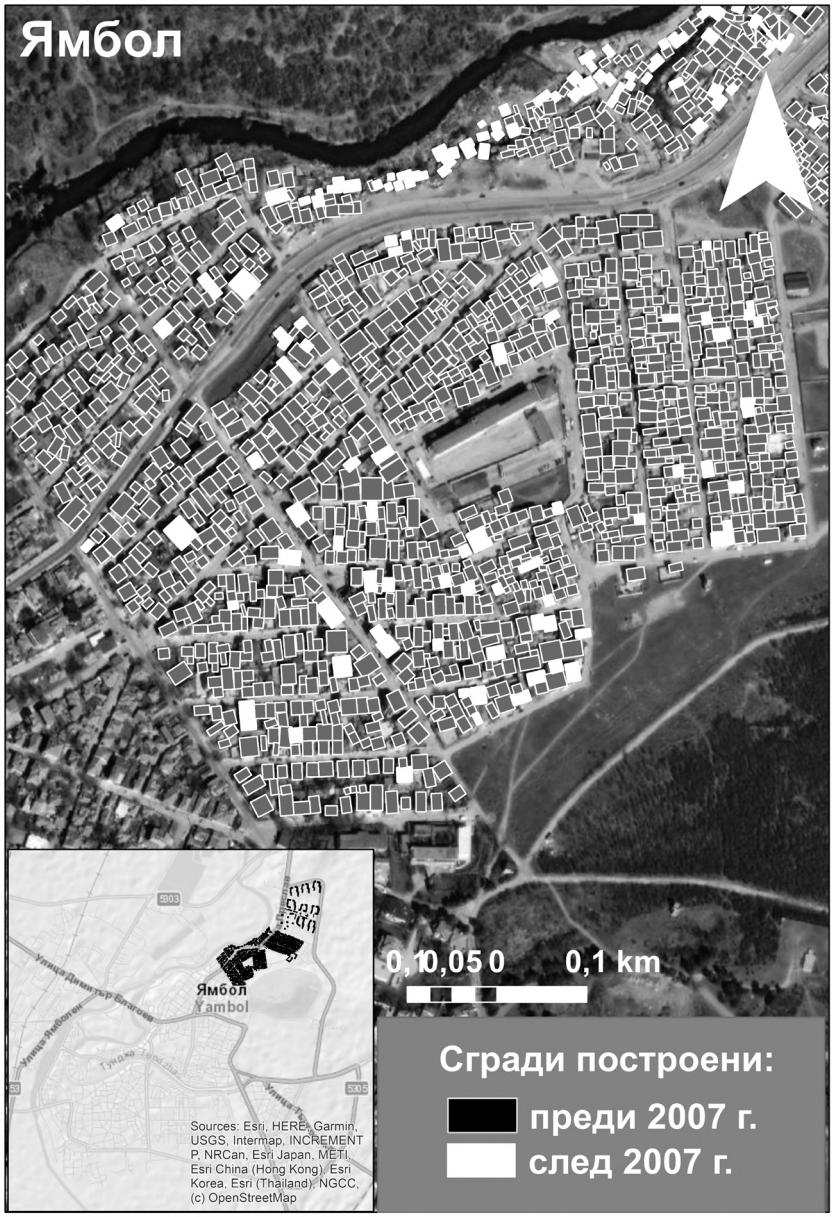
Ямбол
0,1 0,05 0 0,1 km
Сгради построени:
преди 2007 г.
след 2007 г.
Ямбол
Yambol
Sources: Esri, HERE, Garmin, USGS, Intermap, INCREMENT P, NRCan, Esri Japan, METI, Esri China (Hong Kong), Esri Korea, Esri (Thailand), NGCC, (c) OpenStreetMap

ЛИТЕРАТУРА

Abascal, Á., Rodríguez-Carreño, I., Vanhuysse, S., Georganos, S., Sliuzas, R.V., Wolff, E., & Kuffer, M. (2022). Identifying degrees of deprivation from space using deep learning and morphological spatial analysis of deprived urban areas. Comput. Environ. Urban Syst., 95, 101820.

Andersson, R. (1998). Segregation dynamics and urban policy issues in Sweden. Paper presented at the Metropolis Inter Conference on "Divided cities and strategies for undivided cities", Göteborg, Sweden, 25–26 May 1998. http://www.international.metropolis.net/events/goth/segregation.html

Andersson, R., & Musterd, S. (2005). Housing mix, social mix, and social opportunities. Urban Affairs Review, 40, 761–790.

Apparicio, P., Abdelmajid, M., Riva, M., & Shearmur, R. (2008). Comparing alternative approaches to measuring the geographical accessibility of urban health services: Distance types and aggregation error issues. International Journal of Health Geographics, 7(1), Article 7. https://doi.org/10.1186/1476-072X-7-7

Asenov, K. (2022). Beyond the ecumene: Roma genesis, community and survival in the COVID-19 world. In S. D. Brunn & D. Gilbreath (Eds.), COVID-19 and a world of ad hoc geographies. Springer Nature.

Atkinson, P. M., & Tatnall, A. R. L. (1997). Introduction: Neural networks in remote sensing. International Journal of Remote Sensing, 18(4), 699–709. https://doi.org/10.1080/014311697218700

Ayo, B. (2020). Integrating OpenStreetMap data and Sentinel-2 imagery for classifying and monitoring informal settlements (Master's thesis). http://hdl.handle.net/10362/93641

Banzhaf, E., & Hofer, R. (2008). Monitoring urban structure types as spatial indicators with CIR aerial photographs for a more effective urban environmental management. IEEE Journal of Selected Topics in Applied Earth Observations and Remote Sensing, 1, 129–138.

Battiston, D., & Schifanella, R. (2023). Determinants influencing spatial accessibility to urban green spaces: A multi-dimensional approach. Sustainable Cities and Society, 90, Article 104202. https://doi.org/10.1016/j.scs.2023.104202

Baud, I. S. A., Pfeffer, K., Sridharan, N., & Nainan, N. (2009). Matching deprivation mapping to urban governance in three Indian mega-cities. Habitat International, 33, 365–377.

Baud, I., Kuffer, M., Pfeffer, K., Sliuzas, R., & Karuppannan, S. (2010a). Understanding slums: Case studies for the global report on human settlements. Cities, 27(2), 107–117.

Baud, I., Kuffer, M., Pfeffer, K., Sliuzas, R., & Karuppannan, S. (2010b).

Understanding heterogeneity in metropolitan India: The added value of remote sensing data for analyzing sub-standard residential areas. International Journal of Applied Earth Observation and Geoinformation, 12, 359–374.

Benz, U. C., Hofmann, P., Willhauck, G., Lingenfelder, I., & Heynen, M. (2004). Multi-resolution, object-oriented fuzzy analysis of remote sensing data for GIS-ready information. ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing, 58, 239–258.

Blaschke, T. (2010). Object-based image analysis for remote sensing. ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing, 65, 2–16.

Blaschke, T., Burnett, C., & Pekkarinen, A. (2004). Image segmentation methods for object-based analysis and classification. In F. de Jong & S. de Meer (Eds.), Remote sensing image analysis: Including the spatial domain (pp. 211–236). Kluwer Academic Publishers.

Blaschke, T., Hay, G. J., Weng, Q., & Resch, B. (2014). Collective sensing: Integrating geospatial technologies to understand urban systems. Computers, Environment and Urban Systems, 45, 96–105.

Bourdieu, P. (1989). Social space and symbolic power. Sociological Theory, 7(1), 14–25.

Boyce, C., & Neale, P. (2006). Conducting in-depth interviews: A guide for designing and conducting in-depth interviews for evaluation input. Pathfinder International.

Calderón, C. (2008). Learning from slum upgrading and participation: A case study of participatory slum upgrading in the emergence of new governance in the city of Medellín, Colombia.

Camps-Valls, G., Tuia, D., Zhu, X. X., & Reichstein, M. (2021). Remote sensing data analysis using machine learning. Nature Reviews Physics, 3, 417–429.

Caprari, S., Gulic, V., & Trusiani, E. (2024). Green infrastructure for the landscape reconfiguration of the VII Municipio of Roma. In Sustainable urban planning. Springer.

Cassiers, T., & Kesteloot, C. (2012). Socio-spatial inequalities and social cohesion in European cities. Urban Studies, 49(9), 1909–1924.

Castells, M. (1972). La question urbaine. Maspéro.

Castells, M. (1977). The urban question: A Marxist approach. Edward Arnold.

Chapelon, L. (2004). Accessibilité. Hypergéo. http://www.hypergeo.free.fr

Chiodelli, F., Coppola, A., Belotti, E., Berruti, G., Clough Marinaro, I., Curci, F., & Zanfi, F. (2021). The production of informal space: A critical atlas of housing informalities in Italy between public institutions and political strategies. Progress in Planning, 149. https://doi.org/10.1016/j.progress.2020.100495

Clark, W. A. V. (1986). Residential segregation in American cities. Population Research and Policy Review, 5, 95–127.

Cleve, C., Kelly, M., Kearns, F. R., & Moritz, M. (2008). Classification of the wildland–urban interface: A comparison of pixel- and object-based classifications using high-resolution aerial photography. Computers, Environment and Urban Systems, 32(4), 317–326.

Conchedda, G., Durieux, L., & Mayaux, P. (2008). An object-based method for mapping and change analysis in mangrove ecosystems. ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing, 63(5), 578–589.

Creţan, R., & Powell, R. (2018). The power of group stigmatization: Wealthy Roma, urban space and strategies of defence in post-socialist Romania. International Journal of Urban and Regional Research, 42(3), 423–441. https://doi.org/10.1111/1468-2427.12626

Dadashpoor, H., & Keshavarzi, S. (2024). Defining urban segregation: A qualitative meta-synthesis. Cities, 149, Article 104947. https://doi.org/10.1016/j.cities.2024.104947

Dell'Acqua, F., Stasolla, M., & Gamba, P. (2006). Unstructured human settlement mapping with SAR sensors. In Proceedings of the IEEE International Geoscience and Remote Sensing Symposium (IGARSS 2006) (pp. 3619–3622).

DOI: 10.7546/PG.1-2.2025.03

Dos Santos Oliveira, N. (1996). Favelas and ghettos: Race and class in Rio de Janeiro and New York City. Latin American Perspectives, 23(4), 71–89. http://www.jstor.org/stable/2634130

Duncan, O. D., & Lieberson, S. (1959). Ethnic segregation and assimilation. American Journal of Sociology, 64, 364–374.

Durkheim, É., & Mauss, M. (1963). Primitive classification (R. Needham, Trans.). Cohen & West. (Original work published 1903)

Ellis, M., Wright, R., & Parks, V. (2004). Work together, live apart? Geographies of racial and ethnic segregation at home and at work. Annals of the Association of American Geographers, 94, 620–637.

Erdin, A. (2008). The impact of globalisation on different social groups: Competitiveness, social cohesion and spatial segregation in Istanbul. Urban Studies, 45(8), 1663–1691.

EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020. (2011).

European Commission. (2020). Roma equality, inclusion and participation in the EU. https://commission.europa.eu/index_en

European Commission. (2022). Partnership agreement with Bulgaria 2021–2027. https://ec.europa.eu

European Commission. (2024). Annexes to COM(2024)422: EU structural funds for inclusion.

Eyradin, A. (2008). The Impact of Globalisation on Different Social Groups: Competitiveness, Social Cohesion and Spatial Segregation in Istanbul. Urban studies, 45 (8), 1663-1691.

Ezeh, A., Oyebode, O., Satterthwaite, D., Chen, Y.-F., Ndugwa, R., Sartori, J., Mberu, B., Melendez-Torres, G. J., Haregu, T., Watson, S. I., et al. (2017). The history, geography, and sociology of slums and the health problems of people who live in slums. The Lancet, 389, 547–558.

Fainstein, S. S. (2005). Cities and diversity: Should we want it? Can we plan for it? Urban Affairs Review, 41(1), 3–19.

Fainstein, S. S., Gordon, I., & Harloe, M. (1992). Divided cities: New York and London in the contemporary world. Blackwell.

Fallatah, A. M. O. (2020). Mapping informal settlements in a Middle Eastern environment using remote sensing techniques (Doctoral dissertation).

Fallatah, A., Jones, S., Mitchell, D., & Kohli, D. (2018). Mapping informal settlement indicators using object-oriented analysis in the Middle East. International Journal of Digital Earth, 1–23.

Fallatah, A., Jones, S., Wallace, L., & Mitchell, D. (2022). Combining object-based machine learning with long-term time-series analysis for informal settlement identification. Remote Sensing, 14, Article 1226. https://doi.org/10.3390/rs14051226

Fernandes, E. (2011). Regularization of informal settlements in Latin America. Lincoln Institute of Land Policy.

Foley, D. L. (1950). The use of local facilities in a metropolis. American Journal of Sociology, 56, 238–246.

Fonseca, L., Dureau, F., & Giroud, M. (2006). The social integration of immigrants with special focus on the local and spatial dimension. In R. Penninx et al. (Eds.), The dynamics of international migration and settlement in Europe: A state of the art (pp. 134–170). Amsterdam University Press.

Fonseca, M. L., Asselin, O., & Malheiros, J. (2005). Social integration and mobility: Education, housing and health. Centro de Estudos Geográficos, Universidade de Lisboa.

Fonseca, X., Pereira, P., Silva, C., & Moreira, M. (2006). Spatial integration and segregation of immigrants in Lisbon. Journal of Urban Affairs, 28(3), 235–261. https://doi.org/10.1111/j.0735-2166.2006.00250.x

Förster, M., & Kleinschmit, B. (2008). Object-based classification of QuickBird data using ancillary information for the detection of forest types and NATURA 2000 habitats. In T. Blaschke, S. Lang, & G. J. Hay (Eds.), Object-based image analysis: Spatial concepts for knowledge-driven remote sensing applications. Springer.

Francini, M. C. (2013). Segregation policies in Sweden and Italy (Master's thesis). http://www.diva-portal.se/smash/get/diva2:832901/FULLTEXT01.pdf

Friedrichs, J. (1998). Ethnic segregation in Cologne, Germany, 1984–94. Urban Studies, 35(10), 1745–1764.

Friesen, J., Friesen, V., Dietrich, I., & Pelz, P. F. (2020). Slums, space, and state of health—A link between settlement morphology and health data. International Journal of Environmental Research and Public Health, 17, Article 2022.

Friesen, J., Taubenböck, H., Wurm, M., & Pelz, P. (2018). The similar size of slums. Habitat International, 73, 79–88. https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2018.02.002

Fu, G., Liu, C., Zhou, R., Sun, T., & Zhang, Q. (2017). Classification for high resolution remote sensing imagery using a fully convolutional network. Remote Sensing, 9(5), Article 498. https://doi.org/10.3390/rs9050498

Gaebe, J. (2004). Urban everyday life and the theory of active space. Urban Geography, 25(8), 749–767. https://doi.org/10.2747/0272-3638.25.8.749

Gaebe, W. (2004a). Stadtgeographie. Justus Perthes.

Gaebe, W. (2004b). Urbane Räume. Ulmer.

Galster, G. (2001). On the nature of neighbourhood. Urban Studies, 38(12), 2111–2124.

Geurs, K. T., & van Wee, B. (2004). Accessibility evaluation of land-use and transport strategies: Review and research directions. Journal of Transport Geography, 12(4), 127–140. https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2003.10.005

Gevaert, C. M., Persello, C., Sliuzas, R., & Vosselman, G. (2017). Informal settlement classification using point-cloud and image-based features from UAV data. ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing, 125, 225–236. https://doi.org/10.1016/j.isprsjprs.2017.01.017

Gevaert, C., Sliuzas, R., Persello, C., & Vosselman, G. (2015). Opportunities for UAV mapping to support unplanned settlement upgrading. In Proceedings of GeoTech Rwanda.

Ghani, E. (2013). Urbanization and (in)formalization. In Urban Poverty Reduction Conference 2013: Bridging rural and urban perspectives.

Giada, S., De Groeve, T., Ehrlich, D., & Soille, P. (2003). Information extraction from very high resolution satellite imagery over Lukole refugee camp, Tanzania. International Journal of Remote Sensing, 24(22), 4251–4266. https://doi.org/10.1080/0143116021000035021

Gidley, B., & Caputo, M. L. (2013). Residential integration: Towards a sending country perspective (INTERACT RR 2013/04). European University Institute.

Gilbert, A. (2007). The return of the slum: Does language matter? International Journal of Urban and Regional Research, 31(4), 697–713. https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2007.00754.x

Gilbert, A., & Gugler, J. (1982). Cities, poverty and development: Urbanization in the Third World. Oxford University Press.

Golledge, R. G., & Stimson, R. J. (1997). Spatial behavior: A geographic perspective. Guilford Press.

Graesser, J., Cheriyadat, A., Vatsavai, R. R., Chandola, V., Long, J., & Bright, E. (2012). Image-based characterization of formal and informal neighborhoods in an urban landscape. IEEE Journal of Selected Topics in Applied Earth Observations and Remote Sensing, 5(4), 1164–1176. https://doi.org/10.1109/JSTARS.2012.2190383

Graham, S. (Ed.). (2004). The cybercities reader. Routledge.

Gram-Hansen, B., Helber, P., Varatharajan, I., Azam, F., Coca Castro, A., Kopackova-Strnadova, V., & Bilinski, P. (2019). Mapping informal settlements in developing countries using machine learning and low resolution multi-spectral data. In Proceedings of the AAAI/ACM Conference on AI, Ethics, and Society (pp. 361–368). https://doi.org/10.1145/3306618.3314253

Grasland, C. (1998). Analyse spatiale des phénomènes sociaux: Chapitre 2. L'accessibilité. http://www.grasland.cicrp.jussieu.fr

Grbic, D., Ishizawa, H., & Crothers, C. (2010). Ethnic residential segregation in New Zealand, 1991–2006. Social Science Research, 39, 25–38.

Greenstein, R., Sabatini, F., & Smolka, M. (2000). Urban spatial segregation: Forces, consequences, and policy responses. Land Lines, 7–9.

Gruebner, O., Sachs, J., Nockert, A., Frings, M., Khan, M. M. H., Lakes, T., & Hostert, P. (2014). Mapping the slums of Dhaka from 2006 to 2010. Dataset Papers in Science, 2014, 1–7. https://doi.org/10.1155/2014/172182

Guion, L. A., Diehl, C. D., & McDonald, D. (2011). Conducting an in-depth interview. http://edis.ifas.ufl.edu

Hagen, E. (2011). Mapping change: Community information empowerment in Kibera. In Innovations: Technology, Governance, Globalization (pp. 69–94). MIT Press.

Hans, V. B. (2025). Unpacking urban marginalities: A case of India. ISAR Journal of Economics and Business Management, 3(1), 18–22.

Hansen, K. T., & Vaa, M. (2004). Reconsidering informality: Perspectives from urban Africa. Nordic Africa Institute.

Harsman, B. (2006). Ethnic diversity and spatial segregation in the Stockholm region. Urban Studies, 43(8), 1341–1364.

Harvey, D. (1973). Social justice and the city. Arnold.

Harvey, D. (1982). The limits to capital. Blackwell.

Harvey, D. (2006a). Limits to capital. Verso.

Harvey, D. (2006b). Spaces of global capitalism: Towards a theory of uneven geographical development. Verso.

Harvey, D. (2009). Social justice and the city. University of Georgia Press.

Häussermann, H. (2005). The end of the European city? European Review, 13(2), 237–249.

Heckmann, F. (2009). The CLIP module on housing and segregation: Discussion paper on methods (efms Paper No. 2).

Heineberg, H. (2001). The behavioral approach in urban geography: Concepts and applications. Geographical Review, 91(1), 32–45. https://doi.org/10.1111/j.1931-0846.2001.tb00020.x

Hofmann, P. (2001a). Detecting informal settlements from IKONOS image data using methods of object-oriented image analysis: An example from Cape Town (South Africa). In C. Jürgens (Ed.), Remote sensing of urban areas/Fernerkundung in urbanen Räumen (pp. 41–42).

Hofmann, P., Strobl, J., Blaschke, T., & Kux, H. (2008). Detecting informal settlements from QuickBird data in Rio de Janeiro using an object-based approach. In T. Blaschke, S. Lang, & G. J. Hay (Eds.), Object-based image analysis: Spatial concepts for knowledge-driven remote sensing applications (pp. 531–553). Springer.

Holifield, R. (2001). Defining environmental justice and environmental racism. Urban Geography, 22(1), 78–90.

Huang, J., Lu, X. X., & Sellers, J. M. (2007). A global comparative analysis of urban form: Applying spatial metrics and remote sensing. Landscape and Urban Planning, 82, 184–197.

Huang, X., Liu, H., & Zhang, L. (2015). Spatiotemporal detection and analysis of urban villages in mega city regions of China using high-resolution remotely sensed imagery. IEEE Transactions on Geoscience and Remote Sensing, 53(7), 3639–3657.

Huchzermeyer, M. (2004). Unlawful occupation: Informal settlements and urban policy in South Africa and Brazil. Africa World Press.

Hurskainen, P., & Pellikka, P. (2004, March 5). Change detection of informal settlements using multi-temporal aerial photographs: The case of Voi, SE-Kenya [Conference paper]. Proceedings of the 5th African Association of Remote Sensing of the Environment Conference, Nairobi, Kenya.

Ibrahim, M., Haworth, J., & Cheng, T. (2019). URBAN-i: From urban scenes to mapping slums, transport modes, and pedestrians in cities using deep learning and computer vision. Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science, 48. https://doi.org/10.1177/2399808319846517

Ilieva, N. (2013). Romite v Balgariya: Broy i lokalizatsiya ot Osvobozhdenieto do nachaloto na XXI vek [Ромите в България. Брой и локализация от Освобождението до началото на XXI век]. NIGGG-BAN.

Ilieva, N. (2019). Prostranstvena segregatsiya: Teoretichni aspekti [Пространствена сегрегация: Теоретични аспекти]. Natsionalen institut po geofizika, geodeziya i geografiya.

Ilieva, N. (2022). Grad v grada [Град в града]. NIGGG-BAN.

Ilieva, N., & Varadzhakova, D. (2024). Roma ghettoized urban structures: A bibliometric analysis. Journal of Urban and Regional Analysis, 16(2), 291–320. https://doi.org/10.37043/JURA.2024.16.2.5

Ilieva, N., Kazakov, B., & Varadzhakova, D. (2024). The theory of the ghetto through the prism of the Bulgarian reality (a case study of Harman Mahala, Plovdiv). GeoStudies, 89–104. https://doi.org/10.3897/geostudies.1.e137361

Ilieva, N., Kazakov, B., Petkova, K., Enikiev, D., & Poleganova, D. (2025). Measuring spatial segregation of Roma neighborhoods in urban settlements: Case study of Ruse, Bulgaria. Journal of the Geographical Institute Jovan Cvijić SASA, 75, 121–136. https://doi.org/10.2298/IJGI2501121I

Ilieva, N., Petkova, K. (2025). Fertility among Roma in Urban Settings in Bulgaria: Contemporary Trends, Determinants and Social Consequences. GeoStudies Vol. 2: 85-106. ISSN 3033-0238 (online) doi: 10.3897/geostudies.2.e180731

Ilieva, N., Tsvetkov, K., & Boteva, I. (2023). Spatial and social dimensions of ghettoized Roma structures in the city of Vidin. Problems of Geography, 3–4, 89–105.

Ilieva, N., Tsvetkov, K., Boteva, I., & Enikiev, D. (2025). Mapping the future landscape: Ghettoization patterns of Roma population in Northwestern Bulgaria. In D. Piróg & A. Świętek (Eds.), Future-ready geography: Goals, problems and challenges (pp. 215–235). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-81268-2_11

Ilieva, Nadezhda & Kazakov, Boris & Petkova, Kamelia & Enikiev, Dimitar & Poleganova, Dessislava. (2025). Measuring spatial segregation of Roma neighborhoods in urban settlements: Case study of Ruse, Bulgaria. Journal of the Geographical Institute Jovan Cvijic, SASA. 75. 121-136. 10.2298/IJGI2501121I.

Ioannoni, V., Vitale, T., Costa, C., & Elliott, I. (2020). Depicting communities of Romani studies: On the who, when and where of Roma-related scientific publications. Scientometrics, 122(3), 1473–1490. https://doi.org/10.1007/s11192-020-03352-5

Ivanov, A., & O'Higgins, N. (2006). Education and employment opportunities for the Roma. Comparative Economic Studies, 48, 6–19.

Johnston, R. J. (2000). Accessibility and transport: Concepts and issues. Journal of Transport Geography, 8(2), 89–95. https://doi.org/10.1016/S0966-6923(99)00031-9

Johnston, R. J. (Ed.). (2000). The dictionary of human geography (4th ed.). Blackwell.

Johnston, R. J., Gregory, D., & Smith, D. M. (1986). The dictionary of human geography. Basil Blackwell.

Johnston, R., Forrest, J., & Poulsen, M. (2002). Are there ethnic enclaves/ghettos in English cities? Urban Studies, 39(4), 591–618.

Joshi, P., Sen, S., & Hobson, J. (2002). Experiences with surveying and mapping Pune and Sangli slums on a geographical information system (GIS). Environment and Urbanization, 14(2), 225–240.

Kabisch, N., & Haase, D. (2014). Green justice or just green? Provision of urban green spaces in Berlin, Germany. Landscape and Urban Planning, 122, 129–139. https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2013.11.016

Kamalipour, H. (2016). Forms of informality and adaptations in informal settlements. Archnet-IJAR, 10, 60.

Kamel, N., Mukhija, V., & Loukaitou-Sideris, A. (2014). Learning from the margin: Placemaking tactics. In The informal American city: Beyond taco trucks and day labor (p. 119). MIT Press.

Kazakov, D., Petrova, K., & Dimitrov, P. (2023). GIS-based analysis of green infrastructure accessibility in Bulgarian urban areas. Journal of Environmental Management, 305, Article 114385. https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2023.114385

Keshtkar, H., Voigt, W., & Alizadeh, E. (2017). Land-cover classification and analysis of change using machine-learning classifiers and multi-temporal remote sensing imagery. Arabian Journal of Geosciences, 10, Article 154.

Kibwana, K. (2000). Spontaneous settlement and environmental management. In Essays on land law: The reform debate in Kenya (pp. 105–136). Faculty of Law, University of Nairobi.

Kit, O., & Lüdeke, M. (2013). Automated detection of slum area change in Hyderabad, India using multitemporal satellite imagery. ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing, 83, 130–137. https://doi.org/10.1016/j.isprsjprs.2013.06.009

Kohli, D., Sliuzas, R., & Stein, A. (2016). Urban slum detection using texture and spatial metrics derived from satellite imagery. Journal of Spatial Science, 1–22.

Kohli, D., Sliuzas, R., Kerle, N., & Stein, A. (2012). An ontology of slums for image-based classification. Computers, Environment and Urban Systems, 36(2), 154–163. https://doi.org/10.1016/j.compenvurbsys.2011.11.001

Kohli, D., Stein, A., Sliuzas, R. V., & Kerle, N. (2015). Identifying and classifying slum areas using remote sensing. University of Twente Faculty of Geo-Information and Earth Observation (ITC).

Kohli, D., Warwadekar, P., Kerle, N., Sliuzas, R., & Stein, A. (2013). Transferability of object-oriented image analysis methods for slum identification. Remote Sensing, 5, 4209.

Kooistra, L., Kuilder, E. T., & Mücher, C. A. (2014). Object-based random forest classification for mapping floodplain vegetation structure from nation-wide CIR and LiDAR datasets. In 2014 6th Workshop on Hyperspectral Image and Signal Processing: Evolution in Remote Sensing (WHISPERS) (pp. 1–4).

Kraff, N. J., Taubenböck, H., & Wurm, M. (2019). How dynamic are slums? EO-based assessment of Kibera's morphologic transformation. In 2019 Joint Urban Remote Sensing Event (JURSE) (pp. 1–4). https://doi.org/10.1109/JURSE.2019.8808978

Kuffer, M., Barros, J., & Sliuzas, R. (2016). The development of a morphological unplanned settlement index using very-high-resolution imagery. Computers, Environment and Urban Systems, 60, 243–254.

Kuffer, M., Pfeffer, K., & Sliuzas, R. (2016). Slums from space—15 years of slum mapping using remote sensing. Remote Sensing, 8, Article 455.

Kuffer, M., Pfeffer, K., Sliuzas, R., & Baud, I. (2016). Extraction of slum areas from VHR imagery using GLCM variance. IEEE Journal of Selected Topics in Applied Earth Observations and Remote Sensing, 9(5), 1830–1840. https://doi.org/10.1109/JSTARS.2016.2538563

Kugler, T. A., Grace, K., Wrathall, D. J., de Sherbinin, A., Van Riper, D., Aubrecht, C., Comer, D., Adamo, S. B., Cervone, G., Engstrom, R., Hultquist, C., Gaughan, A. E., Linard, C., Moran, E., Stevens, F., Tatem, A. J., Tellman, B., & van den Hoek, J. (2019). People and pixels 20 years later: The current data landscape and research trends blending population and environmental data. Population and Environment.

Leboeuf, M., Jutras, M., & Parent, O. (2023). Optimization of the location and design of urban green spaces. arXiv. https://arxiv.org/abs/2303.07202

Lee, B. A., & Culhane, D. P. (1998). Spatial clustering of homelessness. Social

Science Review, 72(1), 27–40.

Lee, C.-M., & Culhane, D. P. (1998). A perimeter-based clustering index for measuring spatial segregation: A cognitive GIS approach. Environment and Planning B: Planning and Design, 25(3), 327–343.

Leeds, A. (1971). The significant variables determining the character of squatter settlements. University of Texas, Institute of Latin American Studies.

Lefebvre, H. (1968). Le droit à la ville. Anthropos.

Lefebvre, H. (1991). The production of space (D. Nicholson-Smith, Trans.). Blackwell. (Original work published 1968)

Lehner, A., & Blaschke, T. (2019). A generic classification scheme for urban structure types. Remote Sensing, 11, Article 173. https://doi.org/10.3390/rs11020173

Lehner, A., & Blaschke, T. (2020). Opportunities and challenges of geospatial analysis for promoting urban livability in the era of big data and machine learning. ISPRS International Journal of Geo-Information, 9(12), Article 752. https://doi.org/10.3390/ijgi9120752

Lehner, A., Erlacher, C., Schlögl, M., Wegerer, J., Blaschke, T., & Steinnocher, K. (2018). Can ISO-defined urban sustainability indicators be derived from remote sensing? An expert weighting approach. Sustainability, 10, Article 1268.

Leonita, G., Kuffer, M., Sliuzas, R., & Persello, C. (2018). Machine learning-based slum mapping in support of slum upgrading programs: The case of Bandung City, Indonesia. Remote Sensing, 10(10), Article 1522. https://doi.org/10.3390/rs10101522

Liao, Y., Gil, J., Yeh, S., Pereira, R. H., & Alessandretti, L. (2025). Socio-spatial segregation and human mobility: A review of empirical evidence. Computers, Environment and Urban Systems, 117, Article 102250. https://doi.org/10.1016/j.compenvurbsys.2025.102250

Liégeois, J.-P. (1994). Roma, Gypsies, Travellers. Council of Europe.

Lilford, R., Kyobutungi, C., Ndugwa, R., Sartori, J., Watson, S. I., Sliuzas, R., Kuffer, M., Hofer, T., Porto de Albuquerque, J., & Ezeh, A. (2019). Because space matters: Conceptual framework to help distinguish slum from non-slum urban areas. BMJ Global Health, 4, e001267.

Lippai, C., Strnadová, L., & Toušek, L. (2011). RESPECT project working paper (No. 13).

Lucas, K., et al. (2004). Environment and social justice: Rapid research and evidence review. Policy Studies Institute.

Mahabir, R., Croitoru, A., Crooks, A., Agouris, P., & Stefanidis, A. (2018). A critical review of high and very high-resolution remote sensing approaches for detecting and mapping slums: Trends, challenges and

emerging opportunities. Urban Science, 2, Article 8.

Maloutas, T. (2003). Segregation and residential mobility: The spatially entrapped social mobility and its impact on segregation in Athens [Draft paper submitted for publication].

Maloutas, T. (2007). Segregation, social polarization and immigration in Athens during the 1990s: Theoretical expectations and contextual difference. International Journal of Urban and Regional Research, 31(4), 733–758.

Marcińczak, S. (2007). The socio-spatial structure of post-socialist Łódź, Poland: Results of national census 2002. University of Łódź Bulletin of Geography (Socio-Economic Series), 8, 64–82.

Marcińczak, S. (2012). The evolution of spatial patterns of residential segregation in Central European cities: The Łódź functional urban region from mature socialism to mature post-socialism. Cities, 300–309.

Marcuse, P. (1989). Dual city: A muddy metaphor for a quartered city. International Journal of Urban and Regional Research, 13, 697–708.

Marcuse, P. (2005). Enclaves yes, ghettos no: Segregation and the state. In P. Varady (Ed.), Desegregating the city: Ghettos, enclaves, and inequality (pp. 15–30). State University of New York Press.

Massey, D. S. (1985). Ethnic residential segregation: A theoretical synthesis and empirical review. Sociology and Social Research, 69, 315–350.

Massey, D. S., & Denton, N. A. (1988). The dimensions of residential segregation. Social Forces, 67(3), 281–315.

Massey, D. S., & Denton, N. A. (1993). American apartheid: Segregation and the making of the underclass. Harvard University Press.

Matoušek, R., & Sýkora, L. (2011). Environmental justice and residential segregation in Czechia: The case of Roma resettlement in the town of Vsetín. AUC Geographica, 46(2), 81–94.

Matthews, S. A. (2008). The salience of neighborhood: Some lessons from sociology. American Journal of Preventive Medicine, 34(3), 257–259.

Mayne, A. (2017). Slums: The history of a global injustice. Reaktion Books.

Mboga, N., Persello, C., Bergado, J. R., & Stein, A. (2017). Detection of informal settlements from VHR images using convolutional neural networks. Remote Sensing, 9, Article 1106. https://doi.org/10.3390/rs9111106

Megbolugbe, I. F., H.-Smit, M. C., & Linnenman, P. D. (1996). Understanding neighbourhood dynamics: A review of the contribution of William G. Grigsby. Urban Studies, 33, 1779–1795.

Mehrotra, R. (2009). Kinetic city: Issues for urban design in South Asia. In Reclaiming (the urbanism of) Mumbai: Explorations in/of urbanism (pp. 142–152). Sun Publishers.

Mellor, A., Boukir, S., Haywood, A., & Jones, S. (2015). Exploring issues of training data imbalance and mislabelling on random forest performance for large area land cover classification using the ensemble margin. ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing, 105, 155–168.

Minority Rights Group. (2024). Cultivating the citizens of tomorrow – Sliven, Bulgaria. https://minorityrights.org

Mohamed, A. A., van Nes, A., Salheen, M., Khalifa, M. A., & Hamhaber, J. (2014). Understanding urban segregation in Cairo: The social and spatial logic of a fragmented city. In Smart, sustainable and healthy cities (pp. 15–24).

Moi, M., Torrini, D., & Latini, M. (2024). Urban topology and dynamics can assess green areas importance. arXiv. https://arxiv.org/abs/2404.12902

Mollenkopf, J., & Castells, M. (Eds.). (1991). Dual city: Restructuring New York. Russell Sage Foundation.

Moseley, M. J. (1979). Accessibility: The rural challenge. Rural Sociology, 44(2), 186–196. https://doi.org/10.1111/j.1549-0831.1979.tb00318.x

Mumford, L. (1961). The city in history: Its origins, its transformations, and its prospects. Harcourt, Brace & World.

Musterd, S., & Deurloo, M. C. (2002). Neighbourhoods and integration processes: The spatial scale of immigrant settlement patterns. Journal of Ethnic and Migration Studies, 28(2), 329–346. https://doi.org/10.1080/13691830220138977

Musterd, S., & Deurloo, R. (2002a). Unstable immigrant neighbourhoods? Examples from the Netherlands. Housing Studies, 17(3), 487–500. https://doi.org/10.1080/02673030220144243

Musterd, S., & Deurloo, R. (2002b). Unstable immigrant concentrations in Amsterdam: Spatial segregation and integration of newcomers. Housing Studies, 17(3), 487–503.

Musterd, S., & Fullaondo, A. (2008). Ethnic segregation and the housing market in two cities in northern and southern Europe: The cases of Amsterdam and Barcelona. Architecture, City and Environment, 3(8), 93–115.

Musterd, S., & Ostendorf, W. (1998). Segregation, polarisation, and social exclusion in metropolitan areas. In S. Musterd & W. Ostendorf (Eds.), Urban segregation and the welfare state (pp. 1–14). Routledge.

Myint, S. W., Gober, P., Brazel, A., Grossman-Clarke, S., & Weng, Q. (2011). Per-pixel vs. object-based classification of urban land cover extraction using high spatial resolution imagery. Remote Sensing of Environment, 115(5), 1145–1161.

New European Bauhaus. (2023). Danube Design Lab – Ruse, Bulgaria. https://prizes.new-europeanbauhaus. europa.eu

Nolan, L. B. (2015). Slum definitions in urban India: Implications for the measurement of health inequalities. Population and Development Review, 41(1), 59–84. https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2015.00026.x

OECD. (2016). Informal settlements definition. https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=1351

Owen, K. K., & Wong, D. W. S. (2013). An approach to differentiate informal settlements using spectral, texture, geomorphology and road accessibility metrics. Applied Geography, 38, 107–118.

Oxford, D. Oxford Advanced Learner's Dictionary; Oxford University Press Oxford: Oxford, UK, 2000.

Palmer, B. (2013). New approaches to human mobility: Using mobile phones for demographic research. Demography, 50, 1105–1128.

Park, R. E., & Burgess, E. W. (1925). The city: Suggestions for the investigation of human behavior in the urban environment. University of Chicago Press.

Passas, I. (2024). Bibliometric analysis: The main steps. Encyclopedia, 4(2), 1014–1025. https://doi.org/10.3390/encyclopedia4020065

Patel, A., Joseph, G., Shrestha, A., & Foint, Y. (2019). Measuring deprivations in the slums of Bangladesh: Implications for achieving sustainable development goals. Housing and Society, 46, 81–109.

Peach, C. (1975). Urban social segregation. Longman.

Peach, C. (1981). Conflicting interpretations of segregation. In P. Jackson & S. J. Smith (Eds.), Social interaction and ethnic segregation (pp. 19–34).

Persello, C., & Stein, A. (2017). Deep fully convolutional networks for the detection of informal settlements in VHR images. IEEE Geoscience and Remote Sensing Letters, 14(12), 2325–2329.

Petkova, K (2026). Voices from the Ghetto: Stories of Loneliness, Stigma, and Belonging in Six Bulgarian Cities. In: Balkanistic worlds, Vol. II, Issue 1, ISSN 3033-1358 (Online), 102-121.https://doi.org/10.5281/zenodo.18130483

Petkova, K. (2023a). Roma ghettoized structures in Lom: Specificity and problems. Knowledge – International Journal.

Petkova, K. (2023b). The modern shape of Roma ghettoized structures in Lom: Specificity, problems and perspectives. Knowledge, 61(5), 1035–1041.

Petkova, K. (2023b). The roma Gettoized Structures in Dobrich: A resource or a Challenge to the Development of the City. International journal Knowledge. Scientific Papers, Vol. 59.2, Institute of knowledge management, ISSN:1857-923X, 141-147.

Petkova, K. 2023. The modern shape of Roma ghettoized structures in Lom: Specificity, problems and perspectives. Knowledge, vol. 61, issue 5, pp. 1035-1041.

Petkova, K., & Ilieva, N. (2025). Roma pastors and informal education as integration agents in Southwestern Bulgaria. Problems of Geography, 1–2.

Poleganova, M., Varadzhakova, D., & Raykova, R. (2023). Spatial polarization and urban ghettoization of the Roma population in Bulgaria. In Proceedings of the International Scientific-Practical Conference „Economic Growth in the Conditions of Globalization“ (pp. 126–132). https://doi.org/10.36004/nier.cdr.V.2023.17

Powell, R., & Lever, J. (2017). Europe's perennial 'outsiders': A processual approach to Roma stigmatization and ghettoization. Current Sociology, 64(5), 680–699. https://doi.org/10.1177/0011392115594213

Richards, J. A., & Jia, X. (2006). Remote sensing digital image analysis. Springer. https://doi.org/10.1007/3-540-29711-1

Rodell Olgac, C. (2013). The education of Roma in Sweden: An interplay between policy and practice. In S. Hornberg & C. Brüggemann (Eds.), Die Bildungssituation von Roma in Europa (pp. 197–214). Waxmann.

Rodrigues, C., Petrov, P., & Subev, M. (2024). Profile of urban sustainability in Bulgaria. Environment, Development and Sustainability.

Salas, E., Boykin, K., & Valdez, R. (2016). Multispectral and texture feature application in image-object analysis of summer vegetation in Eastern Tajikistan Pamirs. Remote Sensing, 8, Article 78.

Samper, J. J. (2014). Physical space and its role in the production and reproduction of violence in the "slum wars" in Medellin.

Samper, J., Shelby, J., & Behary, D. (2020). The paradox of informal settlements revealed in an atlas of informality. Sustainability, 12, Article 9510.

Sarkar, S., Shrivastava, R., Gurran, N., & Chapple, K. (2021). Spatial segregation and neighbourhood change (AHURI Final Report No. 414).

Sassen, S. (1991). The global city: New York, London, Tokyo. Princeton University Press.

Sassen, S. (2006). Cities in a world economy (3rd ed.). Pine Forge Press.

Simmel, G. (1997). Sociology of space. In D. Frisby & M. Featherstone (Eds.), Simmel on culture (pp. 137–170). Sage.

Singh, H. H., & Kumra, V. K. (1986). Slums: Threat to urban environment. In Geography and environment: Issues and challenges (pp. 113–138).

Šlezak, H. (2023). Roma communities in Međimurje, Croatia: From spatial segregation toward spatial integration and back. Geographica Pannonica, 27(2), 132–144. https://doi.org/10.5937/gp27-43887

Sliuzas, R. V., Kerle, N., & Kuffer, M. (2008). Object-oriented mapping of urban poverty and deprivation. In Proceedings of EARSeL workshop.

Sun, W., & Wang, R. (2018). Fully convolutional networks for semantic segmentation of very high resolution remotely sensed images combined with DSM. IEEE Geoscience and Remote Sensing Letters, 15(3), 474–478.

Sýkora, L. (2009). New socio-spatial formations in Czechia. Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 100, 417–435.

Szelenyi, I. (1983). Urban inequalities under state socialism. Oxford University Press.

Taubenböck, H., & Kraff, N. (2014). The physical face of slums: A structural comparison. Journal of Housing and the Built Environment, 29, 15–38.

Taubenböck, H., & Kraff, N. (2015). Das globale Gesicht urbaner Armut? In Globale Urbanisierung (pp. 107–119). Springer.

Taubenböck, H.; Esch, T.; Wurm, M.; Thiel, M.; Ullmann, T.; Roth, A.; Schmidt, M.; Mehl, H.; Dech, S. Urban structure analysis of mega city Mexico City using multisensoral remote sensing data. In Remote Sensing for Environmental Monitoring, GIS Applications, and Geology VIII; International Society for Optics and Photonics: San Diego, CA, USA, 2008; p. 71100E.

Tesfay, M.W. (2018). Slum mapping : a comparison of single class learning and expert system object-oriented classification for mapping slum settlements in Addis Ababa city, Ethiopia.

Thomson, Dana & Kuffer, Monika & Boo, Gianluca & Gitundu, Beatrice Hati & Grippa, Tais & Elsey, Helen & Linard, Catherine & Mahabir, Ron & Kyobutungi, Catherine & Maviti, Joshua & Mwaniki, Dennis & Ndugwa, Robert & Makau, Jack & Sliuzas, Richard & Cheruiyot, Salome & Nyowino, Kilion & Mboga, Nicholus & Kimani, Nicera & De Albuquerque, Joao & Kabaria, Caroline. (2020). Need for an Integrated Deprived Area "Slum" Mapping System (IDEAMAPS) in Low- and Middle-Income Countries (LMICs). Social Sciences. 9. 80. 10.3390/socsci9050080.

Todorova, V. (2023). Urban green infrastructure and social inclusion: GIS-based case study in Bulgarian cities. Sustainable Cities and Society, 92, Article 104320. https://doi.org/10.1016/j.scs.2023.104320

Todorova, V. (2023). Urban green infrastructure and social inclusion: GIS-based case study in Bulgarian cities. Sustainable Cities and Society, 92, 104320. https://doi.org/10.1016/j.scs.2023.104320

Topalova, V. (2008 г.) Public representations of social inequality and democratic consolidation in Bulgaria. Social Inequality and Its

Consequences in Central and Eastern Europe: Some Preliminary Findings EUREQUAL. http://eurequal.politics.ox.ac.uk/news/EUREQUAL_rt_report_270709.pdf

Toušek, L. (2009). Changes in the internal spatial structure of post-communist Prague. GeoJournal, 49, 79–89.

UN-Habitat SDG Goal 11 Monitoring Framework|UN-Habitat.

UN-Habitat, U.N.H.S. The State of the World's Cities 2006/2007: The Millennium Development Goals and Urban Sustainability: 30 Years of Shaping the Habitat Agenda; Routledge: Oxfordshire, UK, 2006; Volume 3.

UN-Habitat. (2003). Slums of the world: The face of urban poverty in the new millennium. https://unhabitat.org

UN-Habitat. (2007). Slums: Some Definitions; Nairobi: UN-Habitat. Available online: http://mirror.unhabitat.org/documents/media_centre/sowcr2006/SOWCR5.pdf

United Nations. (2012). State of the world's cities 2012–2013: Prosperity of cities.

Van Kempen R., A.S. Özüekren. 1998. ethnic minority housing in the europeanUnion: a case study of Turks. Tijdschrift voor Economische en Sociale Geogra¿e,89, pp. 459–46

Van Kempen, R. (2003a). Segregation and housing conditions of immigrants in Western European cities. European Journal of Housing Policy, 3(2), 173–199.

Van Kempen, R. (2003b). Segregation and housing: Introduction to the special issue. Urban Studies, 40(13), 2359–2366.

Van Kempen, R. (2007). Divided cities in the 21st century. Journal of Housing and the Built Environment, 22, 13–31.

Veljanovski, T., Kanjir, U., Pehani, P., Otir, K., & Kovai, P. (2012). Object-based image analysis for population estimation in informal settlements. In Remote sensing applications.

Vuksanovic-Macura, Z. (2012). Mapping informal Roma settlements in Serbia. Environment and Urbanization, 24, 685–705.

Wang, J., Kuffer, M., & Pfeffer, K. (2018). The role of spatial heterogeneity in detecting urban slums. Computers, Environment and Urban Systems, 73, 95–107.

Ward, P. M., & Peters, P. A. (2007). Self-help housing and informal homesteading. Habitat International, 31(2), 205–218.

Weeks, J. R., Hill, A., Stow, D., Getis, A., & Fugate, D. (2007). Can we spot a neighborhood from the air? GeoJournal, 69, 9–22.

Werlen, B. (1988): Gesellschaft, Handlung und Raum. Stuttgart: Steiner Verlag.

Werlen, B. (1995). Society, action and space. Routledge.

Werlen, B. (1997). Human geography: Society, space, social change. Polity Press.

Wessel, T. (2000). Social polarisation and socioeconomic segregation in Oslo. Urban Studies, 37(11), 1947–1967.

Wolch, J. R., Byrne, J., & Newell, J. P. (2014). Urban green space, public health, and environmental justice. Landscape and Urban Planning, 125, 234–244.

Wong, D. W. S. (1997). Spatial dependency of segregation indices. The Canadian Geographer, 41(2), 128–136.

Wong, D. W. S., & Shaw, S.-L. (2011). Measuring segregation: An activity space approach. Journal of Geographical Systems, 13, 127–145.

Wong, D.W.S. (1998). Measuring multiethnic spatial segregation. Urban Geography, 19, 77-87.

Wu, H., & Prasad, S. (2017). Convolutional recurrent neural networks for hyperspectral data classification. Remote Sensing, 9, Article 298.

Wurm, M., & Taubenböck, H. (2018). Detecting social groups from space. Remote Sensing Letters, 9(1), 41–50.

Wurm, M., Weigand, M., Schmitt, A., & Taubenböck, H. (2017). Exploitation of image features in Sentinel-2A data for slum mapping. In JURSE 2017.

Wurm, M.; Taubenböck, H. Fernerkundungsdaten als Grundlage zur Identifikation von Stadtstrukturtypen; Wissenschaftliche Buchgesellschaft: Darmstadt, Germany, 2010; ISBN 3-534-23481-2.

York, A. M., Smith, M. E., Stanley, B. W., Stark, B. L., Novic, J., Harlan, S. L., Cowgill, G. L., & Boone, C. G. (2011). Ethnic and class clustering through the ages. Urban Studies, 48(11), 2399–2415.

Zhu, X. X., Tuia, D., Mou, L., Xia, G.-S., Zhang, L., Xu, F., & Fraundorfer, F. (2017). Deep learning in remote sensing: A comprehensive review. IEEE Geoscience and Remote Sensing Magazine, 5(4), 8–36.

Zhu, Z., Zhou, Y., Seto, K. C., Stokes, E. C., Deng, C., Pickett, S. T. A., & Taubenböck, H. (2019). Understanding an urbanizing planet. Remote Sensing of Environment, 228, 164–182.

Ангелов, Г., & Ванкова, З. (2011). Българската трудова миграция: Има ли смисъл от ограничения в ЕС? Институт „Отворено общество“.

Асенов, К. (2018). Антропология на гетото – пространство и култура. Студио 18.

Белева, И. (1994). Икономиката на България – днес и утре. В кн. IV (гл. 5, с. 108–123).

Богданов, Г., Методиева, М., и др. (2012). Доклад относно публичните политики за интеграция на ромите в България. Институт „Отворено общество“. http://osi.bg

Георгиев, Ж., Томова, И., Грекова, М., & Кънев, К. (1993). Етнокултурната ситуация в България – (1992). Социологически преглед, 3, 54–81.

Димова, Л., Тилкиджиев, Н., Димов, М., Радева, П., Бакалова, М., Коларова, Д., & Минковски, Р. (2004). Ромите: Другото измерение на промените. Фондация „Партньори България“.

Европейска комисия. (2008). Зелена книга за териториалното сближаване: Пътят напред. https://ec.europa.eu

Европейска комисия. (2011). Градовете на бъдещето: Предизвикателства, визии, пътища напред. https://ec.europa.eu

Илиева Н. 2019. Пространствена сегрегация – теоретични аспекти.. Национален институт по геофизика, геодезия и география, Национален институт по геофизика, геодезия и география, (2019), ISBN:978-954-9649-11-6, 245

Илиева, Н. 2013. Ромите в България. Брой и локализация от Освобождението до началото на XXI век.. НИГГГ - БАН, (2013), ISBN:978-954-9649-06-2, 236

Илиева, Н. Град в града. НИГГГ - БАН, (2022), ISBN:978-954-9649-16-1, 356

Кертиков, К. (2002). Европеизация или циганизация на България. Balkans’21. http://www.balkans21.org

Марушиакова, Е., & Попов, В. (1993). Циганите в България. Клуб 90.

Министерство на регионалното развитие и благоустройството. (2013). Национална концепция за пространствено развитие 2013–2025. https://www.mrrb.bg

Минчев, и кол. (2004). Българската емиграция в началото на XXI век. Икономическа мисъл, 5, 3–30.

Национален статистически институт. (2022). Тематичен доклад за положението на ромите в България.

Пампоров, А. (2006). Ромското всекидневие в България. IMIR.

Пампоров, А. (2007). Социални дистанции и етнически стереотипи за малцинствата в България. Институт „Отворено общество“.

Петкова, К. (2023c). Ромските гетоизирани градски структури: пространствен конструкт, места за толерантност или за социална изолация на ромите от живота на града. В: Сборник доклади от международна научна конференция, Том 1, Висше училище по сигурност и икономика, ISBN:9786197343960, 320-326.

Петкова, К (2024). Ромските гетоизирани градски структури: бариера или възможност за устойчиво градско развитие? В: Сборник доклади от Международна научно-практическа конференция България на регионите 2024 , Академично издателство „Талант”, Пловдив, 2024 Висше училище по агробизнес и развитие на регионите, Пловдив, 2017-227, ISSN 2815-5262 (on-line). https://eprints.ugd.edu.mk/36923/1/University%20of%20agribusiness%20and%20rural%20development%202024.pdf

Петкова, К (2025a). Измерения на пространствената сегрегация в ромските гетоизирани структури в големите градове в България. Пробле-

ми на географията, 1-2, ISSN 2367-6671 (Online), 1-14.DOI: 10.7546/PG.1-2.2025.04

Петкова, К (2025b). Живот в периферията: модели на социалната сегрегация в ромските гетоизирани структури в малките градове в България. Проблеми на географията, 3-4, ISSN 2367-6671 (Online), 63-83. DOI: 10.7546/PG.3-4.2025.

Петкова, К. (2025c). Ромските гетоизирани градски структури в България като преходни пространства между квартала и града. Проблеми на географията, 3-4, ISSN 2367-6671 (Online), 85-105. DOI: 10.7546/PG.3-4.2025.04

Петкова, К. (2025d). Институционална стигма и морално изключване: ромските гета като етически граници в управлението на градската среда (случаите на Лом, Асеновград и Русе) Етически изследвания, бр. 10, кн. 2/2025: 96-107, ISSN 2534-8434

Петкова, К., Н. Илиева. (2025). Ромските пастори и неформалното образование: Възможен път към интеграция? (на примера от гетоизираните структури в Разлог и Благоевград). Проблеми на географията, 1-2. 1-12. ISSN 2367-6671 (Online)

Проданов, В. (1995). Етническите и религиозни конфликти в Югоизточна Европа. Военен журнал, 4, 33–51.

Република България. (2012). Национална стратегия за интегриране на ромите 2012–2020.

Република България. (2021). Национална стратегия за равенство, приобщаване и участие на ромите 2021–2030.

Томова, (2012). Раждаемостта сред ромите е намаляла 2 пъти. Най-ниска е при жените с образование. http://www.romadestiny.org/?p=564

Томова, И. (2005). Демографски процеси в етноконфесионалните общности в България. В Демографско развитие на Република България (с. 155–177). БАН.

Томова, И. (2009). Здравето и ромската общност: Анализ на ситуацията в Европа. Madrid.

Томова, И. (2011). Етничността и външната миграция в посткомунистическа България. В Миграции, пол и междукултурни взаимодействия в България (с. 257–290). IMIR.

Томова, И. (2012). Раждаемостта сред ромите. http://www.romadestiny.org

Томова, И., & Стойчев, Л. (2022). Основни показатели за социално приобщаване и права в България. НСИ.

Томова, И., А. Пампоров, В. Миленкова. (2011). Социално-икономическото положение на уязвими етнически малцинства в България. С., http://rudocs.exdat.com/docs/ index-328053.html.